

Émile Zola

A föld

**Fordította
Bartócz Ilona**

Első rész

1

Jean azon a reggelen baljával a derekára kötött kékvászon vetőtárisznya száját tartotta, jobb-
jával pedig minden harmadik lépésnél belemarkolt a gabonába, s egyetlen nagy lendülettel
szórta a földbe. Amint hajladozva, egyenletesen lépdelt, lába mély nyomot hagyott a zsíros
földben, amely vastagon tapadt durva cipőjére; a szüntelenül röppengő szőke búza mögül ki-
kicsillant két vörös sujtás: már munkához fogta be megviselt katonazubbonyát. Magányosan
lépdelt előre, mintegy megnövekedve; mögötte, hogy a magot betemesse, lassú borona járt,
két ló húzta, s a kocsis, hogy kicsit megbiztassa őket, ostorával nagyokat csattintott a fülük
mellett.

Hourdequin, a Borderie-tanya gazdája szerint ehhez az alig ötven árnyi kis parcellához, a
Cornailles-dűlőbe nem lett volna érdemes odaküldeni a vetőgépet, amely másutt dolgozott.
Jean délről északra haladt, most éppen szemben a tanyaépületekkel, ott voltak tőle két kilo-
méternyire. A barázda végére érve kicsit kifújta magát, elnézett arrafelé, de meg sem látta.

Alacsony falak, öreg tetőcserép barna foltja valahol a Beauce határában, ahonnan Chartres
felé húzódik a nagy síkság - ez volt a tanya. A roppant égbolt, az október végi borús égbolt
alatt ilyenkor ősszel kopáran, sárgán húzódik tíz mérföldön át a dús termőföld, s ameddig a
szem ellát, sehol egy földhalom, sehol egy fa; felszántott táblák váltakoznak a lucerna és a
lóhere zöld tábláival, összemosódnak, semmibe vesznek a láthatáron, mely határozott vonallal
mint tengert fogja körbe a vidéket. A láthatárt csupán nyugatról szegélyezi rőt szalaggal apró
erdő. Középen egy út, a châteaudun-orléans-i út mézsféhér vonala vezet nyílegyenest négy
mér földön át, mentében mértani rendben sorakoznak a telegráfoszlopok. S ezenkívül csak
három vagy négy szélmalom, magas, ácsolt lábazatok, mozdulatlan szárnyak. A faluk mint
megannyi kis kősziget, s az enyhén hullámzó termőföld távolában torony kandikál elő egy
földhajlat mögül, de a templom már nem látszik.

Jean közben megfordult, most észak-déli irányban indult hajladozva, baljával a vetőtárisznját
tartotta, jobbjával nagy lendülettel hasította a levegőt, folytatta a vetést. Most az Aigre szűk
völgye volt előtte, egészen közel, mint valami árok vágta át a síkságot, utána megint csak a
roppant Beauce folytatódik egészen Orléans-ig. A réteket, az árnyas területeket legföljebb egy
nyárfasor sejtette, a sudár fák sárgult orma csak mint alacsony, part menti cserje látszott ki a
völgyből. A lejtőn épült kis Rognes faluból csupán néhány ház tetőzete látszott a templom
körüli, mely magasba meresztette szürke tornyát, vén hollópárok tanyáját. Kelet felől meg, a
Loir völgyén túl, ott, ahol kétföldnyi távolságban Cloyes, a megyeszékhely bújt meg, az
ólmos világításban lilásan rajzolódtak ki a Perche dombjai. Ott terült el a hajdani Dunois, a
mai Châteaudun járás, ott, a Perche és a Beauce között, sőt éppen a Beauce határán, azon a
rosszul termő vidéken, mely miatt az egész területet a komisz Beauce-nak nevezték. Mikor Jean a
tábla végére ért, ismét megállt, lepillantott az Aigre-patakra, melynek gyors vize a ráhajló
bozóton átszillanva áramlott a cloyes-i utat követő medrében. Az utat, szombat lévén, ellepték
a vásárra igyekvő parasztszekerek. Jean ismét megfordult.

És szüntelenül egyforma léptekkel, egyforma mozdulatokkal haladt északnak, fordult vissza
délnek, a vetőmag eleven felhőjében, míg mögötte csattogott az ostor, és egyenletesen, lassan,
szinte megfontoltan járt a borona, s temette be a magvakat. Hosszú esőzések késleltették az
őszi vetést; még augusztusban trágyáztak, a szántással már rég elkészültek, mélyen megfor-
gatták a földet, kigazogták, hármassal vetéskörforgóban dolgoztak, a lóhere és a zab után most jó

lesz a föld a búzának. A gazdákat már sürgette az idő, féltek a közelgő fagytól, lehet, hogy a hatalmas esők után hamarosan bekövetkezik. Az idő hirtelen hidegre fordult, szellő sem moccan, kormos-szürke volt az ég, mindig egyformán és komoran világolt a mozdulatlanságba dermedt, tengernyi föld felett. Itt is, ott is vetettek, balra háromszáz méternyire dolgozott egy ember, egy másik meg jobbra, távolabb, aztán még egy és még egy ment egyre tovább a lapos földek messzeségbe vesző határa felé. Apró fekete árnyképek, melyek a mérföldek messzeségébe tűnő egyre haloványabb vonalkának látszottak. De mindahány ugyanazzal a mozdulattal lépett előbbre, hintette a magot, s az mint az élet fölcsapó hulláma csillant körülük. Beleborzongott a síkság a semmibe vesző messzeségig, ahol a szétszórtan dolgozó magvetők már nem is látszanak.

Jean utolszor ment lefelé a dűlőn, mikor észrevette, hogy Rognes felől egy lány, úgyszólván még gyerek, nagy vörösfehér tehenet vezet kötőféken. A kis parasztlány a fennsík szélén, a völgy vonalát követő ösvényen ment a tehenel; Jean meg visszafordult, és ismét fölfelé haladva befejezte a vetést, de mikor derekáról leoldotta a tarisznyát, hogy hazainduljon, rohanó léptek dobogására, rémült kiáltásra figyelt fel, és újra feléjük pillantott. A megbokrosodott tehen vágatott át egy lucernatáblán, mögötte a lány, aki végső erejét megfeszítve próbálta visszatartani. Jean félt, hogy baj éri, s odakiáltott neki: - Engedd már el!

A lány mintha nem is hallotta volna, lihegve futott tovább, dühös és rémült hangon szidta a tehenet:

- Coliche! Állj meg, Coliche!... Piszok állat!... Átkozott dög!

Eddig a tehen nyomában maradt, futott, ugrott, ahogy a lába bírta, most azonban megbotlott, elesett, felpattant, de pár lépéssel odébb megint csak elvágódott, és a végképp nekivadult tehen vonszolta maga után. A lányka most már sikoltozott. Teste árkot vont a lucernában.

- Engedd már el, az istenit! - üvöltött feléje Jean. - Engedd már el!

Rémületében már csak gépiesen kiáltozott; most már ő is rohant, végre megértette: nyilván a lány csuklójára hurkolódott a kötél, s egyre szorosabban csavarodik rá. Egy felszántott parcellán rohant át, s szerencsére olyan hirtelen ugrott a tehen elé, hogy az rémülten, kábán megtorpant. Jean máris kioldotta a hurkot, s felültette a lányt a zöldben.

- Nem tört el semmid?

A lány azonban még csak el sem alélt. Felállt, tapogatta magát, aztán zavartalanul felhúzta a szoknyáját egészen a combjáig, hogy megnézze fájó térdét, de szólni még alig tudott, úgy kifulladt.

- Látja, ez itt, ez ég... De azért tudom mozgatni, nincs vele nagy baj... Hű, de féltem! Na, ha ez az úton történik, egy porcikám sem marad épségben.

Ezután megkínzott, körben kivörösödött csuklóját vette szemügyre, megnyálazta, a száját erősen rátapasztotta, s megkönnyebbülten, megnyugodva hozzátette:

- Pedig amúgy nem vad ám ez a Coliche. Csak ma reggeltől van vele ennyi bajunk, mert folytat... A bikához vezetem, a Borderie-be.

- A Borderie-be? - kérdezte vissza Jean. - Az jó, én is éppen hazamegyek, elkísérlek.

Továbbra is tegezte, mint valami gyereket, olyan vékonyka volt a tizennégy esztendejéhez képest. A lány meg fölszegett fejvel, komolyan nézte a kefehajú, telt és szabályos arcú, derék barna legényt, aki huszonkilenc évével már öregembernek számított az ő szemében.

- Jé! Tudom ám, hogy ki maga! Az asztalos, ugye, aki Hourdequin úrnál maradt béresnek! A Káplár!

Erre a névre, amit a parasztok ragasztottak rá, a fiatalember elmosolyodott; majd ő nézte meg alaposabban a lányt, s meglepődve látta bimbózó, kemény kis mellét, hosszúkás arcát, a mélyen ülő fekete szempárt, a duzzadt ajkat - hiszen az érlelődő gyümölcshöz hasonlóan harmatos, rózsás húsával már valóságos kis nő! Szürke szoknyát, fekete gyapjú karakót viselt, a fején kerek főkötőt; a bőre nagyon barna, szélfúttá, napsütötte volt.

- Te meg az öreg Bögöly kisebbik lánya vagy! - kiáltott föl Jean. - Alig ismertelek meg... A nővéred meg, ugye, a Nyakas kedvese volt, tavaly tavasszal, mikor velem együtt még az is a Borderie-ben dolgozott?

A lány egyszerűen felelt:

- Igen, én vagyok a Françoise... Lise, a nővérem volt jóban Nyakassal, az unokatestvérünkkel, most már hathónapos várandós... A bátya meg odébbállt. Orgères mellett van, s Chamade-tanyán.

- Úgy van - bólintott Jean. - Láttam őket együtt.

Kis ideig némán álltak egymással szemben, Jean mosolygott, eszébe jutott, hogyan lepte meg a szerelmespárt egy szénakazal mögött; a lány meg felhorzsolta csuklóját az ajkához szorítva egyre nyalogatta, mintha a nyála hűsítene. A tehen a szomszédos táblán nyugodtan falta a lucernát. A kocsis a boronával elkanyarodott, hogy rátérjen az útra. Két holló károgott, most is a torony körül kerengtek. A mozdulatlan levegőben az angelus három kongása zengett.

- Ejha! Már dél van! - hökkent meg Jean. - Gyerünk szaporán!

Aztán észrevette a Coliche-t a lucernában.

- Tilosban jár ám a tehened, te! Ha ezt meglátják... Na várj, te dög, majd jóllakatlak én!

- Ne bántsa - tartotta vissza Françoise. - A miénk ez a tábla. A sajátunkon vágott földhöz ez a piszok!... Ez az egész part itt a családé, egészen Rognes-ig. Ez itt a mienk, innentől odáig, az meg ott mellette Fouan bátyánké; amott lejjebb az meg apám testvééréé, a Nénéé.

Miközben sorra mutatta a parcellákat, a tehenet visszavezette az ösvényre. S csak mikor megint kezében volt a kötőfék, csak akkor jutott eszébe, hogy megköszönje a fiatalembernek.

- Igaz ám, azt sem tudom, hogyan háláljam meg magának! Köszönöm, igazán nagyon köszönöm a szívességét!

Elindultak a keskeny úton, mely a völgy mentén futott, mielőtt eltűnne a földek között. A harang utolsó csendülése is elszállt, csak a hollókárogás hangzott szüntelenül. Mentek, húzták a mögöttük ballagó tehen kötőfékjét, sem egyik, sem másik nem szólt, belesüppedtek a paraszti szótlanságba - mérföldeket is elgyalogol így egymás mellett két ember, anélkül hogy akár egyik, akár a másik beszélni kezdene. Jobb felől vetőgépet pillantottak meg, az elébe fogott lovak éppen mellettük fordultak, a kocsis hangosan rájuk köszönt: „Jó napot!”, s ők éppoly komolyan visszaköszöntek: „Jó napot!” Balról, lent a cloyes-i úton még egyre vonultak a kocsik, a vásár csak egy órákor kezdődik. Kegyetlenül zötykölődtek két kerekükön, ugrádozó rovarnak tűntek a messzeségből, csak az asszonyok fehérén világító főkötője látszott egészen tisztán.

- Ott megy Fouan bátyám meg Rose néném, ott ni! A közjegyzőhöz mennek - mondta Françoise, s az egyik kocsi után nézett, mely dióhéjnak tűnt a több mint két kilométernyi távolságból.

Jó szeme volt, messzire ellátott, mint a tengerészek s a síkságok lakói, a részletek megfigyelésében gyakorlott tekintete pusztán a mozgó folt körvonalából akármilyen messzeségből felismert embert, állatot.

- Persze, hallottam róla - bölintott Jean. - Szóval most már biztos, hogy fölosztja a vagyonát a lánya meg a két fia között?

- Igen, biztos. Ma jönnek össze valamennyien Baillehache közjegyzőnél.

Még mindig a távolodó szekér után nézett.

- Nekünk persze édesmindegy, mi aztán se gazdagabbak, se szegényebbek nem leszünk vele... Csakhogy itt van Nyakas. A néném úgy gondolja, elveszi, ha megkapja a részét.

Jean nevetni kezdett.

- Ez az ördögös Nyakas! Jó cimborák voltunk... Nem esik ám nehezére hazudni a lányoknak! De ha nagyon akarja a lányt, megszerzi erőszakkal is, ha a szép szóra nem hajlik.

- Az már biztos, hogy egy nagy piszok! - jelentette ki Françoise meggyőződéssel. - Már csak mégse való, hogy valaki faképnél hagyja az unokatestvérét, gyerekkel a hasában!

Aztán hirtelen harag fogta el:

- Hé! Coliche! Mindjárt ellátom a bajodat!... Na tessék, kezdi előlről, tisztára megbolondul ez az állat, ha egyszer rájön!

Erélyes rántással húzta vissza a tehenet. Az út itt lekanyarodott a fennsík pereméről. A szekér eltűnt előlük, ők ketten pedig a síkságon mentek tovább, előttük meg jobbról is, balról is csak a megművelt táblák végtelen sorát látták. Szántók és zöldellő rétek között vezetett az egyenes ösvény, mentében még csak egy bokor sem nőtt, egészen a tanyáig, mely oly közelinek tűnt, hogy azt hihették volna, már kinyújtott kezükkel is elérik, mégis mintha egyre hátrált volna előlük a hamuszínű ég alatt. Megint elszótlanodtak, a szájukat sem nyitották ki, mintha leigázta volna őket az oly mélabús és oly termékeny Beauce elmélyült komolysága.

Mikor megérkeztek, egy lélek sem volt a Borderie négyszögletű udvarán, melyet három oldalról az istállók, aklok és magtárak fogtak körül. De a konyhaajtóban nyomban megjelent egy szép és hetyke képű, aprócska fiatalasszony.

- No, Jean, hát az ebéddel mi lesz?

- Megyek már, Jacqueline asszony.

Mióta Cognet-nak, a rognés-i útkaparónak a lánya - akit tizenkét éves korában, mikor elszegődött a tanyára mosogatólánynak, csak úgy emlegettek, hogy „a Cognette” - gazdasszonyi tisztségre emelkedett, szigorúan megkövetelte, hogy mint úrnővel beszéljenek vele.

- No, eljöttél, Françoise? - folytatta. - A bika miatt, persze. No, majd vársz. A tehenész Cloyes-ban van Hourdequin úrral. De hamarosan visszajön, már itt is kellene lennie.

S mikor Jean végre be akart lépni a konyhába, mit sem törődve azzal, hogy látják, átfogta a legény derekát, mosolygósan hozzádörzsölődött, férfifaló leányzó volt, nem érte be a gazdával.

Françoise egyedül maradt. Türelmesen várakozott egy kőpadon üldögélve, szemben a trágyagödörrel, mely elfoglalta az udvar egyharmadát. Gondolat nélkül figyelt egy sereg tyúkot, hogyan csipegetnek, hogyan melengetik a lábukat a laposan szétterülő trágyarétegen, mely kékesen füstölgött a hideg levegőben. Félóra múlva, mikor Jean egy darab vajjas kenyér utolsó falatjával kilépett az udvarra, a lány még mindig éppúgy ült ott. Leült melléje, s minthogy a tehen ismét nyugtalankodott, bölgve csapkodott a farkával, végül is megszólalt:

- Ej, hogy még mindig nem jön az a tehenész!

A lány vállat vont. Neki nem volt sietős. Aztán újabb hallgatás után ő szólalt meg:

- Szóval, Káplár, magát csak úgy egyszerűen Jeannak hívják.

- Dehogysis! Jean Macquart a nevem.

- És nem idevalósi?

- Nem, provence-i vagyok, plassans-i, az egy város ott Provence-ban.

A lány ráemelte tekintetét, hogy jól megnézzze, csodálkozott, hogy valaki olyan messziről való.

- Most másfél éve jöttem vissza Olaszországból - folytatta Jean -, Solferino után. Leszolgáltam az időmet, aztán az egyik bajtársam idehozott... A régi mesterségem, az asztalosság, nem tetszett, minden összejött, aztán itt ragadtam a tanyán.

- Igen - mondta a lány egyszerűen, s nagy fekete szemét egyre a férfin tartotta.

E pillanatban azonban a Coliche nekikeseredett vággyal hosszan elbődült; a tehenistálló bezárt ajtaja mögül meg rekedt lihegés hallatszott.

- Nocsak! - kiáltotta Jean. - Ez a bitang Cézár máris meghallotta! Figyeld csak, bentről felel neki... Tudja ám ez, hogy miről van szó, ha bevezetnek egy tehenet az udvarba, ez rögtön megérzi, s tudja, mit akarnak tőle...

Aztán másként folytatta:

- Ide hallgass! A tehenész alighanem elmarad Hourdequin úrral... Ha akarod, idevezetem a bikát. Nélküle is el tudjuk intézni mi ketten.

- Megpróbálhatjuk - mondta Françoise és felállt. Jean kinyitotta az istállóajtót, s még megkérdezte:

- Nem kell megkötni a tehenedet?

- Megkötni? Nem, nem, felesleges!... Alig várja már, moccanni sem fog.

A nyitott ajtón át látni lehetett az etető útról jobbra és balra a tanya harminc tehenét, egyik az almon feküdt, a másik a jászolba rakott répát ropogtatta, és a sarokban az egyik bikát, egy fehér foltos fekete hollandit, amint előrenyújtott nyakkal állt s várta, hogy végezhesse a dolgát.

Mihelyt eloldották, a Cézár tempósan kiment. Amint kiért az istállóból, megtorpant, mintha meglepte volna a szabad levegő, a világosság; egy pillanatig mozdulatlanul, lábait megmerezítve állt, farkával idegesen csapkodott, a nyaka felduzzadt, pofáját előrenyújtva szaglászott. A Coliche nem moccant, csak merev tekintetét fordította a bika felé, s halkabban bögött. Ekkor a bika odament hozzá, szoroson melléje állt, fejét egy pillanatra a tehen farához csapta, a nyelve kilógott, félre tolt a tehen farkát, s még a combját is végignyalta. Az meg hagyta, még mindig nem mozdult, csak a bőrén hullámozott végig valami reszketés. Jean és Françoise komolyan, leeresztett kézzel várazkodott.

S mikor Cézár hirtelen felugrott a Coliche-ra, roppant súlya alatt megremegett a föld. A tehen meg sem görnyedt, mikor a bika két mellső lábával szoroson átfogta a horpaszát. De a Contentin-vidéki nagy darab tehen túl magas, túl széles volt a kisebb fajtájú bika számára, nem tudott hozzáférni. Mikor erre rájött, megpróbált feljebb kapaszkodni rá, de sehogy sem boldogult.

- Kicsi hozzá - mondta Françoise.

- Igen, úgy látszik - válaszolta Jean. - Sebaj, majd csak elboldogul vele.

A lány megrázta a fejét, s minthogy Cézár már kimerült a próbálkozásokban, döntött:

- Nem bír velem, segíteni kell neki... Ha csak félig-meddig megy bele, kárba vész az egész, nem fogamzik meg.

Nyugodtan, figyelmesen, mint aki komoly munkához készülődik, közelebb lépett. A nagy igyekezetben egy vonása sem rezdült, de még jobban elmélyült szeme feketesége, s piros ajka szétnyílt. Magasra kellett emelnie a karját, hogy marokra fogja s fölemelje a bika nemző tagját. Az meg, amint megérezte, hogy a tehenhez ér, erejét összeszedve, tompora egyetlen lökésével belehatolt. Aztán visszahúzódott. Ezzel meg is történt: az ültetőfa lendült, s földbe nyomta a magot. A tehen közben meg sem moccant, úgy fogadta, oly magától értetődően a hím termékenyítő sugarát, mint az anyaföld a vetőmagot. Lökésétől még csak meg sem remegett. A bika lehuppant róla, s újból megdobbant a talaj.

Françoise visszahúzta a kezét, de kis ideig még fölemelve tartotta. Aztán leengedte, s csak ennyit mondott:

- Na, ez megtörtént.

- Mégpedig derekasan! - válaszolta Jean meggyőződéssel s olyan elégedettséggel, amit a jó munkás érez a gyorsan és jól végzett munka után.

Még csak eszébe sem jutott, hogy megeresszen egy vaskosabb tréfát, amivel a tanyai legények szokták megnevettetni a lányokat, mikor tehenet vezetnek a bikához. Ez a gyereklány szemmel láthatóan olyan egyszerű, olyan szükséges dolognak látta az egészet, hogy jó lélekkel Jean valóban nem találhatott okot a tréfára.

Jacqueline azonban pár pillanat óta ismét az ajtóban állt, s turbékoló nevetése közben vidáman odakiáltott:

- Látom, a kezdeknek csak ott kellett lenni, merthogy azon a végén nincs szeme az udvarlónak!

Jean felröhögött, Françoise meg hirtelen elvörösödött. Zavarában és hogy pirulását rejtse, míg Cézár magától visszaballagott az istállóba, Coliche meg a trágyagödör szélén nőtt zabszárakat harapdálta, ő a zsebeiben kotorászott, végül előhúzza a zsebkendőjét, kibontotta összecsomózott sarkát, ahova a hágtásért járó negyven sou-t kötötte.

- Tessék, itt a pénz - mondta. - Szép jó estét!

Elindult a tehenével, Jean meg fogta a vetőtárisznyát, s odaszólt Jacqueline-nak, hogy megy a poteau-i dűlőre, így rendelkezett Hourdequin úr a mai napra.

- Jó - mondta az asszony. - A borona már biztosan ott lesz.

S minthogy a legény a kis parasztlányhoz csatlakozott és egymás mögött mentek a keskeny úton, meleg, évődő hangján még utánuk kiáltott:

- Ugye, nem kell félni benneteket? Ha el is tévedtek kettecskén, a kislány majd csak eligazít!

Mögöttük ismét elcsöndesedett a tanyaudvar. Most egyikük sem nevetett. Lassan ballagtak, csak a kövekbe ütköző cipőjük nesze hallatszott. Jean a lány gyermeki tarkóját látta, fekete fürtöcskéik göndörödtek a kerek főkötő alól.

- Rosszul teszi, hogy másokat piszkál, ha férfival látja őket - mondta Françoise megfontoltan.
- Meg tudtam volna felelni neki.

A fiatalember felé fordult, s gunyorosan fürkészte.

- Igaz is. Hát nem? Úgy fölszarvazza Hourdequin urat, mintha már legalábbis a felesége lenne... Maga aztán biztosan tudna egyet-mást mesélni erről, ugye?

Jean zavarba jött, értetlen képet vágott.

- Bánom is én, csinálja, ahogy jólesik, az ő dolga.

Françoise ismét háttal fordult neki, s ment tovább.

- Ez már igaz... Csak tréfáltam, mert hiszen maga az apám lehetne, hát tréfálhatok nyugodtan... De tudja, merthogy a Nyakas disznó módon elbánt a nővéremmel, megesküdtem, inkább levágatom kezem-lábam, de nem lesz szeretőm!

Jean megcsóválta a fejét, aztán nem is beszéltek többet.

A poteau-i kis tábla az ösvény végén, Rognes-tól feleúton volt. Ahogy odaérték, a legény megállt. A borona már várta, s az egyik barázdába letettek egy zsák vetőmagot is. Megtöltötte a tarisznyát, s odaszólt a lánynak:

- Akkor hát isten áldjon!

- Isten áldja - válaszolt Françoise -, s még egyszer köszönöm!

A legényt azonban hirtelen aggodalom fogta el, fölegyenesedett, s a lány után kiáltott:

- Ide hallgass! Mit csinálsz, ha a Coliche előről kezdi?... Nem lenne jobb, ha hazáig kísérnélek?

A lány már messze járt, most visszafordult, s nyugodt, erős hangon kiáltotta a földek mély csöndjén át:

- Nem! Nem! Fölösleges! Nem lesz semmi baj! Már nem hiányzik neki!

Jean a hasa elé kötött vetőtárisznyával megindult a fölszántott földön, lendült a karja, szállt a mag; fölpillantott, nézte, hogyan lesz egyre kisebb és kisebb Françoise alakja a földek között; a nagy testét himbáló tehén mögött már egészen aprócska; amikor visszafordult, már nem látta a lányt, de amint útját újrakezdte, újból megpillantotta, már csak egy folt látszott belőle; karcsú derekával, fehér főkötőjével olyan távol volt, akár egy törékeny kis pitypang. Háromszor fordult úgy, hogy még meglátta a lányt - egyre kisebbnek és kisebbnek -, aztán már hiába nézett utána, nyilván befordult a templomnál.

Kettőt ütött a toronyban, az égbolt változatlanul szürke, barátságtalan és fagyos volt, mintha finom hamuözön takarta volna el a napot hosszú hónapokra, egészen tavaszig. E komorságban a felhőkön valami világos folt derengett Orléans felől, mintha arrafelé, mérföldekkel odébb, valahol sütné a nap. Az égboltnak ezen a sápadt darabján rajzolódott ki a rognés-i templom tornya, a falu elmerült, megbújt az Aigre völgyének egy láthatatlan hajlatában. Északra azonban, Chartres felől, a földszínű roppant égbolt egyhangúsága és a Beauce végtelenbe húzódó mezei között a láthatár most is határozott volt, mint tussal húzott vonal egy rajzon. Ebéd után mintha többen jöttek volna ki vetni. Most minden egyes kis parcellán dolgozott valaki, egyre többen voltak, nyüzsögtek, mint szorgos hangyák, kiket nagy munka terelt ki a bolyból, nekifeszültek valami roppant, kicsiségükhöz mérten óriási munkának; és mégis, még a legtávolabbi parcellán is látni lehetett, hogy megszállottan mindig ugyanazt a mozdulatot végzi mindegyik, látni lehetett a roppant anyafölddel birkózó rovar konok kitartását, mely végül tér és élet győztese lesz.

Jean vetett, míg csak le nem szállt az alkony. A poteau-i parcella után a rigoles-it, majd a quatre-chemins-it vette sorra. Hosszú, ütemes léptekkel ment föl-alá; a búza kifogyott tarisznyájából, léptei nyomán a vetőmag megtermékenyítette a földet.

Baillehache, a cloyes-i közigyűző háza a Grouaise utcában állt, Châteaudun felé balra. Az apró, mindössze egyemeletes ház sarkára volt rögzítve az egyetlen lámpa, mely megvilágította a széles kövezett utcát. Hét közben kihalt volt, de szombatonként fölverte a vásárra igyekvő parasztok hada. Az alacsony épületek fehérítő vonalából már messziről kicsillogott a két közigyűzői tábla; a ház mögött keskeny kert ereszkedett a Loire-ig.

Az előszobából jobbra nyíló irodahelyiségben, mely az utcára nézett, a kis írnoksegéd, egy tizenöt éves vézna, sápadt gyerek fölemelte az egyik muszlinfüggönyt, hogy láthassa a szombati nyüzsgést. A két másik írnok - az egyik öreg, pocakos és roppant piszkos, a másik fiatalabb, epebajos, csontváz-sovány ember - a kettős asztalnál írt, ez a megfeketedett fenyőfa asztal volt az iroda egész berendezése, no meg hét-nyolc szék, egy öntöttvas kályha, melybe december előtt soha nem gyújtottak be, még akkor sem, ha már mindenszentekkor havazott. A falak mellett álló rekeszes polcokon a töredezett sarkú zöldes mappákba zsúfolt, megsárgult iratok a pállott tinta, s a porlepte papiros szagával nehezítették a levegőt.

Két paraszt, férj-feleség, ült egymás mellett az irodában, tisztességtudóan, türelmesen, moccanás nélkül várakoztak. Ez a sok papiros, de főként az oly gyorsan író urak, az egyszerre percegő tollak komollyá tették őket, pénzhistóriák, perek emlékét ébresztették fel bennük. Az asszony harmincnégy éves, nagyon barna teremtés, akinek kellemes arcát nagy orr csúfította, bársonnyal szegett fekete posztóblúzán összekulcsolva tartotta agyondolgozott, száraz kezét; élénk tekintete az iroda zugait fürkészte; világosan látszott rajta, hogy gondolatait az ott szunyadó sok-sok vagyont jelentő irományok foglalkoztatják; az öt évvel idősebb, vörös képű, békés természetűnek látszó férfi vadonatúj fekete nadrágot és kék vászonzekét viselt, kerek nemezkalapját a térdén tartotta; széles, égetett agyagszínű képén egyetlen gondolat árnyéka sem suhant át; a gondosan borotvált arcból két porcelánkék szem világlott, mereven, akár a pihenő ökor szeme.

Ajtó nyílt, s a küszöbön Baillehache közigyűző jelent meg kivörösödött képpel, éppen most végzett az ebéddel, amit a sógora, Hourdequin gazda társaságában fogyasztott el. Az ötvenöt éves közigyűző még fiatalos volt duzzadt ajkával és ferde vágású szemével, melynek ráncaitól mindig nevetős volt a tekintete. Cvikkert viselt, s beidegződött mozdulattal örökösen húzgálta pofaszakállja hosszú, szürkülő szálait.

- Maga van itt, Delhomme? - szólt, mikor belépett. - Mégis rászánta magát az öreg Fouan az osztozkodásra?

Az asszony válaszolt: - Hát igen, Baillehache úr... Itt találkozunk valamennyien, hogy meg-egyezzünk, meg hogy megmondja, nekünk, hogy s mint kell csinálni.

- Jól van, Fanny, majd meglátjuk... Még egy óra sincs, meg kell várnunk a többieket.

A közigyűző még beszélgetett velük néhány pillanatig, a búza ára után kérdezősködött, mely két hónap óta esett, s mindvégig barátságos megbecsülést mutatott Delhomme iránt, ami kijár a húszhektáros gazdának, aki egy béressel dolgozik, meg három tehene is van. Azután visszatért a dolgozószobájába.

Az írkokok közben fel sem néztek, nagy buzgón percegették tollaikat, s Delhomme-ék tovább várakoztak mozdulatlanul. Szerencsés egy teremtés volt ez a Fanny, feleségül vette a tisztességes és jómódú udvarlója, pedig még csak másállapotban sem volt, örökségül meg legföljebb három hektárra számíthatott az öreg Fouan után. Az ura különben nem bánta meg, keresve sem találhatott volna értelmesebb, dolgozabb asszonyt; olyannyira, hogy már minden ügyes-bajos dolgukban rábízta magát a férfira, aki meglehetősen lomha észjárású volt, de oly békeszerető, oly egyenes ember, hogy Rognes-ban gyakran kérték meg döntőbíráskodásra.

E pillanatban a kis írnoktanonc, aki az utcát leste, a szájához kapta a kezét, hogy elfojtsa a nevetést, s közben odasúgta a szomszédjának, a nagyon piszkos, pocakos öregnek:

- Nézze! Ott! A Jézus Krisztus!

Fanny gyorsan a férjéhez hajolt:

- Ide hallgass! Bízd csak rám... Szeretem az apámat meg az anyámat, de nem hagyom, hogy megrövidítsenek, aztán vigyázzunk a Nyakassal meg azzal a gyalázatos Hyacinthe-tal is.

A két fivéréről beszélt; az ablakon át meglátta, hogy erre tart Hyacinthe, az idősebbik, akit az egész vidék csak Jézus Krisztusnak hívott. A dologtalan, részeges fickó, miután részt vett az afrikai hadjáratokban, s leszolgált a katonaidejét, csavargásra adta a fejét, nem volt hajlandó semmi rendszeres munkára, vadorzásból, mezei tolvajlásból élt, mintha még mindig valamelyik rettegő beduin törzset sarcolná.

Negyvenes, ereje teljében levő nagy darab ember lépett be, a haja göndör, hosszú, hegyes szakállá gondozatlan; az arca eltorzult Krisztus-arc, egy részeges, lányokat hajkurászó bandita-Krisztus arca. Délelőtt érkezett Cloyes-ba, s máris ittas volt, a nadrágja sáros, a zubbonya utálatosan mocskos, rongyos sapkája a tarkójára lökve; nedves, fekete, búzló, garasos szivart szívott. De szép, fátyolos szeme mélyén mégis valami korántsem gonosz gunyorosság, egy derék csirkefogó nyíltszívűsége csillant.

- Hát apánk meg anyánk nincs még itt? - kérdezte.

S minthogy a sovány, epebajos írno csak mérges fejrázással felelt neki, egy pillanatig állt, a falat nézte, s kezében tovább füstölgött a szivar. Egy pillantást sem vetett a nővére és a sógorára, azok is úgy tettek, mintha észre sem vették volna, hogy belépett. Ezután szó nélkül kiment, hogy a járdán várakozzék.

- Ó, Jézus Krisztus... Ó, Jézus Krisztus... - zümmögte a kis írno, orrát az ablakhoz nyomva, s szemmel láthatóan egyre jobban mulatott a gúnynéven, mely fura históriákat hozott az eszébe.

Alig öt perc telt el, s megérkeztek Fouanék, két lassú, óvatos mozgású öreg. A hetvenéves, valaha robusztus apa kiszikkadt, összetöpörödött a kemény munkában, oly keserű szerelemmel ragaszkodott birtokához, hogy teste belegörcbült, előrehajolt, mintha nem tudna elszakadni az oly szenvedélyesen kívánt és birtokolt földtől. A lábát nem számítva, azért még meglehetősen jó erőben volt, gondozott külsejű; nyúlláb formájúra rendezett kis fehér pofaszakállal, a Fouanok hosszú orrával, melytől szinte hegyesnek tűnt hosszú, mély árkokkal barázdált arca. S szorosan a nyomában apróbb termetű asszonya, aki kövérnek látszott, pedig csak kezdődő vízibetegségről árulkodott a nagy hasa; zabszínű arcából mint két kerek lyuk világított a szeme, kerek volt a szája is, mely töméntelen ránccal úgy zárult össze szorosan, mint a zsugori pénzes zacskója. Az asszonymunkára szorított tompaagyú teremtés, akinek a házban is csak a kezes és szorgos állat szerepe jutott, mindig rettegte férje zsarnoki tekintélyét.

- No, megjötték! - kiáltott Fanny és fölállt.

Delhomme ugyancsak fölkel a székéről. Az öregek mögött megjelent Jézus Krisztus is; himbálózva lépdelt, s egy szót sem szólt. A szivart összenyomta - a búzló szivarvéget a zsebébe dugta.

- Akkor hát itt volnánk - mondta Fouan. - Már csak a Nyakas hiányzik... Sohase jön idejében, sohase csinál úgy, mint más, ez a bitang!

- Láttam a vásárban - hangzott Jézus Krisztus pálinkától rekedt hangja. - Majd jön!

A huszonhét éves Nyakas volt köztük a legfiatalabb; csúfnevét komisz, örökösen lázongó természetének köszönhetette, meg annak, hogy konokul ragaszkodott saját külön elképzeléseihez.

Már gyerekkorában sem tudott kijönni a szüleivel, később meg, minthogy a sorozásnál jó számot húzott, megszökött tőlük, s beállt béresnek előbb a Borderie-, aztán meg a Chamade-tanyára.

Miközben az apa még egyre dünnyögött, ő frissen, vidáman belépett. A Fouanok nagy orra nála szétlapult; kiugró állkapcsával, hátrafelé lapuló halántékával, összeszűkülő koponyájával hatalmas ragadozóra emlékeztetett, szürke szemének hetyke mosolyában ravaszság, szenvedélyesség is bujkált. Apjától örökölte a kérlelhetetlen, izzó bírvágyat, amit az anyai ág kicsinyes fukarsága súlyosbított. De ha szóváltásra került a sor, és az öregek szemrehányásokkal halmozták el, mindig így válaszolt nekik: „Csináltatok volna másmilyenre!”

- Na és aztán! Chamade öt mérföldnyire van Cloyes-tól - válaszolt a dünnyögésre. - Mit akarnak? Nem jöttem később, mint maguk... Már megint nekem esnek?

Most már valamennyien veszekedtek, a széljárta térségekhez szokott éles, magas hangjukon kiabáltak, vitatták meg ügyeiket, zavartalanul, mintha otthon volnának. A megzavart írkokok ferde pillantásokat vetettek rájuk; s a lárma a közjegyző megint kinyitotta dolgozószobája ajtaját.

- Itt vannak mindnyájan? Tessék, jöjjenek be!

A kertre nyílt ez a dolgozószoba, a Loirig futó keskeny földcsíkra, távolról idelátszottak a lombtalan parti nyárfák. A kandalló díszeként fekete márványóra állt az iratsomók között; egy mahagóni íróasztal volt még a szobában, iratszekrény, néhány szék és semmi egyéb.

Baillehache azonnal letelepedett ehhez az íróasztalhoz, mintha bírói emelvényen foglalna helyet; a libasorban belépő parasztok meg tétováztak, a székekre sandítottak, mint akik nem tudják, hova és hogyan is üljenek le.

- Üljenek már le!

Ekkor aztán Fouan és Rose a többiektől ösztökélve egyszerre csak az első két széken találták magukat; Fanny és Delhomme meg mögöttük, ugyancsak egymás mellett ült le; míg Nyakas az egyik sarokba húzódott a fal mellé; csak Hyacinthe maradt állva az ablak előtt, széles vállával elfogta a világosságot. A közjegyző azonban türelmetlenkedni kezdett, s barátságosan rászólt:

- Üljön már le, Jézus Krisztus!

Elsőként neki kellett szóba hoznia az ügyet.

- Ezek szerint Fouan bátyám elhatározta, hogy még életében fölosztja vagyonát két fia és a lánya között?

Az öreg nem válaszolt, a többiek meg sem moccantak, mély csend volt a szobában. A közjegyző egyébként, minthogy megszokta az effajta lassúságot, egyáltalán nem sietett; Cloyes-ban kétszázötven éve a Baillehache-oké volt ez a tisztség, az ősi beauce-i vérrrel együtt szállt apáról fiúra; paraszt klienseik hozzászoktatták őket a nehézkes megfontoltságához, a gyanakvó körültekintéshez, mely hol hosszú hallgatásokkal, hol felesleges szavakkal kódósítja a legjelentéktelenebb vitát is. Kinyitott egy zsebkést, s a körmeit piszkálta.

- No ugye, alighanem mégiscsak- elhatározta magát - ismételte meg végül az öregre szegzett tekintettel.

Az öreg megfordult, egy pillantást vetett valamennyiükre, mielőtt a szavakat keresgélve válaszolt:

- Igen, hát bizony, Baillehache úr... Aratáskor említettem magának, maga meg azt mondta, hogy gondolkozzak még rajta, és én még gondolkoztam, s úgy nézem, mégiscsak ide kell kilyukadni.

Szaggatott mondatokkal magyarázta, hogy miért, közben minduntalan kitért valami jelentéktelen apróságra, de amit nem mondott ki, s amit elárult fojtott hangjának megrendültsége, az a mérhetetlen bánat volt, a néma harag, egész mivoltát gyötrő kín, hogy meg kell válnia a földtől, amire apja halála előtt oly forrón áhítozott, s amit később oly veszett acsarkodással művelt, majd a leggyalázatosabb fősvénység árán barázdánként növelt. Ezek a parcellák száraz kenyéren és sajton telt hónapokat, fűtés nélküli teleket, megfeszített munkában töltött forró nyarakat jelentettek, mikor enyhülésként csupán néhány korty víz jutott. Úgy szerette a földet, ahogy nőt szeretnek, aki gyilkol, s akiért gyilkolnak. Nem számított se házastárs, se gyerek, senki, semmi emberi kapcsolat, csak a föld! S lám most, hogy megöregedett, szerelmét át kell engednie fiainak, ahogy az apja engedte át neki, tehetetlenségében dühöngve.

- Hát tudja, Baillehache úr, az embernek észnél kell lenni. A lábam már alig ér valamit, a karom se sokkal többet, aztán bizony csak a föld szenved meg... Valahogy azért csak ment volna, ha az emberrel egyetértésben volnának a gyerekei...

A Nyakasra és Jézus Krisztusra pillantott, azok nem moccantak, tekintetük elrévedezett, mintha száz mérföldnyire lennének attól, amit az apjuk beszél.

- Akkor meg hogyan? Fogadjak föl valakit? Idegent, aki kifoszt a sajátomból? Sokba kerül a szolga, manapság föleszi a jövedelmet... Én meg csak nem bírom tovább. Na, az idén is, a tizenkilenc holdnak, amim van, alig negyedét bírtam megművelni. Éppen hogy legyen mit enni, nekünk búza, a két tehénnek meg takarmány... Majd a szívem szakad meg, ha látom ezt a jó földet, hogy csak pusztul. Inkább hagyom az egészszet, de nem nézem el, hogy ebek harmincadjára kerül.

Hangja elfúlt, tehetetlenül legyintett, csupa fájdalom, beletörődés volt ez a mozdulat. Mellette a felesége, fél évszázados munkában, engedelmisségben megtörve, alázatosan hallgatott.

- A minap - folytatta Fouan - Rose sajtot csinált, aztán fejjel esett bele. Egem meg már az is összetör, ha bekocsizok a vásárra... Aztán meg az ember úgyse viheti magával a földet. Vissza kell adni... vissza kell adni... Meg hát eleget dolgoztunk, nyugalomban akarunk fölfordulni... Igaz-e, Rose?

- Igaz ám, ahogy Isten van az égben - válaszolt az öregasszony.

Újabb hosszú hallgatás következett. A közjegyző befejezte a körmei vagdosását. A zsebkést végül letette az íróasztalára, s így szólt:

- Igen, rendjén levő érvek ezek. Gyakran van úgy, hogy az ember kénytelen rászanni magát az adományozásra... Hozzá kell még tennem, hogy ez megtakarítást jelent a családnak, mert az örökösödési adó sokkal magasabb, mint a vagyonátruházási...

A közönyt színlelő Nyakas nem tudta visszafojtani a kiáltást: - Hát igaz ez, Baillehache úr?

- Persze hogy igaz. Nyernek rajta néhány száz frankot.

Mozgolódni kezdtek, még Delhomme arca is földerült, s az apa és az anya is osztottak ebben az örömben. Ha egyszer így olcsóbb, hát rendben van, az úgy el van döntve.

- No, most még el kell mondanom maguknak az ilyenkor szokásos figyelmeztetéseket. Sok tisztességes ember helyteleníti a vagyonátruházást, erkölcstelennek tartja, merthogy ez szétépi a családi kötelékeket... Erre valóban láthatunk sajnálatos példákat, a gyerekek nemegyszer nagyon komiszul viselkednek, mikor már a szülők mindenüket odaadták...

A két fiú és a lány nyitott szájjal hallgatták, pillájuk meg-megrebbent, az arcuk meg-megvonaglott.

- Ha apánknak ilyesmi jár az eszében, hát tartson meg magának mindent - szakította félbe szárazon a nagyon sértődékeny Fanny.

- Mindig tudtuk, mi a kötelességünk - jegyezte meg a Nyakas.

- És sohasem ijedtünk meg a munkától - jelentette ki Jézus Krisztus.

Baillhache egy kézmozdulattal elhallgattatta őket.

- Hagyják már, hogy végigmondjam! Tudom, hogy maguk jó gyerekei a szüleiknek, hogy becsületesen dolgoznak, és a maguk esetében igazán nem kell attól félni, hogy a szüleik valaha is megbánják.

Hangjában csöppnyi gúny sem volt, a huszonöt évi szakmai gyakorlat során kerekre csiszolódott mondatokat ismételte el most is. Az asszony azonban mintha nem értette volna, miről van szó, ferde metszésű szemét végighordozta a lányán és a két fián. Szeretet nélkül nevelte föl őket, fősvény gazdaasszonyként, aki rossz néven veszi, hogy az apróságok túl sokat esznek meg abból, amit összekuporgat. A legfiatalabbikra még mindig haragudott, amiért megszökött hazulról, mikor már végre keresett; a lányával meg sohasem tudott kijönni, nehezen viselte el, hogy saját természetébe ütközik ennél a serény, erős teremtsénel, akiben dölyfként született újjá az apa értelmessége; pillantása csak akkor lágyult el, mikor megállt a legidősebbiken, ezen a gézengúzon, aki sem tőle, sem a férjétől nem örökölt semmit, ezen a vadhajtáson, aki isten tudja, miből sarjadt, s akit talán éppen ezért pártolt és szeretett.

Titkos szorongással Fouan is a gyerekeit nézte, egyiket a másik után. Vajon mit csinálnak majd ezek a vagyonából? A részeges lustasága nem is aggasztotta annyira, mint a másik kettő kapzsisága. De aztán megcsóválta reszkető fejét: ugyan minek eméssze magát, úgysem tehet mást.

- Most, hogy a vagyonfelosztás már elhatározott dolog - folytatta a közjegyző -, meg kell állapodni a feltételekben. Megegyeztek már az életjáradékban?

Hirtelenében valamennyien újból megmerevedtek, elnémultak. Fagyos, mereven komoly kifejezést öltöttek a cserzett arcok, mintha egy birodalom értékét latolgató diplomaták lennének mindahányan. Aztán pillantásokkal tapogatóztak, de szólni egyikük sem szólt. Megint az apa kezdte magyarázni, hogyan is állnak a dolgok.

- Nem, Baillhache úr, erről még nem beszéltünk, gondoltuk, majd itt, ha mind együtt leszünk... De nagyon egyszerű ez, hát nem? Tizenkilenc holdam van, vagyis kilenc és fél hektár, mint manapság mondják. Ha bérbe adnám, kilencszázötven frankot hozna, hektáronként száz frankkal számítva...

Nyakas, a legkevésbé türelmes Nyakas fölpattant.

- Hogyan? Száz frankot egy hektárért? Bolondnak néz bennünket, apám?

Az első vita a számok körül tört ki. Van egy hold szőlő, azt igen, azt bérbe lehetne adni ötven frankért. De ki adna ennyit a tizenkét hold szántóért és főként a hat hold rétért, az Aigre-parti rétért, ahol semmit érő széna terem? A szántóföldek se valami híresek, főként az a tag ott, a laposban, mert ahogy a völgy felé megyünk, egyre vékonyabb a termőréteg.

- Igazán, apám, nem kellene így lóvá tenni bennünket - mondta Fanny szemrehányóan.

- Száz frank hektáronként - hajtogatta konokul az öreg s közben a combjára csapkodott. - Ha akarom, holnap bérbe adom száz frankért... Hadd látom, nektek mennyit ér?

- Hatvan frankot - mondta Nyakas.

Fouan megszállottan kitarzott az ár mellett, földje dicshimnuszát kezdte zengeni. Olyan ez a föld, hogy magától termi meg a gabonát; s ekkor a mindeddig szótlan Delhomme a maga nyugodt, becsületes hangján kijelentette:

- Nyolcvan frankot ér. Egy garassal se többet, egy garassal sem kevesebbet.

Az öreg rögtön lehiggadt:

- Jó. Mondjuk, hogy nyolcvanat. Szívesen hozok áldozatot a gyerekeimért.

Rose azonban, aki az ura zekéjét rángatta, egyetlen szóval adott hangot felháborodott fukarságának:

- Nem!

Jézus Krisztus közönyösen hallgatott. Az Afrikában eltöltött hat év után nem volt szívügye a föld. Egyetlen kívánság fűtötte: hogy megkaphassa a részét, és pénzzé tehesse. Gunyoros, felsőbbrendű képpel tovább himbálta magát.

- Ha egyszer nyolcvanat mondtam - kiabált Fouan -, akkor nyolcvanat mondtam! Sohasem másítom meg a szavam, Isten a tanúm!... Kilenc és fél hektár, az ugye hétszázhatvan frank, kerek számban nyolcszáz... Na, így nyolcszáz frank lesz az életjáradék, ez így van rendjén!

Nyakas vadul fölnevetett, míg Fanny fejét rázva tiltakozott, mint aki a döbbenettől szólni sem tud. Baillehache, mióta a vita folyt, révetegen bámulta a kertjét, most azonban visszatért klienseihez és mintha rájuk figyelt volna, szokása szerint a kitűnő ebéd utáni emésztéstől bágyadtan ismét a pofaszakállát húzgálta.

Pedig az öregnek ezúttal igaza volt: ez így volt rendjén. A gyerekei azonban a lehető legjobb vásár hevéből fűtve könyörtelenek voltak, dühödten alkudoztak, esküdöztek, rosszhiszeműen, mint a disznót vásárló paraszt.

- Nyolcszáz frank! - röhögött a Nyakas. - Szóval eztán uraskodni akarnak?... Nem rossz! Nyolcszáz frank... Talán négy helyett akarnak enni? Miért nem mondja mindjárt azt is, hogy gutaütést akar kapni a jóléttől?

Fouan még nem gurult dühbe. Természetesnek tartotta az alkudozást, egyszerűen csak szembezállt az előre látható viharral, mely őt is elragadta, s most már kertelés nélkül kimondott mindent, amit még akart.

- Várjatok!... Ezzel még nincs vége... Halálunkig megtartjuk a házat meg persze a kertet is... No, és mivel nem lesz termésünk és nem lesz a két tehén, évenként adtok egy hordó bort, száz köteg rőzsét, hetenként tíz liter tejet, tucat tojást és három sajtot.

- Apám! - nyögött föl fájdalmasan a porig sújtott Fannyi. - Jaj, apám...

Nyakas már nem is vitakozott. Fölpattant, hevesen hadonászva járkált, sőt még sapkáját is fejébe húzta, hogy ő megy innen. Jézus Krisztus is fölállt, nyugtalanította a gondolat, hogy a sok huzavona miatt elmaradhat az osztzkodás. Csupán Delhomme maradt nyugodt, orrát egyik ujjának támasztotta, ült, mint aki mély gondolatokba merül, mint akit nagyon aggaszt valami. Baillehache ekkor már úgy látta, jó lesz, ha kicsit sietteti a dolgok menetét.

Lerázta magáról az ernyedtséget, fűgőbb kézzel túrt a pofaszakállába.

- Bizony, barátaim - mondta -, a bor, a tűzifa, csakúgy, mint a sajt és a tojás, egy egyezésben szokás szerint benne van...

Csípős megjegyzések egész áradata szakította félbe:

- Olyan tojás, ugye, amiben csirke is van!

- Miért? Mi talán megisszuk a bort? Hiszen eladjuk?

- Persze, semmit se csinálni, csak sütkérezni, azt igen, a gyerekek meg csak kínlódjanak, ugye?

A közjegyző, aki ennél különbeket is hallott már, rendületlen nyugalommal folytatta:

- Ez mind csak üres beszéd... A kutyafáját! Jézus Krisztus, üljön már le! Elfogja a világságot, nem látja!... Különben meg úgyis megállapodtak már valamennyien, hát nem? Megadják a természetbeni járandóságot, másként ujjal mutogatnának magukra... Most már csak a haszonélvezet összegében kell megállapodni...

Delhomme végül intett, hogy mondani akar valamit. Mindnyájan visszaültek a helyükre, ő meg általános figyelem közepett megfontoltan mondta:

- Már megengedjete, de alighanem mégiscsak méltányos az, amit apánk kér. Megadhatnánk neki a nyolcszáz frankot is, mert hiszen nyolcszáz frankért bérbe adhatná a földjét... De mi azért mégse így számoljunk. Mert ugye mi nem béreljük tőle a földet, hanem nekünk adja, s azt kell kiszámítanunk, mennyire van szüksége neki meg az anyáknak, hogy megéljenek... Na igen, szóval csak annyit, amennyi a megélhetésükhöz kell.

- Úgy van - helyeselt a közjegyző -, rendszerint ezt veszik számítási alapul.

Újabb vitával folytatták. Megtárgyalták, kitergették a két öreg életét, kidekázták, hogy mennyi kenyeret, húst, zöldségfélét esznek; megvitatták, mennyi ruhaneműre lehet szükségük, s centiket csíptek le a vászon- és a gyapjúholmiból; de még az apró kedvteléseket sem hagyták, se vége, se hossza szemrehányások után napi két sou helyett egy sou-ban szabták meg az összeget, amit az apa dohányzásra költhet. Húzza össze magát, aki nem dolgozik! Na és az anya, ő talán nem mondhatja le a kávéról? És a kutyájuk, az a tizenkét esztendő vén kuvasz, semmi haszna, csak fal, már régen golyót ereszthettek volna a bordái közé! Mikor a számítás készen volt, előről kezdték, nézték, hogy mit lehetne még lecsípni, évenként két inget, hat zsebkendőt, egy centime-ot még abból is, amit a napi cukorra szántak. S így faricskálva, a legaprólékosabban zsuporgatva minden fillért, végül ötszázötven és egynéhány frankot hoztak össze, ami a gyerekek méltatlankodását egyáltalán nem csillapította, magukon kívül voltak, mert konokul ragaszkodtak ahhoz, hogy egy fillérrel sem lépik túl a kerek ötszáz frankot.

Fanny mégis beadta a derekát. Nem volt rossz lánya a szüleinek, könyörületesebb szívű volt, mit a férfiak, sem testét, sem lelkét nem kérgesítette még el a nehéz paraszti élet. Beletörődött, hogy engedniök kell valamiben, s megszólalt, hogy vége legyen már a huzakodásnak. Jézus Krisztus, aki pénzdolgokban mindig nagyvonalú volt, most is csak a vállát vonogatta, sőt elfogta valami mámoros ellágyulás, hajlandó volt valami külön hozzájárulást följánlani, amit persze sohasem fizetett volna meg.

- Nézzük hát - mondta a lány -, ötszázötven frank, az rendben van?

- Igen, hát persze - válaszolt Jézus Krisztus -, elvégre hadd uraskodjanak egy kicsit az öregek!

Az anya mosolygó, gyöngédségtől elnedvesült pillantást vetett elsőszülött fiára, miközben az apa tovább küszködött a fiatalabbikkal. Csak lépésről lépésre engedett, harcolt minden fillérért, megmakacsolta magát bizonyos összegeknél. De látva a fia acsarkodását, hideg makacosságának leple alatt egyre növekedett benne a düh saját húsa-vére ellen, ki az ő húsán akar hízni, az ő vérét akarja szívni, nem tudja kivárni, míg meghal. Elfelejtette, hogy ő is így gyilkolta az apját. Keze reszketni kezdett, úgy dünyögte:

- Átkozott fattyú... és én ezt neveltem föl, ezt, aki most ki akarja venni a falatot a számból!... Torkig vagyok veled, becsületistenemre, bár inkább rohadték már a földben... Hát nem vagytok képesek valami kis tisztességre, hát igazán csak ötszázötven frankot akartok adni?

Már beletörődött volna, de ekkor a felesége újból megrángatta a zekéjét, s odasúgta neki:

- Ne! Ne!

- Aztán még mondanék valamit - szólalt meg Nyakas némi habozás után. - Mi van a megtakarított pénzüddel?... Mert ugye, ha van megtakarított pénzüdd, hát csak nem fogadják el a miénket?

A végére tartogatta ezt a pofont, s most mereven nézett az apjára. Az öreg elfehéredett.

- Miféle pénzről beszélsz? - kérdezte.

- Hát amit befektetett nem tudom mibe, mert mindig titkolta.

Nyakas csak gyanította, hogy az öregnek van megtakarított pénze, s így akart bizonyosságot szerezni. Egyszer este úgy látta, hogy apja a tükör mögül kis papírtekeresztet vett elő. Másnap meg a következő napokon már leskelődött, de nem sikerült semmit sem meglátnia, a tükör mögött üres volt a lyuk.

Fouan sápadt képe egyszerre sötétvörös lett a végre szabadjára engedett dühtől. Fölállt s indulatosan hadonászva kiabált:

- Ó, a kutya istenit, hát már a zsebemet is kikutatjátok? Egy fillérem, egy huncut garasom sincs félretéve! Mellettek nem lehetett félrerakni, kutyaháziak!... És aztán mi közöttök hozzá, hát nem én vagyok a gazda a házban, nem én vagyok az apátok?

Tekintélyének újraéledésével valósággal megnövekedett. Évek során át reszkettek előtte valamennyien, a felesége, a gyerekei, rettegtek a parasztcsalád fejének kérlelhetetlen zsarnokságát. Tévedtek, ha azt képzelték, hogy ennek már vége.

- De apám - próbálta tréfára fogni Nyakas.

- Elhallgass, a kutya istenit! - folytatta az öreg, s egyre rázta az öklét. - Elhallgass, mert ütök!

A kisebbik fiú hebegett, összehúzta magát a széken. A pofon szelét érezte, újra elfogta a gyerekkori félelem, behajlított karját védekezőn az arca elé kapta.

- Te meg, Hyacinthe, csak ne csinálj úgy, mintha nagyon jó kedvedben lennél. Neked meg, Fanny, hogy nem sülsz le a képedről a bőr... De majd megtáncoltatlak én titeket, az hétszentség!

Egyedül ő állt, fenyegetően magaslott fölélük. Az anya reszkedett, mintha eltévedt pofonoktól félné. A gyerekek meg sem moccantak, lélegzeni is alig mertek, alázatosak voltak, megfélemlítettek.

- Vegyétek tudomásul, hogy hatszáz frank életjáradékot akarok... Ha nem, hát eladom a földet, s az árát járadékpapírba fektetem. Legalább föleszek majd mindent, s egy szál retket sem örököltök utánam... Megadjátok a hatszáz frankot, vagy nem?

- De apám, mi annyit adunk, amennyit kér - suttogta Fanny.

- Hatszáz frank, rendben van - mondta Delhomme.

- Én úgy gondolom, ahogy a többiek - jelentette ki Jézus Krisztus.

Nyakas dühében összeszorította a fogát, hallgatásával mondott igent. És Fouan még mindig uralkodott felettük, a rettegett úr kemény pillantását hordozta végig rajtuk. Végül leült s kijelentette:

- Rendben van, akkor hát megegyeztünk.

Baillehache nem rendült meg, újra elbóbiskolt, várta, mikor lesz vége a veszekedésnek. Aztán kinyitotta a szemét, s békésen összefoglalta a vita eredményét.

- Minthogy megegyeztek, most már legyen elég... Most már tudom, ki mit akar, mindjárt meg is csinálom a szerződést... Maguk meg méressék föl a földeket, osszák szét, s a földmérőnek mondják meg, hogy küldjön nekem egy papiroost, amin föl van sorolva minden darab föld. Aztán majd sorsot húznak, a szerződésbe meg szépen beleírjuk mindegyikük neve után, hogy a sorsolásnál melyik darab jutott rá, aláírjuk, s ezzel kész is.

Fölállt karosszékéből, hogy elbocsássa őket. De azok csak nem moccantak, tétováztak, töprengtek. Biztos, hogy minden rendben van? Nem feledkeztek meg semmiről? Nem csináltak rossz vásárt, amit esetleg most még meg lehetne gondolni?

Elütötte a hármát, már csaknem két órája itt voltak.

- No, most menjenek szépen - mondta végül a közjegyző. - Mások is várnak.

Nehezen szánták el magukat, de a közjegyző kiterelte őket az irodába, ahol mozdulatlanul, mint akiket lecövekeltek, valóban várakozó parasztok üldögéltek a székeken. A kis írnok közben kutyákat figyelt az ablakon át, a két másik, a két mogorva meg most is okmánypapirosokon percegette a tollat. Kívül aztán a család néhány pillanatra megállt az utca közepén.

- Ha gondoljátok - mondta az apa -, holnapután, hétfőn; föl is lehet mérteni.

Biccentettek, hogy rendben van, majd egymástól néhány lépésnyi távolságra megindultak a Grouaise utcán.

Az öreg Fouan és Rose aztán befordult a Templom utcába, a parókia felé; Fanny és Delhomme pedig a Fő utcán ment tovább. Nyakas megállt a Szent Lubin téren, s töprengett, vajon van-e az apjának dugott pénze, vagy még sincs? Jézus Krisztus egyedül maradt, s miután meggyújtotta a szivarvéget, csípőjét himbálva belépett a Vidám Földműveshez címzett kocsmába.

3

Rognes-ban a Fouan család háza volt az első a falun át, Cloyes-ból Bazoches-le-Doyenne vezető úton. És hétfőn, mikor az öreg Fouan reggel hét órakor, ahogy kivilágosodott, kilépett a házból, hogy a templom előtt megbeszélte találkozóra siessen, a szomszéd porta előtt meglátta nővérét, a Nénét, aki nyolcvanéves létére már talpon volt.

Évszázadok óta itt látták meg a napvilágot, itt növekedtek a Fouanok, mint makacs, életerős vegetáció. A romba dőlt kastély földbe süppedt kövein kívül alig maradt nyom a Rognes-Bouquevalok után, akiknek hajdani jobbágyai, a Fouanok, Szép Fülöp alatt szabadulhattak fel; azóta parasztgazdák lettek, egy, esetleg két holdon gazdálkodtak, amelyet a megszorult földesúrtól vásároltak véres verejtékkel fizetett tízszeres áron. Aztán megkezdődött a hosszú küzdelem, a föld megtartásáért, gyarapításáért folytatott négyszáz éves makacs harc, melynek szenvedélyét az apák örökségül hagyták fiaikra: elveszített, majd visszaszerzett talpalatnyi földek, nevetségesen apró, örökösen kockán forgó gazdaságok, örökségek, melyek már-már semmivé olvadtak a súlyos adóterhek alatt, mezők és szántók, melyek mégiscsak növekedtek a földéhség, a lassan mégiscsak győzelmes szívósság diadalaként. Nemzedékek roppantak bele, emberéletek sora trágyázta a termőföldet, de mikor a 89-es forradalom szentesítette

jogait, Joseph-Casimir, az akkori Fouan, a földesúri birtokból négy évszázad során elhódított huszonegy hold gazdája volt.

93-ban huszonhét éves volt ez a Joseph-Casimir, s mikor a nagybirtok maradványát nemzeti vagyonná nyilvánították, és árverésen parcellánként értékesítették, égett a vágytól, hogy néhány hektárt szerezhessen. A tönkrement, eladósodott Rognes-Bouquevalok, miután ölbe tett kézzel nézték, hogyan dől le a kastély utolsó tornya is, már jó ideje hitelezőiknek engedték át a Borderie-tanya hasznbérét, ahol a szántóföldek háromnegyede parlagon hevert. Az egyik parcellája mellett volt egy jó darab urasági föld; erre a földre, elsősorban erre áhítozott parasztvérének dühödt sóvárgásával. De pár évig rossz volt a termés, és a kemence mögött dugdosott ócska bögrében alig száz tallér megtakarított pénze volt; aggályoskodó természete meg visszatartotta attól, hogy valamelyik cloyes-i pénzkölcsönzőhöz forduljon: félt ezektől a nemesi birtokoktól, ki tudja, később még vissza is vehetik! Így aztán, vágyakozás és óvatosság között ingadozva, szívfájdalommal kellett néznie, hogy a Borderie-tanyát értékének ötöd-részéért árverezték el, darabonként vásárolta fel egy châteauduni polgár, Isidore Hourdequin, a sóraktárak egykori hivatalnoka.

Joseph-Casimir Fouan, megöregedvén, felosztotta huszonegy és fél holdját, hét holdat kapott a legidősebb, Marianne, hetet-hetet a két fiú, Louis és Michel, a legfiatalabbikat, Laure-t, aki Châteaudunben varrni tanult, pénzzel fizette ki. A házasságok azonban megszüntették ezt az egyenlőséget. Még Marianne Fouan, akit csak úgy hívtak, hogy a Néne, az egyik szomszédjukhoz, a tizenkét holdas Antoine Péchardhoz ment feleségül, Michel Fouan meg - akit Bögyönynek neveztek el - nyakába vette kedvesét, akire az apja mindössze két hold szőlőt hagyott. Louis Fouan pedig, aki Rose Maliverne-nel, tizenkét hold örökösével házasodott össze, kilenc és fél hektár földet oszt fel három gyereke között.

A Nénét a család nem kora, hanem vagyona miatt tisztelte és félte. Még mindig egyenes tartású volt ez a nagyon magas, szikár és szívós, nagy csontú teremtes, akinek hosszú, petyhüdt, vérvörös nyakán kiaszott, ragadozómadár fej ült. A családi orr nála félelmetes csőrként görbült, merev pillantású, kerek szemei voltak, sárga kendője teljesen csupasz koponyát takart, viszont nem hiányzott egyetlen foga sem, olyan állkapcsa volt, hogy akár kőbe haraphatott volna. Mindig bottal járkált, anélkül egy pillanatra sem lépett ki a házból, de csak azért hordta magával, hogy végighúzhasson emberen, állaton. Korán özvegységre jutott, egyetlen lánya volt, azt is elkergette a háztól, mert az a szemét makacsul szembezállt az ő akaratával, s egy nincstelenhez, Vincent Bouteroue-hoz ment feleségül; sőt, mikor a lánya meg a veje belepusztultak a nyomorba, egy fiú- meg egy lányunokát hagyván rá - noha a két unoka, Palmyre és Hilarion is jól benne jártak már a korban, hiszen egyik harminckettő, a másik huszonhét esztendő volt -, a Néne még mindig nem bocsátott meg. Azt sem bánta volna, ha éhen vesznek, hallani sem akart róluk. A férje halála óta ő maga irányította földjei megművelését, volt három tehene, egy disznaja, egy bérese, s valamennyit egy koszon tartotta, mindenki rettegve lapult meg előtte.

Fouan, amint meglátta a küszöbén, tisztességtudásból odament hozzá. Tíz évvel idősebb volt nála a Néne, akit szívtelensége, zsugorisága, a birtokhoz s az élethez való konok ragaszkodása miatt vele együtt tisztelt és bámult az egész falu.

- Ejnye, Néne, már éppen akartam neked szólni. Hát eldöntöttem. Most megyek, hogy felosszuk a földet.

A nővére nem felelt, megszorította a botját, hadonászott vele.

- Egyik este még át is akartam menni hozzád, hogy megkérdezzem, mit szólsz hozzá. Kopogtattam, de senki sem felelt.

Ekkor felcsattant a nyers hang:

- Hülye!... Megmondtam én már, hogy mit csinálj. Bolond az, meg pipogya, aki még életében lemond a vagyonáról! Még ha a véretem vennék is, még a kés alatt is azt mondanám, hogy nem!... Hogy más üljön bele abba, ami az enyém. Hogy az ember utcára kerüljön a tetves gyerekeiért, azt már nem! De nem ám!

- De ha az ember már nem tudja megművelni, és csak a föld szenved meg - vetette közbe Fouan.

- Hát szenvedje!... Inkább, mint hogy egy barázdát is átengedjek belőle. Mennék én, aztán minden reggel nézném, hogyan nő rajta a bogács!

Kihúzta magát, fölszegte tollavesztett, haragos, vén keselyű fejét, aztán botjával fivére vállára csapott, mintha így akarná erősen emlékezetébe vésni a szavait:

- Ide hallgass! De jól jegyezd meg magadnak... Amikor már nem lesz semmi, nekik pedig meglesz mindentük, a gyerekeid majd az árokba löknek, koldustarisznyát akaszthatsz a válladra, mint valami sehonnai csavargó... De aztán meg ne próbálj nálam kopogtatni, mert eleget figyelmeztettelek, bánom is én!... Tudod-e, mit csinállok, mi? Tudod-e?

Fouan zokszó nélkül állt, meghunyászkodva, mint fiatalabb testvér. Az öregasszony még bevágta maga mögött a kaput, úgy kiabált: - Ezt csinálom... Dögölj meg odakint!

Fouan néhány pillanatig mozdulatlanul állt a csukott kapu előtt. Aztán legyintett, mint aki beletörődött a megváltoztathatatlanba, s elindult a templomtérré vezető ösvényen. Ott állt a Fouanok ősi családi hajléka, mely annak idején Michelnek, azaz Bögölynek jutott az osztozkodáskor, míg ő lent az úton lakott, abban a házban, ami Rose öröksége volt. Bögöly már régóta özvegyen élt, belekeseredve a balszerencsébe, két lányával, Lise-zel és Françoise-zal, még most is lealázottnak érezte magát, hogy szegényen házasodott, negyven év után is azzal vádolta a fivérét meg a nővérét, hogy kijátszották a sorshúzáskor; ennyi idő után sem unt rá a mesére, hogy a kalap alján a legrosszabb földet jelző cédulát hagyták neki; végül már úgy látszott, hogy valóban így történt, mert mindig jártatta a száját, s a munkára oly rest volt, hogy a kezében felére zsugorodott az örökrésze. Amilyen az ember, olyan a föld - így tartják ezt a Beauce-ban.

Aznap reggel, mikor fivére kiért a templomtérré, Bögöly is lesben állt a kapuban. Régi sérelmeit szította fel az osztozkodás híre, szenvedélyes érdeklődést ébresztett benne, noha semmit sem várhatott tőle. Teljes közönyt akart színlelni, ezért ő is hátat fordított a fivérének, s bevágta a kaput.

Fouan azonnal észrevette Delhomme-ot és Jézus Krisztust, egymástól vagy húsz méternyire álldogáltak. Delhomme felé indult, a fia is csatlakozott hozzájuk. Hármában, szó nélkül fürkészték a fennsík szélén vezető ösvényt.

- Na itt van - mondta végül Jézus Krisztus.

Grosbois, a hites földmérő, a szomszédos Magnolles falucskából való paraszt közeledett. Az írni-olvasni tudás lett a veszte, Orgères-től Beagency-ig őt hívták a földmérésekhez, saját földjét feleségére hagyta, az örökös jövés-menésben úgy rászokott az ivásra, hogy már sohasem volt józan. Nagyon kövér, ötven évéhez képest jó erőben levő ember volt, széles vörös képe csupa lilás pattanás, s noha még kora reggel volt, máris gyalázatosan ittas. Előző este ugyanis montignyi szőlősgazdáknál mulatozott, örökösödési osztozkodás után ittak áldomást. De nála ez nem számított, minél részegebb volt, annál biztosabb volt a szeme: sohasem tévedett a mérésben, sohasem hibázott az összeadásban! Hallgattak rá; megbecsülték, mert nagy ravasz hírében állott.

- Hát itt volnánk - mondta. - Mehetünk is.

Egy tizenkét éves rongyos, piszkos gyerek volt vele, egyik karjában a láncot cipelte, vállán a mérőlábat és a jelzőcöveket, szabad kezében pedig egy ócska, lyukas kartontokban a szögkitűzőt lóbálta.

Valamennyien elindultak, nem vártak Nyakasra, látták; hogy egyenesen, mozdulatlanul áll az egyik parcella szélén, az örökség egyik legnagyobb darabja előtt, a Cornailles-dűlőben. Ez a mintegy kéthektáros föld éppen azzal a parcellával volt szomszédos, amelyen néhány nappal ezelőtt a Coliche elragadta Françoise-t. Nyakas feleslegesnek tartotta, hogy tovább menjen, ott állt meg, mélyen elgondolkozva. Mikor a többiek közelebb értek, látták, hogy lehajol, belemarkol a földbe, morzsolgatva pergeti az ujjain át, mint aki ízlelgeti, ismerkedik vele.

- No - szólalt meg Grosbois, miközben mocskos noteszt húzott ki a zsebéből -, én már megcsináltam, amit maga kért, Fouan bátyám, pontos kis rajzot készítettem minden egyes parcelláról. Most ugye arról van szó, hogy három részre osszuk az egészet; na, gyerekeim, ezt együtt csináljuk... Hadd hallom, hogyan is gondoljátok ti.

Egyre világosabb lett, a sápadt égbolton jeges szél kergette az egymás nyomában száguldó vastag felhőket, keményen korbácsolta a komor bánattal elterülő Beauce-t. Egyébként mintha egyikük sem vette volna észre a szabadon száguldó szelet, mely befújt a zekéjük alá, s majd elvitte a kalapjukat. A helyzet komolyságához illően ünneplőbe öltöztek mind az öten; nem beszélt egyikük sem; e határtalan síkságon, e föld szélén réveteg és kifejezéstelen volt az arcuk, mint a matrózoké, kiket roppant térségek kárhóztatnak magányos életre. Ez a sík, termékeny, könnyen megművelhető Beauce, mely mégis lankadatlan erőfeszítést követel, hideg, megfontolt embereket nevel szülőiteiből, akiknek a föld az egyetlen szenvedélyük.

- Mindent három részre kell osztani - szólalt meg végül Nyakas.

Grosbois megrázta a fejét, vitatkozni kezdett. A földmérő, akit a nagygazdaságokkal való kapcsolata a haladás hívei közé állított, gyakran szembeszegült kisbirtokos ügyfeleivel, s tiltakozott a földek túlzott földarabolása ellen. Hát nem teszi tönkre a gazdát a sok ide-oda kocsizás, a fuvar a sok nadrágszíjparcella között? Hát hogyan lehet földművelésről beszélni ezeken a talpalatnyi darabokon, ahol szóba se jöhet se talajjavítás, se gépi művelés? Nem! Csak akkor járnak el okosan, ha megegyezésre jutnak, ha nem darabolják szét a földet, mint holmi lepényt, micsoda vétek lenne! Ha az egyik beéri a szántókkal, a másik a legelőekkel, valahogy csak egyenlő értékűre kerekítenék az örökrészeket, s aztán majd a sorshúzás döntene, kinek mi jut.

Nyakas, hiszen fiatal volt, és könnyen nevetett, tréfálkozva felelt:

- Na és ha mondjuk csak rét jutna nekem, akkor én mit ennék? Szénát? - Nem, nem. Mindenképp akarok, de az ám, teremjen széna a lónak meg a tehénnek, meg búza és bor magamnak.

Fouan hallgatott, és egyetértően biccentett. Nemzedékeken át így osztzkodtak, aztán később vételek, házasságok kerekítették ki ismét a földet.

Delhomme, aki huszonöt hektárjával gazdag volt, nagyvonalúbban gondolkodott, de engedékenynek mutatkozott, ő csak a felesége nevében jött, nehogy megrövidítsék a földmérésnél. Jézus Krisztus meg egyszerűen otthagya őket, egy pacsirtarajt üldözött, a marka tele volt kavicsal. Ha egyik madár az erős szél miatt reszkető szárnyakkal csak két másodpercre is megtorpant a levegőben, ő ügyesen, mint valami vadember, máris célzott és eltalálta. Három esett le így, azon véresen zsebre rakta őket.

- Na, elég volt a beszédből, mérd nekünk ezt háromba! - mondta nagy vígan Nyakas, letegezve a földmérőt. - De ne hatba ám, mert úgy veszem észre, hogy kétfelé áll a szemed, egyszerre látod Chartres-t és Orléans-t.

Grosbois megsértődött, méltóságteljesen kihúzta magát.

- Édes fiam, légy te olyan részeg, mint én vagyok, s aztán próbáld úgy nyitva tartani a szemed, mint én... Hadd látom, akad-e köztetek olyan nagy legény, aki a helyembe mer állni a szögkitűzésnél?

Egyikük se mert vele huzakodni, diadalmaskodott, nyersen magához szólította a fiút, aki majd beleszédült, úgy csodálta Jézus Krisztus ügyességét a pacsirta vadászatban. A szögkitűzőt már felszerelték a lábra, beütötték a jelzőcöveket, de megint csak új vita kerekedett azon, hogy milyen irányban osszák fel a földet. A földmérő, akinek Fouan és Delhomme is helyeselt, az Aigre völgyével párhuzamosan haladó három táblára akarta osztani, Nyakas viszont azzal az ürüggyel, hogy a lejtő felé haladva egyre vékonyabb a termőréteg, azt követelte, hogy a táblák a völgyre merőlegesek legyenek. Így mindenkinek jut egy darab a rosszabb földből, viszont ha nem így csinálják, a harmadik részre csak rossz föld esik. Fouan azonban mérgelődött, esküdözött, hogy a talaj mindenütt egyforma, felhozta, hogy közte és a Bögöly meg a Néne között is úgy csinálták a hajdani felosztást, ahogy most ő mutatta, ott van, láthatják, hogy igazat beszél, Bögöly két hektárja ezzel a harmadik résszel szomszédos.

Delhomme döntő érveléssel hozakodott elő, azt mondta, hogy még ha valóban kevesebb érő is lenne a harmadik rész, a gazdája nagyon jól jár vele attól a perctől kezdve, ahogy megnyitják az utat, mely éppen itt vezet majd át a síkságon.

- Na persze - kiabált Nyakas -, azt a híres utat, ami Rognes-ból a Borderie-n át egyenesen Châteaudunbe vezet! Na, arra aztán várhattok!

S mikor látta, hogy hiába makacskodik, nem törődnek vele, összeszorított foggal dünnögött.

Jézus Krisztus is közelebb jött, valamennyien elmerülten figyelték, hogyan húzza meg Grosbois az osztóvonalakat, éles tekintettel lesték, mintha azzal gyanúsítanák, hogy egy centiméternyivel meg akarja rövidíteni az egyik részt a másiknak a javára. Delhomme háromszor is átnézett a szögkitűző nyílásán, teljesen biztos akart lenni abban, hogy a zsinag pontosan metszi a jelzőcöveket. Jézus Krisztus az átkozott kölyök ellen háborgott, hogy rosszul tartja a láncot. De leginkább Nyakas leste a műveletet lépésről lépésre, számolta a métereket, reszkető ajakkal minden számítást ellenőrzött a maga kezdetleges módján. S a birtoklás e vágyába, az örömbbe, hogy végre beleharaphat a földbe, egyre nagyobb keserűség, fojtott düh vegyült: miért nem lehet övé az egész? Milyen szép, milyen nagyon szép ez a tag, a két hektár egy darabban! Azért követelte a fölosztást, nehogy valakié is legyen, ha már az övé nem lehet, de ez a mézárálás mégis kétségbeejtette.

Fouan lecsüngő kézzel, hang nélkül figyelte, hogyan darabolják föl a birtokát.

- Ezzel készen lennénk - mondta Grosbois. - Lépjétek le akár erre, akár arra, egyforma mind a három!

A fennsíkon volt még négy hektár szántó, de vagy tíz darabban, egyik sem volt még egy holdnyi sem, sőt tizenkét kvadrát nagyságú is akadt köztük, s a földmérő csúfondárosan megkérdezte, vajon azt is fel kell-e darabolnia, mire a vita újra kezdődött.

Nyakas megint ösztönösen lehajolt, a földbe markolt, arcához emelte, mintha bele akarna kóstolni. Beleszagolt, s üdvözült képéről csak úgy sugárzott, hogy az összes közül ezt a darabot tartja a legjobbnak, s amint lassan átpergette az ujjai között, kijelentette, rendben van, ha ezt a darabot átengedik neki, ő nem bánja, de ha nem, követeli a feldarabolást. Delhomme és

Jézus Krisztus haragosan nemet mondott, ők is ragaszkodtak a magukéhoz. Igen, igen, mindegyiküknek négy kvadrát, csak így igazságos. És felosztottak minden egyes darabot, így biztosak voltak abban, hogy a harmadiknak nem jut olyasmi, amiből a másik kettő nem kap.

- Gyerünk a szőlőbe - mondta Fouan.

De mikor visszafelé indultak a templomtérré, még egy pillantást vetett a végtelen síkságra, s tekintete a Borderie távolból idelátszó épületeire tévedt. Vigasztalhatatlan bánattal jajdult fel, s a nemzeti javak elárverezésekor mindörökre elszalasztott alkalomra célozva mondta:

- Hej, Grosbois, ha az apám is úgy akarta volna, maga ezt most mind fölmérhetné!

A két fiú meg a vő hirtelen visszafordult, ismét megálltak, tekintetüket végighordozták a tanya kétszáz hektár földjén, mely körülöttük terült el.

- Eh - dűnnyögött magában Nyakas, s újra nekiindult. - Sokra megyünk ezzel a mesével! Hát csoda, ha megesznek bennünket az urak!

Tíz órát ütött a toronyban. Meggyorsították lépteiket, mert a szél gyöngült, s egy vastag, sötét felhőből a nyakukba szakadt az első zápor. A rognés-i szőlők a templomon túl, az Aigre partjáig ereszkedő dombon voltak. Hajdan a kastély állt itt, körülötte a park; s alig fél évszázada, hogy a parasztok a Cloyes melletti montignyi gazdák sikerein felbuzdulva szőlővel kezdték betelepíteni ezt a domboldalt, mely déli fekvésével, meredek lejtőjével szinte kínálkozott erre a célra. A termés ugyan nem volt valami híres, de kellemesen savas, az orléans-i könnyű borokra emlékeztető zamata volt. Egyébként a falubeliek legfeljebb néhány hordóval szüreteltek, Delhomme-nak, a leggazdagabbnak is csak hat hold szőleje volt, az egész vidéken gabonát és takarmánynövényeket termesztettek.

A templom mögött befordultak, végimentek a hajdani plébánia előtt, majd lefelé tartottak a sakkáblaszerűen feldarabolt keskeny szőlők között. Mikor egy bozóttal benőtt sziklás földdarab mellett mentek el, egyik gödörből éles hang kiáltott: - Apám, itt az eső, kihajtom a libáimat!

Jézus Krisztus lánya, a Szutykos kiabált, ez a tizenkét éves, örökké kócos szőke gyereklány, vékony és erős, akár a magyalág. A szája ferde volt, zöld szemének tekintete oly vakmerően határozott, hogy az ember fiúnak nézhetne volna. Ruha gyanánt apja egy viseltes zekéjét hordta, amit madzaggal szorított a derekához. Noha a szép Olympe nevet viselte, Szutykosnak hívta az egész falu, mert Jézus Krisztus, aki reggeltől estig szidta, még véletlenül sem fejezte be egy mondatát anélkül, hogy hozzá ne tette volna: „Várj csak, várj, adok én neked, te nyavalyás szutykos!”

Egy csavargó szajha szülte neki ezt a vadócot, valaha egy árokparton szedte fel egy vásár után, és Rognes legnagyobb megbotránkozására betelepítette a kuckójába. Majd három évig ölték egymást, míg aztán aratáskor egy este, ahogy jött, úgy odébbállt a hitvány fehérnép, elvitte egy másik férfi. A gyerek, akit éppen csak elválasztott, vadon nőtt fel, mint a bojtornán, s mióta az eszét tudta, ő főzött az apjára, akit rettegett és imádott. A legforróbb érzés mégis libáihoz fűzte. Először csak egy gunara és egy lúdja volt, pelyhes korukban emelte el őket az egyik tanya kerítése mögül, aztán anyai gondoskodása eredményeként egész falkára szaporodtak, most már húszan voltak, a lány valahogy összelopkodta nekik az eleséget.

Mikor Szutykos a libáit terelgetve fölbukkant pimasz kis kecskegida képével, Jézus Krisztust elfutotta a méreg.

- Hé, te, hazamenj most és főzz, vagy megjáród!... Aztán jól bezárd ám a házat, te nyavalyás Szutykos, mert tolvaj az mindig akad!

Nyakas felröhögött, de Delhomme és a többiek sem állhatták meg nevetés nélkül, olyan mulatságosnak tartották, hogy Jézus Krisztus a tolvajoktól fél. Hiszen csak rá kell nézni arra a házra, a hajdani pincelyukra, melynek három fala a földben volt, kavicsomladékok és öreg hársak alatt megbúvó valóságos rókalyuk. Mindössze ez maradt meg a kastélyból, s mikor egy alkalommal jól összeszólalkozott az apjával, ide, ebbe a község tulajdonába tartozó sziklás zugba húzódott a vadász. A negyedik falat neki kellett felhúznia, hogy becsukhassa az odút; terméskőből föl is építette, hagyott rajta két nyílást, egyet az ablaknak, egyet meg az ajtónak. A tüskés szederindák ismét ráomlottak, az ablakot nagy vadrózsabokor rejtette. A környéken Kastélynak nevezték el.

Újabb zápor zúdult rájuk. Szerencsére már közel voltak a szőlőhöz, a három részre osztás is gyorsan, minden vita nélkül történt.

Most már csak három hektár legelőt kellett felosztani lent, az Aigre partján; csakhogy az eső alaposan rákezdett, zuhogott, mintha dézsából öntötték volna, s a földmérő, mikor egy birtok kapuja elé érték, azt ajánlotta, hogy menjenek be.

- Mi lenne, ha kis időre behúzódnánk Charles úrhoz?

Fouan tétovázva állt meg, mélységesen tisztelte sógorát, és nővérét, akik, miután megvagyonosodtak, itt, ezen az úri birtokon éltek visszavonultan.

- Nem, nem - mondta csöndesen. - Ilyenkor szoktak ebédelni, csak zavarnánk őket.

Charles azonban éppen kilépett a házból, a legfelső lépcsőn, az üvegtető alatt állt, onnan figyelte az esőt, s mikor meglátta, hogy kik vannak a kapujában, beszélította őket:

- Kerüljenek beljebb!

S minthogy valamennyien csuromvizesek voltak, odakiáltott nekik, hogy induljanak hátra a konyha felé, s jómaga is odament. Hatvanöt éves, jó külsejű, borotvált férfi volt, fénytelen tekintetére nehéz szemhéj ereszkedett, fakó arcán a nyugalomba vonult közigazgatási ember méltósága. Vastag kék gyapjúflanell ruhát, prémmel bélelt cipőt viselt, méltóságteljesen hordta fején a kis papsapkát, mint afféle derék ember, akinek egész életében kényes feladatok jutottak, s tekintélye sohasem szenvedett csorbát.

Mikor Laure Fouan, aki akkoriban Châteaudunben volt varrónő, férjhez ment Charles Badeuilhöz, a férjének az Angoulême utcában volt egy kis vendéglője. A törekvő fiatal pár a gyors vagyonszerzés vágyától üzve Chartres-ba költözött. Eleinte semmi sem sikerült nekik, akármilyenre nyúltak, csak kár lett belőle; hiába próbálkoztak egy másik kocsmával, vendéglővel, még szózott hal árusításával is; s már kétségbeestek, hogy soha nem tudnak összeszedni még két garast sem, mikor a roppant vállalkozó szellemű Charles úrnak az az ötlete támadt, hogy a Zsidó utcában megvásárolja az egyik nyilvánosházat, melyet csődbe kergetett a lányok hozzá nem értése meg a ház hírhedt piszkossága. Egy pillantással felmérte a helyzetet, Chartres szükségleteit, s azt, hogy minő hiányosság vár betöltésre a megyeszékhelyen, ahol olyannyira elkelt volna egy tisztességes ház, mely a modern idők minden követelményének megfelelő biztonságot és kényelmet nyújtja. Már a második évben oly jó híre volt a kitartozott, függönyökkel és tükrökkel feldíszített, jó ízléssel összeválogatott személyzettel dolgozó Nr. 19.-nek, hogy a lányok számát hatra kellett emelni. A tiszt urak, a városi urak, egyszóval a jó társaság, máshová már nem is járt volna. És Charles úr vaskezének, atyai és erős vezetésének köszönhetően maradós volt a siker, amelyhez az asszonyság is hozzájárult, rendkívüli ügybuzgalmával, azzal, hogy a szeme mindig nyitva volt, nem hagyta, hogy a házban bármi is eltűnjön, bár ha éppen rákerült a sor, elnézte, hogy elcsenjenek valamit a gazdagabb vendégtől.

Huszonöt év sem kellett hozzá, s Badeuilék háromszázezer frankot raktak félre; ekkor arra gondoltak, hogy megvalósítják életük álmát: idillikus öregség a természet ölen, fák, virágok, madarak között. De két évig még visszatartotta őket az, hogy nem találtak vevőt a Nr. 19-re, oly magasra tartották az árát. Hát nem szívfájdalom, hogy idegen kézbe kerül és esetleg tönkremegy ez a ház, amelybe legjobb képességeiket fektették, s mely sokkal jobban jövedelmez, mint egy gazdaság? Mikor Chartres-ba kerültek, megszületett Estelle lányuk, akit a châteauduni vizitációs apácákhoz adtak be, mikor a Zsidó utcában berendezkedtek. Ebben az ájtatos, szigorú erkölcsű intézetben tartotta Charles úr a lányát egészen tizenhét éves koráig, hogy ott teljes ártatlanságban nevelődjék; vakációzni is messze küldte, így mit sem tudott a mesterségről, amiből gazdagodott. Csak akkor vette ki a lányát az intézetből, mikor férjhez adta Hector Vaucogne-hoz, egy fiatal vámhivatali tisztviselőhöz, aki nagyon jóképű fiú volt, csak hogy mérhetetlen lustasága lerontotta összes jó tulajdonságát. Estelle már a harmincadik évéhez közeledett, volt egy hétéves kislánya, Élodie, már mindennel tisztában volt, s mikor meghallotta, hogy apja el akarja adni a házat, magától jelentkezett, hogy inkább neki adják. Elvégre miért csússzon ki a család kezéből ez az üzlet, mely oly biztos, oly szép!

Mindent elrendeztek, Vaucogne-ék átvették a házat, Badeuilék pedig már az első hónapban meghatott örömmel állapíthatták meg, hogy lányuk, aki pedig igazán más légkörben nevelkedett, a finom ház kitűnő úrnőjének bizonyult, s így szerencsére nem ártott vejük tunyasága, a szervező készség teljes hiánya sem. Már öt év óta visszavonultan éltek Rognes-ban, onnan irányították unokájuk, Élodie nevelését, akit szintén a châteauduni vizitációs apácák kolostorába tettek be, hogy ott nevelődjék teljes ártatlanságban, az erkölcs legszigorúbb elvei szerint.

Mikor Charles úr a konyhába lépett, ahol egy fiatal cselédlány éppen omlettet kavart, egyre a serpenyőt figyelve, melyben bőséges vajban pacstirtát sütött, már ott álltak valamennyien, még az öreg Fouan és Delhomme is levett kalappal, s szemmel láthatóan roppant megtisztelőnek tartották, hogy megszoríthatják a feléjük nyújtott kezét.

- A kutyafáját - mondta Grosbois, hogy kedveskedjék a házigazdának -, micsoda szép kis birtoka van magának, Charles úr!... És ha az ember meggondolja, hogy úgyszólván ingyen jutott hozzá! Mondhatom, nagy ravasz maga, de még mekkora!

A házigazda kidüllesztette a mellét.

- Bizony szerencsés alkalom volt, égből pottyant ajándék. Megtetszett nekünk, no és a feleségem mindenképpen azt akarta, hogy a szülőfalujában tölthesse öregségét... én meg világéletemben olyan voltam, hogy tiszteltem a mások érzéseit.

Roseblanche - így nevezték a birtokot - egy cloyes-i polgár bolondériája volt, kis híján már ötvenezer frankot költött rá, mikor gutaütés érte, még mielőtt a festék megszáradt volna a falakon. A domboldalon épült igazán csinos házat háromhektáros kert övezte, mely egészen az Aigre partjáig ereszkedett. Ezen az isten háta mögötti helyen, a komor Beauce határán egyetlen vevő sem jelentkezett, így Charles úr húszezer frankért jutott a birtokhoz. Itt aztán békésen kielégíthette minden kedvtelését; horgászhatott a folyóban, pompás pisztrángokat, angolnákat fogott, nagy lelkesedéssel ápolta az értékes rózsza és szegfűfajtákat a kertben, a nagy madárház tele volt a francia erdők énekesmadaraival, s ő a közelükbe sem engedett senkit, maga viselte gondjukat. A gyöngéd lelkületű öreg házaspár itt élte föl tizenkétezer frankos évjáradékát teljes boldogságban, melyet harminc munkában eltöltött esztendő jogos jutalmának tartott.

- És nincs igazunk? - tette hozzá Charles úr. - Itt legalább tudják, kik vagyunk.

- Bizony, ismerjük magukat - válaszolta a földmérő. - Elég, ha csak azt látja az ember, hogy mennyit összerakosgattak!

A többiek helyeslően bólogattak.

- De az ám! De az ám!...

Charles úr ekkor poharakat kért a szolgálótól. Maga ment a pincébe két palack borért. Valamennyien a serpenyő felé szaglászta, beszívták a sercege piruló pacsirták jó illatát, s komolyan szürsölgetve ittak.

- Ejnye! Ez nem az itteni szőlőkben termett!... Pompás!

- No, még egy pohárral... Egészségükre!

- Egészségére!

Amint letették a poharat, Charles-né asszony lépett a konyhába. Hatvankét éves, tiszteletre méltó külsejű hölgy, közepén elválasztott hófehér haja simára volt fésülve, s akár a többi Fouannak, neki is húsos képe volt és nagy orra, de arcán a klastromi béke és csönd halovány rózsái, naptól-szélől védetten megöregedett apáca színe. A nyomában Éloide, az unokája lépett be, aki kétnapos vakációját töltötte Rognes-ban; suta félszegséggel, riadtan simult a nagyanyjához. Csúnya volt ez a tizenkét éves korára túl hosszúra nőtt, petyhüdt húsú, puffadt képű, vérszegény lányka a ritkás, élettelen és szintelen hajával; ráadásul a szigorúan szűzies neveléssel úgy megnyomorították, hogy szinte belehülyült.

- Nem is tudtam, hogy itt vagytok! - mondta Charles-né asszonyság, s leereszkedő lassúsággal nyújtotta kezét bátyjának és unokaöccseinek, hogy ezzel is éreztesse a köztük levő különbséget.

Aztán nem is törődött velük tovább, visszafordult az ajtó felé:

- Tessék, Patoir úr, kerüljön beljebb... itt van az állat.

A cloyes-i állatorvos, egy kis köpcös, vérmes ember lépett be, lilás bakaképén nagy bajusz ékeskedett. Sáros kétkerekűjén éppen most érkezett a zuhogó záporban.

- Ó, ez a szegény kis állat - folytatta az asszony, s a langyos kemencesutból egy kosarat húzott ki, melyben vén macska döglődött. - Tegnap olyan reszketés fogta el szegénykét, ezért küldtem magáért... Persze már nem fiatal, majdnem tizenöt éves... Bizony, tíz évig volt velünk Chartres-ban, tavaly aztán a lányom kénytelen volt elküldeni a háztól, mert lépten-nyomon bepiszkított a boltban, ahol éppen érte, úgyszólván elhozta ide.

A „bolt” Élodie-nak szólt, neki ugyanis azt mondták, hogy a szüleinek édességboltjuk van, s annyi a dolguk, hogy nem vehetik magukhoz. A parasztok még csak el sem mosolyodtak a szóra, ami közismert volt Rognes-ban, ahol egyre mondogatták, hogy „az Hourdequin tanyája nem ér föl Charles úr boltjával”. Most nagyra nyílt szemmel nézték a szánalmasan sovány, vedlett szőrű sárga macskát, mely végigdorombolta a Zsidó utcai ház minden ágyát; kövér kezével öt-hat generáció lánya cirógatta, becézte, dédelgetett kedvenc volt oly hosszú időn át, szabadon jött-ment a szalonban, a bezárt szobákban, fölnyalta a kenőcsmaradékot, beleivott a fogmosó poharakba, néma álmodozóként figyelt aranykarikás szeme, összeszűkülő pupillája mindent látott.

- Gyógyítsa meg, Patoir úr, kérem - fejezte be Charles-né asszonyság.

Az állatorvos szeme elkerekedett, orrát-száját húzta, joviális és nyers bulldogképe csupa ránc lett. Aztán kitört: - Hát ezért kellett nekem idejönni?... Majd én meggyógyítom, annyi szent! Kössetek követ a nyakára, aztán bele a vízbe!

Élodie felzokogott, Charles-né asszonyság pedig méltatlankodva hápogott.

- Nem veszi észre, hogy búzlik a cicuskája? Hát szabad ilyen förtelmet itt tartani, hogy elkolerásítsa az egész házat?... Fojtsák vízbe!

Aztán mégis engedett az öreg hölgy haragjának, asztalhoz ült, és dűnnyögve receptet írt.

- Elvégre, ha maguk csak ezt akarják... Megkoszosodni... Bánom is én, ha megfizetnek... Tessék! Óránként adjanak be neki ebből egy-egy kávéskanállal, ez meg itt két beöntéshez elég. Ma este csináljanak egyet, meg holnap reggel egyet.

Charles úr néhány pillanat óta türelmetlenkedett. Sajnálkozva nézte, hogy a pacsirták megfeketednek; a cselédlány meg, miután beleunt a tojáskavargatásba, lecsüngő kézzel várakozott. Ezért aztán gyorsan odaadta Patoirnak a vizitért járó hat frankot, és sürgette a vendégeit, hogy igyák ki a poharukat.

- Ebédelni kell... Szívesen látom magukat máskor is! Az eső már elállt!

Szemmel láthatóan nem szívesen mentek el; az állatorvos meg, amint föllépett rozoga csészájába, még egyszer eldűnnyögte:

- Még a kötélért is kár, amivel a vízbe fojtják!... No de ha valaki gazdag!

- Könnyen jött a kurvák pénze, könnyen is megy - röhögött Jézus Krisztus.

De valamennyien, még Nyakas is, aki belesápadt a titkos irigységbe, fejüket rázva tiltakoztak, s Delhomme, a derék ember kijelentette:

- Akárhogy is van, nem lehet mondani, hogy semmittevő vagy buta az olyan, aki tizenkétezer frankos évjáradékot spórolt össze.

Az állatorvos ostorával rávágott a lovára, a többiek meg a hegyi patakká változott ösvényeken elindultak az Aigre felé. Éppen a háromhektárnyi felosztandó legelőhöz értek, mikor az eső újra rákezdedt, s ömlött, mintha dézsából öntenék. De most keményen kitartottak, már majd éhen veszttek, de mindnyájan végezni akartak. Csak az késleltette őket, hogy összekaptak a harmadik részen, mert azon nem nőtt egyetlen fa sem, míg a másik kettőnek a határa éppen egy fás részt felezett. Végül aztán mégis rendben levőnek látták a felosztást s elfogadták. A földmérő megígérte nekik, hogy a jegyzéket elküldi a közjegyzőnek, hogy az kiállíthassa az okmányt. Úgy egyeztek meg, hogy a sorsolást a jövő vasárnapra halasztják, délelőtt tíz óraker tartják meg az apjuknál.

Amint visszaértek Rognes-ba, Jézus Krisztus hirtelen szitkozódni kezdett.

- Várj csak, várj! Mihaszna Szutykos! Megkapod tőlem a magadét!

A gypes út szélén, a zuhogó esőben Szutykos szép nyugodtan terelgette a libáit. A csuromvizes, boldog falka élén a gúnár totyogott, s ha nagy, sárga csőrét jobbra fordította, jobbra fordult valamennyi nagy, sárga csőr. A kislány megrémült, rohanni kezdett felfelé, hogy elkészítse az ebédet, nyomában a hosszú nyakú falka, élén magasra tartott fejjel a gúnár.

4

A következő vasárnap éppen november elsejére, mindenszentek napjára esett; s kilenc óra felé járt, amikor Godard abbé, a bazoches-le-doyeni plébános, akire a rognés-i plébánia ellátása is tartozott, kiért az Aigre hídjához ereszkedő lejtő tetejére. A hajdan nagyobb Rognes lakossága akkoriban alig háromszáz fő volt, a falunak évek óta nem volt plébánosa, s alighanem nem is nagyon törte magát, hogy legyen, olyannyira, hogy a községi tanács a félig romba dőlt parókiaépületbe telepítette be a mezőört.

Godard abbé így aztán minden vasárnap végigyalogolta a Bazoches-le-Doyen és Rognes közötti háromkilométeres utat. Kövér, kurta lábú ember volt a plébános, a tarkója vörös, a nyaka olyan puffadt, hogy fejét hátra kellett hajtania - s már csak egészségi okokból is rákényszerítette magát erre a testgyakorlatra. Ezen a vasárnapon azonban azt hitte, elkésik, és szörnyen szuszogott, a szája nyitva volt, lilászörökre vált az arca, melyen a zsírpárnák között valósággal eltűnt a tömpe orr és az apró szürke szem; háromszögletű kalapját a kezében lóbálta, a hófelhőkkel borított ónos égbolt alatt az egész héten át tartó nagy esőzéseket követő hidegben is födetlenül hagyta szürkülő vörös kóccal borított fejét.

Az út meredeken lejtett, az Aigre bal partján a híd előtt csak néhány ház állt, afféle faluvége, amin az abbé szokott tempójában viharzott át. Nem nézett se fel, se le a folyón, melynek lassú, tiszta vize szomorúfüzek és nyírfák alatt kanyargott át a legelőkön. A falu a jobb parton kezdődött, a homlokzatok kettős sora szegélyezte az utat, más házak meg feljebb, a domboldalon épültek összevissza; közvetlenül a híd után állt a községháza és az iskola, azaz egy fehérre meszelt csűr, melyre egy emeletet húztak. Az abbé egy pillanatra megtorpant, benézett az üres előcsarnokba. Aztán megfordult, s mintha fürkésző pillantást vetett volna a szemben levő két kocsmára; az egyiknek tiszta kirakatában öblös korsók csillogtak, az ajtaja fölött sárga fából készült kis cégér, rajta zöld betűkkel: *Macqueron fűszeres*; a másikkal az ajtaja fölött csak egy magyalág díszelgett, s a durván vakolt falon fekete betűk hirdették: *Lengaigne, dohányáru*. Az abbé végül a kettő között akart elindulni egy meredek kapaszkodón, mely egyenesen a templomhoz vezetett, ekkor azonban meglátott egy öreg parasztot s megállt.

- Maga az, Fouan bátyám?... Nagyon sietek, pedig szerettem volna magával beszélgetni... Mondja, mitévők legyünk? Mégse lehet, hogy a fia, a Nyakas, faképnél hagyja Lise-t, abban az állapotban, a dagadó hasával, hiszen már a vak is látja... Micsoda szégyen, micsoda szégyen, egy Mária-lány!

Az öreg tisztességtudón, udvariasan végighallgatta.

- Ejnye már, plébános úr, mit csináljak, ha egyszer a Nyakas csökönyösködik?... És hát a fiúnak mégiscsak igaza van, mert az ő korában nem házasodik az ember csak úgy, a semmire.

- Na de ott a gyerek!

- No igen... De nincs még meg az a gyerek. Mit tudhatja az ember... És egy gyerek meg éppen hogy nem csinál kedvet a házasodáshoz, ha még inget se tud ráakasztani az ember.

Megfontoltan beszélt, mint az öregek, akik ismerik az életet. Aztán éppoly higgadtan még hozzátette: - Különben az is lehet, hogy majd rendbe jön a dolog... Na igen, mert én felosztom a földjeimet, éppen most lesz a sorshúzás, mise után... Aztán majd ha megkapja a részét, úgy gondolom, a Nyakas mégiscsak elveszi az unokatestvérét.

- Helyes - mondta a pap. - Én tovább nem firtatom, számítok magára, Fouan bátyám.

Felzengett a harang, elakadt a szava, rémülten kérdezte:

- A másodikat harangozzák, ugye?

- Nem, plébános úr, a harmadikat.

- A mindenit! Ez a marha Bécu megint csak nem várt meg a harangozással!

Szitkozódva lendült neki az ösvénynek. Mire fölkapaszkodott, csaknem rosszul lett, a mellkasa zihált, mint valami fűjtató.

A harang tovább zengett, a megzavart hollók káromva röppentek följebb, egészen a Rognes hajdani jelentőségéről tanúskodó XV. századi torony csúcsáig. A kitért templomkapu előtt parasztok várokoztak, köztük Lengaigne kocsmáros, a szabadgondolkodó, pipával a szájában;

odébb meg a temetőfal mellett Hourdequin tanyásgazda, a falu bírása, ez a jóvágású, erélyes arcú férfi, a helyettesével, Macqueron fűszeressel, beszélgetett. Mikor a pap rájuk köszönt s továbbment, valamennyien a nyomába szegődtek, kivéve Lengaigne-t, aki tovább szította a pipáját, s tüntetően hátat fordított.

A templomban, a bejárattól jobbra, a harangozókötélen lógott egy ember, s csak húzta, egyre húzta.

- Elég már, Bécu! - kiáltott rá Godard abbé dühösen. - Már százszor megmondtam magának, hogy várjon a harmadik harangozással, míg ideérek.

A csősz, aki harangozó is volt, rémulten, mint akit parancsszegésen kaptak, egyszerre elengedte a kötelet. Ötvenéves, alacsony ember volt, szögletes, cserzett obsitoskatona képpel, bajusza, szakála szürkés, a nyakát mereven tartotta, mintha folytonosan szoros gallér kínozná. Már is nagyon részeg volt, feszes haptákban állt, még mentegetőzni sem mert.

A pap már különben is átvágott a templomhajón, s közben egy pillantást vetett a padsorokra. Kevesen voltak. Baloldalt csak Delhomme-ot látta, aki mint a községtanács tagja járt misére. Jobb felől, a nők helyén pedig legfeljebb tíz-tizenketten voltak: ott látta a száraz, izgága és pökhendi Coelina Macqueront, a dagadtra hízott, kezes és szelíd, örökösen sopánkodó Flore Lengaigne-t és a hosszú, fekete szutykos Bécunét. Végleg mégis akkor futotta el a méreg, mikor az első sorban meglátta a Mária-lányokat. Françoise ült ott két pajtása között, egyik oldalán a csinos, barna Berthe Macqueron, akit a szülei Cloyes-ban neveltettek, mint valami kisasszonyt, a másik oldalán meg Lengaigne-ék lánya, a csúnya, szőke, szemtelen Susanne, őt éppen most készültek Châteaudunbe küldeni egy varrodába tanulólánynak. Mind a hárman illetlenül nevetgéltek. S mellettük az a szerencsétlen, hájas és gömbölyű Lise a vidám képével meg a nagy hasával az oltár előtt zavartalanul mutogatta botrányos állapotát.

Godard abbé végül betért a sekrestyébe, ott meg Delphinbe és Nénesse-be botlott, egymást lökdösték a miseedények előkészítése közben. A tizenegy éves Delphin Bécu gyereke volt, edzett, már is erős legényke, aki úgy ragaszkodott a földhöz, hogy a mezei munkáért otthagya az iskolát; míg Ernest, Delhomme-ék idősebbik fia, ez az ugyancsak tizenegy éves, vékony dongájú, szőke, dologkerülő gyerek, örökké tükröt hordott a zsebében.

- Hé, gazfickók! - kiáltott rájuk a pap. - Mit képzeltetek, istállóban vagytok?

A sekrestyeszekrény egyik polcán a könyveket rendezte egy hosszú, sovány, szőke fiatalember, akinek sápadt képén csak itt-ott ütözött ki néhány sárgás szőrszál. Most őhöz fordult a plébános.

- Igazán, Lequeu úr, féken tarthatná őket, míg én nem vagyok itt.

A fiatalember a rognés-i tanító volt, parasztfiú, aki a tanulással együtt szívta magába a gyűlöletet saját osztálya ellen. Verte a tanítványait, mint az állattal, úgy bánt velük, s haladó nézeteit a plébános és a bíró iránt tanúsított korrekt merevséggel leplezte. Elénekelgetett a karban, még a templomkönyvekkel is törődött, de ha százszor is az volt a szokás, a harangozást kereken megtagadta, hogy az szabad emberhez méltatlan feladat.

- Nem vagyok e templom zsandárja - válaszolta hűvösen. - Csak lennének nálam, majd felpofoznám őket!

És minthogy a pap éppen a karinget és a stólat kapkodta magára s nem válaszolt, ő folytatta: - Csöndesmise lesz, ugye?

- Persze. És csak gyorsan!... Fél tizenegy előtt Bazoches-ban kell lennem a nagymise miatt.

Lequeu öreg misekönyvet vett ki a szekrényből, becsukta, s ment, hogy a könyvet az oltárra vigye.

- Igyekezzünk, igyekezzünk! - sürgette a plébános Delphint és Nénesse-t.

A kehellyel a kezében, izzadtan és szuszogva ment vissza a templomba, megkezdte a misét, melyen a két fiú ministrált, s közben alattomban laposakat pislogtak egymásra. A templomnak egyetlen, kerek boltozatú hajója volt, falait tölgyfa borította, de roskadozott már az egész, mert a község tanács makacsul megtagadott minden fillért; a töredezett tetőcserepeken át beszivárgott az eső, jókora foltok jelezték a faburkolat rothadását, a ráccsal elzárt kórusban zöldes nyirkosság szennyezte be az apszis mennyezetfestményét, penészes repedés hasította ketté az angyaloktól körülímadott égi atya alakját.

Mikor a pap széttárt karokkal a hívek felé fordult, kissé lecsillapodott, látva, hogy sokan vannak, a bírós helyettese, a községi tanácsosok, az öreg Fouan, Clou, a kovács, aki a zenés-miséken a trombitát fújta; Lequeu fensőbbeséges képpel ült az első padban. A holtrészeg Bécu háttal állt, mereven, mint a cövek. Az asszonyok részén meg éppen megteltek a padok, ott volt Fanny, Rose, a Néne és még sokan, úgyhogy egészen össze kellett szorulniok a Mária-lányoknak, akik most példásan viselkedtek, mélyen az imakönyvükbe hajoltak. De a plébánosnak mégis az esett legjobban, hogy ott látta Charles urat, a feleségével meg az unokájával, Éloideval; az úr fekete redingot-t, neje pedig zöld selyemruhát viselt, mindketten komolyak, tekintélyesek voltak, jó példával jártak elől.

Godard abbé azért csak sietett a misével, ledarálta a latin szövegeket, összecsapta a szertartást. A szentbeszédhez nem ment fel a szószékre, leült egy székre a kórus közepén, aztán dadogott, belegabalyodott a mondatokba, nem is próbálta kivágni magát: a prédikálás gyenge oldala volt, a nehezen összerakott szavakat sűrű khm-khm-mel tarkította, sohasem sikerült befejeznie a mondatokat; ez volt az oka annak, hogy a püspök úr már huszonöt esztendeje ottfelejtette a bazoches-le-doyeni kis plébánián. Aztán összecsapta az egészet, Úrfelmutatáskor úgy hangzott a csengettyű, mintha megkergült elektromos jelzés volna, majd egy ostorcsapással felérő *Ite missa est*-tel szélnek eresztette híveit.

A templom még alig ürült ki, mikor Godard abbé sebtében ferdén felcsapott háromszögletű kalapjában máris előbukkant. Az ajtó előtt asszonyok álldogáltak, Coelina, Flore, Bécuné, valamennyien mélységesen megsértődve, hogy csak ilyen kutyafuttában intézték el őket. Hát lenézi őket, hogy még nagy ünnepen se tud nekik többet nyújtani?

- Tessék mondani, plébános úr - állította meg Coelina csípős hangja -, talán haragszik ránk, hogy leráz bennünket a nyakáról, mint valami tolakodó senkiket?

- Ugyan már! - válaszolt. - Várnak az enyéim... Nem lehetek egyszerre Baroches-ban is, meg Rognes-ban is... Tartsanak plébánost maguk is, ha nagymisét akarnak.

Örök vita volt ez Rognes és az abbé között, a falusiak egyre követelték, hogy legyen rájuk is tekintettel, a plébános meg éppen csak a legfontosabbakat végezte el, semmi egyéb nem volt hajlandó egy olyan községért, amely nem hajlandó tataroztatni a templomot, no meg az örökös botrányok egyébként is kedvét szegték. A csoportosan távozó Mária-lányokra mutatva, folytatta:

- Hát azt hiszi, öröm az, misézni ennek a fiatalságnak, mely még véletlenül se tartja tiszteletben Isten parancsait?

- Remélem, ez nem az én lányomnak szól? - sziszegte Coelina.

- És nem is az enyémenek! - csatlakozott hozzá Flore.

Ekkor aztán türelmét veszítve kifakadt:

- Akinek nem inge, ne vegye magára... Már a vak is látja. Nézzék csak, ott megy, méghozzá fehér ruhában! Nem tudok én itt egyetlen körmenetet se tartani úgy, hogy legalább egy állapotos ne lenne köztük... Hát ez már sok, magukkal a Jóisten is kifogyna a türelemből!

Othagyta őket, s a mindedig hallgató Bécunének kellett békét teremteni a két izgatott asszony között, akik egymás lányát piszkálták; ám békéltetés közben olyan epés célzásokat ejtett, hogy a veszekedés jól elmérgesedett. Na igen, a Berthe! A bársonyblúzával meg a zongorájával, majd elválik, mi lesz belőle! És micsoda ötlet Châteaudunbe küldeni Susanne-t varrodába, még a végén félrelép!

Godard abbé végre megszabadult tőlük, nekiiramodott volna, de ekkor meg Charles-ékkal találkozott össze. Udvarias, széles mosolyra derült az arca, nagy kalaplengetéssel üdvözölte őket. Őurasága köszönt, a hölgy finoman bókkolt. De úgy volt megírva, hogy a plébános ne mehessen gyorsan tovább, mert még a térről sem jutott ki, mikor megint csak beleütközött valakibe. Magas, harminc év körüli asszony volt, de jó ötvenesnek látszott a ritkás hajával, lapos, petyhüdt, korpasárga képével; a kegyetlenül nehéz munkába belegörnyedve, elcsigázva csak úgy tántorgott a hátára kötött rózse alatt.

- Palmyre - szólította meg a plébános -, nem jöttél misére mindenszentek napján? Ez nagyon helytelen ám!

Az asszony felnyögött.

- Bizony, nincs jól, plébános úr, de mit csinálhatnék?... Fázik az öcsém, meg lehet fagyni nálunk. Elmentem hát, hogy összegyűjtsék egy kis fát a kerítések mellett.

- A Néne még mindig olyan irgalmatlan?

- Hajaj! Inkább fölfordulna, mint hogy odavessen nekünk egy darab kenyeret vagy egy hasáb fát.

És siránkozó hangján újból elsorolta a történetüket, hogyan kergette el őket a nagyanyjuk, mint kellett meghúzódnia a testvérével egy gazdátlan régi istállóban. Ez a szerencsétlen lőcslábú, nyúlszájú Hilarion nem rossz ám, de hiába huszonnégy éves, olyan együgyű, hogy senki nem akar neki munkát adni. Ő dolgozott érte inaszakadtáig, hősies anyai szeretettel, szenvedélyes figyelemmel viselte gondját a nyomoréknak.

Az asszony szavait hallgatva, meleg jóság formálta át az abbé zsírpárnás, verejtékező arcát; haragos tekintetű apró szemét megszépítette a könyörület, nagy szája körül valami fájdalomosan finom vonás rajzolódott ki. Ez a félelmetes zsémbelődő, ez a méregzsák mélységesen szerette az elesetteket, pénzét, fehérműjét, ruháját, mindenét nekik adta, olyannyira, hogy nem akadt a Beauce-ban pap, aki olyan kifényesedett, toldozott-foldozott reverendát viselt volna, mint ő.

Nyugtalanul kutatta át a zsebeit, majd egy ötfrankost csúsztatott Palmyre kezébe:

- Fogd csak! De dugd el, mert a többieknek már nem jut... Megint beszélnem kell a Nénével, ha egyszer ilyen komisz.

Most már nagyon sietett. Amint az Aigre túlsó partján a kaptatón szuszogott fölfelé, szerencsére összetalálkozott a bazoches-le-doyeni mészároossal, aki hazafelé tartott, s fölvette a kosijára. Hamarosan el is tűnt, a síkság távolában döcögve a sápadt horizonton táncoló Háromszögletű kalpagjával.

Időközben kiürült a templomtér, Fouan és Rose is hazatért, s Grosbois már otthon várta őket. Valamivel tíz óra előtt megérkezett Delhomme és Jézus Krisztus; de délig hiába vártak a Nyakasra, ez az átkozott mindig mást csinált, mint amit kellett volna, sose tudott pontos lenni. Alighanem megállt útközben valahol, hogy megebédeljen. Már arra is gondoltak, hogy nél-

küle tartják meg a sorshúzást, de titkon valamennyien féltek komisz természetétől, ezért úgy döntöttek, hogy majd csak ebéd után, két óra tájt húznak sorsot. Grosbois, akit szalonnával meg borral kínáltak Fouanék, már kiürítette az első palackot, s szokott mámorába süppedve kezdte meg a másodikat.

Nyakas még két órákor se került elő. Ekkor Jézus Krisztusra is rájött az ihatnék, mely ezen az ünnepen elfogta az egész falut, elballagott Macqueron felé, belesett a kocsmába és nemhiába, az ajtó kivágódott, s a küszöbről Bécu kiabált ki:

- Gyere már, gyere, bajtárs, fizetek neked egy füttyülővel!

Most is katonásan állt, minél részegebb lett, annál feszesebben. A hajdani, részeges katona bajtársiassága, valami titkos vonzalomféle fűzte a vadorzóhoz, akit meg sem akart ismerni, ha szolgálatban volt, karján a rézlemezsel, kötelességtudás és rokonszenv között ingadozva mindig hajszálon múlt, hogy tetten nem érte. A kocsmában viszont, mihelyt lerészegedett, jól tartotta, mintha testvére lenne.

- Nem volna kedved egy pikéhez, na? És az istenit, ha a beduinok okvetetlenkednek, levágjuk a fülüket.

Letelepedtek az egyik asztalhoz, nagy hangon kiabálva kártyáztak, egymás után ürültek a literes üvegek.

A kövér képű, nagy bajszerű Macqueron egyik sarokban görnyedt, s malmozott az ujjaiival. Ellustult, miután a montignyi könnyű borokkal való spekulációjával életjáradékot szerzett, vadászatott, horgászott, uraskodott; de piszkos maradt, rongyokban járt, miközben a lánya, Berthe, selyemruhában páváskodott körülötte. Ha a felesége ráhallgat, már rég becsukták volna az üzletet, a szatócsboltot meg az ivót is, mert a férfi fenn hordta az orrát, titkos ambíciókat táplált, bár maga se tudta pontosan, hogy miféléket; az asszony azonban ijesztően haszonleső volt, s a férje, noha jómaga nem csinált semmit, hagyta, töltögesse csak tovább a korsókat, már csak azért is, mert ezzel borsot törhetett a szomszédja orra alá. Lengaigne-nek dohányárudája volt ugyan, de mellette italt is mért. Régóta folyt köztük ez a vetélkedés, sohasem szünetelt, bármelyik percben elmérgesedhetett.

Pedig közben hetek teltek el békességben; Lengaigne például éppen most lépett be Victor fiával, ezzel a hosszúra nőtt sete-suta legénnyel, aki hamarosan sorozásra kerül. Lengaigne nagyon hosszú, kifejezéstelen képű ember volt, széles csontos vállán apró bagolyfej ült; míg a felesége mérte a dohányt, szaladgált a pincébe, ő a földjét művelte. Némi tekintélyt szerzett neki az, hogy ő borotválta a falu népét, ő vágta a hajukat, katonáéknál tanulta ki ezt a mester-séget, és most otthon üzte az ivóban, a vendégek között, vagy ha éppen úgy kívánták, házhoz is ment.

- Ej, komám, hát mi lesz a mai borotválkozással? - kérdezte már az ajtóból.

- Az ám, igazad van, mondtam, hogy gyere át! - örült meg Macqueron. - Ha akarod, mindjárt neki is láthatunk!

Ütött-kopott borotválkozó-tálat akasztott le a falról, szappant, langyos vizet hozott, míg Lengaigne kivette a zsebéből a borotváját, mely akkora volt, mint egy szurony, s fenni kezdte a bőrrel bevont tokon. De az ivóból nyíló szatócsboltban rikácsoló hang csattant. Coelina kiabált:

- Mit képzeltek? Most még majd az asztalokat disznólkodjátok össze... Azt már nem! Nálam aztán nem lesz szőr a pohárban!

A szomszédos ivó ellen intézte ezt a kirohanást, ahol szerinte több hajszálat, mint tisztességes bort nyel a vendég.

- Te csak mérd a sót meg a borsot, minket meg hagyj békén! - válaszolt Macqueron, akit bosszantott, hogy ennyi ember előtt szájal.

Jézus Krisztus és Bécu jót röhögött, megkapta az asszonyság! S újabb litert rendeltek, amit az asszony dühösen, szó nélkül tett elibük. Verték a kártyát, úgy csapkodták az asztalra, mintha egymásnak akarnának esni. Adu! Adu! És újra adu!

Lengaigne már szappanozta vendégét, s éppen megfogta az orra hegyét, mikor Lequeu, a tanító nyitotta rájuk az ajtót.

- Jó estét mindnyájuknak!

A kályha mellé állt, hallgatott, a hátát melengette, miközben az ifjú Victor a kártyázók háta mögül elmerülten figyelte a játékot.

- Az ám - szólalt meg Macqueron, felhasználva a pillanatot, amikor Lengaigne a borotvájáról a vállába törölte a habot -, Hourdequin úr az imént mise előtt megint csak megemlítette az utat... Mégis határozni kellene valamit.

A Rognes-t Châteaudunnel közvetlenül összekötő, sokat emlegetett útról beszélt, mely mintegy két mérfölddel rövidítette volna meg a távolságot, minthogy most kocsival csak Cloyes-n át lehetett Châteaudunbe jutni. A Borderie-tanyának persze nagyon fontos lett volna ez az út, és a bíró a községi tanács megnyerésénél nagymértékben számított helyettesére, akinek ugyancsak érdekében állt volna a terv gyors megvalósítása. Arról volt szó ugyanis, hogy az utat jó volna összekötni a lenti országúttal, így a kocsik könnyebben jutnának fel a templomhoz, ahova most csak nyaktörő ösvényeken lehet felkaptatni. A terv szerint egyszerűen a két ivó közt vezető szűk közön kellett volna áthaladnia az útnak úgy, hogy a lejtő meredekségét enyhítve kiszélesítik, így közvetlenül a szatócs telke mellett haladna el, melynek értéke tízszeresére emelkednék.

- Bizony úgy látszik - folytatta -, hogy a kormány csak akkor segít, ha mi is megszavazunk valamennyit az útépitésre... Ugye, te is benne vagy?

Lengaigne, aki községi tanácsos volt, de a háta mögött talpalatnyi földje se volt, így válaszolt:

- Füttyölök az egésze! Mit érdekel engem a ti utatok?

Ezzel nekikezdett a másik arcának, úgy kaparta rajta a bőrt, mintha reszelővel dolgozna, s közben a tanya ellen füstölgött. No, ezek a mai nagygazdák! Rosszabbak, mint a hajdani uraságok, de az ám! A földosztáskor mindent megtartottak maguknak, csak a maguk érdekében hoznak törvényt, csak a szegények nyomorúságán élösködnek. A többiek hallgatták feszélyezetten, de alapjában boldogan, hogy hangot mer adni az évszázados csillapíthatatlan gyűlöletnek, melyet a paraszt érez a föld birtokosai iránt.

- Hiszen ha csak úgy, magunk között mondaná - dűnnyögte Macqueron, s nyugtalanul pillantott a tanító felé. - Ami engem illet, én kormánypárti vagyok... mert például Chédeville, a képviselőnk, aki úgy mondják, a császár barátja...

Lengaigne dühösen hadonászni kezdett a borotvájával.

- Na, az is finom madár, mondhatom!... Ha egyszer valaki olyan gazdag, hogy ötszáz hektárja van Orgères mellett, mint neki, miért akarja elszedni a község fillérjeit, mi lenne, ha saját pénzéből csináltatná meg nektek a híres utatokat?... Piszok dög!

A szatócs most már rémülten tiltakozott.

- Ugyan! Nagyon tisztességes és csöppet sem gógös ember... A dohányárudád sem lenne meg nélküle, mit szólnál ha visszavenné tőled az engedélyt?

Lengaigne hirtelen lecsillapult, s újra kaparni kezdte Macqueron állát. Kicsit messze ment, a düh beszélt belőle; igaza van a feleségének, mikor azt mondja, hogy egyszer még csúnyán megjárja a szája miatt. Ekkor azonban Bécu és Jézus Krisztus szóváltására lettek figyelmesek. Bécu a rosszfajta, kötekedő részek közé tartozott, Jézus Krisztus meg, amilyen komisz gazember volt józanon, minden pohár után kedvesebb és kedvesebb lett, míg végül holmi részeg apostol módjára csupa szelídség, csupa kedélyesség volt az egész ember. Ezenfelül politikai felfogásban is gyökeresen különböztek: a vadászó republikánus volt, vörös, ahogy mondani szokták, azzal hanceget, hogy Cloyes-ban negyvennyolcban jól megtáncoltatta az urakat; a császár meg dühödött bonapartista, imádta a császárt, azt állította, hogy személyesen ismeri.

- Esküszöm, hogy igaz! Együtt ettünk heringsalátát. S aztán azt mondta nekem: „Szót se, én a császár vagyok...” Le se tudta volna tagadni, ráismertem a képmásáról, ami az ötfrankoson van.

- Na és!... Akkor is csak utolsó gazember, veri a feleségét, az anyját meg sohase szívelhette.

- Elhallgass, a kutya istenit, vagy beverem a pofádat!

Úgy kellett kicsavarni Bécu kezéből a literes üveget, azzal hadonászott, míg Jézus Krisztus elnedvesült szemmel, mosolygó megadással várta, hogy hozzávágja. Aztán megint kártyázni kezdtek, testvéri egyetértésben. Adu, adu, és újra adu...

Macqueron, akit zavart a tanító színlelt szenvtelensége, végül is megkérdezte:

- És maga, Lequeu uram, maga mit gondol efelől?

Lequeu, aki hosszú, sápadt kezét melengette a kályhacsövön, keserűen elmosolyodott, mint felsőbbrendű férfiú, akit helyzete hallgatásra kötelez.

- Én nem gondolok semmit, nem tartozik rám.

Macqueron most belemerítette a képét egy agyagtálba, aztán törülközés közben, prüszkölve mondta:

- Nahát ide hallgassatok, én pedig csinálni fogok valamit... Úgy bizony, az istenfáját! Ha megszavazzák az utat, ingyen odaadom a telkem!

Ez a kijelentés elképesztette a többieket. Még Jézus Krisztus meg Bécu is, noha részek voltak, felkapták a fejüket. Egy pillanat alatt csend lett. Úgy néztek rá, mintha megőrült volna, ő meg a hatáson felbuzdulva, noha keze is reszketett a hirtelen vállalt kötelezettségtől, még hozzátette:

- Jó fél hold lesz... Kutya, aki visszavonja! Úgy vehetitek, hogy megesküdtem rá.

Lengaigne Victor fiával együtt távozott, elkeseredetten; belebetegedett a szomszéd nagyvonalúságába; mibe került ennek a föld? Eleget összelopkodott már Macqueron meg a hideggel mit sem törődve, leakasztotta puskáját s kiment, hátha elkaphatja azt a nyulat, amelyet este a szőlője végében látott. Csak Lequeu maradt, aki anélkül, hogy ivott volna, ott töltötte vasárnapjait; meg a két kártyás, azok se láttak, se hallottak, vadul verték a lapot. Órák múltak így, más parasztek jöttek, majd távoztak.

Öt óra tájt erőszakos kéz lökte be az ajtót, a küszöbön a Nyakas jelent meg, nyomában Jeannel. Mikor észrevette Jézus Krisztust, elkiáltotta magát:

- Egy frankba mertem volna fogadni! Bolondot csinálsz már az egész világból? Várunk rád, te!

A részeg nyálas derűvel válaszolt:

- Ejnye szedte-vedte csibész, én várok terád... Reggel óta bolondítasz bennünket!

Nyakas megállt a Borderie-tanyánál, és Jacqueline, akit már tizenöt esztendőskorában a szénába tepert, Jeannel együtt ott tartotta pár falatra. Hourdequin majoros a mise után Cloyes-ba ment ebédelni, így aztán a falatozás nagyon hosszúra nyúlt, és a két legény már el sem vált egymástól, most érkeztek együtt a faluba.

Bécu szájaskodott, hogy ő fizeti az öt litert, de a játszmat nem lehet csak úgy abbahagyni. Jézus Krisztus azonban, miután nagy keservesen feltápáskodott a székről, gyöngédségtől párás tekintettel nézte az öccsét és utána indult.

- Várj itt - szólt vissza a Nyakas Jeannak -, aztán félóra múlva gyere utánam... Velem vacsorázol az apámnál, ahogy megbeszéltük.

Mikor a két fivér hazaért, Fouanéknak szobájában már összegyűlt az egész család. Az apa fejét lehajtva állt. Az anya a szoba közepén, az asztalnál ült, s gépiesen kötött. Vele szemben Grosbois, aki már annyit evett-ivott, hogy félig csukott szemmel bóbiskolt; odább meg két zsámolyon ülve Fanny és Delhomme várakozott türelmesen, s a füstös szobában a szegényes, öreg bútorok, a sok fényezésben megkopott edények között ritkaságszámba menő valami: fehér papírlap, tintatartó és toll volt az asztalon, a földmérő kalapja, a hatalmas, már vörösödő fekete kalpag mellett, melyet tíz éve hordott jó időben, rossz időben. Leszállt az alkony. A szűk ablakon nyúlós esti fény szivárgott be, világánál roppant jelentőségűnek tűnt a lapos karimájú, urna formájú kalpag.

Grosbois, aki nem lehetett olyan részeg, hogy a dolgáról megfeledkezett volna, felocsúdott s kásás hangon szólt:

- Hát itt volnánk... Azt már mondtam, hogy a szerződés kész. Tegnap ott voltam Baillhache úrnál, megmutatta. Éppen csak a részek száma nincs még beírva a nevek után... Most ki-sorsoljuk a tagokat, a közjegyzőnek meg nincs is más dolga, csak éppen beírja a számokat, hogy aztán szombaton, ott nála mindenki aláírassa a szerződést.

Kihúzta magát, megköszöri a torkát:

- Akkor hát meg is csinálom a cédulákat.

A Fouan gyerekek azonnal körülállták, nem is próbálták leplezni bizalmatlanságukat, lesték, minden mozdulatát figyelték, mintha legalábbis szemfényvesztő lenne, aki elbűvészkedheti a jussukat. Puffadt alkoholistá ujjáival először is három részre vágta a papírlapot, majd jól megnyomott tollal hatalmas számot írt mindegyikre: 1, 2, 3, a többiek meg a vállán át lesték a toll mozgását; még az apa és az anya is helyeslően bólintott, elégedetten látták, hogy semmiféle csalás nem lehetséges. Grosbois szép lassan összehajtotta s a kalapba dobta a cédulákat.

A szobában ünnepélyes csend volt.

Két hosszú perc után Grosbois megszólalt:

- Határozzátok már el magatokat... Ki kezdi?

Egyikük sem mozdult. Egyre sötétebb lett, s a kalap mintha a homállyal együtt növekedett volna.

- Kor szerint, jó? - javasolta a földmérő. - Kezdd el, Jézus Krisztus, te vagy a legidősebb.

Jézus Krisztus engedelmesen előbbre lépett, de elvesztette az egyensúlyát, s majd elvágódott. Olyan nagy lendülettel nyúlt a kalapba, mintha legalábbis sziklát akart volna kiemelni belőle. Mikor a kezében volt a cédula, az ablakhoz kellett lépnie.

- Kettő! - kiáltotta, s alighanem roppant mulatságosnak tartotta ezt a számot, mert majd megfulladt nevetésben.

- Te következel, Fanny! - szólította Grosbois.

Fanny belenyúlt a kalapba, de cseppet sem sietett. A mélyén kotorászott, tapogatta a cédulákat, hol egyiket, hol másikat vette kézbe.

- Válogatni tilos! - szólt rá dühösen Nyakas, aki kínjában már fuldoklott, s belesápadt, mikor megtudta, hogy a bátyja milyen számot húzott.

- Aztán miért lenne tilos? - felelt Fanny. - Nem nézem meg, tapogatni meg csak szabad!

- Hagyd már - dünnyögte az apjuk. - Egyformák, egyik sem nehezebb a másiknál.

Az asszony végre elszánta magát, majd az ablakhoz ugrott:

- Egy!

- Na jó, akkor hát a Nyakasé a hármás - mondta Fouan. - Húzd ki, fiam.

A növekvő sötétségben nem láthatták, hogyan torzul el a legfiatalabbik arca. Hangja dühösen csattant: - Soha az életben!

- Mit beszélsz?

- Azt hiszitek, elfogadom? Hát nem!... A harmadik tagot, mi? A rosszat! Eleget mondtam, hogy másként kell csinálni a földosztást, Nem! Nem én! Hogy a szemembe röhögjete!... Azt hiszitek, nem látok bele a praktikáitokba? Hiszen a legfiatalabbnak kellett volna először húzni... Nem, nem, nem húzok, ha egyszer csálnak!

Az apa és az anya csak nézték, hogy őrzöng, hogy rohangál, hogy hadonászik.

- Bolondokat beszélsz, szegény gyermekem - mondta Rose.

- Ugyan, anyám, tudom, hogy maga sose szívelt engem. A bőrt is lenyúzná rólam, hogy a bátyámnak adja... Legszívesebben mind megfojtaná egy kanál vízben.

Fouan kemény hangon szakította félbe:

- Most már aztán elég, hallod-e... Húzol vagy nem?

- Kezdjük előlről!

Erre valamennyien tiltakozni kezdtek. Jézus Krisztus meg Fanny úgy szorongatta a céduláját, mintha valaki erőszakkal akarná elvenni tőlük. Delhomme kijelentette még, hogy a sorshúzás tisztességesen történt, Grosbois pedig mélységesen megsértődve mondogatta, hogy ha őt gyanúsítják, megy innen.

- Hát akkor a papa toldja meg a részemet ezer frankkal a félrerakott pénzéből.

Az öreg egy pillanatra elkábult, dadogott. Aztán kihúzta magát, s fenyegetően lépett előbbre:

- Mit beszélsz? Hát mindenáron meg akarsz gyilkolni, átkozott kölyke? Szétszedhetitek a házat, akkor se találtok egy rézgarast sem!... Fogod a céduládat, a kutya istenit, vagy nem kapsz semmit!

A Nyakas konokan szembenézett vele, nem hátrált meg apja fölemelt ökle előtt.

- Nem!

Ismét csend lett, feszült csend. A roppant kalpag, mélyén azzal az egy cédulával, amit senki sem akart, most valahogy megnehezítette, akadályozta a dolgokat. A földmérő, hogy véget vessen az egésznek, azt tanácsolta Fouannak, húzza ki ő maga. S az öreg komoly képpel kihúzta, az ablakhoz ment, hogy leolvassa a számot, mintha nem tudta volna, mi van rajta.

- Három!... A harmadik tag jut neked, érted? Az írás kész, Baillehache úr nem változtat rajta semmit, abban biztos lehetsz, mert amit megcsináltunk, azt megcsináltuk, és kész... Ma éjszaka úgymint itt alszol, azt mondom, reggelig még meggondolhatod... Most elég, erről nem beszélünk többet.

Nyakast elborította a sötétség, hallgatott. A többiek zajosan helyeseltek, miközben az anyjuk végre gyertyát gyújtott, hogy megteríthessen. Jean, aki éppen most ért a ház elé, hogy csatlakozzék a pajtásához, észrevette, hogy a kihalt, sötét útról két összefonódó árnyék lesi, mi történik Fouanéknál. A palaszínű égből kerengő hópelyhek kezdtek hullani.

- Jaj, Jean, de megijesztett bennünket - mondta egy kedves hang.

Csak most ismerte meg Françoise-t, fejkendőjéből alig látszott ki hosszúkás arca, húsos szája. Fél karjával átölelve tartotta Lise-t, a nővérét, és szorosan hozzásimult. A testvérek imádták egymást, a faluban csak így összebújva látták őket. Lise magasabb volt, durva vonású arca egész gömbölyű személyéhez hasonlóan kezdett fölpuffedni, mégis csinos volt, és bajában is jó kedélyű.

- Leskelődnek? - kérdezte Jean vidáman.

- Persze! - válaszolta Lise. - Mert engem érdekel ám, mi történik odabent!... Csak tudnám, hogy most már igazán elhatározza-e magát a Nyakas.

Françoise a másik karjával gyöngéden átfogta nővére kerek hasát.

- Nem azért mondom, de az egy disznó... Az is lehet ám, hogy gazdagabb lányt keres, ha meglesz a földje.

De Jean biztatta őket: az osztozkodás nyilván megtörtént, a többi majd csak rendbe jön. Aztán mikor megmondta nekik, hogy Fouanéknál vacsorázik, Françoise még hozzátette:

- Hát akkor hamarosan megint látjuk egymást, mi is hozzájuk megyünk esti tanyázásra.

Jean elnézte, hogyan tűnnek el a sötétségben. A hó sűrűbben hullott, finom, fehér pihével szegte körül ruhájuk összemosódó vonalát.

5

Fouanék hét órákor, mikor megvacsoráztak, Nyakassal és Jeannel együtt kimentek az istállóba, a két tehénhez, amelyet Rose-nak majd el kell adnia. A sarokban a jászol elé kötött marhák testük és az alom erős kigőzölgésével jól felmelegítették az egész istállót; míg a konyhában, ahol csak a vacsoratűz parazsa pislákol, máris dermesztő volt a hideg a novemberi korai fagy miatt. Telenként az agyagpádimentumú istállóban jó melegben töltötték az estét, nem bajlódtak sokat, átvittek egy kis kerek asztalt meg vagy egy tucat rozszant széket, gyertyát mindig valamelyik szomszéd hozott, kire mikor sor került; nagy árnyékok táncoltak a portól feketéllő meztelen falakon föl egészen a pókhálós gerendákig, s a heverészve kérődző állatok langyos lehelete a hátukat melengette. Elsőnek Néne érkezett a kötésével. Ő sohasem hozott gyertyát, kihasználta öregkorát, meg azt, hogy úgy rettegik, tudta, hogy az öccse egy szóval sem merné figyelmeztetni a szokásra. Rögtön elfoglalta a legjobb helyet, maga elé húzta a gyertyatartót, nem engedte volna odébb vinni, merthogy neki rossz a szeme. Székéhez támasztotta botját, melytől meg nem vált volna. Csillogó hókristályok olvadoztak a csontos madárfejen meredező kemény szőrszálakon.

- Esik? - kérdezte Rose.

- Esik - válaszolt kurtán, ahogy szokott.

És máris kötni kezdett, s miután szűrös pillantást vetett Jeanra és Nyakasra, összepréselte vékony, szófukar száját.

Mögötte sorra feltünedeztek a többiek is: először Fanny, aki a fiával, Nénesse-szel érkezett, minthogy Delhomme sohasem ment el ezekre az esti beszélgetésekre; s csaknem rögtön utána Lise és Françoise lépett be, nevetve rázták le magukról a havat. Az idősebbik nővér kicsit elpirult a Nyakas láttán. Az meg nyugodtan nézte.

- Hogy vagy, Lise, mióta nem láttalak?

- Köszönöm, megvagyok.

- Na, akkor jó!

Közben a félig nyitott ajtón Palmyre lopakodott be, összehúzta magát, s nagyanyjától, a rettenetes Nénétől a lehető legtávolabb ült le. Az útról behangzó lármára azonban hirtelen fölegyenesedett. Dühös kiáltás, jajgatás, nevetés, hujjogtatás hallatszott.

- Jaj, ezek a gaz kölykök már megint kergetik! - kiáltott fel.

Egy ugrással az ajtónál termett, hirtelen támadt merészséggel kitárta, s morogva, mint a nőstény oroszlán, kiszabadította az öccsét, Hilariont, Szutykos, Nénesse és Delphin karmaiból. Nénesse csak most csatlakozott két pajtásához, akik üvöltözve idáig kergették a nyomorékot. Hilarion kifulladásra, rémülten kacszózott be, nyúlszájából csorgott a nyál, hebegett, de nem tudta elmondani, mit akar. Huszonnégy évéhez képest öreges volt, a kreténségtől állatiasan csúfra torzult az arca. Nagyon komisz kedvében volt, feldühítette, hogy nem tudta elcsípni s elverni a gyerekeket, akik mindig hajszolták. Most is ő húzta a rövidebbet, alaposan megdobálták hólabdával.

- Juj, de hazudós! - mondta Szutykos nagy ártatlanul. - Hiszen ő harapta meg a hüvelykujjam, nézzék csak!

Hilarion oly heves magyarázkodásba kezdett, hogy majd megfulladt, Palmyre meg csitítgatta, zsebkendőjével törölgette az arcát, s közben édes-kedvesnek becézgette.

- Na, most aztán elég legyen! - szólt közbe végre Fouan. - Te is jobban tennéd, ha nem engednéd, hogy mindig utánad mászkáljon. Ültesd már le legalább, hogy nyugton legyen!... Ti meg, kölykök, maradjatok csendben, különben a fületeknél fogva lódítunk haza benneteket!

A nyomorék közben tovább hebegett-dadogott, mindenáron azt akarta, hogy az övé legyen az utolsó szó, a Néne meg, akinek már szikrázott a szeme, fölkapta a botját, s úgy vágott az asztalra, hogy ahányan voltak, mind összerendeztek. Palmyre és Hilarion rémülten húzta be a nyakát, s többé nem moccan egyik sem.

Így kezdődött az este. Az asszonyok az egy szál gyertya fénye mellett kötöttek, fontak, kézimunkáztak úgy, hogy oda se néztek. A férfiak hátrább ültek, lassan eregették a füstöt, csak itt-ott esett egy-két szó, a gyerekek a sarokban lökdösődtek, csipkedték egymást, s titokban kuncogtak.

Volt úgy, hogy meséltek: fekete disznóról, mely kincset, egy vörös kulcsot őrzött a nyelve alatt; vagy még inkább az orléans-i szörnyről, melynek emberképe, denevérszárnya volt, földig érő haja, két szarva, két farka, az egyikkel elfogta, a másikkal megölte az embereket, fölfalt egy roueni utasembert is, csak a kalpag meg a csizma maradt meg belőle. Máskor meg se vége, se hossza meséket mondtak a farkasról, a falánk ordasokról, melyek századokon át pusztítottak a Beauce-ban. Hajdanában, mikor a ma kopár, letarolt Beauce sűrű rengetegeinek emlékét még őrizte egy-egy erdő, telenként a kopár mezőkön éhségtől űzött farkascordák

támadtak a nyájakra. Asszonyokat, gyerekeket faltak fel. S a környékbeli öregek még ma is emlegetik, hogy nagy havazások idején a farkasok betörték a városokba is: Cloyes-ban például a Szent György téren hangzott fel egyszer az üvöltésük, Rognes-ban meg ott lihegtek a rosszul záródó istállóajtók meg aklok előtt. Aztán százszor hallott történetek következtek a molnárról, akit öt hatalmas farkas támadott meg, de megfutamította valamennyit úgy, hogy meggyújtott egy szál gyufát; meg a kislányról, akit két mérföldön át kergetett egy nőstény farkas, s éppen a küszöbük előtt falt fel, mikor a kislány elesett; és egymást követték a mesék a farkasemberekről, a szörnyeteggé változott emberekről, melyek a kései járókelő vállára ugranak, s azok futnak, futnak, míg holtan össze nem esnek.

Az esti tanyázások során a gyertya pislá fénye mellett üldögélő lányok legjobban mégis akkor borzongtak, hazatérőben rémülten fürkészve a sötétséget, akkor szedték leggyorsabban a lábukat, ha a híres-nevezetes orgères-i Martalóc-banda rémtettei kerültek szóba. Hatvan évvel ezelőtt történt, de nevük hallatára még most is rettegett a vidék. Több százan voltak, csavargó, koldus, katonaszökevény, csempész mindannyi; férfiak, gyerekek, nők, lopás, gyilkolás, gazemberség volt a kenyerük. Fegyveresen, csapatokban járták a vidéket, a hajdani betyárélet íratlan törvényeinek engedelmeskedtek, a Forradalom zavarosában halásztak, szabályosan ostrom alá vették a magányosan álló házakat, faltörő kossal nyomták be a kapukat, s úgy zúdultak be. Mikor leszállt az alkony, akár a farkasok, elősomfordáltak a dourdani erdőből, a conie-i bozótokból, az erdők rejtekén berendezett tanyájukról, s az alkonyi árnyakkal együtt szállta meg a rettegés a beauce-i tanyákat Étampes-tól Châteaudunig és Chartres-tól Orléans-ig. Hírhedt rémtetteik közül legtöbbször a Millouard-tanya kirablását emlegették itt Rognes-ban, ahonnan mindössze pár mérföldnyire volt ez az Orgères járásbeli gazdaság. Fleur d'Épine utóda, Beau François, a híres bandavezér hadnagyával, Rouge-Auneauval meg Grand-Dragnonnal, Breton-le-Culesec-vel, Lonjumeau-val, Sans-Pouce-szal volt, s még vagy ötven embert vittek magukkal, valamennyien befeketítették a képüket. A tanyabeli embereket, a szolgálólányokat, a kocsisokat meg a pásztort szuronnal kergették le a pincébe, csak a gazdát, az öreg Fousset-t fogták fönn a házban, s mikor egyedül maradtak vele, jól „befütöttek” neki. A lábát a kandalló parazsa fölött pörkölték, aztán szurokba mártott égő szalmacsutakkal meggyújtották a szakállát meg minden szőrzetét, majd megint a lábával folytatták, késheggyel bevagdosták, hogy jobban érezze a meleget. Az öreg végül is csak megmondta, hogy hol a pénze, akkor aztán békén hagyták, szép kis zsákmánnyal távoztak. Fousset valahogy elvándorzott a legközelebbi házig, és egy ideig még életben maradt. A mese mindig ugyanazzal végződött: Borgne-de-Jouy zsandárkézre adta a martalócokat, bíróság elé állították és kivégezték őket, a hatalmas perben csak a nyomozás eltartott másfél évig, közben hatvannégy vádlott pusztult el a börtönben, a saját mocskában, végül száztizenöt vádlottja volt a pernek, közülük harminchármat *in contumaciam* ítélték el, a bíróság hétezer-nyolcszáz kérdést tett fel az esküdtszéknek, s végül huszonhárom halálos ítéletet mondott ki. A kivégzés éjszakáján a chartres-i és dreux-i hóhérok ököltre mentek a vértől vöröslő kárpád körül a halálraítéltek gönceiért.

Ezen az estén egy Janville mellett elkövetett gyilkosság került szóba. Fouannak erről eszébe jutott és - isten tudja, hányszor - ismét elmesélte a Millouard-tanya gyalázatos kirablását; éppen a siratóéneknél tartott, melyet maga Rouge-d'Auneau szerzett a börtönben, mikor az asszony nép élénken figyelt fel az útról behangzó lökdösődés, káromkodás, durva léptek ijesztő zajára. Sápadtan füleltek, rettegve, hogy nyomban bezúdul egy kormos képű banda. Nyakas nagy bátran kitárta az ajtót. - Ki jár itt?

S máris megpillantották Bécut és Jézus Krisztust, összeszólalkoztak Macqueronnal, fogták magukat, otthagyták az ivót, de elhozták a kártyát meg egy gyertyát, hogy majd máshol befejezik a játszmat. Olyan részegesek voltak, hogy a nagy ijedelem után most már csak nevetni tudtak rajtuk.

- Na, gyertek be, de észnél legyetek! - szólt nekik Rose, s rámosolygott az ő nagy, semmirekellő fiára. - Itt vannak a gyerekeitek is, legalább majd hazamehetnek veletek.

Jézus Krisztus és Bécu a tehenek mellé, a földre telepedett, maguk közé tették a gyertyát és folytatták: adu, adu és megint adu! A beszélgetés közben másra terelődött, a falubeli legényekről, Victor Lengaigne-ről meg még három másiktól esett szó, mostanában kerülnek sorozásra. Az asszonyok elkomorultak, valami szomorúság fogta lassúbbra a szavukat.

- Hát bizony nem öröm - jegyezte meg Rose. - Nem, nem, bizony senkinek sem öröm.

- Hajaj, a háború... - dűnnyögte Fouan. - Az aztán az istenverés! Olyankor vége a földművelésnek... Hát persze, mikor elmennek a legények, mindig a java megy el, meg is van a látszatja, na aztán, mikor visszajönnek, mintha kicserélték volna valamennyit, egynek az esze se az ekén jár... Én már csak azt mondom, inkább a dögvész, mint a háború!

Fanny leengedte a kötését.

- Én bizony nem hagyom, hogy Nénesse bevonuljon... - jelentette ki. - Baillehache úr megmagyarázta nekünk, hogy mit kell csinálni, mintha valami lutrin akarnának játszani, többen összeállnak, odaadják neki a pénzt, aztán aki rossz számot húz, azt kiváltják.

- Ehhez gazdagnak kell lenni - vetette közbe szárazon a Néne.

Bécu két ütés közben kapott el egy szót.

- A háború, a rézangyalát! Ott lesz ember az emberből!... Aki nem csinálta, nem is tudhatja, mi az! Mert az ám az igazi!... Kedvünkre verekedni... De aztán a szerencsének között...

S bal szemével hunyorított, Jézus Krisztus meg cinkosan nevetett. Mindketten részt vettek az afrikai hadjáratokban, a császár már a hódítások első idejében ott járt, a másik később, az utolsó fölkelések napjaiban került oda. Így aztán, noha más-más időben jártak ott, közös emlékeik voltak, a beduinok levágott és olvasónak felfűzött füleiről meg az olajos bőrű beduin nőkről, akiket a kerítések mögött csíptek el, aztán bedugtak minden lyukat, amit találtak rajtuk. Jézus Krisztus legszívesebben azt a bizonyos históriát mesélte, aminek hallatára a parasztok mindig a hasukat fogták neveltükben: egy nagytestű arab nőnek, de olyan sárga volt ám, mint a citrom, pipát dugtak a fenekébe, aztán anyaszült meztelenül jól megkergették.

- Az istenit! - duplázott rá Bécu, Fannyhoz fordulva. - Azt akarja, hogy Nénesse holmi anyámasszony katonája legyen?... Én bizony rászorítom Delphint a katonáskodásra, de az ám!

A gyerekek abbahagyták a játékot, Delphin felkapta erős, kerek kisfiú-fejét, amely máris a későbbi jó parasztra vallott.

- Azt már nem! - mondta kertelés nélkül, mint akinek ugyan beszélhetnek.

- Mit locsogsz? Majd én becsületre tanítalak! Hát micsoda francia vagy te?

- Eszem ágában sincs bevonulni, itthon akarok maradni.

A császár már felemelte a kezét, mikor a Nyakas megállította.

- Hagyja békén ezt a gyereket!... Igaza van. Majd éppen őrá van szükség! Vannak mások is... Nem azért jön az ember a világra, hogy otthagyja a saját födelét, aztán megfasioztassa magát mindenféle história miatt, amire fűtül. Én bizony nem hagytam itt a falut, de azért érek annyit, mint akárki más.

A sorozásnál ugyanis jó számot húzott; röghöz kötött, igazi földtúró volt. Orléans-on és Chartres-on kívül egyetlen várost sem ismert, mit sem látott a Beauce lapos horizontján túli világból. És szinte büszke volt erre, hogy így a hazai földbe gyökerezett, elfogult makacssággal és szívósan, akár egy fa. Felállt, s az asszonyok mind őt nézték.

- Mikor a katonaságtól visszajönnek, mind olyan soványak - suttogta szégyenlősen Lise.

- És maga, Káplár, maga ugye nagyon messze járt? - kérdezte az öreg Rose.

Jean csöndben füstölt, komoly ember módján, aki szívesebben figyel, mint beszél. Lassan kivette a szájából a pipát.

- Hát ami azt illeti, elég messze... De azért a Krímben nem voltam. Oda kellett volna mennem, csak éppen akkor vették be Szevasztopolt... de később voltam Olaszországban...

- És milyen volt Olaszországban?

Mintha meglepte volna ez a kérdés, kicsit tétovázott, az emlékei között kutatott.

- Olaszországban? Hát mint nálunk. Szántóföldek, erdők meg folyók... Mindenhol csak egyforma.

- Na és ott harcolt is?

- De harcoltam ám!

Megint csak a szájába vette a pipát, nem sietett, Françoise meg, aki fölnezzett a munkájáról, elnyílt szájjal várta a folytatást. Egyébként valamennyien kíváncsiak voltak rá, még a Néne is, aki botjával megint az asztalra csapott, hogy elhallgattassa a nyöszörgő Hilariont; Szutykos ugyanis új játékot talált ki: alattomban tüvel szurkálta a karját.

- Solferinónál kutya melegünk volt, pedig esett, de még hogy esett... Bőrig áztam, a hátamon folyt végig a víz, bele a bakancsomba... Igazán nem mondok nagyot, ha azt mondom, hogy egy porcikánk se volt száraz!

A többiek várták a folytatást, de ő máris elhallgatott, mindössze ennyit látott a csatából. Percnyi hallgatás után a maga meggondolt módján folytatta:

- Hát, istenem, a háború nem olyan rettenetes, mint gondolná az ember... Az embert ugye besorozzák, aztán már úgyis muszáj csinálni azt, amit parancsolnak neki. Én otthagytam a katonaságot, mert van, amit jobban szeretek. De azért a háború csak jó annak, aki utálja a mesterségét, meg aki dühös lesz, ha az ellenség jön, aztán nem hagyja békin Franciaországot.

- Rohadt dolog a háború mindenképpen! - szögezte le az öreg Fouan. - Úgy kellene, hogy mindenki védje meg a maga portáját, de aztán semmi többet.

Megint csönd lett. Nagyon meleg volt, nedves, élő meleg, amit az alom erős szaga is fokozott. Az egyik tehén felállt, könnyített magán, alatta lágy, ritmikus nessel terült el a trágya. A tetőgerendák sötétjéből egy tücsök szomorúságos ciripelése hallatszott, s a kötőtűkkel szorgoskodó asszonyok gyors ujjainak árnyéka mint megannyi óriáspók táncolt végig a sötét falon.

Palmyre fogta a koppantót, hogy megigazítsa a lángot, de annyira levágta a kanócot, hogy a gyertya kialudt. Nagy zenebona támadt, a lányok visongtak, a gyerekek Hilarion fenékebe szúrták a tűt; nagyobb baj is lehetett volna, de a kártya fölött bóbiskoló Jézus Krisztus és Bécu gyertyájával, aminek a kanóca ugyan már túl hosszú volt, s az egész szétlapult, olyan volt, mint egy vörös gomba, mégiscsak meg tudták gyújtani a másikat. Palmyre megrémült, reszkett, mint egy kislány, aki attól tart, hogy megverik az ügyetlenségéért.

- No, lássuk csak - szólt Fouan -, ki olvasna föl ma este, mielőtt szétszéledünk?... Káplár, maga biztosan jól tudja olvasni a nyomtatott betűt, ugye?

Zsírfortos füzetet vett elő, valami bonapartista propagandairományt, amivel a császárság elárasztotta a vidéket. Ez a füzet, mely valamelyik házaló bugyrából eshetett ki, a *Jacques Bonhomme keservei és diadala* szívfacsaró címet viselte, és heves támadás volt az *ancien régime* ellen, egyúttal a francia paraszt sorsának melodramája a Forradalom előtt és után.

Jean fogta a füzetet, egy szóval sem kérette magát, olvasni kezdett, énekelve, tagoltan, mint iskolás gyerek, aki ügyet sem vet az írásjelekre. A többiek áhítattal hallgatták.

Bevezetőül a szabad gallokról esett szó, kiket a rómaiak rabszolgaságra juttattak, kiket később a frankok hajtottak uralmuk alá, s a feudalizmus megalapozásával egyidejűleg jobbágysorsra kerültek a hajdani rabszolgák. S ezzel megkezdődött a mártírium, a századokon át kizsákmányolt, meggyötört Jacques Bonhomme-nak, a föld munkásának vértanúsága. Miközben a városok népe föllázadt, s polgárjogot nyerve önkormányzatot alapított, a magányos, javaiból és jogaiból kisémmizett paraszt csak jóval később szabadulhatott fel, csak jóval később jutott odáig, hogy drága pénzen megvásárolhassa a lehetőséget, hogy ember legyen. De mi csoda csalóka lehetőség volt ez, mikor a föld tulajdonosát sanyargatta, gúzsba kötötte a vérere és földi javaira kivetett temérdek adó, az örökösen kétségbe vont birtokjog, a töméntelen szolgáltatás, melynek ha eleget tett, betevő falatként legfeljebb a pusztá föld jutott neki. S ezzel megkezdődött a boldogtalanokat sújtó adók szörnyű felsorolása. A pontos és teljes listát senki sem tudta felállítani, egyszerre záporozott fejükre a király, a püspök meg a földesúr által kivetett adóteher. Három dögevő zabálta az egy testet: a királynak jutott a census és a dica, a püspöknek a tized, a földesúr pedig megadóztatott mindent, pénzt csinált mindenből. Voltaképpen már semmi sem volt a paraszt tulajdona, sem a föld, sem a víz, sem a tűz, de még a levegő sem, melyet belélegzett. Fizetnie kellett, mindig fizetnie kellett mindenért: életéért, haláláért, szerződéséért, nyájaiért, mindennemű foglalatosságáért, minden vigasságáért. Fizetett, hogy az árokban összegyülemelő esővizet a földjére vezethesse, fizetett a porért, melyet nyáron a nagy szárazságok idején nyája fölvert az úton. Aki nem tudott pénzzel fizetni, az fizetett verejtékével és idejével, kényre-kedvre adóztatható volt, kötelezhető arra, hogy kapáljon, kaszáljon, csépeljen, hogy metssze a szőlőt, tisztítsa a kastély körüli árkokat, hogy építse és karban tartsa az utakat. És adózni kellett természetben, az urasági malmot, kemencét, sajtót kellett használnia, s ott maradt érte munkája gyümölcsének egynegyede; s aztán ott volt az őrszemállítás és örködés kötelezettsége, még akkor is, mikor már rég nem álltak az őrtornyok, a parasztnak fizetnie kellett pénzben; aztán a kvártélyozás, a rekvirálás és ellátmányozás úgy, hogy ha a falvakon átvonult a király vagy a földesúr, nyomukban üresen maradtak a kunyhók, elhurcolták még a szalmazsákokat, a takarókat is, a szegény embert kiűzték a saját hajlékából, s ha nem kotródott elég gyorsan, rátörtek ajtót, ablakot. De a leggyűlöletesebb adó, melynek keserű emléke a kunyhók zugaiban megbújva még most is ugrásra készen vicsorog, a sóadó, a királyi monopólium volt, mely megszabta, hogy minden családnak mennyi sót kell fölvásárolnia, ez az egész igazságtalan adószedés, melynek önkényessége föllázította s vérbe borította Franciaországot.

- Hát bizony, az apám megélt olyan időket, mikor még tizenhét sou-t fizettek egy font sóért... - jegyezte meg Fouan. - Bizony nehéz idők voltak!

Jézus Krisztus röhögött a bajsza alatt. Mindenképpen arról a csiklandós adóról akart hallani, melyre a füzet éppen csak egy szemérmes mondattal célzott.

- Na és mit szóltok az úrjoghoz?... Hát tudod!... A földesúr már első éjszaka belebújt a menyecske ágyába, aztán fölcsinálta...

Elhallgattatták, a lányok fülig pirultak, még Lise is, akinek pedig már jókora hasa volt, Szutykos meg a két kölyök kétrét görnyedt, öklüket szájukba tömték, nehogy hangosan fölnevessenek. Hilarion ámulva lesett minden szót, mintha csak értette volna.

Jean folytatta. Most az igazságszolgáltatásról olvasott, a király, a püspök és a földbirtokos igazságszolgáltatásáról, mely valósággal fölnyelte a szegény embert, ki verejtékével öntözte a rögöt. A szokásjog, az írott jog és mindenekfelett az erősebb joga, kénye-kedve. A kard mindenhatósága elől se védelem, se menekvés nem volt. Még a következő századokban is, amikor a méltányosság szót emelt, pénzért hivatalt lehetett vásárolni, eladó volt az igazság. A

legkomiszabb mégis az újoncozás volt, a véradó, mely oly hosszú időn át csak a vidék nincstelenjeit sújtotta: az erdőkbe menekültek, láncra fűzve puskatussal verték ki őket a sűrűből, úgy sorozták be őket, mintha kényszermunkára lennének ítélve. Rangot nem kaphattak. A nemesi családok ifjai úgy üzleteltek ezredükkel, mintha pénzen vásárolt sajátjuk lenne, az alacsonyabb sarzsikat áruba bocsátották, az emberállomány többi részét, mint a marhát, vágóhidra hajtották. Mindezenfelül ott volt még a sokféle vadászati jog, a galambászat és a vadaskertek tartásának joga, melyet már eltöröltek ugyan, a paraszt szívében mégis benne hagyta a gyűlölet csiráit. A vadászat, ez az apáról fiúra szálló téboly, az ősi feudális kiváltság, mely a földesurat felhatalmazta, hogy ott vadásszon, ahol éppen kedve tartja, s melynek értelmében halálbüntetéssel sújtották a gyalázatos parasztot, ha az a maga földjén vadászni merészelt; a szabad vadakat, a szabad madarakat a roppant égbolt kalitkájába zárták, hogy egyetlen embernek teljék bennük öröme; vadászterületekre osztották a mezőket, szabadon dülhatha a vad, s a tulajdonosnak egy verebet sem volt joga lelőni.

- Ez azért érthető - dünnyögte Bécu, aki mindig azt mondta, hogy a vadorzókat irtani kell, mint a nyulakat.

Jézus Krisztus azonban, aki hegyezni kezdte a fülét, mihelyt a vadászatról volt szó, csúfolódva fütyörészett. A vad azé, aki el tudja ejteni.

- Hej, istenem - mondta Rose, s mélyet sóhajtott.

Mindnyájuk szíve elszomorodott, súlyosan nehezedett rájuk mindaz, amit hallottak, mintha kísértethistóriákat olvastak volna. Nem mindig értették pontosan, hogy miről is van szó, s ez csak fokozta szorongásukat. Ha annak idején egyszer már így volt, meglehet ám, hogy majd megint így lesz.

- „Tűrj csak, szegény Jacques Bonhomme - betűzte Jean iskolás hangja -, vérezz, verejtékezz tovább, kínjaid még nem értek véget...”

S folytatódott a parasztkálvária. Megszenvedtek mindenkit és mindent: embereket, elemeket s önmagukat. A feudalizmus idején, mikor a nemesurak zsákmány után jártak, őreá vadásztak, őt hajtották meg, őt hurcolták el zsákmányként. A földesurak egymás közti háborúskodásai mindig őt pusztították, ha nem gyilkolták le, hát rágyújtották viskóját, földúlták földjét. Később meg jött a zsoldoscsapatok ideje, a legszörnyűbb istencsapás, amely valaha is érte a vidék népét; jöttek ezek a kalandorokból összeverődött bandák, melyek annak a zsoldjába álltak, aki éppen megfizette őket, hol Franciaországért, hol meg ellene harcoltak, tűz és vas jelezte útjukat, nyomukban letarolt föld maradt. A városok erős falaik védelmében átvészelték, de a falvakat elsöpörte a gyilkolás e tébolya, mely orkánként süvöltött végig egy évszázadon. Voltak vérszínű évszázadok, mikor síkságaikon egy pillanatra sem csitult a meggyalázott nők, a legyilkolt gyermekek, a felakasztott férfiak jajszava. S mikor elült a harci zaj, a király adószedői folytatták a szegény ember gyötresét, az adók száma, súlya még istenes volt a döbbenetes vadállatiassághoz képest, ahogy behajtották, a bérbe adott rovás- és sóadót, a vakvéletlen tetszése szerint kivetett illeteket, melyeknek beszédését fegyveres csapatokra bízták, s ezek, akár a harci sarcot, úgy hajtották be az adókat, olyan alaposan, hogy a pénzből úgyszólván alig került valami az államkasszába, ellopták, mire odaért volna, tolvajkezeken ment át, s mindegyikhez ragadt belőle valami. És az éhínségek. A törvények ostoba önkénye megbénította a kereskedelmet, lehetetlenné tette a gabona szabad adásvételét, s így tízévenként, az aszály vagy hosszú esőzések után, mely az Isten büntetésének tünt, törvényszerűen bekövetkezett a szörnyű éhínség. A viharban megáradó patak, a száraz tavasz, a legkisebb felhő, napsugár is veszélyeztette az aratást, s emberek ezrei pusztultak el az éhség szörnyű kínjai között, mikor hirtelen megdrágult minden, ijesztő nyomor köszöntött be, s az emberek az árok fűvét legelték, mint az állatok. S a háborúk után, az éhínségek után végzetszerűen következtek a járványok, hogy elpusztítsák azokat, akiket megkímélt a fegyver és az éhhalál. A tudat-

lanságból és szennyből állandóan újjászülető rothadás volt ez, a fekete pestis, a Nagy Kaszás, melynek óriási csontváza ott magaslott a hajdani idők felett, s kaszája rendre leterítette a föld szomorú, sápadt népét.

Mikor aztán betelt a pohár, Jacques Bonhomme fellázadt, századok félelme, megadása volt mögötte, háta megedződött az ütések alatt, szíve úgy megtört, hogy már nem is érezte, milyen mélyre süllyedt. Sokáig üthették, éhezethették, kisémmizhették anélkül, hogy engedett volna féltő óvatosságából, abból a báva türelemből, mellyel zavaros, önmaga számára sem tisztázott gondolatokon rágódott; s így tartott ez a legnagyobb igazságtalanság, a legnagyobb szenvedés órájáig, mikor aztán hirtelen urai torkának ugrott, mint az a megszelídített állat, mely megveszett az ütlegek alatt. Egyik évszázad, mint a másik, mindig így volt ez, mindig ugyanaz a keserűség robbant, kapát, kaszát ragadott a föllázadt paraszt, mikor már nem volt más választása, mint a halál, ők, a parasztok voltak Gallia keresztény Bagaudái, a kereszties hadjáratok korának Pásztorai, majd később a Nincstelének, a Mezítlábasok, akik nekiugrottak a nemeseknek és a királyok katonáinak. Még négyszáz esztendő után is a parasztok gyötrelmének és haragjának hangja süvít a letiport földeken, s hallatára megremegnek az urak kastélyaik rejtekén. Mi lesz, ha egyszer ismét elfogja őket a harag, őket, akik többen vannak, mi lesz, ha követelik részüket az örömből? S ismét fölremlik a hajdani látomás: hatalmas, félmeztelen, rongyos fickók vágtatnak, örültek a vértől, a vágytól, rombolnak, pusztítanak, ahogy őket rombolták, pusztították, most ők vesznek erőszakot mások asszonyán.

- „Csituljon haragod, szántóvető - hangzott tovább Jean békés, igyekvő iskolás hangja -, a történelem órája hamarosan diadalod percét jelzi...”

Nyakas, ahogy szokta, nyersen vállat vont: na, sokat ér a lázongás! Hogyne, hogy aztán a zsandárok lefognak az embert! Egyébként mindahányan, mióta a füzetből eleik lázadásáról hallottak, lesütött szemmel figyeltek, még arra is vigyáztak, nehogy moccanjanak, féltek, pedig maguk között voltak. Nem kell az ilyesmiről hangosan beszélni, nem kell senkinek se tudni, hogy az ember hogy-mint gondolkodik felőle. Jézus Krisztus meg akarta szakítani a felolvasást, hogy jó hangosan kimondhassa: a legközelebbi alkalommal ő bizony jó néhányak kitekeri majd a nyakát; Bécu meg haragosan kinyilatkoztatta, hogy disznó minden republikánus; végül is Fouannak kellett őket csöndre inteni, ünnepélyes volt, valami szomorú komolyság hatotta át szavait, úgy beszélt, mint a koros emberek szoktak, akik sokat tudnának mondani, csak éppen nem akarnak beszélni. A Néne, míg a többi asszonyok úgy tettek, mintha inkább csak a kötésük érdekelné őket, fennhangon így bölcselkedett: „Tartsa meg az ember, amije van” - de ezt úgy mondta, mintha semmi köze nem volna a hallottakhoz. Csak Françoise engedte le kezimunkáját a térdére, csodálkozva nézte a Káplárt, milyen folyékonysan s milyen sokáig tud olvasni!

- Hej, istenem, istenem - mondogatta Rose, s még nagyobbakat sóhajtott.

A füzet hangja azonban megváltozott, líraivá lett, nagy körmondatokkal üdvözölte a Forradalmat. Ekkor, 89 dicsfényében győzedelmeskedett Jacques Bonhomme, a Bastille bevétele után, mialatt a parasztok felgyújtották a kastélyokat; augusztus 4-ének éjszakáján, évszázadok vívmányait törvényesítették, mikor elismerték az emberi szabadságjogokat és a törvény előtti egyenlőséget. „A paraszt egy éjszaka alatt egyenlővé lett a földesúrral, aki a nemesi levél jogán az ő verejtékén, az ő munkájának gyümölcsén hízott.” Ez az éjszaka hozta meg a jobbagyság intézményének, minden nemesi kiváltságnak, egyházi és úriszéki bíraskodásnak eltörlését; azt, hogy pénzzel vissza lehessen vásárolni hajdani privilégiumokat. Bevezették az egyenlő adózást, azt, hogy minden állampolgár betölthet bármely polgári vagy katonai posztot. S folytatódott a felsorolás, mintha egymás után eltűnt volna az élet minden gondjaja; hozsannája ez az új kornak, mely a szántóvetőre várt, a földművesre, akit a füzet egy egész oldalon át tömjénezett, a világ királyának és tápláló anyjának nevezvén őt. Egyedül

csak ő számít, gyerünk, térdepeljünk le a szentséges eke előtt! Aztán tüzes szavakkal bélyegezte meg a 93-as borzalmakat, majd Napóleonnak, a Forradalom fiának dicsőhimnuszába kezdett, aki „a Forradalmat kirántotta a szabadság kátyújából, hogy a föld népének üdvét szolgálja”.

- Hát ez igaz! - tört ki Bécu, miközben Jean az utolsó oldalra lapozott.

- Úgy van, igaz - jegyezte meg az öreg Fouan. - Fiatal koromban azért csak értünk jó napokat... Láttam Napóleont, de az ám, a saját szememmel láttam Chartres-nál. Húszéves voltam... Az ember szabad volt, megvolt a földje, mindent olyan könnyűnek gondoltunk. Emlékezem, az apám egyszer azt mondta, filléreket vet, és tallérokat arat... Aztán következett XVIII. Lajos, X. Károly, Lajos Fülöp. Még mindig elboldogultunk. Volt mit enni, nem panaszkodhattunk... Na, aztán jött III. Napóleon, és még manapság se lenne nagyon rossz, legalábbis az elmúlt esztendeig, csak éppen...

Nem akarta folytatni, valahogy mégis kitört belőle:

- Csak éppen mit kezdünk mi ezzel a híres szabadsággal meg egyenlőséggel, mármint Rose meg én?... Talán bizony ötvenévi keserves kínlódás után meghíztunk tőle?

Majd szinte akaratlanul, néhány lassú, nehéz szóval összefoglalta a paraszti élet egész történetét: a bot fenyegetése alatt művelte a földet, az uraság javára, nincstelenségben, mint rabszolga, akinek semmi földi java, még az élete sem a sajátja, verejtékével termékenyítette a földet, melyet szenvedélyesen szeretett, mellyel meleg meghittségben együtt töltötte a nap minden óráját, melyet úgy kívánt, ahogy férfi kívánhatja más asszonyát, akinek gondját viseli, akit átölel, de magáévá soha nem tehet; a földről szólt ez a történet, melyet századokon át gyötrelmes vággyal kívánt a paraszt, s végül elnyerte, meghódította, az övé lett egészen, az ő boldogsága, élete egyetlen értelme. S az évszázados vágy, a birtoklásnak ez az oly nehezen beteljesülő vágya magyarázta földszeretetét, szenvedélyét, hogy földje, minél több földje legyen, zsíros rög, melyet kezével tapinthat, tenyerének fészkeiben méregethet. Pedig milyen közömbös, milyen hálátlan volt a föld! Hiába imádta, nem melegedett föl, egy szemmel sem termett többet. Nagy esőzések rothasztották meg a vetést, jégeső verte el a zsendülő gabonát, viharos szél megdöntötte, kéthavi szárazság kiégette a kalászat, rovarok pusztították a termést, gyilkos hidegek jöttek, mindenféle kórság sújtotta az állatállományt, a gyom mint lepra pusztította a föld termőerejét: romlására volt minden, a tudatlanság vak véletlenében, örökös rettegés közepette kellett megvívnia mindennap előlről kezdődő harcát. Ő aztán nem kímélte magát, az biztos. Nekigyürkőzött a dolognak, dühödten látta, hogy a munka nem minden. Kiszáradtak az izmai, egész magát a földnek áldozta, mely míg élt, úgy-ahogy táplálta, majd öregségére otthagya nyomorultan, kielégítetlenül, tehetetlensége szegényében, s máris egy másik hím karjába hullott, nem irgalmazott még csontjainak sem, melyeket magának követelt.

- Hát bizony, így, bizony csak így - folytatta az öreg Fouan. - Amíg az ember fiatal, csak törli magát, s amikor nagy keservesen már menne valamire, öreg, aztán odébb kell állnia... ugye, Rose?

Az asszony reszketeg feje biccentett. Bizony így, a kutyafáját! Dolgozott ő is, de dolgozott ám, többet, mint akármelyik férfi, az biztos! Mindig ő kelt elsőnek, főzött, söpört, súrolt, ezer gond alatt görnyedt, a tehének, a disznók, a dagasztóteknő, mindig ő került utolsónak ágyba. Jó erőben kellett lennie, hogy bele nem pusztult. S azonkívül, hogy élt, mit kapott mindezért? Legfeljebb ráncokat, s még jó, hogy miután ötször is megforgatta a garast, mielőtt kiadta volna, s lámpa nélkül, sötétben feküdt le, beérte kenyérrel és vízzel, még jó, hogy annyijuk maradt, hogy öregségükre nem pusztulnak éhen.

- No, azért csak ne nagyon panaszkodjunk - szólalt meg ismét Fouan. - Hallottam én már olyan vidékekről, ahol kutyául meg kell kínlódnia a földdel. Perche-ben például, ott csupa kő a

föld... Itt, a Beauce-ban még csak istenes, itt csak rendesen kell dolgozni, mindig törődni vele... Csakhogy romlik a föld. Egyre kevesebbet hoz, azokon a szántókon, ahol ezelőtt húsz hektolitert arattak, most csak tizenöt terem... S egy év óta a gabona ára is esik, úgy beszélnek, hogy a vadaknál termett búzát hozzák majd be. Valami nem jó kezdődik, válság, vagy hogy mondják... A bajnak csak nem akar vége szakadni? Mert attól a híres általános választójogtól még nem kerül hús a fazekunkba. A földadó meg akkora, hogy belegebed az ember, a gyerekeinket meg egyre-másra háborúba viszik... Eh, hiába voltak forradalmak, mindegy az, hogy farkas esz meg, ördög esz meg, a paraszt csak paraszt marad.

Jean, aki mindig mindenben alapos volt, várt, hogy befejezhesse a fölolvását. Mikor újra elnémultak, csöndesen tovább olvasott:

- „Boldog földművelő, ne hagyd el a falut a városért, ahol mindenhez csak pénzért juthatsz, ahol fizetned kell a tejért, húsért, főzelékért, ahol a szükségesnél mindig többet költesz, mert csábít az alkalom. A faluban jó levegőt szívhatsz, nap süt rád, egészséges munkád, tisztességes örömeid vannak. Nincs párja a földműves életnek, az aranyozott cifraságoktól távol, a te osztályrészed az igazi boldogság; látod, a városok munkásai is falura mennek, ha kicsit jól akarják érezni magukat, sőt a polgár álma-vágya is az, hogy a te közelségedbe húzódhassék, hogy virágot szedhessen, fáról ehessen a gyümölcsöt, zöld fűvön ugránozhasson. Jacques Bonhomme, jól véd az eszedbe, hogy a pénz csalódások forrása. A szív békessége a legnagyobb kincs.”

A hangja megcsuklott, alig tudta elfojtani megrendültségét ez a nagy darab, érzékeny szívű, városban felnőtt legény, a falusi élet örömeiről szóló szavak a lelke mélyéig hatoltak. A többiek komorak maradtak, az asszonyok munkájuk fölé hajoltak, a férfiak előreesett vállal mogorván hallgattak. Csúfot üz belőlük ez a könyv? Hiszen a pénz a legfőbb jó, hiszen ők belegebednek a nyomorúságba! S minthogy ez a némaság, a szenvedés és a harag súlyos csöndje feszélyezte, Jean megkockáztatott egy higgadt megjegyzést:

- Azért talán mégis jobban mennének a dolgok, ha a nép tanulna... Mert a régi idők sok bajának a tudatlanság lehetett az oka. Manapság már mégse vagyunk olyan tudatlanok, és kicsit mégiscsak jobb dolgunk van. Ezért hát az kellene, hogy tanultak legyünk, hogy legyenek iskolák, ahol a földművelést tanítják...

Fouan hevesen félbeszakította, mint afféle öregember, aki makacsul ragaszkodik a megszo-
kotthoz:

- Hagyjon békén minket azzal a tudománnyal! Minél többet tudnak a népek, annál rosszabbul megy a dolguk, hiszen mondom, hogy ötven éve egyre kevesebbet hoz a föld! Nem szereti, ha nyúzzák, csak annyit ad a beste, amennyit ő akar! Meg aztán nézze meg Hourdequin urat! Az egész ember nem nyom annyit, amennyi pénzt elvert mindenféle új találmányra... Eh, hiába tököldünk, a paraszt csak paraszt marad.

Ezzel az irgalmatlan összefoglalással ért véget az egész, tízet ütött az óra, s Rose bement a konyhába, hogy kihozza a fazék gesztenyét, a mindenszentek napján szokásos csemegét, melyet eddig a tűzhely hamujában hagyott melegedni. Még két liter fehér bort is hozott, hogy szó ne érje az ünnepestét. Ekkor aztán abbahagyták a mesélést, nekividámodtak, foggal-körömmel hántották le a még gőzölgő gesztenye héját. A Néne a maga részét rögtön a zsebébe süllyesztette, mert nem tudott olyan gyorsan enni, mint a többiek. Bécu és Jézus Krisztus héjastul-mindenestül nyelték a gesztenyét, messziről hajigálták a szájukba, a nekibátorodott Palmyre meg roppant gondosan tisztított le minden egyes szemet, s úgy tömte Hilariont, mint a ludat. A gyerekek meg hurkatöltést játszottak, Szutykos apró lyukat harapott a héján, majd vékony hurkába nyomta ki a gesztenyét Delphin és Nénesse nyelvére. Nagyszerű volt! Lise és Françoise is utánozta őket. Még egyszer megigazították a gyertya lángját, valamennyiük

egészségére, békességére ittak. Egyre melegebb lett, vörhenyes gőz szállt a trágyaléből, a gerendákon táncoló nagy árnyak közt rázendített a tücsök; s hogy a teheneknek is jusson a jóból, elibük szórták a gesztenyehéjat, hallatszott a ropogtatásuk egyenletes, barátságos nesze. Fél tizenegykor kezdtek elszállingózni. Elsőnek Fanny indult Nénesse-szel, aztán Jézus Krisztus és Bécu távozott veszekedve, a kinti hidegben ismét erőt vett rajtuk a részegség, és behallatszott, hogy a két gyerek, Szutykos meg Delphin hogyan igazgatja, taszigálja az apját, hogyan tereli hazafelé, mint a csökönyösködő állatot, amelyik az istállóhoz vezető utat is elfelejtette. Minden ajtónyitásra jeges szél fújt be a hóval borított útról. A Néne azonban cseppet sem sietett, megkötötte kendőjét a nyaka körül, fölhúzta egyujjas kesztyűjét. Egy pillantást sem vetett Palmyre-ra és Hilarionra, akik félősen, hitvány rongyaikban borzongva iszkoltak ki. Aztán ő is elment, haza, a szomszédba, tompán odahallatszott, amint az ajtót bevágta maga után. Csak Françoise és Lise maradt még.

- Hazafelé menet elkíséri őket, ugye, Káplár - kérdezte Fouan. - Úgyis arra vezet az útja!

Jean bólintott, s a két lány felkötötte fejkendőjét.

Nyakas felállt, kifejezéstelen arccal, nyugtalanul és révetegen fel-alá járkált az istállóban. Mióta befejezték az olvasást, egy szót sem szólt, mintha teljesen lekötötte volna mindaz, amit hallott, ezek a történetek az oly keservesen megszerzett földről. Miért nem lehet az övé az egész? Most elviselhetetlennek érezte, hogy osztozkodnia kell. De még más indulatok is: vastag koponyájában zavarosan kavargott s ütközött össze harag, gőg, csökönyösség, hogy nem másítja meg, amit egyszer kimondott, a hím dühödt vágya, aki akarna is, meg nem is, mert fél, hogy rászedik. Hirtelen elszánta magát:

- Megyek aludni, isten velük!

- Hogyhogy isten velük?

- Merthogy még hajnalban visszamegyek a Chamade-ba... Azért mondom, ha nem találkozunk már.

Az apja és az anyja elébe állt:

- No jó, de mi lesz a részeddel? - kérdezte Fouan. - Elfogadod?

Nyakas az ajtóig ment, s csak ott fordult vissza:

- Nem!

A vén paraszt megremegett minden porcikájában. Kihúzta magát, az ősi apai tekintély utolsó megnyilvánulása volt ez.

- Így is jó, nem vagy a fiam... A bátyád meg a nénéd megkapják a részüket, a tiédet is bérbe adom nekik, s úgy intézem, hogy ha meghalok, az is az övék legyen... Te nem jussz semmit, és most eredj!

Nyakas továbbra is mereven, moccanás nélkül állt. Most Rose próbálkozott a lelkére beszélni.

- Szamár vagy, éppúgy szeretünk, mint a másik kettőt!... Hiszen csak magaddal dacolsz! Fogadd már el!

- Nem!

S ezzel kifordult, ment lefeküdni.

Lise és Françoise a jelenet hatása alatt egy darabon némán mentek. Ismét átkarolták egymást, sötét alakjuk összemosódott a havas éjszaka kéklő fehérségében. Jean, aki ugyancsak némán ballagott mögöttük, hamarosan meghallotta, hogy sír mind a kettő. Kicsit vigasztalni akarta őket.

- Ne féljenek, majd csak meggondolja, majd igent mond holnap.

- Maga nem ismeri! - tört ki Lise. - Nem enged az, inkább kettőbe vágatja magát... Nem, nem, ezzel vége!

Aztán elkeseredetten hozzátette:

- Csak azt nem tudom, mi lesz majd a gyerekével!

- Ejnye; hát majd előbújik! - suttozta Françoise.

Ezen aztán nevettek kicsit. De azért a lányok csak szomorúak maradtak, megint sírdogálni kezdtek.

Mikor Jean a kapujukban elvált tőlük, a mezőn átvágva ment tovább. A havazás megszűnt, a fagyos, csillagokkal telehintett roppant égboltról kékes, kristálytisza fény hullt, s alatta hó-fehéren, mozdulatlanul, mint jégtenger nyúlt a végtelenbe a Beauce síkja. Szellő sem rezdült a távoli horizonton, csak a kemény talajhoz ütemesen csapódó nehéz cipőjének zaját hallotta. Mélységes csend, a fagy fedelmi békéje ülte meg a tájat. Amit olvasott, most minden a fejében kavargott, levette a sapkáját, hogy kicsit lehűtse homlokát, a feje fájt, nem akart gondolni semmire. Még az is fárasztotta, ha az állapotos lányra meg a hűgára gondolt. Egyre csattogott nehéz cipője. Hulló csillag vont barázdát az égen, csöndesen, mintha láng lobbanna.

Távolban a Borderie-tanya kis halomként domborodott a fehér síkságon, alig látszott: s mikor Jean rátért a dűlőútra, eszébe jutott, alig néhány napja itt vetett, ebbe a földbe, balra nézett, ráismert a fehér szemfödél alatt is. Vékony hóréteg borítja könnyedén, tisztán, mint hermelin-palást, kirajzolódik alatta a barázdák éle, látszik a dermedt föld minden vonala. Ó, hogy szunnyad a vetés a föld jeges ölében, milyen szépen pihenve várja a meleg reggelt, mikor majd életre kelti a tavaszi verőfényt!

Második rész

1

Négy óra volt, alighogy felkelt a nap, május egyik első reggelének rózsaszínű napja. A halványuló égbolt alatt a félhomályban még bóbiskolt a Borderie, a három hosszú épület a négyszögletes udvar három oldalán, hátul a juhkarám, jobbra a magtárak, a tehén- meg a lóistálló, balra meg a lakóház. A negyedik oldalt a kocsibejáró kapuja zárta el, amelyre rá volt lakatolva a rúd. A trágyadombon egy nagy, sárga kakas magányosan harsogta szokásos ébresztőjét, hamarosan egy második, majd harmadik kakas kukorékolása felelt rá. A jeladás megismétlődött, tanyáról tanyára szállt, a Beauce egyik végétől a másikig.

Ezen az éjszakán, mint különben csaknem minden éjszakán, Hourdequin a szobájában látogatta meg Jacqueline-t, a kis cselédszobában, amit a lány az ő engedelmével csinosított virágos papírkárpittal, perkálfüggönnyel meg mahagóni bútorral. Noha egyre nagyobb szava volt, a leghevesebb ellenállásba ütközött, valahányszor azon mesterkedett, hogy a férfival együtt elfoglalhassa az elhunyt feleség szobáját, a hitvesi hálószobát, melyet az előzvegyült férj végső kegyeletből védelmezett. A lányt nagyon bántotta ez, jól tudta, hogy nem lesz a ház igazi úrnője mindaddig, míg nem ott hál, abban a vörös gyapottakarós öreg tölgyfa ágyban.

Jacqueline pirkadattal felébredt, a hátára feküdt, szemét nagyra nyitotta, mellette a gazda még javában horkolt, a lány fekete szeme elrévedezett. Lányos, karsú, félmeztelen testén borzongás futott végig az ágy izgató melegében. Kicsit tévovázott, aztán csak elszánta magát, felhúzta az ingét, óvatosan átlépett a gazdáján, olyan könnyed volt, olyan hajlékony, hogy a férfi föl sem neszelt rá: aztán csendesen, de a hirtelen támadt vágytól reszkető kézzel szoknyát kapott magára. Valahogy meglökött egy széket s a férfi felnézett.

- Mi az, öltözködsz?... Hová mész?

- A kovász... Meg akarom nézni.

Hourdequin újra elszunnyadt, csak félálomban motyogott valamit, hogy nem érti, de olyan kába volt a feje, hogy a gondolatai csak csetlettek-botlottak. Micsoda ötlet! Mit kezdene ilyenkor a kenyéртésztával? S a hirtelen támadt gyanú úgy belenyilallt, hogy egészen éber lett. Minthogy a lányt nem látta sehol, bizonytalan tekintetét kábultan hordozta körül a cselédszobában, ahol a papucs, a pipája meg a borotvája a szokott helyén volt. Már megint rájött arra a cafatra, valamelyik béres után jár!

Két perc kellett hozzá, mire valahogyan magához tért, s végiggondolta, hogyan is történt.

Az apja, Isidore Hourdequin régi cloyes-i parasztcsalád sarja volt, mely a XVI. században finomodott s emelkedett a polgárságba. A család minden tagja a sójövédék alkalmazásában állt: egyik sójövédéki bíró volt Chartres-ban, a másik meg ellenőr Châteaudunben, és Isidore-nak, aki korán árvaságra jutott, hatvanezer frankja volt, amikor a Forradalom megfosztotta állásától. Ekkor huszonhat éves fejjel támadt az az ötlete, hogy vajon miért ne gazdagodhatna meg ezeknek a briganti republikánusoknak a tolvajlásain, akik áruba bocsátják az állami birtokba vett földeket. Kitűnően ismerte a vidéket, szaglászott, számolgotott, majd harmincezer frankért, vagyis reális értékének alig egyötödéért vásárolta meg a Borderie-hez tartozó százötven hektárt, a Rognes-Bouquevalok hajdani birtokának maradványát. A paraszt nem merte kockáztatni a pénzét, csak a polgárság, a hivatalnokok meg a pénzemberek húztak hasznot a forradalmi intézkedésekből. A földvásárlás egyébként csak spekuláció volt, mert

Isidore-nak eszébe sem jutott, hogy a gazdasággal bajlódjon, úgy tervezte, ha majd véget érnek a zavaros idők, igazi értékén ad túl a tanyán, s így ötszörös pénzt keres. De aztán jött a Direktórium, folytatódott a földbirtok elértéktelenedése: nem tudta volna eladni a tervezett áron. Törököt fogott a földdel, a rabja lett, olyannyira, hogy ez a makacs ember, aki egy barázdát sem akart kiengedni a kezéből, végül is arra a gondolatra jutott, hogy maga fog gazdálkodni, így talán mégis vagyont szerezhet. Ez idő tájt házasodott, egyik szomszéd gazda lányát vette feleségül, ötven hektárt kapott vele; most már kétszáz hektárja volt, s így történt, hogy ez a polgár, akinek ősei háromszáz éve kerültek ki a paraszti sorból, visszatért a földműveléshez, de az uradalmi gazdálkodáshoz, mint annak a földarisztokráciának tagjai, akik a hajdani mindenható feudális urak helyét foglalták el.

Egyetlen fia, Alexandre Hourdequin, 1804-ben született. A châteauduni kollégiumban kezdte meg tanulmányait, s gyűlölte az iskolát. Rajongott a földért, s inkább hazajött, hogy az apjának segítsen, akinek így egy újabb álma hiúsult meg. Az apa ugyanis, miután látta, hogy a vagyonszerzéssel nehezen boldogul, már eladott volna mindent, azzal, hogy fiát majd szabad pályára küldi. Huszonhét éves volt a fiatal Hourdequin, mikor az apja meghalt, s ő a Borderie gazdájává lett. Az új földművelési módszerek híve volt, s a házasságával nem földhöz, hanem pénzhez akart jutni, mert szerinte a tőkehiány az oka annak, hogy a gazdálkodás nem jövedelmező. A keresett hozományt meg is találta, ötvenezer frankot hozott a házhoz Baillehache közjegyző egyik testvérménje, az érett korú kisasszony, aki nála csaknem öt évvel idősebb, roppant csúnya, de kedves teremtség volt. Ekkor megkezdődött a harc közte és a kétszáz hektár között, eleinte óvatosan harcolt, lassanként azonban megvadították a kudarcok, megharcolt minden évszakkal, minden nappal, s így, noha meg nem gazdagodott, kedve szerint élhetett, mint afféle nagy darab, vérmes ember, aki jóllakottan is mohó. Néhány év múlva azonban a dolgok rosszabbra fordultak. A felesége két gyermeket szült neki, egy fiút, aki úgy utálta a gazdálkodást, hogy beállt katonának, és Solferino után kapitányi rangra emelkedett; meg egy kedves, szép lányt, ő volt a kedvence, neki szánta örökségül a Borderie-t is, ha már egyszer a hálátlan fia a nagyvilágban kalandozik. Aztán egyszer csak, éppen aratásidőben, elvesztette a feleségét. Következő ősszel meghalt a lánya. Szörnyű volt ez a csapás. A kapitány legfeljebb évenként egyszer mutatkozott, az apa hirtelen egyedül találta magát, a jövőtől mit sem várhatott, nem volt már ivadéka, akiért dolgozzék. De ha a szíven ütött seb titkon vérzett is, szilárd maradt, erőskezü és hirtelen haragú. A parasztok röhögtek a gépein, vesztét kívánták a polgárnak, aki az ő mesterségükbe meri ütni az orrát, előttük hát makacsul tartotta magát. Egyébként meg mi mást tehetett volna? Földjének egyre szorosabb láncrea fűzött rabja volt, a véget nem érő munka, a befektetett tőke egyre erősebben kötötte hozzá, s már csak valami sorscsapás szabadíthatta volna meg tőle.

A szögletes vállú, széles, piros képű Hourdequin, akin már csak formás keze emlékeztetett finom polgári voltára, mindig törökbasaként bánt a szolgálólányokkal. A felesége életében is mindegyikkel volt dolga, s mindez mintha természetes, neki kijáró jog lett volna, minden következmény nélkül. A szegényparasztok lányai közül egyik-másik még csak megmenekül, ha városba megy varrni tanulni, de amelyik tanyára szegődik el, annak a férfit is el kell fogadnia, vagy valamelyik bérest, vagy a gazdát. Jacqueline még Hourdequinné életében került a Borderie-tanyára, irgalomból vették oda, mert az öreg Cognet, ez a vén részeges, ütötte-verte, s olyan kiéhezett, oly csenevész volt, hogy rongyain át is meg lehetett volna számolnia a bordáit. S ráadásul - ki hinné - olyan csúf, hogy a gyerekek ujjal mutogattak rá. Tizenöt évesnek sem látszott, mikor már csaknem tizennyolc volt. A szolgáló körül segített, aljamunkákra használták, a mosogatásnál, udvartakarításnál, az állatok tisztántartásánál, s ettől még jobban elkoszosodott, piszkos volt, mint annak a rendje. A gazdaasszony halála után azonban mintha kicsit kivakaródzott volna. Ahány béres volt a tanyán, mind hentergett vele a szénában, ahány férfi a tanyára jött, mind átment rajta. Egyszer, mikor a gazdával a pincébe ment, az is bele

akart kóstolni az eddig semmibe vett csúfságba, de a lány dühödten védekezett, karmolt, harapott, úgyhogy a férfi kénytelen-kelletlen elengedte. A lány megcsinálta a szerencsáját. Fél éven át ellenállt, aztán is csak apránként adta meg magát. Az udvarból egyszeriben a konyhára került, mint belső szolgálo, aztán felvettek melléje egy kislányt, hogy az segítsen neki, és mikor már kész dáma volt, cselédlány szolgálta ki. A hajdani kis mocskosból finom és szép arcú, sötétbarna lány lett, a melle kemény, keze-lába rugalmas, erős, mint a teltkarcsú nőké. Nem ingyen volt ez a csinosság, agyonparfümözte magát, ugyanakkor valahogy kicsit mégis mocskos maradt. A rognés-iak, a környékbeli gazdák ugyancsak álmélkodtak az ügyön: magasságos egek, miként lehet, hogy ilyen pénzes ember belebolonduljon egy efféle kis vacakba, aki se nem szép, se nem kövér, egy ilyen Cognette-be, a részeges Cognet lányába, aki vagy húsz éve töri a követ az országúton. Na, ez aztán az após, ez aztán a szajha! S a parasztok még azt se fogták föl, hogy ez a szajha az ő bosszújuk, a falu bosszúja az uradalmon, a rög nyomorult munkásának bosszúja a meggazdagodott, nagybirtokossá lett polgáron. Hourdequin ötvenöt évének válságában Jacqueline rabja lett, úgy hozzászokott, olyan szüksége volt rá, akár a kenyérre és a vízre. A lány, ha kedveskedni akart, átkarolta hízelegve, mint egy cica, majd megfojtotta szemérmetlen, semmitől vissza nem riadó bujaságával, ilyen ölelésekre még egy utcalány sem vetemedett volna; és egy ilyen óráért a férfi megalázkodott, a veszekedések, az akaraterő ijesztő kitörései után, mikor azzal fenyegette, hogy kirugdossa a házból, végül is könyörgött, hogy maradjon.

Az előző nap is felpofozta, mert a lány nagy jelenetet rendezett, hogy abban az ágyban hálhasson, amelyben a felesége holtan feküdt; egész éjszaka visszautasította a férfit, ütötte, rúgta, ha közeledett hozzá, mert ugyan a tanyasi legényekkel most is annyit szerelmeskedett, hogy az már sok, de a gazdánál beosztotta a kedveskedést, időnként meggyötörte a tartózkodásával, hogy így is növelje hatalmát. Most reggel is a nyirkos szobában, rendetlen ágyban, ahol még a lány illatát érezte, ismét elfogta a harag és a vágy. Már jó ideje gyanította, hogy a lány füvel-fával csalja. Kiugrott az ágyból, s elkiáltotta magát:

- Ha most rajtacsíplek, te néember!...

Gyorsan felöltözködött és kisietett.

Jacqueline végigsurrant a néma házon, melyet alig világított meg a napfelkelte. Mikor az udvaron ment át, egy pillanatra megtorpant, mert meglátta a juhászt, az öreg Soulas-t, aki már talpon volt. De úgy üzte a vágy, hogy mégis továbbment. Annyi baj legyen! Kikerülte az istállót, melyben a tizenöt ló mellett aludt a tanya négy kocsisa, s ment az udvar végébe, a fészerbe, ahol Jean fekhelye volt; egy szalmazsák, lepedő nélkül, meg egy takaró. Átölelte az alvó legényt, a száját csókkal zárta le, s reszketve, kifulladásra susogta:

- Én vagyok, te számár! Ne félj!... Gyorsan, gyorsan, siessünk!

Jean azonban megijedt, soha nem akart itt, a saját ágyában; félt, hogy rajtakapják őket. A keze ügyében volt a szénapadlás létrája, felkapaszkodtak rajta, a csapóajtót nyitva hagyták, s belehemperedtek a szénába.

- Ó, te számár, te nagy számár! - turbékolta alélldozva Jacqueline, s ez a gerlebúgás mintha az öléből szállt volna.

Csaknem két éve már, hogy Jean Macquart a tanyára került. Mikor leszerelt, Bazoches-le-Doyennebe került egy bajtársával, asztalos volt az is, akárcsak ő, asztalos volt az apja is, falusi iparos, két vagy három munkással dolgozott. Jeannak valahogy elment már a kedve a munkától, a hetévi szolgálat alatt berozsdásodott, kijött a gyakorlatból, mintha kicserélték volna, úgy utálta a fűrészelt meg a gyalut. Hajdan Plassansban keményen nekiment a dolognak, a feje nem fogott könnyen, éppen csak hogy megtanult írni, olvasni, számolni, de nagyon komoly, nagyon iparkodó legény volt, s elhatározta, hogy rettenetes családjától elszakadva, megteremti

a maga függetlenségét. Az öreg Macquart úgy rajta tartotta a szemét, mintha lány lenne; elhalászta előle a szeretőit, minden szombaton megvárta a műhelykapuban, és elszedte tőle a fizetését. Mikor aztán az anyját sírba vitte a sok munka meg az ütlegek, követte a nővére, Gervaise példáját, aki Párizsba szökött a szeretőjével; menekült ő is, nem akarta eltartani ingyenélő apját. S most nem ismert önmagára, nem mintha ő is ellustult volna, de a katonaságnál valahogy kinyílt a szeme, a politika például azelőtt untatta, most érdekelte, elgondolkozott az egyenlőségről, testvériségről. Ezenfelül megszokta a jövés-menést, az őrség nehéz, de tétlenségben múló óráit, az álmos kaszárnyaéletet, a háború vad kavargását. Most aztán nem állt a kezében a szerszám, az olaszországi hadjáratra gondolt, a pihenés nagy vágya zsibbasztotta, vágy, hogy magafeledten elnyúlhasson a fűben.

Egy napon a mestere a Borderie-be küldte különböző javítások elvégzésére. Egy jó hónapi munkáról volt szó, majd mindegyik ajtót, ablakot ki kellett javítani, szobákat padlózni, ő meg nagy boldogan húzta a munkát, úgyhogy eltartott hat hétig. Eközben meghalt a főnöke, a bajtársa meg, aki megházasodott, a felesége szülőfalujában nyitott műhelyt. Jean a Borderie-ben maradt, ahol mindig akadt kicserélendő korhadt deszka, s most már a maga számlájára, napibérben dolgozott; s mikor megkezdődött az aratás, ott is segített, még hat hétig maradt, s a gazda, látva, hogy milyen jól fogja a kapa-kaszanyalet, végleg beszegődtette. Egy év sem telt bele, jó béres lett a hajdani munkásból, szántott, vetett, kapált, kaszált, a föld békés csendje vette körül, s abban bizakodott, hogy itt megtalálja a rég áhított nyugalmat. Vége hát a fűrészelésnek, gyalulásnak! Megfontolt lassúságával, a pontosan beosztott munka iránti szeretetével, az anyjától örökölt igavonó természetével mintha csak földművesnek született volna. Eleinte el volt bűvölve, gyönyörködött a tájban, melyet a parasztok meg sem látnak, érzélgős olvasmányainak emlékéen át élvezte, úgy érezte, itt lakozik az egyszerűség, erény és tökéletes boldogság, úgy, ahogy a tanulságos gyerekmesékben írnak minderről.

Ami igaz, az igaz, valami más miatt is tetszett neki a tanyán. Még mikor az ajtókat javította, melléje sündörödött a Cognette, s lefeküdt vele a gyaluforgácsba. Szó szerint a lány csábította el, vonzotta az erős, jól megtermett legény, akinek szabályos, erélyes arca erős férfiaságot jelzett. A legény engedett a csábításnak, s aztán mert nem akarta, hogy málészájúnak nézzék, folytatta, egyébként őt is kínzó vágy hajtotta a buja teremtés felé, aki értette a módját, hogyan kell felkelteni a férfivágyat. Vele született tisztességérzete berzenkedett persze: nem rendes dolog ez, éppen Hourdequin úr kedvesével; hiszen hálával tartozik neki. De azért mentséget is talált magának: nem az úr felesége, csak afféle kapcarongya, aztán a lány úgyis csalja fűvel-fával, akkor már inkább neki legyen belőle öröme, mint valaki másnak. De hiába volt minden kifogás, rossz érzése olyan mértékben nőtt, ahogy egyre világosabban látta, hogy a gazda mindjobban belehabarodik a lányba. Nem lesz ennek jó vége, az biztos.

A szénában Jean és Jacqueline még a lélegzetüket is visszafojtották, s a legény, aki egyre fülelt, meghallotta, hogy nyikorog a padláslétra. Fölpattant s a nyakát kockáztatva ugrott ki a nyíláson, amelyen át a takarmányt szokták leszórni. A szénapadlás túlsó oldalán Hourdequin feje éppen ekkor bukkant föl a létra tetején. Még megpillanthatta a menekülő férfi árnyékát, s a nő széttárt combjait, még most is meztelen ágyékát. Dühében eszébe sem jutott, hogy a legény után menjen, megnézze, ki is volt, ehelyett egy hatalmas pofonnal, mellyel akár egy ökröt leteríthetett volna, földhöz vágta a térdre emelkedő Jacqueline-t.

- Ringyó!

A lány felsivített, dühödten üvöltözve tagadott.

- Nem igaz.

A férfi legszívesebben szétrugdalta volna a nő hasát, a kéjelgő állat szemérmertlenségével kitárt, meztelen ágyékát.

- Láttam!... Valld be, vagy agyonütlek!

- Nem, nem, nem igaz.

Végül, mikor felállhatott, eligazgatta a szoknyáját, ismét pimasz lett, kihívó, elszántan mindent arra tett föl, hogy hatalma van a férfin.

- Különben is, mi közöd hozzá? Talán a feleséged vagyok?... Ha egyszer nem akarsz, hogy az ágyadba feküdjek, ott fekszem le, ahol kedvem tartja.

S megint, hallatta azt a csúfolódó, buja turbékolást.

- Mozdulj már, lépj odébb, hadd menjek le!... Ma este megyek innen.

- Azonnal méssz!

- Nem, csak este... Addig gondolkozhatsz.

A férfi ott maradt, tehetetlen haragjában reszketve, magánkívül. Ha már ahhoz nincs ereje, hogy nyomban elkergesse, legalább a szeretőjét kidobhatná a házból! De most már hogyan kaphatná el a gallérját? Egyenest ide, a szénapadlásra jött, csak azt nézte, melyik ajtó van nyitva, az ágyakra rá se nézett, s mikor lement, a négy kocsis éppen öltözködött az istállóban és Jean is a fészergyugban. Az öt közül ugyan melyik lehetett? Egyik csakúgy, mint a másik, vagy akár valamennyi egymás után. Mégis bizakodott, hogy a ludas majd csak elárulja magát, kiadta a délelőtti szóló utasításokat, nem küldött ki senkit a földekre, jómaga is otthon maradt, ökölbe szorított kézzel jött-ment a tanyán, ferdén nézett jobbra-balra, s nagy kedve lett volna leütni valakit.

A hétórai reggeli után az egész ház reszketett a gazdától, aki oly haragosan jött-ment, mint aki a kákán is csomót keres. A Borderie-ben öt kocsis volt, az öt ekéhez, három cséplő, két tehenész vagy másként udvaros, egy juhász és egy kondásgyerek, vagyis tizenkét ember meg a szolgálólány. Hourdequin elsőnek öt hordta le, mert nem állította rendesen helyre a sütőlapátokat. Aztán a két csúrt járta be, az egyikben a zabot tartották, a másikban, mely ötméteres hatalmas ajtajával magas volt, mint valami templom, a búza tárolt, itt meg azért kezdte szidni az embereket, hogy a cséphadarókkal teljesen összetörik a szalmát. Aztán a tehenistállóba ment, s azon dühöngött, hogy a harminc tehén teljesen rendben van, az etetőik felmosva, a jászlak tiszták. Nem volt miért nekimennie a tehenészeknek, de mikor kívül került s a ciszternákra pillantott, melyeket ugyancsak nekik kellett rendben tartaniuk, észrevette, hogy az egyik esőcsatorna eldugult, fészket raknak benne a csurik. A Borderie-ben csakúgy, mint a Beauce-ban mindenütt, egymást keresztező csatornákkal roppant gondosan gyűjtötték össze az esővizet. Nyersen kérdőre vonta az embereket, talán bizony tétlenül nézik, hogy a verebek miatt szomjan vesszen az egész tanya? A vihar igazából mégiscsak a kocsisoknál tört ki. Az istállóban bekötött tizenöt ló alatt ugyanis friss volt az alom, mégis üvöltözni kezdett, micsoda disznóság, elnézik, hogy ilyen mocsokban legyenek az állatok. Aztán maga is elröstellte, hogy ilyen igazságtalan, ettől még inkább dühbe jött, s mikor bejárta a gazdasági épületek minden zugát és a négy fészert, melyekben a szerszámokat tartották, szinte boldog volt, hogy végre talált egy törött szarvú ekét. Akkor aztán szabadjára engedte haragját. Nem tud mással szórakozni ez az öt barom, csak azzal, hogy összetöri a felszerelést? Le fogja vonni mind az ötnek a béréből, de mind az ötéből ám, nehogy irigykedjenek egymásra! Míg káromkodott, szikrázó tekintettel vizsgálta a képüket, talán elsápad, megremeg valamelyik, s így elárulja magát. De egyik se moccan, s ő keserűen a levegőbe csapott, otthagya őket.

Mikor a juhakloknál befejezte a vizsgálódást, eszébe jutott, hogy kérdezősködni kellene Soulas-nál, a juhásznál. A hatvanöt éves öreg már vagy fél évszázada a tanyán dolgozott, de nem rakott félre semmit, iszákos, szajha felesége mindenből kiforgatta, csak nemrégiben tehette végre a föld alá. Most meg attól reszketett, hogy a kora miatt máról holnapra elbocsát-

hatják. Lehet, hogy a gazda juttatna neki valamicskét, de sose lehet tudni, nem épp a gazdák hálnak-e meg elsőnek. És ugyan kap-e valaha is pár fillért dohányra, egy kis itókára? Különben meg idővel ellenséget szerzett magának Jacqueline-ban, engesztelhetetlenül utálta a lányt, mint afféle féltékeny öreg cseléd, akit dühít a később odakerült cseléd gyors boldogulása. Mostanában, ha a lány parancsolgatott neki, magánkívül volt már a puszta gondolatra is, hogy voltak idők, mikor rongyokban, koszosan látta. A lány biztosan elküldte volna a háztól, ha ehhez elég erősnek érzi magát, s ez óvatossá tette az öreget, meg akart maradni a helyén, s ezért került minden összeütközést, noha úgy gondolta, a gazdája a pártját fogná.

Az udvar végében az egész épületet az aklok foglalták el, a nyolcvanméteres helyiségben csak léckerítések választották el egymástól a nyolcszáz juhot: különböző csoportokban az anyák, amott a bárányok, odébb a kosok. A hímeket kéthónapos korukban kiherélték, s eladásra nevelték őket; a nőtényeket azonban megtartották, hogy az állományt új anyákkal frissíthessék, az öregebbjét minden évben eladták; a kosokkal határozott időben fedezették a fiatalját; a dishley-fajtát merinóval keresztezték, pompás példányok voltak, és jámbor, ostoba pofájukkal, súlyos fejükkel s nagy, elkerekedő orrukkal valahogy a szenvedélyes férfiakra emlékeztettek. Ha az ember az akolba lépett, valósággal fojtogatta az erős szag, a régi alom ammóniás párolgása. Három hónapon át mindig a régi szalma fölé rakták a friss almot. A falakba kampókat vertek, s ahogy a trágyaréteg magasodott, mindig magasabbra lehetett emelni a jászolrácsot. Az akol mégsem volt levegőtlen, széles ablakai voltak, felülről is kapott levegőt a szénapadlásról, melynek elmozdítható gerendáit részben kiemelték, mikor már fogytán volt a takarmány. Egyébként úgy tartották, akkor lesz sok szép gyapjú, ha az állatokat ebben az élő melegben, ebben a puha, langyosan erjedő alomágyon tartják.

Hourdequin, amint belökte az egyik ajtót, észrevette, hogy Jacqueline surran ki egy másikon. Neki is eszébe jutott az öreg Soulas, félt, biztosra vette, hogy megleste, mikor Jeannel volt; az öreg azonban most is közönyös volt, mint aki nem is érti, hogy hirtelenében miért kedveskedik vele a lány. A gazda nyugtalansága még kínzóbb lett, amikor látta, hogy a lány az akolból oson ki, ahova egyébként a lábát se tette be.

- Na, öreg Soulas - kérdezte -, mi újság?

A juhász, ez a nagyon magas, szikár öreg, akinek hosszú ráncokkal barázdált arcát mintha bicskával formázták volna tölgyfa tuskóból, lassú szóval felelt:

- Nincs semmi újság, Hourdequin úr, hacsak az nem, hogy jönnek a birkanyírók, aztán mindjárt nekilátnak a munkának.

A gazda még beszélgetett vele kicsit, ne lássék rajta, hogy kérdezősködni akar az öregnél. A birkákat, mióta beálltak az első novemberi fagyok, az akolban tartották, és majd csak május közepe tájt hajtják ki őket újra, mikor már a lucernába mehetnek. A tehenek is alig jártak legelőre, leginkább csak aratás után. Száraz ez a Beauce, magától itt alig terem fű, de azért csak jó vágómarhák nevelődnek errefelé; merő lustaságból nem tartanak állatot, meg azért, mert már így szokták meg. Még disznó is csak öt-hat hízik egy-egy tanyán, éppen csak annyi, amennyit megeszik a tanya népe.

Hourdequin nyugtalan kézzel simogatta a föltartott fejjel köréje sereglő juhokat, melyek ráemelték szelíd, világos szemüket, miközben az egyik távolabbi akolban a bárányok bégetve tülekedtek a léckerítésnél.

- S mondja, öreg Soulas, semmit se látott ma reggel? - kérdezte újból a szemébe nézve.

Az öreg látta, de ugyan minek beszéljen? A megboldogult mellett, az iszákos ringyó mellett megtanulta, hogy a nők szukák, a férfiak ostobák. Könnyen lehet ám, hogy ez a Cognette maradna az erősebb, még akkor is, ha most elárulná, akkor aztán mégiscsak az ő szűrét raknák ki, hogy megszabaduljanak a kellemetlen tanútól.

- Semmit se láttam, az égvilágon semmit - ismételte kifejezéstelen tekintettel, egyetlen arcnyelvével.

Mikor Hourdequin ismét átment az udvaron, észrevette, hogy Jacqueline ott sündörög idegesen, hegyezi a fülét, nyilván fél, mit beszélgettek az akolban. Úgy tett, mintha a baromfival volna dolga, kárálva, hápogva ott röpdösött, a trágyadombon kapirgált a hatszáz tyúk és kacsa, meg a galambok. A kiskondás éppen az udvaron ment át, s a lány idegességén kicsit könnyített az, hogy megpofozta a gyereket, mert kiborította a vödör korpás vizet, mellyel a disznóólhoz tartott. Aztán csak egy pillantás a gazdára, s máris megnyugodott: nem tud ez semmit, az öreg tartotta a száját. Ettől még jobban elszemtelenedett.

Az ebédnél kihívóan vidám volt. A nagy munkák még nem kezdődtek meg, naponta csak négyszer ettek: reggel hét órakor tejet meg kenyeret, délben kenyérlevest, délután négy órakor kenyeret és sajtot, majd este nyolckor levest és szalonnát. A konyhában ettek, a nagy helyiségben volt egy hosszú asztal, jobbról-balról egy lócéval. A modern időköt itt mindössze egy öntöttvas tűzhely képviselte, mely a hatalmas kemence egyik sarkánál állt. Hátul a kemence fekete szája tátongott; csillogtak a serpenyők, az öreg konyhaeszközök szép sorakoztak a füstös falakon. A csúnya, kövér cselédlány éppen aznap reggel sütött, s a nyitva hagyott kenyeresládából a friss kenyér kellemes illata áradt.

- Na mi az, magának talán a gyomrára ment valami? - fordult Jacqueline vakmerően Hourdequinhez, aki utolsónak ült asztalhoz.

A felesége és a lánya halála óta, hogy ne kelljen egyedül étkeznie, a régi idők szokása szerint a cselédeivel ült egy asztalhoz; ő az asztal egyik végén ült, a gazdaasszony meg a másik végéhez telepedett egy székre. Tizennégyen ettek, a cselédlány felszolgált.

Mikor a gazda egy hang válasz nélkül leült, Cognette a leves ízesítéséről kezdett fecsegni. Pirított kenyérből készült ez az étel, apróra törve egy levesestálba tették, bort öntöttek rá, megédesítették melasszal, amit a Beauce-ban, mint a hajdani időkben, még manapság is csak zagyvaléknak mondanak. Még egy kanál melaszt kért, mint aki kényeztetni akarja a férfiakat, szüntelenül tréfálkozott, hogy minél nagyobbakat röhögjenek. Kétértelmű volt minden szava, egyre azt emlegette, hogy még aznap este elmegy: ez már csak így van, összeakadunk, elválunk, de akinek soha többé nem jut abból, ami finom, az majd sajnálhatja, hogy utoljára nem nyalagodott egy kicsit. A birkapásztor most is bárgyú képpel evett, a gazda is hallgatott, mintha ő sem értené, miről van szó. Jean, nehogy elárulja magát, kénytelen volt a többiekkel együtt nevetni, pedig bántotta a dolog, úgy érezte, csöppet sem volt becsületes ebben az egész ügyben.

Ebéd után Hourdequin kiadta a délutánra szóló utasításokat. Kint a földeken csak kisebb munkákat kellett befejezni, mielőtt megkezdik a lucerna- és lóherevágást: végezni kell a zabtáblák fogasolásával meg az ugar felszántásával. Két embert, Jeant s a másik bérest, otthon is tartott, hogy tisztogassák össze a szénapadlást. Ő meg összetörten, az előbbi dühöngésektől zúgó füllel, boldogtalanul jött-ment, nem tudta, mihez fogjon, hogy figyelmét elterelje kínjáról. A birkanyírók az udvar sarkában, egyik fészert alatti készültek fel a munkához. Elibük állt, figyelte őket.

Öten voltak, öt sárga képű, cingár fickó guggolt fénylő acélollóval a kezében. A juhász odahordta a juhokat, s amint négy lábuknál összekötve sorra lerakta őket a fészert döngölt padlójára, olyanok voltak, mint egy-egy tömlő, csak a fejüket emelték bégetve. S mikor valamelyik

birkanyíró magához rántott egyet, az állat elhallgatott, elengedte magát, mint valami vastag szörgombolyag, amit a gyapjúzsír és a por fekete kérge borít. A fürgén csattogó olló nyomán az állat a nyírott gyapjú csillogó fehérségével úgy bújt ki gyapjából, mint meztelen, rózsaszínű és üde kéz a sötét kesztyűből. Az egyik szikár ember az anyajuhot szorította térdé közé, hátára fordította, s az állat széttárt combokkal, föltartott fejjel feküdt, meztelen hasán borzongott a gyöngéd fehér bőr, mint mikor asszonyt vetkeztetnek. A birkanyírók juhonként három sou-t kaptak, s a jó munkás húszat is megnyírt egy nap.

Hourdequin elmerülten töprengett, eszébe jutott, hogy a gyapjú ára fontonként nyolc sou-ra esett, sietni kell az eladással, nehogy túlságosan kiszáradjon, mert az nagy súlyvesztést jelentene. Az előző évben lépfene tizedelte meg a Beauce juhnyájait. Egyre rosszabbul megy minden, amióta a gabona ára napról napra esik, ez már a kész tönkremenés, a föld csődje. S amint elfogták az aggasztó gondok a gazdasága miatt, úgy érezte, megfullad, ha itt marad az udvarban. Elment hazulról, hogy egy pillantást vessen a földjeire. Mindig így végződtek veszekedései Cognette-tel: miután kidühöngte magát, s az öklét mutogatta, meghátrált, olyan gyötrellem kínozta, mely csak akkor enyhült, ha meglátta búzatábláit, zabföldjeit, amint zölden hullámszikanak a végtelenben.

Ó, ez a föld, végül is hogy megszerette! Olyan szenvedéllyel ragaszkodik hozzá, melybe nem keveredik a paraszt ádáz zsugorisága, valami érzelmes, majdhogynem intellektuális szenvedéllyel szereti, hiszen a közös anyának érzi, melytől életét, élete értelmét kapja, s melybe majd egykor megtér. Eleinte, kora fiatalságában, az iskola iránti gyűlölete meg a vágy, hogy elégesse könyveit, inkább csak abból fakadt, hogy megszokta a szabadságot, hogy kedve szerint barangolhatott a szántókon, megszokta a szabad levegő mámorát, azt, hogy tekintete bekalandozhatja a végtelen rónát. Később, mikor az apja örökébe lépett, már szerelemmel szerette, megérett ez a szerelem, mintha e perctől kezdve hitvestársául kapta volna, hogy megtermékenyítse. S egyre jobban elmélyült ez az érzés, amint nekiáldozta idejét, pénzét, egész életét, mint derék és termékeny nőnek, kinek megbocsátotta a szeszélyeit, de még a hűtlenségeit is. Bizony sokszor kifakadt ellene, ha rosszul viselkedett, mikor túl száraz vagy túl nedves volt, és csak elemésztette a vetőmagot, és nem adott termést; majd kétségek fogták el, már önmagát vádolta, talán tehetetlen vagy ügyetlen hím: nyilván benne van a hiba, ha nem tudja megtermékenyíteni. Akkoriban kísértették meg az új földművelési módszerek, belevetette magát az újításokba, s közben egyre sajnálta, hogy a kollégiumban nem tanult, hogy nem iratkozott be valamelyik gazdasági iskolába, melyeken egyébként az apja is, ő is csak csúfolódni tudtak. Mennyi kárba veszett próbálkozás, kudarcba fulladt kísérlet meg a gépek, melyet tönkrementek a béresei kezén, a műtrágya, amivel becsapta a kereskedő. Ez emésztette fel a vagyonát, a Borderie alig hozott annyit, hogy száraz kenyérré jusson, s majd jön a mezőgazdasági válság, mely megadja a kegyelemdőfést. Sebaj! A föld rabja marad, beletemeti majd csontjait is, miután utolsó percig hitvesként élt vele.

Most, hogy kilépett a házból, eszébe jutott fia, a kapitány. Micsoda jó munkát végezhetek volna ők ketten! De elhessegette magától az emlékét, ennek az esztelennek jobban tetszett a kardcsörtetés. Nincs már gyereke, egyedül lesz élete végéig. Aztán a szomszédaira gondolt, elsősorban Coquart-ékra, arra a birtokoscsaládra, mely maga művelte meg földjeit tanyájuk körül: az apa, az anya, a három fiú meg a két lány, valamennyien dolgoztak a Saint-Juste-tanyán, s ők se boldogultak jobban. Robiquet meg, a Chamade-tanya bérlője most, hogy lejáróban van a szerződése, már nem is trágyáztatja a földet, bánja is ő, ha tönkremegy a birtok. Így van ez. Mindenütt csak baj van, az ember dolgozzék inaszakadtáig, ne panaszkodjon. Különben is lassanként valami ringató békesség szállt föl a zöld táblákból, melyek mellett elhaladt. A csendes áprilisi esők után szépen hajtottak a takarmánynövények. Elbűvölte a lóhere bíbora, minden egyebet elfelejtett. Most átvágott a szántókon, hogy megnézzze, hogyan dolgozik a két kocsis: zsírosnak, termékenynek érezte a földet, mely a lábához tapadt, mintha

ölelve akarná maradásra bírni, ismét visszahódította, harmincadik évének férfiasságát, erejét és örömét érezte ismét. Hát számít más asszony rajta kívül? Hát számítanak ezek a Cognette-ek, akár egyik, akár másik? Úgy kell venni, mintha tányér lenne, melyből bárki ehetik. Az ember érje be azzal, hogy elég tiszta. Végképp kedvre derült, hogy ilyen meggyőző mentséget talált arra, hogy nem tud lemondani a céda teremtésről. Három órán át ment, közben kicsit évődött egy lánnyal, éppen a Coquart-ék szolgádjával, aki Cloyes-ből ment hazafelé számon, s kilátszott a lába szára.

Mikor Hourdequin visszatért a Borderie-be, meglátta Jacqueline-t, aki az udvaron a tanya macskáitól búcsúzkodott. Mindig egész seregre való macska volt a tanyán, tíz-tizenöt-husz, pontosan nem is tudták mennyi, mert a nőstények a széna legrejtettebb zugaiban kölykeztek, s mikor előbújtak, öt-hat kismacska vonult utánuk. Jacqueline ezután Néró és Gyilkos óljához tartott, de a két juhászcutya nem állhatta a lányt, morogtak, mikor feléjük közeledett.

De a vacsora aznap is úgy zajlott le, mint máskor. A gazda evett, beszélgetett, mire befejeződött a nap, szó sem esett arról, hogy valaki is menne a tanyáról. És Jacqueline már ezen az éjszakán az elhunyt Hourdequinné asszony szobájában aludt. Ez volt a szép szoba, a vörössel kárpitozott hálófülkében egy nagy ágy. Volt benne egy nagy szekrény, egy asztalka, egy Voltaire-fotel, s a kis mahagóni íróasztal fölött bekeretezve, üveg alatt csillogtak az érmek, melyeket a gazda nyert a mezőgazdasági kiállításokon. Mikor az ingre vetkőzött Cognette bebújt a hitvesi ágyba, elterült, szétvetette kezét-lábát, hogy elfoglalja az egészet, s gerleturbékolással nevetett.

Másnap Jean, mikor a lány a nyakába ugrott, ellökte magától. Most, hogy komolyra fordult az ügy, sehogy sem lenne szép, ha folytatnák, ő nem akarja.

2

Néhány nappal később, este Jean gyalogosan ment hazafelé Cloyes-ből, s Rognes-től két kilométernyire volt, mikor csodálkozva kezdte figyelni, hogy milyen furcsán dökög előtte egy parasztszekér. Üresnek látszott, a bakon nem ült senki, s a ló kényelmesen poroszkált, mint aki magától is tudja az utat az istálló felé. Jean hamarosan beérte. Megállította, felágaskodott, hogy benézzen a szekérbe, az alján meglátott valakit, hatvanéves, alacsony, kövér ember feküdt a deszkákon, mint aki hanyatt esett, az arca olyan sötétvörös volt, hogy már feketének tűnt.

Jean úgy meglepődött, hogy rákiáltott:

- Hé! Ember!... Alszik? Beivott?... No, de hisz ez az öreg Bögöly, annak a két lánynak az apja!... Az istenit, alighanem kampec! Na, szép kis história.

Bögöly azonban, noha szédülés érte, még lélegzett, erőtlenül, kínlódva zihált. Jean eligazította a kocsifenékben, feltámasztotta a fejét, majd fogta magát, fölült a bakra, az ostorral a lóra suhintott, s vágatva vitte a haldoklót, nehogy még ott halljon meg neki.

A templomtérré érve először Françoise-t látta meg, a kapujukban állt. Meghökkenett, hogy Jean ül a bakon, hogy Jean hajtja a lovat.

- Mi történt? - kérdezte.

- Apádnak valami baja esett.

- Hol van?

- Ott hátul!

A lány a kerékagyra lépett, onnan nézte. Egy pillanatig mereven bámult, mint aki nem érti, honnan ez a sötétlilas arc, melynek fél fele görcsbe rándult, mintha kíméletlenül húznák alulról fölfelé. Leszállt az alkony, nagy, vöröslő felhőn át sárgás világosság szitált az égről, és mint tűzvész visszfénye világította meg a haldoklót.

Aztán hirtelen elsírta magát, futott be a házba, hogy szóljon a nővérének.

- Lise! Lise... Jaj, istenem!

A magára maradt Jean nem tudta, mitévő legyen. Mégsem hagyhatja az öreget a kocsifenékben. A tér felől három lépcső vezetett le a házba, úgy látta, nem lenne könnyű levinni abba a sötét lyukba. Aztán körülnézett. Bal felől, az útról az udvarra is nyílt egy ajtó, az egy szinten volt a földdel. A meglehetősen nagy udvart élősövény kerítette be, kétharmadát vörös posolya borította, a végében félholdnyi veteményes és gyümölcsös volt. Otthagyta a lovat, s az állat magától besétált, megállt az istállója előtt, mely közvetlenül a két tehén istállója mellett volt.

Françoise és Lise közben sírva, jajgatva futottak oda. Lise-t, aki négy hónappal ezelőtt szült, éppen szoptatás közben érte a hír, rémületében le sem tette a kicsit, s az is óbégatott. Françoise felugrott az egyik kerékre, Lise a másikra kapaszkodott, most már szívettpőően jajgattak, az öreg Bögöly meg a kocsifenékben még mindig zihált, kínosan sípoló tüdővel.

- Apám, szólj valamit!... Mi van veled, hallod-e? Mi van veled? Jaj, istenem... A fejednek van valami baja, azért nem tudsz szólni?... Apám, apám, szólj már valamit!

- Szálljanak le, jobb lesz, ha kiemeljük onnan! - szólt Jean higgadtan.

Nem is segítettek neki, még hangosabban jajveszéltek. Szerencsére Frimat-né, az egyik szomszédasszony felfigyelt a lármára, végül előbújt. Magas, inas, csontos öregasszony volt, már két éve ápolta béna férjét, eltartotta, az igavonó szívósságával maga művelte egyetlen hold földjüket. Nem vesztette el a fejét, mintha természetesnek tartaná, ami történt, úgy segített, mint egy férfi. Jean a vállánál fogva húzta az öreget, addig, míg Frimat-né a lábához férhetett. Aztán vitték be a házba.

- Hová tegyük? - kérdezte az öregasszony.

A két lány fejvesztetten követte őket, nem tudták, mit mondjanak. Az apjuk fenn, a padlásból elkerített szobácskában lakott, oda aligha tudnák felvinni. Lent, a konyhából nyíló kétágyas nagy szobát átengedte a lányainak. A konyhában sötét volt, Jean meg az öregasszony vártak, a karjuk majd leszakadt, de nem mertek továbbmenni, nehogy nekiütközzenek valaminek.

- Ejnye, hát mondjatok már valamit!

Françoise végül gyertyát gyújtott. E pillanatban lépett be Bécuné, a csósz felesége, akit alighanem az orra hozott ide, meg az az isten tudja honnan támadt szél, mely egy pillanat alatt a falu egyik végéből a másikba visz minden hírt.

- Jaj, mi van ezzel a drága jó emberrel?... Ó, jaj, látom, megsűrűsödött a vér az ereiben... Gyorsan ültessék egy székre.

Frimat-né azonban ellenkező véleményen volt. Már hogy ültetnének le egy embert, aki tartani se tudja magát? Az lesz a legjobb, ha végigfektetik az egyik lánynak az ágyán. A vita már-már elmérgesedett, mikor megjelent Fanny is Nénesse-szel: levestésztát vásárolt Macqueron-nál, ott tudta meg a hírt, és sietett ide, mert megsajnálta az unokahúgait.

- Talán mégis jobb lesz fölültetni, hogy a vér kimenjen a fejéből - jelentette ki.

A beteget ekkor egy székre tették, az asztal mellé, melyen az égő gyertya állt. Állva a mellére csuklott, keze-lába erőtlenül lógott. Rángatózó félarcában nyitva volt a bal szeme, elferdült szája sarkából erősebben hangozott a zihálás. Pillanatig csend volt, a halál szele söpört végig a nyirkos konyhán, a döngölt agyagpadlón, a reves falakon, a tátongó fekete kéményben.

Jean még mindig ott állt, zavartan, a két lány meg a három asszony tehetetlenül nézte az öreget.

- Talán inkább orvosért mennék - próbálkozott a fiatalember.

Bécuné a fejét csóválta, a többiek egy hanggal sem feleltek: ha esetleg nem komoly, miért költenének orvosra, ha meg a végét járja, ugyan mit tehet az az orvos?

- Valami kenőcsféle kellene! - mondta Frimat-né.

- Nekem odahaza van kámforos szeszem - suttogta Fanny.

- Az is jó lesz - jelentette ki Bécuné.

Lise és Françoise kábultan hallgatta őket, nem tudták, mitévők legyenek, az egyik Jules-t, a csecsemőjét ringatta, a másik meg vízzel telt poharat tett egyik kezéből a másikba, s az apa csak nem akart inni. Fanny így Nénesse-t bökte oldalba, a gyerek ámulatosan figyelte a haldokló eltorzult arcát.

- Eredj, szaladj haza, mondd, hogy adják oda a kisüveget, amiben a kámforos szesz van, balra a szekrényben találjátok meg... Érted? Balra a szekrényben... Aztán szólj be Fouan nagyapádhoz meg a Nénéhez, mondd nekik, hogy a Bögöly bátyád nagyon rosszul van... Eredj gyorsan, szaladj!

A gyerek egy ugrással eltűnt, a nők meg tovább tárgyalták az esetet. Bécuné tudott egy úrról, azt úgy mentették meg, hogy három órán át csiklandozták a talpát. Frimat-nénak meg eszébe jutott, hogy maradt még a hársfateából, amit múlt télen két sou-ért vásárolt a férjének, elment érte, majd a kis zacskóval visszajött. Lise Françoise kezébe nyomta a kicsit, tüzet gyújtott, s közben Nénesse is visszajött.

- Fouan nagyapám már fekszik... a Néne meg azt mondta, hogy ne ivott volna annyit a bátyám, akkor most nem lenne rosszul...

Fanny közelebbről megnézte az üveget, amit a gyerek hozott, s kiabálni kezdett:

- Elment az eszed? Mondtam, hogy balra!... Kölnivizet hoztál!

- Az is jó! - jelentette ki ismét Bécuné.

Erőszakkal beletöltöttek az öregbe egy csésze hársfateát, úgy, hogy a kanállal szétfeszítették a fogait. Aztán kölnivízzel dörzsölték a homlokát. De csak nem lett jobban, ez már igazán rettenetes. Az arcszíne még jobban elsötétült, vissza kellett húzni a székre, mert egyre lejjebb csúszott, s már attól féltek, hogy a földre zuhan.

- Jé! - dünnyögte Nénesse, aki az ajtó felé pillantott. - Nem tudom, mi fog esni... Furcsa színe van ám az égnek.

- Igen - mondta Jean -, láttam azt a ronda felhőt, egyre nagyobb lett. - S mintha erről jutott volna eszébe, amit az előbb gondolt:

- Nem baj, azért csak elmegyek az orvosért, ha maguk is úgy gondolják.

Lise és Françoise aggódva nézett össze. Végül a kisebbik határozott, ifjúi nagylelkűséggel.

- Igen, igen Káplár, menjen el Cloyes-ba Finet doktor úrért... Ne mondhassák, hogy nem tettünk meg mindent, ami a kötelességünk.

A nagy izgalomban elfelejtették kifogni a lovat, s Jean máris ugorhatott a bakra. Felhangzott a patkócsattogás, kerékörgés. Frimat-né ekkor a plébánost kezdte emlegetni, de a többiek leintették, hogy már éppen eleget bajlódtak. S mikor Nénesse ajánlkozott, hogy gyalog megteszi a három kilométert Bazoches-le-Doyenig, az anyja méregbe jött: azt hát nem, nem engeddi mászkálni ebben a barátságtalan éjszakában. Éppen most, mikor az ég olyan félelmetesen vörös. Különben is az öreg se nem hall, se nem szól, ezzel az erővel akár a kapufélfáért is zavarhatnák a plébánost.

Tízet ütött a festett kakukkos óra. Elcsodálkoztak: ki hitte volna, hogy már több mint két órája itt vannak, és semmivel sem jutottak előbbre. De egyikőjük sem mondta egy szóval sem, hogy menne már, ott marasztotta őket a látványosság, melynek befejezését is végig akarták nézni. Egy tízfontos kenyér és kés volt a ládán. Először a lányok vágtak belőle, csak úgy megszokásból, mert akárhogy aggódtak is, kínozta őket az éhség, majd megették minden nélkül, mint akik észre sem veszik, mit csinálnak; a három asszony követte példájukat, a kenyér fogyott, mindig akadt köztük egy, aki szelt és falatozott. Nem gyújtottak másik gyertyát, még ennek a kanócát sem igazították meg; éppenséggel nem volt barátságos a sötét, sivár, szegény paraszti konyha meg az összecuklott test halálhörgése az asztal mellett.

Jean távozása után mintegy félórával Bögöly lefordult a székről, s elnyúlt a földön. Már nem lélegzett, meghalt.

- Na, mit mondtam? Kelltek nektek orvos! - jegyezte meg Bécuné csípősen.

Françoise és Lise ismét könnyekben törtek ki. A testvéri szeretet, az egymáshoz tartozás ösztönével borultak egymás nyakába. El-elcsuklott a hangjuk, úgy hajtogatták:

- Istenem, most már csak ketten vagyunk... Bizony magunkra maradtunk... Mi lesz velünk, istenem!

A halottat azonban mégsem hagyhatták a földön. Frimat-né és Bécuné hamarjában elvégezték a legfontosabbakat. Minthogy a testet tovább cipelni nem merték, az egyik ágyból kivették és a konyhába vitték a matracokat, ráfektették Bögölyt, s állig letakarták egy lepedővel. Fanny közben még két gyertyát gyújtott, s fejtől jobbra és balra a földre tette ravatali gyertyaként. Pillanatnyilag rendben is lennének csakhogy a bal szem, noha háromszor is lefogták hüvelykujjukkal, makacsul újra kinyílt, mintha a vászon fehérségéből élesen kirajzolódó eltorzult, sötétlilás arcból még nézné a világot.

Lise végre lefektette Jules-t, s megkezdődött a halottvirrasztás. Fanny és Bécuné kétszer is elmondták, hogy ők már mennek, Frimat-né úgyis felajánlotta, hogy a lányok mellett marad egész éjszaka, de azért eszükbe se jutott menni, szemük sarkából pislogtak a halottra, suttogva tovább beszélgettek, Nénesse meg, aki megkaparintotta a kölnivizes üveget, a kezére és a hajára öntötte utolsó cseppig.

Éjfél ütött az óra, Bécuné hangosan megszólalt:

- Nahát már megbocsásson az a Finet doktor! Felőle aztán meghalhat az ember... Már több mint két órája, s még mindig nem lehetett idehozni Cloyes-ból!

Az udvarra nyíló ajtó tárva maradt. Hirtelen szél vágott be, eloltotta a gyertyalángokat, a halott fejtől jobbra és balra. Valamennyien megrémültek, s amint újra meggyújtották a gyertyákat, a szélroham megismétlődött, ezúttal még riasztóbban, és közben a mező sűrű sötétségéből elnyújtott, erősödő üvöltés hangzott. Mintha pusztító, dúló hadak közelednének, melyeknek jöttét ágak recsegése s a föltépett föld nyögése kíséri. Az ajtóba szaladtak: a sápadt égbolton gomolyogva vágatott egy rézszerű felhő. Aztán puskaropogás, golyózapor zúdult a földre, s a lábuk elé csapódó golyók visszapatantak. A pusztulás, a győtrelem jajszava tört ki belőlük.

- Jég! Jég!

A csapástól dermedten, lázadozva és sápadtan csak néztek. Alig tíz percig tartott az egész. Az ég nem dörgött, de hosszú, kékes villámok cikáztak szüntelenül, széles, foszforeszkáló barázdájuk mintha a földdel egy szinten futott volna; az éjszaka már nem volt olyan sötét, mérhetetlenül sok sápadt csikkal világította meg a jég, mintha üvegcserepek hullottak volna. A zaj fülsiketítő volt, mintha kartácstűz zúdult volna a földre, mintha vonat vágatna teljes gőzzel egy végtelen acélhídon. Dühöngött a szél, a ferdén zúduló jég összekaszabolt mindent, s fehér rétegben gyülemllett össze a földön.

- Jégeső, uramisten!... Micsoda csapás!... Nézzétek, mint a tyúktojás!

Nem mertek kimenni az udvarra, hogy felvegyenek belőle, a vihar még hevesebben tombolt, minden ablaküveg betört, olyan erővel zúdult be az ablaknyíláson át, hogy egy korsót is összetört, egy csomó meg egész a halott matracáig gurult.

- Öt ilyen többet nyom egy fontnál - mondta Bécuné, markában méregetve egy jégdarabot.

Fanny és Frimat-né kétségbeesetten bólintott.

- Minden tönkrement, kész istencsapás.

Aztán vége lett. Még hallották, amint a balsors sebesen tovavágtat, majd síri csend borult a tájra. A felhő mögött tintafekete lett az égbolt. Apró szemű, sűrű eső hullott hangtalanul. A földön csak a vastag jégréteg látszott, fehér takaró, melynek mintha saját fénye lenne, milliányi sápadt mécses világolt, ameddig a szem ellátott.

Nénesse kiszaladt, s egy jókora jégdarabbal jött vissza, akkora volt, mint az ökle, szabálytalan alakú, csipkézett szélű, s Frimat-né, aki már nem találta helyét, nem bírta ki, hogy ő is ne nézze meg közelebbről.

- Megyek a lámpáért, legalább láthassam, mekkora a kár.

Fanny még néhány percig uralkodott magán. Tovább siránkozott. Jaj, mit csinált, micsoda pusztítást végzett a veteményben meg a gyümölcsösben! A búza, a zab, a rozs talán még nem olyan magas, hogy nagyon megszenvedte volna! De a szőlő, jaj a szőlő! S az ajtóból fürkészte az áthatolhatatlan sűrű éjszakát, reszketett a bizonytalanságtól, próbálgatta fölbecsülni a kárt, eltúlozta, rettegésében úgy látta, hogy golyózapor zúdult a földre, mely sebein át vérét veszti.

- Ide hallgassatok, kedveseim - mondta végül -, adjatok kölcsön egy lámpát, kiszaladok a szőlőnkbe.

Két lámpa volt a házban, az egyiket meggyújtotta, s Nénesse-szel együtt elsietett.

Bécunének nem volt földje, valójában bánta is ő a vihart. De mint afféle örökkön nyöszörgő teremtes, merő megszokásból most is sóhajtozott, fohászkodott. A kíváncsiság azért mégis-csak mindig az ajtó felé vitte, s ott is maradt, mint a cövek, tapodtat sem moccant, mikor észrevette, hogy a faluban fénylő pontocskák villannak fel itt is, ott is. Az istálló és a fészker között volt egy kijáró, ahonnan egész Rognes-t be lehetett látni. A jégeső biztosan fölverte a parasztokat, most valamennyit ugyanaz a gond üzte ki a földjére, sokkal jobban reszkettek, semhogy kibírták volna virradatig. Így aztán sorra tűntek fel a lámpák, egyre többnek a fénye szaladt, imbolygott a földeken. És Bécuné, aki tudta, hogy hol kinek a háza van, mindegyik lámpásról tudta, ki lóbálja a kezében.

- Na! Most a Nénénél gyulladt ki, most meg Fouanéktól jönnek, amott meg Macqueron, odébb Lengaigne... Uram Jézus, a szerencsétlenek, az embernek a szíve szakad meg... Hát akárhogy is, én odamegyek!

Lise és Françoise magukra maradtak apjuk holttestével. Az eső szakadatlanul ömlött, nedves fuvallatok seprtek végig a padlón, s oldalt csörgött le az olvadó gyertya. Be kellett volna csukni az ajtót, de se egyiknek, se másiknak nem jutott eszébe, akármilyen gyász szakadt a házra, őket is lekötötte, megrázta a kinti tragédia. Hát nem elég baj, hogy az embernek halottja van? Az Úristen mindent lekasabol, az ember még csak azt sem tudja, lesz-e betevő falatja.

- Szegény apánk - suttogta Françoise -, de nagyon bántotta volna ez!... Talán jobb is, hogy nem érte meg.

S mikor látta, hogy nővére felemeli a másik lámpást, megkérdezte: - Hova mész?

- Félek a borsó meg a bab miatt... Mindjárt visszajövök.

Lise a sűrű záporban szaladt az udvaron át a veteményeskertig. Csak Françoise maradt az öreggel. Még mindig a küszöbön állt, riadtan nézte, hogyan jön-megy a lámpafény. Mintha sírást, jajgatást hallott volna. A szíve majd megszakadt.

- Mi az? - kiáltott. - Mi van vele?

Nem kapott választ, a lámpafény gyorsabban cikázott ide-oda, mintha rémület üzné.

- Mi van a babbal? Összetört?... És a borsó? Baj van vele?... Istenem, istenem, jaj, a gyümölcs! Jaj, a saláta! Most világosan hallotta a jajgatást, nem habozhatott tovább. Felkapta szoknyáját, futott az esőben a nővére után. A halott elhagyatva, mereven feküdt az üres konyhában a lepedő alatt, fejénél a két füstölő gyászos lánggal. Konokul tágra nyílt bal szeme a mennyezet szüette gerendáit bámulta.

Jaj, micsoda pusztulás sújtotta e vidéket, s a lámpák pislogó fényénél hogy jajongtak a szerencsétlenség láttán. Lise és Françoise ide-oda világítottak a lámpással, melynek üvegén úgy csurgott a víz, hogy alig láttak vele valamit, rávilágítottak az ágyásokra, s a szűk fénykörben csak nagy keservesen látták meg a tövig levert babot, borsót, a cafatokra vágott salátaágyást, ahol egy ép levelet se találtak volna. Legjobban mégis a fák szenvedték meg, mintha késsel vagdosták volna össze a gallyakat, a gyümölcsöt, merő seb volt a fák törzse is, a kérgen vágott mély lyukakon át folyt el a nedvük. Odébb a szőlőkben még gyászosabb volt a helyzet, jajongás, átkozódás kísérte a szőlőben nyüzsgő lángok dühödt cikázását. A tőkét mintha lekaszálták volna, a szétzúzott karók, venyigék között a földön feküdtek a virágos fűrtök; nemcsak az idei termés veszett oda, a megkínzott tőkék majd tengődnek még egy ideig, aztán elpusztulnak. Az esőre ügyet sem vetettek, egy kutya gyászosan vonított, az asszonyok zokogni kezdtek, mintha sírgödör szélén állnának. Macqueron és Lengaigne minden ellenségeskedést félretéve világítottak egymásnak, egyikük szőlejéből a másikba mentek, átkozódva nézték a pusztulás képét, a lámpájuk nyomán felvillanó sápadt látomást, melyet amint odébb léptek, ismét elnyelt a sötétség. Noha már nem volt földje, köztük járt haragosan az öreg Fouan is. Lassanként valamennyiüket elfogta a düh: hát lehetséges ez? Egy negyedóra alatt veszítsék el egész évi munkájuk gyümölcsét? Mit vétettek, hogy így bűnhődnek? Nincs se menekvés, se igazság, vak sorscsapások, véletlenek gyilkolják e világot. A Néne kavicsot markolt fel őrzöngve, a levegőbe vágta, hogy átszaggassa az eget, mely nem is látszott fölöttük. Üvöltött:

- Te rohadt, te, odafent! Nem tudsz békén hagyni bennünket? - A konyhában a matracokon az elhagyatott Bögöly merev bal szeme a plafont bámulta, mikor két kocszi állt meg a kapu előtt. Jean érkezett meg végre Finet doktorral, akire három órán át várt rendelőjében; ő a szekéren, az orvos meg kétkerekűjén hajtott a ház elé.

A hosszú, sovány orvos, akinek képét kiégett ambíciók sárgították, nyersen felrántotta az ajtót. Szíve mélyén utálta ezt az egész paraszti páciéntúrát, azt okolta saját középszerúségéért.

- Mi az? Senki sincs itt?... Talán jobban van?

Aztán megpillantotta a holttestet.

- Ahá, már késő volt!... Megmondtam magának, nem akartam én ide jönni! Mindig így csinálják, akkor hívnak, mikor meghaltak!

Bosszankodott, hogy feleslegesen háborgatták éjnek idején, s mikor a belépő Lise-től és Françoise-től megtudta, hogy két órán át gondolkoztak, vajon hívják-e vagy sem, végképp dühbe gurult.

- Maguk ölték meg, a teremtésit!... Micsoda hülyeség, kölnivíz meg hársfatea gutaütés ellen!... Aztán ráadásul magára hagyják. Mert ugye már úgysem szökik meg...

- Doktor úr, kérem - hebegett Lise könnyek között -, csak a jégverés miatt.

Finet doktor hirtelen lehiggadt, ez őt is érdekelte. Hogyan? Jégeső volt? Parasztok között élt, így végül is ráragadtak szenvedélyeik. Jean is közelebb lépett, s mindketten döbbenet, ámuldozva hallgatták, mert Cloyes-ból jöve ők egy szem jeget sem kaptak. Azok ott megmenekültek, ezek itt tönkrementek, és ha az ember meggondolja, hogy csak pár kilométerről van szó, micsoda szerencsétlenség, hogy épp az ő részük kapta! S minthogy Fanny visszahozta a lámpát, nyomában meg odaért Bécuné és Frimat-né is, és a három siránkozó asszony végeérhetetlenül mesélte, hogy micsoda rémségeket láttak, az orvos nagy komolyan megszólalt:

- Bizony ez nagy csapás, bizony, bizony... Nagyobb csapás nem is érhet egy vidéket...

Valami tompa, fortyogásszerű neszre figyeltek fel. A halottból jött ez a hang, a halottból, aki elfelejtetten feküdt a két gyertya között. Valamennyien elhallgattak, az asszonyok keresztet vetettek.

3

Eltelt egy hónap; az öreg Fouan, aki a tizenöt éves Françoise gyámja lett, rábeszélte őt és a tíz évvel idősebb nővérét, Lise-t, hogy egy darab rét kivételével adják bérbe Delhomme sógornak a földjüket, akkor legalább megfelelően lesz művelve, gondozva. Most, hogy a két lány magára maradt, sem apa, sem férfitestvér nem volt a háznál, bérest kellett volna fogadniuk, amiben tönkrementek volna, hiszen a bérek egyre emelkedtek.

Delhomme részéről egyszerűen szívesség volt ez a megállapodás, mert kötelezte magát, hogy a bérletről lemond, mihelyt valamelyik lány férjhezmenetele miatt fel kell osztani az örökséget.

Lise és Françoise a feleslegessé vált lovat is átengedték a sógornak, de megtartották a két tehenet, Coliche-t és Blanchette-et, meg Gedeont, a szamarat. Megtartották még a félholdnyi veteményest, ennek műveléséhez az idősebbik ragaszkodott, a kisebbik meg az állatok gondozását vállalta. Volt munkájuk, mi tagadás, de jó erőben voltak, Istennek hála, elboldogultak vele.

Az első hetek keservesek voltak. Pótolni kellett azt, amit a jég elpusztított, ástak, főzelék-féléket ültettek; Jean tudta ezt, és igyekezett kicsit a kezükre járni. Mióta hazahozta haldokló apjukat, barátság szövődött hármójuk között. A temetést követő napon benézett hozzájuk, hogy mi újság. Aztán be-bement beszélgetni, kedves volt és készséges, olyannyira, hogy egyik délután kivette Lise kezéből az ásót, hogy majd ő befejezi az ágyas megforgatását. Ettől kezdve mint jó barátjuk náluk töltötte idejét, ha éppen nem kellett dolgoznia a tanyán. A

házhoz tartozott már, a Fouanok ősi hajlékához, melyet három évszázaddal ezelőtt épített valamelyik elődjük, s melyet a család áhítatosan tisztelt. Mikoriban Bögöly egyre-másra panaszkodott, hogy neki a rossz rész jutott az osztozkodásnál, s azzal vádolta a bátyját meg a nénjét, hogy meglopták, azok mindig így válaszoltak: „És a ház? Talán bizony nem az övé a ház?”

Szegény viharvert, megsüllyedt, szúrágta, roskatag ház, melynek minden sarkát deszkadarakokkal, hitvány vakolattal toldozgatták... Eredetileg nyilván terméskőből és földből épült, később két falát bevakolták, majd a század elején rászánták magukat és a zsúpfedél helyébe cseréptetőt raktak, de már ez is málladozott. Azért még mindig kitartott, még mindig állt a ház, vagy egy méterrel a földre süllyesztve, ahogy hajdanában minden házat építettek, nyilván azért, hogy a falak jobban tartsák a meleget. Ez persze azzal járt, hogy nagy zivatarok idején elöntötte a víz, és hiába söpörgették ennek a pincének a döngölt agyagpadozatát, a sarkokban mindig maradt egy kis sár. De roppant leleményesen épült: háttal északnak, a Beauce beláthatatlan síkságának, ahonnan telenkint kegyetlen szelek fújtak, erről az oldalról volt a konyha, melynek csak egy csöpp zsalugáteres ablaka volt az úttal egy szinten, az ablak és az ajtó a túlsó oldalról, dél felől nyílt. Mintha csak halászviskó lett volna az óceán partján, viskó, melynek egyetlen nyílása sem néz a habokra. A beauce-i szél támadta, korbácsolta, míg előredőlt, meghajolt, mint vénasszony, kinek idővel meggömbül a dereka.

Jean hamarosan megismerte minden zegét-zugát. Segített rendbe tenni az elhunyt szobáját, azt a sarkot, melyet csak egy deszkafal választott el a padlástértől, s melynek minden bútorzata egy szalmával bélelt dikó, egy szék és egy asztal volt. A konyhaküszöbön túl sohase ment, a lábát se tette be a lányok szobájába, melynek lengő ajtaján át látni lehetett a kétágyas hálófülkét, a nagy diófa szekrényt, a faragott kerek asztalt, ez a gyönyörű darab alighanem a hajdani kastélyból került. A lányok szobájából még egy szoba nyílt, de az olyan nyirkos volt, hogy az apjuk inkább fent a padláson aludt, ebben a nyirkos lyukban még a krumplit se szívesen tartották, mert rögtön kicsírázott. Különben meg inkább csak a konyhát használták, ezt a füstös falú tágas helyiséget, melyben három évszázadon át váltották egymást a Fouanok. Falai között a hosszú munkák, sovány ételek illata lebegett: az éhhalál ellen küzdött itt egy faj szakadatlanul, belegörbedt a munkába, mégsem jutott sohasem előbbre. Küszöb nélküli ajtó nyílt az istállóra, a tehének életét ez az ajtó kötötte össze a ház mindennapjaival, s ha az ajtó be is volt csukva, a falba vágott üvegen át mindig szemmel tarthatták az állatokat. Ezután következett a lóistálló, ahol most magára maradt a Gedeon, innen meg a szín és a fáskamra nyílt, úgyhogy az embernek ki se kellett lépnie az udvarra, végigjárhatta az egészet. Az udvaron gödörbe gyűlt az eső, az állatok itatására meg az öntözéshez nem is volt más vizük. Ivóvízért reggelenként le kellett menniük az útra, a nagy kúthoz.

Jean szívesen időzött náluk, de sose gondolkodott rajta, mi húzza közéjük. Lise, a vidám, gömbölyű Lise mindig szívélyes volt. Még csak huszonötödik évében járt, de máris öregedett, megcsúnyult, főként a szülése óta. De a karjai erősek, izmosak voltak, és mikor nagy garral, lármásan és nevetve munkához látott, olyan szívvel csinálta, hogy öröm volt nézni. Jean úgy beszélt vele, mint az asszonyokkal szokás, nem tegeződtek, ellenben a tizenöt éves Françoise-t, aki az ő szemében gyerekeknek számított, továbbra is tegezte. Françoise-t még nem csúfíthatta el az eső, a szél meg a kemény munka, szép volt hosszúkás arcával, magas homlokával, nyugodt pillantású fekete szemével, húsos ajkával, melyet korán jelentkező pihe árnyékol; s ha százszor is gyereklánynak nézték, ő is igazi nő volt már, s mint a nővére mondta, nem kellene sokáig csiklandozni, hogy gyereke legyen. Az anyjuk meghalt, Lise nevelte fel, ez volt a magyarázata annak, hogy az idősebbik buzgó és lármás gyöngédséggel szerette a húgát, azt meg tartózkodó, mély szeretet fűzte a nővéréhez. Konok kis teremtség volt ez a Françoise, mindenki tudta róla. Minden igazságtalanságra felfortyant, ha ő egyszer kimondta, „ez az enyém, ez a tiéd” - akár kést szegezhetek volna a torkának, nem változtatott volna rajta; és ha

imádta Lise-t, hát azért imádta, mert szentül hitte, a nővérenek kijár az imádat. Egyébként józan, belátó természetű volt, nagyon higgadt, nem volt benne semmi rosszindulat, csak éppen nem tett jót neki a koraérettség, ettől volt bágyadt, falánk, lustálkodó. Egyszer aztán ő is tegezni kezdte Jeant, mint derék, idős barátot, aki eljátszott, néha eltréfálkozott vele, és szándékosan füllentett vagy valami igazságtalanságot védelmezett, csak azért, hogy lássa, hogyan pukkadozik mérgében.

Egy tikkasztó júniusi vasárnap délután Lise a veteményeskertben dolgozott, a borsót gyomlálta, Jules közben elaludt az egyik szilvafa alatt, ahova letette. A nap merőlegesen sütött rá, és Lise kétrét görnyedve, szuszogva tépte a gyomot, mikor a kerítés mögül beszólt valaki.

- Nocsak! Még vasárnap se pihenünk?

Megismerte Jean hangját, fölegyenesedett, a karja vörös volt, az arca lángolt, mégis nevetős maradt.

- De nem ám, a kutyafáját, vasárnap se jut több pihenés, mint hétköznap! Valakinek csak el kell végezni a munkát!

Jean végigment a kerítés mentén, s befordult az udvarba.

- Hagyja csak, majd én elintézem maga helyett!

Lise azonban tiltakozott, úgyis hamarosan készen lesz, meg aztán ha nem ezt csinálja, hát csinál valami mást, elvégre az ember nem sétafikálhat! Hiába, hogy már hajnali négy órakor talpon van, s a gyertyafénynél még varrogat, sohasem ér a munka végére. Jean, hogy ne zavarja, a szomszédos szilvafa alá húzódott, óvatosan kikerülve a kis Jules-t. Elnézte az ismét előregörnyedő Lise-t, fenekén fölhúzódott a szoknya, kilátszottak vaskos lábai, keble majd a földet érte, úgy járt a keze szaporán, a nyakán már kidagadtak az erek, de ügyet sem vetett arra, hogy fejébe szállhat a vér.

- Ez már igen! - jegyezte meg Jean. - Micsoda jó erőben van maga!

Lise büszkélkedett is ezzel, s most elégületen felnevetett. Jean is nevetett, igazán bámulta ezt a lányt, hiszen olyan erős, olyan derék teremtés, akár egy legény! Semmi tisztességtelen kívánságot nem ébresztett benne a levegőbe meredő ülep, a megfeszült lábikra, ez a négykézlábra ereszkedett izzadó női test, melyet a pázásra váró állat szaga lengett körül. Egyszerűen csak az járt a fejében, hogy ilyen testtel aztán lehet győzni a munkát! Az már biztos, hogy egy ilyen jól megtermett asszony a házban ér annyit, mint az ura!

Nyilván erről jutott eszébe, s önkéntelenül kimondott valamit, amit pedig titokban kellett volna tartania, ahogy ígérte.

- Tegnapelőtt láttam a Nyakast.

Lise lassan felegyenesedett, de kérdezősködésre már nem volt ideje, mert Françoise meztelen, tejtől csöpögő karral jött az istálló végéből, a tejeskamrából, meghallotta Jean hangját, és dühösen kiabálta: - Láttad?... Ó, az a disznó!

Egyre fokozódó ellenszenv volt ez, ha csak említették előtte az unokabátyját, elfogta a harag, amit minden tisztességtelenség iránt érzett, s háborgott, mintha valami személyes sérelmet akarna megtorolni.

- Igaz, hogy disznó - jelentette ki Lise nyugodtan -, de most már mire megyünk vele, ha ezt mondogatjuk?

Kezét csípőre téve komolyan kérdezte:

- Aztán mit mesél a Nyakas?

- Hát semmit - válaszolt Jean kínban, bosszankodva, hogy miért is járt el a szája. - Az ő dolgairól beszéltünk, meg hogy az apja széltében-hosszában mondogatja, hogy kitagadja, Nyakas meg csak azt mondja, hogy neki van ideje várni, jól bírja még az öreg, meg különben is füttyül az egészre.

- És azt tudja, hogy Jézus Krisztus meg Fanny mégiscsak aláírták a szerződést, és mindegyikük átvette a maga részét?

- Persze, tudja, meg azt is tudja, hogy az öreg Delhomme-nak, a vejének adta bérbe azt a részt, amit ő, mármint a Nyakas nem akart elfogadni, meg azt is, hogy Baillehache közjegyző dühében meg is esküdött, hogy ezután sose engedi meg, hogy sorsot húzzanak, mielőtt aláírják a papirosokat... Igen, persze, tudja, hogy ezzel mindennek vége.

- És egy szava sincs hozzá?

- Nem mondott semmit.

Lise csöndesen lehajolt, csak kerekedő hátulját mutatta, gyomlálgatott, majd anélkül, hogy fölegyenesedett volna, hátrafordította a fejét s hozzátette:

- Tudja, mit mondok én, Káplár? Most már aztán biztos, hogy Jules egészen az én gondom lesz.

Jean, aki eddig mindig biztatta, most biccentett.

- Hát bizony, azt hiszem, magának van igaza.

Jules-re pillantott, akiről közben meg is feledkezett. A pólyába kötött kicsi még mindig aludt, mozdulatlan arcocskája fényben fürdött. Hát ez a gyerek, ez bizony baj! Különben miért ne vehette volna el Lise-t, hiszen a lány is szabad volt! Hirtelenében támadt ez az ötlete, amikor munka közben elnézte. Meg az is lehet, hogy tulajdonképpen szereti, hogy csak azért jár a házukhoz, mert örül, ha láthatja. De azért mégiscsak furcsa, sohase kívánta meg, még csak nem is játszott vele, mint ahogy eljátszott mondjuk Françoise-zal. S amint felnézett, éppen Françoise-t pillantotta meg, most is kiegyenesedve, haragosan állt a napfényben, s a szeme csak úgy szikrázott a haragtól, olyan különös volt a tekintete, hogy bár hirtelen támadt ötlete megzavarta, mégis mosolygott rajta.

Ekkor trombitaszó hangzott fel, valami furcsa, hívogató tratata, és Lise, otthagya a borsó-ágyást, felkiáltott:

- Itt van Lambourdiu!... Rendelek nála egy főkötőt!

A sövény túloldalán, az úton trombitálva lépdelt egy zömök kis ember, nagy, hosszú kocsija előtt, melyet egy szürke ló húzott. Lambourdiu volt, a kövér cloyes-i boltos, aki divatárkereskedését lassankint rőfösáruval, kalap-, cipő-, sőt vaskereskedéssel bővítette, valóságos bazárral járt faluról falura, vagy hatmérföldes körzetben. A parasztok végül a fazéktól a menyegzői ruháig mindent tőle vásároltak. Kocsijának nyitható és lecsapható oldala mögül a fiókok egész sora, valóságos kirakat tűnt elő.

Lambourdiu felvette a megrendelést a főkötőre, majd odaszólt nekik:

- Addig is nem akarnak szép kendőket venni?

Egy kartondobozból arany pálmalevelekkel ékes piros kendőket vett elő, csak úgy csillogtak a napsütésben.

- Három frank, ingyen van!... Öt frankért adok kettőt! Lise és Françoise átnyúltak a galagonyasövényen, melyen Jules pelenkái száradtak, átvették a kendőket, ide-oda forgatták, vágyódva nézegették. De nem engedtek a csábításnak, nincs rá szükségük, ugyan minek

költenének? A kereskedő felé nyújtották a kendőket, mikor Jean nagy hirtelen elhatározta, hogy bánja is ő a gyereket, feleségül veszi Lise-t. Hogy siettesse a dolgokat, odakiáltotta neki:

- Tartsa csak meg! Megajándékozom vele!... Ejnye már, ne bántson meg, igaz szívvel adom, higgye el!

Françoise-nak nem szólt, a kislány most is a kereskedő felé tartotta a kendőt, és Jeannak egyszeriben megfájdult a szíve, mert úgy látta, hogy elsápadt, s a szája keserűen megrándult.

- Te is, te csacsi! A tiéd!... Naaa, igazán! Csak nem kezdesz el csökönyösködni?!

A nővérek máris meggyőzve, nevetve tiltakoztak. Lambourdiou meg nyújtotta a kezét a sövény fölött, hogy zsebre vágja az öt frankot.

Aztán elindult, mögötte poroszkált a ló a hosszú kocsival, a trombita rekedt harsogása elhalt az útkanyarban.

Jean azonnal tisztázni akarta az ügyet, mégpedig úgy, hogy megkéri Lise kezét. Valami azonban közbejött. Az istállóajtó rosszul lehetett becsukva, mert egyszerre csak azt látták, hogy a veteményes kellős közepén Gedeon nagy vígan legelészik a sárgarépa-ágyasban. No persze ez a számár, ez a nagy, erős, vörhenyes szőrű számár a szürke kereszttel a hátán roppant kaján, roppant csalafinta jószág: a szájával nemegyszer kinyitotta a reteszeket, besétált a konyhába kenyérért, s ha megszidták a komizságáért, úgy mozgatta a hosszú fülét, hogy látszott rajta, tudja, miről van szó. Mikor észrevette, hogy rajtakapták, közömbös, ártatlan pofát vágott, aztán mikor hallotta a fenyegetőzést, látta, hogyan hadonásznak feléje, futni kezdett, de nem ment vissza az udvarba, az ágyások között, a kert végébe igyekezett. Valóságos hajtóvadászat következett, s mikor Françoise végül elcsípte, összehúzta magát, megroggyantotta lábait, leszegte a fejét, hogy minél nehezebben boldoguljanak vele, ha vissza akarják kergetni. Nem használt itt semmi, se a rúgás, se a szép szó. Jeannak kellett beavatkoznia, az erős férfikar hátulról jól meglökte az állatot, mert Gedeon, mióta két lány volt a gazdája, a legteljesebb megvetést tanúsította a nők iránt. Jules felébredt a zenebonára és óbégatott. A jó alkalom elmúlt, a fiatalember aznap már nem tehetett egyebet, távozott anélkül, hogy beszélt volna.

Egy hét telt el, Jeannak inába szállt a bátorsága, s nem mert beszélni az ügyről. Nem mintha most kedvezőtlenebb színben látta volna az egészet: mindent meggondolva inkább az előnyeit látta. Egyik is, másik is csak nyerhet rajta. Neki ugyan nincs semmije, viszont a lány nyakán ott a gyerek: ez helyrebillenti a mérleget; egyébként semmiféle hitvány számítás nem befolyásolta, a lány boldogságát éppúgy szem előtt tartotta, mint a sajátját. Ezenfelül a házassága, minthogy így el kellett volna hagynia a tanyát, megszabadította volna Jacqueline-tól, akivel merő gyarlóságból most is össze-összebújt. Egyszóval elhatározása szilárd volt, csak az alkalomra várt, hogy nyilatkozhassék. Töprengett, hogyan is mondja, mert hiába csinálta végig a katonaeletet, a nőekkel szemben csak ügyefogyott maradt.

Jean egyik nap délután négy óra felé otthagya a tanyát, elhatározta, hogy végre beszélni fog. Ilyentájt Françoise esti legelésre szokta hajtani a teheneit, ezért ment éppen most, hogy egyedül lehessen Lise-zel. Az elején azonban valami a kedvét szegte: Frimat-né, mint afféle jó szomszédasszony, otthonos volt a házban, és éppen a konyhában segített Lise-nek a lúgos vizet locsolni a ruhára. Előző este a nővérek beáztatták a fehérneműt. A hamulúgos víz, amit íriszgyökérrel illatosítottak, már reggel óta forrt a világosan lobogó nyárfatűz fölé akasztott üstben. Lise meztelen karral, föltúrt szoknyában sárga agyagfazékkal merített a lobogó vízből, azzal öntözte a vászonneműt, mellyel színültig tele volt a mosóteknő; alul az ágynemű, fölötte a törölőruhák, ingek, s legfelül megint ágyneműk. Frimat-né tulajdonképpen nem sokat segített, csak beszélgetett, s legfeljebb minden öt percben fölemelte és az üstbe töltötte a vedret, mely a teknő alatt állt, hogy felfogja a kifolyó vizet.

Jean türelmesen várt, azt remélte, majd csak elmegy. De nem ment, szegény férjéről beszélt, a bénáról, aki csak az egyik kezét tudja mozgatni. Bizony nagy-nagy baj ez, sohasem voltak gazdagok, csak hogy mikor még az ura is dolgozott, földet bérelt, haszonnal dolgozta meg, no de most aztán ő ugyancsak megkínlódik, mert egész egyedül műveli az egy hold földjüket; agyondolgozza magát, az útról szedegeti össze a trágyát, mert nem tartanak állatokat. Gondosan kezelte a salátát, a babot, borsót, megöntözött minden talpalatnyi földet, még a három szilvafa, meg a két barackfa tövét is, úgyhogy voltaképpen szépen jövedelmezett ez az egy hold. Minden szombaton bemehetett a cloyes-i piacra két hatalmas kosár súlya alatt görnyedezve, ezenkívül az egyik szomszédja taligán vitte utána a nehezebb főzelékfélét. Ritkán esett meg, hogy ne hozott volna haza két-három darab ötfrankost, főként a gyümölcs-szezonban. De örökös siráma volt a trágyahiány: nem volt elég az útról felszedegedett trágya, meg amit a nyúlketrecben s - minthogy néhány baromfit tartott - a tyúkólban összesöpörgetett. Már ott tartott, hogy azt is felhasználta, amit az örege meg ő csinált, ezt az oly nagyon megvetett emberi ürülékét, melytől még a falusiak is utálkoznak. Tudták róla, gúnyolták is érte, Kakanéninek csúfolták, s ez a név a piacon is ártott neki. A városiak az utalattól szédelegve fordultak el sárgarépájától, pompás káposztáitól. Békés természetű volt, de ezt már ő is megsokallta.

- Ide hallgasson már, Káplár, hát van ennek valami értelme?... Miért ne használnánk fel mindent, amit a Jóisten a kezünk ügyébe ad? Meg aztán ugyan miért lenne gusztusosabb az állati trágya?... Tudom én, az irigység beszél belőlük, haragszanak rám a rognés-iak, mert nálam szebben nő a zöldségféle... Mondja, Káplár, maga is undorodik tőle?

Jean zavarba jött:

- Hát bizony, nekem se csinál nagy gusztust... Szokatlan az embernek, bár persze lehet, hogy csak beképzelés az egész.

Ez az őszinteség végképp elkésérítette az öregasszonyt, nem volt pletykás szájú, de most kifakadt.

- Hát jó, látom már, hogy magát is rám uszították... Pedig ha tudná, milyen komiszak, ha csak sejtené, miket beszélnek magára!

S ezzel kipakolt mindent, amit Rognes-ben a fiatalemberről pletykáltak. Eleinte azért utálták, mert munkás, mert deszkát fűrészelt meg gyalul ahelyett, hogy a földön dolgozna. Aztán amikor megfogta az ekeszarvát, azt mondták rá, azért jött, hogy elegye mások elől a kenyeret, pedig nem is idevalósi. Ki tudja, ki fia borja? Az is lehet ám, hogy valami disznóságot csinált otthon, és még csak haza se mer menni! Kilesték azt is, hogy hogy s mint van a Cognito-tel, azt beszélnek, egy szép napon majd megetetik az öreg Hourdequint, hogy kirabolhassák.

- Micsoda piszkos népség! - dünnyögte Jean sápadtan a felháborodástól.

Lise, aki éppen egy fazék forró vizet merített a katlanból, nevetni kezdett a Cognito név hallatára, amit hébe-hóba csupa tréfából maga is mondott.

- És ha már belekezdtem, jobb, ha végigmondom - folytatta Frimat-né. - Nincs az a szörnyűség, amit ne beszélnének, mióta maga idejött... A múlt héten ugye mindegyiküknek vett egy kendőt, amit vasárnap a misén megláttak rajtuk... Micsoda aljasság, azt mondják, hogy mind a kettővel hál!

Jean reszketve, de elszántan pattant fel, s beszélni kezdett.

- Ide hallgasson, néném, erre most, itt, maga előtt felelek, nem zavar, hogy itt van... Igen, azt kérdezem Lise-től, akar-e a feleségem lenni!... Hallja, Lise, megkérem magát, s igazán örülnék, ha azt mondaná, hogy igen.

Lise éppen a lúgot csorgatta a teknőbe, nem sietett a válasszal, előbb gondosan meglocsolta a fehéreneműt, a karja meztelen volt és nedves a gőztől, elkomolyodott, fürkészően nézett Jeanra.

- Szóval komolyan gondolja?

- Nagyon is komolyan.

Lise csöppet sem látszott meglepettnek. Nincs ezen semmi rendkívüli. Csakhogy nem mondott se igent, se nemet, nyilván motoszkált valami a fejében, azért nem beszélt.

- A Cognette miatt aztán igazán nem kell nemet mondani - folytatta Jean -, mert a Cognette...

A lány intett, hogy hagyja csak, ő is jól tudta, hogy az a kujonkodás a tanyán, az ugyan se nem oszt, se nem szoroz.

- Meg aztán az is igaz, hogy én csak magamat hoznám, magának meg itt van ez a ház meg a föld.

A lány megint csak legyintett, hiszen az ő helyzetében egy gyerekkel ő is csak úgy gondolja, mint a férfi: kvittek lennének.

- Nem, egyáltalán nem erről van szó - mondta végül. - Csakhogy ugye a Nyakas...

- De hiszen ő nem akarja.

- Az igaz, meg a barátság is megszűnt, mert nagyon csúnyán viselkedett... De hát mégis, meg kell kérdezni tőle.

Jean hosszasan elgondolkozott, aztán higgadtan mondta:

- Ahogy akarja... Ezt meg kell csinálni a gyerek miatt.

S Frimat-né, aki szintén elkomolyodva ürítette a vedret a katlanba, úgy vélte, neki is helyeselnie kell ezt a döntést, de úgy, hogy közben kimutatja: Jean pártján van, becsületes legény ez, se nem csökönyös, se nem durva. Ekkor kívülről a két tehénnel hazatérő Françoise hangját hallották:

- Hé, Lise! - kiáltotta. - Gyere már, nézd meg... A Coliche megsebesült a lábán.

Valamennyien kimentek a konyhából, és mikor Lise meglátta a sántikáló állatot, meg bal első lábán a véres sebet, elfogta a harag, dühbe gurult, mint mikor a húgát még aprógyerek korában elnászpángolta valami csínytevésért.

- Megint máshol járt az eszed, ugye?... Biztosan elaludtál a fűben, mint a múltkor!

- Nem, igazán nem... Nem tudom, mi érte. A karóhoz kötöttem, alighanem belekeveredett a lába a kötélbe.

- Elhallgass, te hazug!... Még megérem, hogy megölöd a tehenemet!

Françoise fekete szeme szikrázni kezdett. Falfehér lett, felháborodásában csak dadogni tudott:

- A te tehened, a te tehened... Mintha nem tudnád, hogy a mi tehenünk!

- Hogyhogy a mi tehenünk? Majd kapsz te tehenet, taknyos!

- Igenis, ami csak itt van, annak mindennek a fele az enyém, és ha nekem úgy tetszik, fogom és tönkreteszem a felét, jogom van hozzá!

A nővérek mint ellenségek álltak egymással szemben, fenyegetően néztek egymás szemébe. Szeretetlenül eltelt hosszú évek után ez volt az első fájdalmas összecsapásuk, az enyim-tied ostora fordította őket egymással szembe, az egyiket feldühítette a kisebbik lázadása, a másik

meg csökönyös volt, és szenvedélyes minden igazságtalansággal szemben. Végül az idősebbik engedett, visszament a konyhába, hogy ne kelljen megpofozni a kicsit. Mikor Françoise bekötötte teheneit az istállóba, és ő is bement a kenyeresládához, hogy vágjon magának egy darabot, kis ideig hallgattak.

Lise valahogy mégis lecsillapodott. Mikor meglátta csökönyös, duzzogó hűgát, nem állhatta meg szó nélkül. Ő szólt hozzá először, hogy egy váratlan hírral véget vessen a veszekedésnek.

- Te még nem is tudod! Jean azt akarja, menjek hozzá feleségül. Megkért.

Françoise az ablak előtt állva evett, közönyösen hallgatta a hírt, még csak oda sem nézett.

- Aztán mi közöm hozzá?

- Hogyne volna közöd ahhoz, hogy ki lesz a sógorod? Meg aztán én is szeretném tudni, hogy tetszik-e neked.

Vállat vont.

- Hogyhogy tetszik neked? Bánom is én. Akár ő, akár a Nyakas, nem én hálok vele!... De ha éppen akarjátok tudni, ez az egész nem valami szép!

Ezzel kiment, és az udvaron ette meg a kenyerét.

Jean kínosan érezte magát, de nevetést színlelt, mintha éretlen gyerektréfát hallott volna, Frimat-né azonban kijelentette, hogy bezzeg az ő korában véresre vertek volna egy ilyen taknyost. Lise komoly volt, kis ideig hallgatott, csak a mosással törődött. Aztán kimondta:

- Hát akkor ennyiben maradunk, Káplár... Se igent, se nemet nem mondok... Úgyis itt van a szénakaszálás, összejövök a rokonsággal, majd kérdezősködöm, legalább tudom magam mihez tartani. Aztán majd határozunk... Rendben van?

- Rendben.

Kezet nyújtottak egymásnak, Jean megrázta Lise kezét. Langyos párában úszott az egész lány, s áradt belőle a jóra való háziasszony, az írisszel szagosított lúg illata.

4

Jean másodnapja dolgozott a kaszálógéppel az Aigre partján, azon a néhány hold réten, amely a Borderie-hez tartozott. Hajnaltól késő estig hallatszott a kések szabályos csattogása, reggel már a munka végén járt, az utolsó rendek dőltek, s finom szálú, halványzöld rétegben sorakoztak a kerekék mögött. A tanyán nem volt rendsodró gép, ezért megengedték, hogy felfogadjon két szénagyűjtőt, Palmyre-t, aki inaszakadtáig dolgozott, és Françoise-t, aki csak azért állt be, mert éppen kedve támadt ehhez a munkához, jó szórakozásnak tartotta. Már öt órakor ott volt mindkét lány a réten, hosszú villákkal teregették szét a halmokat, a félig száradt szénát, amelyet előző este összehordtak, hogy ne lepje a harmat. Felhőtlen égbolton kelt fel a nap, tüzet reggeli szellő enyhítette. Igazi szénagyűjtéshez való idő.

Ebéd után, amikor Jean a két szénagyűjtővel kiért a rétre, az első holdról kaszált fű már megszáradt. Megtapogatta, szárazon zizegett az ujjai között.

- Ide hallgassatok - kiáltotta -, még egyszer megforgatjuk, és este meg is kezdetjük a boglyarakást!

Françoise nyersvásznon ruhát viselt, fejére kék kendőt kötött, amelynek egyik sarka a tarkójára lógott, a másik kettő meg szabadon repdesett az arcánál, s védte a perzselő napsütéstől. A

villa lendült a kezében, felkapott vele egy csomó lekaszált fűvet, a szélbe szórta, s az mint szöke porfelhőt lebegtette. Repült a sarjú, átható, erős illat szállt belőle, a levágott fű, hervadt virágok illata. Nagyon melege volt, amint ment előre a fű és az illat szüntelen szállongásában, amely jókedvre derítette.

- Jaj, kedveském - mondta neki Palmyre a maga siránkozó módján -, látszik, hogy fiatal vagy... Holnap aztán majd érzed a karodat.

De nemcsak ők dolgoztak a réten, az egész Rognes ott kaszált, forgatott körülöttük. Delhomme is kiment, még mielőtt megvirradt volna, mert akár a puha kenyeret, oly könnyű vágni a harmatos, gyöngye fűvet, de amint a nap heve erősebb, a fű megkeményszik: máris világosan hallatszott, hogy nehezen, hersenve dől a meztelen karjában szüntelenül meg-meglendülő kasza alatt. Közelebb, a tanya kaszálójának közvetlen szomszédságában volt két parcella, az egyik Macqueroné, a másik Lengaigne-é. Az elsőn kisasszonynak öltözve, fodros ruhában szalmakalappal a fején Berthe sétált a szénaforgatók után, csak úgy szórakozásból; de máris kifáradt, s egy fűzfa árnyékában a villájára támaszkodott. A másik parcellában az apja helyett kaszáló Victor most éppen leült, térde közé szorította a követ, s kalapálni kezdte a kaszáját. A reszkető levegő nagy csöndjében öt percen át semmi más nem hallatszott, mint ez a makacs kopácsolás, a vasra ütődő kalapács szapora, apró kopogása.

Françoise Berthe mellé ért.

- Na, már elegend van?

- Hát, kezd elég lenni... Ha egyszer az ember nem szokta meg!

Beszélgetni kezdtek, Victor nővére, Susanne került szóba, akit Lengaigne-ék Châteaudunbe, egy varrodába küldtek, s a lány fél év múlva Chartres-ba szökött, hogy ott élje világát. Úgy beszéltek, valami írakkal szökött meg, minden rognes-i lány erről suttogott, egymás közt találgatták, hogy s mint történhetett. Éli világát - vagyis annyi ribizliszörpöt meg ásványvizet iszik, amennyi csak beléje fér, férfiak nyüzsögnek körülötte, egymás után tíz is átmegy rajta a borkimérések hátsó szobájában.

- De az ám, kedvesem, ez már csak így van... Hajaj, ő aztán kiveszi belőle a részét!

Françoise, aki fiatalabb volt Berthe-nél, nagyra nyitotta szemét, mint aki nem érti.

- Na, szép kis szórakozás lehet az! - mondta végül. - De ha nem jön vissza, akkor Lengaigne-ék egyedül maradnak, hiszen Victort besorozták.

Berthe, aki éppúgy gyűlölte őket, akár az apja, vállat vont; törődik is azzal a Lengaigne! Legfeljebb azt sajnálja, hogy a lánya nem otthon, a saját portájukon adja össze magát fűvel-fával, hogy legalább fellendítené a bolt forgalmát. Hiszen még mielőtt elment volna Châteaudunbe, már egy negyvenéves vénember, a saját nagybátyja is hált vele, amikor egyszer együtt mentek répát fejelni. S Berthe suttogva elmagyarázta, hogy s mint történt. Françoise kétrét görnyedve nevetett, majd megpukkadt, olyan furcsának találta az egészet.

- Nahát, micsoda hülyeség, hogy ilyen izéket csinálnak!

Ismét dologhoz látott, ment tovább, fel-felemelt egy villányi fűvet, s rázta a napsütésben. Még mindig hallatszott a vasra csapódó kalapács állhatatos hangja. Pár perccel később, amikor a kalapáló Victor mellé ért, megszólította:

- Szóval bevonulsz katonának?

- Majd októberben... Van még időm, nem sürgős.

Françoise röstellette megkérdezni, hogy mi van a nővérével, hanem mégis nagyon fúrta az oldalát a kíváncsiság.

- Igaz, amit beszélnek, hogy Susanne Chartres-ban van?

A legény közömbösen válaszolt:

- Úgy látszik... Hát, ha neki ez tetszik!

De máris folytatta, amint megpillantotta a távolban felbukkanó Lequeu-t, a tanítót, aki csak úgy ügyelgett, mintha véletlenül sétálgatna arra:

- Ahá, itt jön egy a Macqueron lánynak... Na, mit mondtam? Megáll, beledugja az orrát a hajába... Csináld csak, csináld, te piszok paprikajancsi, szaglászhatod, a szagánál többet úgysem kapsz!

Françoise megint nevetni kezdett, Victor Berthe-et kezdte szapulni, az otthoni gyűlölködést ő is megtanulta. Az már biztos, hogy ez a tanító csak afféle semmi ember, méregzsák, aki pofozza a gyerekeket, meg alattomos, senki sem tudja, mit is gondol, akár pitiző kutyája lenne a lánynak, csak megkapja az apja pénzét. Persze a Berthe-ért se tenném tűzbe a kezemet, akár-hogy megjátssza a városban nevelkedett kisasszonyt. De az ám, hiába hord fodros szoknyát, bársonyblúzt, hiába tömi ki magát hátulról törülközőkkel, nem sokat ér, ami a törülközők alatt van, de nem ám, mert kitanult egy teremtés az, rafináltabb lett ott, abban a cloyes-i intézetben, mintha otthon maradt volna tehenet őrizni. Nem kell félni, hogy ennek hamarosan gyereket csinál valaki, mert ez csak úgy magában szokott!

- Hogyhogy? - kérdezte Françoise, mert egy szót sem értett az egészből.

A legény egy mozdulattal mutatta neki, a leány elkomolyodott, s fesztelenül mondta:

- Hát ezért beszél rátok mindenféle csúfságot, ezért acsarkodik ellenetek!

Victor folytatta a kalapálást, s közben nevetve járt a szája, és minden mondat után a kalapáccsal tett pontot.

- Aztán tudod, a Pucér...

- Kicsoda?

- Hát a Berthe!... A legények csak úgy hívják maguk között, hogy Pucér, merthogy nem nőtt neki.

- Micsoda?

- Hát nem nőtt neki mindenhol haj... Olyan neki ott, mint egy kislányé. Sima, mint a tenyerem!

- Ugyan, te hazug!

- Ha mondom!

- Talán bizony láttad?

- Én nem, de mások.

- Például ki?

- Hát legények, akik esküsznek rá olyan legényeknek, akiket én ismerek.

- És hol látták volna, meg hogyan?

- Hát úgy, ahogy az ember meglátja, ami a szeme elé kerül, vagy amit megles valami hasadékon át. Honnan tudjam?... Ha nem is háltak vele, azért bizonyos helyeken ő is felhúzza a szoknyáját, no nem igaz?

- Biztosan meglesték!

- Akárhogy is, ez egy ronda, utálatos, egészen kopasz! Akár a legrondább mezei csuri, amelyik csak tátog a fészekben, fuj, de ronda, olyan ronda, hogy csak okádni való!

Françoise-t megint csak úgy rázta a nevetés, nagyon mulatságos ez az egész pucér-veréb história. S csak nem tudta abbahagyni, nem is kezdte el a szénaforgatást, amíg észre nem vette, hogy a réten át vezető úton Lise közeleg. Amikor Jeanhoz ért, megmondta neki, hogy Nyakas miatt megy a nagybátyjához. Három nappal előbb így állapotok meg, s a lány megígérte, hogy visszafelé erre veszi útját, hogy megmondhassa, mit végzett. Már ment is tovább, Victor még mindig a kaszáját kalapálta, Françoise, Palmyre meg a többi nő a tisztán sugárzó roppant égbolt alatt egyre szórták, csak szórták a kaszált füvet, Lequeu meg nagy kedvesen magyarázta Berthe-nek, hogyan csinálja, előreszegezte a villát, leeresztette, felemelte, mereven, akár egy gyakorlatozó katona. Odébb a kaszások percnyi megállás nélkül haladtak előre, azonos ütemre lendült a testük, folyamatosan suhintott és repült vissza a kasza. Delhomme egy pillanatra megállt, kihúzta magát, jócskán kimagaslott a többiek közül. Az övéen lógó, vízzel telt szaruból kivette a fenőkövet, s hosszú, gyors mozdulattal húzta végig kaszáján. Aztán ismét előredőlt, a kiélesedett kasza erősebb szisszenéssel kapott a fűbe.

Lise közben Fouanék elé ért. Először félt, hogy nem talál senkit otthon, olyan kihaltak látszott a ház. Rose megszabadult a két tehén gondjától, az öreg eladta a két lovat, se jószág, se mezei munka, semmi, ami mozgást, életet vitt volna az udvarba s az üres falak közé. De az ajtó nem volt bezárva, s amikor Lise belépett a konyhába, ott találta az öreg Fouant, nem a vidám napsütésben, hanem bent a néma, sötét falak között állva evett egy darabka sajtot meg kenyeret, a felesége meg ölbe ejtett kézzel ült és nézte.

- Jó napot, édes néném... Hát hogy s mint vannak?

- Jól, lányom, jól - válaszolt az öregasszony, s arca földerült, örült a látogatásnak. - Most, hogy uraskodunk, csak a hasunkat süttetjük reggeltől estig.

Lise a nagybácsihoz is kedves akart lenni.

- Ahogy látom, az étvággal nincs hiba!

- Nem azért eszem én, mert éhes vagyok... - mondta az öreg. - Éppen csak időtöltésből, ezzel is múlik a nap.

Olyan komor volt az arca, hogy Rose nagy hangosan áradozni kezdett, milyen jó is nekik, hogy nem kell többé dolgozniok. Persze rászolgáltak, az igaz, éppen ideje volt, hogy élvezzék a munkájuk gyümölcsét, míg mások gürcölnek. Későn kelni, ölbe tett kézzel, gond nélkül üldögélni, nem törődni se faggal, se hőséggel, hát ez aztán más élet, mi tagadás, akárha a paradicsomban lennének. Az öreg is összeszedte magát, s buzgón rálicitált a feleségére. S e csinált öröm, lázas áradozás mögül kisírt a mélységes unalom, a tétlenség kínja, amely az öreg párt gyötörte, amióta kezük máról holnapra tétlenné vált, a nagy pihenésben elzsibbadt, s csak annyit ért, mint kimustrált gép az ócska vastelepen.

Lise végül előrukkolt azzal, hogy miért is jött.

- Tudja, bátyám, úgy hallottam, a minap találkozott Nyakassal...

De nem fejezhette be a mondatot, mert Fouan hirtelen méregbe gurult:

- Nyakas egy senkiházi gazember! Ha ő nem makacsolja meg magát, mint a vörös szamar, talán bizony lett volna baj köztem meg Fanny között?

Ez volt az első összeütközés apa és gyerekei között, titkolta keserűségét, de most kitört belőle. Amikor Nyakas részét Delhomme-ra bízta, hektáronként nyolcvan frank bérleti díjat kért tőle, Delhomme viszont egyszerűen dupla haszonélvezetet akart fizetni, kétszáz frankot saját,

kétszáz frankot meg a Nyakas része után. Ez így volt rendjén, s az öreg dühöngött, mert nem volt igaza.

- Micsoda baj? - kérdezte Lise. - Talán Delhomme-ék nem fizetnek maguknak?

- Dehogynem... - válaszolt Rose. - Minden harmadik hónapban, ahogy delet harangoznak, itt a pénz az asztalon.... De hát a fizetésnek is meg kell adni a maga módját, ugye? Az öregem meg érzékeny, aztán elvárna legalább egy kis udvariasságot... Fanny úgy jött ide, mint a végrehajtóhoz, mintha kilopnánk a zsebéből a pénzt.

- Igen, fizetnek, és ezzel kész - tette hozzá az öreg. - Én meg úgy gondolom, hogy ez éppen nem elég. Tekintettel kell lenni ránk is... Vagy azt hiszik, hogy a fizetéssel minden el van intézve? Na, szóval a hitelezőik lettünk, semmi más... És még nem is panaszkodhatom rájuk. Ha legalább mindegyik fizetne!

Abbahagyta. Zavart csend lett. Ez a célzás Jézus Krisztusra, akitől mindaddig egy garast sem láttak, aki elissza a jussát, úgy hogy parcellánként vesz föl rá jelzálogkölcönt, szíve mélyéig elkeserítette az anyját, hiszen mindig hajlott arra, hogy védelmébe vegye azt a gézengúz csavargót, kedvenc gyermekét. Most reszketett, hogy kitergetik ezt a másik fájalmát, ezért nagy sietve rákezdett:

- Ne emészd magad semmiségekért!... Jól megy dolgunk, mit törödsz hát a többivel? Ha az embernek van elege, hát minek a sok szó?...

Így még sohase szállt szembe az urával. Az öreg összehúzott szemmel nézte.

- Túl sokat beszélsz, vénasszony! Szívesen elmondanám, hogy jól megy dolgom, de ehhez az kellene, hogy békességem legyen.

Az öregasszony megint egész kicsire összehúzta magát, megroskadtan, ölébe ejtett kézzel csak ült a széken, míg férje befejezte az evést, az utolsó falat kenyeret hosszan forgatta a szájában, hogy ezzel is múljon az idő. A komor konyhára ismét álmos csend borult.

- Szóval azt szeretném tudni, hogy Nyakas mit tervez velem meg a gyerekekkel... - folytatta végül Lise. - Igazán nem mondhatja, hogy sürgetem, de most már mégis határoznia kellene valamit.

A két öreg egy hanggal sem válaszolt. Lise most egyenesen Fouanhoz fordult.

- Maga találkozott vele, biztosan mondott magának valamit felőlem... Mit mondott?

- Semmit, egy árva kukkot sem... De mit is mondhatna erről, a teremtésit! A plébános úr már agyongyötört, hogy teremtek rendet, mintha az olyan könnyű volna, míg a fiú nem veszi át a jussát!

Lise csupa bizonytalanság volt. Töprengett.

- Mit gondol, elfogadja valamikor?

- Könnyen lehet.

- És mit gondol, elvesz engem feleségül?

- Az se lehetetlen.

- Azt mondja hát, hogy várjak rá?

- Ej, ez már aztán a te dolgod! Mindenki csinálja úgy, ahogy jónak látja.

Lise elhallgatott, nem akarta említeni Jean ajánlatát, nem tudta, mégis hogyan csikarhatna ki határozott választ. Még egyszer próbálkozott.

- De ugye megértik, én már betege vagyok annak, hogy nem tudom magam mihez tartani. Mondana legalább vagy igent, vagy nemet... És ha maga kérdezné meg a fiát, bátyám, ha szépen megkérném, hogy kérdezze meg...

Fouan vállat vont.

- Először is én többé szóba nem állok ezzel a piszokkal... Aztán meg, édes lányom, mire jó az, kimondatni a nemet ezzel a csökönyössel, aki aztán már csak azért is mindig nemet mondana. Hagyd rá, ha érdekében áll, egyszer majd csak azt mondja, hogy igen!

- Az biztos - jegyezte meg nyugodtan Rose, aki ismét férje visszhangjává lett.

Lise ennél többet nem tudott kihúzni belőlük. Otthagytá őket, rájuk csukta a konyhaajtót, s a házat ismét zsibbadt csönd töltötte be, ismét kihaltak látszott.

Az Aigre partján, a réten Jean meg a két szénaforgató elkezdtek rakni az első boglyát. Françoise rakta. Egy halom közepén állt, úgy rendezte maga körül a szénát, amit Jean és Palmyre villáztak köréje. S lassan növekedett, emelkedett a kazal, ő mindig a közepén, s amint magasodott körülötte a széna, amikor tömött fala már a térdéig ért, a nyalábokat a lába alá rakta a boglya közepén, a lyukba, ahol állt. A kazal egyre növekedett, már két méter volt, Palmyre-nak és Jeannak jó magasra kellett nyújtani a villát, persze nagyokat nevettek közben, felvidította őket a szabad levegő meg a sok számárság, amit a dús szénailatban kiabáltak egymásnak. Françoise volt a legféktelenebb, kendője lecsúszott a kontyáról, fejét szabadon sütötte a nap, a haja repkedett, szénaszálakkal keveredett; boldogan fickándozott a rengő halmon, amelybe combig süppedt. Meztelen karja vállig merült bele, s a lentről feldobált nyalábok apró szálacskák záporával borították, eltűnt mögötte, játszott, mintha elmerülne az örvénylésben.

- Jaj, jaj, csíp!

- Hol?

- A szoknyám alatt, fent!

- Egy pók lesz az, ne hagyd magad, szorítsd jól össze a lábadat!

S még nagyobbakat nevettek, malacságokat mondtak, majd megszakadtak neveltükben.

Odébb Delhomme dolgozott, egy pillanatig bosszúsan figyelte őket, de kaszája akkor sem állt meg. Ej, ez a lány hogyan végezhetne rendes munkát, ha közben így játszik? Elkényeztetik manapság a lányokat, csak szórakozásból dolgoznak. S kaszált tovább, szaporán lendült a karja, hullámzó vonalban dőltek mögötte a szénarendek. A nap lefelé hanyatlott, az emberek kezében még nagyobbat lendült a kasza. Victor már abbahagyta a kalapálást, de azért most sem hajszolta magát, s amikor meglátta Szutykóst a libáival, alattomban eloldalgott, utána lopakodott a parti fűzfák sűrű árnya alá.

- Ahá! - kiáltotta Jean. - Megy ám élesíteni! Várja már a köszörűslány.

Françoise megint felnevetett erre a kétértelműségre.

- Túl öreg ahhoz a lányhoz.

- Ugyan, túl öreg!... Hallgass csak, hogy köszörülnek!

S sziszegve utánozta a pengén szaladó köszörűkő hangját, oly ügyesen, hogy még Palmyre is a hasát fogta, görnyedezett nevéttében, mintha kólika gyötörné, majd megkérdezte:

- Mi van ma ezzel a Jeannel? Csoda bolondos kedvében van!

A villáról egyre magasabbra röpítették a szénát, a kazal egyre nőtt. Aztán Lequeu-ból meg Berthe-ből üztek csúfot, akik végül egymás mellé telepedtek. Lehet ám, hogy a Pucér csak úgy messziről csiklandoztatja magát egy szalmaszállal, de különben is, bevethet a tanító, a kalács nem neki süll!

- Pfuj, a pizok! - hajtogatta Palmyre, aki már nevetni sem tudott, úgy fuldoklott.

Jean akkor őt kezdte ki.

- Na, maga is megérte a harminckét évet úgy, hogy hanyattfekvésből sohase látta az eget!

- Én aztán soha!

- Hogy lehet ez? Egy legény se kapta el magát? Hát nincs szeretője?

- Nincs! Nincs!

Nagyon elkomolyodott, holsápadt lett hosszú, szájalmas arca, amely már elhervadt, belebutult a sok munkába, de jóságos kutyaszeméből még mindig tiszta, mélységes odaadás sütött. Talán végignézett barátság és szerelem nélkül múló nyomorúságos életén: semmiben sem különbözött az ostorral kezelt igavonó életétől, amely esténként holtfáradtan tér az istállóba: abbahagyta a munkát, villájára támaszkodva állt, tekintete elkalandozott e tájon, amelyet igaziból még sohasem látott meg.

Csend lett. Françoise moccanás nélkül figyelt a boglya tetején, Jean is kifújta magát, aztán tovább tréfálgozott, nem tudta, mondja-e, ne mondja, ami a nyelvén volt. Végül elszánta magát, s kipakolt mindennel.

- Szóval hazudnak, akik azt mesélik, hogy maga a testvérével hál?

Amilyen sápadt volt Palmyre, most úgy elvörösödött, s lángba borult arcával egy pillanatra ismét fiatalnak tűnt. Zavartan, ijedten hebegett, hirtelenében nem tudta, hogyan is kellene megfelelni.

- Ó, a piszkos szájúak... Az ember nem hinné...

Françoise-ra és Jeanra ismét rájött a lármás jókedv, mindketten egyszerre beszéltek, szuttyongatták, kínozták Palmyre-t. Az angyalát! Abban a roskadozó ólban, ahol laknak, ő meg az öccse, alighogy mozdulnak, menten egymásba ütköznek! A szalmazsákjuk is egymás mellett van a földön, egész biztos, hogy eltévednek éjszakánként.

- Na ugye, hogy igaz, mondja csak meg... Különben is tudjuk!

Palmyre megrendülten egyenesedett fel, s gyötrődve kiáltott:

- És ha igaz lenne, mi közötök hozzá?... Nincs olyan sok öröme annak a szegény gyerekek! A nénje vagyok, miért ne lehetnék a felesége is, ha egyszer minden lány hátat fordít neki?!

E beismerésre két könnycsepp gördült végig az arcán; a nyomorék iránt érzett fájdalmas anyai szeretetnek a vérfertőzés sem szabott határt. Hiszen kenyeret is ő keresett rá, miért ne adhatná meg neki azt, amit a többiek megtagadnak tőle, azt az örömet, ami neki semmibe se kerül; röghöz tapadt értelmükkel, amely alig-alig nyiladozott, mint a páriáké, akiknek sohasem jutott szerelem, voltaképpen meg sem tudták magyarázni, hogyan történt: ösztönös közeledés, fontolgtatás nélküli engedés, az egyiket, a bestiálisat, a vére hajtotta, a másik meg nemtörődöm volt, mindent eltűrt, no és mindegyiküket csábította a vágy, hogy fölmelegedjenek a viskóban, ahol örökösen dideregtek.

- Igaza van, mi közünk hozzá! - mondta Jean jólelkűen, amikor látta, hogy Palmyre mennyire felindult. - Az ő dolguk, nem ártnak vele senkinek!

Egyébként most valami más kötötte le a figyelmüket. Jézus Krisztus közeledett a Kastély, a hajdani pince felől, amely a dombhajlat bozótjai között hajlékául szolgált; s már a dombtetőről tele tüdővel kiáltozott Szutykos után, káromkodott, üvöltözött, már két órája, hogy az a szajha lány megint eltűnt, s eszébe se jut, hogy vacsorát kell főzni.

- A lányodat keresed? - kiáltotta feléje Jean. - Menj csak, megtalálsz a fűzfák alatt, a holdat lesik Victorral!

Jézus Krisztus öklét rázta az ég felé.

- Az istenit ennek a piszok fajzatnak, csak gyalázatot hoz rám!... Majd előkerítem én, ostorral!

Visszafutott a viskójához. Nagy kocsisostor lógott az ajtó mögött balra, hogy kéznél legyen, ha kell.

Szutykos azonban alighanem meghallotta. A lombok alól menekülés nesze hallatszott, hosszan zizegtek a levelek, s két perccel később nyugodtan lépdelve előbukkant Victor. Szemügyre vette a kaszáját, s végre munkához látott. És amikor Jean odakiáltott neki, hogy vajon kólikája volt-e, nyugodtan válaszolt:

- Ráhibáztál!

A boglyarakás a vége felé közeledett, négy méter magas volt az erős, méhkas formájú kerek kazal. Palmyre hosszú, sovány karjai az utolsó nyalábokat lódították fölfelé, s a boglya tetején álló Françoise mintha megnyúlt volna a sápadt égbolt alatt, az alkonyuló nap rőt fényében. Kifulladt, reszketett az erőlködéstől, verejtékben úszott, haja a homlokához tapadt, ruhája kibomlott, úgyhogy blúzából kilátszott apró, kemény melle, szoknyájáról leszakadtak a kapcsok, s lecsúszott a csípőjéről.

- Hú, de magas! Szédülök!

Félősen nevetett, tétovázott, nem mert leereszkedni, előrenyújtotta az egyik lábát, de aztán gyorsan visszahúzta.

- Jaj, ez nagyon magas! Hozz már egy létrát!

- Szamár vagy! - mondta Jean. - Ül le, csússz le nyugodtan!

- Jaj, nem, félek! Nem merek!

Még csak ekkor kezdődött igaziból a kiáltozás, nógatás, vaskos tréfálgoskodás! Ne hason csússzon le, mert még felfúvódna! Inkább a fenekén, ha ugyan nincs kicserepedve. S a legény lent, a boglya tövében nekitüzesedve nézett fel a lányra, látta a lábait is, és lassanként dühbe jött, miért is van olyan magasan, miért nem érheti el; anélkül, hogy észrevette volna, sürgető vágy kerítette hatalmába, hogy elkapja, hogy magához szorítsa.

- Ha egyszer mondom, hogy nem töröd össze magad!... Gurulj már, fölfoglak a karomban!

- Nem! Nem!

Jean a boglya alá állt, széttárt karral kínálta a mellkasát, essen arra. S amikor végre a lány elszánta magát, és szemét lehunyva elengedte magát, oly gyorsan szánkózott le a csúszós szénaboglyán, oly hirtelen zuhant rá, hogy két combjával átfogva a legény derekát, azt is felborította. A földön hemperegve nevetett, a szoknyája fölcúszott, s a nevetéstől hápogva mondta, hogy nem esett semmi baja. De a legény, amikor arcán érezte az égő, verejtékes lánytestet, keményen magához rántotta. Testének csípős szaga, a széljárta széna erős illatával keveredve, megrészegítette, s hirtelen támadt dühödte vágy tüzelt minden porcikájában. De nemcsak ez, most hirtelen ébredt rá arra is, mily forrón szereti ezt a gyereklányt, mily erős az

a régen érlelődő testi-lelki gyöngédség, amely tréfálkozásai, jóízű nevetései közben addig fokozódott, amíg fölébredt benne a vágy, hogy megkapja őt most, itt a boglya tövében.

- Jaj, Jean, hagyj már! Összetörsz!

Még mindig nevetett, azt hitte, játszik vele. Jean meg, amikor tekintete összetalálkozott Palmyre kerekre nyitott szemével, összerezett, felállt, valósággal didergett, mint a részeg, aki hirtelenében józanodik ki egy szakadék láttán. Hogyan? Hát nem Lise-t akarta ő, hanem ezt a gyereklányt? Szíve sohasem dobogott hevesebben, ha eszébe jutott, hogy Lise hozzá-simulhat, míg most minden vér a fejébe szaladt Françoise csókjának pusztá gondolatára. Most már tudta, miért járt hozzájuk olyan szívesen, miért igyekezett a nővérek segítségére lenni. De hiszen olyan fiatal még ez a lányka! Levertség, szégyenkezés fogta el.

Lise éppen most tartott hazafelé Fouanéktól. Útközben elgondolkozott. Szívesebben lett volna a Nyakas felesége, mégiscsak az a gyerek apja. Igazuk van az öregeknek, minek siettetni? Ha majd egyszer a Nyakas végleg azt mondja, hogy nem, még mindig kéznél lesz Jean.

Jean mellé lépett, azonnal közölte:

- Nincs válasz, a nagybátyám nem tud semmit... Várunk még.

Jean még mindig reszketve, kábán bámult rá, nem is értette. Aztán hirtelen eszébe jutott: a házasság, a gyerek, a Nyakas hozzájárulása, az a terv, amit két órával ezelőtt még olyan előnyösnek vélt Lise számára, s a maga számára is. Sietve válaszolt:

- Persze, persze, várjunk, az lesz a legjobb.

Leszállt az alkony, a sötétkék égbolton már felragyogott egy csillag. A növekvő sötétségből csak a lapos síkságon guggoló kazlak kerekedtek ki elmosódva. De az átmelegedett földből most még erősebben szálltak az illatok a mozdulatlan levegőbe, világosabban hallatszottak a halk neszek is, kristálytisztán, kitartottan zengett mindahány. Férfihang, női hang, elhaló nevetés, lovak horkantása, szerszámvas koccanása, a rét egyik sarkában meg néhányan még mindig kaszáltak, konokul, megállás nélkül vágták a rendet, még mindig hangzott a kaszák ütemes, hosszú szisszenése, s az alkonyi levegőben magasba szállt a már láthatatlan munka hangja.

5

Két év múlt el, a falusi élet két szorgos és egyhangú esztendeje; s Rognes az évszakok sorsszabta ismétlődésében élte át a mindennapok örök folyamatát, mindig ugyanaz a munka, mindig ugyanazok az álmok.

Lent az úton, az iskola sarkánál forráskút volt; minden asszony idejárt le ivóvízért, mert a házaknál csak vízgyűjtő gödrök voltak, amelyből legfeljebb az állatokat és az öntözést tudták ellátni. Délután hat órákor gyűltek össze az asszonyok, ekkor szólalt meg a falu szája, megtárgyaltak minden apró-cseprő eseményt, se vége, se hossza nem volt a beszédnek, ha egyszer elkezdték, hogy ki evett húst, meg kinek a lánya állapotos gyertyaszentelő óta; s a két éven át szellőztetett pletykák az évszakokkal forduló idővel visszatértek, megismétlődtek; mindig idő előtt született gyerekekről esett szó, meg részeg férjéről, megvert asszonyokról, és arról, hogy a nyomorúságos létért is hogy meg kell dolgozni. Sok minden történt, s mégse történt semmi.

Fouanék, akiknek vagyonátruházási ügye egy időre lázas érdeklődést keltett a falu népében, oly csöndesen éldegéltek, hogy már meg is feledkeztek róluk. Két év óta mi sem változott, a

Nyakas még mindig nem adta be a derekát, nem vette el a Bögöly idősebbik lányát, aki maga nevelte kicsinyét. Jeanról most is azt beszéltek, hogy Lise szeretője, lehet ugyan, hogy nem igaz, de ha nem ezért, vajon miért jár most is a két lányhoz? Gyanús ügy ez. S voltak napok, hogy az asszonyok a kútnál már unatkoztak volna, ha nem figyelhetik Coelina Macqueron és Flore Lengaigne vetélkedését, akiket Bécuné azzal az ürüggyel, hogy összebékíti őket, folyton egymásra uszított. S aztán a legnagyobb békességet egyszerre csak két fontos esemény, iszonyatos pletykaáradat két forrása zavarta meg: a közelgő választások ügye és a rogneshâteauduni út sokat vitatott kérdése. A vízzel telt kancsók ott sorakoztak a kút körül, de az asszonyok csak nem mentek haza. Egyik szombat este majdhogy össze nem verekedtek.

Éppen másnap történt, hogy Chédeville képviselő, akinek a mandátuma lejárt, a Borderie-tanyán ebédelt Hourdequinnél. A képviselő kortesúton járt, s noha biztosra vette, hogy hivatalos jelölt lévén, ismét megválasztják, mégis roppant előzékeny volt Hourdequin iránt, akinek nagy befolyása volt a környékbeli parasztoakra. Chédeville egyszer járt Compiègne-ben, de ez elég is volt, az egész vidék mint „a császár barátját” emlegette, mintha legalábbis minden este a Tuilériákban hálna. Szép férfi volt ez a Chédeville a maga idejében, Lajos Fülöp korának díszé, virága, aki szíve mélyén még most is orléanista érzelmeket táplált. Nőkre ment el a vagyona, az Orgères melletti Chamade-tanyán kívül már nem volt egyebe, ide is csak a választások előtti időkben látogatott el, különben is bosszantotta, hogy a bérleti díj egyre esik, s ő későn jutott arra a praktikus ötletre, hogy az üzleti világban mozgolódva szerezze vissza vagyonát. Magas, finom megjelenésű volt még mindig, a derekát füzte, a haját festette, s bár szemében még fiatalos tűz égett, nőügyeiben cseppet sem volt válogató; mint mondotta, az agrárkérdésekkel foglalkozó nagy jelentőségű beszéd tartására készül.

Előző este heves jelenet tört ki Hourdequin és Jacqueline között, mert a lány részt akart venni az ebéden.

- Ó, a képviselőd, a képviselőd!... Attól félsz, hogy megeszem?... Vagy szégyellsz engem?

Hourdequin azonban nem engedett, az asztalra csak két teríték került, s Jacqueline duzzogott, hiába volt oly kedves hozzá Chédeville, aki mindent értett, mihelyt megpillantotta a lányt, majd állandóan a konyha felé tekingetett, ahova Jacqueline sértett méltóságában visszavonult.

Vége felé járt az ebéd, az omlett után aigre-i pisztrángot és sült galambot tálaltak fel.

- A szabad kereskedelem öl meg bennünket - mondotta Chédeville -, a szabad kereskedelem, amelybe a császár valósággal belebolondult. Tagadhatatlan, hogy a 61-es szerződések után jobban mentek az ügyek, s a nép már csodát emlegetett. De ma már érezhetjük a valóságos következményeket, nézze csak meg, hogyan morzsolódnak le az árak. Én bizony a védővám híve vagyok, olyan rendszer kell nekünk, amely biztosíték a külföldi verseny ellen.

Hourdequin hátradőlt a székén, abbahagyta az evést, révedező tekintettel, lassan beszélt.

- A gabona, amelynek hektoliterjét tizenhatsz frankért adjuk el, a termelőnek tizenhat frankjába kerül. Ha az eladási ár tovább esik, a csőd kikerülhetetlen... S ahogy hallom, Amerika minden évben növeli gabonakivitelét. Félő, hogy elárasztja piacainkat, s akkor velünk mi lesz?... Ide hallgasson! Én mindig a haladás, a tudomány, a szabadság híve voltam. Na, a hitemben ugyan meginogtam, becsületesemre! Igen, ma már azt mondom, védjenek meg bennünket, elvégre mégsem az a cél, hogy éhen dögljünk!

A galambszárny fölő hajolt, úgy folytatta:

- Tudja-e, hogy ellenfele, Rochefontaine, a châteauduni építőművek tulajdonosa a szabad kereskedelem rendíthetetlen híve?

Egy ideig még elbeszélgettek erről a nagyiparosról, aki ezerkétszáz munkást foglalkoztatott, szép szál, értelmes és szorgalmas ember, egyébként meg nagyon gazdag, mindig kész a császár szolgálatára, de mivel nem tudta megnyerni a prefektus támogatását, úgy megsértődött, hogy semmiképpen sem tudták lebeszélni arról, hogy ne mint pártonkívüli jelölt lépjen fel. Semmi reménye nem lehetett arra, hogy megválasztják, a vidéki kortesek mint közellen-séget emlegették attól a perctől kezdve, hogy nem ült egy hajóban a hatalom birtokosaival.

- Eh, a mindenit - folytatta Chédeville -, nem akar ez semmi mást, csak hogy olcsóbb legyen a kenyér, s neki kevesebbet kelljen fizetnie a munkásainak.

A házigazda éppen egy pohár bordóit töltött magának, a palackot az asztalra tette s kitört:

- Hát itt a baj! Itt vagyunk mi, parasztok, akik azt akarjuk, hogy a gabonát tisztességes áron adhassuk el. Velünk szemben áll az ipar, amely az árcsökkenést szorgalmazza, hogy csökkenesse a béreket. Kegyetlen harc ez, s mit gondol, mi lesz a vége?

Valóban ez volt a kor iszonyú problémája, ez az ellentmondás, amelyet az egész társadalom nyögött. A kérdés jóval felülmúlta az öregedő szépfű képességeit, aki most mindössze a fejét csóválta, és csak kitérően legyintett.

Hourdequin megtöltötte a poharát, s egy hajtásra kiitta.

- Csak nem tud vége szakadni... Ha a paraszt jól adja el a gabonáját, a munkás éhen hal, ha a munkás jóllakik, a paraszt döglök meg... Mit tudom én, hogy mi lesz, talán ugorjunk egymás torkának!

Aztán két könyökkel támaszkodott az asztalra, nem fékezte magát, kimondott mindent, ami a szívét nyomta, hangjában valami irónia csillant: titkos megvetése a földbirtokos iránt, aki nem műveli birtokát, aki mit sem tud a földről, amelyből él.

- Ön adatokat kért tőlem a beszédéhez... Nos hát, először is: az ön hibája, hogy a Chamade tönkremegy. Robiquet, az ön bérlője semmivel sem törődik már, szerződése lejárában van, és sejtí, hogy ön emelni akarja a bérleti díjat. Sose látják önt a birtokon, kinevetik, meglopják, ez csak természetes... De tönkrementelének van egy másik, roppant egyszerű oka, amely egyszersmind mindnyájunk tönkrementelének oka. S ez nem más, mint az, hogy a Beauce földje kimerül, igen, kimerül a dajka, az édesanya, a termékeny Beauce.

Folytatta. Az ő fiatalságában például a Loir túlsó oldalán a Perche szegény vidék volt, szűkösen termett, úgyszólván semmi gabonát, s a Peche lakói Cloyes-ba, Châteaudunbe, Honnevalba szegődtek el aratni, ma meg a munkaerőbőség eredményeként virágozik a Perche, hamarosan maga mögött hagyja a Beauce-t, s ezenfelül egyre gazdagszik az állatállománya, a mondoubleau-i, saint-calais-i és courtalaini vásárokon az egész alföld ellátja magát lóval, szarvasmarhával, disznóval. A Beauce meg csak a juhaiból él. Két éve, amikor a lépfene megtizedelte a juhnyájakat, iszonyú válságot éltek át, s ha a járvány nem szűnt volna meg, a Beauce belepusztul.

Aztán a saját dolgaira tért át, elmondotta a földdel folytatott, harminc éven át tartó harcának történetét, amelyből egyre szegényebben került ki. Mindig tökehiánnyal küzdött, sohasem tudott egyes tagokat följavítani, ahogy szeretne volna, csak a márgázás volt úgy-ahogy megfizethető, s rajta kívül senki sem törődött a talajjavítással. Ugyanez a helyzet a trágyázással is, itt, a Beauce-ban csak az istállótrágyát használják, ami persze nem elég, ahány szomszédja, az mind csak gúnyolja, hogy műtrágyával próbálkozik, ami ráadásul olyan rossz minőségű, hogy nemegyszer azoknak van igazuk, akik kinevetik. Hiába voltak saját elképzelései a vetésforgóról, tetszett, nem tetszett, alkalmazkodnia kellett a vidékükön szokásos háromnyomásos vetésforgóhoz, ugarolás nélkül, mert amióta elterjedt a takarmánynövények meg a kapások termelése, errefelé nem hagynak ugart. Az egy cséplőgépet kezdik nagy nehezen megszokni. A

megszokotthoz való ragaszkodás természetes eredménye ez, halálos bénultság; s ha még ő is elengedi magát, aki pedig a haladó tudomány híve, aki értelmes, ugyan mit várhatnának a keményfejú kisparaszttól, aki már eleve ellenséges szemmel néz minden újat? A paraszt inkább éhen hal, mint hogy kimenjen a szántójára, s fölmarkoljon egy kis földet, megvizsgál-tassa egy kémikussal, aki megmondaná neki, mi benne a sok, mi a kevés, mennyi trágyát kíván, minek a termeléséhez a legalkalmasabb. A paraszt századok óta csak elfogad a földtől, s eszébe sem jut, hogy adjon is neki, nem ismer más trágyát, csak amit a két tehene meg a lova után kihordhat az istállóból, s azzal is zsugorian bánik, mindent csak úgy vaktában csi-nálnak, a vetőmagot beleszórják akármilyen talajba, aztán csirázik, ahogy csirázik, s ha nem, a paraszt a sorsot átkozza. Ha a parasztnak egyszer kinyílna a szeme, és elszánná magát a tervszerű, tudományos alapokon végzett munkára, a föld termése megduplázódna. De amíg így marad, a tudatlan, csökönys paraszt csak gyilkolja a föld termőerejét, de egy fillért sem fektetne bele. Ezért van aztán, hogy a Beauce, Franciaország hajdani éléstára, a vízben szükölködő sík Beauce, amelynek búzáján kívül egyebe nincs, lassan kimerül, termőereje elpusztul, belefárad abba, hogy minden ütoéreből vérezve táplálja ostoba népét.

- Eh, minden pusztul, veszik! - kiáltotta nyersen. - Igen, a fiaink megérik még, tanúi lesznek a föld csődjének... Tudja-e, hogy a parasztjaink, akik valaha garasonkint rakosgatták össze a pénzt, hogy megvásárolhassanak egy talpalatnyi földet, melyre éveken át áhítoztak, ma már értékpapírokat vesznek, spanyolt, portugált, de még mexikóit is! De száz frankot már nem kockáztatnának egy hektár föld feljavítására! Elvesztették hitüket a földben, az öregje mint a kehes ló topog a megszokott kerékvágásban, a lányoknak, legényeknek meg nincs más vágyuk, csak az, hogy mielőbb otthagyhassák a tehénganajt, kimosakodjanak a földműves-munka piszkából, aztán gyerünk a városba... A legkárosabb persze a nevelés, érti, az a híres köznevelés, amelynek az általános boldogulás volna a célja, igen, még az is elősegíti a város felé tódulást, a vidék elnéptelenedését azzal, hogy ostoba hivalkodásra tanítja a gyerekeket, beléjük neveli a vágyat a könnyű élet, a látszatjólét után!... Érdemes megnézni, mi van itt, Rognes-ban! Van egy tanítójuk, egy bizonyos Lequeu, hát ez a fickó is az ekeszarvától szökött meg, s most ádázul gyűlöli a földet, mert majdnem arra a sorsra jutott, hogy neki is művelnie kell... Hogyan is szerettethetné meg tanítványaival a paraszti életet, amikor nap nap után úgy bánik velük, mint a vadakkal, barmokkal, ő, a tanult ember csak annyira becsüli őket, hogy az írástudó göggyével vágja a fejükhöz, hogy menjenek oda, ahonnan jöttek, az apjuk trágyadombjára!... Hogy mi lenne az orvosság? Uramisten, mi egyéb, mint az, hogy lennének más iskoláink, lenne gyakorlati oktatás, magasabb fokú mezőgazdasági tanfolyamok... Íme, képviselő uram, erre a tényre hívom fel szíves figyelmét. Erre a tényre mutasson rá, talán ezek az iskolák nyitják meg a boldogulás útját, ha ugyan még nem késő!

Chédeville szórakozott volt, feszélyezetten hallgatta a rázúduló töméntelen adatot, és sietősen válaszolt: - Persze, persze.

S minthogy a szolgálólány épp ekkor hozta be a desszertet, zsíros sajtot és gyümölcsöt, és közben nyitva hagyta a konyha ajtaját, Chédeville megpillantotta Jacqueline szép profilját; a férfi előrehajolt, hunyorgott, izgett-mozgott, hogy észrevétesse magát a kellemes kis terem-téssel, majd ismét a hajdani széptevő fuvolázó hangján szólalt meg:

- A törpebirtokosokról viszont egy szót sem hallottam öntől.

Közkeletű nézeteket adott elő: a 89-ben létrehozott kisbirtokok, amelyeknek a törvényhozás is kedvezett, a mezőgazdaság regenerálására hívatottak, elvégre, ha mindenkinek van földje, mindenki legjobb tudását, erejét fordítja a föld megművelésére.

- Ugyan, kérem, hagyjuk ezeket! - jelentette ki Hourdequin. - Először is már 89 előtt is létezett kisbirtok, ha nem is akkora arányban, mint manapság. Aztán, ami azt illeti, sok mindent lehetne mondani a föld felaprózódásáról.

Ismét az asztalra könyökölt, cseresznyét evett, köpködté a magokat, és részletesen boncolgatta a kérdést. A Beauce-ban nyolcvan százaléknyi a húsz hektáron aluli, örökölt kisbirtok. Egy idő óta csaknem minden olyan napszámos, aki a tanyákra szegődött el, a tagosított nagybirtokból vásárolt néhány parcellát, s szabad idejében műveli. Ez nyilván örvendetes fejlemény, hiszen a munkás ettől kezdve átérzi kötöttségét. S a kisbirtok védelmében még hozzá lehet tenni, hogy az emberek így többet adnak méltóságukra, büszkébbek, tanultabbak lesznek. Végül a törpebirtok aránylag többet s jobbat terem, minthogy tulajdonosa nem kíméli az erejét. Viszont mennyi hátránnyal jár! Mindenekelőtt: a több és jobb termés a túlzásba vitt munka eredménye, az apa, az anya, a gyerekek mind halálra dolgozzák magukat. Ezenfelül a tagosítás szükségképpen növeli a fuvarigényt, tönkreteszi az utakat, növeli a termelési költséget, hogy az elvesztegetett időről ne is beszéljünk. A gépek használata meg egyszerűen képtelenség az apró parcellákon, ráadásul szükségessé teszi a hármass vetésforgót, amelynek alkalmazását a tudomány minden biztonnal elvetné, hiszen sehogy sincs jól, hogy a földtől egymás után két esztendőben is gabonafélét követeljenek, egyik évben zabot, a másikban búzát. Röviden: a túlzott fölparcellázás - miután a Forradalom után törvényes úton segítették elő, nehogy újra szülessenek a nagybirtokok - ma már bizony szemmel látható veszélyt jelent, olyannyira, hogy illetékmentességet biztosítanak a föld adásvételének megkönnyítésére.

- Ide figyeljen, képviselő uram - folytatta -, a nagybirtok és a kisbirtok között megkezdődött s egyre komolyabb méreteket ölt a harc... Egyesek, mint jómagam is, nagybirtokpártiak, a tudomány, a haladás, mind arra mutat, hogy ez jó irány. Így lehet egyre több mezőgazdasági gépet használni, nagy tőkét megforgatni... Mások meg csak az egyéni erőfeszítésekre esküsznek, kisbirtokpártiak, valami, nem tudom, miféle kicsiben való földművelésről álmodoznak, hogy mindenki maga állítsa elő a trágyát, dolgozza meg a maga egynegyed holdját, szemenkint válogassa meg a vetőmagot, vesse az erre alkalmas földbe, aztán a kapásoknál külön lessen minden egyes tövet, nevelgesse bura alatt... Hogy melyik elv hívei kerekednek felül? Vigyen el az ördög, ha csak sejtem is! Csak azt tudom, amit már mondtam önnek, hogy évről évre körülöttem tönkremenő földbirtokok kerülnek felparcellázva sötét agyú csürhe kezére, s bizony tért hódít a kisbirtok. Egyébként egy roppant érdekes példát tudok. Éppen itt, Rognes-ban él egy öregasszony, nem egészen egy holdjuk van, s ebből, mondhatom, jólétet teremt magának meg a férjének, sőt még apróbb örömökre is telik nekik, bizony; Kakanéninek nevezték el, mert nem riad vissza attól, hogy az éjjeliedényt a férje meg maga után a zöldségágyásra öntse, kínai módszer szerint. De persze, ez kertészkedés, alig tudom elképzelni, hogy a gabonaféle is ágyásokban teremjen, mint a sárgarépa; s ha mindent kell termelniük, hogy jóllakhassanak, mi lesz a mi beauce-i parasztjainkból, mi lesz a nadrágszjiparcellákra hasogatott Beauce egyetlen terményével, a búzával?... Hát jó, aki megéli, majd meglátja, vajon a kisbirtoké vagy a nagybirtoké-e a jövő...

Félbeszakította magát és kikiáltott:

- Meddig várjunk még a kávéra?

Majd pipára gyújtott s befejezte:

- Ha ugyan el nem pusztítják hamarosan egyiket is, másikat is, márpedig úgy nézi ki... Tudomásul kell vennie, képviselő úr, hogy a mezőgazdaság agonizál, hogy vége, ha nem segítenek rajta. Minden csak nehezíti a helyzetét, tönkreteszik az adók, a külföldi verseny, a munkaerő állandó drágulása, az, hogy a tőke az ipari befektetések felé fordul, meg az érték-papírokban bízik. Ó, persze, ígéretekkel nem fukarkodnak, ígérni mindenki buzgón ígér, a meggyefőnök, a miniszterek, a császár. Aztán csak megvan a nagy felhajtás, és nem történik semmi... Tudja-e, mi a meztelen igazság? Manapság az a birtokos, aki úgy-ahogy a víz fölött van, vagy a saját, vagy a más pénzét emészt fel. Jó, nekem van néhány garasnyi tartalékom. De tudok olyanokról, akik hatszázalékos kamatra vesznek fel, holott a földjük csak három

százalékot hoz! Ennek csak egy vége lehet, a teljes bukás. Az a paraszt, amelyik kölcsönt vesz fel, akár kútba is ugorhatik, úgymint rámege az utolsó inge is. Csak a múlt héten történt, itt a szomszédban, hogy az apát, az anyát a négy gyerekkel együtt az utcára hajították, miután a pörösködésekre rámentek az állataik, ráment a földjük, a házuk... Pedig már évek óta ígéretik, hogy alapítanak egy mezőgazdasági hitelintézetet, amely tisztességes kamattal dolgozik. Na, azt leshetjük!... Így aztán elmegy a kedve a jó munkásnak is, már ott tartanak, hogy kétszer is meggondolják még azt is, hogy csináljanak-e egy gyereket. Köszönöm szépen, egy éhessel több, aki csak átkozódna, hogy miért is született meg! Ha nem jut mindenkinek kenyér, nem születik gyerek, s kipusztul a nemzet.

Chédeville valóban kényelmetlenül érezte magát, feszélyezetten mosolyogva próbálkozott valami ellenvetéssel:

- Nem valami derűs színben látja a dolgokat.

- Igaz, vannak napok, amikor legszívesebben mindent felrúgnék - válaszolt vidáman Hourdequin. - Már harminc éve megállás nélkül csak a bajok!... Magam sem értem, miért csökönyösködöm, volna kellett volna ütni a tanyát, s valami máshoz kezdeni. Nyilván csak a megszokás, no meg a reménység, hátha mégiscsak megváltozik. S miért titkoljam: szenvedélyem is! Ez a beste föld, ha egyszer elkezdett vele az ember, el nem engedi többé... Nézz! Nézz csak arra a szekrényre! Talán butaság, de mégiscsak megvigasztalódom, hogy ezt látom!

Egy ezüstserlegre mutatott, amelyet a ráborított muszlin védett a legyek ellen, egy mezőgazdasági kiállítás nyerte ezt a kitüntetést. Ezek a mezőgazdasági versenyek, ezek a győzelmek ösztökélték hiúságát, makacs kitartásának is részben ezek voltak a forrásai.

A kávénál még hosszan elidőzött, noha szemmel látható volt, hogy vendége mennyire fáradt; már harmadszor töltött konyakot a csészéjébe, amikor elővette az óráját, s hirtelen fölpattant:

- A kutyafáját! Már két óra, s nekem ott kell lennem a községtanácsi ülésen!... Tudja, egy útról van szó. Szívesen fizetjük a költségek felét, de a többire állami szubvenciót akarnánk szerezni!

Chédeville megkönnyebbülten, vidáman állt fel az asztal mellől.

- Azt hiszem, kezére járhatok ebben az ügyben, meg tudom szerezni ezt a maguk szubvencióját... Elvihetem a kocsimon Rognes-ba, ha sietős az útja!

- Nagyszerű!

Hourdequin kiment, hogy befogasson a képviselő kocsjába, amely az udvar közepén maradt. Visszatérve, nem találta vendégét, végül is észrevette, hogy a konyhában van. A képviselő benyitott, mosolyogva Jacqueline elé állt, az meg sugárzott, hogy így tesz neki a szépet, olyan közelről, hogy arcuk csaknem összeért: szimatolták, értették egymást, félreérthetetlen pillanásuk ezt el is árulta.

Amikor Chédeville kocsiba szállt, a Cognette egy pillanatra visszatartotta Hourdequint, s fülébe súgta:

- Látod, mennyivel kedvesebb, mint te vagy! Ő aztán nem véli, hogy szégyellnivaló volnék!

Útközben, míg a kocsi a gabonablák között gördült, a gazda ismét a földről, örök gondjáról beszélt. Most írásos feljegyzéseket, számadatokat citált, mert már évek óta rendszeresen könyvelt. Három olyan gazda sem akadt a Beauce-ban, aki ezt megtette volna, a kisgazdák, a parasztok csak vállat vontak, ha erről szó esett. Nem is értették, mire lenne jó. Pedig csak a könyvelés adhat a helyzetről világos képet, csak az mutatja ki, melyek a hasznos, melyek a veszteséges termelési ágak. És csak a könyvelés segítségével lehet megállapítani a termelési,

következésképpen az eladási árat. Hourdequinnél minden béresnek, minden állatnak, minden termelési ágának, sőt minden szerszámnak megvolt a maga, kétrovatos oldala, a *Tartozik* és *Követel*, s így bármikor világos képet alkothatott magának minden lépése hasznos vagy veszteséges voltáról.

- Legalább tudom, hogyan megyek tönkre - mondta nagyot nevetve.

De hirtelen félbehagyta, sziszegve káromkodott a foga közt. Néhány pillanat óta gyanakodva nézett valami furcsa csoportosulást távolabb az út mentén, s ahogy a kocsi haladt, egyre jobban figyelt. Noha vasárnap volt, odaküldött egy nemrégiben vásárolt új rendszerű rendszelő gépet egy tábla levágott lucerna megforgatására, mert a munkát nem halaszthatták későbbre. A béres meg nem ismerte fel a gazdáját, nem is sejtette, ki közeleg az idegen kocsiban, és a három parasztnak, akiket menet közben szólított meg, éppen a gépet gyalázta.

- Na nézzétek csak, micsoda ócskaság!... Aztán hogy törí, nyüvi a takarmányt, valósággal megmérgezi! Akár hiszitek, akár nem, már három birka megdöglött tőle.

A parasztok röhögtek, s mint valami nevetséges és komisz állatot, vizsgálgatták a forgatógépet. Egyikük kijelentette:

- Az ördög mesterkedése ez a szegénynép ellen, semmi más... Mit csinálnak majd a lányok meg az asszonyok, ha emiatt elesnek a munkától?

- Eh, köpnek erre az urak! - jelentette ki a béres, s belerúgott a gépbe. - Gyí, te, gebe!

Hourdequin meghallotta. Dühösen kihajolt a kocsiból, s odakiáltott a béresnek:

- Menj vissza a tanyára, Zéphyrin, s kérd ki a béredet!

A legény ijedten állt az út mellett, a három paraszt meg csúfondáros nevetéssel, hangosan gúnyolódva ment tovább.

- Na tessék! - Hourdequin szinte visszaroskadt az ülésre. - Most láthatta... Mintha parázshoz nyúlnának, ha a nagyszerű gépeink kerülnek a kezükre... Úrnak tartanak, az én tanyámon kevesebbet dolgoznak, mint másutt, azzal, hogy nekem van miből ráfizetnem, s a szomszédaim, a többi tanyásgazdák meg tüzelik őket, dühösek rám, azzal vádolnak, hogy a vidékünkön én szoktatom az embereket a rossz munkára, miattam fajul a helyzet hamarosan odáig, hogy nem találnak munkást, aki úgy dolgozzék nekik, mint a hajdani jó időkben.

A kocsi a bazoches-le-doyeni úton beért Rognes-ba, a képviselő észrevette Godard abbét. A plébános éppen Macquerontól lépett ki, ezen a vasárnapon mise után ott ebédelt. A képviselőt megint csak az foglalkoztatta, vajon megválasztják-e újból, s megkérdezte:

- És hogy állunk a falvakban a vallásos szellemmel?

- Eh, csupa külsőség, megszokás, semmi igazi hit! - vetette oda Hourdequin.

A kocsi előtt állt meg a kocsi, Macqueron az ajtaja előtt várakozott az abbéval, és Hourdequin bemutatta a képviselőnek helyettesét, aki elnyűtt, zsíros kabátot viselt. Coelina viszont nagyon jól festett kartonruhájában, elibük sietett, maga előtt terelve a család büszkeségét, a keskeny mályvaszín csíkos selyembe kisasszonynak öltözött Berthe-et. Közben a falu, amely eddig kihaltnak tűnt, mintha elzsibbasztotta volna ez a szép nyári vasárnap, hirtelen fölélnkült a váratlan látogatás okozta meglepetésre. Itt is, ott is előbukkant egy paraszt, gyerekek kukucskáltak az anyjuk szoknyája mögül. Főként Lengaigne-éknél volt nagy fölfordulás, Lengaigne borotvával a kezében leskelődött, Flore meg, a felesége, a mérlegen hagyta a négy sou ára dohányt, s képét az ablaküveghez nyomva bámult kifelé; mindketten halálra sértődtek, dühöngtek, hogy az urak versenytársuk ajtajánál szálltak ki. S a falu népe

lassankint közelebb szivárgott, az emberek csoportokba verődtek, Rognes egyik végétől a másikig értesültek már a nevezetes eseményről.

- Képviselő úr, micsoda megtiszteltetés... hajtogatta Macqueron vörös képpel, nagy zavarban.

Chédeville azonban ügyet sem vetett rá, elbűvölte Berthe szép kis arca, amelyből könnyed kékes karikákkal árnyékolt világos szempár nézett rá merészen. Az anyja közölte, mennyi idős, elmesélte, hol tanult, ő maga meg mosolygósan bókolva kérte a képviselő urat, szíveskedne beljebb fāradni.

- Boldogan, kedves gyermekem - kiáltotta Chédeville.

Godard abbé közben Hourdequinra akaszkodott, megint azon könyörgött, beszélje rá a községtanácsot, szavazzák már meg a hitelt, hogy végre Rognes-nak is lehessen saját plébániája. Minden félévben előállt ezzel, mindig előadta az érveit: ő már belefāradt az örökös huzavonába, no és gondoljunk a vallás érdekére!

- Ne mondjon nemet! - fūzta hozzá hevesen, amikor látta, hogy Hourdequin kitérően int. - Szóljon nekik róla, nagyon várom a választ!

S hogy Chédeville Berthe után indult, a plébános odaugrott hozzá, megállította a maga csökönys, jóhiszemű módján: - Egy pillanatra, képviselő úr! Ó, ez a szegény templom itt, micsoda állapotban van!... Szeretném önnek megmutatni, feltétlenül ki kell harcolnia, hogy rendbe hozhassam! Rám senki sem hallgat!... Jőjjön, kérem, nézze meg!

A hajdani szívkirály bosszúsan szabadkozott, Hourdequin azonban, amikor meghallotta Macquerontól, hogy egyik-másik elöljáró már a községházán van, s vagy félórāja várnak rá, a maga fesztelen módján odaszólt a képviselőnek:

- Helyes, nézze csak meg a templomot... Legalább eltölti az idejét, míg végzek, aztán haza tud vinni.

Chédeville kénytelen-kelletlen követte az abbét. A csoportok egyre növekedtek, sokan a nyomába szegődtek. Főlbátorodtak, mindannyian arra gondoltak, hogy kérnek tőle valamit.

Amikor Hourdequin és Macqueron felment a szemben levő községháza üléstermébe, már három elöljáró, Delhomme és két másik várt rájuk. A meszelt falú nagyteremben mindössze egy hosszú gyalult asztal és tizenkét szalmafonatú szék állt; az útra nyíló két ablak között pedig a falhoz épített szekrény, ebben őrizték az irattárat, egy-két kallódó közigazgatási ügydarabot, a falak mentén meg deszkapolcon valamelyik jómódú polgár ajándéka, vászonból készült tűzoltóvödrök sorakoztak, nem tudták hova rakni őket, itt maradtak hát, és csak útban voltak, különben sem vehették volna hasznukat, mert a községnek nem volt szivattyúja.

- Elnézésüket kérem, uraim - szólt udvariasan Hourdequin -, Chédeville képviselő úr ebédelt nálam.

Egyikük sem moccant, nem látszott rajtuk, hogy elfogadják-e ezt a mentséget vagy sem. Az ablakon át látták, hogy a képviselő megérkezett, a közelgő választások gondolata őket is foglalkoztatta, de ez még nem ok arra, hogy megszólaljanak.

- Az angyalát! Ha csak öten vagyunk, nem hozhatunk határozatot - jelentette ki Hourdequin.

Szerencsére megérkezett Lengaigne. Először ugyan azt tervezte, hogy nem megy el a községtanácsba, minthogy az út kérdése nem érdekli, sőt azt remélte, hogy távolléte miatt nem is szavazhatnak. De hogy Chédeville a faluba érkezett, olyan kíváncsiság gyötörte, hogy mégis úgy döntött, felmegy a községházára, hátha hall valamit.

- Helyes, hatan vagyunk, így már szavazhatunk - kiáltott fel a községi bíró.

Lequeu, aki a titkári teendőket látta el, döllyfős képpel, mogorván lépett be, hóna alatt a tanácskozási jegyzőkönyvvel, így már semmi akadályja nem volt annak, hogy az ülést megkezdjék. Delhomme ekkor sugdolózni kezdett a szomszédjával, Clou kovácsmesterrel, ezzel a hosszú, szikár fekete emberrel. Minthogy azonban a többiek is odafigyeltek, elhallgattak. A sugdolózásból mégis kihallatszott egy név, a párton kívüli képviselőjelölt, Rochefontaine neve. Ekkor aztán ahányan voltak, egymásra sandítottak, s egyetértő szóval, csúfondáros nevetéssel vagy egyszerűen egy fintorral intézték el ezt a jelöltet, akit még csak nem is ismertek. A szilárd rend hívei voltak ők, maradjon minden a régiben, engedelmesség jár a hatalomnak, amely a piacot biztosítja. Talán azt képzelem ez az úr, hogy ő erősebb a kormánynál? Talán bizony úgy intézné, hogy harminc frank legyen a gabona hektoliterje? Nagy merészség kell ám ahhoz, hogy valaki röpiratokat küldözzessen, amiben fűt-fát ígér, pedig senki, semmi nem állt mögötte. Végül már mint valami kalandorról, úgy beszéltek róla, mint tisztességtelen sehonnairól, aki csak azért járja a falukat, hogy szavazatokat lopkodjon magának, ahogy később a garasait lopkodná. Hourdequin, aki meg tudta volna magyarázni nekik, hogy Rochefontaine, a szabad kereskedelem híve, alapjában véve a császár felfogását osztja, hagyta, hadd engedjen szabad folyást bonapartista buzgalmának Macqueron, hadd nyilatkozzék Delhomme a maga józan, lomha eszével; míg Lengaigne, aki a trafikengedélye miatt befogta száját, az egyik sarokban csak úgy magának dűnyögte zavaros republikánus eszméit. Chédeville nevét ugyan még csak ki sem ejtették, mégis neki szólt minden, neki, a hivatalos jelöltnek szólt a talpnyaló alázat.

- Nos, uraim, mi lenne, ha elkezdenénk? - szólalt meg ismét a községi bíró.

Az asztalnál ült az elnöki széknél, amelynek szélesebb támlája és karfája volt. Csak a helyettese ült mellette. A négy előljárból kettő állva maradt, kettő meg az ablakpárkányra támaszkodott.

Lequeu azonban most egy papírlapot tett a bíró elé, valamit sűgött neki, majd méltóságosan kivonult.

- Uraim - szólalt meg Hourdequin -, a tanító ezt a levelet intézte hozzánk.

Az íromány felolvastatott. Évi harmincfrankos fizetésemelést kért, hivatkozva az általa kifejtett tevékenységre. Valamennyiük arca elsötétült, a fűsvenységig takarékoskodtak a község pénzével, mintha csak a maguk zsebéből kerülne ki, főként ha az iskoláról volt szó. A kérdést meg sem vitatták, minden további nélkül elutasították.

- Helyes, mondjuk neki, hogy várjon. Nagyon sietős ennek a fiatalembernek... S most végre foglalkozzunk az út kérdésével.

- Bocsánat, bíró úr - szólt közbe Macqueron -, csak pár szót szeretnék szólni a plébánia miatt...

Hourdequin most hirtelenében megértette, miért ebédelt Godard abbé a kocsmárosnál. Vajon micsoda ambíciók fűtik ezt az embert, az ő helyettesét, hogy így előretolja magát? Egyébként az ő javaslata is arra a sorsra jutott, mint a tanító kérelme. Hiába erősködött, hogy elég gazdagok ahhoz, hogy saját plébánosuk legyen, s igazán nem válik becsületükre, hogy beérik azzal, amit Bazoches-le-Doyen meghagy nekik, a vállukat vonogatták valamennyien, talán bizony többet ér a mise, ha saját plébánosuk mondja? Nem! Nem! Rendbe kellene hozni a parókiát is, túl sokba kerülne a saját plébános! Beérik vasárnaponként egy félórára a máséval.

A bíró, akit bosszantott, hogy helyettese kezdeményezett valamit, lezárta a vitát:

- További vitának nincs helye, a községtanács határozott... És most már foglalkozunk az úttal, végezzünk vele... Delhomme, legyen szíves, szólítsa be Lequeu urat; talán azt képzelem az a hülye, hogy estig elvitatózunk a levelén?

A tanító, aki az ajtó előtt várakozott, komoly képpel lépett be, s minthogy nem tájékoztatták, mi sorsra jutott a kérelme, sértődötten, nyugtalanul figyelt, alig bírta lenyelni a kikívánczó piszkolódást; ó, ezek a parasztok! Micsoda mocskos fajzat! Elő kellett vennie a szekrényből az út tervrajzát, az asztalhoz lépett vele, hogy kiterítse.

Az előljárási ügy nagyon jól ismerte ezt a tervet. Évek óta hányódott a község házában. De azért csak föléje hajoltak valamennyien, könyökükre támaszkodva fontolgatták ismét. A bíró felsorolta, milyen előnyöket jelentene Rognes-nak: az út enyhe lejtése lehetővé tenné, hogy a kocsik fölhajtsanak a templom elé; két mérfölddel rövidebb lenne, mint a Cloyes-n át vezető jelenlegi châteauduni út, s a községnek mindössze háromkilométeres szakasz költségeit kellene vállalnia, minthogy a szomszédos Blanville már megszavazta a másik szakasz építési költségét, a châteaudun-orléans-i országútba való betorkollásig. Mukkanás nélkül hallgatták, tekintetüket egy pillanatra sem emelték föl a tervrajzról. A terv megvalósításának akadályai mindenekelőtt a kisajátítások problémája volt. Mindenki vagyont akart keresni, mindegyik azon töprengett, vajon érinti-e az ő földjét, méregdrágán vajon el tud-e adni a községnek pár négyzetméternyi telket? S ha a saját földjét nem érinti az út, ugyan minek szavazna más zsebé javára? Füttyülnek ők az enyhébb lejtésre, a rövidebb útra! Legfeljebb többet húz a lovuk - és aztán?

Hourdequinnek nem is kellett beszéltetnie őket, hogy megtudja a véleményüket. Ő maga is csak azért akarta annyira ezt az utat, mert a tanya előtt haladna el, és földjének több részéről is megkönnyítené a fuvarozást. Macqueron és Delhomme, minthogy mindkettőjük földjét érintené az út, azon voltak, hogy megszavaztassák a költségeket. Így már hárman lettek volna, csak hogy sem Clou, sem a másik előljáró nem volt érdekelt az ügyben. Lengaigne meg hevesen ellenezte a tervet, először azért, mert nem kereshetett rajta, másodszer azért, mert vetélytársa, a bíróhelyettes, valamicskét nyerhetett volna. Ha Clou meg a másik, akikre nem lehet számítani, a terv ellen szavaznak, három-három lesz az arány. Hourdequin nyugtalankodni kezdett. Végül is megkezdődött a vita.

- Mire jó ez? Mire jó? - hajtogatta Lengaigne. - Amikor már van egy út! Éppen csak hogy a pénzt költsük? Hogy kivegyük egyiknek a zsebéből, és belerakjuk a másikéba? Na, aztán te, te legalább megígérted, hogy ingyen adod a telked!

Macqueronnak szólt ez az alattomos szúrás. Macqueron azonban, aki keservesen bánta nagylelkűségének rohamát, most szemrebbenés nélkül hazudott.

- Én? Én ugyan nem ígértem semmit... Ki mondta ezt neked?

- Hát te magad, a kutya istenit!... És még hányan hallották! Az ám, Lequeu úr is ott volt, megmondhatja... Ugye, Lequeu úr?

A tanító, akit dühített, hogy még mindig nem tud semmit a saját ügyéről, megvetően, nyersen legyintett. Mit törődik ő a mocskos ügyeikkel!

- Nahát! - tört ki Lengaigne. - Jobb lenne az erdőben élni, mint a vadak, ha már egyszer nincs tisztesség a földön!... Nem és nem, nekem nem kell az utatok. Pofátlan lopás az egész, semmi más!

A bíró, látva, hogy az ügy rosszra fordul, gyorsan beleavatkozott:

- Ez mind csak üres szócséplés! Nem árthatjuk magunkat személyes perlekedésekbe... Csak a közérdek, a közös érdek vezethet bennünket.

- Úgy van - szólalt meg higgadtan Delhommer - Az új út nagy hasznára lenne az egész községnek... Csakhogy tudnunk kell, mihez tartsuk magunkat. A megyefőnök örökösen azt mondogatja: „Szavazatok meg egy összeget, aztán majd meglátjuk, mit tehet értetek a kormány.” S ha mondjuk, nem tesz semmit, akkor minek vesztegensük az időnket a szavazással?

Hourdequin egyszeriben úgy vélte, most már elő kell hozakodnia a nagy újsággal, amit alkalmas időre tartogatott.

- Erre vonatkozóan közlöm magukkal, Chédeville úr kötelezte magát, hogy a költségek felére állami támogatást szerez... Ugyebár tudják, hogy ő a császár barátja. Elég, ha csak szól neki rólunk, amikor ebéd után együtt üldögélnek.

Még Lengaigne is megingott, mindegyikük arca üdvözült áhítatot fejezett ki, mintha az oltári-szentség haladt volna el köztük. S a képviselő újraválasztása mindenképpen biztosított volt: a császár barátja, aki ott ül minden jó forrásnál, ott, ahonnan állás, pénz várható, a közismert, a tiszteletre méltó, a hatalmas, az úr, ez már igen! Egyébként nem szóltak, csak bólogtak, minek mondani azt, ami magától értetődik?

Hourdequint azonban továbbra is aggasztotta Clou némasága. Felállt, kinézett az ablakon, s amikor meglátta a csószot, ráparancsolt, hogy keresse meg az öreg Loiseau-t, s élve vagy halva, de hozza ide. Süket, öreg paraszt volt ez a Loiseau, Macqueron nagybátyja, az választotta meg előljárónak, de sohasem járt el a tanácskozásokra, mert - mint mondta - attól csak a feje zúg. A fia a Borderie-tanyán dolgozott, ő tehát mindenestül a bíró embere volt. Amikor aztán félszegen belépett közejük, a bíró egész egyszerűen a fülébe harsogta, hogy az útról van szó. Már mindegyik a szavazócéduláját írta, sután, széttartott könyökkel, orrával a papirosra hajolva, nehogy meglássák, mit ír. Aztán megkezdték a szavazást a költségvetés feléről, egy kis, templomi perselyre emlékeztető gyalult fadobozba dobták a cédulákat. A többség óriási volt. Hat szavazat szólt mellette, s csak az egyetlen Lengaigne szavazott ellene. Ez a barom Clou is mellettük volt. Az ülést berekesztették, miután résztvevői aláírták a határozatot, amelyet a tanító előre elkészített, s csak a szavazás eredményének helyét hagyta üresen. Nehézkésen távoztak, köszönés, kézfogás nélkül váltak el a folyosón.

- Ejnye, majd elfelejtettem - szólt Hourdequin a még mindig várakozó Lequeu-höz -, a fizetésemelési kérelmét leszavazták. Az előljáróság úgy véli, máris túl sokat költünk az iskolára.

- Barmok gyülekezete! - tört ki a fiatalember, dühében elzöldülve, amikor egyedül maradt. - Miért nem maradnak ezek a disznai között!

Az ülés két óra hosszat tartott, s Hourdequin a községháza előtt találta Chédeville-t, aki most érkezett vissza a faluban tett körútjáról. Először a plébános nem engedte ki a markából, bejáratta vele a rozzant templom minden zugát: megmutatta a lyukas tetőt, a betört ablakot, a meztelen falakat. Amikor végre kikerült a sekrestyéből, amelyet festetni kellett volna, a falu hirtelenében nekibátorodott népe fogta körül, egyik ide, a másik oda rángatta, mindegyiknek volt követelni-, kérnivalója. Az egyik a községi vizesgödörhöz vonszolta el, amelyet pénzhány miatt nem tisztogattak; a másik fedett mosóházat követelt az Aigre partjára, pontosan oda, ahol mutatta; egy harmadik azt kívánta, szélesítsék ki az utat a háza előtt, hogy meg tudjon fordulni a kocsijával; egy öregasszony meg, aki a házáig tuszkolta a képviselőt, a dagadt lábait mutatta neki, s azt kérdezte, vajon nem tud-e rá valami orvosságot szerezni Párizsban. Chédeville kifulladt, elkábult, de egyre mosolygott, adta a nagylelkűt, s ígért, ígért. Ó, micsoda derék ember, nem nézi ám le az egyszerű népeket!

- Nos, indulhatunk? - kérdezte Hourdequin. - Várnak rám a tanyán.

Coelina és a lánya, Berthe, azonban éppen ekkor szaladt ki az ajtajukba, s egyre könyörögtek, hogy legalább egy pillanatra lépjen be hozzájuk Chédeville úr; az meg éppen erre vágyott,

hogy végre megszabaduljon, kifújhassa magát, s nézhesse a szép kis teremtés világos, kék árnyékos szemét.

- Nem, nem! Nincs időnk, majd máskor! - jelentette ki Hourdequin.

S a kábult embert valósággal fölkényszerítette a kocsiba, s közben az ott álldogáló plébános kérdésére még visszaszólt, hogy az előljáróság nem határozott semmi újat a plébánia dolgában. A kocsis ostorával a lóra csapott, s a cséza elrobogott a bizakodó, elbűvölt falusiak között. Csak a plébános volt haragos, ismét legyalogolta a Rognes-től Bazoches-le-Doyenig vezető háromkilométeres utat.

Két héttel később Chédeville-t nagy többséggel megválasztották, s már augusztus végére beváltotta ígését, a falu megkapta az állami támogatást az útépitéshez. A munkálatok azonnal megkezdődtek.

A munka megindulásának estéjén a sovány, fekete Coelina a kútnál ácsorogva hallgatta a langaléta Bécunét, aki bütykös kezét köténye alatt összefonva beszélt, beszélt. Ez a nagy ügy az úttal már egy hét óta izgalomban tartotta az asszonyokat a kútnál: egyébről sem esett szó, mint arról, hogy mennyi pénzt juttattak ennek, s dühében mi mindent mondott a másik. És Bécuné naponta tájékoztatta Coelinát arról, hogy mit mondott Flore Lengaigne, de nem ám azért, hogy összeveszítse őket, éppen ellenkezőleg, azt szerette volna, ha kimagyarázkodnak, ez a legjobb módja az egyetértésnek. Az asszonyok ottfeledkeztek a kút körül, tétlenül ácsorogtak, teli korszójuk a lábuknál.

- Szóval azt mondta, hogy a helyettes meg a bíró úgy intézték, hogy pénzt csinálhassanak maguknak a kisajátításoknál. Meg azt mondta, hogy a maga ura hol így, hol úgy beszél.

Flore korszóval a kezében éppen e pillanatban lépett ki a kapujukon. Alighogy hájasan, lomhán közibük lépett, Coelina csípőre tett kézzel elibe állt, s mocskos szidalmakban tört ki, a kérelhetetlen tisztesség jogán mondta a képébe, hogy ezt ugyan szépen kicsinálta, kurva lett a lányából, meg ő maga is szívesen lefekszik a kuncaftoknak, Flore meg csak csoszogott a papucsával, siránkozó hangján mindössze ennyit mondogatott:

- Nahát, micsoda piszok! Hogy ez micsoda piszok!

Bécuné közibük ugrott, mindenáron azt akarta, hogy csókolózzanak össze, s annyit mindenestre elért, hogy végül csaknem egymás kontyának estek. Aztán előrukkolt a nagy újsággal:

- Az ám, tudják-e, hogy a Bögöly lányainak ötszáz frank üti a markát?

- Mi a fene!

Egyszeriben megfélelkeztek a civakodásról, összecsődültek a szanaszét hagyott korszók körül. Hát persze! Az út, ott fent a Cornaille-dűlőnél, a boldogult Bögöly lányainak a földje mellett megy el, kétszázötven métert vágott le belőle, ha méterjét negyven sou-val számítjuk, az bizony ötszáz frankra rúg, ráadásul az út menti föld is többet ér majd. Ez aztán a szerencse!

- Akkor viszont Lise igazán jó parti lesz a gyerekekkel együtt is... - jegyezte meg Flore. - Nahát, jó orra volt annak a kuka Káplárnak, hogy így kitartott mellette.

- Ha ugyan a Nyakas vissza nem megy hozzá... - tette hozzá, Coelina. - Azzal az úttal az ő része is jócskán nyer ám!

Bécuné hátranézett, s könyökével oldalba bökte őket:

- Csitt!

Lise közelgett, korszóját vidáman lóbálva. S a kútnál összegyűlt nők lassan szétszéledtek.

Lise és Françoise, miután túladtak a Blanchette-en, mert az elhízott tehén nem ellett többé, úgy határoztak, hogy ezen a szombaton elmennek a cloyes-i vásárra, s vesznek egy másik tehenet. Jean felajánlotta nekik, hogy beviszi őket az egyik tanyai kocsin. Délutánra szabaddá tette magát, s a gazda megengedte, hogy elvigye a kocsit, hiszen hozzá is eljutottak a hírek a béresének meg a Bögöly idősebbik lányának a szándékáról. Elhatározták ugyanis, hogy összeházasodnak; legalábbis Jean megígérte, hogy a következő héten beszél Nyakassal, és megkérdezi, mit szól az egészhez. Vagy egyikük, vagy másikuk, de legyen már valami.

Egy óra tájt indultak el, Lise Jean mellett ült a bakon, Françoise meg egyedül a hátsó ülésen. Jean közbe-közbe hátrafordult, rámosolygott, a lány térde a derekához ért, s a szíve is fölmelegedett tőle. Nagy kár, hogy tizenöt évvel fiatalabb, mint ő; és ha sok latolgatás, halogatás után mégis rászánta magát, hogy elveszi az idősebbiket, végül is alighanem azért jutott erre az elhatározásra, hogy közeli rokonságba kerülhessen a kisebbikkel. Aztán meg annyi mindent csinál az ember, csak azért, mert egyszer elszánta magát valamire, végül azt se tudja már, mit miért csinált.

Cloyes előtt behúzta a féket, nekiengedte a lovat a temető meredek lejtőjének, s amikor beért a főutca és a Grouaise utca kereszteződéséhez, hogy behajtsa a Vidám Földműveshez, hirtelen egy járókelő felé bökött, aki éppen akkor fordult be a Grouaise utcába.

- Ugye, Nyakas megy ott?

- Az bizony - mondta Lise. - Biztosan Baillehache-hoz, a közjegyzőhöz megy... Talán bizony átveszi a részét?

Jean nevetve pattintott az ostorral.

- Amilyen nagy ravasz, nála sohasem tudhatja az ember!

Nyakas úgy tett, mintha nem vette volna észre, pedig már messziről felismerte őket. Ment tovább görnyedt háttal, ők ketten meg utána néztek, s noha nem mondták, mindketten arra gondoltak, hogy most szót érthetnének vele. A Vidám Földműves udvarán, a kocsikerékre lépve, a hallgatag Françoise szállt le elsőnek. Az udvar már tele volt a két rúdra támaszkodó kifogott taligákkal, s a fogadó öreg falai között sürgött-forgott a zsebongó vendégsereg.

- Na, mehetünk? - kérdezte Jean, amikor visszajött az istállóból, ahova bekötötte lovát.

- Mindjárt megyünk.

De amikor kiléptek a fogadóból, mégsem mentek a Templom utcán át egyenesen az állatvásárra, amely a Szent György téren volt, meg-megálltak, nézelődtek a főutcán a jobbról-balról felsorakozó zöldség- meg gyümölcsárusok között. Jean selyemsapkát, hosszú kék zubbonyt és fekete szövetnadrágot viselt, a lányok is ünneplőbe öltöztek, hajukat apró, kerek sapka alá szorították, egyforma ruha volt rajtuk: sötét gyapjúblúz, sötétszürke szoknya, rózsaszín csíkos nagy pamutkötényt kötöttek maguk elé; most nem karoltak össze, a kezüket himbálva ballagtak egymás mögött a tolongásban. Szolgálók, polgárasszonyok lökdösődtek a járdaszélen guggoló parasztasszonyok előtt, akik egy vagy két kosár árut hoztak, s nyitott kosarukat egyszerűen a földre rakták. Ott látták Frimat-nét is, akinek a karja majd leszakadt, mire odáig cipelte két színültig rakott vékáját, salátát, babot, szilvát, de három élő nyulat is hozott. Mellette egy öregember rakott ki egy kocsi krumplit, vékájával árulta. Két nő, anya és leánya, az a szajha Norine, tőkehalat, sózott heringet, füstölt heringet rakott ki egy bicegő lábú asztalra, a kis hordó fenekéből csak úgy áradt a páclé szaga, olyan erős volt, hogy szemüket, torkukat marta. S a főutca - amely hét közben mindig oly kihalt volt, hiába sorakoztak egymás után a szép üzletek, a patika, a vaskereskedés, sőt még a párizsi divatcikkék üzlete, a

Lambourdieu-bazár is - szombatonként sohasem volt elég széles, az üzletek zsúfolásig megteltek, a járdát úgy elárasztották az árusok, hogy lépni is alig lehetett.

Lise és Françoise, nyomukban Jeannel, nagy nehezen előrejutott a Beaudonnière utcába, a baromfipiacig. Hatalmas rácsos kosarakat szállítottak ide a tanyák, a kosarokból kakaskukorékolás hallatszott, rémült kacsák nyújtogatták nyakukat. Leölt, megkopasztott tyúkok sorakoztak az egymás fölé rakott ládáknál. Aztán megint parasztasszonyok következtek, négy-öt fontnyi vajot, pár tucat tojást, sajtot hoztak a piacra, nagy, sovány meg apró, zsíros és hamuszürke csipős sajtféléket. Sok parasztasszony csak két pár, a lábánál összekötözött baromfit hozott fel. A városi asszonyok alkudoztak, s egy nagy tojásslármány körül csődület támadt a Tyúkásztanához címzett kocsmá előtt. A tojáskirakodásnál dolgozó férfiak között buzgózkodott Palmyre is, aki, minthogy Rognes-ban szombatonként nem akadt munka, Cloyes-ba ment dolgozni, akkora ládákat, kosarakat cipelt, hogy majd megszakadt.

- Na, ez aztán megdolgozik a kenyéréért - jegyezte meg Jean.

A tömeg egyre nőtt. Még most is érkeztek kocsik a mondobleau-i országúton. Lépésben mentek végig a hídon. Jobbra s balra a Loir hömpölygött, lágy ívű kanyarjai a rétek szélét mosták, bal felől a város kertjei szegélyezték, az orgona- és aranyesőbokrok ágai a vízbe hajoltak. Följebb egy cserzőmalom kelepelt hangosan, odébb meg egy vízimalom hatalmas épületének teteje fehérlett a szellőzőn szüntelenül áramló lisztportól.

- Na, odamenjünk? - kérdezte ismét Jean.

- Menjünk, persze!

Visszafordultak a főutcán, s a községházával szemben, a Szent Lubin téren, a búzapiacon álltak meg. Ott árult Lengaigne is, zsebre vágott kézzel állt a négy zsákja mellett. Amott meg Hourdequin beszélt valamit dühösen hadonászva, körülötte néma parasztok álltak lehorgasztott fejjel. Áremelkedést reméltek, de még a tizenkilenc frankos ár sem maradt szilárd, attól félték, hogy újabb huszonöt centime-os áresés lesz a vége. Macqueron sétált át a téren, karján Berthe lányával, az apán jól-rosszul kifejtelt ócska kabát, a lányon meg muszlinruha, kalapján rózsá- meg gyöngyvirágbokréta.

Lise és Françoise befordult a Templom utcába, elmentek a Szent György-templom előtt, itt, a templom mellett sorakoztak fel a vásárosok, a rövidáru- meg vaskereskedők és rőfösök. A lányok, ahogy odaértek, elkiáltották magukat:

- Jé, Rose néni!

Az öreg Fouannét pillantották meg, ugyanis Fanny lánya hozta fel Delhomme helyett az eladó zabot a vásárba, s az öregasszonyt is felültette a kocsiba, hadd szórakozzék egy kicsit. Egy vándorköszörűs kerekeshódéja előtt ácsorogtak, az öregasszony az ollóját köszörültette, arra vártak. Harminc év óta élesítetté mindig ugyanazt az ollót.

- Nohát, benneteket is látni?

Fanny megfordult, amint észrevette Jeant, még hozzátette:

- Sétálgattok?

De amikor megtudták, hogy a lányok tehenet akarnak vásárolni a Blanchette helyébe, mindjárt jobban érdekelte őket az ügy, sőt csatlakoztak hozzájuk, a zab már úgyszólván elkelt. A legény kicsit hátrább maradt a négy egymás mellett ballagó asszony mögött, így értek ki a Szent György térre.

A templomfő mögött terült el a nagy, négyszögletű tér, magasan fölibe emelkedett az ódon főtorony a haranggal és az órával. Dús lombú hársak szegélyezték mind a négy oldalról,

kétoldalt kőoszlopokhoz rögzített láncok zárták el, két másik oldalán meg hosszú facölöpök meredeztek, hogy legyen mihez kötni a jószágot. A térnek ez az oldala a kertekkel volt szomszédos, s úgy benőtte a fű, hogy az ember akár mezőnek nézhette volna; a szemben levő oldal mentén két út is haladt, itt keményre volt taposva a föld, fehérlett a portól, amelyet a feltámadó szél meg-megkavart. A térnek ezen az oldalán álltak a kocsmák, fölöttük a cégér: Szent György, Korona, Jó arató.

Lise és Françoise meg a többiek nagy nehezen átvergődtek a vásártér középső részén, ahol a tömeg ácsorgott. A zekék kavargó áradatából, ahol képviselve volt a kék minden árnyalata, az új vászon rikító kékjétől a húsz mosásban fakult sápadtig, csak a kis sapkák kerek fehér foltja világított. Néhány sétálgató hölgy napernyője selymét csillogtatta a napsütésben. Innen is, onnan is nevetés, nyers kiáltozás csattant, s elhalt a színes zsvivajban, amelyet időnkint túlharsogtak a nyerítő lovak, a bőgő tehenek. Egy szamár dühödt ordításba kezdett.

- Erre! - intett a fejével Lise.

A lovak hátul voltak, a korláthoz pányvázva, pokrócot nem dobtak rájuk, csak a nyakukra s a farkukra hurkoltak kötelet; bőrük meg-megreszketett. Bal felől a tehenek sorakoztak, nem voltak kikötve, csak az eladók tartották rajtuk a kezüket, hol így, hol úgy állígtatták őket, hogy minél alaposabban bemutassák az eladó jószágot. Egy-egy csoport megállt, nézték, ilyenkor nem nevettek, szó is alig esett.

A négy nő szinte azonnal elmerült egy fekete-fehér cotentini tehen szemlélésébe, amelyet egy házaspár árult. A sötétbarna, makacs képű asszony elöl állt, ő tartotta az állatot, a férfi mozdulatlanul, zárkózottan várakozott mögötte. Öt percen át tartott ez a tüzetes, elmélyült vizsgálódás; közben nem szóltak egy szót sem, össze se néztek; aztán tovább mentek, húsz lépéssel odébb ugyanígy megálltak egy másik tehen előtt, ezt a hatalmas, tiszta fekete állatot egy csinos lányka - jóformán még gyermek - árulta, mogyoróvesszővel a kezében.

Aztán még hatszor vagy hétszer megálltak így, hosszan, némán sorra vizsgálták az eladó teheneket. Utána megint csak visszatértek az elsőhöz, és elmerülten újból azt vizsgálgatták.

Csakhogy ezúttal komolyabb szándékkal. Sorban álltak, éles, kitaró tekintettel fürkészték a cotentinit, mintha a bőre alá akarnának látni. Különben az eladó sem szólt egy szót se, valahova elnézett, mintha észre se vette volna, hogy visszajöttek, felsorakoztak a tehene előtt.

Fanny azonban egyszerre csak előrehajolt, s halkán mondott valamit Lise-nek. Az öreg Fouanné meg Françoise is ugyanígy összesúgott. Aztán megint hosszú hallgatás következett, nem moccantak, tovább vizsgálgatták a tehenet.

- Mennyiért adja? - szólalt meg hirtelen Lise.

- Negyven arany - válaszolt a parasztasszony.

Úgy tettek, mintha máris menekülnének, s amint körülnéztek, hogy hol lehet Jean, nagy meglepetésükre azt látták, hogy mögöttük áll a Nyakassal, s barátságosan beszélgetnek. Nyakas a Chamade-tanyáról jött be, hogy malacot vegyen, most éppen alkudott egyre. A malacokat kocsin hozták be, ketreben, még a saroglyában voltak, egymást harapdálták, fülhasogatóan visítottak.

- Húsz frank elég lesz-e érte? - kérdezte Nyakas az eladót.

- Harminc frank az ára!

- Affene! Tartsd meg magadnak!

S hetykén, nagy vidáman az asszonyokhoz lépett, fesztelenül mosolygott az anyjára, a nővére-re meg a két unokahúgára, mintha előző este vált volna el tőlük. Egyébként ők is békésen,

nyugodtan fogadták, mintha nem is emlékeznének a veszekedésre, a haragban elmúlt két esztendőre. Csak az anyja, aki már az előbb hallotta, hogy látták a Grouaise utcában, csak az nézte fürkészően ferde vágású szemével, mintha az arcáról próbálná leolvasni, mi járatban lehetett a közjegyzőnél. De hát az nem volt a homlokára írva. Különben sem egyik, sem másik nem szólt erről egy szót sem.

- Na, húgom - kezdte rá a Nyakas -, szóval tehenet vásárolsz?... Jean mondta... Nézzétek csak! Van itt egy! No, ennek aztán alig akad párja az egész vásárban! Remek egy állat!

Éppen a fekete-fehér cotentinire mutatott.

- Negyven arany, köszönöm! - dűnnyögte Françoise.

- Negyven arany teérted, kislány! - nevetett a legény, s a hátára csapott, csak úgy tréfából.

Françoise azonban zokon vette, dühödt-haragosan visszaütött.

- Nem hagynál békében, te! Nem játszom férfiakkal!

A legény még szélesebben nevetett, Lise-hez fordult, aki komolyan, kicsit sápadtan csak állt.

- Na és te? Te nem bánod, ha beleszólok? Fogadjunk, hogy megkapom harminc aranyért... Fogadsz velem öt frankba?

- Jó, nem bánom... megpróbálhatod...

Rose és Fanny helyeslően biccentett, tudták, hogy a legény könyörtelen alkudozó, makacs, pimasz, hazudik is, csal is, hogy háromszoros áron adhasson el, és bagóért vásárolhasson. Az asszonyok előreengedték a két legényt, jómaguk lemaradtak tőlük, mintha nem is együtt lennének.

A tömeg egyre sűrűsödött az állatok körül, a tér napsütötte közepéről az árnyas fák felé húzódtak. Ott föl-alá hullámozott a nép, a hársak árnyékában elmélyült a zékék kék színe, a falevelek táncoló árnyéka halványította a piros arcokat. Egyébként még senki sem vásárolt, senki sem adott el, noha a vásár már egy órája tartott. Gondolkoztak, egymást fürkésztek. Közben a langyos szélben nagy zenebona támadt. Két, egymás mellé pányvázott ló ágaskodott a fejük fölött, dühödtén nyerítve, kapálva harapdálták egymást. Megrémültek, a nők elmenekültek a közelükből, míg aztán a szitkokkal kísért ostorcsapások, amelyek úgy csattantak, mint a puskalövés, végre helyreállították a békességet. Oda meg, ahonnan a félősebbek szétfutottak, galambraj csapott le, szaporán lépegetve csipegették a zabszemeket a lótrágyából.

- Na, nénémasszony, mennyire tartja a tehenét? - szólította meg Nyakas a parasztasszonyt.

Ez meg látta, hogy miben sántikálnak, nyugodtan ismét csak ezt mondta:

- Negyven arany.

A legény először csak úgy játszott, s tréfás hangon vetette oda a még mindig hátrább álló szótlan férjnek:

- Mondd, öregem, az árban már a feleséged is benne van?

De a csúfolódó szó közben is alaposan megnézte a tehenet, úgy látta, olyan, amilyennek a jó tejelő állatnak lennie kell: száraz fej, finom szarvak, nagy szemek, meglehetősen duzzadt, vastag erekkel barázdált has, eléggé vékony lábak, magasan tűzött vékony farok. Lehajolt s látta, hogy a tőgye jó mély, s négyszög alakban helyezkednek el a szabályos nyílású, rugalmas csecsbimbók. Aztán, fél kézzel az állatra támaszkodva, megkezdte az alkudozást, s közben, mintha oda se figyelne, a farcsontjait tapogatta.

- Negyven arany, azt mondja? Ugye, csak tréfál? Harmincért adja-e?

Közben megbizonyosodott arról is, hogy a csontozata kifogástalan és erős. Keze ezután lecsúszott a combok közé, oda, ahol a csupasz, szép sáfrányszínű bőr a jó tejelőt jelezte.

- Harminc arany jó lesz-e érte?

- Nem, negyven az ára - válaszolt a parasztasszony.

Nyakas otthagya, aztán mégiscsak visszafordult, s az asszony végre rászánta magát a szóra.

- Higgye meg, jó állapot ez, akárhogy is nézzük. Szentháromság vasárnapján lesz kétéves, két héten belül meg is ellik... Az már biztos, hogy jó vásárt csinálna vele.

- Harminc arany - ismételte Nyakas.

Aztán úgy tett, mintha máris menne, s ekkor az asszony egy pillantást vetett az urára, és Nyakas után kiáltott:

- Ide hallgasson, csak hogy mehessek már... harmincöt aranyért elviheti, hallja-e!

Nyakas megállt, ócsárolni kezdte a tehenet. Nem jó az állása, szűk a medencéje, sokat nyavalyoghatott, két év is rámegy, mire föletetik. Majd azzal folytatta, hogy sérült ennek a tehénnek a lába, amiből persze egy szó sem volt igaz. Hazudott, csak úgy, a hazugság kedvéért, nyilvánvaló rosszhiszeműséggel, csak hogy feldühítse, megkótyagosítsa az eladót. Az azonban csak a vállát vonogatta.

- Harminc arany!

- Nem, harmincöt.

Hagyta, hogy elmenjen. Nyakas a nőkhöz csatlakozott, azt mondta nekik, hogy már pedzik a horgot, egy másikat kell kiszemelni. Ezzel az egész társaság a nagy fekete tehené elé állt, amelyet az a szép kislány tartott kötélén. Ennek az ára éppen háromszáz frank volt. A legény úgy tett, mintha cseppet sem találná drágának, lelkendezve dicsérte, majd hirtelen a fekete parasztasszony felé fordult:

- Hát vigyem máshová a pénzemet?

- Mit csináljunk?... Ha lehetne, nem mondom, de ha egyszer nem lehet... Egy kicsit reszkírozni kell magának is.

Azzal lehajolt, markába fogta a tehené tőgyét:

- Ezt nézze meg, hogy ez milyen szép!

Nyakas azonban csak nem engedett, ismét kijelentette:

- Harminc.

- Nem, harmincöt.

Úgy látszik, hirtelen végképp lemondott róla. Belekarolt Jeanba, hogy ezzel is mutassa, őt már nem érdekli ez a tehené. Az asszonyok csatlakoztak hozzájuk, izgatottak voltak, ők úgy látták, hogy a tehené megérné a háromszázötven frankot, főként Françoise-nak tetszett, mondta is, hogy ezen az áron is meg kellene venni. Nyakas azonban ingerült lett: ki olyan bolond, hogy hagyja magát becsapni? S csaknem egy órán át kitarzott rettegő unokahúgai között, akik valósággal reszkettek, valahányszor vevő állt meg a tehené előtt. A szemé sarkából ő is állandóan leste, de ez hozzátartozott a játékhoz, hidegvér kellett hozzá. Az biztos, hogy senki sem szereti kiadni a pénzét; majd meglátjuk, akad-e olyan hülye, aki háromszáz franknál többet ad a tehenéért. S valóban, egy vevő sem húzta elő a bugyellárisát, pedig a vásár már a vége felé járt.

Az úton közben lovakat próbáltak ki. Egy fehér ló futott, valaki torokhangon biztatta, s a kötőféket tartva, az állat mellett nyargalt; közben a vörös képű, dagadt Patoir, az állatorvos, a vevővel a tér sarkában állt, zsebre dugott kézzel figyelt, hangosan osztogatta tanácsait. A kocsmák, mint méhkasok, zúgtak a vendégek szakadatlan áradatától, benyitottak, kimentek, vissza a piacra, hogy folytassák a végeérhetetlen, könnyörtelen alkudozást. Mozogni is alig lehetett a nagy kavargásban, szót sem lehetett érteni: egy anyjától elválasztott borjú megállás nélkül bőgött; a legsűrűbb tömegben fekete házörzök, nagy sárga kuvaszok iszkoltak nyüsztve, ha a lábukra léptek; s ha közbe-közbe csend támadt, csak a megriasztott varjakat hallották, amint káromva kerengtek a templomtorony csúcsa körül. A langyos istállószagot elfojtotta az égő szaru förtelmes büze, amely vastagon áradt a szomszédos kovácműhelyből, ahova a parasztok a hetivásár alkalmával patkolni vitték a lovaikat.

- Na, adja-e harmincért? - kérdezte ismét a hajlíthatatlan vevő, a parasztasszony elé lépve.

- Nem, harmincöt!

Ugyanakkor egy másik vevő is állt már a tehén mellett, az is alkudozott rá, mire Nyakas megragadta a tehén pofáját, szétfeszítette az állkapcsát, hogy megnézze a fogait. Utána fintorogva fordult el. Az állat éppen akkor könnyített magán, lágy nessel hullt le a trágya, Nyakas figyelte, s még megvetőbben húzta el a száját. A vevő, egy hosszú, sápadt képű ember, kedveszegetten odébbállt.

- Nekem ugyan nem kell - jelentette ki Nyakas. - Ahogy nézem, már nem sokáig húzza.

A parasztasszony ezúttal elkövette a hibát, hogy kijött a sodrából, Nyakas meg éppen ezt akarta. Az asszony mindennek lehordta, ő meg mocskos szavak egész áradatával válaszolt. A járókelők köréjük gyülekeztek, nevettek, a férj az asszony mögött még mindig nem moccant. Végül is a könyökével megbökte a feleségét, az meg hirtelen elkiáltotta magát:

- Elviszi harminckét aranyért?

- Harmincat adok érte!

Megint odébb lépett, s az asszony a dühtől fuldokolva szólította vissza.

- Hát jól van, vigye, maga pokolra való!... De a kutya istenit, ha visszacsinálhatnám, azt mondom, inkább ökölrel vágnék a pofájába!

Magánkívül volt, reszketett haragjában. A legény meg nagy hangon nevetett, szépeket mondott neki, fölkínálta, hogy ráadásul megölelgeti istenigazából.

Lise azonban tüstént melléjük lépett, félrehívta a parasztasszonyt, s egy fa mögött átadta neki a háromszáz frankot. Françoise már fogta is a tehén kötőfékjét, de Jeannak hátulról kicsit meg kellett biztatnia az állatot, mert az csak nem akart mozdulni. Már két órája itt toporognak, Rose és Fanny is várták az eredményt, némán, kitartóan figyelték az alkut. Amikor végre elindulhattak, Nyakas eltűnt a szemük elől, s ahogy utánanézték, látták, hogy éppen a disznó-kereskedővel kedélyeskedik, húsz frankért megkapta a malacot, s amikor fizetni készült, a zsebében számolta ki a pénzt, pontosan csak a vételár összegét vette elő, félig zárt markában azt is újra számolta; aztán kész komédia volt, amikor a malacot be akarta dugni a zsákba, amelyet zekéje alól húzott elő. Az elnyűtt szövet széthasadt, kilógott belőle a malac feje-lába, ő meg azonmód a vállára vetette, s vitte a rőfögő, szuszogó, vadul sivító jószágot.

- Ide hallgass, Lise, mi lesz az öt frankommal? Megnyertem ám!

A lány odanyújtotta neki a pénzt, de csak játékból, nem gondolta, hogy elfogadja. De bizony a legény annak rendje-módja szerint elvette tőle és zsebre vágta. Valamennyien a Vidám Földműves felé tartottak.

A vásárnak vége volt. A napfényben csillogó ezüstök csengtek a borkimérések asztalán. Az utolsó percben mindent ahogy esik, úgy puffan, intéztek el. A Szent György téren csak néhány eladatlan állat maradt. A tömeg lassanként visszaözönlött a főutca felé, ahol a gyümölcs- meg zöldségkereskedők már szabaddá tették a gyalogjárókat, összeszedték kiürült kosaraikat. Szalmán és tollon kívül nem maradt egyéb a baromfipiacon sem. És a kocsik már indultak is, a kocsmaudvaron befogtak, az utcai vasgyűrűkhöz kipányvázott lovak istrángját eloldották. Mindenfelé, mindenfelől szaladtak a kerekek, zötyögtek a kocsik a kövezeten, szél dagasztotta a kék zekéket.

Lengaigne is elkocogott apró fekete lovával, s ha már egyszer úgylis itt volt, vásárolt magának egy kaszát. Macqueron és Berthe lánya még a boltokban nézelődtek. Frimat-né gyalog ment haza, megrakodva, ahogy jött, mert kiürült kosarait telerakta az úton fölszedegedett lótrágyával. A főutcában, a patikusnál az aranyozott polcok között holtfáradtan álldogáló Palmyre várta, hogy elkészüljön az orvosság a fivérének, aki már egy hét óta betegeskedett: várt az ócska kotyvalékra, ami az oly keservesen keresett negyven sou-ból húszat mindig elvisz. A Bögöly két lánya meg a velük sétálgató, nézelődő többiek csak akkor gyorsították meg lépteiket, amikor észrevették a holtrészeg Jézus Krisztust, aki az utca egyik oldaláról a másikra dülöngélt. Úgy tudták, ma vett fel jelzalogkölcönt az utolsó darab földjére. Magában nevetgélt, ötfrankosok csörögtek hatalmas zsebeiben.

Amikor végre kiértek a Vidám Földműveshez, a Nyakas kedélyesen, minden teketória nélkül megkérdezte: - Már menni akartok?... Ide hallgass, Lise! Nem volna kedved maradni még kicsit a húgoddal, hogy ennénk pár falatot?

Lise meglepődött, s amikor a legény látta, hogy Jeanra néz, még hozzátette:

- Jean is velünk tarthatna, annak csak örülnék.

Rose és Fanny összenézett. Alighanem motoszkál valami a legény fejében. Arca azonban most sem árult el semmit. Sebaj, ők nem lesznek semmi jónak elrontói!

- Jól teszitek, maradjatok csak - mondta Fanny. - Én megyek anyánnal, várnak bennünket.

Françoise nem engedte el a tehen kötőfékjét, s szárazon csak ennyit mondott:

- Én is megyek.

Megmakacsolta magát. A fogadóban is csak nyugtalankodott, azonnal haza akarta vezetni a tehenét. Kénytelen-kelletlen engedtek neki, olyan kiállhatatlan volt. Mihelyt befogtak, a tehenet a saroglyához kötötték, s a három nő felült a kocsira.

Rose egyre arra várt, hogy a fia majd mond neki valamit, és csak most merte megkérdezni:

- Apádnak nem üzensz semmit?

- Nem, semmit - válaszolt Nyakas.

De az anyja fürkészően nézte, nem hátrált meg.

- Hát nincs semmi újság?

- Ha van valami, majd megtudják idejében.

Fanny pattintott az ostorral, a ló lépésben megindult, a tehen meg előrenyújtott nyakkal huzattá magát. Lise egyedül maradt Nyakassal és Jeannel.

Már hat órakor asztalhoz telepedtek a fogadó egyik termében, amely a kávézóra nyílt. Nyakas, anélkül hogy tudták volna, vajon ő lesz-e a vendéglátó, kiment a konyhába, s omlettet és nyulat rendelt. Közben Lise egyre noszogatta Jeant, magyarázkodjanak most ki, hogy legyen már vége az egésznek, s ne kelljen ezért külön bejönni Cloyes-ba. Már megették

a rántottát, már a nyúlpörkölnél tartottak, Jean azonban még mindig nem szólt semmit, olyan zavarban volt. A másíknak meg mintha eszébe sem jutott volna az ügy. Derekasan evett, teli szájjal nevetett, az asztal alatt meg mint jó cimborá, térdével meg-meglökte az unokanővérét meg a pajtását. Aztán komolyabbra fordították a szót; Rognes-ról beszéltek, az új útról, s noha egy hang sem esett az ötszázfrankos kártalanításról, a föld értékének emelkedéséről, ez volt minden gondolatuk alján, voltaképpen erről beszélt minden szavuk. Nyakas aztán megint tréfálkozni kezdett, ivott, közben szürke szeme elárulta, mire gondol: jól van ez így, végül is szerencséje van ezzel a harmadik örökrésszel, elveheti a régi szeretőjét, akinek a földje az övével szomszédos, s ráadásul értéke a duplájára emelkedett.

- Az angyalát! - kedélyeskedett. - Hát kávé nem iszunk?

- Három kávé - kiáltotta Jean.

Egy óra hosszat szürcsölték a kávé, kortyolgatták a pálinkát, de Nyakas csak nem nyilatkozott. Neki-nekirugaszkodott, aztán visszakozott, húzta az időt, mintha még mindig a tehénre alkudozna. Voltaképpen határozott már, de azért mégiscsak elő kellett volna rukkolnia vele. Végre Lise-hez fordult s megkérdezte: - A gyereket miért nem hoztad el?

Lise elnevette magát, ennyiből is értett, rácsapott a legény vállára, s boldogan, elnézően csak ennyit mondott:

- Ó, te kutyaházi!

Ennyi volt az egész. A legény is nevetett. Elintézett ügy volt, hogy összeházasodnak.

Jean, aki mindeddig zavarban volt, most velük együtt nevetett megkönnyebbülten, sőt meg is szólalt, mindent elmondott.

- Tudod, azért jól tetted, hogy visszajöttél, kis híján már elfoglaltam a helyedet.

- Hallottam róla... Efelől nyugodt voltam, gondoltam, majd csak szóltok előtte!

- Hát az biztos... De azért csak jobb így, a gyerek miatt. Mi mindig is ezt mondtuk, ugye, Lise?

- Mindig, ez a színigazság!

Mindhármuk arca ellágyult, barátságosan elbeszélgettek, főként Jean volt jó hangulatban, nem volt benne semmi irigység, sőt csak azon álmélkodott hogyan sürgethette ő ezt a házasságot, s amikor Nyakas kiabált, hogy az angyalát, csak isznak még valamit, rögtön sört hozatott. Az asztalra könyököltek, kettőjük között Lise, s már a legutóbbi eszésekéről beszéltek: jól megdöntötte a gabonát.

De mellettük, a kávézóban Jézus Krisztus hangoskodott túrhetetlenül, egy öreg paraszttal üldögélt egy asztalnál, aki éppen olyan részeg volt, akárcsak ő. Különben meg ahányan voltak, a sok kék zekés vendég, mind ivott, füstölt, köpködött a lámpák vörös fényében, csak akkor értették egymás szavát, ha ordítottak, de Jézus Krisztus rezes, fülhasogató hangja túlharsogta valamennyiük kiabálását. A bankot játszotta meg, s az utolsó ütésnél összeveszett a partnerével, aki zavartalan csökönyösséggel ragaszkodott a nyereségéhez, pedig aligha volt igaza. A veszekedés csak nem akart véget érni. A földühödött Jézus Krisztus végül olyan hangosan ordított, hogy a fogadás rászólt. Erre fölállt, s borgőzös makacssággal járta körül az asztalokat, körbemutogatta a lapjait, nézzék csak, mondják meg, mi az igazság. Már mindenki torkig volt vele. Aztán megint üvöltözni kezdett, visszaballagott az öreghez, aki rendületlenül kitarított vélt igaza mellett, s bölcs nyugalommal túrta a szitkokat.

- Nyavalyás! Senkiházi! Gyere ki, hadd látom el a bajodat!

Aztán egyszer csak fogta a székét, letelepedett az öreggel szemben, s nyugodtan folytatta:

- Ide hallgass, tudok egy játékot... Fogadásra megy, van hozzá kedved?

Kimarkolt a zsebéből vagy tizenöt-húsz ötfrankost, s oszlopba maga elé rakta.

- Na, ide figyelj... Te is tégy ki ennyit!

Az öreg kíváncsi lett, szó nélkül elővette a bugyellárisát, s ő is maga elé rakott egy ugyanolyan oszlopot.

- Na most, elveszek egyet a te rakásodból, és ide nézz!

Fogta a pénzt, és komoly képpel a nyelvére tette, mintha ostya lenne, nagyot nyelt, és máris a gyomrában volt.

- No, most te vegyél az én rakásomból... És aki amennyit lenyel a másikeből, megtarthatja, érted? Ez a játék.

Az öreg elkerekedett szemmel nézte, belement a játékba, s nagy keservesen lenyelte az első pénzdarabot. Csakhogy Jézus Krisztus, miközben egyre hangoskodott, hogy minek sietni, úgy nyelte a tallérokat, mintha szilvával tömné magát. Az ötödiknél már összecsősdültek a kávézóban, a csodálattól elbűvölten lesték. Nézd, az ördögös fickó, micsoda gigája van, hogy így nyeldesi a pénzt! Az öreg a negyediket nyelte, amikor egyszerre csak elkékült, hátradőlt, fuldoklott, hörgött, már azt hitték, hogy vége. Jézus Krisztus meg csúfondáros képpel, vidoran felállt: tíz ötfrankos a gyomrában volt, ez harminc frank nyereség.

Nyakas azonban nyugtalankodott, félt, hogy ők is belekeverednek, ha az öreg nem ússza meg épségben, felállt az asztal mellől, s minthogy határozatlanul pislogott a fal felé, s egy szóval sem említette, hogy fizetni akar, noha ő hívta őket, Jean kifizette az egészet. Ettől aztán végképp összeédesedett a világgal. Az udvaron, miután befogott, pajtása vállára tette a kezét:

- Ide hallgass, ott kell ám lenned neked is! Három héten belül meglesz a lagzi... Jártam a közjegyzőnél, aláírtam a szerződést, minden papír készen lesz.

Majd felsegítette Lise-t a kocsiba.

- Hopp! Hadd viszlek haza!... Rognes-on át megyek, nem nagy kerülő.

Jean egyedül hajtott haza. Ezt is rendjén levőnek tartotta, mögöttük kocogott. Cloyes aludt, csak az utcai lámpák sárga csillagai világítottak fölötte, ismét síri csönd borult rá, a vásári zenebonával már csak egy megkéssett, részeges tántorgó paraszt léptei hallatszottak. Sötétség borult az útra. Később mégis meglátta a másik kocsit, amely az ifjú párt vitte. Jobb ez így, nagyon is jól van. Vidámság fogta el, s az esti levegőtől felfrissülten, könnyű szívvel füttyözött.

7

Ismét a szénagyűjtés idejében voltak, a kék égboltról tüzesen sütött a nap, hevét apró szellők enyhítették; az esküvőt Szent János napjára tűzték ki, amely ebben az évben szombatra esett.

Fouanék Nyakas lelkére kötötték, hogy a Nénénél, a család legidősebb tagjánál kezdje a meghívásokat. Gazdag és rettegett királynő módjára mindenkor megkövetelte ugyanis a tiszteletet. Így aztán Nyakas egyik este Lise-zel együtt ünneplőbe öltözött, s elmentek hozzá, hogy megkérjék, vegyen részt a menyegzőn, a szertartáson és a lagzin, amelyet a menyasszony házában tartanak.

A Néne magában kötögetett a konyhában, s anélkül, hogy túit lassabban csattogtatta volna, mereven nézett rájuk, hagyta, hadd beszéljenek, hadd mondják el egymás után háromszor is ugyanazt. Végre rikácsoló hangján megszólalt:

- Hogy a menyegzőre? Hát azt már nem!... Mit csináljak én ott?... A lagzi olyanoknak való, akik mulatozni akarnak.

Észrevették, hogyan tüzesedik ki pergamenszínű bőre a lakmározás gondolatára, amely neki egy garasába sem kerülne; biztosan tudták, hogy elfogadja a meghívást, de a szokás megkövetelte, hogy sokáig kéresse magát.

- Ejnye, Néném, hát igazán, magának aztán igazán ott kell lenni!

- Nem, nem nekem való az ilyesmi. Van is nekem időm erre... Meg aztán mit vehetnék magamra? Csak az a sok költség... Az ember csak elvan valahogy, ha nem is jár lagziba.

Vagy tízszer ismételték el a meghívást, mire végre mogorván mondta:

- Hát jó, ha muszáj, hát elmegyek. De ha nem rólatok lenne szó, ugyan ki nem mozdulnék hazulról!

Amikor látta, hogy csak nem indulnak, sokáig küszködött magában, mert az volt a szokás, hogy ilyenkor egy pohár bort kell kínálni. Végre elszánta magát, lement a pincébe, noha volt fent megkezdett palackja. Csakhogy ilyen alkalmakra tartogatott valami megzavarodott lőrét, amit elnevezett sógorkergetőnek, s olyan savanyú volt, hogy ő már meg sem tudta inni. Megtöltött két poharat, s bagolyszemeivel úgy meredt az unokaöccsére meg húgára, hogy azok, tetszett, nem tetszett, szemrebbenés nélkül kiitták, nehogy megsértsék. Csak úgy égett tőle a torkuk, amikor távoztak.

Nyakas és Lise még aznap este elmentek Roseblanche-ba, Charles-ékhoz. Ott azonban drámai események közepébe csöppentek.

Charles úr a kertjében tartózkodott, s roppant izgatott volt. Nyilván nagy megrázkódtatás érte, éppen amikor a futórózsát nyesegette, mert a kerti olló még a kezében volt, s a létra is a falhoz támasztva. Valahogy azért erőt vett magán, bevezette őket a fogadószobába, ahol Élodie most is illedelmesen hímezgetett.

- No, szóval összeházasodtok egy hét múlva. Nagyon helyes, gyermekeim... Csakhogy mi nem lehetünk ott, mert a feleségem Chartres-ban van, ott is marad egy vagy két hétig.

Főlemelte súlyos szemhéját, s a leánykára pillantott.

- No igen, mert a nagy forgalom idején, amíg az országos vásárok vannak, a feleségem kicsit segít a lányának... Mert ugye, az üzlet az üzlet, s vannak olyan napok, hogy egymás sarkát tapossák, annyian vannak a boltban. Estelle ugyan nagyon jól bedolgozta magát, de azért csak jó hasznát veszi az anyjának, mert bizony Vaucogne, a vőmurem, nem nagyon buzgólkodik... No és a feleségem boldog is, ha viszontláthatja a házat. Érthető, ugye, ott töltöttük életünk harminc esztendejét, az mégiscsak valami!

Ellágyult, a szeme könnybe lábadt, elrévedezett, valahova a múltba nézett. Valóban így volt, a madárdalos, napsütötte, oly dús, oly biztos nyugalomuk lágy ölén a feleségét gyakran fogta el a vágy a Zsidó utcai ház után. Ha szemét lehunyta, maga előtt látta Chartres öreg városát ott a domboldalon, a Katedrális tértől az Eure partjáig. Odaérkezett, végigment a Szarka utcán, a Poros Kapu utcán, befordult a Lovász utcába, aztán, hogy ne kelljen kerülnie, lement a Gacsos-dombon, az aljából már meglátta a Nr. 19-et, a ház fehér homlokzatát, mindig zárt zöld zsaluit, ott, a Zsidó utca meg a Halpiac utca sarkán. Nyomorúságos két utca volt, harminc éven át nézte a viskókat, piszkos lakóit, meg az utca közepén folydogáló szennyvizet. De hány hetet, hány hónapot élt meg otthon, a csöndben úgy, hogy még csak a küszöböt sem

lépte át! Bele nem unt abba, hogy büszkélkedjék a heverőkkel, a szalon tükreivel, az ágy-neműkkel, a hálósobák mahagóni bútorzatával, mindazzal a fényűzéssel s a kényelemben is szigorú renddel, amelyet ők teremtettek, az ő kezük munkája volt, s amelynek vagyoniukat köszönhetik. Mélabús levertség fogta el, ha eszébe jutott egyik-másik meghitt zug, a toalett-szerek szüntelenül áradó illata, az egész háznak az a különös szaga, amelyet szinte a bőrében hurcolt magával, hogy fájdalmasan szüntelenül visszavágyódjék. Így aztán szinte várta a nagy forgalom idejét, s megfiatalodva, boldogan indult útnak, miután kapott az unokájától két nagy puszit azzal, hogy feltétlenül adja át az édesanyjának még aznap este a cukorkaboltban.

- Hát ez igazán kár, jaj de nagy kár - hajtogatta Nyakas, akit valóban bántott a gondolat, hogy Charles-ék nem lesznek ott a menyegzőn. - No és ha húgocskám írna a nagynénénknek, hogy jöjjön haza?

Élodie, aki tizenötödik évében járt, a haja ritkásan nőtt, s vérszegénységét a szabad levegő mintha még súlyosbította volna, most felemelte puffadt sápkóros szűzképét:

- Ó, azt nem lehet - lehelte -, nagymama határozottan megmondta, hogy több mint kétheti munkája lesz a cukorkákkal. Hoz is nekem egy zacskóval, ha jó lesznek!

Kegyessé volt ez, minden utazásról hoztak neki édességet, amelyről azt hitte, hogy a szüleinél készült.

- Jó, hát akkor jöjjön nélküle, bátyám, jöjjön el a kicsikével - mondta végül Lise.

Charles úr azonban oda se figyelt, megint elfogta az előbbi izgalom. Az ablakhoz lépett, mintha lesne valakit, a visszanyelt düh már majd kirobbant belőle, s minthogy tovább nem fékezhetette magát, kiküldte az unokáját a szobából.

- Menj, angyalkám, kicsit játszani.

Az meg már megszokta, hogy kiküldik, mihelyt a felnőttek beszélgetni kezdenek, s máris ment. A nagyapja meg a szoba közepére állt, karját összefonta a mellén, olyan fölháborodott volt, hogy beleremegett hájas, sárga és korrekt, nyugalmazott hivatalnokképe.

- Hát hallott már, hát látott már valaki ilyen gyalázatot!... Éppen a rózsalugast nyesegettem, az utolsó létrafokra léptem, s csak úgy áthajoltam a túloldalra, hát mit gondoltok, mit láttam meg?... Honorine, igen, a szolgálónk, Honorine meg egy férfi, egyik a másikon kalimpál, végzik a mocskos ügyeiket... Ó, a disznók, a disznók! Az én keritésem tövében!

Fuldokolt, járkálni kezdett, lépteit a kiátkozás drámai mozdulataival kísérte:

- Csak jönne már, hogy kihajíthassam a nyomorult szajháját!... Ilyet aztán mégsem tarthatunk a háznál! Hát nem valamennyit teherbe ejtik?! Hat hónap, ez már szinte szabály, aztán olyan hassal járkálnak, hogy egyet sem lehet megtűrni tisztességes családban... Még ez is, pedig ez jó dolgos volt, nem kényeskedett! Hát ez már a világ vége, a romlottság nem ismer határt!

Nyakas és Lise döbbsen bámulták, s merő tiszteletből osztották felháborodását.

- Hát nem, nem, bizony nem szép, bizony ez csöppet sem szép!

A házigazda elibük állt:

- És képzeljétek el, ha Élodie megy fel azon a létrán, ha ő látja meg! Ó, aki oly ártatlan, aki nem tud semmiről semmit, akinek még a gondolataira is vigyázunk!... Becsületistenemre, reszketek a gondolatra!... Jaj, mi lenne szegény feleségemmel, ha itt lenne!

S minthogy éppen az ablak felé pillantott, észrevette, hogy a lányka csak úgy kíváncsiságból föllép a létrára. Az ablakhoz rohant, s a rémülettől elfúló hangon, mintha a szakadék szélén látná, kiáltozott feléje: - Élodie! Élodie! Azonnal gyere le, gyere onnan, az isten szerelmére!

Megrogygánt a térde, egy karosszékbe roskadt, s tovább siránkozott a cseléd lányok romlottságán. Egyet meg nem rajtakapott azon, hogy a tyúkólban mutogatja a lánykának, milyen a baromfi fenéke! Hiszen éppen elég gondot okoz az is, ha kilép a házból, hogyan óvják meg a parasztok durvaságaitól, az állatok cinizmusától; élni sincs kedve, ha azt kell látnia, hogy otthona szüntelenül a bűn hajléka.

- Na, jön már vissza - mondta hirtelen. - Most aztán majd láthatjátok!

Csengetett, s miután nagy erőfeszítéssel visszanyerte méltóságos nyugalomát, szigorú képpel, ülve fogadta Honorine-t.

- Kisasszony, csomagoljon és azonnal távozzék. Kifizetem a fölmondásra járó egy hetet.

Boldogtalan és szégyenlős volt a hitványka, sovány cseléd lány arca, egyre próbált kimagyarázkodni, valami bocsánatkérésfélét hebegett.

- Kár a szóért, örüljön, ha nem jelentem föl közszeméremtséért.

Erre aztán föllázadt:

- Talán bizony azért, mert elfelejtettünk taksát fizetni?

Charles úr felállt, teljes nagyságában kihúzta magát, s fejedelmi gesztussal mutatott az ajtóra, hogy távozzék. Amikor a lány elment, nyersen könnyített dühén:

- Hogy létezzék ilyen kurva, aki gyalázatot hoz a házamra!

- Hát ez bizony az, de az ám, a javából! - mondogatta készségesen Lise és Nyakas, aki ismét rátért a mondókájára:

- Ugye, bátyám, akkor megegyeztünk, jön majd a kicsikével?

De Charles úr még mindig reszketett. A tükörhöz ment, idegesen belenézett, majd magaelégülten visszajött.

- Hogy hova megyünk? Ja, persze, a menyegzőtökre... Nagyon derék dolog, gyerekeim, nagyon derék, hogy összeházasodtok... Számíthattok rám, ott leszek, de azt nem ígérem meg, hogy Élodie-t is viszem, értitek, ugye? Lagziban elengedik magukat az emberek... Na, mit szóltok hozzá, jól megadtam ennek a dögnek, ugye? Még csak az kellene, hogy a nők pimaszkodjanak velem... Az ég áldjon benneteket, számíthattok rám.

Ezután Delhomme-ékhoz mentek, akik a szokásos vonakodás, sűrű kérések után elfogadták a meghívást. A családból már csak Jézus Krisztus lett volna hátra. Ő azonban igazán elviselhetetlenné lett, mindenkivel összeveszett, a legmocskosabb meséket találta ki, hogy szégyent hozzon a rokonságra; ezért úgy határoztak, hogy nem közösködnek vele, de persze reszkettek, nehogy valami gyalázatossággal álljon bosszút.

Rognes feszült várakozásban élt, nagy esemény volt ez az oly sokáig halogatott házasság. Hourdequin, a bíró is volt szíves elmenni az esküvőre, de amikor kérték, hogy legyen velük a lakodalmi vacsorán, kénytelen volt kimenteni magát, éppen Chartres-ban kellett töltenie az éjszakát valami pör miatt, viszont megígérte, hogy Jacqueline asszonyság ott lesz, minthogy nagy udvariasan őt is meghívták. Gondoltak ugyan arra, hogy Godard plébánost is meg kellene hívni, hadd legyenek ott az előkelőségek, csak hogy a plébános dühbe gurult az első szóra, nagyon rossz néven vette, hogy éppen Szent János napján lakodalmaznak. Alapítványi nagymise van Bazoches-le-Doyenben, hogyan képzelik, hogy Rognes-ba mehet délelőtt? Persze, minthogy Lise, Rose meg Fanny csökönyösen ragaszkodott ehhez a naphoz, és a meghívásról nem is esett szó, a plébános végül is beadta a derekát; délben Rognes-ba ért, de olyan mérgesen, hogy egy dühödt szuszra végigmondta a misét, amitől az asszonyok halálra sértődtek.

Egyébként meg hosszas viták után elhatározták, hogy a lakodalmat nagyon egyszerűen, családi körben ülik meg, hiszen a menyasszonynak maholnap hároméves lesz a kicsinye. De azért mégis bementek Cloyes-ba, hogy a cukrásznál rendeljenek egy tortát meg süteményeket. Minden pénzt ezekre az édességekre szántak, hogy kimutassák, nem sajnálják a pénzt, ha éppen úgy kívánja az alkalom. Úgy lesz, ahogy a saint-juste-i birtokosék, a Coquart-ék legidősebb leányának lakodalmán; lesz emeletes torta, kétféle krém, négy tál aprósütemény és más édesség. Otthon meg csinálnak jó erős levest, hurkát, megsütnek négy csirkét, meg marhát és borjút is, és négy nyúlból lesz pörkölt. Tizenöt emberre főznek, még nem is tudják pontosan, hányan lesznek. Ha marad valami, majd megeszik másnap.

A reggel még kissé borús ég később kitisztult, s derűs, tiszta volt a langyos este. A nagy konyha közepén terítettek, szemben a kemencével és a tűzhellyel, amelyen sülték a húsok, bugyogtak a mártások. A tűzhelytől olyan meleg lett a konyhában, hogy szélesre tárták a két ablakot meg az ajtót, s beszállt a frissen kaszált széna erős illata.

Rose és Fanny már az előző este óta segített a boldogult Bögöly lányainak. Három órakor a falu asszonyai kiálltak a kapuba: megérkezett a cukrász kocsija. Az édességeket tüstént elrendezték az asztalon, hadd lássa mindenki. Éppen ekkor érkezett meg a Néne, jóval megelőzve a többieket, botját a térde közé szorította, és gonosz szemét le nem vette az édességekről. Hát szabad így költekezni?! Egy falatot sem evett egész délelőtt, hogy este annál több férjen bele.

A férfiak, Nyakas és Jean, a tanúja, meg az öreg Fouan és Delhomme, aki a fiával, Nénessezel volt, az udvaron dugóztak; valamennyien redingot-t és fekete nadrágot viseltek, a fejükön selyem kürtőkalapot, amelyet egy pillanatra sem tettek le. Charles úr egyedül érkezett, előző nap visszavitte Élodie-t az intézetbe, ő nem vett részt a játékban, csak figyelte és bölcs megjegyzéseket tett.

Hat órára mindennel elkészültek, de várni kellett Jacqueline-ra. A nők leengedték szoknyájukat, amelyet előbb föltúrtek, nehogy bepiszkolódjék a tűzhely körül. Lise kék, Françoise meg rózsaszín selyembe öltözött, a divatjamúlt, rikító színű selymet dupla áron adta el nekik Lambourdiu azzal, hogy ez a legújabb párizsi divat. Az öreg Fouanné megint elővette lila puplinruháját, amelyben negyven év óta büszkélkedett a környék esküvőin; a zöld ruhába öltözött Fanny magára rakta minden ékszerét, az aranyláncot, az órát, egy tüt, gyűrűket, fülbevalót. Minden percben kiszaladt valamelyik asszony az útra, egészen a templomsarokig, hátha jön már a földesúr dámája. A húsok már odasültek, a jó erős leves, amelyet oktanul előre kitálaltak, ott hűlt a tányérokban. Végre valaki elkiáltotta magát:

- Jön már, jön már!

A cséza a kapu elé ért. Jacqueline fűgén kiugrott belőle. Szép lányhoz illően, jó ízléssel öltözködött, s most igazán bájos volt egyszerű piros babos fehér kartonruhájában, meztelen nyakkal, ékszer nélkül, csak a fülében csillogtak a briliánsok; Hourdequin-nek ez az ajándéka lázba hozta a környékbeli tanyákat. Meglepődve látták, hogy nem küldi vissza a bérest, aki elhozta, még azután sem, hogy segítettek neki a színbe vinni a kocsit. Egy Tron nevezetű fehér bőrű, vörös szőrű, gyermektegy képű óriás volt ez a legény, a Perche-ből való, s mintegy két hete szegődött el a Borderie-be mint fuvaros.

- Tron itt marad velem - mondta vidáman. - Majd aztán hazavisz.

A Beauce-ban nem szeretik a perche-ieket, azt mondják róluk, hogy hamis, álnok valamennyi. Összenéztek: hát ez a Cognette új szeretője, ez a barom nagy legény? Nyakas válaszolt, aki reggeltől kezdve nagyon barátságos, nagyon tréfás kedvében volt.

- Persze hogy marad! Magával van, és kész.

Lise szólt, hogy kezdjék már, s nagy zenebonával, széktologatással asztalhoz ültek. Hármójuknak nem jutott szék, gyorsan hoztak két ülökét, amiről lekopott a szalmafonat, deszkalapot fektettek át rajtuk. A kanalak máris derekasan csörömpöltek a tányérokban. A leves hideg volt, alvadt zsírcsöppek úszkáltak rajta. Sebaj, az öreg Fouan ezt úgy fogalmazta meg, hogy majd fölmelegszik a hasukban, mire viharos nevetésbe törtek ki. Kész irtóhadjárat volt a falás, ami ezután következett: a csirkék, a nyulak, a sülték fölmasíroztak, s iszonyatos fogcsattogtatás közepette eltűntek. Amilyen mértékletesek voltak otthon, másnál faltak úgy, hogy majd belepusztultak. A Néne nem is beszélt, nehogy abba kelljen hagynia az evést, szüntelenül ropogatva csak evett, evett, iszonyat volt látni, mit nyel el ez a nyolcvanéves lapos, száraz test úgy, hogy meg sem látszik rajta. Úgy beszéltek meg, amint az illik, Françoise és Fanny szolgál fel, nehogy a menyasszonynak kelljen felállnia az asztaltól, de Lise csak nem tudott békén megülni, minden pillanatban felugrált, fölgyúrte ruhája ujját, hogy nagy gonddal kitöltsön egy mártást, vagy lehúzza a nyársról a húst. A többiek is hamarosan követték a példáját, mindig volt valaki, aki éppen fölállt, kenyeret vágott; vagy egy tálat igyekezett maga elé húzni. Nyakas dolga lett volna, hogy bort kínálgasson, de nem győzte, pedig nem is vesztegette az időt azzal, hogy ki meg bedugaszolja a palackokat, csapra ütött egy hordót, de még így se jutott az evéshez, ezért Jean állt a helyébe, most ő töltögette a literes üvegeket. Delhomme feszesen ült, s a maga higgadt módján kijelentette, hogy ha nem akar megfulladni, folyadékra is szüksége van az embernek. Amikor a taligakerék nagyságú tortára került a sor, áhítatosan megbámulták, roppant nagy hatást keltettek a krémek; Charles úr odáig ment az udvariaskodásban, hogy becsületszavára kijelentette, ennél szebbet soha, még Chartres-ban sem látott. Az öreg Fouan meg, aki már nagyon belejött, rögtön ráduplázott:

- Ide hallgassatok! Ha az ember a fenekire kenné, ez még a hasadékokat is begyógyítaná!

Az egész társaság majd megszakadt nevetésben, főleg Jacqueline, akinek még a könnye is kicsordult. Hápogott, s még ő is megtoldotta valamivel, de szavai elvesztek a nagy nevetésben.

Az ifjú házások egymással szemben ültek, Nyakas az anyja meg a nénje, Lise pedig az öreg Fouan és Charles úr között; a többiek ott telepedtek le, ahova éppen kedvük tartotta, Jacqueline Tron mellé, aki szelíd és bárgyú tekintettel csüggött rajta, Jean és Françoise között csak a kis Jules ült, mind a ketten megígérték, hogy vigyáznak rá, a torta után azonban olyan heves gyomorrontás tört ki rajta, hogy a menyasszonynak le kell fektetnie a gyereket. Így aztán Jean és Françoise egymás mellett ülve fejezték be a vacsorát. A lány egyre fészkelődött, arca lángolt a nagy melegtől, holtfáradt volt, mégis roppant izgatott. Jean egyre buzgólkodott, mindig fel akart ugrani a lány helyett, de az elhárította, különben sem akart meghátrálni Nyakas elől, aki, ha jókedvében volt, örökösen tréfálkozott, s attól kezdve, hogy az asztalhoz ültek, szüntelenül bosszantotta. Ahogy elment mellette, belecsípett, a lány meg dühösen ráhúzott, aztán valami ürüggyel újra felállt, mintha húzná valami, hogy belecsípjenek, s ő üthessen. Közben panaszkodott, hogy csupa kék-zöld a csípője.

- Hát maradj ülve! - mondogatta Jean.

- Azt már nem! - kiáltotta. - Azért, mert Lise-t elvette, ne képzeld, hogy az én férjem is!

Amikor egészen besötétedett, meggyújtottak hat gyertyát. Három óra óta ettek, amikor végre tíz óra tájt sorra kerültek az édességek. Ettől kezdve kávé ittak, nem egy vagy két csészével, hanem egész bögrékkel. A tréfák egyre csipősebbek lettek: a kávé az erőt ad, nagyon jót tesz a sokat alvó férjeknek, s az oldalukat fogták nevetésben, valahányszor valamelyik nős vendég kortyolt belőle.

- Jól teszed, idd csak! - mondta Delhomme-nak Fanny nevetősen, a szokott tartózkodásából kivetkőzve.

A férj elpirult, megfontoltan mentegetőzött a sok munkájával, miközben Nénesse fiuk szája a füléig szaladt, úgy nevetett az éktelen hahota és combcsapkodás közepette, amit ez a hitvesi vallomás váltott ki. A gyerek különben annyit evett, hogy már majd kipukkadt. Egyszer csak eltűnt, és induláskor két tehén között alva találtak rá.

A Néne tartott ki legtovább. Éjfélkor nekiesett az aprósüteményeknek, néma dühvel, hogy mégis kifog rajta az ennivaló. Kitorölgették a tejszínes tányérokat, összeszedgették az emeletes torta morzsáit. A fokozódó mámor kódében felpattant blúzkapcsokkal, megeresztett nadrágszíjjal jöttek-mentek, a borral, mártással összefröcskölt ruhájukban csoportokba verődve beszélgettek. Dalolni is próbáltak, de egy nótának sem jutottak a végére, csak az öreg Rose dúdolgatott ellágyult képpel egy múlt századbéli pajkos nótát, fiatal korának emlékét, s reszketeg fejjel bólogatta hozzá a taktust. Kevesen voltak ahhoz, hogy táncoljanak, a férfiak meg különben is szívesebben üritgették a pálinkásüvegeket, pipáztak s pipájukat az asztallaphoz veregették, hogy kirázzák belőle a szutykot. Az egyik sarokban Fanny és Delhomme Jean és Tron előtt vitatták meg s garasnyi pontossággal felbecsülték az ifjú pár jelenlegi anyagi helyzetét, várható reménységeiket: beszélgetésük a végtelenségig húzódott, fölértékelték minden négyzetcentiméternyi földet; ismerték minden rognés-i család vagyoni helyzetét, még azt is tudták, mekkora értéket képvisel a vászonneműjük. Az asztal túlsó végén Jacqueline Charles urat foglalta le magának, ellenállhatatlan mosollyal bámulta, kíváncsiság tüzelt szép, romlott pillantású szemében. Kérdezősködött:

- És mondja, igazán érdekes ott Chartres-ban? Van mivel szórakozni?

Az meg egy városi körséta vezetőjének lelkesültségével válaszolt, beszélt a sétányokról, a vén fákról, amelyek valóságos árnyékövet vonnak Chartres köré, főként ott lent, az Eure mentén, nyáron is olyan kellemesen hűvösek a körutak. No és ott van a katedrális, a katedrális, amelyről jól tájékozott és a vallás jogait tiszteletben tartó emberhez illően beszélt. Igen, ez az egyik legszebb épület, a rossz keresztények e korában bizony túl nagyak bizonyul, csaknem mindig üresen áll a kihalt tér közepén, amelyen hét közben csak az ájtatos nők árnya suhan át; a nagy romlás e bánatát ő is átérezte, igen, egy vasárnap, amikor pár pillanatra betért a templomba, éppen vecsernye idején, didergett, alig látott valamit, persze a festett ablakok miatt, úgyhogy szemének meg kellett szokni a félhomályt, s csak akkor látta, hogy két leányintézetből vannak ott a gyerekek, mintha egy marék hangyát dobtak volna a hatalmas boltívek alá, énekeltek vékonyka, bizonytalan hangon. Igazán, az embernek összeszorul a szíve, ha látja, hogyan hagyják el a templomot a mulatók kedvéért!

Jacqueline ámulva, kirtartóan nézte, ellenállhatatlan mosolyával. Végül is suttogva kérdezte:

- És a nők, ott Chartres-ban, a nők?...

A férfi megértette, nagyon elkomolyodott, az általános mámor azonban az ő nyelvét is megoldotta. Jacqueline arca tüzelt, nevetgélve borzongott, oda-odadörgölözött a férfihoz, mintha így akarna behatolni abba a titokzatos világba, ahol minden este fősorakoznak a férfiak. De nem ezt kapta, a férfi, akit az alkohol mélabússá, atyáskodóvá tett, a maga nehéz munkájáról beszélt neki. Később aztán mégis tűzbe jött, mert a lány megemlítette, hogy csak úgy szórakozásból egyszer elsétált a châteauduni nyilvánosház előtt, a Davignon utca meg a Loiseau utca sarkán, megnézte azt a düledező viskót, a korhadózó, mindig zárt zsaluival. A ház mögött, az elhanyagolt kertben, egy nagy foncsorozott üveggolyóban visszatükröződött a ház képe, a galambdúccá átalakított padlásablak előtt a napfényben röpdöstek, turbékolnak a galambok. A kapu lépcsőjén akkor éppen gyerekek játszadoztak, a szomszédos huszárkaszárnya falai mögül meg kihallatszottak a vezényszavak. A férfi magából kikelten szakította félbe. Igen, persze, ismeri ezt a házat, két utálatos, elnyűtt nő dolgozik ott, még tükör sincs a szalonban. Az ilyen odúk a mesterség szégyenfoltjai!

- No de elvégre is, csak egy járási székhelyről van szó - mondta végül lehiggadva, a felsőbbrendű ember filozofikus türelmével.

Éjfél után egy óra volt, s már az alvást kezdték emlegetni. Az ifjú párnak már úgyis van gyereke, ugye akkor igazán nem sokat kell teketóriázni azzal, hogyan is bújnak ágyba. Elmaradhatnak a szokásos tréfák, nem dugnak kefét a lepedő alá, nem lazítják meg az ágy csavarjait, nem akasztanak rá csörgőket, amelyek minden moccanásra megszólalnak. Mert ugye minek ebéd után a papramorgó? Az az okos, ha isznak még egy kortyot, és szép jóéjszakát mondanak.

Lise és Fanny e pillanatban fölsikoltott. A nyitott ablakon át nagy marék mocsok röpült be, a kerítések tövében összeszedett ürülék, a hölgyeket tetőtől talpig telefröcskölte, vége lett a szép ruháknak. Ki az a disznó, aki ilyenre képes? Kirohantak, végignéztek a téren, az úton, a fal mögött is megnézték, sehol senki. De így is valamennyien úgy gondolták, csak Jézus Krisztus lehetett, így állt bosszút, amiért nem hívták meg.

Fouanék és Delhomme-ék hazaindultak, Charles úr is távozott. A Néne körbejárta az asztalt, hogy lássa, nem maradt-e valami, azután ő is nekiindult, de előbb még közölte Jeannel, hogy Nyakasék koldusbotra jutnak. Míg a többiek ittasan bukdácsoltak az úton a kövek között, a Néne távolodó lépteinek most is határozott, kemény ütemét botjának szabályosan ismétlődő kopogása kísérte.

Tron befogta a csézt Jacqueline asszonynak, aki a kocsi lépcsőjéről még visszafordult:

- Maga talán velünk akar jönni, Jean?... Ugye nem?

A legény már éppen fel akart szállni, de most visszafordult, szívesen hagyta a pajtására a lányt. Nézte, ahogy hozzásimul nagy darab új lovagjához, s amikor a kocsi eltűnt, kitört belőle a nevetés. Majd gyalog megy haza - gondolta, s egy pillanatra leült az udvaron a kőpadra Françoise mellé, aki a melegtől, a fáradságtól kábultan már előbb kiült, s várta, hogy elmenjenek a vendégek. A házaspár már a szobájában volt, s a lány megígérte, hogy ő majd mindent bezár, mielőtt lefekszik.

- Jaj de jó itt! - sóhajtott fel, vagy ötpercnyi hosszú hallgatás után.

S ismét csönd lett, fejedelmi csönd. Üdítő és varázsos volt ez a csillagos éjszaka. Az Aigreparti rétek felől, mint vadvirágok lehelete, áradt az erős szénaillat.

- Igen, nagyon jó - mondta később Jean. - Az ember szinte újjászületik tőle.

A lány nem felelt, s Jean észrevette, hogy alszik. A feje lecsuklott, a legény vállára hajolt, az meg jó egy órán át üldögélt mozdulatlanul, kusza gondolatokkal a fejében. Gonosz gondolatok is támadtak benne, aztán szétoszlottak. Nagyon fiatalka még, s valahogy azt képzelte, hogy az idő múlásával csak a lány öregszik majd, s korban így közelebb ér őhöz.

- Ide figyelj, Françoise, le kell ám már feküdni! Még megfázhatunk.

A lány fölriadt.

- Ejnye! Igazad van, jobb lesz az ágyban... Viszontlátásra, Jean.

- Viszontlátásra, Françoise!

Harmadik rész

1

Nyakas végre átvette jussát, az oly forrón áhított földet, melyet több mint két és fél éven át vágyból, haragból és csökönységéből született dühvel utasított vissza. Most már meg sem tudta volna mondani, miért makacsolta meg magát így, hiszen égett a vágytól, hogy aláírhasa a szerződést, bár rettegett, hogy rászedik, s nem tudott beletörödni, hogy nem bírhatja az egész örökséget, a felosztással szétszagatott, megcsonkított tizenkilenc holdat. Mióta átvette a részét, a kielégített szenvedély, a birtoklás vad öröme töltötte el; s az örömet megkétszerezte a tudat, hogy a nővére meg a fivére megrövidültek, hogy az ő része többet ér most, hogy az új út a földje mellett halad el. Valahányszor összetalálkozott velük, kajánul nevetett, hunyorított a szemével:

- Végül is csak én jártam jobban!

S ez még nem volt minden. Az oly sokáig halogatott házasságával is diadalmaskodott, a földjével szomszédos két hektárral, amit Lise hozott a házhoz; a két nővér közötti osztozkodás gondolata még csak fel sem merült benne, vagy legfeljebb mint a nagyon távoli jövő eshetősége, amitől valahogyan majd csak megmenekszik. Françoise részét is beleszámítva, nyolc hold szántója, négy hold rétje, vagy két és fél holdnyi szőlője volt; meg is tartja, inkább a kezét vágatná le, mint hogy megcsonkítsák a földet, s főként soha nem adná ki kezéből a Cornailles-dűlőben levő, most már majdnem háromhektáros parcellát, ott, az út mentén. Sem a nővérenek, sem a fivérének nincs ehhez hasonló földje, mindig felfűjt képpel, dölyfösen beszélt róla.

Egy év telt el, s a birtoklásnak ez az első éve kéjes öröm volt Nyakas számára. Soha, mikor másoknál volt beszegődve, nem forgatta meg ilyen mélyen a földet; most az övé volt, mintha a méhéig akart volna hatolni, hogy megtermékenyítse. Esténként kimerülten tért haza ekéjével, melynek vasa, mint az ezüst, csillogott. Márciusban elboronálta a búzáját, áprilisban a zabot, sokszorosán gondoskodott a földről, testét-lelkét neki szentelte. Mikor meg a föld már nem kívánt több munkát, vissza-visszajárt hozzá, csak hogy lássa, nézhesse, mint szerelmes férfi a kedvesét. Körbejárta, le-lehajolt, szokott mozdulatával fölmarkolt egy-egy zsiros rögöt, úgy szerette az ujjai közt szétmorzsolni, lassan visszapergetni, s oly boldog volt, ha nem érezte sem túl száraznak, sem túl nedvesnek, ha a belőle sarjadó jó kenyér ígérését szaglászhatta.

Így tárta elibe a Beauce virágzó rónáit márciustól júliusig, attól a perctől kezdve, hogy a zöld szálacskák kiütköztek, addig, míg sárgulni kezdtek a magas kalászkok. Akkor is látni akarta, ha ki sem mozdult a házból, leszedte a zsalut a hátsó konyhaablakról, mely a síkságra nézett, elibe állt, tekintete tíz mérföldön át szabadon bekalandozhatta a kerek égbolt alatt elterülő térs mezőket. Seholy egy fa, csak a châteaudun-orléans-i úton a távirópóznák egyenes, végtelen sora. A barna föld nagy kockáin először csak valami alig látható zöldes árnyék jelent meg. Ez a zsenge zöld aztán egyre sötétebb lett, csaknem egyforma árnyalatú zöld bársonytakaróként borult a földre. Aztán növekedtek, erősödtek a hajtások, mindegyik növény más-más árnyalatot kapott, már messziről meg tudta különböztetni a végtelen minden irányába nyúló parcellákat, a búza sárgászöldjét, a zab kékbe játszó árnyalatát, a rozs szürkébe hajló zöldjét, melyet a bíborszínű lóhere vörös táblái tarkítottak. Ez volt az az évszak, mikor a tavaszi színekbe öltözött s ifjúságától megszépült Beauce egyhangúsága harmonikus, szemet gyönyörködtető látvány volt. Aztán tovább magasodtak a kalászkok, s most már a tenger, a

mélységes és parttalan gabonatenger hullámzott a síkságon. Derűs reggeleken rózsaszínű köd lebbent felette, s amint a nap feljebb hágott, szellő járta a kristálytisza levegőt, egy-egy erősebb fuvalmára borzongott a mező, hullámverés járta e tengert a látóhatár egyik végétől a másikig. Valami borzongás sápasztotta a színeket, óarany fény suhant a búzatáblákon, kékesen fodrozódott a zab, a rozs meg-megremegő tükrén ibolyaszínnel csillant a napsugár. Egyik hullám a másikat érte: a róna szabadon járó szelében örökös volt a hullámverés e tengeren. Mikor az alkony leszállt, fehér vitorlának tűntek a távoli kivilágított homlokzatok, a földhajlatok mögül a magasba emelkedő tornyok voltak az árbocrudak. Hűvös volt ilyenkor, az alkonyi árnyakkal egyre tovább és tovább terjedt a nyílt tenger párák lehelete, mormolása - valahol erdő sötétlett, mint messzeségbe tűnő kontinens bizonytalan foltja.

Nyakas, ha nem is volt szép idő, nézte az előtte kitaruló Beauce-t, ahogy a halász nézi a szirtfokról a zajló tengert s a felette tomboló vihart, mely kenyerétől fosztja meg. Láta, mikor tomboló vihar kerekedett: fekete felhő sápasztotta ólmosra a gabonatengert, villámcsapások közben vöröslő fény cikázott a kalászosok fején. Láta hat mérföldről kerekedő fürgeteg, először csak kötélként tekergő rótvörös felhőcsík, mely üvöltve vágató szörnyűséggé sűrűsödve zúdult alá, nyomában legyilkolt termés, három kilométer széles barázdában semmisült meg a letiport, összetört vetés. Az ő földje nem szenvedte meg, a mások baján titkos örömmel szánakozott. S ahogy nőtt a búzakaralás, úgy növekedett az öröme is. A zöldellő kalásztenger egyre emelkedő szintje mögött már eltűnt egy szürke szigetecske, egy falu. A Borderie épületeinek tetőzete még látszott egy ideig, aztán az is elmerült. Már csak egy szélmalom szárnyai látszottak, mint hajóroncs a messzi tengeren. Mindenütt gabona, a gabona roppant zöld árjának végtelenbe nyúló parttalan tengere borította a földet.

- Az angyalát! - mondogatta esténként, mikor asztalhoz ült. - Ha a nyár nem lesz túl száraz, azért csak lesz kenyerünk!

Nyakasék már berendezkedtek. A házaspár foglalta el a földszinti nagy szobát, Françoise beérte a fölötté levő kamrával, az öreg Bögöly helyével, felmosta, betett egy összecsukható ágyat, egy öreg fiókos szekrényt, egy asztalt és két széket. A teheneket gondozta, élt, mint eddig. Ebben a békességben azonban már a széthúzás csirája szunnyadt, a nővérek közötti osztozkodás függőben maradt kérdése. Az idősebbik esküvőjének másnapján az öreg Fouan, a kisebbiknek a gyámja, mindenáron azt akarta, osszák meg a vagyont, hogy elkerüljenek minden későbbi kellemetlenséget. Nyakas azonban nem állt kötélnek, ugyan mire volna jó? Françoise túl fiatal, nincs még szüksége a földre. Elvégre mi változott? A nővérénél él, mint ezelőtt, ruházzák, etetik; igazán nincs oka panaszra. Az öreg csak csóválta a fejét ezekre az érvekre: az ember sohasem tudhatja, mi történik, a legjobb mégis az volna, ha szépen elszámolnának egymással; ezen erősködött Françoise is, tudni akarta, mije is van voltaképpen, aztán nem bánja, kezelheti a sógora. Végül mégiscsak Nyakas akarata, az ő csúfondáros és csökönyös, kedélyes durvasága győzött. Az osztozkodásról nem beszéltek többet, s Nyakas széltében-hosszában mondogatta, milyen kellemes is így, szépen, családi békességben élni.

- Fő a jó egyetértés, nekem nem is kell más! - hajtogatta.

Az első tíz hónapban nem is volt súrlódás sem a nővérek, sem a házastársak között, de aztán lassan rosszra fordultak a dolgok.

Úgy kezdődött, hogy egyiknek vagy másiknak rosszkedve volt. Először csak duzzogtak, aztán következtek a durva szavak, s közben kihajtott, erősödött az enyém-tied pusztító csirája, és lassanként megrontotta az egyetértést.

Lise és Françoise bizony már nem érezte ugyanazt a nagy szeretetet, mely hajdan összefűzte őket, most már senki sem látta, hogy egymásba karolva, egy kendőbe burkolózva sétálnak a leszálló alkonyatban. Valami egyre növekvő kölcsönös hidegség férközött közibük. Mióta

férfi élt a házban, Françoise úgy érezte, elveszik tőle a nővérét. Ő, aki azelőtt mindenben osztozkodott Lise-zel, nem osztozkodott ezen a férfin, s ezért befurakodottnak érezte, akadálynak, mely elzárja előle a nővére szívét, ahol eddig csak neki volt helye. Nem csókolta meg a nővérét, ha elment hazulról, a ha Nyakas csókolta meg, megsértődött, mintha beleittak volna a poharába. Az enyém-tied kérdésében továbbra is gyerekesen gondolkodott, roppant szenvedéllyel védte az enyém-tied igazát, s minthogy a nővére most már valaki másé volt, nem törődött vele, de ragaszkodott ahhoz, ami a sajátja, ragaszkodott a föld és a ház feléhez.

Françoise haragjának azonban volt egy másik, olyan oka is, amiről jómaga sem tudott. A ház hűvös levegőjében, ahol az öreg Bögly özvegysege óta nem volt szerelem, semmi zavaró fuvallat nem érte. És most egy hím költözött e fedél alá, egy nyers hím, aki megszokta, hogy az árokban rántsa föl a lányok szoknyáját, akinek erőszakos ölelései megrázták a szoba falát, kihallatszottak az ajtó-ablaknyílásokon. Françoise már mindent tudott, hiszen látta, hogyan szaporodnak az állatok, s most utálkozott és elkeseredett. Napközben inkább elment hazulról, hadd disznólkodjanak kedvükre. Este, mikor vacsora után nevetgélni kezdtek, rájuk kiabált, hogy legalább addig várhatnak, amíg elmosogat. Aztán fölment a szobájába, minden ajtót bevágott maga után, s közben vékony szájjal szidta őket: disznók, disznók! De akármit csinált, mindig azt képzelte, folyton hallja, mi történik odalent. Fejét a párnába fúrta, takaróját a szeméig húzta, láztól tüzelt, hallucinációk kínozták szemét, fülét; a serdülés válsága gyötörte.

A legrosszabb mégis az volt, hogy mikor Nyakas észrevette, mennyire foglalkoztatja ez az egész, csúfolni kezdte, csak úgy tréfából. No és aztán? Mit szól majd, ha vele esik meg? Lise is nevetett, nem talált ezen semmi kivetnivalót. A férfi meg elmagyarázta neki, hogy is van ez az egész: ha már egyszer a Jóisten mindenkinek juttatott ebből az ingyenes élvezetből, vegye ki belőle a részét mindenki, csinálja ahányszor csak jólesik, de gyereket, azt ne, azt már nem, abból elég. Úgyis a kelleténél többet csinál az ember merő butaságból, mielőtt még házasodna. A kis Jules is csuda meglepetés volt, az már igaz, de hát csak bele kellett nyugodni. Viszont ha már az ember egyszer házas, megkomolyodik, s inkább kivágná magát, mint a kandúrt szokás, de még eggyel nem kezdene! Hogyan, hogy egy évvel több legyen a háznál, mikor úgyis túl gyorsan fogy a kenyér! Ő bizony észnél van, amikor a feleségével hál, aki olyan kövér, a huncut, hogy egyszeriben bekapná a legyet - mondta, s még csak úgy tréfából hozzátette, hogy ő ugyan jó mélyen szánt, de nem vet. Búzá, ó, búzá, azt igen, amennyit csak adni tud a föld duzzadó méhe, de gyereket, na, azt soha, abból elég!

S az örökös célozgatások, a szinte szeme előtt, füle hallatára folyó szeretkezések egyre fokozták Françoise nyugtalanságát. Úgy beszéltek, hogy megváltozott; valóban, érthetetlen kedélyhullámzások rabja lett, vidám volt, aztán szomorú, aztán mogorva és zsörtölődő. Reggelenként sötét pillantásokkal kísérte Nyakast, amikor az nem zavartatta magát, s félmeztelenül ment át a konyhán. Semmiségeken összekapott a nővérével, ha eltört egy csészét: talán bizony nem volt az övé is ez a csésze? Vagy legalábbis a fele? Talán bizony nem törhetné össze mindennek felét, ha úgy tartja kedve? Az enyém-tied körüli viták kiélesedtek, s napokig tartó haraggal végződtek.

Ez idő tájt Nyakast is gyalázatos rosszkedv fogta el. Kegyetlen szárazság sújtotta a földet, hat héten át egy csepp eső sem esett, ökölbe szorított kézzel járt haza, belebetegedett, látva, hogy veszélyben forog a termés, hogy semmit érő a rozs, sovány a zab, a búza meg besül, mielőtt magot érlelne. A vetéssel együtt szenvedett, a gyomra összeszűkül, görcs állt kezébe-lábába, meggörnyedt, kiszáradt a rosszkedvtől, haragtól. Így esett első veszekedése Françoise-zal egyik reggel. Meleg volt, s miután megmosakodott a kútnál, nyitva hagyta az ingét, gombolatlan nadrágja majdhogy le nem csúszott róla, s mikor asztalhoz ült, hogy egyen, Françoise, aki a levest tette elibe, egy pillanatra elfordult tőle. Aztán lángvörösén kiabálni kezdett:

- Türd már be az inged, mert ez már valami utálatos!

A férfi is bal lábbal kelt fel s kitört.

- A kutya istenit! Nem tudnál már nyugton hagyni?... Ne nézd, ha nem tetszik. Alighanem nagyon szeretnéd, ha neked is jutna belőle, taknyos, hogy egyre csak ezen jár az eszed!

Françoise még mindig lángvörösen hebegett, mikor Lise oktanul hozzátette:

- Igaza van, utóvégre már kihozod az embert a sodrából... Ha már itthon sem lehetünk nyugton, jobb, ha elmész.

- Jó, megyek - mondta dühösen Françoise, ezzel kirohant, és bevágta maga mögött az ajtót.

Másnap azonban Nyakas ismét kedves volt, békülékeny és tréfálkozó. Az éjszaka beborult, tizenkét óra óta langyos, sűrű eső hullott kitaróan, csöndes nyári eső, melytől újjáéledt a vidék; Nyakas kinyitotta a síkságra néző ablakot, pirkadattól nézte az esőt, az arca sugárzott, zsebre vágott kézzel hajtogatta: - Urak vagyunk ám, az a jó Isten dolgozik helyettünk... Ej, egypár, ilyen nap kellene még, aztán ölbe tehetnénk a kezünket, többet ér ez, mintha az ember hajnaltól napestig gyötri magát a munkával, aztán mégsem megy semmire!

Lassan, csöndesen, kitaróan egyre csorgott az eső, s hallatszott, hogyan issza a Beauce, a szomszédhozó Beauce, melynek se patakja, se forrása. Susogott, suhogott a táj, volt mit innia a szomszédhozó nagy toroknak. Mindent átjárt, átítatott, minden kizöldült a záporban. A gabona visszanyerte ifjúi egészségét, szilárdan, egyenesen tartotta fel kalászát, mely dagadt, hízott, feszült a lisztől. Ő pedig, akár a föld, akár a gabona, minden pórásával itta az esőt, feloldódott, fölfrissült, meggyógyult, aztán ismét az ablak elé állt s felkiáltott:

- Gyertek, gyertek már!... Arany hullik ám az égből!

Egyszerre csak meghallotta, hogy valaki nyitja az ajtót, hátranézett s meglepetve látta, hogy az öreg Fouan nyitott rájuk.

- Ejnye! Maga az, apám?... Talán békavadászatról jön? Az öreg lerázta nagy, kék esernyőjét, facipőjét a küszöbön hagyta, aztán belépett.

- Ez aztán az alapos öntözés - mondta. - Bizony elkelt már.

Egy év óta, hogy a vagyonszerelést mindannyian elfogadták, aláírták, telekkönyvezték, az öregnek egyetlen elfoglaltsága maradt: ki-kijárt hajdani földjeire, csak hogy láthassa. Mindig a földjei körül látták, ott járkált figyelmes tekintettel, szomorúan vagy vidáman, aszerint, milyenek ígérkezett a termés, s egyre háborgott a gyerekei ellen, mert nem úgy van, mint volt, mert az ő hibájuk, hogy semmi sem megy rendjén. Ez az eső azonban őt is jobb kedvre hangolta.

- Na, hát csak úgy benézett hozzánk? - folytatta Nyakas.

Françoise, aki eddig meg sem szólalt, most előrelépett, s határozott hangon mondta:

- Nem, én kértem bátyámat, hogy jöjjön el.

Lise az asztalnál állt, és borsót bontott, de most abbahagyta a munkát, az arca hirtelenében elkomorult, leengedte a kezét, s némán várakozott. Először Nyakasnak is ökölbe szorult a keze, de aztán ismét derűs képet vágott, elhatározta, hogy nem gurul dühbe.

- Igen - kezdte lassú szóval magyarázni az öreg -, tegnap beszélt velem a lányka... Látjátok, igazam volt, mikor azt akartam, hogy azon melegiben tisztázzatok mindent. Mindenkinek megvan a maga része, akkor aztán nincs min veszekedni, éppen fordítva, ha megvan az osztzkodás, megvan a békesség is... Most már aztán igazán el kell intézni. Mert ugye, joga van ahhoz, hogy megtanulja, miye is van. Meg én is felelős lennék... Azt mondom hát, állapodjunk meg egy napban, mikor mindahányan elmegyünk Baillehache közjegyzőhöz.

Lise nem tudta tovább fékezni magát:

- Miért nem küld mindjárt zsandárt a nyakunkra? A fene enne meg! Mintha legalábbis meglopnánk!... Hát én talán jártatom a számat, kibeszélem valahol is, hogy olyan ez a lány, mint a tüskés bot, az ember azt sem tudja, hogy nyúljon hozzá!

Françoise már válaszolt volna ugyanilyen hangon, mikor Nyakas hátulról játékosan elkapta s fölkiáltott:

- Micsoda butaságok ezek!... Össze-összekapunk, de azért csak szeretjük egymást, hát nem? Szép is volna, ha testvérek között sem lenne egyetértés!

Françoise elrántotta magát, s már kezdődött volna a veszekedés, mikor ismét nyílt az ajtó, s Nyakas örvendezni kezdett:

- Jean!... No, ezt aztán megöntözték! Akár az ázott kutya.

Jean a tanyától idáig szaladt, mint már oly sokszor, éppen csak egy zsákot vetett a hátára az eső ellen, de úgy megázott, hogy csak úgy csorgott róla a víz, szinte gőzölgött, s maga is jó lélekkel nevetett, hogy így pórul járt. Miközben lerázta magáról a vizet, Nyakas ismét az ablak elé állt, s egyre boldogabban nézte a kitartó esőt.

- Hogy esik! Hogy esik! Igazi istenáldás!... Hát ez már igen, micsoda eső!

Aztán visszafordult:

- Te meg éppen jókor jöttél. Azok ketten javában marják egymást... Françoise azt akarja, legyen meg az osztozkodás, hogy aztán itthagyon bennünket.

- Ugyan! Ez a kislány? - döbönt meg Jean.

Françoise utáni vágya titkolt, heves szenvedéllyé erősödött, s minden öröme az volt, hogy eljárhatott ide, láthatta ebben a házban, ahol barátként fogadták. Hússzor is feleségül kérte volna már, ha nem érzi magát oly öregnek a lány fiatalsága mellett; és hiába a várakozás is, a tizenöt év korkülönbség mindig tizenöt év marad. Úgy látszott, senki sem sejtí, hogyan gondol a lányra, sem ő, sem a nővére, sem a sógora. Így aztán még Nyakas is szívélyes volt vele, eszébe sem jutott, hogy Jean látogatásainak célja lehet.

- Kislány, hát persze hogy kislány - mondta apai elnézéssel.

Françoise azonban mereven állt, tekintetét a földre szögezte, megmakacsolta magát.

- Adjátok ki a részemet.

- Ez volna a legokosabb - dünnyögte az öreg Fouan.

Jean ekkor kedvesen megfogta a csuklóját, a térdéhez húzta a lányt, így tartotta sokáig, bár keze is reszketett, hogy ily közel érzi magához, melegen beszélt hozzá, de hangja elfogódottá lett, mikor kérlelni kezdte, hogy maradjon. Hova is menne? Idegenekhez? Cselédnek Cloyes-ba vagy Châteaudunbe? Hát nem jobb itt, az otthonban, ahol felnőtt, azok között, akik szeretik? A lány hallgatta, most ő hatódott meg, mert noha aligha jutott eszébe, hogy udvarlót lásson benne, rendszerint szívesen hajlott a szavára, nagyrészt barátságból s kicsit félelemből is, hiszen Jean mindig oly komoly volt.

- Csak adják ki a részemet - mondta ismét, de már kevésbé határozottan. - Azt nem mondom, hogy elmegyek.

- Számár vagy - szólt közbe Nyakas -, mi az ördögöt kezdesz a részeddel, ha maradsz? Megvan mindened, akár a nénédnek vagy nekem, miért akarnál felezni?... Eh, kész nevetség!... Ide hallgass szépen, ahogy férjhez mész, rögtön megcsináljuk az osztozkodást.

Jean szeme most is a lányra szegeződött, arca megrándult, mint akit szíven ütöttek.

- Hallod? Ahogy férjhez méysz!

Françoise leverten hallgatott.

- És most eredj szépen, kedveském, csókold meg a nővéredet. Hidd el, jobb ez így.

Lise a maga lármásan vidám, kövér komámasszony mivoltában még nem vált rosszindulatúvá, s most elsírta magát, mikor Françoise a nyakába csimpaszkodott. Nyakas, boldogan, hogy ismét elhalasztották az ügyet, lármázni kezdett, hogy az angyalát, de már erre iszunk egyet, öt poharat vett elő, kibontott egy palackot, aztán ment egy másikért. Az öreg Fouan cserzett képe kiszínesedett, mikor magyarázgatta, ő csak azt tette, ami a kötelessége. Valamennyien ittak, a nők is, a férfiak is, kölcsönösen mindnyájuk egészségére.

- Jó ez, jó bor! - kiáltotta Nyakas, és lecsapta a poharat. - De azért nekem mondhattok akármit, ez sem ér föl azzal, ami odakint esik!... No nézzétek, nézzétek már, még egyre esik! Ez aztán igen!

Valamennyien az ablak elé gyülekeztek, és boldogan, szinte áhítatos rajongással nézték, milyen kitartóan hullik a langyos, csöndes eső, szinte látták, hogy a varázserejű víz nyomán mint nő, izmosodik a búza.

2

Ezen a nyáron az öreg Rose gyengélkedett, a lába fölmondta a szolgálatot, s egyik nap elhívatta Palmyre-t, az unokahúgát, hogy kicsit takarítsa ki a házat. Fouan elment hazulról, és szokása szerint a szántóföldek körül csavargott, és miközben a szerencsétlen teremtés térden csúszkált a vízben, súrolt, hogy majd beleszakadt, az öregasszony a nyomában totyogott, s egyre ugyanazokon a történeteken rágódtak.

Először is Palmyre szerencsétlensége került szóba: Hilarion, a testvére, újabban verte. Bizony nagyon elkomiszodott ez az ártatlan, ez a szerencsétlen; s minthogy nem volt tisztában az erejével, hogy öklével akár a követ is szétmorzsolhatná, a boldogtalan teremtés szüntelenül rettegett, hogy egyszer még holtan marad a kezében, ha jól megmarkolja. De nem akarta, hogy bárki is beleavatkozzon, elzavart mindenkit, végtelen szeretetével valahogy mindig csak le tudta csitítani. A múlt héten olyan csetepaté volt, hogy még most is erről beszélt egész Rognes, olyan verekedés, hogy a szomszédok összefutottak, s látták, milyen gyalázatosan bánik el a nénjével.

- Mondd csak, lányom - kérdezte Rose, hogy bizalmasabb szóra bírja -, igaz, hogy meg akart erőszakolni az a vadállat?

Palmyre abbahagyta a súrolást, összekuporodott nedves rongyaiban, s megbántódva hallgatott.

- Azután mit tartozik az másokra? Mi közük hozzá? Minek kell leskelődni utánunk?... Nem lopunk meg senkit!

- Ejnye már - folytatta az öregasszony -, azért mégiscsak nagy bűn ám, ha igaz, amit mesélnek, hogy együtt háltok!

Kis ideig messze révedő tekintettel, szenvedő arccal hallgatott a boldogtalan, aztán ismét meggörnyedt, dadogó mondatai közben ide-oda lendült sovány karja.

- Nagy bűn, mit tudom én?... A plébános is elhívatott, aztán azt mondta, hogy a pokolba kerülünk. De ő, szegénykém, biztos, hogy nem... Ártatlan az, plébános úr, mondtam neki, annyit tud az a bűnről, mint egy háromhetes pólyás, hiszen elpusztult volna, ha én nem etetem, mi öröme van szegénynek abból, hogy olyan, amilyen... Hogy meg velem mi lesz, az az én dolgom. Ha majd egyszer megfojt, ha megint rájön a bolondóra, mint most, hát akkor majd meglátom, hogy a Jóisten megbocsátja-e nekem.

Rose már régóta tudta, mi az igazság, s mikor látta, hogy nem tud meg semmi újat, higgadtan megjegyezte:

- Ha egyszer így van, hát nincs másként... De azért csak nem élet ez, ahogy te vagy, lányom.

Aztán azon siránkozott, hogy mindenkinek megvan a maga keresztje. Bizony ő meg az ura is eleget kínlódnak, mióta a jó szívük rá vitte őket arra, hogy kisemmizzék magukat a gyerekeikért! S ha már egyszer rákezdett, örökös panaszának nem volt se vége, se hossza.

- Hej, édes istenem, az ember a végén már azzal sem törődik, hogy semmi becsülete a gyerekei előtt. Ha egyszer disznók a gyerekek, hát disznók... Csak legalább az évjáradékot fizetnék...

S vagy huszadszor elmagyarázta, hogy csak Delhomme hozza meg negyedévéként az ötven frankot, abban nincs hiba, pontosan! De Nyakas, az mindig hátralékban van, mindig alkudozik, most is, pedig már tíz napja fizetnie kellett volna, még most is várják, ma estére ígérte, hogy eljön, aztán fizet. Jézus Krisztussal egészen egyszerű, nem ad az semmit, még a színét sem látták a pénzének. S még volt képe ma reggel nyakukra küldeni a Szutykost, az siránkozott nekik itt, hogy adjanak kölcsön öt frankot, hadd főzzön húslevest az apjának, merthogy beteg. Hogyne, beteg, tudjuk, mi a betegsége, mindent lefolyat a gigáján. De ők aztán tudták, s jól megadták ennek a kis senkiházinak. Megüzenték tőle az apjának, ha nem hozza meg az este az ötven frankot, mint a Nyakas, hát végrehajtót küldenek hozzá.

- De csak úgy mondtuk, hogy ráijesszünk, mert azért nem rossz az a szegény fiam - tette hozzá Rose, aki máris ellágyultan gondolt kedves elsőszülöttjére.

Alkonyattal Fouan hazatért vacsorázni, s az asztalnál evés közben megint csak rázendített az öregasszony, míg férje lehorgasztott fejjel némán evett. Hát van Isten az égben, hogy a hat-száz frankjukból mindössze Delhomme-tól kapjanak meg kétszázat, Nyakastól nagy nehezen százat, Jézus Krisztustól meg egy garast sem, hiszen ez éppen a fele a járandóságuknak! Pedig ezek a bitangok a közjegyzőnél aláírták, ott van, írásban van, a bíróságnál letétben! De füttyülnek ezek a bíróságra!

Palmyre, aki sötétben fejezte be a konyhakő felsúrolását, minden panaszra azzal a mondattal válaszolt, mely mint a nyomorúság refrénje tért vissza:

- Hát bizony mindenkinek megvan a maga keresztje, csak bírja az ember!

Rose végre rászánta magát, hogy világot gyújtson, s ekkor kötésével kezében a Néne lépett be. A hosszú napok után esténként már nem szomszédoltak, de nehogy egy gyertyacsonkot is pazaroljon, az öccsénél töltötte az estét, mielőtt a sötétben tapogatózva ágyba bújt volna. Most rögtön letelepedett, s Palmyre, akinek még ki kellett súrolnia a serpenyőket és a fazekakat, szusszanni sem mert, mióta meglátta a nagyanyját.

- Ha kell még meleg víz, lányom - szólt neki Rose -, kezdj meg egy nyalábot.

Az öregasszony valameddig fékezte magát, megpróbált másról beszélni, mert Fouanék nem szívesen panaszkodtak a Néne előtt, tudták, hogy csak örvendezik, ha azon siránkoznak, hogy mindenüket odaadták, a harag mégis elragadta.

- Különben akár rádobhatod a tűzre az egész nyalábot, ha már ezt is nyalábnak merik nevezni! Szedett-vedett gallyak, korhadt kerítéslecek!... Fanny alighanem a fáskamrája szemetjét kaparta össze, azt küldi el nekünk!

Fouan az asztalnál ült, előtte teli pohár, úgy hallgatott, mint aki elhatározta, hogy néma marad; de most kikelt magából: - A kutya istenit, elhallgatsz már azzal a rőzsével? Szemét, úgylis tudjuk!... Na és én, én mit szóljak ehhez az ócska lőréhez, amit Delhomme bor helyett ad?

Fölemelte a poharat, s a gyertyaláng felé tartotta.

- Csak azt szeretném tudni, miből van! Még csak nem is a hordó üledéke... S aztán ez a becsületes ember! A másik kettő akár azt is elnézné, hogy szomjan vesszünk, a patakról sem hozna egyik se egy üveg vizet!

Elszánta magát, s fölhaltotta a bort. De aztán dühösen köpködött.

- Méreg ez! Azért adják, hogy menten fölforduljak tőle!

Most már Fouan is, Rose is szabadjára eresztette a haragját, egyik sem hallgatott el semmit. Könnyítettek sebzett szívükön, egymást váltva litániázták el sérelmeiket, mindegyik mondta a magáét. Arról volt szó ugye, hogy hetenként tíz liter tej; még hatot se kapnak, s aztán - a plébánosnál se járt, mégis meg van keresztelve! A tojással is így van, alighanem külön rendelik a tyúkoknál, mert ilyen aprót még a cloyes-i vásáron sem lehet látni, de nem ám, érdemes megnézni, s még ezt is olyan nehezen adják, hogy közben megzúpul. Na, aztán a sajt! Na, a sajt... Rose hascsikarást kap, valahányszor eszik belőle. És már futott is, hogy hoz egyet, mindenáron azt akarta, hogy Palmyre kóstolja meg. Na, hát nem kész förtelem, hát nem égbekiáltó? Alighanem lisztet tesznek hozzá, de az is lehet, hogy gipszet. De máris Fouan vette át a szót, azon siránkozott, hogy naponta csak egy sou ára dohányt füstölhet el; de még be sem fejezte, máris Rose zendített rá, a kávéját siratta, amiről le kellett mondania; aztán egyszerre mindketten beszéltek, kórusban vádolták a gyerekeiket, hogy az ő lelkükön szárad a beteg, öreg kutyájuk veszte, épp előző nap szánták rá magukat arra, hogy elemésszék, mert már túl sokba került.

- Mindent odaadtam nekik - kiáltotta az öreg -, és most fütyülnek rám az átkozottak!... Hiszen abba pusztulunk bele, hogy szüntelenül csak rágódunk, miért is kellett ilyen nyomorúságra jutnunk!

Végre abbahagyták, s a Néne, aki eddig a száját sem nyitotta ki, először az egyikre, aztán a másikra fordította gonosz, kerek madárszemét.

- Úgy kell nektek! - mondta.

Éppen e pillanatban lépett be Nyakas. Palmyre, aki már elkészült a munkájával, felhasználta az alkalmat, hogy kisurranjon a tizenöt sou-val, amit Rose a markába dugott. Nyakas pedig mozdulatlanul állt a konyha közepén, hallgatott, ahogy a parasztok hallgatnak, akik óvatosságukban sohasem akarnak elsőnek megszólalni. Két perc múlt el így. Az apa végül kénytelen-kelletlen nekikezdett a beszédnek.

- Szóval elszántad magad... Még szép... Tíz napig jól megvárattál bennünket.

Nyakas csak himbálta magát.

- Az ember csinálja, ha tudja. De mindenki csak a saját fazekába lát bele.

- Az meglehet, de ha ez így megy, amíg te eszel abból a fazékból, mi majd fölfordulunk... Aláírtad, vállaltad, fizetned kell idejében, pontosan.

Nyakas, látva, hogy az apja dühös, tréfára fordította a dolgot.

- Ha elkéstem, hát csak szóljanak, vissza is mehetek... Hát nem szép tőlem, hogy egyáltalán fizetek? Van, aki ezt sem mondhatja el!

Ez a célzás Jézus Krisztusra annyira nyugtalanította Rose-t, hogy meg merte rángatni az ura zekéjét, s az öreg fékezve a haragját, folytatta:

- Jól van, add már ide az ötven frankot; a nyugtát is előkészítettem.

Nyakas kényelmesen kotorászni kezdett a zsebében. Bosszús pillantást vetett a Nénére, akinek jelenléte szemmel láthatóan zavarta. A vénasszony letette kötését, bagolyszeme csupa sóvárgás volt, hogy pénzt láthasson. Az apa és az anya is közelebb lépett, tekintetüket ők sem vették le fiuk kezéről. S a három tágra nyílt szempár kényszerének engedve, Nyakas végre előkötötte az első ötfrankot.

- Egy - mondta, s az asztra tette.

Egyre lassabban és lassabban kerültek elő a következők. Hangosan számolt tovább, s hangja fokozatosan gyöngült. Az ötödik után szünet következett, a zsebe legmélyén kellett keresgélnie, míg még egyet talált, aztán ismét határozottan, nagyon hangosan kiáltotta:

- És hat!

Fouanék vártak, vártak, de nem következett több.

- Hogyhogya hat? - kérdezte végül az apa. - Tíz darab ötfrankot kell adnod... Hát bolondnak nézel minket? A múlt negyedkor is csak negyven frankot fizettél, ez meg már csak harminc!

Nyakas siránkozni kezdett. Jaj, hát ha semmi se megy úgy, ahogy kellene! A gabona ára megint esett, a zab alig hoz valamit. A lova meg felfúvódott, úgyhogya kétszer is el kellett hívatni az állatorvost. Egyszóval kész tönkremenés, nem is tudja, hogy lesz, mint lesz.

- Mit törődöm én vele! - hajtogatta az öreg dühösen. - Vagy megadod az ötven frankot, vagy törvénybe megyek!

De aztán eszébe jutott, hogy előlegként elfogadhatja a harminc frankot, s erre lehiggadt, azt mondta, hogy rá is írja a nyugtára.

- Szóval jövő héten megadod a húsz frankot... ráírom a papirosra.

Nyakas fürge kézzel kapta föl a pénzt az asztról.

- Nem, nem! Azt már nem!... Nyugtázza csak. Hagyja az elismervényt úgy, ahogy van, vagy megyek... Azt szeretném tudni, minek adjam oda az utolsó garasomat, ha úgyis csak adósuk maradok?!

Szörnyű volt az apa és fiú kérlelhetetlen csökönyössége, ahogy fáradhatatlanul ismételték egyre ugyanazt. Az egyik dühöngve, hogy miért is nem vágta zsebre azonnal a pénzt, a másik meg a markában szorongatva, elszántan, hogy csak addsa-nesze engedi ki a kezéből. Az anya kénytelen volt másodszor is megrángatni az ura zekéjét, s az ismét engedett.

- Jól van, te átkozott tolvaj, nesze, itt a papír! Azt érdemelned, hogy a pofádba vágjak... Ide azzal a pénzzel!

A pénzt és az elismervényt kicserélték, egyik kéz a másikba adta; s Nyakas a jelenet végén elnevette magát, kedves volt, elégedett, mindnyájuknak szép jóestét kívánt, úgy ment el. Fouan kimerülten ült le az asztal mellé. A Néne ismét belekezdett a kötésébe, de előbb vállat vont, s két dühös szót vágott a képébe:

- Vén marha!

Csend lett, aztán ismét nyílt az ajtó. Jézus Krisztus lépett be. Szutykóstól tudta, hogy az öccse este fizet, megleste az úton, megvárta, míg távozik, hogy aztán ő jelentkezzen. Az arca szelíd volt és ellágyult az előző napi részegségtől. Már a küszöbről egyenest a hat darab ötfrankosra esett a tekintete: Fouan oktalánul az asztalra tette a pénzt.

- Hyacinthe! - kiáltott Rose boldogan, hogy látja a fiát.

- Én vagyok... Jó egészséget mindnyájuknak!

Ezzel előrelépett, tekintetét le nem vette volna az ötfrankosokról, melyek mint megannyi holdacska fénylettek a gyertyalángban. Az apja, amint hátrafordult s követte a tekintetét, összereszt, eszébe jutott a pénz. Sebtében egy tányért borított rá. Elkésett.

„Vén marha vagyok - gondolta saját oktalanságán bosszankodva. - Igaza van a Nénének.”

Aztán nyersen kiabálni kezdett:

- Jól tetted, hogy eljöttél fizetni, mert olyan igaz, mint ahogy ez a gyertya itt ég, hogy holnap végrehajtót küldtem volna rád!

- Igen, Szutykos is mondta - nyöszörgött Jézus Krisztus nagy alázatosan. - Ezért is jöttem el hazulról, mert ugye csak nem kívánják a halálokat... Fizetni, magasságos ég, miből fizessen az ember, ha még kenyere sincs elegendő?... Mindent eladtunk, nemcsak a szám jártatom, jöjjenek el, nézzék meg, ha azt hiszik, hogy csak a szám jár. Nincs az ágyban egy lepedő, nincs egy szék, semmi... s ráadásul beteg vagyok...

Kételkedő röhej szakította félbe. Mintha meg sem hallotta volna, folytatta:

- Lehet, hogy nem látszik rajtam, de mégiscsak bujkál bennem valami. Köhögök, érzem, hogy nem sokáig húzom... S ha még ennivalója volna az embernek! De ha már az sincs, csak beadja a kulcsot, ez az igazság, ugye?... Persze hogy fizetnék, ha volna pénzem. Mondják meg, hol van, hadd adjam maguknak, és először is hadd főzzek egy kis húsleveset magamnak! Két hete már színét sem láttam a húsnak!

Rose már kezdett meghatódni, Fouan azonban egyre dühösebb lett.

- Mert mindent elittál, naplopó, semmirekellő, de bánom is én! Azokat a szép földeket, amik már annyi sok éve a családban voltak, elzalogosítottad! Hiszen már hónapok óta hejehujáztok, te is meg a kurva lányod is, s ha most a végére értetek, hát dögöljete meg!

Jézus Krisztusnak több se kellett, zokogni kezdett:

- Egy apa beszél így! Egy apa! Hát ember az, aki megtagadja a saját véréit?... Nekem van szívem, ez okozza a vesztemet... Még ha nem volna pénzünk! De hiszen van, hát megtagadhatja valaki az alamizsnát a saját gyerekétől?... Másokhoz megyek koldulni, az lesz a szép, de az ám!

S a könnyekkel öntözött mondatok után egy-egy sanda pillantást vetett a tányérra, és az öreg beleremegett. Aztán úgy tett, mintha fuldokolna, már csak fülsiketítően óbégatott, mint akit gyilkolnak. Rose nem bírta tovább, ez a zokogás végképp ellágyította, összetett kézzel könyörgött Fouannak:

- Kedves jó uram...

De az nem adta meg magát, közbevágot:

- Nem, nem, bolondot csinál belőlünk... Elhallgatsz már, te állat?! Ordítózik így épeszű ember? Mindjárt összecseszül a szomszédság, belebetegszünk!

Az iszákos még jobban rázendített, bömbölve folytatta:

- És még nem is mondtam... Holnap jön hozzám a végrehajtó foglalni. Egy váltó miatt, Lambourdiu-nek írtam alá... Disznó vagyok, csak szégyent hozok magukra, legjobb lesz, ha végzek magammal! Az vagyok, disznó, csak azt érdelem, hogy az Aigre vizéből igyam, aztán nem leszek többé szomjas... Ha csak harminc frankom volna...

Fouan, akit a végsőkig kimerített, elgyötört ez a jelenet, összerezzent a harminc frank hallatára. Fölemelte a tányért, mit titkolózzék, ha ez az átkozott úgylis meglátta, megszámolta talán a cserépen át.

- Mindet akarod!? Hát észnél vagy, az istenit!... Vidd, meggyilkolsz bennünket, vidd a felét és kotródj, hogy ne is lássalak többé!

Jézus Krisztus hirtelen meggyógyult, úgy látszott, valamit latolgat magában, aztán kijelentette:

- Tizenöt frank bizony nagyon kevés, azzal nem tudom elintézni az ügyet... Mondjuk, hogy hús, és békén hagyom magukat.

Aztán mikor kezében volt a négy darab ötfrankos, mindnyájukat jobb kedvre derítette, elmesélte nekik, milyen pompásan megrézfálta Bécut, fenékhorgokat rakott le az Aigre védett szakaszán, de úgy ám, hogy a csósz beleesett a vízbe, mikor ki akarta szedni. Aztán végre elment, de előbb megkínáltatta magát Delhomme vinkójából, s azt mondta, piszkos gazember, aki ilyen gyilkos kotyvalékot mer küldeni egy apának.

- Azért mégsem rossz ember ez - mondta Rose, mikor becsukódott mögötte az ajtó.

A Néne fölállt, összezsavarta kötését, hogy megy. Rámeredt a sógornőjére, aztán a testvére, majd szabadon engedte sokáig fékezett dühét, s mielőtt elment volna, a képükbe ordította:

- Vén marhák, egy garasért se jöjjetek hozzám, soha, értitek? Egy garasért se!

Kint összetalálkozott Nyakassal, aki Macqueruntól fordult vissza, mert ugyancsak meg-hökkent, látva, hogy nagy vígan Jézus Krisztus lép be a kocsmába, s a zsebében pénzt csörget. Mindjárt gyanút fogott.

- De úgy ám, az a lóginya gazember zsebeli be a pénzedet. De úgy ám, megy vedelni, és csak röhög rajtad!

Nyakas magánkívül két ököllel verte Fouanék ajtaját. Rájuk törte volna, ha ki nem nyitják. A két öreg már ágyban volt, az asszony levette főkötőjét, levetette a ruháját, már alsószo-nyában volt, szürke haja homlokába hullott. S mikor végre ajtót nyitottak, Nyakas közibük ugrott, és őrtjögve üvöltözött:

- A pénzemet! A pénzemet!

Megrémültek, kábán, értetlenül tértek ki előle.

- Hát azt képzelik, hogy a piszok testvéremért gyilkolom magam?... A kisujját se mozdítja, aztán én töltsem meg a bendőjét?... Hát ezt már nem! Nem!

Fouan tagadni próbált, de Nyakas durván ráordított:

- Mit? Most még hazudik is?... Tudom, hogy nála van a pénzem. Kiszagoltam, hallottam, ahogy csörgeti a zsebében az a csavargó! A pénzem, amiért vért izzadtam! Az én pénzemet issza el!... Ha nem igaz, hát mutassák meg, hol van?... Megismerek minden darabot... Meg tudom mondani! Mutassák a pénzt!

Csökönnyösen hússzor is elmondta, így szította saját dühét. Aztán már ököllel verte az asztalt, követelte a pénzét, elő vele, de most mindjárt, esküdözött, hogy nem veszi vissza, csak látni akarja. Aztán, mikor az öregek reszketve dadogni kezdtek, kitört:

- Nála van, világos... Az istennyila belém, ha még egy garast látnak tőlem! Magukért még csak áldozna az ember, de hogy kitartsam ezt az utolsó gazembert, azt már nem, még ha darabokra vágnak, akkor sem!

Végre az apja is megdühödött.

- Most aztán már elég legyen! Mi közöd a mi dolgunkhoz? Járt nekem a pénz, azt csinállok vele, amit akarok!

- Mit beszél? - szólt Nyakas, s ökölbe szorított kézzel lépett feléje. - Szóval azt szeretné, hogy csak úgy annyiban hagyjam?... Hát tudja meg, hogy ez már pizsokság, de az ám, nagy pizsokság, ha valaki elszedi a gyerekei pénzét, mikor biztosan van miből élnie... Nekem aztán mondhatja, hogy nem! Megvan a dugott pénze, tudom, mit beszélek!

Az öreg rémülten küszködött, hangja megbicsaklott, karja elerőtlenedett, hajdani tekintélye odavolt, sehogy sem tudta összeszedni magát, hogy elkeresse a fiát.

- Nem, jaj, egy garasom sincs... tisztulj innen!

- Majd megkeresem én! De meg ám! - hajtogatta Nyakas, és máris kirángatta a fiókokat, verte a falat.

A rémült Rose csak azon reszketett, hogy apa és fia összeverekszik, félelmében a fia vállába kapaszkodott, úgy hebegte:

- Nyomorult, hát meg akarsz ölni bennünket?

Az meg hirtelen visszafordult, elkapta a csuklóját, s reszketeg, elgyötört ősz fejével mit sem törődve, a képébe üvöltötte:

- Maga, persze, maga az oka! Maga adta a pénzt Hyacinthe-nak... Mert sose szeretett engem, maga vén boszorkány!

S oly durván lökte félre, hogy az öregasszony megtántorodott, a fal mellett a földre roskadt. Tompán fölnyögött. Nyakas egy pillanatig rámeredt, úgy hevert ott, mint sarokba lőtt rongy; aztán káromkodva, őrzöngve vágta be maga mögött az ajtót:

- Az istenüket! Az istenüket!

Rose másnap nem tudott felkelni az ágyból. Hívták Finet doktort, háromszor is megnézte, de nem tudott segíteni. Mikor harmadszor jött, már agonizált, és az orvos félrehívta Fouant, arra kérte, hadd állítsa ki a halotti bizonyítványt, így szokta ezt, hogy megkímélhesse magát egy hosszú úttól, ne kelljen még egyszer eljönnie ide, az isten háta mögé. De még másfél napig életben maradt. A férje, ha kérdezősködtek nála, azt mondta; hogy a kor meg a munka, ez már csak így van, el kell mennünk, ha a test fölmondja a szolgálatot. A rognesiak azonban tudták, hogy s mint történt, s azt beszéltek, megütötte a szél. A temetésén sokan voltak, Nyakas meg az egész család nagyon szépen viselkedett.

S mikor a sírt behantolták, az öreg Fouan egyedül tért vissza a házba, ahol kettesben éltek, szenvedtek ötven éven át. Állva megevett egy darab kenyeret meg sajtot. Aztán jött-ment az üres házban, a kertben, nem tudta, mivel zsongítsa bánatát. Nem volt semmi dolga, elment hazulról, elbaktatott a fennsíkra, hajdani földjeihez, hogy megnézzé, szépen nő-e a búza.

Az elhagyott ház süket csöndjében így élt Fouan egy egész éven át, szüntelenül talpon volt, tétlenül jött-ment, a keze reszketett. Órákig lézengett az istálló penészes jászla előtt, meg az üres fészter ajtajában, csak állt, mint aki oly mélyen elmerül álmaiban, hogy moccanni sem tud. A kerttel törődött valamicskét, de egyre gyöngült, a föld felé hajolt, mintha már hívogatná, s kétszer is arccal bukott a salátapalánták közé, úgy találtak rá.

Miután Jézus Krisztusnak odaadták a húsz frankot, csak Delhomme fizette a járadékot, Nyakas megmakacsolta magát, hogy nem fizet egy sou-t sem, kijelentette, inkább törvénybe megy, mint hogy a pénze annak a gazember bátyjának a zsebébe vándoroljon. Hyacinthe ugyanis időnkint most is kicsikart az apjuktól valamicskét, az öreg csak ezekkel az alamizsnákkal tudott véget vetni a könnyes-lármás komédiáknak.

Látva a magányba belebetegedő, kiuzsorázott öregember tehetetlenségét, Delhomme-nak végre eszébe jutott, hogy magához vehetné. Miért ne adná el a házat, miért ne lakhatna a lányánál? Nem látna hiányt semmiben, neki meg nem kell fizetnie az évi kétszáz frankot. Másnap, hogy Nyakas tudomást szerzett erről az ajánlatról, az öreghez sietett, s fiúi kötelességeiről szónokolva ő is hasonlóval állt elő. Pénzt nem ad, hogy elherdálják, azt nem! De ha egyszer az apjáról van szó, az apja igazán jöhetne hozzájuk, náluk ehetik, ihatik kedvére. Magában nyilván azt gondolta, a nővére csak azért hívogatja az öreget, hogy könnyebben rátehesse kezét a dugott pénzre. Pedig ő már kezdett gyanakodni, hogy nincs is dugott pénz, hiszen hiába szaglászott utána. Nem tudta, mitévő legyen, hajlékot kínált az öregnek, részben gögből, részben meg arra számítva, hogy az apja úgyis visszautasítja, ugyanakkor bántotta a gondolat, hogy Delhomme-ék ajánlatát esetleg elfogadja. Fouan különben nagyon viszolygott, valósággal félt az egyik ajánlattól is, meg a másiktól is. Nem, nem! Jobb otthon a száraz kenyér, mint másnál a pecsenye: az legalább nem panaszos. Itt élt, itt is fog meghalni.

Így mentek a dolgok július közepéig, Rognes védőszentje, Szent Henrik napjáig. Az ünnepen szokás szerint az Aigre partján tartották a táncmulatságot egy nagy sátorban; a községházával szemben meg az úton három barakkot állítottak fel, az egyikben bazár volt, ahol pántlikáig mindent lehetett kapni, a másikon céllövölde, a harmadikban meg szerencsekerék, ahol a nyertesek árpacukrot kaptak. Baillehache, a közjegyző, aki aznap a Borderie-tanyán ebédelt, lement Delhomme-hoz, hogy elbeszélgessen vele. Delhomme megkérte, kísérje el az öreg Fouanhoz, beszéljen vele, hogy hallgasson a józan szóra. Rose halála óta a közjegyző is egyre azt tanácsolta az öregnek, költözködjék a lányához, s adja el a házat, túl nagy az neki, minek tartaná? Megér háromezer frankot, s ha akarja, nála letétbe helyezheti a pénzt, és ő majd kis összegekben, ahogy éppen szüksége van rá, adogat belőle.

Az öreghez érve látták, hogy az most is riadt-kábultan topog ide-oda egy halom fa körül, fel akarta fűrészelni, de nem volt hozzá ereje. Aznap délelőtt a szokottnál is jobban reszkettek szegény kezei, mert Jézus Krisztus az este kegyetlenül rátámadt, hogy kiszedjen belőle húsz frankot a másnapi búcsúra; ordítózott, hogy majd beleőrült, míg hallgatta, a földön fetrengett és fenyegetőzött, hogy a szívébe mártja a konyhakést, amit egyenesen ezért hozott magával a zekéje ujjában. Ő odaadta neki a húsz frankot, s ezt szorongva mindjárt el is mondta a közjegyzőnek.

- Hát mondja, maga mit csinált volna? Én már nem bírom tovább, nem bírom.

Baillehache felhasználta az alkalmas pillanatot.

- Ez így nem mehet tovább, a végén nagyon ráfizet. A maga korában igazán nem okos dolog egyedül élni, s ha nem akarja, hogy mindenéből kiforgassák, hallgasson a lányára, adja el a házat, s költözködjék hozzá.

- Hát maga is ezt tanácsolja? - dűnnyögte Fouan.

Sanda pillantást vetett Delhomme-ra, aki úgy tett, mintha semmiképpen sem akarna beavatkozni, de mikor észrevette ezt a bizalmatlan pillantást, csak megszólalt.

- Tudja, apám, én nem mondok semmit, mert még azt hihetné, hogy érdekből veszem magamhoz... A kutyafáját, bizony nem! Azt se mondom, hogy nem fog zavarni... Csak már egyszerűen nem bírom nézni, hogy olyan sok bajjal él, mikor szép kényelmesen is ellehetne.

- Jó, jó - válaszolt az öreg -, ezen még gondolkozni kell - Majd ha eljön a napja, úgyis szólok.

Ennél többet sem a veje, sem a közjegyző nem tudott kihúzni belőle. Rossz néven vette, hogy így noszogatják, lassanként semmivé váló tekintélyének maradéka menekült ebbe az öregemberes csökönységbe, ami ráadásul saját érdeke, saját jóléte rovására ment. Ijesztő volt ugyan a gondolat, hogy nem lesz háza neki, aki már azt is úgy megszenvedte, hogy nincsenek földjei, de nemcsak ezért mondott nemet, hanem azért is, mert mindenki igent akart vele mondatni. Még mindig nyereszkeskedhetnek rajta ezek a gazok? Majd igent mond, mikor neki úgy tetszik.

Jézus Krisztus este nagy boldogságában elkövette azt a hibát, hogy megmutatta Szutykosnak a négy darab ötfrankost, s éjjel csak úgy mert aludni, hogy öklében szorongatta a pénzt, mert az a kis szájha legutóbb kilopott egyet a párnája alól, s kihasználva azt, hogy ittasan jött haza, azt állította, nyilván ő maga vesztette el. Most aztán alaposan megijedt, mikor fölébredt, mert álmában kiengedte kezéből a pénzt, de aztán a feneke alatt átmelegedve megtalálta mind a négyet, s ez olyan örömmel töltötte el, hogy alig bírta magával, folyt a nyála a gondolatra, hogy elverheti Lengaigne-nél: elvégre ünnep van, csak bolond ember visz haza pénzt a búcsúból! Szutykos hiába hízelgett neki egész délelőtt, hogy csak egyet, mint mondta, csak egy icipicit adjon neki! Kereken elutasította, még csak a lopott tojásból készült rántottat sem hálálta meg. Nem és nem, akárhogy is szeresse valaki az apját, a pénz férfikézbe való.

A lány dühösen felöltözött, felvette kék puplinruháját, a bőség idejéből származó apai ajándékot, azt mondta, hogy ő is megy kicsit szórakozni. Még húszméternyire sem volt az ajtótól, mikor megfordult s visszakiáltott:

- Apám, nézzen csak ide!

Vékony ujjai között egy szép ötfrankost tartott föl, fénylett, mint a nap.

Az apja azt hitte, tőle lopta, és sápadtan kotorászott a zsebében. A húsz frankból azonban nem hiányzott semmi, úgy látszik, a libáival üzletelt ez a kis dög; a tréfa roppant tetszett neki, s atyai röhejjel bocsátotta útjára.

Jézus Krisztus csak egy dologban, az erkölcsben nem ismert tréfát. Félóra múlva aztán éppen ezért gurult rettenetes dűhbe. Ő is elindult hazulról, épp bezárta az ajtót, mikor egy ünneplőbe öltözött paraszt az útról felkiabált neki:

- Hé, Jézus Krisztus!

- No, mi az?

- A lányod odalent hanyatt fekszik!

- Hát aztán?

- Aztán rajta meg egy férfi!

- Hol?

- Az árokban, a Guillaume tagjának a szögletében!

Jézus Krisztus az ég felé rázta az öklét.

- Jó! Köszönöm! Fogom az ostort!... A kutya istenit annak a ringyónak, hogy csak gyalázatot hoz rám!

Visszament, hogy leakassza az ajtó mögül bal felől a nagy kocsisostort, amit ilyen esetekben használt, a hóna alá kapta, s mintha vadászna, a bokrok közt bujkálva, lehajolva ment, hogy észrevétlenül lecsaphasson a szerelmesekre.

De amikor az útkanyarhoz ért, Nénesse, aki egy kavicsalom tetején örködött, észrevette, hogy jön. Most éppen Delphin volt a Szutykossal, egyébként egymást váltották, az egyik örködött, míg a másik szórakozott.

- Vigyázat! - kiáltotta Nénesse. - Itt a Jézus Krisztus! Meglátta nála az ostort is, nekiiramodott s mint a nyúl futott át a földeken.

A fűvel benőtt árokban Szutykos lelökte magáról Delphint. A kutya mindenit, jön az apja! Mégis volt annyi lélekjelenléte, hogy az ötfrankost a fiúnak adta.

- Dugd az ingedbe, majd aztán visszaadod... Gyorsan, szedd a lábad, az irgalmát!

Jézus Krisztus sebesen, mint az orkán közelgett, lába alatt döngött a föld, közben az ostorát pattogtatta, s ez úgy hangzott, mintha puskából lövöldözne.

- Te gyalázatos, te mocsok! Most megtáncoltatlak!

Mikor megismerte a csósz fiát, úgy dühbe gurult, hogy elhibázta, az meg négykézláb menekült a bokrok között, még a nadrágját se tudta rendesen felhúzni. A lány dermedten, fölhajtott szoknyával feküdt, nem tagadhatott. A combjait érte az első ostorcsapás, ez talpra állította, kiugrasztotta az árokból, ezzel megkezdődött a hajsza.

- Nesze neked, bűdös kurva!... Nesze neked, lássuk, ez hogy ízlik?!

Szutykos megszokta már az ilyen futásokat, hang nélkül szaladt, vágatott, szökdécselt, mint egy kecske. Az apja szokott taktikája az volt, hogy így hazaterelte s bezárta. Ezért a síkság felé iramodott, azt remélve, hogy hagyja maga mögött. Ezúttal, egy találkozásnak köszönhetően, csaknem sikerült a próbálkozása. Charles úr Elodie-t kísérte a búcsúba, s pár perc óta az út közepén álltak. Mindent láttak, a kislány ártatlan döbbenetében kerekre nyitotta a szemét, nagyapja meg pirult szégyenében, majd szétvetette a tisztos fölháborodás. S ami a legrosszabb volt, ez a szemérmetlen Szutykos fölismerte, s nála próbált védelmet keresni. Eltaszította ugyan, de már ott volt az apja az ostorral, s nehogy eltalálja, nagybátyja és az unokatestvére körül futkosott, miközben az apja vadul káromkodva, trágár szavakkal vetette szemére viselkedését, ő is körben futott, s vadul pattogtatta az ostorát. Charles úr e gyalázatos fogócska rabjaként kábán, tehetetlenül állt, s jobb híján azon igyekezett, hogy Élodie arcát szoroson a mellére vonja. Aztán úgy elvesztette a fejét, hogy ő is nagyon durva lett.

- Te piszkos dög, hagysz már nyugton bennünket? Hogy is szedhettem össze ilyen családot ebben a kurva faluban!

Szutykos, amint kitért az útjukból, érezte, hogy elveszett. Egy ostorcsapás a két hóna alatt fogta át, s megpörgette, mint valami bűgőcsigát; a másodikra elesett, s az ostorszíz kitépte egy csomó haját. Ez aztán jobb belátásra bírta, s már csak egy gondolata volt, hogy a lehető leggyorsabban visszaérjen a viskójukba. Sövényeken, árkokon ugrott át, átvágott a szőlőkön, eszébe sem jutott, hogy a sűrű, hegyes karók szövevénye között akár fölnyársalhatja magát. De apró lábai nem bírták tovább az iramot, s az ostorcsapások csak úgy záporoztak kerek vállára, még most is vonagló csípőjére, egész koraérett kislány-testére; ezzel ugyan cseppet sem törődött, végül is érdekesnek találta, hogy ilyen erősen csiklandozzák. Ideges nevetés

rázta, mikor egy ugrással bent termett a viskóban, s megbújt egy sarokban, ahol a nagy ostor már alig érhetette.

- Ide az öt frankot! - mondta az apja. - Ez lesz a büntetésed. - Esküdözött, hogy elvesztette futás közben, az apja azonban hitetlenkedve röhögött s kikutatta. Minthogy nem találta a pénzt, ismét dühbe gurult.

- Úgy, szóval a legényednek adtad... Az istenit az ilyen hülyének, szórakoztatja és ráadásul meg is fizeti őket!

Ezzel dühöngve elment, rázárta az ajtót, azt kiabálta, hogy másnapig itt marad egyedül, mert neki bizony esze ágában sincs hazajönni.

Szutykos, mikor egyedül maradt, végigvizsgálta magát, s mikor látta, hogy csak két-három kék csík szántja végig a testét, megfésülködött, rendbe hozta magát, s szép nyugodtan kinyitotta a zárat, ebben a munkában már roppant ügyes volt: aztán elment hazulról, még csak be sem zárta az ajtót, ugyan! jól megjárna az a tolvaj, amelyik itt próbálkozna! Azt már tudta, hogy az Aigre-parti erdőcskében találja meg Nénesse-t és Delphint. Valóban ott vártak rá, s most az unokatestvérén, Nénesse-en volt a sor. Ennek három frankja volt, a másik fiúnak meg hat sou-ja. Mikor Delphin visszaadta neki az ötfrankosát, Szutykos derék lányhoz illően közölte, hogy az egészest együtt költik el. Elmentek a búcsúba, ott mindjárt vásárolt magának egy piros selyempántlikát, a hajába kötötte, a fiúkkal meg mandulás süteményt etetett.

Jézus Krisztus közben megérkezett Lengaigne-hez, összetalálkozott Bécuvel, aki most új zubbonyon viselte a kifényesített bádogjelvényt. Egyenesen nekitámadt.

- Na, mondhatom, ha a csószködést is így végzed... Tudod-e, hol láttam a Delphin fiadat?

- Ugyan hol?

- A lányomon... Írok a megyefőnöknek, hogy csapjon el, te disznó, mert az vagy, akár a fiad.

Bécu méregbe gurult.

- A lányod, a lányod... Ahányszor látom, mindig hanyatt fekszik... Az rontotta el a fiamat! Az istennyila vágjon belém, ha nem vitetem el a zsandárokkal!

- Azt próbáld meg, bitang!

Gyilkos pillantásokat vetettek egymásra. Aztán egyszeriben megfordult a kedvük, lelohadt a nagy harag.

- Szót kell értenünk, gyerünk be egy pohárra - mondta Jézus Krisztus.

- Egy vasam sincs - válaszolt Bécu.

Ekkor Jézus Krisztus nagy vidoran elővette zsebéből az első ötfrankost, az ujjai között megpörgette, majd monokliként a szemébe csipentette.

- Ezt elverjük, öreg szesztestvér!... Gyere csak, vén szivar! Most rajtam a sor, eleget fizettél már nekem!

Gondtalanul röhögve, kedvesen egymás vállát veregetve mentek be Lengaigne-hez. Lengaigne-nek jó ötlete támadt: a táncsátor tulajdonosa ugyanis ez évben nem jött el a rognés-i búcsúra, kedvét szegte, hogy az előző évben még a költségeit sem kereste meg; a kocsmáros fogta magát, bálteremnek rendezte be a csúrt, melynek széles kettős ajtaja az útra nyílott, a bolttal szomszédos falát meg áttörte, hogy onnan is legyen bejárata. Az ötlet jónak bizonyult, oda-sereglett az egész falu, szemben meg Macqueron, a versenytársa csak dühöngött, hogy hozzá egy lélek sem nyit be.

- Két liter, de íziben! Mindegyikünknek külön egyet! - ordította Jézus Krisztus.

Flore hanyatt-homlok rohant, hogy kiszolgálja őket, az arca sugárzott az örömtől, hogy ilyen sok a vendég. Jézus Krisztus csak ekkor vette észre, hogy érkezésükkel félbeszakították Lengaigne-t, aki a körülötte álló parasztoknak éppen egy levelet olvasott föl. Kérdősködéskre fontoskodva közölte, hogy Victor fia írt katonáéktól.

- Na, nézd a fickót! És mit írt? - érdeklődött Bécu, - kezd elölről, hadd halljuk mi is.

Lengaigne erre ismét nekikezdett az olvasásnak.

- „Kedves szüleim, tudatom, hogy egy hét híján egy hónapja, hogy itt vagyok Lille-ben, Flandriában. Errefelé nem rossz, csakhogy nagyon drága a bor, tizenhat sou-t is elkérnek literjéért...”

A levél iskolás betűkkel sűrűn teleírt négy oldala alig szólt egyébről. Egyre hosszabbra nyúló mondatokban tért vissza ugyanerre. De azért valamennyien újra meg újra fölhördültek, valahányszor a bor árát hallották: ó, micsoda vidékek vannak, a fene abba a garnizonba! Az utolsó sorokból némi pumpolási kísérlet érzett ki: tizenkét frankra volna szüksége, elvesztett egy pár bakancsot, és másikat kell vennie.

- No, nézd a fickót! - mondta megint a csősz. - Ez aztán legény a talpán, az istenit!

Az első két liter után Jézus Krisztus másik kettőt hozatott, húsz sou-s palackozott bort, mindjárt fizette is, hadd bámulják meg, pénzével megkocogtatta az asztalt, s az egész kocsmára figyelt; és mikor az első ötfrankost elitták, elővett egy másodikat, ezt is a szemébe csipentette, s elüvöltötte magát, hogy még akkor is lesz, ha már ez sem lesz! Így múlt a délután, fokozódó mámor közepett, jöttek-mentek a kocsmázók. A hét közben oly komor, meggondolt emberek most ordítottak, köpködtek, ököllel verték az asztalt. Egy hosszú, sovány fickónak eszébe jutott, mi lenne, ha megborotválna magát, s Lengaigne azon nyomban leültette a vendégek közé, és oly vadul nyúzta, kaparta, hogy a borotva szinte csikorgott, mintha malacot borotválna. Ahogy az elsővel elkészült, mindjárt egy második ült a helyébe, csuda jó móka volt. Közben beszéltek, beszéltek, Macqueront rágták: hiszen ki sem meri dugni az orrát! Talán bizony nem az ő hibája, talán bizony nem ez a balkezes bírőhelyettes az oka, hogy az idén nem jött el a vásáros, aki a táncmultságokat szokta rendezni? De azért így is csak megvannak. Ő persze inkább mindenféle utakat szavaztat meg, hogy háromszoros áron váltassa meg a földjeit. Viharos röhögést keltett ez a célzás. A kövér Flore diadala volt ez a nap, s ahányszor a szemközti ablakon át megpillantotta Coelina epés képét, az ajtóhoz futott, ott engedte szabadjára jókedvét, kárörömét.

- Szivart, Lengaigne-né asszonyság! - ordított Jézus Krisztus. - De a javából ám! Tíz centime-osat.

Mikor kezdett besötétedni, s meggyújtották a petróleumlámpákat, jött Bécuné az uráért. Csakhogy éppen akkor kezdődött egy óriási kártyaparti.

- Jössz-e már, hé?! Nyolc óra is elmúlt, utóvégre valamikor vacsorázni is kell!

A csősz a részegek fensőbbesége tekintetével meredt a feleségére.

- Menj az anyád kínjába!

Jézus Krisztusban kitört a nagylelkűség.

- Bécuné asszony, meginvítalom magát... Na, mit szól hozzá? Hármában jól beeszünk... Kocsmárosné! Mindent ide, minden finomat, sonkát, nyulat, süteményt... és egyet se féljen! Jöjjön, kukkantson csak ide... Figyelem!

Úgy tett, mintha kutatna a zsebében. Hosszan motozott, aztán hirtelen előrántotta a harmadik ötfrankost s fölmutatta.

- Kukukkk! Itt van!

Hasukat fogták neveltükben, az egyik kövér fickó majd megfulladt. Meg kell adni, nagy kópé ez a bitang! Néhányan csak úgy tréfából végigtapogatták tetőtől talpig, mintha azt képzelnék, hogy a bőre alatt is van pénze, de az ám!

- Ide hallgasson, Bécuné - mondogatta evés közben -, ma együtt hálunk, ha az ura se bánja... Jó lesz-e?

Az asszony csupa mocskok volt, mentegetőzött, ő bizony nem gondolt arra, hogy itt marad; egyre csak sunyin vihogott, fekete volt és sovány, mint valami rozsdás öreg varrótű; a gaval-lérja meg hamarosan a tettek mezejére lépett, az asztal alatt a szoknyája alá nyúlt, s a combját markolászta. A holtrészeg férj nyálasan röhögött, ordította, hogy ennek a cemenének két ember sem sok.

Tíz órakor megkezdődött a tánc. A kocsnába nyíló ajtón át látni lehetett a gerendákról dróton függő négy lámpa fényét, ott volt már Clou, a kovács, a trombitájával, meg egy bazoches-le-doyeni kötélverő unokaöccse, az volt a hegedűs. Beléptidíj nem volt, két sou-t fizettek minden táncért. A csűr döngölt agyagpadlóját megöntözték, hogy ne verjék fel a port. Mikor a zenészek elhallgattak, a céllövöldéből kurta, ismétlődő dörrenések hallatszottak, s a mindig sötét út most csak úgy csillogott a két másik bódéból áramló lámpafényben, a szerencsekerék vörössel kárpitozott bódéja oly szép volt, mint valami kápolna, a falán tükrök villogtak, a bazáros bódéján meg csak úgy csillogott a sok aranyozás.

- No lám, itt az én picikém! - kiáltott Jézus Krisztus elnedvesült szemmel.

Szutykos érkezett a táncba, Delphinnel és Nénesse-szel, s az apját mintha cseppet sem lepte volna meg, hogy noha bezárta, mégis itt látja. Hajában ott virított a piros szalag, vastag gyöngysor lógott a nyakában, hamis korall, vagyis pecsétviasz, a gyöngyök mint megannyi vércsepp piroslottak barna bőrén. Már mindhárman belefáradtak a csavargásba a bódék körül, szédelegtek, megcsömörlöttek az édességektől. Delphin hajadonfőtt volt, ujjasban, kerek, borzas kis vademberfején látszott, hogy csak a szabadban érzi jól magát. Nénesse mindig városi eleganciáról ábrándozott, most testhezálló ruhát viselt, Lambourdieu-nél vásárolták, nyilván Párizs valamelyik olcsó konfekcióműhelyéből került ki, a fején keménykalap volt: a gyűlölt falu iránt érzett lenézésének jele.

- Picikém! - kiáltott Jézus Krisztus. - Gyere, picikém, kóstold csak meg... ugye, milyen finom?

A poharából itatta, miközben Bécuné ráripakodott a fiára:

- Mit csináltál a sapkáddal?

- Elvesztettem.

- Elvesztetted!... Gyere idebb, hadd pofozzalak meg.

Bécu azonban rászólt röhögve, eszébe jutott és tetszett is neki fia korai kakaskodása.

- Hagyd békén, most kezd legénykedni... No, kölyök, hát együtt veritek el a pénzeteket?... Ó, te bitang, te bitang!

- Menjetek szépen játszani - fejezte be atyai hangon Jézus Krisztus. - És legyetek jók!

- Részeg disznók - mondta Nénesse utálkozva, mikor visszamentek a táncolók közé.

Szutykos nevetett.

- Azt meghiszem, tudtam előre... Azért olyan kedvesek.

A hangulat nekitüzesedett, már csak Clou trombitája hallatszott, recsegése elfojtotta a hegedű vékonyka hangját. Az agyonöntözött döngölt padlón sarat vertek a nehéz lábak; aztán a táncban röpködő szoknyákból, blúzokból és zekékből, melyeknek a hónaljánál nagy izzadságfoltok sötétlettek, a lámpák bűzös füstjével keveredő nehéz bakszag szállt a levegőben. A mulatozók nagy meglepetésére két tánc között bevonult Berthe, Macqueronék lánya: selyemruhában volt, amilyent a cloyes-i adószedő lányai hordanak Szent Lubin napján. Hogyhogy? Megengedték volna a szülei, hogy idejőjön, vagy talán titokban elszökött? S azt is észrevették, hogy mindig csak egy bognár fiával táncol, akitől pedig valami családi gyűlölködés miatt eltiltotta az apja. Csúfolódtak: úgy látszik, már nem éri be azzal, hogy csak úgy magában szórakozzék!

Jézus Krisztus, noha már nagyon részeg volt, észrevette, hogy Lequeu az összekötő ajtóban áll, s egy idő óta zord képpel lesi, hogyan szökdel Berthe a lovagja karján. Nem tudta megállni, hogy oda ne szóljon neki:

- Hallja-e, Lequeu úr, aztán maga miért nem táncoltatja meg az imádottját?

- Ki az én imádottam? - kérdezte a tanító, s képe elzöldült a méregtől.

- Hát az a helyes kis karikásszemű, ott ni!

Lequeu dühösen, hogy átláttak rajta, hátat fordított, s mozdulatlanul állt, ismét fölényes némaságba burkolózott, óvatossága, gyűlölete hallgatásra szoktatta. Lengaigne közeledett Jézus Krisztus felé, s most őt kapta el a részeg. Ugye, milyen jól odamondogatott ennek a tintanyalónak? Majd éppen őhöz adják a gazdag lányokat! Nem mintha valami gyönyörűség lenne ez a pucér, hiszen csak a fején nőtt haj; aztán nekibuzdulva úgy beszélt róla, mintha legalábbis a saját szemével látta volna, hogy s mint van Berthe-tel. Cloyestól Châteaudunig ezt beszélik, ezt röhögik a legények! Becsületemre, egyetlenegy szál szőre sincs ott, olyan csupasz, akár a plébános álla. Valamennyien ámuldoztak, nahát! és nyakukat nyújtogatták, hogy jól megnézhessék Berthe-et, utálkozva pislogtak rá, valahányszor a közelükben kerengt röpülő szoknyájával, hófehér arcával.

- Vén csibész - folytatta Jézus Krisztus, és most már tegezte Lengaigne-t. - Nem olyan ez, mint a te lányod, mert annak aztán van!

S Lengaigne büszkélkedve válaszolt:

- De van ám!

Susanne most Párizsban volt, fölvitte az Isten a dolgát, úgy beszéltek. Lengaigne nagyon szüksézávan csak valami finom helyet emlegetett. Közben egyre újabb vendégek érkeztek, s az egyik paraszt Victor után kérdezősködött, ekkor ismét elővette a fia levelét. „Kedves szüleim, tudatom, hogy itt vagyok Lille-ben, Flandriában...” - Hallgatták, közelebb léptek azok is, akik már ötször-hatszor is hallották. Igazán tizenhat sou literje? De az ám, tizenhat sou!

- Piszok egy vidék! - hajtogatta Bécu.

Éppen ekkor érkezett meg Jean. Rögtön benézett a táncolók közé, mintha keresne valakit. Aztán nyugtalanul, csalódottan tért vissza a kocsmába. Két hónap óta nem mert oly gyakran ellátogatni Nyakasékhoz, úgy érezte, hogy a házigazda hidegen, szinte ellenségesen fogadja. Nyilván nem tudta eléggé eltitkolni, mit érez Françoise iránt, nem tudta leplezni szerelemmé fokozódott barátságát, és a pajtása észrevette. Biztosan nem tetszett neki, hiszen zavarta számításait.

- Jó estét - lépett közelebb Jean egy asztalhoz, amelynél Fouan és Delhomme iszogatták a sörüket.

- Tartson velünk, Káplár - kínálta udvariasan Delhomme.

Jean elfogadta, ivott, aztán megszólalt:

- Furcsa, hogy Nyakas nem jött el.

- Éppen itt van - mondta Fouan.

Nyakas valóban éppen akkor lépett be a kocsmába, de egyedül. Lassan körbejárta az ivót, sorra parolázott az ismerősökkel, aztán az apja és a sógora asztalához érve megállt, de nem volt hajlandó leülni, nem akart semmit inni.

- Hát Lise meg Françoise nem táncolnak? - kérdezte végül Jean bizonytalan hangon.

Nyakas apró, kegyetlen szemei rászegeződtek.

- Françoise már alszik, ez többet ér a fiatalságnak.

Ekkor veszekedés tört ki a szomszédos asztalnál. Ők is odafigyeltek, és félbeszakadt a beszélgetés. Jézus Krisztus veszett össze Flore-ral, egy liter rumot akart hozatni, hogy puncsot csinálhasson, az asszony azonban nem akarta kiszolgálni.

- Nem, semmit sem hozok, már éppen elég részegek.

- Mi? Mit lefetyel ez itt?... Talán attól félsz, te boszorkány, hogy nem fizetlek ki? Akár az egész bodegádat kifizethetem! Érted?... Ide nézz! Ha csak az orromat fújom ki!

Titkon a markába vette a negyedik ötfrankost, két ujja közé csippentette az orrát, erősen megfújta, mintha az ötfrankost fújná ki, aztán fölmutatta, mint az ostyát a pap.

- Na, ez jön az orromból, ha náthás vagyok!

Falrengető tetszés fogadta a mutatót, s Flore megjuhászodva hozta a liter rumot és hozzá a cukrot. Ekkor még egy salátás tálat kért. Ez a bitang Jézus Krisztus már az egész kocsmá felé fordult: széttartott könyökkel kavarta a puncsot, vörös képe tüzelt a lángok fényében, melyektől még sűrűbbé vált a hőség, a lámpák, a pipák szürkén kavargó füstje. Nyakas azonban, aki végképp elkeseredett a pénz láttán, hirtelen kitört:

- Mocskos disznó! Nem szégyelled elinni a pénzt, amit az apánktól lopsz?

A bátyja tréfára vette.

- Beszélj csak, öcskös!... Látszik, hogy nem ittál, azért beszélsz ilyen butaságokat!

- Gazember vagy, én mondom! Börtönben végzed... Először is halálba kergetted az anyánkat, miattad halt meg, bánatában...

A részeg belevágott a kanállal a tálba, magasra csapott a puncs lángja, s pukkadózva nevetett.

- Jó, jó, beszélj csak... Biztosan miattam, ha ugyan nem miattad!

- És még azt is mondom, hogy a magadfajta kenyérpusztító még azt sem érdekli, hogy rásüssön az Isten napja... Ha az ember meggondolja, hogy a föld, az a sok szép föld, amit a nagyapáink annyi kínnal-bajjal tartottak meg, hagytak ránk, azt te elzalogosítottad, ebek harmincadjára adtad!... Piszok gazember, mit csináltál a földünkkel?

Jézus Krisztus hirtelen tűzbe jött. A szesz lángjai kihunytak, ő hátradőlt a székén, s látva, hogy az egész kocsmá hallgat és figyel, hogy melyikük marad felül, kihúzta magát, s bögve rákezdett:

- A föld, a föld csak bolondot csinál belőled! A rabszolgája vagy, kizsigerel, az örömeidet, az életedet veszi el, és még csak gazdaggá sem tesz!... De nézz meg engem, engem, aki utálom, ölbe tett kézzel nézem, legfeljebb belerúgok a csizmám sarkával, na, nézz meg engem, én úr vagyok, járadékból élek, s a gigámat locsolom!... Ó, te híres tökfilkó!

A parasztok még javában nevettek, mikor Nyakas, akit váratlanul ért ez a kemény támadás, hebegve válaszolt:

- Naplopó! Munkakerülő! Nem dolgozik, és még henceg vele!

- A föld, nahát a föld csak egy nagy svindli! - folytatta Jézus Krisztus nekitüzesedve. - De úgy ám, alighanem berozsdásodott az eszed kereke, hogy még mindig hiszel ennek a svindlinek... Hiszen ha meggondolom, nincs is, az enyém, a tied, meg senkié! Ugye, először az öregünké volt, aztán föl kellett darabolnia, hogy nekünk adja! S te talán majd nem fogod földarabolni a te gyerekeidnek?... Akkor meg mire jó? Ma az enyém, holnap a másé, ma nagyobb lesz, holnap kisebb lesz, de azért leginkább csak kisebb lesz: mert ugye te most nagy uraság vagy a hat holdaddal, pedig az apánknak még tizenkilenc holdja volt... Én bizony megutáltam, nekem túl kicsi volt, hát föléltem rögtön az egészet. Meg aztán, tudod, én szeretem a biztos befektetéseket, márpedig a föld, tudd meg, öcskös, csöppet se biztos! Nem költenék én rá egy rézpetákot sem, valami bűzlik, valami istentelen nagy romlás, aztán elsodor benneteket mind, ahányan vagytok... De az ám, romlás, az elbolondítottak romlása!

Lassan-lassan sűrű csend ülte meg a kocsmát. Már senki sem nevetett, a parasztok nyugtalan képpel fordultak a hosszú, ördögös fickó felé, ki részegségében rájuk zúdította véleményének, elképzeléseinek tarka zagyvalékát, a kiszolgált gyarmati katona, a városi csavargó, a kocsmai politikus zavaros eszméit. Az egészet mégis a 48-ban hívó és 89-et istenítő humanista haladó nézetei színezték.

- Szabadság, egyenlőség, testvériség! Ott kell kezdeni, ahol a Forradalom után abbahagytuk! Megrövidítettek minket az osztzkodásnál, az urak mindent összeloptak maguknak, de a kutya istenit, tetszik, nem tetszik, majd visszaadják!... Talán bizony egyik ember nem ér annyit, mint a másik? Talán bizony igazság az, hogy minden föld azé a Borderie-beli paprikajancsié legyen, nekem meg semmi?... A jogaimat akarom, a részemet akarom, mindenki megkapja majd a maga részét.

Bécu sokkal ittasabb volt, semhogy védelmébe vehette volna a felsőbbiséget, bólogatott, noha nem értette, miről van szó. De a józan ész egy fölvilanása nyomán csak némi megszorítással helyeselt:

- Igen, persze, persze... De azért a király mégiscsak király. Ami az enyém, az nem a másé. - Helyeslő mormolás hallatszott mindenünnen, s Nyakas most elégtételt vett.

- Ne hallgassatok rá, átkozott kötekedő!

Megint nevettek, Jézus Krisztus meg utolsó csepp józan eszét is elvesztve felállt, öklével verte az asztalt:

- Várj csak, várj... De úgy ám, majd leszámolok én veled, átkozott gyávája! Most persze feszítesz, mert a bíró meg a segédbíró meg a koldus képviselőd szekerét tolod! Tudom, amit tudok, nyalod a talpát a képviselődnak, mert a hülye fejjel azt képezed, hogy ő a leghatalmasabb, aztán majd segít neked eladni a gabonádat! Tudd meg, hogy én, én, akinek nincs eladnivalója, köpök mindötökre, rád, a bíróra, a segédbíróra, a képviselőre, a zsandárookra!... Hamarosan eljön a mi időnk, mikor majd mi leszünk a legerősebbek, s majd tudjuk, mit kell csinálni, nemcsak én, hanem minden szegény ördög, akinek elege van abból, hogy éhen vesszen, meg ti is, de az ám, ti is, amikor már torkig lesztek azzal, hogy az urakat hizlaljátok, nektek meg betevő falat sem jut!... Le a birtokosokkal! Össze kell törni a pofáját mind-

ahánynak, és a föld azé lesz, aki magának akarja! Érted, öcskös? Enyém lesz a föld, enyém lesz, és rácsinállok!

- Gyere csak, hadd löjelek le, mint egy kutyát, aki vagy! - üvöltötte Nyakas őrzöngve, majd kirohant, s bevágta maga mögött az ajtót.

Lequeu, aki egy ideig merev arccal hallgatott, már előbb távozott, ő köztisztviselő, nem kompromittálhatja magát sokáig. Fouan és Delhomme a söröskancsójukba bámultak, röstelkedve hallgattak, tudták, ha közbeszólnának, a részeg csak még nagyobb hangon üvöltözne. A szomszédos asztalok körül a parasztok végül is dühbe jöttek: mit beszél ez? Hogy a föld nem az övék, hogy csak úgy elvehetik tőlük? Morgolódtak, már-már nekimentek a földosztónak, hogy kiverjék a kocsmából, mikor Jean felállt. Tekintetét egy pillanatra sem vette le Jézus Krisztusról, minden szavára figyelt, komolyan, mint aki mérlegeli, mi az igazság a háborgásában.

- Ide figyeljen, Jézus Krisztus - mondta nyugodtan. - Jobban tenné, ha elhallgatna... Mire jó ilyesmiket mondani, és ha még véletlen igaza volna, akkor sem mutat nagy észre, hogy kimondja, mert csak magának csinál bajt.

A legény higgadtsága, az okos szó hirtelen észhez térítette Jézus Krisztust. Leroskadt a székére, kijelentvén, hogy alapjában véve fütyül ő az egészre. Aztán előlről kezdte a bolondozást, megcsókolta Bécunét, akinek férje az asztalra borulva aludt, mint akit letaglóztak; befejezte a puncskeverést, s azonmód, a tálból ivott. Röhögött újra mindenki, sűrűsödött a füst.

A csürben még egyre táncoltak. Clou tele tüdővel fújta a trombitáját, melynek harsogása elfojtotta a kis hegedű vékonyka hangját. Az izzadság maró szaga elvegyült a füstölő lámpák bűzével. Már csak Szutykos tulipiros pántlikája látszott, amint a lány fölválva keringett hol Delphin, hol Nénesse karján. Berthe is ott volt még, hű maradt a lovagjához, nem táncolt senki mással. Az egyik sarokban a kikoszarozott legények röhögték: az angyalát, ha ez a hólyag nem ragaszkodik ahhoz, hogy legyen neki, jól teszi a lány, ha megfogja, mert akármennyi pénze legyen is, többen vannak olyanok, akik inkább megvárnák, hogy kinőjön neki, addig eszükbe sem jutna feleségül kérni.

- Gyerünk aludni - szólt Fouan Jeannak és Delhomme-nak. - Aztán kint, mikor Jean elvált tőlük, az öreg egy ideig némán bandukolt, mint aki a most hallottakon rágódik, majd hirtelen, mintha mindez elhatározásra bírta volna, a veje felé fordult:

- Eladom a házat, hozzátok költözöm. Így lesz... Na, Isten áldjon - mondta.

Magányosan bandukolt haza. A szíve nehéz volt, meg-megbotlott a sötét úton, iszonyú bánat súlya alatt tántorgott, mint a részeg. Nincs már földje, s hamarosan nem lesz háza sem. Mintha máris fűrésznélék a vén gerendákat, hogy elhordják a tetőt a feje fölül. Nem lesz hová a fejét lehajtania, nincstelenként bolyong majd a földeken éjjel-nappal, megállás nélkül; s ha majd esik, őt veri a hideg zápor, őt veri a szüntelen eső.

4

A tüzes augusztusi nap már öt órakor felbukkant a horizonton, s a lángoló égbolt alatt a végtelenbe hömpölyögtek a Beauce érett gabonátlái. A legutóbbi nyári záporok óta az egyre növekvő zöld kalásztenger lassanként megsárgult. Izzó szőke volt most a síkság, mintha lángoló égbolt viszfénye csillant volna rajta, szikrázó barázdákkal hullámozott a legkisebb fuvalomra is. Mindenütt gabona, gabona, sehol egy ház, sehol egy fa, amíg a szem ellát, min-

denütt a végtelen gabonatenger! A hőségben, amikor ólomnehéz nyugalomban szunnyadtak a kalászosok, néha a termékenység illata gőzölgött, szállt a földből. A vemhesség ideje a végéhez közelgett, s készülődött a megduzzadt vetés, hogy langyos, súlyos szemként pattanjon ki a közös anyaméhből. S az óriási síkság, a roppant termés láttán valami nyugtalanság fogta el az embert: e végtelenséghez mérten oly apró mivoltában ugyan megbirkózhatik-e vele.

A Borderie-tanyán már egy hete, hogy végeztek a rozssal, s nekikezdték a búzának. Az előző években tönkrementek Hourdequin aratógépei, s béreseinek rosszhiszeműsége miatt neki-keseredve már maga is kétségbe vonta a gépek hasznos voltát. Előrelátásból kénytelen volt egy aratóbandáról gondoskodni már mennybemenetel napján. Szokás szerint a perche-i Mondoubleau-ban fogadta fel őket; a bandagazdát, egy hosszú, inas embert, öt aratót, hat marokszedőt, köztük négy asszonyt és két lányt. Szekéren mentek Cloyes-ig, ott várta őket a tanya kocsija. Valamennyiüket az ilyenkor üres juhakolba szállásolták el a szalmán: a nagy hőség miatt félmeztelenül összevissza aludtak a lányok, asszonyok és férfiak.

Jacqueline-nak ez idő tájt volt a legtöbb gondja-baja. Napkeltétől napnyugtáig tartott a munka, az emberek hajnali három órakor kirázták magukból a bolháikat, s este tíz órakor dőltek vissza a szalmára. Neki kellett elsőnek talpon lennie, hogy négy órára elkészüljön a reggeli, ő került ágyba utolsónak, amikor kilenc óra után asztalra tette a szalonnából, marha-húsból és káposztából álló főétkezést. E két étkezés között napközben még háromszor ettek, délelőtt sajtot és kenyeret, délben levest, uzsonnára meg tejbe aprított kenyeret, vagyis naponta ötször kaptak bőségesen enni, hozzá almaborral meg borral locsolhatták a torkukat, mert a keményen dolgozó aratóknak mindig kijár a maguké. Jacqueline azonban csak nevetett, mintha keményen szorongatnák, vasizmai voltak ennek a macskahajlékony lánynak; s munkabírása már csak azért is csodálatos volt, mert közben szerelmével majd meggyilkolta Tront, a nagydarab tehenészt; csillapíthatatlan vágyat keltett benne ennek a kolosszusnak gyöngéd, lágy húsa. Kutyjává tette a legényt, magával hurcolta a csűrökbe, a szénapadlásra, a juhakolba is, mert most nem kellett félnie, hogy a juhász kémkedik utána, az is kint aludt az állataival együtt. Főként éjszakánként habzsolta a férfit, ilyenkor reggelente buzgó volt és fáradhatatlan, majd szétfeszítette a munkakedv: Hourdequin meg se látott, se hallott. Megint elfogta az aratási láz, a föld iránti szerelmének minden évben megisméltlődő lázas válsága, csupa remegés volt az egész ember, a feje tüzelt, szíve hevesebben dobogott, borzongás fogta el a magvát hullató érett kalász láttán.

Ebben az évben oly forróak voltak a nyári éjszakák, hogy Jean sokszor nem bírta ki az istálló melletti fészerezugban. Olyankor otthagyta az ágyát, s inkább ruhástul feküdt le az udvar kövére. Nemcsak az állatok elviselhetetlen melegének közelsége, nemcsak az alom párolgása űzte ki a szabadba, álmatlanságtól szenvedett, szüntelenül Françoise-t látta, szinte rögeszméjévé vált, hogy egyszer majd eljön, s ő magáévá teszi, agyonszorítja egy öleléssel. Most, hogy Jacqueline-t más kötötte le s őt békén hagyta, dühödt vággyá fajult barátsága a gyereklány iránt. A félálomban végigkínlódott éjszakákon nemegyszer megesküdt magában, hogy másnap megy, és lesz, ahogy lesz, megszerzi; de aztán, amikor felkelt, s fejét belemártotta egy dézsa hideg vízbe, úgy érezte, ocsmányság mindez, túl öreg ő a lányhoz; s a következő éjszakával előlről kezdődött a gyötrelme. Mikor az aratók megérkeztek, az asszonyok között ismerősre bukkant, az egyik arató felesége volt, de két évvel ezelőtt, még lánykorában, bele-döntötte a szénába. Egyik éjszaka már úgy kínlódott, hogy belopakodott a juhakolba, s a lábánál fogva húzta ki az asszonyt a tátott szájjal hortyogó férje meg bátyja közül. Az meg ellenállás nélkül engedett. Mohó és néma szeretkezés volt ez a forró sötétségben, az akol döngölt földjén, mely, hiába gereblyézték össze, még most is telítve volt a juhok teletetésének nyomaival, úgy, hogy könnyezett a szemük az erős ammóniákszagtól. És húsz napja minden éjszaka visszatért az asszonyhoz.

Augusztus második hetében már jól előrehaladt a munka. Az aratók az északi táblákról tovább mentek lefelé az Aigre völgyét szegélyező földekre, és kévéként fogyott a roppant tenger, minden kaszasuhintás elragadott belőle egy-egy kerek darabot. A gigászi munkával küszködő rovarok végül is győzelemmel kerültek ki a harcból. Lassú lépteik nyomán előbukkant a kopár föld, a kemény tarló, amelyen görnyedt háttal topogtak a marokszedők. A Beauce nagy, szomorú csöndjét csak ilyenkor törte meg élénk derű, mindenütt emberek, mindent étellel töltött meg a munkások, a lovak és a szekerek szüntelen jövés-menése. Ameddig a szem ellátott, mindenütt egyformán oldalt hajló aratók dolgoztak, egyformán lendült a karjuk, egyik csapat oly közel volt, hogy hallatszott kaszájuk suhintása, a másik, a messzeségből, az ég peremén vonuló hangyarajnak tűnt. S minden irányban utak nyíltak: keskeny vonalkák a molyrágta köntösön, mely mindenünnen foszladozott. S e lázasan nyüzsgő hangyarajok foszlányokban tépték le a Beauce dús palástját, nyarának ezt az egyetlen díszét, melytől megfosztva egyszerűen vigasztalan, kopár mezőséggé változott.

Az utóbbi napokban fullasztó volt a hőség, főként aznap, amikor Jean kévéket fuvarozott a major egyik földjéről, mely Nyakas szántójával volt határos; itt kellett fölrakniok háromezer kévéből a nyolc méter magas, roppant asztagot. A tarló repedezett a szárazságtól, s a még lábon álló, mozdulatlan búzatáblák fölött perzselt a levegő, a vibráló napfényben mintha maguk a kalászkok is lángoltak volna. És sehol üdítő lomb, csupán az ember kurta árnyéka a földön. E tüzes égbolt alatt Jean reggeltől kezdve rakodott a szekere, fuvarozott egy hang nélkül, de valahányszor a közelében haladt el, egy-egy pillantást vetett a tábla felé, ahol az arató Nyakas mögött kétrét görnyedve Françoise szedte a markot.

Nyakas kénytelen volt fölfogadni Palmyre-t, hogy segítsen. Françoise nem győzte a munkát, Lise-re meg aligha számíthattak, nyolchónapos várandós volt. Ez a terhesség elkeserítette Nyakast. Hiszen ő annyira vigyázott! Honnan mégis ez az átkozott kölyök?! Gorombáskodott a feleségével, azzal vádolta, készakarva rendezte így az egészséget, órák hosszat siránkozott, mintha koldus, mintha kóbor kutya furakodott volna a házába, hogy kiegész mindeneből; s nyolc hónap után már ott tartott, hogy ha csak ránézett Lise hasára, már szidalmazta: átkozott has! Tyúkeszű teremtés! Préda teremtés! Reggel Lise is kiment markot szedni, de Nyakas hazazavarta, úgy feldühödött nehézkes ügyetlenségén. Délután vissza kellett jönnie a négyórai uzsonnával.

- Az istenit! - káromkodott Nyakas, aki csökönnyösen kitartott amellett, hogy estig végezni kell egy darabbal. - Pecsényévé sült a hátam, a nyelvem meg száraz, akár a gyaluforgács!

Fölegyenesedett, vastag bakancs volt meztelen lábán, csak inget meg vászonnadrágot viselt, nyitott inge félig kilógott, s köldökéig látszott szőrös, izzadó melle.

- Innom csak kell!

Ment s elővette az ujjasa alá dugott almabort. Ahogy két kortyot lenyelt a langyos italból, eszébe jutott a lány.

- Te nem vagy szomjas?

- De igen.

Françoise fogta az üveget, alaposan meghúzta minden finnyáskodás nélkül, s a férfi nézte, amint hátradől, és duzzadó keblén megfeszül a vékony kelme. Róla is csorgott a verejték, kartonruhájának dereka csak félig volt begombolva, kilátszott fehér bőre. Kék kendővel védte fejét és tarkóját a nap hevétől, s a forróságtól izzó, néma arcban a szokottnál is nagyobbak tűnt a szeme.

Nyakas ezután már egy hangot sem szólt, újra nekilátott a munkának, lendült a csipője, lendült a kaszája, dőltek a rendek, a kaszavas pengése szabta meg lépteit ütemét; nyomában a

lány ismét munkába görnyedt, jobb kezében sarló, azzal emelte ki a bogáncs közül a kalászt, melyet pontosan háromlépésenként halmokba rakott. Mikor a férfi fölegyenesedett, csak éppen hogy keze fejével letörölje izzadó homlokát, észrevette, hogy a lány jócskán lemaradt mögötte, magasba emelt farával, csaknem földig hajtott fejével szinte a magát kellett nőstényre emlékeztetett, s ahogy elnézte, úgy érezte, a torka még jobban kiszárad, s rekedt hangon kiáltott rá:

- Lustaság! Mit motoszkálsz ott annyi ideig?

A szomszédos táblán Palmyre a három napja száradó markokat kötözte kévébe, őrá nem ügyelt Nyakas, mert ugyan nem volt szokás, nem napszámba, hanem száz kévénként fizette, azzal az ürüggyel, hogy nem elég munkabíró már, túl öreg, elcsigázott, s csak ráfizetne, ha harminc sou napszámot adna neki, amennyi a fiataloknak jár. Még Palmyre-nak kellett könyörögnie, csak úgy állt rá, hogy fölfogadja, ha egyúttal meg is rövidítheti, s mindehhez olyan képet vágott, mint a derék keresztény, aki valami jótéteményre szánja magát. A szerencsétlen teremtés három-négy markot emelt föl, amennyit össze tudott fogni sovány karjával; aztán az előre elkészített kötéllel kévébe fogta jó erősen. A kévekötés, ez a kemény munka, amelyet rendszerint férfiak végeznek, teljesen kimerítette, háta majd beszakadt a szüntelen emelgetésbe, s karja majd letört, akkora csomókat fogott át, olyan erővel húzta meg a kévén a szalmakötelet. Reggel egy üveget hozott magával, s óránként töltötte meg a közeli vizesgödör állott, poshadt vizéből, mohón ivott, noha majd belepusztult a hasmenésbe, amely a hőség beállta óta gyötörte a szakadatlan és túlfeszített munkában legyöngült testét.

Az ég kékje azonban megsápadt, akár a fehér izzásig hevített ércolvasztó kemence, s mintha zsarátnok hullott volna az izzó napból. Ebéd után voltak, a pihenő füledt, nyomasztó órája következett. Tőlük nem messze Delhomme és aratóbandája a kévéket rakta keresztbe, négyet alul, egyet felül az egésznek a tetejébe, már ők is eltűntek, valamennyien ledőltek valahol egy földhajlat árnyékában. Csak az öreg Fouan álldogált még ott néhány pillanatig; két hete, mióta a házát eladta, a vejénél élt; de aztán ő is csak elhúzódott valahova, már őt sem látták. S a kihalt síkságon, az izzó tarlón már csak a Néne szikkadt figurája látszott, egy magas asztagot vizsgálgatott, melyet a megbontott kereszttek sokasága közepén kezdtek rakni az emberei. Úgy állt ott szálegyenesen, mint a kortól kérges fa, melynek már nem árthat a nap heve, egyetlen verejtékcsepp sem ült ki a homlokára, ott állt félelmetesen, s az alvók ellen háborgott.

- Fene enné meg! Fölrepedezik a bőröm! - mondta Nyakas.

Françoise felé fordult:

- És ha aludnánk egyet?

Körülnézett, hol találna némi kis árnyékot, de árnyék sehol. A nap merőlegesen tűzött mindenüvé, és sehol egy bokor, melynek hűvösében megbújhattak volna. Végül a tábla végén megpillantott valami árokfélét, mellette még lábon állt a gabona, s barnás árnyékcsíkot vetett fölibe.

- Hé, Palmyre! Nem jössz aludni?

Vagy ötven lépésnyire állt tőlük, elfúló hangja csak mint suttogás jutott el hozzájuk.

- Nem, nem, nincs rá időm!

Már csak ő dolgozott az égő síkságon. Hilarion megveri, ha este nem viszi haza a szokásos harminc sou-t, mert nemcsak állati mohóságával gyötörte, most már meg is lopta, hogy bepálinkázhasson. De maradék ereje is elhagyta. A munka laposra gyalulta testét, olyan volt, akár a deszka, se melle, se csípője, s minden porcikája ropogott, majd beleszakadt, valahányszor fölszedett s kévébe kötött néhány markot. Harmincöt éves korára hatvanesztendősnak látszott

a hamuszínű arc, mely megkopott, mint egy öreg rézgaras; már azzal sem törődött, hogy a perzselő nap az életet szívja ki csontjaiból, dolgozott, mint a végső erejét megfeszítő igavonó, mely hamarosan összeroskad s elpusztul.

Nyakas és Françoise egymás mellett nyújtóztak el. Most, hogy mozdulatlanul, némán, csukott szemmel feküdtek, valósággal gőzölögtek az izzadságtól. Ólmos álom nyomta el őket azonnal, egy órát aludtak, de ezután is csak izzadtak, csorgott róluk a verejték e tüzes kemence mozdulatlan, fullasztó levegőjében. Mikor Françoise felnyitotta a szemét, látta, hogy Nyakas oldalt fekszik, és alattomban őt lesi. Ismét lehunyta a szemét, úgy tett, mintha aludna. A férfi ugyan mindeddig egy szót sem szólt róla, mégis sejtette, hogy kívánja őt, mióta látja, hogy fejlődik, hogy valójában már igazi nő. Felháborította ez a gondolat: hogy merészkedhet ilyenmire ez a disznó, hiszen hallja, hogy minden éjszaka összefekszik a nővérével! Ennyire még soha nem zavarta ez a nyerítő csődörszeretkezés. Merne megpróbálkozni nála is? És várta anélkül, hogy tudta volna, kívánta is, és eltökélte, hogy megfojtja, ha hozzányúl.

Szorosan összecsuksa szempilláját, és Nyakas hirtelen nekiesett.

- Disznó! Disznó! - kiáltotta fuldokolva, s eltaszította magától.

De a férfi esztelenül röhögött, és suttogva mondogatta:

- Szamár! Hagyd magad!... Alusznak, ha mondom, nem néz ide senki.

E pillanatban a gabona fölött felbukkant Palmyre sápadt, félhold képe, fölfigyelt a neszre. De ez, hát ez annyit sem számít, mintha egy tehén dugta volna oda a pofáját. S valóban, semmivel sem törődve megint nekilátott a munkájának. A dereka szinte hallhatóan ropogott, úgy erőlködött minden kévéénél.

- Szamár! Próbáld ki már egyszer! Lise nem tud meg semmit!

Nővére nevének hallatára a már gyengébben védekező Françoise még keményebben ellenállt. És most már nem engedett, két öklével ütötte, meztelen lábával rugdosta, szoknyáját már a csípőjéig felhúzta. Hogy ez jusson neki? Ez a férfi? Neki ugyan nem kell a más maradéka!

- Csináld a nénémel, te disznó! Csináld föl azt, ha neki tetszik, csinálj neki akár minden éjjel egy gyereket!

Nyakas az ütlegek miatt kezdett dühbe gurulni, szitkozódott, azt hitte, hogy a lány csak a következményektől fél.

- Hülye vagy! Esküszöm, hogy akkor majd elmegyek tőled, nem csinállak föl!

Egy rúgás a hasa aljában érte, kénytelen volt elengedni a lányt, de olyan durván lökte meg, hogy az csaknem fölsikoltott.

Éppen jókor lett vége a játéknak, Nyakas, amint fölállt, észrevette, hogy Lise közeleg az uzsonnával. Elibe ment, szóval tartotta, hogy Françoise-nak legyen ideje rendbe hozni a szoknyáját. Eszébe jutott, hogy a lány elárulhatja, s egyszeriben sajnálni kezdte, hogy egy alapos rúgással nem végzett vele. De Françoise nem árulkodott, beérte azzal, hogy makacs és pimasz képpel letelepedett a rendek közé. Mikor a férfi ismét aratni kezdett, ő csak tovább henyélt, mint egy hercegnő.

- Mi van veled? - kérdezte Lise, aki a gyaloglástól kimerülten maga is lefeküdt. - Nem dolgozol?

- Nem, beleuntam! - válaszolt dühösen.

Erre Nyakas, minthogy őt nem merte legorombítani, nekitámadt a feleségének. Mi az ördögöt keres itt, minek hentereg és sütteti a hasát, mint valami koca? Na, ez is valami, érlelni egy

ilyen jófajta sütőtököt! Az asszony meg jót nevetett ezen a hasonlaton, most is afféle kedélyes-hájas komámasszony volt: lehet ám, hogy csakugyan érlelődik a napon, hogy növekszik a lurkó; s az izzó égbolt alatt fekve kitolta hatalmas hasát, mely most a termékeny földben nevelődött csírázó vetésként dudorodott föl. De a férje nem nevetett. Nyersen fölrántotta, ráparancsolt, hogy segítsen. Az asszony meg alig tudott mozogni a combjára ereszkedő hatalmas hastól, kénytelen volt letérdelni, oldalt hajolva, jobbra nyomott hassal szerencsétlenkedett, szuszogva szedte marokba a kalászt.

- Ha már egyszer nem csinálsz semmit - szólt rá a hűgára -, menj haza... legalább megfőzöd a vacsorát.

Françoise szó nélkül ment. A még most is tikkasztó hőségben a Beauce népe ismét buzgón tevékenykedett. A végtelenbe nyúló láthatárig mint apró fekete pontok, aratók nyüzsögtek mindenütt. Delhomme két emberével befejezte a kepeket; a Néne, szüntelenül készen arra, hogy végigvág azon, aki lustálkodni próbál, botjára támaszkodva figyelte, hogyan növekszik az asztag. Fouan is odaballagott, hogy kicsit nézelődjön, aztán megint elmerülten figyelte a veje munkáját, majd nehézkes aggastyánléptekkel jött-ment, mint aki emlékezik és gyötrődik. Françoise még alig tért magához a megrázkódtatásból, s zúgó fejjel ment az új úton, mikor valaki rákiáltott:

- Gyere ide! Erre!...

Jean szólította meg, alig látszott ki a kévék közül, melyeket reggel óta fuvarozott a közeli táblákról. Most rakta le a szekerét, s a két ló mozdulatlanul állt az izzó napsütésben. Úgy számított, hogy csak másnap kezdik rakni a nagy asztagot, a kévéket most éppen csak egymásra rakta, s a gabonából rakott három fal között úgy érezte magát, mintha csöndes és biztonságos szobában lenne.

- Gyere már! Én vagyok!

Françoise gépiesen engedett a hívásnak. Még csak eszébe sem jutott, hogy hátranézzen, nem lesi-e valaki. Pedig ha megfordul, észrevette volna, hogy Nyakas ágaskodva, értetlenül figyel, miért tért le az útról.

Jean először tréfálkozott.

- Milyen büszke vagy, elmész az ember mellett egy adjonisten nélkül.

- Dehogyan! Úgy el vagy bújva, hogy meg sem láttalak!

Jean ezután azt panaszkolta, hogy mostanában nem szívesen látják Nyakasék. Françoise azonban oda sem figyelt, mit beszél, csak egy-két kurta szóval válaszolt. Aztán csak végigfeküdt a szalmán, a magasra rakott kévéfalak tövében, mint aki már mozdulni sem bír a fáradtságtól. Egyetlen dolog töltötte el, minden porcikájában élesen, valóságosan érezte még most is annak a támadásnak az emlékét, amely ott érte a gabonaföld szélén; még most is érezte, hogy a forró kéz hogyan fogja át kemény harapófogóként a combját, nem tudott szabadulni a szagától, és mintha még most is érezte volna a hím közeledtét, melyet egyre várt, s az elfojtott vágy gyötrelmében kínlódva lélegzett. Becsukta a szemét, a torka összeszorult.

Jean ekkor elhallgatott. Ahogy elnézte a hanyatt fekvő, magát elengedő lányt, halántékán dobolni kezdett a vér. Nem számított erre a találkozásra, ellenállt a kísértésnek azzal, hogy nem lenne tisztességes dolog visszaélni ennek a gyereklánynak a védtelenségével. De vadul dobogó szíve elkábította, annyira kívánta! S mint lázas éjszakáin, most is majd megőrült a gondolatra, hogy magáévá teheti. A lány mellé feküdt, megfogta először csak az egyik, azután mindkét kezét, s úgy szorította, hogy majd összeroppantotta, de még csak a szájához sem merte emelni. S a lány nem húzta vissza a kezét, fölemelte nehéz pilláit, a tekintete bizony-

talán volt. Jeanra nézett, mosolytalanul, de nem szégyenkezve, az arca idegesen megnyúlt. S ez a néma, csaknem fájdalmas pillantás hirtelen megvadította a férfit. A szoknyája alá kapott, s mint a másik, ő is megmarkolta a combját.

- Ne, ne - dadogott a lány -, igazán... Ez olyan utálatos...

De nem védekezett. Csak egy jajkiáltás tört ki belőle. Úgy érezte, hogy a föld megnyílik alatta, s kábulatában már mit sem értett: a másik jött volna vissza? Ugyanazt a könyörtelenséget s a tűző napon keményen dolgozó hímnek ugyanazt a keserű szagát érezte. Tüzes karikák táncoltak makacsul, lezárt pilláinak sötétjében, melyben minden úgy összevissza kavardott, hogy önkéntelenül is kitört belőle:

- Ne... menj már, nem akarok gyereket!

A férfi megrándult, s az így eldobott, *kárba* veszett emberi vetőmag az érett gabona közé, a földre hullott, mely sohasem vonakodik, örök termékenységében tárt öllel fogad minden vetést.

Françoise kábán nyitotta ki a szemét, nem szólt, nem mozdult. Már vége volna? És ő még csak nem is örült! Az egészről csak valami fájdalom maradt. S a becsapott vágy miatt érzett öntudatlan megbánás eszébe hozta a másik férfit. Ingerelte, hogy ott fekszik mellette Jean. Miért engedett neki? Hiszen nem szereti ezt az öregembert. Akár a lány, Jean sem moccant, belekábult ebbe a kalandba. Aztán elégedetlenül legyintett, szeretett volna valamit mondani a lánynak, de nem tudta, mit. Ettől még jobban zavarba jött. Végül úgy döntött, hogy megcsókolja, de a lány elhúzódott tőle, nem akarta, hogy még egyszer hozzá érjen.

- Mennem kell - suttozta Jean. - Te maradj még.

Nem felelt, tekintete a magasban, valahol az égbolton kalandozott.

- Érted? Vársz még öt percet, ne lássák, hogy velem voltál itt.

Végre rászánta magát, hogy kinyitja a száját.

- Jó, menj csak!

Ennyi volt az egész; Jean megcsördítette az ostorát, a lovait szidta, s ment nehéz léptekkel, lehajtott fejjel ballagott a szekér mellett.

Nyakas közben sehogy sem értette, miért tűnt el Françoise a kévék mögött, de gyanút fogott, mikor megpillantotta a távolodó Jeant. Anélkül, hogy Lise-nek egy szót is szólt volna, elindult, előrehajolva, mint az óvatos vadász lopakodott előre. Aztán egy ugrással ott termett a tarló közepén, a kéverakások között. Françoise kába bénultságában nem is moccant, tekintete még mindig a levegőégen kalandozott, combjai most is mezítelenek voltak, nehéz lett volna tagadni, nem is próbálkozott vele.

- Ó, te kurva! Te szemét! Hát ezzel a jöttmenttel hálsz, engem meg csak rugdalsz, hasba rúgsz, engem?!... A kutya istenit, nem addig van az!

Már el is kapta, s vérbe borult arcáról a lány világosan leolvashatta, hogy élni akar az alkalmommal. Miért ne kerülne sorra most ő, ha már egyszer a másik megkapta? De a lány, amint magán érezte forró kezét, ismét elfogta a felháborodás. Most, hogy itt volt a férfi, már nem sajnálta, nem akarta, bár ő maga sem tudta volna megmondani, hogy dühös haragja s gyötrelmes féltékenysége kínjában mitől változik meg benne minden oly hirtelen.

- Hagyj békén, disznó!... Beléd harapok!

Másodszor is kénytelen volt elereszteni. Dühében csak dadogni tudott, őrjöngött, hogy kimaradt valami élvezetből.

- Sejtettem én már régen, hogy összeszűritek a levelet!... Már régen ki kellett volna hajítani a házamból... A kurva istenedet, hát éppen ez a rothadt bitang kell neked!

S ömlött belőle a mocskolódás, a trágár szavak áradata, az aktusról oly durván beszélt, hogy a lány szégyenében úgy érezte, mintha mezítelenre vetkőztették volna. Őrjöngő düh fogta el őt is, de sápadtan, mereven tűrt, nyugalmat színlelt, s a mocskolódásokra kurtán csak ennyit felelt:

- Mi közöd hozzá?... Szabad vagyok, azt csinállok, amit akarok!

- Úgy is jó! Én viszont kiteszem a szűrődet! De úgy ám, mégpedig azonnal, csak érjek haza... Elmondom Lise-nek, hogyan láttalak meg a nyakadba húzott inggel, aztán majd mehetsz henteregni, ahová jólesik, ha csak ez kell neked!

Maga előtt lökdösve, vezette vissza a földjük felé, ahol a felesége várta.

- Egész nyugodtan megmondhatod Lise-nek... Majd elmegyek én a háztól, ha akarok!

- Ha akarsz? Na, majd meglátjuk!... Elmész ám, de úgy, hogy a fenekedbe rúgok, és röpülsz!...

Hogy ne kelljen kerülniök, a Cornailles-dűlőn át vezette, amelyet még most sem osztottak föl a nővérek között. Éppen azon a földön mentek, amely miatt mindig halasztgatta az osztokodást, és most hirtelen meghökkent, valami elviselhetetlen gondolat villant fel agyában: hirtelen rájött, hogy ha elkergeti a lányt, ketté kell osztani ezt a földet, a fele a lányé lesz, s talán majd éppen a szeretőjének adja. Megdermedt erre a gondolatra, veszekedett vágya egyszeriben kialakult. Nem! Micsoda örülség, az ember nem enged ki a markából mindent, csak azért, mert hoppon marad egy lánynál! A szoknyát mindig megtalálja, de a földre addig vigyázzon az ember, amíg a kezében tartja.

Nem szólt semmit, se most már nem sietett annyira. Bosszúsan gondolkozott, hogyan is szívhatná vissza a gorombáskodást, még mielőtt a feleségéhez érnének. Aztán csak rászánta magát:

- Hát bizony én nem szeretem, ha rossz szívvvel vannak hozzám, és merthogy te mindig olyan képet vágál, mintha undorodnál tőlem, persze bántott a dolog... De úgy különben igazán nem akarnám megszorítani a feleségemet, az ő állapotában. - A lány arra gondolt, nyilván megijedt, hogy majd ő is elmondja Lise-nek, hányat ütött az óra.

- Hát efelől nyugodt lehetsz, csak akkor nyitom ki a számat, ha te árulkodni kezdesz.

- Attól aztán nem félnék - mondta pimasz nyugalommal. - Legfeljebb azt mondanám, hogy hazudsz, így akarsz bosszút állni, mert rajtakaptalak.

Mikor Lise közelébe értek, még gyorsan hozzátette:

- Maradjon köztünk az egész... Aztán majd még beszélhetünk róla mi ketten.

Lise most már kezdett elcsodálkozni, sehogy sem értette, miért jön vissza a férjével Françoise. Nyakas azt mesélte, hogy ez a lustaság duzzogni ment oda föl az egyik kazal mögé. Valahol rekedt jajszó hangzott fel, félbeszakította a meséjét, és ki is verte fejükből az egész ügyet.

- Mi ez? Ki jajgat?

Iszonyatos kiáltás volt ez, elnyújtott üvöltés, mintha állatot mészárolnának valahol. Fölcsapott s máris elhalt a könyörtelenül tűző napsütésben.

- Mi lehet ez? Talán egy ló, talán a lába tört!

Megfordultak és a szomszédos tarlón meglátták Palmyre-t, még állt a marokba gyűjtött kalászok között. Elerőtlenedett karjaival lapos melléhez szorította az utolsó kévét, melyet erőlködve még megpróbált összekötni. De újabb halálsikoly tört fel belőle, a szörnyűséges kín még gyötrelmesebb jajdulása, elengedte a markokat, megpördült maga körül, s a gabona közé vágódott, leterítette az irgalmatlan napsütés, mely tizenkét órán át perzselte.

Lise és Françoise odasietett, Nyakas kényelmesebb léptekkel nyomukba szegődött, a szomszédos táblákról sorra mindenki odacsődült, ott voltak már Delhomme-ék, az öreg Fouan, aki most is a földek körül jött-ment, meg a Néne, aki botjával lökte félre útjából a kavicsokat.

- Mi történt?

- Palmyre, őt érte valami!

- Láttam messziről, hogy elvágódik.

- Irgalmas Isten!

S ahányan összesereglettek, mindannyian azzal a vakrémülettel nézték, ami a betegség láttán fogja el a parasztokat; egyiküknek sem akarózott közelebb lépni hozzá. Égre meredő arccal feküdt, elnyúlva, két karja szétcsapva, mintha keresztre feszítve feküdt volna a földön, amely a kemény munkában oly gyorsan felörölte és megölte. Valami ér nyilván megszakadhatott benne, mert keskeny csíkban szivárgott szájából a vér. De alighanem mégis inkább a kimerültségbe pusztult bele, abba, hogy mint agyonhajszolt állat dolgozott a száraz tarlón ez a kiuzsorázott test, s most ott feküdt magatehetetlenül, kiszikkadtan, se kora, se neme, és a végsőket sóhajtotta a bőven termő, kövér kalászok között.

A Néne, a nagyanyja, aki megtagadta, akinek soha egy szava sem volt hozzá, most mégiscsak közelebb lépett.

- Én már csak azt gondolom, meghalt ez.

S a botjával megtaszította. A test nem mozdult, a tágra nyílt, üres szempár a ragyogó fénybe szegeződött, az elnyílt száj a róna szelét itta. Az állán megalvadtt a vércsík. A nagyanyja fölibe hajolt s hozzátette:

- Hát persze hogy meghalt... Inkább így, mint hogy mások terhére legyen.

Mindannyian döbbsen, mozdulatlanul álltak. Vajon hozzányúljanak, ne menjenek előbb a bíróhoz? Először csak suttogtak, de aztán hangosan kezdtek beszélni, hogy értsék egymást.

- Megyek és hozom a létrát, ott van az asztaghoz támasztva - mondta végül Delhomme. - Azon majd elvihetjük... Halottat nem szabad a földön hagyni, nem lenne illendő.

De mikor visszaért a létrával s néhány marok kalászt akart rá tenni, hogy arra helyezték a holttestet, Nyakas dűnnyögve tiltakozott.

- Visszkapod, nem lesz híja a gabonádnak!

- Hát azt el is várom!

Lise kicsit szégyenkezett e gyalázatos fukarság miatt, s még két markot tett a létrára vánkosnak, aztán végigfektették rajta Palmyre-t, miközben Françoise kábultan a haláltól, mely éppen akkor érkezett, mikor neki először volt dolga férfival, csak állt, mint aki ébren álmodik, tekintetét nem tudta levenni a holttestről, nagy szomorúságában főként azon csodálkozott, hogy ez a halott valaha nő volt. Fouannal együtt ott maradt, hogy őrizze, míg elviszik; az öreg sem szólt, de mintha az járt volna az eszében, hogy nagyon is szerencsések, akik így elmennek.

Ahogy a nap lenyugodott s az aratók hazatértek, két ember jött a holttestért. Terhük nem volt nehéz, váltásra alig volt szükségük. Mégis sokan kísérték őket, egész menet verődött össze. Átvágtak a földeken, hogy ne kelljen kikerülniök az útra. A gabonán fekvő test megmerevedett, a kalászfekék lelógtak, s a lépések ütemére himbálóztak. Az égről eltűnt a ragyogás, csak a meggyülemlett hőség maradt, rőtörös, nyomasztó forróság a sötétkék égbolt alatt. A Loir völgyének túlsó oldalán a látóhatáron pára takarta a napot, ferdén hulló sugarai sárgán csíkozták a Beauce földjét. Mintha mindent átfestett volna ez a sárga fény, az aratás nyugalmas alkonyainak ez a ragyogása. A még lábon álló búza kalászain rózsaszínű lángcsóva, a tarlón villózó fények; s a végtelenbe nyúló szőke tenger árját csak az óriásinak tűnő asztagok fodrozták, egyik oldaluk lángolt a nap sugaraiban, a másik már feketének tűnt, roppant árnyékuk a síkság semmibe vesző távolába nyúlt. Mélységes nyugalom borult a tájra, csak valahol a magasban énekelt egy pacsirta.

A munkában elcsigázott emberek hangtalanul, lehorgasztott fővel, megadóan, mint akik tudják, hogy minden hiába, követték a halottvivőket. Csak a létra halk nyikorgása hallatszott, ha a tetem meg-megcsúszott az érett gabonán.

Hourdequin aznap este fizette ki az aratókat, akik elvégezték a vállalt munkát. A férfiak százhusz frankkal, az asszonyok hatvannal indultak haza egész havi munkájuk befejeztével. Jó esztendő volt ez, nem dőlt meg sok gabona úgy, hogy a kasza belecsorbult volna, aratás közben egyszer sem volt vihar, a bandagazda és az emberei vidám hejehujázással adták át Jacqueline-nak a kalászköböt font keresztet, őt tekintették a ház úrnőjének. Roppant vidám hangulatban költötték el az aratás befejeztével szokásos búcsúvacsorát: megettek három birkacombot és öt nyulat, és oly későig iddogáltak, hogy valamennyien berúgva feküdtek le. Jacqueline-t; aki maga is mámoros volt, Hourdequin kis híján rajtakapta, amint Tron nyakába csimpaszkodik. Jean szédelegve ment ki a fészerezugba, s levágta magát a szalmára. Nagyon fáradt volt, aludni mégsem tudott, Françoise képe vissza-visszatért és gyötörte. Ezt sehogy sem értette, már-már dühös volt miatta, hiszen oly kevés öröme volt a lánnyal, akit oly sok éjszakán át kívánt! S most, hogy megkapta, kiegészítettnek érezte magát, úgy érezte, nem szívesen tenné meg még egyszer. S lám, alighogy lefeküdt, ismét elibe áll, s ő a testi visszaemlékezés tébolyával újra kívánta, újra átélte, ami kettőjük között történt ott a kék között, az aktust, melynek örömét akkor nem érezte, de most minden pillanatát átélte, s az emlékek felkorbácsolták a vérét. Hogyan láthatná viszont, hogyan ölelhetné holnap és azután, hogyan lehetne az övé mindörökké? Könnyű érintésre rezgett össze, egy asszony kúszott melléje: a perche-i marokszedő asszony, aki nem értette, miért nem keresi meg őt a férfi ezen az utolsó éjszakán. Először eltaszította, aztán egy öleléssel majd megfojtotta, voltaképpen a másikkal volt, azt törte volna így össze, azt szorította volna magához az eszméletlenségig.

Françoise ez idő tájt riadt föl álmából, fölkel s kinyitotta a padlászug apró ablakát, hogy egy kis levegőt szívjon. Verekedésről álmodott, hogy kutyák döngetik lent a kaput. Ahogy kicsit felfrissült a levegőn, megint eszébe jutott a két férfi, az egyik, aki kívánta, meg a másik, aki megkapta; gondolatai itt megrekedtek, csak ez járt körtáncot a fejében, nem próbált semmit tisztázni vagy elhatározni. Hirtelen fülelni kezdett, hát mégsem álmodott? Kutya vonít valahol az Aigre partján. Aztán rájött: Hilariont hallja, aki alkonyat óta üvölt Palmyre holtteste mellett. Megpróbálták elkergetni, de kapaszkodott, harapott, nem volt hajlandó megválni az élettelen testtől, a nővére, az asszonya, a mindene volt, s üvöltött szakadatlan, üvöltése felverte az éjszakát.

Françoise borzongott, sokáig elhallgatta.

- Csak nehogy aztán a Coliche éppen akkor fialjon, mikor én - mondogatta Lise reggelenként.

Az asszony hatalmas hasával vánszorogva sokszor kiment az istállóba, s nyugtalanul, hosszan figyelte a tehenet: annak is roppant nagyra nőtt a hasa. Hasas tehénben ilyet még nem látott, mintha hordót cipeltek volna a most oly vékonynak tűnő lábszárak. Éppen Szent Fiaker napján járt le a kilenc hónap, Françoise gondosan följegyezte, hogy mikor vezette a bikához. Lise nem volt napra biztos a dolgában, legföljebb megközelítően tudta a dátumot. Csak úgy jött ez a gyerek, igazán nem akarta senki, s nem tudhatta pontosan, mikorra is várja. De az biztos, hogy valamikor Szent Fiaker napja körül esedékes, vagy előtte, vagy az utána következő napon, s csüggedten mondogatta:

- Csak nehogy aztán éppen akkor fialjon, mikor én!... Akkor aztán jól néznénk ki! A fene egye meg! Szép kis história volna.

Kényeztették Coliche-t, hiszen már tíz éve volt a háznál. Úgyszólván a családhoz tartozott. Nyakasék telenkint, mikor nem fűtöttek, hozzá, az ő testének párás melegébe húzódtak. Nagyon barátságos állat volt, főként Françoise-t kedvelte. Érdes nyelvével nyalta, hogy majd kivérzett a bőre, könnyedén a foga közé vette szoknyája szélét, hogy közelebb húzza, maga mellett tartsa a lányt. Így aztán, ahogy az ellés ideje közelgett, egyre nagyobb gondot fordítottak rá: meleg levessel tartották, alkalmas időben megjártatták, s óránként utánanéztek, mi van vele. Persze nemcsak azért, mert szerették, hanem azért is, mert a tej, a vaj, a sajt ötven kemény frankot, igazi kis vagyont hozott a házhoz, ha őt elveszítenék, elveszítenék ezt is.

Aratás óta két hét telt el. Françoise most is úgy élt a házban, mint azelőtt, mintha semmi sem történt volna közte és a sógora között. A férfi mintha el is felejtette volna, ő maga meg nem akart gondolni ezekre a dolgokra, amik csak nyugtalanították. Jeannel találkozott, szólt neki, s a legény azóta nem járt hozzájuk. A sövények mögül leste meg a lányt, könyörgött neki, hogy szökjön ki hozzá, találkozzanak este egy bizonyos helyen az árokparton. De a lány egyre riadozott, úgy tett, mintha nagy elővigyázatosságból s nem merő közönyből vonakodnék. Majd később, mikor már nem lesz olyan sok dolga otthon. S egyik este, mikor Macqueronhoz ment cukorért s véletlenül összetalálkozott a legénnyel, egyre makacskodott, nem, nem megy vele a templom mögé; egész idő alatt a Coliche-t emlegette, hogy már mennyire megereszkedett a hasa, már nyílik szét, biztos jelek ezek, s még a legény is azt mondta, hogy most már aligha kell sokáig várni.

S lám, éppen Szent Fiaker napjának előestéjén Lise-t elfogták a görcsök, éppen az istállóban volt, a hűgával együtt a tehenet figyelték, amint nagy hasa miatt szétterpesztett lábbal állt, s csendesen böggve szenvedett.

- Hát nem megmondtam! - kiáltotta Lise elkeseredetten. - Na, jól nézünk ki!

Összegörnyedve tartotta a hasát, durván belemarkolt, hogy büntesse, szidta, átkozta; nem hagyná békén? Igazán várhatna! Mintha darázs szúrt volna a csípőjébe, onnan indult ki a fájdalom, és belehasított egészen a térdéig. Nem volt hajlandó ágyba feküdni, jött, ment, s egyre azt mondogatta, legszívesebben visszatartaná az egészset.

Tíz óra tájt, mikor a kis Jules-t lefektették, Nyakas bosszúsán látta, hogy csak nem történik semmi, úgy döntött hát, hogy megy aludni; otthagya Lise-t és Françoise-t az istállóban, egyikük sem volt hajlandó elmozdulni a tehén mellől, mely egyre jobban kínlódott. Mindketten nyugtalankodni kezdtek, nem halad a dolog, pedig tovább már aligha tágulhat. Cirógatták, biztatták az állatot, édességet hoztak neki, de a cukrot sem fogadta el, csak lógatta a fejét, fara rángott a belsejét gyötrő görcsöktől. Éjfélkor Lise, aki eddig szüntelenül kínlódott, hirtelenül megkönnyebbült: vaklárma volt, ez még nem a szülés, csak afféle előfájások; magában meg

volt győződve azonban, hogy ő tartotta vissza, ahogy az ember a szükségét visszatartja. S a hűgával együtt egész éjszaka vigyázott Coliche-ra. Babusgatták, rongyokat melegítettek, s azon forrón a bőrére nyomták, míg Rougette, a másik tehén, amelyet legutóbb a cloyes-i vásáron vettek, álmélkodva leste a gyertyafényt, álmos, nagy, kékes szeme minden mozdulatukat követte.

Pirkadatkor Françoise, látva, hogy még mindig semmi, úgy határozott, hogy elszalad a szomszédasszonyukért, Frimat-néért. Nagy tudományú asszonynak ismerték, s oly sok borjút segített már a világra, hogy nehéz esetekben szívesen fordultak hozzá, nehogy ki kelljen hívni az állatorvost. Mihelyt megérkezett, félrehúzta a száját.

- Hát ez bizony nem sok jót ígér - dűnnyögte -, mióta van így?

- Már tizenkét órája.

Az öregasszony tovább forgolódott a tehén faránál, aprólékosan megnézett mindent, s közben mogorva képpel bólogatott, amivel alaposan megrémítette a nővéreket.

- Pedig már jön a burok... - mondta végül. - Na majd meglátjuk, mi lesz.

Egész reggel a burkot figyelték, melyet a víz duzzasztott és tolt kifelé. Lesték, találgatták, mekkora lehet, meg milyen, persze ez is csak olyan, mint akármelyik másik, legfeljebb abban különbözik, hogy túl nagy, aztán csak nyúlik. Kilenc órakor a folyamat ismét megállt, a burok nem mozdult, fennakadva, szánalmasan csüngött, az állat görcsös reszketésének ütemére himbálózott, a Coliche állapota szemmel láthatóan rosszabbodott.

Nyakast is elfogta a félelem, amikor hazatért a földről ebédelni. Azt mondta, el kellene hívatni Patoirt, de közben reszketett, hogy milyen sokba kerülne.

- Állatorvost, hogy megölje neked, mi? - jegyezte meg csípősen Frimat-né. - Az öreg Saucisse tehene a keze között döglött meg... Azt már nem, ide hallgass, fölfakasztom a burkot, s majd én kihúzom a borjút, de ki ám!

- Csakhogy Patoir úr mindig azt mondja, nem szabad fölfakasztani - mondta Françoise. - Azt mondja, hogy a víz, ami benne van, kifelé segíti.

Frimat-né dühösen vállat vont. Nagy számár az a Patoir! Egyetlen ollónyisszantással fölvágta a burkot. A víz hangosan zúdult kifelé, valamennyien hátrább ugrottak, de későn, befröcskölte őket.

Egy pillanat, s Coliche máris könnyebben lélegzett, az öregasszony diadalmaskodott. Vajat kent a jobb kezére, belenyúlt a tehénbe, s lassan, nyugodtan tapogatózott, hogy megtudja, hogyan fekszik a borjú. Lise és Françoise az aggodalomtól pislogva lesték. Még Nyakas sem ment vissza a határba, mozdulatlanul, lélegzetvisszafojtva várakozott.

- A lába megvan - dűnnyögte Frimat-né. - De hol a feje... Hát bizony nem jó, ha nem találjuk a fejét...

Vissza kellett húznia a kezét, a tehenet heves görcs rázta meg, s most oly erősen nyomott, hogy előbukkantak a lábak. Ez már mégiscsak valami, s Nyakasék megkönnyebbülten sóhajtottak fel a lábak láttán; s ettől fogva már mindnyájuknak csak egy gondolata volt, ki kell húzni a borjút, hogy tüstént az övük legyen, mintha csak attól féltek volna, hogy visszabújik, és többé nem jön ki.

- Jobb volna békében hagyni - mondta higgadtan Frimat-né. - Majd csak kijön magától.

Françoise is így tartotta jónak. Nyakas azonban nem maradt nyugton, minden pillanatban megtapogatta a borjú lábait, dühöngött, hogy miért nem láthat már belőle többet. Fölkapott egy kötelet, s a felesége segítségével, aki éppúgy reszketett, mint ő, szorosán a lábakra hur-

kolta; közben megérkezett Bécuné is, akit az orra hozott ide, s ahányan voltak, mind belekapaszkodtak a kötélbe, legelől Nyakas fogta, mögötte Frimat-né, Bécuné, majd Françoise, meg még Lise is húzta, a kötél végénél kuporgott a nagy hasával.

- Most! Húzd meg! - vezényelt Nyakas. - Mind egyszerre!... Ó, ez a lajhár, nem mozdult egy ujjnyit sem, mintha csak bele volna ragadva... Rajta! Na még egyszer! Te bitang!

A nők izzadva, elfúlva mondták utána:

- Rajta! Na még egyszer! Te bitang!

Ekkor azonban baj történt. A málladozó, ócska kötél elszakadt, s jajgatva, káromkodva valamennyien az alomra vágódtak.

- Semmi az egész! Nincs semmi baj - jelentette ki Lise, aki a falig gurult, de nagy sietve felsegítették.

De alighogy ismét talpon volt, megszedült és kénytelen volt leülni. Negyedórával később ismét a hasát fogta, újra elkezdődtek a fájások, de most erősebben és szabályos időközökben. S ő még azt hitte, hogy visszatartotta! Hát ez már mégiscsak nagy méreg, hogy a tehén nem boldogul olyan gyorsan, mint ő, hiszen most úgy rájött, hogy alighanem hamarabb túlesik rajta, mint Coliche! A sorsot nem lehet kikerülni, ez már csak így van, alighanem mind a ketten egyszerre szülnek. Hangosan nyögött, majd parázs veszekedés tört ki a férje és közte. Persze, a kutya istenit, minek kellett neki is húzni? Mit avatkozik a más bajába, rakja le először a maga terhét! Úgy szenvedett, hogy válaszul csak szitkozódni tudott: „Disznó! Pizsok!” Ő csinálta föl, s még neki áll följebb.

- Ez mind csak üres beszéd - jegyezte meg Frimat-né -, ezzel bizony nem jutunk előbbre.

Bécuné azonban hozzátette:

- Az ember így mégiscsak könnyít magán.

Még jó, hogy a kis Jules-t elküldték Delhomme sógorhoz, hogy ne legyen láb alatt. Három óra volt, hétig vártak. Semmi nem történt, kész pokol volt az egész ház; Lise csökönyösen kitarzott, egy ócska széken ült, nyögdécselve hajladozott, odébb meg Coliche kínlódott hangtalanul és egyre ijesztőbben, reszketett, verejték lepte el. Rougette, a másik tehén félelmében bőgni kezdett. Françoise ekkor elvesztette a fejét, Nyakas meg szitkozódva, ordítva amellet volt, hogy újból próbálják meg kihúzni a borjút. Áthívott két szomszédot, most már hatan húzták, mintha tövestül akarnának kirángatni egy tölgyet, ez a kötél új volt, nem szakadt el. Coliche azonban megingott, az oldalára esett, s lihegve, szánalmasan nyúlt el az almon.

- Csak nem boldogulunk a bitanggal! - dühöngött Nyakas verejtékben úszva. - Elpusztul ez a dög a borjával együtt!

Françoise összetett kézzel könyörgött:

- Jaj, hívjuk el Patoirt!... Kerül, amibe kerül, hívjuk el Patoirt!

Nyakas elkomorult Aztán, mikor ismét kérlelni kezdte, nem szólt egy szót sem, de előhozta a szekeret.

Frimat-né, ahogy ismét az állatorvost kezdték emlegetni, úgy tett, mintha ügyet sem vetne a tehénre, most Lise körül foglalatoskodott. Szüléseknél is jól bevált, minden szomszéd-asszonynál ő segédkezett. Most mintha aggódott volna, s Bécuné előtt nem is titkolta félelmét, az meg odaszólt Nyakasnak, aki éppen a lovat fogta be:

- Ide hallgasson... A felesége nagyon kínlódik ám! Nem ártana, ha egyúttal orvost is hozna!

A férfi egy szót sem szólt, csak nagyot nézett. Még mit nem? Ez is azt akarja, hogy körül-táncolják? Ő bizony nem fog fizetni jobbra-balra, annyi szent.

- Ne! Igazán ne! - kiáltotta Lise két görcs között. - Én majd csak elboldogulok! Nincs kidobni való pénzünk!

Nyakas gyorsan a lovára vágott, s a szekér a leszálló alkonyatban eltűnt a cloyes-i úton.

Mikor két órával később Patoir végre megérkezett, minden változatlan volt: Coliche az oldalán fekve hörgött, Lise meg a székről félig lecsúszva tekergett, mint valami féreg. Ez így ment már huszonnégy órája.

- Na, most melyiken kell segíteni? - kérdezte az állatorvos, aki kedélyes ember volt.

Aztán Lise-hez fordult, csak úgy tegezve:

- No, lányom, ha nem hozzád hívtak, akkor légy szíves, menj az ágyadba. Rád fér!

Nem válaszolt, nem ment. Az állatorvos meg már a tehenet vizsgálta.

- Az angyalát! Mondhatom, gyönyörű állapotban van a tehenetek! Mindig későn hívtok... Látom, ki akartátok húzni. Mert ugye inkább kettőbe hasítanátok, csak várni ne kelljen, átkozott balkezesei!

Lehorgasztott fejjel, tisztességtudón és kétségbeesetten hallgatták valamennyien, csak Frimatné húzta el a száját megvetően.

Az állatorvos levetette a kabátját, fölgyúrte az inge ujját, a borjú lábait visszanyomta, de előbb összekötötte egy zsineggel, hogy mikor kell, kisegíthesse; majd jobb kezével belenyúlt a tehénbe.

- Az ördögít! - kezdte rá egy pillanat múlva. - Jól sejtettem, a fej balra csúszott, na, ezt aztán húzhattátok volna ítéletnapig, ez ugyan nem jött volna ki!... Hát, gyerekeim, a borjútoknak bizony kampec. Semmi kedvem sincs leharaptatni vele az ujjaimat, míg megfordítom. Különben sem lennék vele előbbre, rámenne a tehén.

Françoise elsírta magát.

- Patoir úr, kérem, mentse meg a tehenünket... Mentse meg szegény Coliche-t, hiszen úgy szeret engem...

S Lise, aki egy heves görcstől elzöldült, meg Nyakas is, aki pedig igazán érzéketlen volt mások bajával szemben, együtt siránkoztak, szánakoztak, egyformán könyörögtek:

- Mentse meg a tehenünket, a mi kedves öreg tehenünket, olyan jó tejelő, most már évek óta... Mentse meg, Patoir úr!...

- De jól értsük meg egymást, akkor kénytelen vagyok szétdarabolni a borjút!

- Eh, ki törődik a borjúval!... Mentse meg a tehenünket, Patoir úr, mentse meg!

Az állatorvos, aki magával hozott egy nagy kék kötényt, kért még egy vászonnadrágot, s Rougette mögött az egyik sarokban meztelenre vetkőzött, majd belebújt a nadrágba, s derekára kötötte a vászonnadrágot. Mikor a könnyű öltözékben ismét fölbukkant kövér, zömök figurája, derék kutyaképe, Coliche fölemelte a fejét, s abbahagyta a nyögést, mintha csodálkoznék. A körülötte állók azonban még csak el sem mosolyodtak, szívszorongva várakoztak.

- Gyújtsatok gyertyákat!

Négy gyertyát a földre rakatott velük, majd hasra feküdt az almon a tehén mögött, mely már nem tudott a lábán állni. Egy ideig az állat combjai közé dugott fejjel hasalt, vizsgálódott. Végül meghúzta a zsinetet, hogy ismét előbukjanak a lábak, most azokat nézte meg figyelme-

sen. A keze ügyébe helyezett hosszú, keskeny dobozból, sebészkést vett elő, ekkor azonban rekedt nyögést hallott, s elcsodálkozva felült.

- Mi az, lányom, te még mindig itt vagy?... Gondoltam mindjárt, hogy nem a tehén nyög. - Valóban Lise nyögött fel, rettenetes fájdalmak fogták el, majd leszakadt a dereka.

- Az angyalát! Menj már be, végezd a magadét, én meg hadd csináljam a dolgomat! Értsd meg, hogy így nem bírom, az idegeimet tépi, hogy itt nyögsz mögöttem... Mi értelme van ennek? Vigyétek már be, halljátok!

Frimat-né és Bécuné végre rászánták magukat, egyik jobbról, másik balról nyúlt Lise hóna alá, s a szoba felé indultak vele. Lise elhagyta magát, már nem volt ereje ahhoz, hogy tiltakozzék. De amint átmentek a konyhán, melyet egy magányos gyertyaláng világított meg, rájuk szólt, hagyjanak csak nyitva minden ajtót, valahogy úgy képzelte, így mégsem lesz olyan messze az istállótól. Frimat-né már előkészítette a szülőágyat, az ottani szokásnak megfelelően a szoba közepére tett egy zsúp szalmát, rá egy lepedőt s három felborított széket, egyet fejtől, kettőt lábtól. Lise az ágyra kuporodott, hátát az egyik székeknek támasztotta, szétvetett lábait a két másik székhöz feszítette. Még csak le sem vetkőzött, a lábát papucsostul akasztotta a széktámlákba, kék harisnyája csak térdéig ért; nyakig felhajtott szoknyája most nem takarta roppant hasát, kövér fehér combjait, melyeket úgy szétvetett, hogy majd a gyomráig be lehetett látni.

Az istállóban Nyakas és Françoise Patoir mellett maradt, világítottak neki, guggolva tartották a gyertyát; az állatorvos meg ismét lehasalt, és késével körbe vágta a bal térdhajlást. A bőrt ezután felrántotta a lapockáig, mely elvált, leszakadt a testről, Françoise ekkor elsápadt, megszedült, elejtette a gyertyát, és sikoltozva menekült.

- Szegény jó Coliche!... Ezt nem bírom nézni! Nem bírom nézni!

Patoir dühbe gurult, már csak azért is, mert fel kellett állnia, hogy elejét vegye a tűznek, amit a szalma közé esett gyertya okozhatott volna.

- A kutya mindenit! Micsoda lány ez? Akár egy kényeskedő hercegkisasszony!... Még fel-füstölne bennünket, mint a sonkát.

Françoise bevágatott a házba, s ott leroskadt egy székre a szobában, ahol a nővére vajúdott; a széttárt test látványa csöppet sem rendítette meg, mintha mindez természetes, megszokott lenne azok után, amit most végignézett. Szeméhez emelte a kezét, hogy elűzze az eleven test feldarabolásának vízióját, aztán el-elcsukló hangon beszámolt arról, hogy mit csinálnak odakint a téhennel.

- Hát ezt nem lehet tétlenül bírni, visszamegyek! - jelentette ki Lise, s fájdalmaival mit sem törődve felemelkedett, hogy otthagyja a szülőágyat.

De ezt már Frimat-né meg Bécuné sem nézhette, nem engedték.

- Maga csak maradjon nyugton! Hát ördög bújt ebbe az asszonyba?

És Frimat-né még hozzátette:

- Na tessék, magánál is megrepedt a burok!

A magzatvíz valóban hirtelen kiömlött, a lepedő alatt a szalma azon nyomban fölitta, majd megkezdődtek a végső tolófájások. Mintegy parancsszóra dolgozott a lemeztelenített has, felfúvódott, mintha minden pillanatban szétrepedhetne, a kék harisnyába bújtatott lábak meg gépiesen ollóztak: összehúzódtak, majd kinyúltak, mint az úszó béka lábai.

- Na, hogy megnyugodjon, én majd kimegyek, megnézem, mi újság - mondta Bécuné.

Ettől kezdve mást sem csinált, csak szünet nélkül futkosott a szoba és az istálló között. Sőt, hogy utat takarítson meg, végül már csak a konyhából kiáltotta be, hogy hol tartanak. Az állatorvos folytatta a földarabolást a vérben, váladékban ázó almon; nehéz mocskos munka volt ez, tetőtől talpig gyalázatosan összefröcskölve került ki belőle.

- Rendben megy minden, Lise - kiáltott Bécuné. - Maga csak nyomja, ne sajnálja... Már kint van a másik lapocka is! Most a fejét szedik le... Már fogja is, hú, micsoda fej... És ezzel már vége van, a többi most már kijön egy csomóban.

Lise fájdalmas sóhajjal vette tudomásul a műtét minden egyes mozzanatát, nem lehetett tudni, vajon önmagáért vagy a borjúért gyötrődik-e. Nyakas azonban egyszer csak behozta a fejet, hogy ő is láthassa. Erre aztán mindannyian fölajdultak.

- Micsoda szép borjú!

Lise meg anélkül, hogy megpihent volna, megfeszülő izmokkal, duzzadó combokkal még erősebben nyomott, s közben vigasztalhatatlanul, kétségbeesetten jajongott:

- Istenem, micsoda csapás!... Jaj, ez a szép borjú, istenem!... Micsoda szerencsétlenség, egy ilyen szép borjú, micsoda szép borjú, soha ilyen szépet!

Françoise is jajgatott, és siránkozásuk oly bántóvá, oly ellenségessé fajult, hogy Patoir megsértődött. Odafutott, de illendőségből mégis megállt az ajtóban:

- Ide figyeljenek, megmondtam maguknak előre... Könyörögtek, hogy mentsem meg a tehenüket... Ismerem én már magukat, híresek! Már csak az hiányzik, hogy fűnek-fának azt mesélik, hogy én öltem meg a borjút, mi?

- Na nem, azt nem - dünnyögte Nyakas, aki vele együtt hagyta ott az istállót. - De azért mégis-csak maga darabolta föl.

A földön, a három szék között fekvő Lise testét most valósággal megrázta a görcs, mely csípőitől kiindulva a bőre alatt hullámzott le a két combtő közé, s ott tovább tágitotta. Françoise, aki eddig kétségbeesésében meg sem látta, mi történik, hirtelen döbbenetben állt meg a nővére mellett, akinek mezítelen teste most valahogy kurtábbnak tűnt, csak a felhúzott térdek által alkotott szöveget látta, meg köztük a felpúposodott hasat és középen azt a kerek üreget. Oly váratlan, oly torz, oly iszonyú volt ez az egész, hogy még csak zavarba sem jött. Soha még csak el sem képzelte ilyesmit, bevert hordón tatóngó lyuk, a padlás tárt ajtaja, melyen át a szénát dobják le, s melyet sötéten vesz körül valami dús repkény. Aztán mikor észrevett egy másik, kisebb gömbölyűséget; a gyerek fejét, mely minden erőlködésre mintha csak bújócskázna, előbukkant, majd újra visszahúzódott, olyan nevetetnékje támadt, hogy köhécselni kezdett, nehogy azt higgyék, hogy komizásból nevet.

- Még egy kis türelem - mondta Frimat-né. - Mindjárt itt lesz.

Lise lábai közé térdelt, a gyereket leste, hogy idejében felfoghassa. De az csak tovább kérte magát - mint Bécuné mondta -, sőt pár pillanatra úgy eltűnt, mintha végképp visszabújt volna. Françoise csak ekkor tudott szabadulni e reá ásító kemencenyülés látványának bénító bűvöletétől, zavarba jött, közelebb lépett a nővéréhez, megfogta a kezét, most, hogy elfordította róla a tekintetét, nagyon megszánta.

- Szegény Lise-em, te aztán megszenvedsz.

- Jaj, igen, jaj, igen, és engem senki sem sajnál... Ha legalább velem éreznének... Jaj, jaj, megint kezdődik, csak nem akar már kijönni!

Így ment ez még jó ideig, mikor az istállóból hangos kiáltozás hallatszott be. Patoir hangját hallották, az állatorvos nem értette, miért vergődik, miért bög tovább Coliche, gyanakodni

kezdett, hogy talán még egy borja van; s valóban ahogy belenyúlt a tehénbe, kihúzta a második borjút, s ezúttal minden nehézség nélkül, olyan könnyedén, mintha csak egy zsebkendőt rántana elő. A kövér, kedélyes ember örömeiben úgy megfeledkezett az illendőségről, hogy karjában a borjúval beszaladt a vajúdnő szobájába, Nyakas meg nagy vidáman a nyomában.

- Ide nézz, lányom, ezt akartad, ugye?... Na tessék!

Halálra nevetette magát, aki ránézett, már csak a kötény volt előtte, a karja, az arca, az egész teste összevissza volt kenve trágyával, karjában meg úgy feküdt a még nedves borjú, mintha csak részeg lenne, tehetetlenül lógatta csodálkozó, busa fejét.

Az örömujjongás közepett Lise-t végeérhetetlen nevetés fogta el, amint az orvosra nézett.

- Jaj, jaj, de fura! Nahát, milyen butaság így megnevetetni!... Jaj, jaj! Fáj, jaj, de hasogat!... Ne, ne, ne nevetessenek, belepusztulok!

Kövér melléből hörögve indult el a nevetés, és hullámozott le a hasába, ahol valóságos vihart kavart. Fölfúvódott tőle, a gyerek feje előlről kezdte a ki-be játékot, olyan volt, mint egy kiröppenni készülő ágyúgolyó.

De a java még csak ezután következett, mikor az állatorvos letette a borjút maga elé, hogy keze fejével megtörölje verejtékes homlokát. Széles ganéj csíkot kent magára, s valamennyien pukkadoztak a nevetéstől, a szülönő fuldoklott, élesen föl-fölríktott, mint a kodácsoló tyúk, miközben tojik.

- Jaj, hagyjatok már, belehalok! Csuda egy ember, úgy megnevetet, hogy már majd megpukkadok!... Jaj istenem, jaj... megszakadok...

A tátongó lyuk még nagyobbra kerekedett, azt hitték volna, hogy akár az előtte térdelő Frimat-né is beleférne, aztán egyszerre vörösen, ázott és színtelen végtagokkal elibük vágódott a gyermek. Aztán mindössze valami bugyborékolás hallatszott, mintha hatalmas butykos ürülne ki. A gyerek fölnyivákolt, az anya meg még féktelenebbül nevetett, rázkódott, mint valami összeesett tömlő, melynek egyik vége sírt, a másik meg nevetett. Nyakas a combját csapkodta, Bécuné az oldalát fogta, Patoir hangosan föl-fölröhögött, és végre elengedhette magát Françoise is, akinek a kezét nővére csaknem összetörte, úgy szorongatta az utolsó tolófájásnál, most nevetett ő is, miközben egyre maga előtt látta ezt az egészet, hiszen ez kész katedrális, akár mindenestül beleférne a férj.

- Lány - közölte Frimat-né.

- Nem, nem - tiltakozott Lise. - Nem akarok lányt, fiút akarok!

- Hát akkor visszateszem, kedvesem, aztán majd holnap világra hozol egy fiút.

Még harsányabban nevettek, már majd belebetegedtek. Aztán a szülő asszony, mikor kissé lecsillapult, minthogy a borjú ott maradt a szeme előtt, sajnálkozva megjegyezte:

- A másik olyan szép volt... Bizony, most két borjúnk lehetne!

Patoir elment, de előbb megitatott Coliche-sal három liter cukrozott bort. A szobában Frimat-né levetkőztette és lefektette Lise-t, Bécuné és Françoise meg fölszedte a szalmát és kisöpört. Tíz perc alatt rendbe raktak mindent, langyos vízzel lemosták a kicsit, s ha az nem nyivákolt volna, senki még csak nem is sejtette volna, hogy az előbb itt szült egy asszony. A bepólyázott gyereket aztán bölcsőbe tették, s lassacskán az is elcsendesedett, az anya meg erejét vesztve engedte át magát a nehéz álomnak, sötétvörös arca szinte feketének tűnt a vastag nyersvásznon ágyneműn.

Tizenegy óra tájt, mikor a két szomszédasszony is hazament, Françoise szólt Nyakasnak, hogy jobb lenne, ha fenn a szénapadláson aludna. Ő magának egy matracot dobott a földre,

majd ott nyújtózik ki egy kicsit, hogy a nővére ne maradjon egyedül. Nyakas nem válaszolt, némán szívta el a pipáját. Nagy nyugalom borult a házra, csak az alvó Lise hangos lélegzése hallatszott. S mikor Françoise az egyik sötét sarokban, éppen az ágy lábánál, letérdelt a matracra, a még mindig szótlán Nyakas hátulról elkapta. A lány megfordult, s a férfi feszült, vörös képéről rögtön látta, hogy miről van szó. Megint rájött, csak nem hagyott fel a gondolatokkal, hogy megszerzi a lányt, és most hirtelenében nyilván nagyon gyötörte a vágy, hogy így a felesége közvetlen közelében akarta megkapni, csöppet sem kedvverítő események után. A lány visszalökte, úgy, hogy fölbukott. Némán, lihegve küszködtek.

A férfi fojtottan röhögött:

- Ejnye már, mit hadakozol ennyire?... Jó vagyok én kettőtöknek is.

Jól ismerte a lányt, tudta, hogy nem fog kiabálni. Valóban, hang nélkül küszködött, büszkesége nem engedte, hogy segítségül hívja a nővérét; senkit, még őt sem akarta beleavatni az ügyeibe. A férfi majd megfojtotta, már-már legyőzte ellenállását.

- Olyan szépen meglennénk... Hiszen együtt élünk, sose hagynánk el egymást...

De aztán csaknem hangosan fölajdult. A lány szó nélkül a nyakába mélyesztette körmeit, a férfi megdühödött, és Jeannel hozakodott elő:

- Ne képzeld, hogy hozzámehetsz ahhoz a bitanghoz... Eszedbe se jusson, míg nem vagy nagykorú!

A szoknyája alá nyúlt, s durván belemarkolt a testébe, ekkor azonban a lány olyat rúgott a lába közé, hogy felüvöltött. Egyszeriben talpra ugrott, rémülten nézett az ágyra. A felesége aludt, nyugodtan lélegzett. Azért csak elment, de előbb öklével iszonyúan megfenyegette a lányt.

Françoise elnyúlt a matracon, s nyitott szemmel bámult a szoba mélyeséges csöndjébe. Nem akarja, soha nem enged neki, még akkor sem, ha ő is kívánná. Aztán elcsodálkozott saját magán: még sohasem jutott eszébe, hogy feleségül mehetne Jeanhoz.

6

Jean két nap óta Hourdequin Rognes mellett fekvő földjein dolgozott, a gazda egy châteauduni gépésztől bérelt cséplőgépet vitetett ide, aki Bonnevaltól Cloyes-ig bárhova kikölcsönözte a gépet. Jean a kocsival meg a két lóval hordta a közeli asztagokról a kévétet a géphez, aztán a kicsépelte magot a tanyára; a gép meg reggeltől estig dolgozott, szőke port röptetett a napfényben, szakadatlan dohogása betöltötte az egész környéket.

Jean már majd belebetegedett, annyit tépelődött, hogyan kaphatná meg ismét Françoise-t. Már egy hónapja, hogy az övé lett, éppen itt, ebben a gabonában, amit most csépelnek, s azóta riadtan mindig csak elillan előle. Jean már kétségbeesett, hogy soha többé nem lesz köztük semmi. Egyre fokozódó vágy, leküzdhetetlen szenvedély kínozza. Míg a lovait hajtotta, eszébe jutott, miért ne mehetne egyenesen Nyakasékhoz, miért ne kérhetné feleségül Françoise-t, hiszen nincs velük nyíltan, véglegesen haragban! Ha összetalálkoznak, mindig köszön nekik. S mihelyt a házasság gondolata felmerült a fejében, mint egyetlen módja annak, hogy a lány ismét az övé legyen, máris meggyőzte magát, hogy ez kötelessége, hogy becstelen fráter lenne, ha nem venné feleségül.

Másnap reggel azonban, mikor újra kiment a géphez, elfogta a félsz. Sohasem mert volna megpróbálkozni, ha nem látja meg, hogy Nyakas és Françoise együtt mennek ki a földre. Eszébe jutott, hogy Lise mindig a pártját fogta, hogy vele könnyebben szót ért; a lovait hát rábízta egyik pajtására, s kis időre otthagyta a munkát.

- Nocsak, maga az, Jean! - kiáltotta Lise, aki frissen, jó erőben kelt fel a gyerekágyból. - Mostanában sohasem látjuk magát. Mi újság?

A legény mentegetőzött, aztán nagy hirtelen, ahogy a félénk emberek szokták, egyenesen belevágott a mondókájába; Lise első pillanatban azt hihette, hogy neki tesz vallomást, mert eszébe hozta, hogy szerette őt, s hogy szívesen feleségül is vette volna. De aztán hirtelen hozzátette:

- Hát aztán így mégiscsak feleségül venném Françoise-t, ha nekem adják.

Az asszony olyan csodálkozva nézett rá, hogy Jean zavarában dadogni kezdett:

- Hát persze, tudom, nem így szokás... Csakhogy én magával akartam erről beszélni.

- Ejnye - felelt végre Lise. - Azt sem tudom, mit gondoljak, mert erre bizony nem számítottam, a maga kora miatt... Persze mégiscsak azt kellene tudni, hogy s mint vélekedik Françoise.

Jean azzal a határozott szándékkal jött, hogy mindent elmond, akkor legalább Lise is azt mondja, hogy össze kell házasodniok. Utolsó pillanatban mégis meggondolta magát. Ha Françoise nem vallotta be a nővérenek, hogy mi történt köztük, ha senki semmit nem tud, ugyan jogában áll-e, hogy ő beszéljen elsőnek? S ez a meggondolás kedvét szegte. Szégyellte harminchárom évét.

- No, igen - dünnyögte -, majd beszélni kell vele. Nem lehet azt erőltetni.

Lise azonban, ahogy első meglepetése elmúlt, örvendezve nézett a férfira, a kérés nyilván nem volt kedve ellenére. Sőt, egyszerre nagyon kedves lett.

- Úgy lesz, Jean, ahogy ő akarja... Én nem vagyok az uram véleményén, hogy még túl fiatal a lány. Tizennyolcadik évében van, olyan erős, hogy akár két férjet is kibírna... Meg aztán, ugye, szeretjük mi egymást, hogyisne szeretnénk, hiszen testvérek vagyunk, de azért most, hogy már ő sem gyerek, jobban szeretném, ha szolgálót tarthatnék, akinek parancsolni lehet... Ha igent mond, vegye csak feleségül. Derék ember maga, sokszor van az úgy, hogy a legvénebb kakasok a legjobbak.

Lise voltaképpen elszólta magát, így árulta el a megállíthatatlan és egyre fokozódó széthúzást, az apró-cseprő napi sértődésekből elmérgesedő ellenségeskedést, a féltékenységet, a gyűlölködés rejtett csíráját, mely azóta kelt ki, mióta egy férfi élt a házban, aki magával hozta a saját akaratát, kíméletlen férfiétvágyát. Jean boldogan csókolta meg Lise két orcáját, s az asszony még hozzáfűzte:

- Éppen ma lesz a kicsi keresztelője, s a család nálunk vacsorázik ma este... Jöjjön el maga, is, és ha Françoise-nak sincs ellenére, kérje meg a kezét Fouan bátyánktól, ő a gyámja.

- Rendben van! - kiáltotta vissza Jean. - Itt leszek ma este!

S öles léptekkel igyekezett vissza a lovaihoz, egész nap hajszolta őket nagy ostorpattogatással, mely úgy hangzott, mint búcsú napján a reggeli puskaropogás.

Nyakasék jó nagy késéssel valóban aznap tartották a keresztelőt. Lise eleinte csak azért halogatta, hogy ő is teljesen felépüljön, s a többiekkel együtt falatozhasson a keresztelői lakomán. Aztán valami nagyravágyó ötlete támadt, mindenáron azt akarta, hogy Charles úr meg a felesége legyenek a keresztszülők, azok meg kedvesen beleegyeztek, de várniok kellett, míg

Charles-né asszonyosság hazatér, ugyanis ismét elment Chartres-ba, hogy kicsit segítsen a lánya üzletében: a szeptemberi vásár idején egy pillanatra sem csöndesült el a Zsidó utcai ház. Egyébként, ahogy Lise mondta is Jeannak, maguk között lesznek, a keresztszülőkön kívül csak Fouan lesz ott, a Néne és Delhomme-ék.

Az utolsó pillanatban azonban sok bajuk támadt Godard abbé miatt, aki most már állandóan dühöngött Rognes-ra. Míg a község tanács majd nagy nehezen megszavazza, hogy Rognes-nak saját plébániája legyen, Godard abbé csak azon igyekezett, hogy béketűrőssel viselje el a bajait, azt, hogy hat kilométert kell gyalogolnia minden mise miatt, s le kell nyelnie a valójában vallástalan falu sok komisz akadékoskodását. De aztán kifogyott a béketűrésből, elege volt belőle, hogy egyre csak hitegetik, a község tanács minden évben leszavazta a parókia rendbehozatalát, Hourdequin, a bíró, kijelentette, hogy a költségvetés máris túlterhelt, nagyravágyó, titkos céloktól vezérelve csak Macqueron támogatta az egyház ügyét. S Godard plébános, akinek már semmire sem kellett tekintettel lennie, keményen bánt Rognes-nyal, csak a feltétlenül szükséges szertartásokat tartotta meg a templomukban, nem kedvezett nekik egyetlen kis imával sem, nem kényeztette őket gyertyákkal, tömjénnel. Ezért aztán örökös volt a perlekedés közte meg az asszonyok között. Júniusban meg az első áldozások miatt valóságos háború tört ki. Öt gyermek - két lány és három fiú - járt a katekizmus-leckékre, melyet vasárnaponként mise után tartott, s hogy ne kelljen visszagyalogolnia a gyóntatásért, azt kívánta, jöjjenek a gyerekek Bazoches-le-Doyenbe. Az asszonyok ekkor lázadtak fel először: hogysisne! Háromnegyed mérföld oda, ugyanannyi vissza! S ráadásul mit tudja az ember, mi minden történhetik, ha fiúk meg lányok együtt csatangolnak. Igaziból mégis akkor tört ki a szörnyű vihar, amikor kereken megtagadta, hogy Rognes-ban nagymiséit mondjon, zenés, ünnepélyes nagymiséit. Majd a saját plébániája templomában lesz a nagymise, az öt gyerek, ha akar, nyugodtan odajöhet. A kút körül két héten át dühöngtek az asszonyok: megkereszteli, összeesketi, eltemeti őket otthon, a falujukban, s nem hajlandó otthon megáldoztatni őket? Na, ez szép! Megmakacsolta magát: nem, ő csak csöndesmisét mond; elintézte az öt első áldozót, nem tett az oltárra egy szál virágot, megengesztelésükre nem mondott egy *oremus*-t, sőt ráripakodott az asszonyokra, mikor azok könnyekig sértve, hogy így elrontják az ünnepélyes hangulatot, könyörögni kezdtek, legalább vecsernyét tartson náluk. Szó sincs róla! Megadja ő, ami jár nekik, tessék, elmehetnek nagymisére meg vecsernyére meg mindenre Bazoches-le-Doyenbe, ha ugyan a komisz természetük miatt nem állnak hadilábon a Jóisten-nel. Mióta ez a veszekedés volt, bármelyik pillanatban szakításra kerülhetett a sor Godard abbé és Rognes között, a legjelentéktelenebb összekapás is katasztrófára vezethetett.

Mikor Lise a kicsinye keresztelője miatt elment a plébánoshoz, az azt mondta, hogy vasárnap mise után meg lehetne csinálni. Az asszony azonban arra kérte, hogy jöjjön kedden két órakor, mert a keresztanya csak aznap délelőtt tér vissza Chartres-ból; a plébános végül, igent mondott, de szigorúan ráparancsolt, hogy pontosak legyenek, mert ő igazán nem fog várni egy másodpercet sem.

Kedden Godard abbé kifulladásra s egy hirtelen záportól csuromvizesen érkezett meg a templomba pontosan két órakor. Rajta kívül egy lélek sem volt még ott. Csak Hilariont látta, aki a templomhajó elejében az öreg, szétrepesztett kőlapokat takarította el a keresztelőfülke egyik sarkából; a rognes-iak, mióta az eszüket tudják, ott látták, de nem törődtek ezzel a rendetlenséggel. A nővére halála óta közadakozásból élt a nyomorult, itt-ott a plébános is odadugott neki egy frankot, neki jutott eszébe az is, hogy Hilarionnal végeztessék el ezt a munkát, amit hússzor is el akartak kezdeni, s ugyanannyiszor elhalasztották. Most pár pillanatig figyelte, hogyan dolgozik. Aztán rájött az első dühroham.

- Hát bolondot csinálnak ezek belőlem? Már két óra tíz perc!

Ahogy átnézett a tér túlsó oldalára, Nyakasék csöndes, szinte kihaltan tűnő háza felé, megpillantotta a csószot, aki a templomkapuban pipázva várakozott.

- Harangozzon már, Bécu! - kiáltott feléje. - A harangszóra majd csak összejön ez a lusta népség!

A most is erősen ittas Bécu belecsimpaszkodott a harangkötélbe. A plébános pedig ment, hogy magára öltse a karinget. Az anyakönyvbe már vasárnap bejegyezte az adatokat, s úgy tervezte, hogy a szertartást teljesen egyedül végzi, nem engedi oda a ministráns-gyerekeket, akik miatt mindig csak a méreg eszi. Mikor mindezzel elkészült, megint türelmetlenkedni kezdett. Újabb tíz perc telt el, a kihalt falu mély csendjében nekikeseredetten, makacsul tovább zengett a harang.

- Mi az ördög lehet velük? A fülüknél fogva kellene iderángatni őket!

Végre meglátta a Nénét, Nyakaséktól lépett ki, ment, mint egy gonosz, vén királynő; nyolcvanöt éves létére egyenes volt, és száraz, mint a töviskóró. Nagy bajban volt a család: megérkezett már mindenki, kivéve a keresztanyát. Őt hasztalan várták reggel óta, és Charles úr kínos zavarában egyre hajtogatta, ő bizony sehogy sem érti, hiszen még az este is kapott egy levelet, Charles-né asszonyságnak nyilván Cloyes-ban akadt valami váratlan dolga, de minden pillanatban itt lehet. Lise nyugtalankodott, tudta, hogy a plébános nagyon haragszik, ha megváratták, végül úgy gondolta, legjobb lesz, ha a Néne odamegy hozzá, és megkéri, legyen türelemmel.

- Mi az? - kiabált a plébános már messziről. - Meglesz még ma az a keresztelő?... Talán azt képzelik, hogy az Istennek más dolga sincs, csak az, hogy a maguk parancsait lesse?

- Mindjárt jönnek, plébános úr, mindjárt jönnek - válaszolt az öregasszony szokott rendíthetetlen nyugalomával.

Hilarion éppen akkor végzett a törmelék eltakarításával, az utolsó hatalmas darabot vitte ki, két kezével a hasáig emelve. Himbálózva rakta gacsos lábait, de nem görnyedt meg, kemény volt, mint a szikla, s kötélizmaival akár egy ökröt is elbirt volna. Nyúlszája nyáladzott, de vastag bőrén egyetlen izzadságcsepp sem fénylett.

Godard abbé a Néne flegma hangjától végképp kijött a sodrából, s most rajta töltötte ki a mérget.

- Ide hallgasson, Néne, jó, hogy találkoztunk! Hát mit gondol, tisztességes, keresztényi dolog az magától, aki oly gazdag, elnézi, hogy kéregető koldus legyen az egyetlen unokája?

Az öregasszony nyersen válaszolt:

- Az anyja engedetlen volt velem, semmi közöm a gyerekéhez.

- Lelke rajta! Eleget intettem, eleget mondogattam magának, hogy pokolra jut, ha ilyen szívtelen... Hiszen a minap már éhen halt volna, ha én nem adok neki valamicskét, s most is csak nekem kell a fejemet törnöm, hogy hogyan juttathatnám valami munkához.

A pokol szó hallatára a Néne kicsit elmosolyodott. Gyakran mondogatta, nagyon is jól tudja ő azt, hogy itt, ezen a földön van a pokol a szegények számára. A nehéz kőlapokat cipelő Hilarion sokkal jobban érdekelte, mint a pap minden fenyegetőzése. Kicsit elcsodálkozott, sohasem hitte volna, hogy ilyen erős ez a karikalábú legény.

- Ha munkát akar - mondta végül -, alighanem majd csak találunk neki valamit.

- Magánál van a helye, vegye magához, Néne!

- Holnap jöjjön el hozzám, aztán majd meglátom.

Hilarion megértette, miről van szó, olyan reszketés fogta el, hogy kis híján a lábára ejtette a követ, amint kívül ért a templomajtón. S távolodóban, mint megvert, megfélemlített és alázatos állat, loppal a nagyanyja felé pillantott.

Ismét eltelt félóra, a harangozásba belefáradt Bécu ismét pipára gyűjtött. A Néne rendíthetetlen nyugalommal, némán várakozott, mintha pusztja jelenlétével eleget tennének az udvariaságnak, ami kijár a plébánosnak; a pap meg, aki egyre nehezebben fékezte haragját, minden pillanatban kiállt a templomajtóba, hogy a kihalt téren át egy-egy szikrázó pillantást vessen Nyakasék portájára.

- Harangozzon már, Bécu! - kiáltotta dühösen. - Ha három percen belül nem lesznek itt, én megyek!

A riadtan ismét felzengő harangszóra fölreppentek és károgni kezdtek a vén hollók, s ekkor Nyakasék meg a vendégeik sorra kiléptek a házból, s átbálgattak a téren. Lise odavolt, a keresztanya még mindig nem érkezett meg. Elhatározták, hogy szép lassan átmennek a templomba, hátha megjön közben. De száz méternyire sem voltak a templomtól, s Godard abbé, ahogy meglátta őket, máris pörlekedni kezdett velük.

- Azért rendezték ezt az egész komédiát, hogy bolondot csináljanak belőlem! Szíves voltam magukhoz, s tessék, már egy órája váratnak!... Most aztán gyerünk, gyerünk!

A keresztelőmedence felé terelte őket, az anyát az újszülöttel a karjában, az apát, az öreg Fouant, a nagyapát, Delhomme-ot, a nagybácsit, Fannyt, a nagynénit és még Charles-urat is, aki fekete redingotjában roppant méltóságosan festett mint keresztapa.

- Plébános úr, kérem - kezdte rá Nyakas túlzott alázattal, mely mögött komisz gúny vigyorgott -, nem volna olyan jó, még egy csöppecskét várni?

- Kire, mire várjak?

- Hát a keresztanyára, plébános úr kérem.

Godard abbé elvörösödött, mint akit menten megüt a guta. Elfulladtan dadogta:

- Válasszanak másik keresztanyát!

Valamennyien összenéztek, Delhomme és Fanny a fejét csóválta, Fouan pedig kijelentette:

- Hát ezt nem lehet, ez nagy számárság volna.

- Ezer bocsánat, plébános úr - szólalt meg Charles úr, gondolván, hogy mint jól nevelt embernek, neki kell kimagyarázkodnia -, a mi hibánk az egész... A feleségem egész határozottan írta, hogy ma délelőtt érkezik. Ugyanis Chartres-ba utazott...

Godard abbé megremegett, magánkívül volt, s ezúttal végképp elvesztette a fejét:

- Chartres-ba... Chartres-ba... Sajnálom, hogy ön is belekeveredett, Charles úr. De ez így nem mehet tovább, nem vagyok hajlandó tovább nyelni...

Aztán kitört:

- Azt sem tudják, micsoda gyalázatosságot kövessenek el az Isten ellen, úgy, hogy belőlem csúfot üznek, új pofon, valahányszor Rognes-ba jövök... Nahát, eleget fenyegetőztem, ebből elég, most aztán megyek, és soha többé nem jövök ide! Mondja meg a bírójuknak, keressen plébánost, és fizesse, ha azt akarják, hogy papjuk legyen... Én meg majd beszélek a püspök úrral, elmondom neki, kicsodák, micsodák maguk, biztos, hogy igazat ad nekem... Igen, majd meglátjuk, ki bánja meg! Aztán majd élhetnek pap nélkül, mint a barmok...

Valamennyien kíváncsian, de alapjában véve közönyösen hallgatták, mint afféle gyakorlatias észjárású emberek, akik már nem félnek az ő haragvó, bosszúálló istenétől. Ugyan minek remegni, meglapulni, bocsánatért esedezni, mikor a pokol emlegetésére már csak nevetnek, s rég nem hisznek abban, hogy a bosszúálló Isten műve a szélvihar, a jégverés, a mennydörgés. Ugyan mi haszna az istenfélelemnek, többet ér, ha az ember tisztelettel adózik a kormány zsandárainak, ők mindenkinél hatalmasabbak!

Hiába vágta tisztelettel komoly képet, Godard abbé látta, hogy Nyakas nevet magában, a Néne rá sem hederít, s még Delhomme és az öreg Fouan is közönyös; s érezve, hogy kicsiklanak a kezéből, magában elvégezte, hogy soha többé semmi köze hozzájuk.

- Tudom, hogy a teheneitekben is több a vallásos érzés, mint bennetek... Na, ég áldjon benneteket, keresztvíz helyett meg mártsátok pocsolójába a gyerekeiteket, vadaknak az is megteszi!

S rohant, hogy lerántsa magáról a karinget, úgy vágatott át a templomon, hogy a keresztelőre összegyűltek egy szóval sem engesztelhetők, tehetetlenül, döbbenet, nagyra nyílt szemmel csak bámultak.

A legrosszabb mégis az volt, hogy mikor Godard abbé az Új utcán Macqueron háza mellett vágatott le, az úton felbukkant egy kocsi, melyben Charles úr felesége és Élodie ült. Az asszonyság elmagyarázta, hogy megállt Châteaudunben, mert meg akarta csókolni a drága kicsikét, s az intézetben megengedték, hogy kétnapos vakációra magával vigye. Nagyon bántotta, hogy így elkésett, pedig még csak a Roseblanche-ig sem kocsizott el, hogy legalább a csomagjait lerakja.

- Utána kell futni a plébánosnak! - mondta Lise. - Csak a kutya marad keresztvíz nélkül!

Nyakas nekiiramodott, s most az ő vágatása hallatszott fel a Macqueron háza mellett vezető utcáról. Godard abbé azonban jóval előbbre volt, már átjutott a hídon, s a domboldalon kaptatott fölfelé, Nyakas csak a dombtetőn, a kanyarban látta meg.

- Plébános úr! Plébános úr! - kiáltozott utána.

Végül is visszanézett s megállt.

- Mit akarsz?

- Megérkezett a keresztanya... És a keresztvizet soha senkitől sem lehet megtagadni.

Egy pillanatig mozdulatlanul csak állt, aztán éppen olyan dühösen lefelé vágatott a lejtőn, a paraszt mögött, így értek vissza a templomba, közben egy hangot sem váltottak. A szertartást összecsapta, a keresztzülőkkel ledaráltatta a *credó*-t, kapkodva megkente a gyereket, sőt tett a nyelvére, s vizet loccsantott rá. Már az anyakönyvet is aláíratta.

- Plébános úr - szólította meg Charles-né asszonyság -, hoztam magának egy doboz cukorkát, de még a csomagomban van. - Intett, hogy köszöni, aztán útnak indult, de előbb mindannyiukhoz intézve a szót, újból elismételte:

- Most már aztán végképp Isten áldja magukat!

Nyakasék meg a rokonság a gyors keresztelőtől kifulladásra nézték, hogyan tűnik el a tér sarkán a sebesen röpködő fekete reverendában. Az egész falu a földeken dolgozott, csak három, cukorkára áhítózó gyerek lebzsel a templom előtt. A nagy csöndben távolról is odahallatszott a cséplőgép szüntelen bűgása.

Ahogy visszatértek Nyakasék portájára, melynek kapujában ott állt a kocsi az útításkákkal, mindnyájan egyetértettek abban, hogy isznak egy pohárával, s majd este visszajönnek vacsorázni. Még csak négy óra volt, mihez kezdenének egymással este hétig? Mikor a poharak meg a két liter bor a konyhaasztalra került, Charles-né asszonyság ragaszkodott ahhoz,

hogyan hozzák az útitáskáját: abban voltak az ajándékok. Előszedte belőle a kissé megkésztetett keresztelőruhát meg főkötőt, és hat doboz cukorkát az ifjú anyának.

- Ezek is a mama cukrászdájában készültek? - Kérdezte Élodie, a dobozokat nézegetve.

Charles-né asszonyság egy pillanatra zavarba jött. Aztán szemrebbenés nélkül válaszolt.

- Nem, angyalkám, a mamád nem tartja ezeket a különlegességeket.

Majd Lise-hez fordult:

- Gondoltam ám terád is, fehérneművel... Használt fehérnemű, nincs ennél hasznosabb dolog egy háztartásban... Szóltam a lányomnak, s alaposan kiürítettem a szekrényeit.

A fehérnemű szóra az egész család közelebb lépett az asztalhoz: Françoise, a Néne, Delhomme-ék, de még az öreg Fouan is, körbeállták az útitáskát, s lesték az idős hölgyet, amint kirakott egy egész halom ócska vászonneműt, szép fehérre volt mosva, de hiába lúgozták ki, áradt belőle az erős, pézsmaszag. Finom vászonból készült csupa rongy lepedők kerültek elő a táskából, hasadozott női ingek, melyekről előbb nyilván leszaggatták a csipkét.

Charles-né asszonyság szétteregte, megrázogatta őket, s közben magyarázott:

- A lepedők persze nem újak. Ezelőtt öt éve fogták be őket, aztán a test dörzsölésétől bizony megkopnak... Látjátok, itt van ez a nagy lyuk a közepén, de a szélei még jók, csinálhattok belőle akármit!

Valamennyien fölbe hajoltak, tapogatták, helyeslően bólogattak, főként az asszonyok; a Néne és Fanny összepréselt szája elárulta a titkos irigységet. Nyakas magában nevetgélt, vaskos tréfák kíváncsítottak ki belőle, de illendőségből hallgatott, Fouan és Delhomme meg roppant komolyak voltak, nem titkolták mélységes tiszteletüket a vászonnemű iránt, a föld után az egyetlen, valamit érő vagyon.

- Na és lássuk az ingeket - folytatta Charles-né asszonyság, s most ezeket hajtogatta sorra szét.

- Ezek aztán igazán nincsenek meghasználva!... Na igen, persze hasadások vannak rajtuk, kész gyilkosság, ahogy bánnak velük, megvarni persze nem mindig akarózik, mert csak vastagabb a varrás helye, nem nagyon elegáns, ezért hát inkább a rongyok közé hajítják... De te, Lise, te jól jársz vele!

- Én bizony viselem őket! - kiáltotta a parasztasszony. - Én ugyan nem bánom, ha az ing meg van foltozva!

- Én meg - tette hozzá Nyakas a maga kujonkodó módján hunyorítva egyet -, én meg nagyon is örülnék, ha zsebkendőt csinálnál nekem belőle!

Ezen aztán valamennyien leplezetlenül mulattak, amikor a kis Élodie, aki minden lepedőt, minden inget külön megnézett, egyszerre csak felkiáltott:

- Jé, milyen furcsa illat, s milyen erős!... Ez mind a mama fehérneműje volt?

Charles-né asszonyság egy pillanatig sem habozott:

- De az ám, angyalkám... Vagyis hogy a bolti kisasszonyok fehérneműje. Mert tudod, ott sok ilyesmire van szükségük!

Mikor Lise Françoise segítségével mindent berakott a szekrénybe, végre ihattak, ittak a gyerek egészségére, aki a keresztanyja után a Laure nevet kapta. Még ott időztek kicsit, elbeszélgettek, s hallhatták, hogy Charles úr, aki az útitáskára telepedett, megkérdezte a feleségét, hogy s mint mennek a dolgok ott, Chartres-ban, nyilván oly kíváncsi volt már a hírekre, hogy azt sem tudta kívánni, míg kettesben marad a feleségével. Még most is szenvedélyesen érdekelte az egész, még most is erről a házról ábrándozott, amit hajdan annyi eréllyel alapított, s

azóta is olyan fájó szívvel gondolt vissza rá. Nem jó híreket kapott, Estelle lányuk erélyes meg értelmes is, az biztos, de Vaucogne, a vejük, ez a nyámnyila ember nem jár a kezére. Csak pipázik napszámba, bánja is ő, ha minden piszkolódik, törik, így persze a hálósobákban pecsétések a függönyök, a piros kis szalon tükre megrepedt, mindenütt kicsorbult vízes-kancsók, mosdótálak, s ő még csak nem is szól érte, bizony, nagy szükség volna erélyes férfikézre, ha azt akarják, hogy épségben maradjon a ház berendezése! Charles úr, valahányszor egy újabb kárról értesült, nagyot sóhajtott, karját leengedte, s még sápadtabb lett. A legutolsó, suttogva közölt panasz aztán végképp elkeserítette:

- S ráadásul szobára jár ő is, az ötösbe, ahhoz a kövér lányhoz...

- Mit beszélés?

- Egész biztosan tudom, a saját szememmel láttam őket együtt!

Charles úr kétségbeesett felháborodásában reszketve szorította ökolbe a kezét.

- A nyomorult! Még fárasztja a személyzetet, rontja a kiszolgálást!... Hát ez már mindennek a teteje.

Charles-né asszonyosság intett neki, hogy hallgasson, Élodie most jött vissza az udvarról, ahol a tyúkokat nézegette. Megittak még egy litert, az útitáskát föltették a kocsira. Charles úr ék gyalog ballagtak mögötte egész hazáig. A többi vendég is ment, hogy kicsit körülnézzen a saját portáján, mielőtt visszamenne vacsorázni.

Nyakas, aki dühöngött az elfecsérelt délután miatt, mihelyt egyedül maradt, levetette zekéjét, és csépelni kezdett az udvar kövezett sarkában, mert szüksége volt egy zsák búzára. De hamarosan beleunt a magányos munkába, csak akkor tudna igazán belemelegedni, ha hallaná az ütemesen le-lecsapódó cséphadarók kettős hangját. Odaszólította hát Françoise-t, aki gyakran segített neki ebben a munkában, hiszen erős volt a dereka, s karja olyan izmos, akár egy legényé. Lassú és fárasztó volt ez a kezdetleges cséplés, de Nyakas nem volt hajlandó járgányos cséplőgépet vásárolni: mint a többi paraszt, ő is mindig csak annyit cséplelt, amennyi gabonára éppen szüksége volt.

- Na, Françoise, jössz-e már?

Lise éppen borjúragut főzött karottával, a húgának pedig meghagyta, hogy vigyázzon a nyárson sült disznóhúsrá, és sehogy sem akarta, hogy Françoise otthagyja a konyhát. Nyakas azonban rosszkedvében volt, azt mondta, elpáholja mind a kettőjüket.

- Az istenit ennek az asszonynépségnek! Mindjárt a pofátokba borítom a fazekaitokat!... Dolgozzatok, ha elpredáltok mindent, hogy másokkal felzabáltassátok!

Françoise, aki már otthoni ruhába bújt, mert félt... hogy bepiszkolódik az ünneplője, kénytelen volt engedni Nyakasnak. Fogott egy cséplőt, melynek somfából faragott csapóját bőrszíjak erősítették a hosszú nyélhez. A sajátja volt, s a nyele már úgy kifényesedett, hogy zsineget csavart rá, nehogy kicsússzon a kezéből. Két marokra fogta, megpörgette a feje fölött, s lecsapott a kévére. A cséphadaró teljes hosszában egyszerre érte a kévét. Aztán már meg sem állt, egész magasra emelte, úgy pörgött meg, hogy hátracsuklott a csapó, majd teljes erővel le-sújtott vele, gépies és ritmikus mozdulatokkal, ahogy a kovács dolgozik: míg a vele szemben álló Nyakas cséplője ugyanarra az ütemre mindig az övét követően zuhant a kévére. Hamarosan belemelegedtek, gyorsult a mozgásuk, már csak a röppenő csapó látszott, amint megpördült a fejük mögött, mint a lábánál megkötött újra meg újra nekilendülő madár.

Tíz perccel később Nyakas kiáltott egyet. A cséphadarók megálltak, s ő megfordította a kévét. Aztán újra csépelni kezdték. Újabb tíz perc múlva ismét megálljt parancsolt, s kibontotta a kévét. A cséphadarók alatt hatszor is fordult így a kéve, mire a kalászból teljesen kipergett

a szem, s a szalmát össze lehetett kötni. Egyik kéve a másik után következett. Két órán át más sem hallatszott a házban, csak a cséphadarók szabályos csattogása, de azon is átszűrődött a cséplőgép egyenletes bűgása.

Françoise-nak már vérpiros volt az arca, a csuklója megdagadt, égett a bőre, úgy érezte, már a levegő is átforrósodik tőle, s szinte látható, tüzes hullámokban gyűrűzik körülötte. Nyitott ajkain át hangosan szedte a levegőt, szalmatörök keveredett röpködő fűrtjei közé. S valahányszor magasra emelte a cséplőt, jobb térdén megfeszült a szoknya, s duzzadó csípőjének és keblének vonala, az egész fiatal, erős lánytest meztelensége kirajzolódott a repedésig feszülő kelmén. A blúzáról lepattant egy gomb, s a nyak leburnult csikja alatt a férfi látta a fehéren gömbölyödő húst, melyet a vállizmok erős játéka közben ki-kidomborított karjának szakadatlan lengése. Ettől meg a jó dolgos nő csípőjének hirtelen lendületeitől csak még jobban nekitüzesedett; szüntelenül csattantak a cséplők, pattant, záporozott a mag, a cséplő pár hadaróinak sebes zuhogása közepett.

Háromnegyed nyolckor, alkonyattal megérkeztek Delhomme-ék és Fouan.

- Végeznünk kell! - kiáltott feléjük Nyakas, anélkül hogy félbeszakította volna a munkát. - Rajta, Françoise!

A lánynak nem is kellett a biztatás, a munka és a zaj hevében még keményebben járt a cséplője. Így látta meg őket Jean is, aki szabadságot kapott erre az estére. Hirtelen támadt féltékenység fogta el, úgy nézett rájuk, mintha rajtakapta volna őket, olyan egyek voltak ebben a buzgó munkában, oly egy ütemre mozogtak, hogy jó időben, jó helyre zuhanjon a cséplőjük, mindkettő verejtékben úszott, s oly felhevültek, oly ziláltak voltak, hogy első pillantásra az ember nem azt gondolta volna, hogy csépelnek, inkább azt, hogy gyereket csinálnak. Talán még Françoise is, aki oly lelkesen dolgozott, ilyesmit érezhetett, mert zavartan hirtelen abbahagyta a munkát. Erre Nyakas megfordult, s meglepetésében, haragjában egy pillanatig mozdulatlanul állt.

- Neked mi keresnivalód van itt?

Lise azonban éppen akkor sietett az apósa és Delhomme-ék elé. Velük együtt közeledett az udvar sarkához, s vidáman kiáltotta férjének:

- Az ám, nem is mondtam neked... Beszélünk ma délelőtt, s meghívtam estére.

Férje vérbe borult képén olyan düh tükröződött, hogy mentegetőzve hozzátette:

- Azt hiszem, Fouan bátyám, magától van valami kérnivalója.

- Kérni? Mit akar kérni? - kérdezte az öreg.

Jean pirult, dadogott, nagyon feszélyezte, hogy így, ilyen hirtelenében mindannyiójuk előtt kezdődik el a beszélgetés. Rádásul Nyakas, akit a feleségének Françoise-ra vetett nevetős pillantása kellőképpen felvilágosított, dühösen közbeszólt:

- Bolondnak nézel minket? Nem a te csőrödbe való ez a falat, te jómadár!

E durva fogadtatástól Jean egyszeriben visszanyerte a bátorságát. Hátat fordított neki, s az öreghez intézte a szót.

- Nagyon egyszerű az egész, Fouan bátyám... Maga Françoise gyámja, magától kell kérnem, ha feleségül akarom, ugye?... Ha ő is úgy akarja, ezt szeretném. Adja hozzám, ezt akartam kérni.

Françoise döbbenetében elejtette a cséplőt, amit eddig a kezében tartott. Erre számíthatott volna, de még csak meg sem fordult a fejében, hogy Jean meg merje tenni, csak így, hirtelenében. Miért nem beszélt vele előbb? Zavarba hozta ez az egész, nem tudta volna megmondani,

a reménységtől vagy a félelemtől reszket-e. Még minden porcikájában ott tüzelt a munka láza, kigombolódott blúza alatt hevesen járt a melle, ott állt a két férfi között, hirtelenében olyan forróság öntötte el, hogy azok ketten úgy érezték, őket is megcsapja ez a tűz.

Nyakas nem adott időt Fouannak a válaszra. Fokozódó dühvel folytatta:

- Van bőr a képeden?... Harminchárom éves vénember léte egy tizennyolc éves fiatal akar feleségül! Csekély tizenöt év különbség! Hát nem utálatos ez?... Kapsz majd, hogyne, fiatal csirkét, te vén dög!

Jean kezdett méregbe jönni.

- Mit törödsz vele, ha én őt akarom, ő meg engem?

Françoise felé fordult, hogy ő is mondjon már valamit. De a lány csak állt rémülten, mereven, mint aki mit sem ért. Nem tudott nemet mondani, de nem mondott igent sem. Nyakas különben gyilkos tekintettel nézte, mint aki úgyis torkára forrasztaná az igent. Ha férjhez megy, elveszti a lányt, elveszti a földet. Ahogy hirtelen eszébe jutott a föld, végképp neki-dühödött.

- Ejnye, már, apám, ejnye, Delhomme! Maguk nem tartják utálatosnak, hogy egy ilyen gyereklány egy vén csibészhez kerüljön, aki ráadásul nem is idevalósi, isten tudja, honnan jött, hol meg nem hempergett... Egy semmire sem jó asztalos, aki beállt parasztnak, mert alighanem valami piszok ügyét rejtegeti!

A városi munkás ellen érzett gyűlölete most kitört.

- És aztán? Ha én őt akarom, s ő engem! - ismételte meg Jean; most is beérte ennyivel, kímélni akarta a lányt, s ezért elhatározta, hagyja, hogy az mondja el elsőnek, mi is volt kettőjük között. - No, Françoise, szólalj már meg!

- Igaza van! - kiáltott Lise föllelkesülten a vágytól, hogy férjhez adhassa a húgát, s megszabadulhasson tőle. - Mit szólhatsz te ellene, ha egyszer ők megegyeztek? Nincs szüksége a beleegyezésedre, még szép tőle, ha nem kiabál rád, hogy fogd be a szád... Végére is torkig vagyunk már, annyit akadékoskodszt!

Nyakas ekkor már látta, hogy ha a lány beszélni kezd, kész dolgok elé állítják. Főként attól rettegett, hogy ha a viszonyuk kitudódik, a házasságot mindenki helyeselni fogja. Éppen ekkor lépett be az udvarra a Néne, mögötte meg Charles úr, akik Élodie-val együtt tértek vissza. Intett nekik, hogy jöjjenek közelebb, bár még nem tudta, mit is fog nekik mondani. Aztán hamarosan rájött, s fölfújta képpel, a feleségét és a sógornőjét öklével fenyegetve üvöltötte:

- A kutya istenit ennek a két tehénnek!... Piszok rongy mind a kettő!... Mind a kettővel hálok, ha akarjátok tudni. Alighanem azért mernek most pimaszkodni velem!... Mind a két kurvával, értitek?

Charles-éknak majd leesett az álluk, mikor a képükbe zúdult a mocskolódás. Charles-né asszonyosság Élodie elé ugrott, mintha testével akarná védeni a figyelmesen hallgató lánykát; a veteményes felé terelte, s teli torokkal kiabált:

- Gyere, nézd csak meg a salátát, nézd csak a káposztát... Ó, micsoda szép káposzta!

Nyakas meg folytatta, részleteket rögtönzött, azt mesélte, ha az egyik már megkapta a magáét, akkor jön a másik, hogy az se maradjon ki; csak úgy ömlött belőle a nyers szavakat, ocsmányosságokat, kimondhatatlan gyalázatosságokat sodró szennyes áradat. Lise csak ámult ezen a hirtelen dührohamon, a vállát vonogatta, s mindössze ennyit mondott:

- Bolond ez! Mennybéli Úristen, hisz ez bolond!

- Mondd már a szemébe, hogy hazudik! - kiáltott Jean Françoise-ra.

- Hát persze hogy hazudik! - mondta a lány nyugodtan.

- Hogy hazudok? - folytatta Nyakas. - Szóval nem igaz, hogy aratáskor az asztagnál is te akartad!... De majd most tisztességre tanítlak benneteket, a kurva mindenségeteket!

Ez a veszett elszántság megbénította, elkábította Jeant. Ezek után hogyan mondhatná el, hogy Françoise az övé volt? Nagyon piszkos dolog volna ez, főként ha a lány nem segít neki. A többiek, Delhomme-ék, Fouan meg a Néne nem avatkoztak semmibe. Nem látszott, hogy meglepődtek volna, nyilván azt gondolták, ha egyszer mind a kettővel hál ez a legény, akkor parancsolgathat nekik, ahogy kedve tartja. Ha az embernek jogai vannak, hát él velük.

Nyakas a birtoklás vitathatatlan erejében most már győztesnek érezte magát. Jeanhoz fordult:

- Te meg, bitang, ne próbáld még egyszer megrontani a házi békét... Most meg kotródj innen, de tüstént... Mit? Nem hallod... Na várj, csak várj!

Felkapta a cséphadarót, megforgatta a feje fölött, s Jeannak csak annyi ideje volt, hogy védekezésül felkapja a másikat, Françoise ott heverő cséplőjét. A többiek sikoltoztak; közük akarták vetni magukat, de azok ketten oly félelmetesek voltak, hogy meghátráltak. A hosszú nyelvű cséphadarók méterekre sújtottak le, végigsöpörtek az udvaron. Csak ők ketten maradtak a középben, egymástól némi távolságra, s egyre szélesebb körben forgatták a cséphadarót. Egy szót sem szóltak, szájukat összepréselték. Csak a fa száraz zuhanása hallatszott, valahányszor lesújtott a csapó.

Nyakas sújtott le először, Jean, aki még előrehajolva állt, betört fejjel maradt volna ott, ha hirtelen hátra nem ugrik. Izmai megfeszültek, fölemelte a szerszámot, s úgy sújtott le vele, mint a cséplő, mikor összezúzza a szemeket. De már a másik is ütött, s a két somfacsep összeverődött, a szíjcsuklónál hátraröppent, mint sebzett, halálra rémült madár. Egymás után háromszor ismétlődött ugyanez. Már csak a kerengő csapók látszottak, sziszegve hasították a levegőt, készen arra, hogy alkalmas pillanatban lesújtsanak és szétzúzzák az ellenfél koponyáját.

Delhomme és Fouan megint közibük akart rohanni, de ekkor az asszonyok felsikítottak. Jean a szalma közé bukott, Nyakas ugyanis ravaszul leengedte a cséplőt, alulról célozta meg Jeant, el is találta a lábát, szerencsére azonban a csapó a földet is érintette, s így gyengült az ütés ereje. Jean felugrott, a fájdalomtól fokozott dühvel sújtott le. A csép nagy körben lendült, jobbról csapott le, holott Nyakas bal felől várta. Ha kicsit odébb találja, szétloccsan az agyveleje. Így csak a fülét érte, de onnan teljes erővel a karjára zuhant, mely azonnal eltört. Mintha üveg roppant volna össze, úgy csörrent a csont.

- Gyilkos! - üvöltötte Nyakas. - Végem van!

Jean rémülten, vérben forgó szemmel ejtette el a cséphadarót. Réveteg pillantást vetett valamennyiükre, mint aki nem érti, hogyan is következhetett be mindez ily gyorsan. Aztán dühös kétségbeeséssel felkapta a fejét, és sántikálva távozott.

Mikor a ház sarkánál a síkság felé vezető útra fordult, meglátta a Szutykost, a kert sövénye fölött leste meg a verekedést. Még most is nevetett rajta; éppen csak erre csavargott, hogy lásson valamit a keresztelőből, melyre sem az apja, sem ő nem volt hivatalos. De jót szórakozik majd Jézus Krisztus ezen a kis családi ünnepségen meg az öccse eltört mancsán! Nevetett, mintha csiklandoznák. Olyan pompásan szórakozott, hogy majd leesett a kerítésről.

- Jaj, Káplár! Mekkora ütött! - kiáltotta feléje. - Csak úgy reccsent a csont! Ez aztán valami volt!

Nem válaszolt, csüggedten lassította lépteit. Mögötte a lány összeterelte a libáit, azokat is elhozta, hogy ürügye legyen megállni, hallgatózni a kerítések mögött. Jean pedig mint az alvajáró, a cséplőgép felé tartott, mely még most, a leszálló alkonyatban is dolgozott. Ennek aztán befellegzett - gondolta. - Soha többé nem mehet el Nyakasékhoz, soha nem adják hozzá Françoise-t. Micsoda örület, tíz perc, és máris kitört egy veszekedés, amit nem keresett, máris lesújtott az a szerencsétlen ütés, és mindez éppen akkor, amikor már minden rendbe jöhetett volna! És most már soha többé, soha többé! Az alkonyi sötétségből mint elnyújtott, keserves panasz hangzott a cséplőgép bűgása.

Közben furcsa találkozás zajlott le. Szutykos libái hazafelé menet egy keresztútnál szembe-találkoztak az öreg Saucisse libáival: csak úgy magukban ballagtak lefelé a faluba. A két falka élén a két gúnár hirtelen megtorpant, fél lábra dőlt, nagy sárga csőrüket egymás felé fordították, mire a falka minden egyes libája, mintegy vezényszóra, ugyanabba az irányba fordította csőrét, mint a falka vezére, s ugyanúgy dőlt meg fél lábon. Egy pillanatig álltak így mozdulatlanul, mint a felderítők, mint két járőr, amint jelszót vált. Aztán az egyik kerek, nyugodt szemű gúnár folytatta az útját egyenest előre, a másik meg balra fordult, mindegyik libafalka felsorakozott a vezére mögött, s egyforma mozdulatokkal döcögtek tovább az útfokon.

Negyedik rész

1

Májusban, miután megnyírták a juhokat s eladták a bárányokat, Soulas, a birkapásztor kihajtotta a Borderie nyáját, a kis híján négyszáz állatot. Maga ügyelt az egészre, csak Auguste, a bojtár, meg két fenevad természetű kutyája, a Császár és a Gyilkos segített neki. Augusztusig az ugaron legelt a nyáj, a lóhere- és a lucerna-táblákon, vagy többnyire az utak mentén, a parlagon, és csak három hete, az aratás után, a szeptemberi, forró, nyár végi napokban hajtották az állatot a tarlón felállított karámokba.

A táj ezekben a napokban volt a legcsúfabb: ilyenkor a letarolt, vigasztalan Beauce mezői pőrén, egyetlen zöld folt nélkül nyúltak a messzeségbe. A nyári hőség, a teljes vízhiány után kiszáradt, megrepedezett a föld; eltűnt a növényzet, mindenütt csak száraz gaz, durván merevedő tarló, végtelenbe nyúlt a csupasz, komoran hallgató síkság, mintha tűzvész pusztított volna a látóhatár egyik szélétől a másikig. S mintha e tűzvész sárgás világából maradt volna valami a talaj mentén, valami baljós, vihar előtti fakó fény: minden sárgának, iszonyatosan komor sárgának tűnt, a kiégett föld, a levágott gabona csonkja, a hepehupás, keréknyomokkal szabdalt mezei utak. A legkisebb szél is porfelhőt kavart, mely elborította a földhajlatokat, a sövényeket. A pusztulás fölött kéklő ég, a ragyogó nap csak fokozta e kép sivárságát.

Aznap éppen nagy szél fűjt, hirtelen meleg szélrohamok támadtak, vastag felhőket kergettek az égen, s ha a nap ki-kibukott mögülük, perzselt, égetett, mint az izzó vas. Soulas már reggeltől várta magának meg a nyájának a vizet, a tanyáról kellett idehordani, mert a tarló, ahol éppen most legeltetett, Rognes-től északra volt, messze minden víztárolótól. A karámban, a földbe vert kompósbotokra rögzített hordozható kerítések között elfeküdtek, szaggatottan lihegtek a juhok, a két kutya meg a karámon kívül zihált lógó nyelvvel. A juhász hogy némileg árnyékban legyen, a kétkerekű kunyhó oldalához telepedett, ez a szűk kis kaliba volt az ágya, a szekrénye, az éléstára; s ha a juhokat tovább hajtotta, a kalibát egyszerűen utánuk tolt. Délben, mikor a nap sugarai merőlegesen tűztek, mégis felállt, nézte a messzeséget, vajon jön-e már Auguste a tanyáról, odaküldte ugyanis a gyereket, nézzen utána, miért nem érkezett még meg a vizezhordó.

A bojtár végre előkerült, s már messziről kiabálta:

- Jönnek már, csak reggel nem volt lovuk!
- S te tökfes, legalább nekünk miért nem hoztál egy üveg vizet?
- Jaj, nem jutott eszembe... Én ittam.

Soulas ököllel vágott volna a képébe, de a gyerek elugrott a keze ügyéből. Az öreg káromkodott, de aztán csak elszánta magát, hogy eszik víz nélkül is, noha már elepedt a szomszúságtól. Auguste gyanakodva oldalgott közelebb, mikor ráparancsolt, hogy hozza ki a kalibából az egyhetes kenyeret, a tavalyi diót és a száraz sajtot. Mindketten nekiálltak az evésnek, a kutyák elibük telepedtek, lesték őket, elkapdosták a feljükk hajított kenyérhéjat, mely oly száraz volt, hogy mint a csont ropogott a foguk alatt. A juhász hetvenéves létére is éppolyan gyorsan rágott az ínyével, mint a bojtár a fogaival. A szálegyenes ember csomós, szívós volt, mint a galagonya, fakó üstöke alatt mély barázdák árkozták földszínű arcát. De a bojtár mégis megkapta a maga pofonját, amikor már nem is tartott semmitől, s a maradék kenyeret és sajtot akarta visszatenni, olyat sózott rá, hogy bebukfencezett a kalibába.

- Ez a tied, mafla, ha szomjaznál, jobb híján idd ezt!

Két óráig hiába vártak. A hőség tovább fokozódott, a hirtelen beállt szélszélben már elviselhetetlen volt. A porló földön a levegő minden mozdulása apró örvényt kavart, vakította, fojtotta az embert, mint a füst, s még gyötrelmesebbé tette a szomjúság kínját. A juhász, aki megadóan, zokszó nélkül túrt, végre megkönnyebbülten dörmögött:

- Az angyalát, nem nagyon siettek velem!

Két kocsi tűnt fel a látóhatáron, messziről öklömnyinek látszottak; az elsőt Jean hajtotta, és Soulas világosan látta, hogy az hozza a vizeshordót, a másikat a bakján Tron ült, gabonás zsákokat vitt egy malomba, melynek magas faváza ötszáz méterről idáig látszott. Ez a kocsi megállt az úton, Tron ugyanis a tarlón át egészen a karámig kísérté Jeant, azzal az ürüggyel, hogy segít neki, voltaképpen azonban csavarogni akart kicsit, meg elbeszélgetni.

- Talán azt akarjátok, hogy mindahányan szomjan dögljünk? - kiáltott feléjük a juhász.

A birkák is megszimatothatták a vizeshordó közeledtét, felálltak, a karám kerítéséhez nyomulva tülekedtek, nyakukat nyújtogatták, panaszosan bégettek.

- Türelem! - mondta Jean. - Most aztán teleihatja magát.

Azonnal felállították az itatóvályút, egy fa vízcsatorna segítségével megtöltötték, s minthogy a csatorna alul lyukas volt, a kutyák odarohantak, és lafátyolták a vizet, a juhász meg a bojtár sem várt, mohón ittak a csatornából. Az egész nyáj elvonult az itatóvályú előtt, más sem hallatszott, csak ennek az üdítő víznek a csobogása, a kiszáradt torkok hangos kortyolása, boldog volt ember, állat, ha ráfreccsent, ha megmártózhatott benne.

- Na, most már igazán szép lenne töletek, ha kicsit segítenétek odébb vinni a karámat - szólalt meg nekividámodva Soulas.

Jeant és Tront nem kellett kétszer kérni. A nagy darab tarlókon a vándor karám legfeljebb két-három napig maradt egy helyben, éppen csak addig, míg a juhok lelegették a gázt, ez a módszer még azzal az előnnyel is járt, hogy apránként megrágyázták a földeket. Míg a juhász a kutyáival a birkákra ügyelt, a két legény és a bojtár kirángatta a kampósbotokat, ötven méternivel odébb vitték az oldaldeszákát, s egy jókora négyszöget ismét bekerítették vele. S még mielőtt elzárták volna, a juhok maguktól a karámba sereglettek.

Soulas hajlott kora ellenére maga lökte a kerek kalibát a karám mellé. Aztán Jeanra pillantva kérdezte:

- Hát ezt meg mi leli? Olyan képet vág, mintha az atyaisten temetésére készülne!

És mikor a legény szomorúan csak rázta a fejét, hiszen valósággal betege volt annak, hogy azt hitte, mindörökre elvesztette Françoise-t, az öreg még hozzáfűzte:

- Mi? Alighanem valami fehérszín van a dologban... Ki kellene tekerni a nyakát, valahány átkozott ribanc van a földön, mindnek!

Tron elnevette magát, a jóvágású legény hatalmas testét, gyermekes képét csak úgy rázta a nevetés.

- Az mond ilyet, aki már nem tud!

- Nem tudok, nem tudok - dűnnyögött a juhász megvetően. - Talán bizony próbáltál velem?... Meg aztán, fiam, van ám egy, jobb volna, ha azzal te sem tudnál, mert előbb-utóbb nagy baj lesz belőle, annyi szent!

A béres fülig vörösödött ettől a célzástól, megértette, hogy Jacqueline asszony meg az ő viszonyáról beszél az öreg. Egy reggel ugyanis Soulas rajtakapta őket a csűrben a zabos

zsákok mögött. És a gyűlölet a hajdani mosogatólány iránt, aki oly komiszul bánt azokkal, akik valamikor sorstársai voltak, arra vitte az öreget, hogy elhatározta, végre kinyitja a gazda szemét, az azonban az első szóra olyan arccal meredt rá, hogy az öreg megint csak elnémult, s úgy döntött, majd csak akkor szól, ha a Cognette kenyértörésre viszi a dolgot, s elcsapatja őt. Azóta hadilábon álltak, Soulas rettegett, hogy kiverik a házból, mint valami öreg, magatehetetlen állatot, a lány meg csak arra várt, míg elég erős lesz, hogy ezt kikövetelhesse Hourdequintól, aki egyelőre ragaszkodott az öreghez. Az egész Beauce-ban nem akadt nála jobb juhász, önála nem esett se kár, se veszteség, a mező egyik végétől a másikig terelte birkáit, s nyomukban nem maradt egy szál fű sem.

Az öreget most elfogta a beszélhetnék, mely néha megoldja a magányos emberek nyelvét, s folytatta:

- Ej, ha az én kurva feleségem, mielőtt fölfordult, nem itta volna el minden garasomat, úgy, ahogy megkerestem, bizony magamtól is itthagytam volna a tanyát, hogy ne kelljen annyi gyalázatosságot végignézni!... Ez a Cognette is, na, ez is többet dolgozott a farával, mint a kezével! Az ám, bizony nem mással, csak a bőrkéjével érdemelte ki a jósorsát! Ha az ember meggondolja, hogy a gazda a megboldogultnak az ágyában altatja, aztán még arra is rávette az urat, hogy kettesben egyen vele, mintha az igazi felesége volna! Megérhetjük még a napot, hogy kiver a házból mindönket és ráadásul még a gazdát is!... Ez a rongy, aki meghempergett a legutolsó disznóval is!

Tron keze minden mondatnál görcsösebben szorult ökölbe. Haragja csöndben érett, s óriási ereje iszonyatossá tette.

- Elég lesz már? - kiáltott az öregre. - Már a pofádba vágtam volna, ha még férfiszámba mennél... A kisujjában több becsület van, mint a te vén gebe csontvázadban!

Soulas azonban csak dűnnyögve vonogatta a vállát a fenyegetésre. Soha nem nevetett, de most hirtelen rekedt hahota tört ki belőle, úgy hangzott, mint rozsdás kerék nyikorgása.

- Ugyan, tökfilkó! De nagy számár vagy, olyan buta, mint amilyen komisz az a nőszemély! Talán még azt is elhinnéd neki, hogy szűz!... Mondom neked, hogy meghempergett az már az egész környék minden férfiemberével. Eleget jártam a határt, csak ki kell nyitnom a szememet, aztán látom, ha nem is akarom, ezeket a fehérnepeket, akikkel csak úgy lehet! De ahányszor őt rajtakaptam, nahát, az már több a soknál!... Ide hallgass, alig volt tizennégy éves, mikor az istállóban láttam meg a vén Mathiasszal, azzal a púpossal, aki már meghalt azóta, egyszer meg, mikor éppen dagasztott, egy taknyos kölyökkel, Guillaume-mal, a kondásgyerekekkel, aki most katona, disznólkodott a dagasztóteknőnek támaszkodva; átment rajta a tanya minden bérese, a ház minden sarkában, a szalmán, a zsákokon, a puszta földön... De nem is kell nagyon messze keressélni. Ha éppen kíváncsi vagy rá, van itt valaki, azt is láttam egyik reggel a szénapadláson, az is derekasan megnyomorgatta, elhiheted!

Megint felnevetett, és sanda pillantásával alaposan zavarba hozta Jeant, aki lehorgasztott fejjel hallgatott, mióta Jacqueline-ről volt szó.

- Most próbálna meg valaki hozzányúlni! - kiabált Tron, s veszett harag fogta el, mint a kutyát, ha el akarják rántani előle a csontot. - Nem sokáig élvezné az isten napját, az biztos!

Soulas egy pillanatig rábámult, meglepte ez a vad féltékenység. Aztán mielőtt ismét visszazökkent örökös tűnődő hallgatásába, még ennyit mondott:

- A te dolgod, fiam.

Mikor Tron visszament a kocsihoz, mellyel a malomba hajtott, Jean még kis időre a juhással maradt, hogy segítsen neki egyik-másik kampósbotot mélyebbre verni; s mikor Soulas látta, hogy milyen szótlán és levert, végül újra csak megszólalt:

- De csak nem a Cognette miatt savanyodott meg így a kedved?

A legény erélyesen rázta a fejét.

- Szóval egy másik lány?... Ugyan kicsoda, hiszen sohasem látlak senkivel?

Jean elgondolkozva nézett Soulas-ra, az ilyen dolgokban az öregek néha jó tanácsot adhatnak. A közlékenység vágya is erőt vett rajta, s elmondta az egész ügyet, elmondta, hogyan lett az övé Françoise, s a Nyakassal esett verekedés után miért nem meri remélni, hogy valaha is újra az övé lesz. Egy ideig még attól is félt, hogy Nyakas törvénybe idézteti az eltört karja miatt, mert nem tud dolgozni vele, pedig már félig-meddig összeforrt. Nyakas azonban alighanem úgy okoskodott, nem helyes, ha az ember valaha is hagyja, hogy a törvény emberei szimatoljanak a portája körül.

- Szóval hát használtad a Françoise-t? - kérdezte a juhász.

- Igen, egyszer.

Elkomolyodva tűnődött, aztán megszólalt:

- Beszélni kell az öreg Fouannel. Alighanem mégiscsak hozzád adja.

Jean meglepődött. Erre az egyszerű megoldásra nem is gondolt. A karám felállításával nem volt több dolguk, ment hát, azzal az elhatározással, hogy még aznap este beszél az öreggel. S míg tovább hajtott, üres kocsija mögött Soulas elfoglalta örökös őrhelyét, ott állt szikáran, egyenesen; mint sűrke pózna emelkedett ki a síkság lapos hátteréből. A bojtár a görgő kaliba árnyékába húzódott, a két kutya közé. A szél hirtelen megszűnt, a vihar nyugat felé húzódott, nagyon meleg volt, a nap tisztán kéklő égbolton izzott.

Este Jean egy órával korábban abbahagyta a munkát, s elment Delhomme-ékhoz, hogy vacsora előtt beszéljen az öreg Fouannel. Amint lefelé ballagott a domboldalon, látta, hogy Delhomme-ék a szőljükben dolgoznak, a leveleket tépik le a tövekről, hogy a fürtök több napot kapjanak; a múlt hónap végén túl sok volt az eső. A szőlő keservesen érett, fontos volt, hogy most minél több nyárvégi napsütést kapjon. Az öreg nem volt velük a szőlőben, a legény meggyorsította lépteit, remélve, hogy kettesben, tanúk nélkül beszélhet vele, így sokkal jobb lett volna. Rognes túlsó végén volt Delhomme-ék portája, a híd után, a ház körüli kis gazdaságot nemrégiben csűrökkel, fészerekkel bővítették. Három, meglehetősen szabálytalan formájú épület vette körül a jókora udvart, melyet minden reggel felsöpörtek, s még a trágyadomb helyét is mintha gondosan kicövekeltek volna.

- Jó napot, Fouan bátyám! - kiáltotta Jean már az útról, s hangja meglehetősen bizonytalan volt.

Az öreg az udvaron üldögélt, lehorgasztott fővel támaszkodott a két térde között tartott botra. Mikor azonban másodszor is ráköszönt, végre felnézett, s ráismert látogatójára.

- Maga az, Káplár? Hát elnézett kicsit mifelénk?

Oly természetesen fogadta, hangjában olyannyira nem volt nyoma sem a neheztelésnek, hogy a legény belépett az udvarra. De nem mert rögtön előhozakodni az üggyel, bátorsága az inába szállt a gondolatra, hogy csak úgy, minden bevezetés nélkül elmondja, hogy Françoise-zal hált. A szép időről beszélgettek, hogy milyen jót tesz a szőlőnek. Még egy hét napsütés, s jó boruk lesz. Aztán a legény kicsit kedveskedni akart.

- Maga, bátyám, aztán úri módon él, nincs még egy ilyen szerencsés gazda a vidékünkön!

- Igen, meglehet.

- Hiába, ha valakinek ilyen gyerekei vannak, mint magának, mert az biztos, hogy nemigen akad párjuk!

- Persze, persze... Csakhogy azért mindegyiknek megvan ám a maga bogara.

S ekkor még jobban elkomorult. Mióta Delhomme-ékhoz költözött, Nyakas egy fillér nem sok, de annyi járadékot sem fizet neki, azt mondja, nem akarja, hogy a pénz a nővére zsebébe vándoroljon. Jézus Krisztus meg sohase adott egy garast se, Delhomme meg azzal, hogy ő kosztot és kvártélyt ad az apósának, szintén abbahagyta a fizetést. Az öreg azonban mégsem a zsebpénz hiányától szenvedett, már csak azért sem, mert Baillehache közjegyzőtől megkapta a háza árából járó évi százötven frankot, vagyis havonként pontosan tizenkét frank ötvenet. Ebből a pénzből futotta az apró kedvtelésekre, a napi két sou ára dohányra, egy pohárkára Lengaigne-nél, egy-egy csésze kávéra Macqueronnál, mert a roppant beosztó Fanny a kávé is meg a pálinkát is betegség esetére tartogatta a szekrényben. S noha volt miből költenie, ha kimozdult hazulról, s noha a lányánál megvolt mindene, nem szeretett nála lenni, napjai örök rosszkedvben teltek.

- Hát bizony - folytatta Jean, nem sejtve, hogy eleven sebet érint -, ha az ember másnál él, csak nincs a magáéban!

- Úgy van, bizony úgy van! - helyeselt Fouan, és hangjából kiértzett a keserűség.

Aztán felállt:

- Iszunk egy pohárkával - mondta, mint aki nem tudja tovább fékezni a lázadás vágyát. - Ahhoz talán mégiscsak jogom van, hogy egy pohár borral kínáljam a régi ismerőst!

De ahogy a küszöbhez értek, ismét elfogta a félelem.

- Törölje meg jól a lábát, Káplár, mert tudja, ezek olyan nagy cécót csinálnak a tisztasággal!

Jean félszegen ment utána, nagyon szeretett volna könnyíteni a szívéen, mielőtt a háziak hazatérnek. Meglepte, hogy milyen szép rend van a konyhában: a rézedények csillogtak, a bútorokon sehol egy porszem, s a konyhakő megkopott a sok sikálástól. Tiszta és rideg volt ez a konyha, szinte lakatlannak tűnt. A hamuval letakart parázson az előző napi káposztaleves melegedett.

Az öreg egy megkezdett palackot és két poharat vett elő a konyhaszekrényből: - Egészségére!

Ahogy itta a borát, keze kicsit reszketett a félelemtől, hogy mit is merészelt. Elszántan tette le a poharat, mint aki mindent kockáztat, s hirtelen kitört belőle:

- Tudja-e, hogy Fanny már két napja nem szól hozzám, merthogy köptem... Na? Köptem. Talán bizony van ember, aki nem köp? Én bizony köpök, ha rám jön... Eh, jobb lesz, ha szedem a sátorfámat, mint hogy örökösen egzecírozassanak!

Még egy pohárral töltött, örült, hogy van valaki, akinek kipanaszkodhatja magát, nem is hagyta szóhoz jutni a vendégét, könnyített a szívéen. Apró sérelmekről volt szó, az egész nem volt egyéb, mint egy öregember zsörtölődése, akinek legapróbb hibáját is a szemére vetik, akit nagyon keményen akarnak rászorítani, hogy mások szokásaihoz alkalmazkodjék. De a komoly nélkülözés, a rossz bánásmód sem fájhatott volna jobban. Pofonként érte egy-egy heves hangú megjegyzés; a lánya ráadásul túl érzékeny volt, a hiú és gyanakvó, becsületes paraszt-asszonyok fajtájából való, aki megsértődött, duzzogott minden semmisségen, úgyhogy apa és lánya viszonya napról napra rosszabbodott. Fanny, aki annak idején, a vagyonszerzéskor a legrendesebb volt, egyre csípősebben beszélt az apjával, végül már valósággal üldözte, örökké a nyomában volt, törölgetett, söpört utána, piszkálta azért, amit csinált, meg azért is, amit nem

csinált. Semmi komoly nem esett köztük, az öreg élete mégis valóságos kálvária volt, úgyhogy egy-egy zugba megbújva sírt kínjában.

- Hát, az embernek engedni kell - mondotta Jean közben-közben. - Türelemmel mindent el lehet intézni békességben.

Fouan azonban, miközben gyertyát gyújtott, végképp kikelt magából, s nem tett lakatot a nyelvére:

- Nem, nem, ebből már elegendem van!... Jaj, ha tudtam volna, mi vár itt rám! Jobb lett volna, ha meggebedek azon nyomban, ahogy eladtam a házamat!... Csakhogy tévednek ám, ha azt hiszik, hogy a markukban vagyok! Inkább elmegyek követ törni az országútra.

Levegő után kapkodott, kénytelen volt leülni, s a fiatalember kihasználta az alkalmat, hogy végre ő is elmondhassa a magáét.

- Ide hallgasson, Fouan bátyám, beszélni akartam magával, tudja, a miatt a dolog miatt. Nagyon bántott, de hát, ugye, védekezni kellett, mikor rám támadt... De akárhogy is van, Françoise meg én egyet akarunk, és ezt az egész dolgot most már maga rendezheti el... Elmenne-e Nyakashoz, hogy szót értsen vele ebben az ügyben?

Az öreg elkomolyodott. Csak bólogatott. Látszott rajta, nem tudja, mit mondjon, ekkor azonban hazajöttek Delhomme-ék, s ő megszabadult a válaszadástól. Úgy látszott, a háziak cseppet sem csodálkoznak azon, hogy Jeant ott látják, éppen olyan szívélyesek voltak vele, mint máskor. Fanny azonban első pillantásra észrevette az asztalon a palackot és a két poharat. Felkapta ezt is, azt is, törülörngyot vett elő, aztán anélkül, hogy az apjára nézett volna, noha már két napja nem szólt hozzá, szárazon megjegyezte:

- Nagyon jól tudja, apám, hogy ezt nem szeretem.

Fouan reszketve egyenesedett föl. Dühítette, hogy mások előtt szólnak rá.

- Mi bajod megint? Az istenit, hát nem kínálhatok meg egy ismerőst egy pohárával?... Zárd el, zárd el hát a borodat, majd vizet iszom!

Most egyszeriben az asszony sértődött meg, hogy fukarsággal vádolják. Elfehéredve mondta:

- Felőlem akár elihatja a házat, akár belegebedhet, annyit ihat, ha úgy tartja kedve... De nem nyelem le szó nélkül, hogy bepiszkítsa az asztalommat, a poharak mellé csöpögteti a bort, csupa folt az egész, mintha kocsmaasztal lenne!

Az apa szemét elfutotta a könny. Az utolsó szó mégis az övé lett.

- Valamicskével kisebb tisztasággal és kicsit nagyobb elnézéssel többre mennél, lányom.

S míg az asszony vadul törölgette az asztalt, ő az ablak elé állt, a közelgő éjszakába bámult, és reszketett a titkolt keserűségtől.

Delhomme egyiknek sem akarta pártját fogni, mindössze hallgatásával helyeselte felesége határozott és józan viselkedését. Nem engedte el Jeant, míg nem iszik még egy pohárral. Fanny tényért tett a borospoharak alá, közben halkán, higgadtan magyarázkodott:

- Az ember nem is képzelné, mennyi baj van az öregekkel. Mind csupa szeszély, rossz szokás, és inkább belepusztulnának, de nem változnának meg... Ez a mienk igazán nem komisz, már nem is lenne hozzá ereje. De azért inkább elvezetnék négy ökröt, mint hogy egy öregre vigyázzak.

Jean és Delhomme megértően bólogtak. Az asszony szavait azonban félbeszakította Nénesse, aki hirtelen közibük rontott. Városiasan volt öltözködve, Lambourdiu-nél készen vásárolt divatos kabátot, elütő színű nadrágot viselt, a fején meg keskeny karimájú kemény-

kalapot. Járás közben kihívóan himbálta magát, borotvált tarkójával, hosszú nyakával, kék szemével és lágy vonású, csinos képével már kellemetlenül lányos volt. A földtől mindig utálkozott, most úgy volt, hogy másnap indul Chartres-ba, egy vendéglősnél dolgozik majd, olyan helyen, ahol tánc is van. A szülők hosszú ideig ellenezték, hogy fiuk hűtlenné legyen a gazdálkodáshoz; de az anya végül hiúságból rábeszélte az apát, hogy engedjék. S Nénesse reggeltől kezdve falubeli pajtásaival mulatozott, búcsúzkodott tőlük.

Most mintha kicsit feszélyezte volna, hogy egy idegen is ül a konyhában. Végül mégiscsak megszólalt:

- Ide hallgasson, anyám, ma este én akarnám fizetni a vacsorát Macqueronnál. Csakhogy egy kis pénz kellene hozzá.

Fanny rábámult, már nyitotta volna a száját, hogy nemet mondjon, de olyan hiú volt, hogy Jean előtt mégsem akarta. Az ő fiuk aztán igazán elkölthet húsz frankot, azt ugyan meg sem érzik! S hang nélkül gyorsan eltűnt.

- Van veled valaki? - kérdezte az apja.

Egy árnyékot látott ugyanis az ajtó előtt. Odalépett s ahogy ráismert a kint várakozó fiúra, megszólította:

- Hiszen ez Delphin... Kerülj beljebb, fiam.

Delphin bátortalanul, mentegetőzve köszönt rájuk. Ő vászonnadrágot és kék zekét viselt, lábán nehéz bakancs volt, nyakkendőt nem hordott, s bőrét már kicserizte a tűző napon végzett munka.

- És te? - kérdezte Delhomme, aki nagyon becsülte ezt a gyereket. - Te nem mész mostanában Chartres-ba?

Delphin nagyot nézett, aztán hevesen válaszolt:

- Azt már nem! Nem bírnám én ki ott a városban!

Az apa sokatmondóan pillantott a fiúra, Delphin meg, a pajtását védve, így folytatta:

- Nénesse-nek jó, hogy odamegy, ő urasan öltözködik, meg aztán tud kornétán is játszani!

Delhomme elmosolyodott, büszke volt, hogy a fia olyan ügyes kornétás. Fanny közben visszatért egy marék kétfrankossal. Tízet lassan Nénesse tenyerébe számolt, a pénzre fehér por tapadt, a gabona alól szedte ki. A szekrényt nem tartotta elég biztonságosnak, kisebb összegekben a ház különböző zugaiban dugdosta a pénzét, a gabona, a szén meg a homok közé rejtette, úgyhogy mikor kifizetett valamit, hol ilyen, hol meg olyan színű pénzt adott, fehérét, feketét vagy sárgát.

- Ez már valami! - mondta Nénesse köszönetképpen. - Jössz már, Delphin?

A két cimborával ezzel elsietett, az otthoniak egy ideig hallották távolodó nevetésüket.

Jean ekkor kiürítette a poharát, észrevéve, hogy az öreg Fouan, aki egész idő alatt mozdulatlanul bámult kifelé, most otthagyja az ablakot, s megy ki az udvarra. Elköszönt s az öreghez csatlakozott, aki a sűrű sötétségben magányosan álldogált.

- Akkor hát, Fouan bátyám, ugye, elmegy Nyakashoz, hogy megkérje nekem Françoise kezét?... Ebben maga parancsol, éppen csak szólania kell.

Az öreg nehéz szava hallatszott a sötétségből:

- Nem tehetem... Nem tehetem.

Aztán kitört, mindent elmondott. Végzett Delhomme-ékkel, másnap Nyakashoz költözik, az ajánlotta fel neki, hogy magához veszi. Még ha verné is a fia, attól sem szenvedne úgy, mint itt, ahol a lánya túsúrásokkal gyilkolja.

Jean az új nehézségtől elkeseredetten végre kertelés nélkül beszélt:

- Hogy megmondjam az igazat, Fouan bátyám, Françoise meg én már voltunk együtt, úgy...

Az öreg paraszt csak felnyögött:

- Haj...

Kis ideig gondolkozott, aztán megkérdezte:

- És a lány teherben van?

Jean biztos volt abban, hogy erről szó sem lehet, hiszen vigyázott, mégis így felelt:

- Ez persze lehetséges.

- Hát akkor meg várni kell... Ha teherben van, majd meglátjuk.

Ekkor Fanny lépett ki a konyhaajtóba, vacsorázni hívta az apját. Az öreg megfordult s ráordított:

- A fenekedbe rakhatod a vacsorádat! Megyek aludni!

S mérgében üres gyomorral feküdt le.

Jean indult vissza a tanyára, lassan ballagott, úgy gyötörte a bánat, hogy már a tetőre ért, s észre sem vette, hogyan került oda. Fülledt, forró éjszaka volt, a sötétkék égbolt tele csillagokkal. A rezdületlen levegőben ismét távoli vihar közeledte és tovavonulása érződött, látni nem lehetett belőle mást, csak a keleti égbolt alján cikázó villámokat. S mikor fölemelte a fejét, bal felől foszforeszkáló pontokat látott százával, mintha léptei zajára gyertyafény villózna. A juhok bámultak rá, éppen a karám mellett haladt el.

Aztán az öreg Soulas lassú szavát hallotta:

- Na, mi újság, fiam?

A földön elnyúló kutyák meg sem mozdultak, megszimatozták, hogy tanyabeli. A bojtárnak a hőség miatt nem volt maradása a kalibában, az egyik barázdában nyúlt el, ott aludt. A sötétségbe borult lapos síkságon csak a juhász állt most is szálegyenesen.

- Na, fiam, beszéltél vele?

Jean meg sem állt, úgy válaszolt:

- Azt mondta, ha a lány terhes, hát majd meglátjuk.

Már maga mögött hagyta a karámot, mikor meghallotta az öreg Soulas válaszát, mely a roppant csöndben oly ünnepélyesen hangzott:

- Igaza van, ki kell várni.

Jean folytatta útját. Ólmos álom borult a végtelenbe nyúló Beauce-ra. A néma pusztulás leheletét árasztotta a róna, égett szag lebegett a kiégett tarló, a kiszáradt, megrepedezett föld felett, a tücskök ciripelése is olyan volt, mintha parázs pattogna a hamu alatt. A gyászos kopárságot csak az asztagok árnya törte meg. A látóhatár alján húszmásodpercenként kékeslila, szomorú fények villantak, valahol villámlott.

Fouan a következő napon fogta magát s Nyakasékhoz költözködött. A hurcolkodással senki-nek sem okozott alkalmatlanságot, két bugyorba rakta a holmiját, s ragaszkodott hozzá, hogy ő maga cipeli el, kétszer járta meg az utat. Delhomme-ék hiába próbáltak kimagyarázkodni. Az öreg nem is válaszolt nekik, elment.

Nyakaséknál a konyha mögötti nagy szobát kapta meg, a földszinten, ahol eddig csak a téli krumplit tartották, meg a marharépat. Az egészben az volt a legrosszabb, hogy csak egy szellőzőablakon szűrődött be némi világosság, az is két méter magasan volt a falba vágva. A döngölt agyagpadló, a krumpli- és a répahalmok, meg a sarkokba hajigált hulladékok miatt örökösen nedves volt a levegő, sárgán könnyeztek a meszeletlen falak. Otthagytak mindent úgy, ahogy volt, csak az egyik sarkot ürítették ki, oda állítottak be egy vaságyat, egy széket meg egy gyalult asztalt. Az öregnek - legalábbis így látszott - mindez nagyon tetszett.

Nyakas tehát triumfált. Mióta Delhomme-éknál volt az apja; féltékenységében egyre dühöngött, mert hozzá is eljutott a rognés-i szóbeszéd: no persze, Delhomme-ék meg sem érzik, hogy etetik az apjukat, Nyakaséknak bezzeg nem volna miből, annyi szent! Így aztán az első időkben egyre biztatta, hogy egyék, hadd hízzon, legalább megmutatja, hogy nála nem kell éhen veszni. No meg aztán ott van az az évi százötven frankos járadék a ház árából, az apja ezt biztosan annak a gyerekének engedi át, aki a hajlékába veszi. Ezenfelül arra is számított, hogy ha már egyszer nincs az ő terhükre, Delhomme-ék megint elkezdik fizetni a járadékot, az évi kétszáz frankot, s ez valóban így történt. Nyakas számított erre a kétszáz frankra. Előre kiszámított mindent, magában úgy gondolta, övé lesz a dicsőség, hogy lám, milyen jó fia az apjának, közben egy garast sem kell kiadnia a kezéből, sőt a későbbi jutalomban is reménykedhetik, nem is beszélve a dugott pénzről. Gyanította ugyanis, hogy az öregnek mégiscsak van pénze, noha erről semmi biztosat nem tudhatott meg.

Valóságos paradicsomi hetek következtek Fouanra. Körüludvarolták, a szomszédoknak mutogatták: ugye, milyen jó színben van! Ugye nem úgy néz ki, mint aki sorvad? A gyerekek, Laure és Jules, szüntelenül körülötte voltak, lekötötték, a szívét melengették. A legnagyobb örömet mégis az szerezte neki, hogy visszatérhetett öregemberes kedvteléseihöz, hogy szabaddabb volt, nyugodtabban jöhetett-mehetett a házban. Lise ugyan jó háziasszony volt, meg tiszta is, de korántsem olyan aprólékoskodó, szőrszálhasogató, mint Fanny; az öreg nyugodtan köphetett, ahol akart, jöhetett-mehetett, mikor kedve tartotta, s parasztszokás szerint mindegy volt, mikor eszik; hiszen a paraszt akkor ül asztalhoz, mikor a munka éppen megengedi, s nem tud elmenni a kenyér mellett anélkül, hogy ne vágna belőle egy darabkát. Három hónap telt el így, eljött a december, a rettenetes hidegben az ágya lábánál befagyott a korsajába a víz, de nem panaszkodott; ha meg fölengedett, nedvességben úszott az egész szoba, a falak csurogtak, mintha záporosó verné őket. Ezt is természetesnek találta, sohasem élt ő kényelemben. Csak legyen meg a napi dohánya, kávéja, ne piszkálják - mondogatta -, nem cserélne ő a királlyal sem.

A dolgok csak akkor kezdtek rosszra fordulni, mikor egy napfényes reggelen visszament a szobájába a pipájáért. A háziak azt hitték, hogy már elment hazulról, s az öreg a szobájában találta Nyakast, aki éppen a krumplirakásra lökte Françoise-t. A derekasan védekező lány hang nélkül felugrott, fogta a marharépat, hogy kivigye a tehénnek, mert azért jött be, s kiment; az öreg meg, amint kettesben maradt a fiával, rátámadt:

- Pizkos disznó, egy ilyen gyereklánnyal, hát nem elég neked a feleséged?... S a lány nem is akarja, láttam én, hogy rúgkapált!

Nyakas, aki még mindig vérvörös képpel lihegett, kikelt a rendreutasítás ellen.

- Magának meg mi köze hozzá? Csupja be a csipáját, a száját meg tartsa, mert baj lesz!

Lise szülése és a Jeannel való verekedése óta Nyakas ismét majd megveszekedett Françoise-ért. Csak arra várt, hogy összeforrjon az eltört karja, s máris nekiugrott, most már a ház akármelyik zugában, biztos volt benne, hogy ha egyszer megkapta, annyiszor lesz az övé, ahányszor csak akarja. Hát nem ez a legjobb módja annak, hogy késleltesse a férjhezmenését, hogy megtartsa a lányt, és megtartsa a földet? Össze is keveredett benne ez a két szenvedély, a csökönyösség, hogy semmit ki ne engedjen a kezéből, ha már egyszer megkaparintotta, a föld dühödt birtoklása és a hím kielégítetlen étvágya, melyet az ellenállás is tüzelt. A felesége szörnyen elhízott, olyan volt, akár egy mozgó hústorony, és szoptatott, a kis Laure szüntelenül a mellén lógott; a másik meg, a kis sógornő, maga volt a ropogós ifjúság, a melle oly rugalmas, oly kemény volt, mint egy üsző tőgye. Persze nem veti ő meg sem az egyiket, sem a másikat: legfeljebb két nő volna a keze ügyében, az egyik lágy, a másik kemény, mindegyik kellemes a maga nemében. Elég jó kakas ő két tyúk számára; törökbasa-életről álmodozott, akit kényeztetnek, cirógatnak, s torkig lakatnak gyönyörűséggel. Miért ne lehetne mind a két nővér a felesége, ha azok is úgy látják jónak? Így aztán szorosra lehetne fűzni a barátságot, el lehetne kerülni a föld felosztását is, amitől úgy rettegett, mintha legalábbis a kezét vagy a lábát akarták volna levágni.

Ettől fogva az istállóban, a konyhában, ahol érte, ha csak egy pillanatra is kettesben maradtak, mindig megisméltődött a hirtelen támadás és védekezés, Nyakas nekiment, Françoise rúgott, harapott. S mindig ugyanaz a rövid és elszánt küzdelem: a férfi a szoknyája alá nyúlt, belekapott a meztelen testbe, összemarkolt húst és szőrzetet, mint mikor valaki lóra akar ülni. A lány meg összepréselt foggal, elsötétült szemmel ököllel vágott a lábai közé a lágyékába, így kényszerítette, hogy elengedje. S közben egy szó sem hangzott el, csak tüzes leheletük, nehéz lélegzésük, a küszködés fojtott nesze hallatszott: a férfi nagy keservesen visszatartotta a jajkiáltást, a lány pedig megigazította a szoknyáját, és sántikálva, megkínzott ágyékkal ment odébb, mintha továbbra is markolná a testébe vájó öt ujj. S ez még akkor is megtörtént, ha Lise ott volt a mellettük levő szobában, vagy akár ugyanabban, de háttal állt neki, a fehérneműt rendezgette a szekrényben; a férfi biztosan számított a lány büszke és makacs hallgatására, felesége jelenléte meg mintha egyenesen tüzelte volna a vágyait.

Csakhogy mióta az öreg Fouan meglátta őket a krumplirakáson, állandók voltak a veszekedések. Az öreg ugyanis fogta magát s kertelés nélkül elmondta az egészet Lise-nek, hogy ne engedje előlről kezdeni, az asszony meg kiabált ugyan vele, hogy minek avatkozik az ügyeibe, de aztán a hűgát kezdte szidni: úgy kell neki, minek piszkálja a férfiakat! Hiszen valahány férfi, az mind disznó, erre számíthatott! Este aztán mégis olyan jelenetet rendezett Nyakasnak, hogy másnap reggel úgy került elő a szobájukból, hogy a fél szemét nem tudta kinyitni, feketére dagadt egy ökölcsapástól, melyet a vita hevében kapott. Ettől kezdve nem szűnt a harag, hol az egyik, hol a másik dühöngött, ketten mindig marták egymást: a férj meg a feleség, vagy a sógornő és a férj, vagy a nővér és a hűg, ha ugyan nem hárman gyilkolták egymást egyszerre.

Így történt, hogy a Lise és Françoise között lassan csírázó gyűlölködés nagyon is elmergesedett. Hajdani szeretetük helyén látszatra oktalan ellenségeskedés támadt, mely a nap minden percében szembeállította őket. Az egyetlen ok voltaképpen a férfi volt, Nyakas, aki mint a romlás csírája került a házba. Françoise zaklatottságában, hogy a férfi a végsőkig hajszolta, már rég engedett volna, ha akarata nem száll szembe a megadás vágyával, valahányszor a férfi hozzányúlt. Keményen büntette magát a vágyért, makacsul kitartott a becsületről alkotott kérlelhetetlen felfogásánál: semmit oda nem adni, ami az övé, semmit el nem venni, ami a másé, s haragja abból született, hogy maga is tudta, féltékeny a nővéreire, gyűlöli, mert azé a férfi, akin ő nem osztozkodna senkivel, még akkor sem, ha belepusztulna a vágyba. Mikor a

férfi szétgombolt nadrággal, magából kikelve kergette, dühösen odaköpött: menjen a feleségéhez, így leköpve; ezzel könnyített a visszafojtott vágyon, s gyötrelmes megvetésében a gyönyör iránt, melyben nem volt része, ilyenkor mintha a nővére arcába köpött volna. Lise csöppet sem volt féltékeny, biztos volt abban, hogy Nyakas csak hencegett, mikor azt kiabálta, hogy mindkettőjükkel hál; nem mintha erre képtelennek tartotta volna a férjét, hanem azért, mert biztosan tudta, hogy a gögös lány nem adná meg magát. S voltaképpen csak azért haragudott a hűgára, mert kérlelhetetlensége-valóságos pokollá változtatta a házat. Minél jobban elhízott, minél jobban zsírpárnáiba süppedt, s falánk és önző vidámsággal élvezte az életet, annál inkább kívánta, hogy körülötte is vidámak legyenek. Hát mi értelme annak, hogy így veszekedjenek, s mérgezzék az életet, mikor mindenük megvan, ami a boldogsághoz kell?! Jaj, ez a komisz lány azzal az átkozott természetével, minden bajuknak csak ő az oka!

Ahogy eljött az este s lefeküdt, soha nem mulasztotta el odakiabálni a férjének:

- A nővérem ugyan, de nekem ne kezdje megint riszálni magát, mert kilököm a házból, aztán nézheted!

Nyakas azonban soha nem akarta megérteni a célzást:

- Na, az aztán szép lenne!... Az egész falu nekünk esne... Az istenit ennek az asszony népnek! Majd jól megmártogatlak benneteket a vizesgödörben, aztán észhez tértek, és békességben lesztek.

Ismét eltelt két hónap, és Lise, akinek már percnyi nyugalom sem jutott, szinte az eszét vesztette, s mint mondta, ha kétszer megcukrozza a kávéját, akkor is keserűnek érzi. Mindig megszenvedte, ha a húga visszaverte a férje egy-egy újabb támadását, ilyenkor Nyakas még ádázabb kedvében volt, és az asszony már valósággal rettegett az újabb kudartól, szorongva figyelt, ha Françoise után lopakodott, tudta, hogy dühöngve tér majd vissza, tör-zúz, s mindenki csak útjában lesz. Gyötrelmes napok voltak ezek, s nem tudta megbocsátani annak a csökönös istencsapásnak, hogy nem csinál semmit a békesség kedvéért.

Egyik nap aztán végképp szörnyűre fordult a helyzet. Nyakas Françoise-zal ment le a pincébe almaborért, és olyan meglepetten, olyan felbőszülten jött vissza, hogy valami semmiségért, csak azért, mert forró volt a leves, fogta a tányérját, falhoz vágta, aztán földre terítette Lise-t egy olyan pofonnal, hogy egy ökörnek is sok lett volna; aztán elment.

Az asszony sírva fölkászálódott, az arca vérzett, földagadt. Nekiesett a hűgának.

- Te piszok! Bánom is én, hálj velem!... Elegem van már, megyek innen, ha tovább csökönös-ködsz, csak hogy üssön engem!

Françoise rémulten, falfehéren hallgatta.

- Olyan igaz, ahogy Isten van az égben, jobb szeretném, ha úgy volnátok!... Akkor talán nyugtunk lenne!

Leroskadt egy székre, sírt, csöndesen zokogott; s egész szétomló, hájas mivolta megadásról beszélt, a nagy vágyról, hogy boldog lehessen, akár az osztozkodás árán. Végtere is, ha ő megkapja a magáét, ugyan mit veszít? Annyi butaságot beszélnek erről összevissza, pedig ez nem kenyér, amiből, ha esznek, hát a végére érnek.

Nem volna jobb, ha szót értenének, ha a békesség kedvéért egyik is, másik is engedne, hogy végre nyugalomban élhetnének?

- Mondd, hát miért vagy annyira ellene?

Françoise magából kikelten, a dühtől fuldokolva csak ennyit tudott kiáltani:

- Te még nála is undorítóbb vagy!

Ezzel ő is kiment, az istállóban zokogott, ahol Coliche nagy, párás szemével bámulta. A puszta tény nem háborította volna fel ennyire, mint az, hogy a nővére elvárná, hogy szíves-ségből tegye meg, s hogy a házi béke kedvéért elnézné gyalázatát. Ha az övé volna a férfi, ő a kisujja körmét sem engedné át másnak, nem, semmit! A nővére iránt érzett harag megvetéssé fajult, s megesküdött, hogy még ha a bőrét lenyúzzák, most már akkor sem enged!

Ettől a naptól kezdve azonban az élet egyre elviselhetlenebbé vált, Françoise lett a ház bűnbakja, mindenki rajta töltötte ki a dühét. Szolgálónak fogták be, nehéz munkákkal gyötörték, örökösen szidták, hajszolták, pillanatra sem hagyták nyugton. Lise nem tűrte, hogy akár csak egy órát is tétlenül maradjon, pirkadattal kikergette az ágyból, s éjszakáig dolgoztatta, úgyhogy a boldogtalan a fáradtságtól néha ruhástul esett az ágyba. Nyakas meg alattomban ezernyi pimaszkodással, vad széptevéssel gyötörte: a fenekére húzott, a combjába csipett úgy, hogy a vére is kiserkedt, szemét elfutotta a könny, de keményen, makacsul tovább hallgatott. A férfi meg röhögött, némileg kielégült, mikor látta, hogy a lány majd összeroskad, s kínjában már-már feljajdul. A teste csupa kék-zöld folt, csupa karmolás, zúzódás volt. A nővére előtt főként arra ügyelt, hogy még csak meg se remegjen, mintha csak tagadni akarná, mintha valójában nem is lenne igaz, hogy ez a férfikéz fogdossa. De a lázadó ösztönén nem mindig tudott uralkodni, ilyenkor csattanó pofonnal válaszolt, mire aztán kitört a haddelhadd. Nyakas őt ütlegelte, Lise meg azzal az ürüggyel, hogy szétválasztja őket, nekiment mindkettőjüknek, s a fapapucsával verte őket. A kis Laure és bátyja, Jules, sikoltoztak félelmükben. A környékbeli kutyák vadul ugattak, a szomszédok meg szánakoztak. Jaj, szegény gyerek, hogy is bírja ebben a pokolban!

A rognés-iak ugyanis sehogy sem értették az egészséget. Miért nem menekül el Françoise a házból? A ravaszabbak bólogattak; még nem nagykorú, másfél évet még várnia kell, nem tenné okosan, ha most megfutamodna, nem vihetné magával a jussát; teringettét, bizony igaza van, ha kétszer is meggondolja. Még ha az öreg Fouan, a gyámja, pártját fogná. De a fiánál annak sem fenéki teffel az élet. A veszekedéstől való félelmében veszteg maradt. Különben még a lány a maga fiatalos hetykeségében csak önmagára támaszkodott, kikérte magának, hogy beleavatkozzék az ügyeibe.

Most már minden veszekedés egyformán végződött:

- Hordd el magad! Hordd el már magad!

- Persze, ebben reménykedtek!... Elég hülye voltam, mikor menni akartam... Most már maradok, ha megöltök is! Kivárom a jussomat, a földemet akarom meg a házrészemet, és meg is lesz, de meg ám! Mindent megkapok, ami az enyém!

Nyakas az első hónapokban attól félt, hogy Françoise állapotos Jeantól. Mióta rajtakapta őket az asztagnál, egyre számlálta a napokat, sandán leste a lány derekát, egy gyerek mindent elrontana, akkor mégiscsak férjhez kellene adni. A lány nyugodt volt, tudta, hogy nem lehet terhes. De mikor észrevette, hogy Nyakas mennyire figyeli a derekát, magában nevetett, s csak azért is kitolta a hasát, hadd higgye, hogy dagad. Mostanában ha belemarkolt, a lány észrevette, hogy mindig a hasa körül tapogatózik, azt méricskéli durva ujjaival, úgyhogy végül kihívóan odavágta:

- De úgy ám, növekszik már!

Egy reggel meg rongyokat hajtogatott össze, és a hasára kötötte. Aznap este majdhogy meg nem gyilkolták egymást. Françoise megrémült a férfi gyilkos tekintetétől: ha valóban gyereket hordana, ez a vadállat néhányszor alighanem belerúgott volna, hogy megölje a gyereket. Behúzta a hasát, nem bolondította tovább. Egyszer azonban rajtakapta a férfit, amint a szobájában a szennyese között turkált, hogy végképp megnyugodhasson.

- Nahát mégsem lesz gyereked? - szólt oda a lánynak gúnyolódva.

Az meg falféheren, dühösen felelt:

- Ha nem lesz, hát azért nem lesz, mert nem akarok!

Nem hazudott, csökönyösen mindig nemet mondott Jeannak. Nyakas azért csak nagy handa-bandával triumfált. Most már az udvarlóját ócsárolta: ez aztán legény a talpán! Sokra mész vele! Hát már annyit sem ér, hogy egy gyermeket tudna csinálni? Másnak a karját összetörni alattomban, azt igen, ahhoz ért, de nem képes egy lányt fölcsinálni, arra már nem futja az erejéből! Ettől fogva célzásokkal gyötörte Françoise-t, ha az üst feneke folyt, még akkor is a lány rovására tréfált.

Mikor Jeannak fülébe jutott, mit beszél róla Nyakas, azt mondta, hogy szétveri a pofáját, s örökösen Françoise után leskelődött, könyörgött neki, hogy legyen az övé, hadd lássák, tud neki gyermeket csinálni, de még mekkorát! Vágyát most már megkétszerezte a harag. A lány azonban mindig új kibúvót talált, sehogy sem tetszett neki a gondolat, hogy újra kezdje ezzel a legénnyel. Nem mintha utálta volna, egyszerűen csak nem vágyott rá, nem kívánta, hiszen még akkor sem engedett, akkor sem adta meg magát, mikor egy kerítés mögött Nyakas támadásától vörösre gyúlt arccal és dühösen Jean karjában keresett menedéket. Ó, ez a disznó! S egyre csak erről a disznóról beszélt, szenvedélyesen, felhevülten, de rögtön lehűlt, mihelyt a másik ki akarta használni a helyzetet, hogy magáévá tegye. Nem, nem, ő szégyelli magát! Egy napon, mikor Jean sehogy sem engedte magát lerázni, azt mondta neki, majd később, majd az esküvőjük napján. Először történt meg, hogy elígérkezett neki, eddig mindig kikerülte a határozott választ, ha a legény feleségül kérte. Ettől fogva tulajdonképpen elhatározott dolog volt; feleségül megy hozzá, de csak akkor, ha már nagykorú lesz; mihelyt átveheti az örökségét, és követelheti az elszámolást. Ez a józan érv hatott Jeanra, türelemre intette a lányt is, nem sürgette, legfeljebb olyankor, mikor attól félt, hogy nevetnek rajta. Françoise meg fellélegzett, e távoli időpont oly bizonytalan volt, hogy belenyugodott, s ha a férfi mégis kérlete, elég volt, ha lefogta a két kezét, ha szép szemével könyörgőn ránézett, mint ahogy az a nő, aki ad magára s nem akarja kockáztatni, hogy gyereke legyen valakitől, aki nem a férje.

Közben Nyakas, aki biztosan tudta már, hogy a lány nem terhes, félni kezdett, hogy mégis az lesz, ha együtt járkál Jeannal. Becsmérelte Jeant ország-világ előtt, s közben reszketett, mert mindenfelől meghallotta, hogy a legény fogadkozik, hogy úgy felcsinálja Françoise-t, hogy a szeme se látszik ki, ahogy lányt még fel nem csináltak. Reggeltől estig szemmel tartotta, kivallatta minden percéről, rövid pórázon tartotta, korbáccsal fenyegette, mint valami háziállatot, mely még képes elkódorogni; s ez új kinszenvedés volt Françoise számára, mindig a sarkában érezte a sógorát vagy a nővérét, ha a szükségét akarta elvégezni, hát nem mehetett ki a gödörhöz anélkül, hogy ne érezné magán leskelődő tekintetét. Éjszaka bezárták a szobájába, sőt egyik este egy nagy veszekedés után azon vette észre magát, hogy a padlásablak zsaluját is rálakatolták. S ha mégiscsak ki tudott szökni, gyalázatos jelenetek következtek, mikor hazaért, vallatták, néha még meg is vizsgálták, a férj a vállánál fogta le, a nővére meg félmeztelenre vetkőztette, hogy alaposan megnézhesse. Ettől viszont közelebb került Jeanhoz, sőt még találkát is adott neki, boldog volt, ha szembeszállhatott a többiekkel. Talán végül még engedett is volna Jeannak, ha közben a többiek nézik. Mindenesetre végleg elígérkezett neki, megesküdtött mindenre, ami szent, hogy Nyakas hazudott, mikor azzal hancegett, hogy a nővérével meg vele is hál, csak adta a nagy legényt, mert az képzelte, hogy így majd kikényszerít olyasmit, ami sohasem volt. Jean ugyan úgy tett, mint aki hisz neki, mégis kétség gyötörte, mert voltaképpen lehetségesnek, természetesnek tartotta volna az ügyet. Mikor elváltak, nagyon melegen megcsókolták egymást, ettől a naptól kezdve Françoise a bizalmasának tekintette, tőle kért tanácsot, azon volt, hogy a legkisebb csetepaté esetén is találkozhasson vele, mert

Jean jóváhagyása nélkül semmit sem akart csinálni. A férfi többé nem is próbálkozott nála, úgy bánt vele, mint jó pajtásával, akivel közös érdekei vannak.

A beszélgetés mindig egyformán zajlott le, valahányszor Françoise Jeanhoz sietett, hogy találkozzék vele valamelyik kerítés mögött, a lány dühösen kigombolta a blúzát, vagy fölhúzta a szoknyáját:

- Ide nézz! Ez a disznó megint belém csípett.

A férfi megnézte, hideg maradt és elszánt.

- Ezért majd megfizet, mutasd csak meg a szomszédoknak... Az a fontos, hogy ne állj bosszút! A törvény a mi pártunkon lesz, ha majd ott kereshetjük az igazságot.

- A néném meg akár a gyertyát is tartaná! Tegnap is, mikor nekem ugrott, fogta magát és elszaladt, ahelyett, hogy nyakon öntötte volna egy rocska hidegvízzel!

- A nénéd se végzi jól ezzel a bitanggal... Na de se baj. Nem éri el a célját, ha te nem akarsz, az biztos; a többivel meg ne törődjünk!... Csak köztünk legyen meg az egyetértés, az a gazember fölsül!

Az öreg Fouannak, noha óvakodott belekeveredni, mindig kijutott a veszekedésből. Ha hallgatott, kényszerítették, hogy mondja meg a véleményét, ha elment hazulról, a legnagyobb fölfordulásra ért vissza, s ilyenkor a puszta jelenléte is elég volt ahhoz, hogy előlről kezdjék a veszekedést. Mindaddig nem szenvedte meg, legalábbis nem a saját bőrén, lassanként azonban eljött a nélkülözések ideje, a kenyeret kiadagolták, apró kedvteléseitől megfosztották. Most már nem tömték úgy, mint az első napokban, valahányszor vastagabb kenyeret szelt magának, hallgathatta a gorombaságokat: micsoda bendője van! Úgy látszik, minél kevesebbet dolgozik, annál többet zabál! Meglesték, kizsebelték minden negyedévben, mikor hazatért Cloyes-ból, ahol Baillehache közjegyző kifizette neki a háza után járó háromezer frankból az esedékes részt. Françoise már a nénjétől lopott pár garast, hogy dohányt vásárolhasson az öregnek, mert az ő kezére sem adtak egy fillért sem. Az öreg nagyon rosszul érezte magát a nedves szobában is, ahol a hálólhelye volt, mióta kitorpte az egyik ablaküveget, és csak szalmával tömték be a nyílást, hogy ne kelljen üvegre költeni. Ó, ezek az átkozott kölykök, egyforma ez mindahány! Reggeltől estig dűnyögött, halálosan megbánta, hogy otthagya Delhomme-ékát, elkeseredetten látta, hogy a rosszból a még rosszabba került. De titkolta ezt a megbánást, legfeljebb néha-néha szaladt ki egy-egy szó a száján, emlékezett még arra, amit Fanny mondott: „Apánk, visszajön még maga, s térden állva kéri majd, hogy fogadjuk be!” S ezzel vége a reménységnek, ezt soha nem felejtí el, kérlelhetetlen tilalomfaként mered a szíve előtt ez a mondás. Ha az éhségbe, a keserűségbe pusztul bele Nyakaséknál, akkor se megy megalázkodni Delhomme-ékhoz.

Fouan egyik nap, mikor gyalog tért vissza Cloyes-ból, ahol a közjegyzőnél felvette a járandóságát, letelepedett valahol az árokparton. Jézus Krisztus éppen arra csavargott, üregi nyulak fészke után kutatott, s észrevette az apját, aki se nem látott, se nem hallott, elmerülten számolgatta, rakosgatta az ötfrankosait egy zsebkendőbe. Rögtön összehúzta magát, hangtalanul az apja mögé kúszott, és ugyancsak elsodálkozott, mikor látta, hogy szép kis summát, mintegy nyolcvan frankot köt nagy gondosan a zsebkendőjébe. A szeme felcsillant, hangtalan nevetése kivillantotta farkasfogait. Rögtön a dugott pénzről szóló régi találgatások jutottak az eszébe. Hát persze: eldugott értékpapírjai vannak az öregnek, negyedévenként, mikor Baillehache közjegyzőhöz megy, egyúttal beváltja a szelvényeit is. Jézus Krisztus első gondolata az volt, hogy siránkozni kezd, kikönyörög húsz frankot. De aztán rájött, hogy ez nagy számárság volna, és máris új, sokat ígérő terv bontakozott ki a fejében; nesztelenül, ahogy jött, eltávolodott, úgy siklott tova, mint egy gyík, és Fouannak esze ágában sem volt gyanakodni, mikor az útra visszatérve száz lépéssel odébb összetalálkozott vele. Nyugodtan ballagott, mint aki szin-

tén most tér vissza Rognes-ba. Együtt mentek tovább, beszélgettek, s az öreg, szerencsétlenségére, Nyakasékat kezdte szidni, szívtelenek, alighanem éhen akarják veszejteni; a derék fiú meg elnedvesült szemmel ajánlotta fel, hogy megmenti az apját ettől a szemét népségtől, most ő veszi magához. Miért ne? Nála nincs veszekedés, reggeltől estig vidámak. A Szutykos két emberre főzött idáig, ezentúl majd háromra főz. Csoda, hogy az a lány milyen szakácsnő, ha van neki miből!

Fouan elcsodálkozott az ajánlaton, valami rossz érzés fogta el, s visszautasította. Nem, nem, nem való az már az ő korában, hogy egyiktől a másikhoz futkosson, hogy minden évben máshoz szokjon.

- Mégis gondolja meg, apám, jó szívvel mondom... Így legalább tudja, hogy nem kerül az utcára. Ha majd végképp jóllakott velük, ezekkel a nyavalyásokkal, jöjjön nyugodtan a Kastélyba.

Jézus Krisztus ezzel elvált az öregtől, de egyre tépelődött, törte a fejét, ugyan mire költheti az öreg a járadékait, merthogy van neki, az már biztos. Háromhavonként ilyen halom ötfrankos legalább évi háromszáz frank. Ha nem eszi fel, vajon félrerakja? Meg kellene tudni! Szép kis summa dugott pénze lehet!

Enyhe és nedves novemberi nap volt, s mikor az öreg hazaért, Nyakas rögtön követelte a harminchétf frank ötvenet, amit a ház eladása óta negyedévenként kapott. Különben is, megállapodtak abban, hogy az öreg nekiadja, csakúgy, mint a Delhomme-éktől járó évi kétszáz frankot. Csakhogy egy ötfrankos ezúttal a zsebkendőbe kötött pénz közé keveredett, s mikor kiforgatta a zsebeit, és mindössze harminckét frank ötvenet talált, a fia nekitámadt, mindennek lehordta, azzal vádolta, hogy itálra s minden más disznóságra herdálta el az öt frankot. Az öreg rémülten szorongatta a zsebkendőjét, attól tartott, hogy kikutatják, hebegve mentegézőzött, a magasságos egekre esküdözött, hogy biztosan kirántotta s elvesztette a pénzt, mikor kifújta az orrát. Nyakasék portája ismét kész bolondokháza volt egész estig.

Nyakas azért volt ilyen vad kedvében, mert mikor hazahozta a boronáját, meglátta Jeant és Françoise-t, amint éppen egy kerítés mögé osontak. A lány azzal az ürüggyel ment ki, hogy füvet hoz a teheneknek, s még mindig nem ért haza, sejtette, mi vár rá. Már esteledett, s Nyakas dühösen minden pillanatban kirohant, kiállt az útra, hogy lássa, jön-e már az a kurva a kanjától. Hangosan káromkodott, ocsmányságokat kiabált, s észre sem vette, hogy az öreg Fouan ott ül a ház előtt a kőpadon; a veszekedés után, mikor kicsit lecsillapult, ide telepedett, hogy élvezze a langyos levegőt, mert olyan volt ez a napsütéses november, mintha csak tavasz közeledne.

A lejtőről a fapapucs csattogása hallatszott, Françoise bukkant elő, hétrét görnyedt, akkora halom füvet cipelt a vállán egy ócska, kimustrált lepedőbe kötve, zihált, alig látszott ki a teher alól.

- Az istenit a csavargó mindenednek - ordított rá Nyakas. -, bolondnak nézel engem? Azt hiszed, eltűröm, hogy két órán át kefélted magad, mikor itthon ki sem látszunk a munkából!?

Azzal feltaszította a lányt, úgy, hogy az a vászonba kötött füre esett, ő meg rávetette magát. Lise éppen ekkor állt ki a ház elé, hogy lehordja a testvérét.

- Gyere csak, te kapcarongy, hadd rúgok beléd!... Hát van bőr a pofádon?

Nyakas már megmarkolta a lányt a szoknyája alatt. Mindig így volt ez, dühe hirtelen kívánsággá változott, s míg a fücsomón huzakodott vele, vérbe borult arccal, elkékülten, fuldokolva szidta:

- Átkozott szukája, most én következek... Beléd vághat a tüzes istennyila, a másik után én is átmegegyek rajtad.

S ezzel megkezdődött az eszeveszett küzdelem. Az öreg Fouan a sötétben nem látta pontosan, hogy mi történik. De azt látta, hogy Lise csak áll, s elnézi, mit művel a férje. A lány derekasan küzdött, a férfi hol jobbra, hol balra hemperedett le róla, de azért mégis kielégült, ahogy éppen érte.

Mikor ez is megtörtént, Françoise még egyet taszított rajta, hogy szabaduljon már, s elfulladtan hörögte:

- Disznó! Disznó! Disznó!... Mégsem bírtál velem, ez nem számít... Köpök rá! Sohasem bírsz velem, tudd meg, soha!

Ezzel fölmarkolt egy csomó füvet, letörölte vele a lábszárát, aztán minden porcikájában reszketve, mintha ettől az állhatatos tiltakozástól kicsit ő maga is kielégült volna, a nővére elé hajította a fücsomót:

- Nesze, ez a tied!... Ha rajtad múlt volna, nem kaphatnád vissza!

Lise egy pofonnal hallgattatta el, ekkor azonban az öreg Fouan felállt a kőpadról, a botjával hadonászva felháborodottan közéjük lépett.

- Pizskos bitangok, ti! Hát nem tudjátok békén hagyni ezt a lányt!... De most aztán elég legyen!

A szomszédoknál itt is, ott is világosság gyulladt, már kezdtek megijedni, micsoda öldöklés folyik odaát. Nyakas betuszkolta az apját meg a sógornójét a konyhába, ahol Laure és Jules az egy szál gyertya fényénél rémüldözött a sarokban. Lise is bement utánuk, ijedten hallgatott, mióta az öreg előlépett az árnyékból. Fouan folytatta, most az asszonyt szidta:

- Nem szégyelled magad, te gyalázatos, ostoba teremtés... Láttalak, nyugodtan nézted, mit művel.

Nyakas ökle teljes erővel sújtott le az asztal szélére.

- Csönd! Elég volt... Még egy szó, és ütök!

- S ha én akarok beszélni, én, akkor is ütsz? - kérdezte Fouan felindultan.

- Magát éppúgy, mint mást... Eleget papolt már!

Françoise bátran közéjük állt:

- Hagyja csak, bátyám, ne avatkozzék bele... Láthatta, elég nagy vagyok ahhoz, hogy megvédjem magam.

De az öreg félretolta.

- Engedj, ez már az én dolgom... Rám tartozik.

Ezzel fölemelte a botját:

- Szóval ütnél, gazember!... Majd meglátjuk, nem én tanítlak-e tisztességre!

Nyakas odakapott, kirántotta kezéből a botot, s a szekrény alá hajította, aztán gonosz tekintettel, csúfolódva az apja elé állt, s az arcába kiabált:

- Nem hagyna már békén, mondja? Azt hiszi, lenyelem, hogy itt ugrál nekem? Azt már nem! Én majd megtanítom, ki vagyok, mi vagyok, azt mondhatom.

Egy pillanatig mindketten hallgattak, szemtől szemben álltak, pillantásukkal próbálták fékezni egymást. A fiú a juss felosztása óta megvállasodott, keményen állt a lábán, s ahogy fölszegte

összeszűkülő, hátrahajló homlokát, kutyafejéből még jobban előreugrott az állkapcsa; az apján meg, akit elnyűtt, kiszárított, meggömbített a hatvanévi munka, már csak az előreugró hatalmas orr volt a régi.

- Hogy ki vagy, mi vagy? - folytatta Fouan. - Tudom én azt, nekem köszönheted, hogy a világon vagy!

Nyakas röhögött.

- Ne csinált volna... Biz úgy ám, mindenkire sor kerül. A maga vére vagyok, nem szeretem, ha piszkálnak... Jól vigyázzon, hagyjon engem békén, mert baj lesz!

- Baj lesz neked... Én sohasem beszéltem így az apámmal!

- Majd mindjárt elhiszem! Még mit nem?... Elemésztette volna az apját, ha nem halt volna meg.

- Hazudsz, piszkos disznó!... A kutya istenit, visszaszívd, de most rögtön!

Françoise másodszor is megpróbált közibük állni. Még az új baj miatt kétségbeesett, rémült Lise is megpróbált beleavatkozni. De a férfiak félrelökték mindkettőjüket, hogy szembe állhassanak egymással, hogy lélegzetükkel egymás képébe fújhassák dühüket; vér a vér ellen támadt a kíméletlen-uralomvágyban, melyet apa hagyott örökül a fiára.

Fouan semmiképpen sem akart meghátrálni, megpróbálta visszanyerni hajdani mindenható családfői tekintélyét. Fél évszázadon át a vagyonnal együtt a gyepelő is az ő kezében volt, rettegte a felesége, a gyerekei, rettegték még az állatok is.

- Mondd, hogy hazudtál, piszkos disznó, vagy megtáncoltatlak, olyan igaz, mint ahogy ez a gyertya itt világol!

Magasra emelt kézzel fenyegette, ettől a mozdulattól hajdan valamennyien meglapultak.

- Mondd, hogy hazudtál...

Nyakas, aki a pofon szelére ifjúságában arca elé emelt karral, fogvacogva védekezett, most pimaszul bámult rá s vállat vont.

- Ha azt hiszi, hogy megijedek!... Ez legfeljebb akkor vált be, mikor még maga volt a gazda.

- Én vagyok a gazda, az apád vagyok!

- Hagyja már abba, vén paprikajancsi, nem jó maga már semmire... Hát csak nem akar békén hagyni?

Látta, hogy az aggastyán reszkető keze lesújtani készül, röptében elkapta, keményen megmarkolta.

- Csökönys vén szamár, szép szóból, úgy látszik, nem érti meg, hogy kutyába sem veszi senki!... Mi haszna van magának, mondja? Legfeljebb pénzbe kerül!... Ha már valakinek lejárt az ideje, ha a földjét is más kezére adta, hát forduljon föl, és hagyja békén a világot!

A nagyobb nyomaték kedvéért minden szónál megrázta az apját, s a végén úgy taszította meg, hogy a reszkető, tántorgó öreg egy székre roskadt az ablak mellett. Egy pillanatig ott ült fuldokolva, legyőzötve, családfői mivoltában porig alázva. Vége, nem számít többé, nincs embersége, mióta kisemmizte magát.

Egyszerre nagy csend lett, tétován csak álltak valamennyien. A gyerekek szusszanni sem mertek, úgy féltek a pofontól. Aztán ki-ki dolgához látott, mintha mi sem történt volna.

- Mi lesz a füvel? - kérdezte Lise. - Talán az udvaron marad?

- Megyek és szétteregetem a csűrben - válaszolt Françoise.

Amikor visszajött s megvacsoráztak, a megátalkodott Nyakas belenyúlt a lány nyitott blúzába, hogy megkeresse azt a bolhát, ami állítólag megcsípte. A lány nem tiltakozott, sőt tréfálkozni kezdett.

- Ott hiába keresed! Megharapna, ha odanyúlnál, ahol van!

Fouan nem mozdult, mereven, hangtalanul ült a homályos zugban. Két könnycsepp gördült végig az arcán, eszébe jutott az az este, mikor szakított Delhomme-ékkal, s ma este ugyanaz kezdődött, ugyanazt a szégyenkezést érezte, hogy többé nem úr a maga portáján; ugyanaz a harag diktálta most is, hogy ne fogadja el az ételt; háromszor is szóltak neki, nem engedett; aztán hirtelen felállt, s eltűnt a szobájában. Másnap hajnalban otthagya Nyakasékat, és Jézus Krisztushoz költözött.

3

Jézus Krisztust szüntelenül gyötörték a szelek, örökösen szelek járták a házát, s élesztették a vidámságot. Hát az angyalát, ami igaz, az igaz, nem lehetett unatkozni ennél a fickónál, mert egy-egy tréfával kísérte, ahányat csak eleresztett. Lenézte a félős, két comb közé fojtott suta pukkanásokat; a nyílt, erélyes és hatalmas durrantások híve volt, s valahányszor fesztelenül, hetykén fölemelte a combját, sürgető és határozott hangon, szigorúan odaparancsolta a lányát:

- Ide gyere, Szutykos, az istenedet!

S a lány máris futott, elhangzott a durranás, de akkora, hogy a lány ugrott előle.

- Kapd el, húzd át a fogad között, van-e rajta csomó!

Máskor meg a kezét nyújtotta neki:

- Húzd csak, te nyavalyás! Hadd durranjon már.

S mikor végre, mint túltöltött akna, pattogva, recsegve durrantott, így szólt:

- Hát ez nem volt gyerekjáték, de azért csak jólesett!

Máskor meg úgy tett, mintha puskát emelne a vállához, hosszan célzott, s mikor végre elsütötte a képzeletbeli puskát, elkiáltotta magát:

- Fuss, hozd ide, naplopó!

Szutykos meg a fenekére huppant, s nevetett, hogy majd megszakadt. Mindig jól, mindig jobban mulatott ezen a tréfán, ismerte ugyan a játékot, ismerte a csattanóját, féktelen komikuma mégis mindig újra magával ragadta. Ó, hogy micsoda vidám fickó a papa! Volt úgy, hogy egy lakóról beszélt, aki nem fizetett bért, s akit így kergetett ki; hol meg csodálkozva visszafordult, s komolyan köszönt, mintha az asztal jónapotját viszonzná; hol a plébános úrnak, a bíró úrnak, a hölgyeknek szánt egy egész sorozatot. Igazán, mintha annyit és annyiszor tudott volna, ahányszor csak akart, kész zenélő doboz volt a hasa, úgyszólván a cloyes-i Vidám Földművesnél az ivóban már fogadásokat kötöttek: „Fizetek egy pohárral, ha hatszor egymás után durrantasz!” S megcsinálta hatszor egymás után, megnyert minden fogadást. Ez már igazán dicsőségszámba ment, és Szutykos büszke is volt rá, örült neki, nevetett, ha csak a combját fölemelte; rettegést és szeretetet ébresztett benne az apja, akit szüntelenül csodált.

Aznap este, hogy az öreg Fouan beköltözött a Kastélyba - így nevezték a hajdani pincét, ahol a vadászó meghúzódott -, ugyancsak magasra csapott a jókedv, mihelyt először asztalhoz

telepedtek, és Szutykos, mint tisztelettudó szolgáló, az apja meg a nagyapja mögé állt, hogy elibük tálalja az ételt. Az öreg öt frankot adott, s a Kastélyt betöltötte a tarkabab meg a hagymás borjú kellemes illata; úgy főzte meg a kislány, hogy akárki megnyalhatta volna utána az ujját. Amikor a babot hozta be, majd földhöz csapta a tálat ijedtében, mert Jézus Krisztus, mielőtt leült volna, hármat durrantott annak rendje-módja szerint.

- Diszlövés!... Ez az jelenti, hogy kezdődik!

Aztán elgondolkozott, s megeresztett egy hatalmas negyediket, mely haragját jelezte:

- Ez meg azoknak a komisz Nyakaséknak! Bele a pofájukba!

Az eddig oly komoly Fouan most felröhögött. Helyeslően biccentett. Ez valahogy kedvre derítette, a maga idejében őt is nagy huncutként emlegették, az ő házában is az atyai durrogatás közepett nőttek-növekedtek a gyerekek. Az asztalra könyökölt, átengedte magát a derűs békességnek, ahogy szemben ült ezzel az ördögös Jézus Krisztussal, aki derék csirkefogó képpel, elnedvesült szemmel nézett rá.

- Az angyalát, apám, pompásan megleszünk mi! Majd meglátja, mellettem visszajön a jókedve!... Az ember nincs ám előbbre azzal, hogy megtagad magától minden jó falatot, s a végén a földbe kerül, aztán azt falhatja a vakondokkal együtt.

Egész életén át gyakorolt mértékletességében ingott meg az öreg, felejteni akart, s végül ő is így beszélt:

- Hát bizony, az ember inkább zabáljon fel mindent, mint hogy másokra hagyja... Egészségedre, fiam!

Szutykos kitalálta a hagymás borjúsültet. Egy pillanatra csönd lett, és Jézus Krisztus, hogy ne maradjon abba a beszélgetés, megeresztett egy jókorát, a szék szalmaülőkéjén át elnyújtottan hangzott, mint emberi hang moduláló dallama. Azon nyomban a lányához fordult, s komolyan megkérdezte:

- Mit mondtál?

Nem, nem szólt ő egy szót sem, de most leroskadt egy székre, s nevében az oldalát fogta. Pedig a java még hátra volt: az apa és fia közös produkciója. A hús és a sajt után rágyújtottak, iszogatták az asztalra tett pálinkát. Már nem beszéltek, nyelvük nehezen forgott, nagyon mámorosak voltak.

Jézus Krisztus lassan fölemelte a fél fenekét, durrantott, majd az ajtó felé pillantott, s elkiáltotta magát:

- Tessék!

Mire az öreg Fouan sem hagyhatta magát, végül is bosszantotta, hogy kimarad a játékból, s most ifjúi kedvét visszanyerve, magasra emelte a fenekét, ő is durrantott:

- Megjöttem!

Egymás tenyerébe csaptak, s összehajolva locsogtak, röhögtek. Pompás volt! Szutykos már nem bírt magával, a földre huppant, s olyan viharosan nevetett, hogy közben ő is eleresztett egyet, de csak finoman; halk zenei hang volt ez, mintha furulyaszó szállt volna a két férfi hosszan bűgő durrantása után.

Jézus Krisztus felháborodottan, utálkozva pattant föl, karját úgy nyújtotta előre, mint tragikus színpadi hős:

- Ki innen, disznó!... Ki innen, te bűdösbanka!... Az angyalát, majd megtanítlak én, hogy tiszteld az apádat és a nagyapádat!

Sohasem tűrte az efféle bizalmaskodást, öregebbnek kell, ahhoz lenni! S kezével legyezett az orra előtt, mintha fuldokolna ettől a vékonyka fuvolázástól, az övé után csak lőporszag van - mondta. S mikor a bűnös vérpirosan s zavartan, hogy így megfélekedett magáról, tagadott és toporzékolt, hogy ne kelljen kimennie, egyszerűen kilökte.

- Gyalázatos, piszkos teremtés! Menj, rázd ki a göncödet!... Majd egy óra múlva, ha már kiszellőztél, visszajöhetsz!

Gondtalan, vidám élet kezdődött ezzel a nappal. A lány zugában szállásolták el az öreget, a hajdani pince egyik beugrójában, melyet deszkafal választott ketté; Szutykos készségesen visszahúzódott a sziklafal egyik alkóvfélét formázó mélyedésébe, ahonnan a szóbeszéd szerint valamikor roppant föld alatti folyosók nyíltak, melyeket földomlás zárt el. A kellemetlen csak az volt, hogy a Kastély, ez a rókalyuk, minden télen mélyebbre süllyedt, mikor a nagy esőzések után a víz kavicsokat görgetve lehömpölygött a meredek domboldalon; megcsuszamlott volna az ócska viskó, a terméskővel toldozott-foldozott falak és az ősi alapozás is, ha nem tartják a fölötte álló százados hársak vastag gyökerei. Az odú azonban üde, barátságos zuggá változott, mihelyt eljött a tavasz, ilyenkor szederindák, galagonyabokrok védelmében megbúvó rejtekhely volt. Az ablakra boruló vadrózsa virágdíszet öltött, az ajtóra vadlonc hullott, mintha függöny lenne, úgy kellett félrehúzni, ha be akartak lépni.

Szutykos persze nem főzhetett minden este tarkababot és hagymás borjút. Ez csak olyankor esett meg, ha Jézus Krisztus ki tudott csalni az öregből egy ezüstöt; de erőszakoskodni nem erőszakoskodott vele, a torkosságánál és az érzelmeinél fogta meg, úgy zsebelte ki. A hónap elején, mikor az öreg megkapta Delhomme-éktől a tizenhat frank járandóságát, volt nagy eszem-iszom; negyedévenként meg, mikor a közjegyzőnél felvette a harminchét frank ötvenet, dínomdánommal múltak a napok, eleinte ugyan csak félfrankot adott, makacsul takarékoskodott, mint hajdan, hogy minél tovább tartson a pénz, aztán lassanként hagyta, hogy dirigálja az a nagy mihaszna fia, aki hízelgett neki, s olyan csodahistóriákat mesélt, hogy néha könnyekig megnevette; aztán már két-három frankot adott, jómaga is beleesett a falánkság bűnébe, azzal, hogy okosabb, ha az ember jókedvűen eszik fel mindent, ha már egyszer előbb-utóbb úgyis ez lesz a vége. Egyébként még ami igaz, az igaz, Jézus Krisztus tisztességesen bánt az öreggel, ha kifosztotta, hát legalább elszórakoztatta. Eleinte örült, hogy tele a gyomra, nem is gondolt a dugott pénzre, nem szaglászott utána, hogy van-e: békén hagyta az apját, hadd élvezzen mindent kedvére, fizeti az eszem-iszomot, mi mást kívánhatnának tőle? Az álmodott pénz, a dugott vagyon csak a hónap második felében kísértett, mikor már üresek voltak az öreg zsebei, s egy rézgarast sem tudott tőle kicsalni. Ilyenkor szorosabbra húzta a nadrágszíját, szidta Szutykóst, aki csak krumplit tudott az asztalra adni, azt is vaj nélkül; nagy bolondság nélkülözni, gondolta, csak azért, hogy az ember félredughassa a garast; egyszer mégiscsak elő kellene kotorni és elverni azt a pénzt!

De még ezeken az ínséges estéken is, mikor hosszú lábait előrenyújtva üldögélt, leküzdötte bosszúságát, megőrizte zajos jókedvét, mintha kitűnően vacsorázott volna, tüzéségi ösztűz durrogásával teremtett ismét jó hangulatot.

- Ez a répának! Gyerünk, Szutykos, hozhatod a vaját is, az angyalát!

Fouan nem unatkozott ezeken az ínséges hónapvégi napokon sem, mert az apa meg a lány vadászútra indultak, hogy megtölthessék a fazakat, s végül már az öreg is kedvet kapott, és velük tartott. Pedig haragudott, mikor először meglátta, hogy Szutykos egy tyúkot szerzett, kerítés mögül emelte ki horoggal, de másodszorra már jót nevetett rajta. Egy reggel ugyanis a lány elbújt egy fa lombjai közé, onnan lógatta le a horgot, rajta egy darabka hússal, a lent totyogó kacsák közé, s mikor az egyik kacska rávetette magát a csalétekre és egyszerre bekapta a húst, a horgot és a madzagot, azon nyomban eltűnt a levegőben, erélyes kéz rántotta a magasba és megfojtotta, úgyhogy hápogni sem volt ideje. Nem valami szép dolog, az biztos, no de a

szabadban élő állat, ugye, végül is azé, aki megfogja, s míg az ember nem lop pénzt, hát istenem, addig még megmarad a becsülete. Ettől fogva jól elszórakoztatta az ördögös lány lopkodása, hihetetlen dolgokat művelt, ellopott egy zsák krumplit, s maga a károsult segített neki cipelni, megfejté a legelésző teheneket, és üvegben vitte haza a tejet, a folyóparton ellopta a fehérméut, amit mosni vittek az asszonyok, követ kötött rá, az Aigre-be süllyesztette, s éjszaka halászta ki. Mindig úton volt, a libái jó ürügyet szolgáltatottak rá, hogy becsavarogja a vidéket, órák hosszat üldögélt az árokparton, mintha csak szundikáló libapásztor lenne, közben alkalomra lesett, a libái meg egyenesen segítették, kutya módjára örködtek, a gúnár szíszegett, figyelmeztette, mihelyt félő volt, hogy alkalmatlan járókelő lepheti meg. Tizennyolcadik évében járt ekkoriban, de alig volt nagyobb, mint tizenkét éves korában, most is vékonyka volt, hajlékony, mint a nyírfavessző, kecskeképében most is balra húzódott húsos szája, zölden csillantak ferde vágású szemei. Az apja öreg ujjasa alatt nem nőttek, csak kiteltek apró mellei. Akár egy igazi fiú, csak az állatait szerette, a férfiak nem érdekelték, de azért ha éppen hancúrozni kezdett valamelyik csavargó pajtásával, a játék gyakran fejeződött be azzal, hogy ő hanyatt feküdt, hiszen azért volt az egész, mert különben sem járt semmi következménnyel. Szerencséje volt, hogy megmaradt a vele egykorú sihedereknél, különben igazán mocskos lett volna ez az egész; de ez érett férfiak meg az öregek békén hagyták, nem volt rajta mit fogni. Végtere is, mondogatta a nagyapja, aki szórakozott rajta s megkedvelte, igaz ugyan, hogy nagyon lopós meg nem is mindig illedelmes, de azért mégiscsak kedves természet, igazán nem olyan komisz, mint az ember gondolná.

Fouan legjobb szórakozása azonban mégis az volt, ha Jézus Krisztussal bekóborolhatta a szántókat. A lelke mélyén minden paraszt, még a legbecsületesebb is, kicsit vadorzó, örömet leli a csapdaállításban, a fenékhorgok lerakásában, ezekben a vademberi agyafúrtságokban, ebben az egész fortélyos háborúságban, a szakadatlan küzdelemben a csősszel meg a zsandárokkal. Mihelyt egy útkanyarban a búza mögül előbukkantak a sujtásos sipkák, a sárga vállszíjak, apa és fia máris valahol az árokban feküdtek, mint akik békésen alusznak; aztán a fiú egyszerre négykézláb végigfutott az árkon, fölszedte a csapdákat, az apa meg, akin látszott, hogy a légynek sem ártana, leste az eltűnő vállszíjakat, sipkákat. Az Aigre vizében pompás pisztrángok úszkáltak, negyven-ötven sou-t is megadott értük az egyik châteauduni kereskedő, csak az volt a rossz, hogy órákon át a fűben hasalva kellett rájuk lesni, olyan ravasz állatok voltak. Gyakran felballagtak a Loirig, amelynek iszapos medrében gyönyörű angolnák tanýáztak. Mikor a horgászat nem hozott semmit a konyhára, Jézus Krisztus a halászat roppant kényelmes módjához folyamodott: éjnek idején kiürítette a parti polgárok halasmedencéit. Ezt azonban inkább csak szórakozásból csinálta, igazi szenvedélye a vadászat volt. Több mérföldnyire pusztított, számára nem volt megvetendő zsákmány, ha nem akadt fogoly, hát zsákmányolt fűrjet, s pacsirta híján akár seregéllyel is beérte. Ritkán használt puskát, amelynek dörrenése messze elhallatszik a síkságon. Egyetlen fészekalja fogoly sem növekedhetett a lucernában, a lóherében úgy, hogy ő ne tudott volna róla, sőt azt is tudta, hol, mikor lehet kézzel megfogni az álomtól, hajnali harmattól dermedt fiókákat. Tökéletes lépvesszőket szerkesztett a pacsirta- és fűrjfogásra, kövel szedte le a seregélyt, amikor azok, mintha a nagy őszi szelek sodornák őket, hatalmas rajokban repültek. Húsz év óta pusztította így a környék vadállományát, az aigre-parti bozótosból egyszerűen eltűnt a nyúl, s ez ugyancsak dühítette a vadászokat. Csak a mezei nyúl tudott megszökni előle -, igaz, amúgy sem akadt belőle sok -, mert az szabadon vágatott a síkságon, ahol kockázatos dolog lett volna üldözni. De a Borderie néhány nyula! Igen, mindig ezekről álmodozott, a börtönt is kockáztatta, hogy elejtsen egyet-egyed. Ha puskáját vállára akasztotta, Fouan nem ment vele: ez már nem volna okos, előbb-utóbb mégiscsak elcsípik.

Ez természetesen be is következett. Hourdequin, akit végsőkig keserített vadállományának pusztulása, szigorúan ráparancsolt Bécu, a csősz meg, akit nagyon bántott, hogy soha senkit

sem tud rajtacsípni, kint éjszakázott egy kazalban, hogy végre megtudjon valamit. Pirkadatkor puska-lövésre riadt fel, a lövés lángja majdhogya az arcába nem csapott. Jézus Krisztus vadászott, egy szalmakazal mögött állt lesben, s most úgyszólván puska-vegről kapott el egy nyulat.

- Az istenit, hát te vagy az! - üvöltött a csósz, s felkapta a puskát, amit a vadász a kazalnak támasztott, mikor a nyúlért ment. - Te bitang, ezt sejtettem volna!

A kocsmában jól megvoltak, de kint bajt hozhatott minden találkozásuk, az egyik mindig majdnem rajtakapja a másikat, emez meg el van tökélve, hogy betöri amannak a képét, ha elfogja.

- Na és aztán, én vagyok, köpök rád!... Ide a puskámmal!

Bécú máris bosszantotta ez a fogás. Ha a mezőn meglátta Jézus Krisztust jobbfelől, ő rendszerint balra fordult, mert minek keveredjen az ember ilyen piszok históriába, éppen egy barátjával? De hát ezúttal a kötelesség parancsolt, nem hunyhatta be a szemét. Meg különben is legalább tisztességesen beszélne, ha már egyszer rajtakapta!

- A puskádat, te piszok, azt megtartom, majd a község házában adom le... És ne mocsanj, ne próbálj kifogni rajtam, mert a második golyó már a te pejslidbe megy!

A fegyvertelen Jézus Krisztus meg dühöngött, gondolkozott, ne ugorjon-e neki, aztán amikor látta, hogy Bécú a falu felé indul, a nyomába szegődött, a nyulat kezében himbálta most is. Egy kilométert tettek meg úgy, hogy egy szót sem váltottak, csak gyilkos pillantásokkal méregették egymást. Az elkerülhetetlen látszó verekedés bármelyik pillanatban elkezdődhetett volna; csak hogy egyik is, másik is egyre jobban dühöngött. Az ördög vitte volna ezt a találkozást.

Amint a templom mögé értek, a Kastélytól pár lépésnyire, a vadász még egyszer megpróbálkozott.

- Ide hallgass, öregem, ne csinálj bolondságot!... Gyere be egy pohár borra!

- Nem, jegyzőkönyvet kell csinálnom - válaszolta a csósz ridegen.

Megmakacsolta magát, mint afféle kiszolgált katona, aki csak a parancsra figyel. Aztán mégiscsak megállt, s mikor a cimborája megfogta a karját, hogy rábeszélje, végre mégis így szólt:

- Nem mondom, ha volna tintád meg tollad... mert mindegy az nekem, akár nálad, akár máshol írom meg, fontos, hogy meglegyen!

Mikor Jézus Krisztus tanyája elé értek, már felkelt a nap, s az öreg Fouan az ajtóban pipázott. Rögtön tudta, miről van szó, s nyugtalan lett, mert a folytatás is roppant komoly volt: előszedték a tintát meg egy rozsdás, ócska tollat, a csósz nekikönyökölt, és iszonyúan iparkodva fogalmazni kezdte a jelentést. Közben Szutykos az apja intésére három poharat és egy palackot tett az asztalra, és Bécú, aki az ötödik sornál úgy kimerült, hogy már maga sem igazodott ki a körülményesen előadott tények között, elfogadott egy pohárral. A hangulat szép lassacskán megenyhült. Az asztalon megjelent a második liter, aztán a harmadik is. Két óra múlva már barátságosan összehajoltak mind a hárman, egymás képébe kiabáltak, nagyon részegesek voltak, és tökéletesen megfeledkeztek a reggel történetekről.

- Ide hallgass, vén szarvas! - kiabált Jézus Krisztus. - Tudod-e, hogy a feleségeddel hálok!

Ez igaz volt. A búcsú napjától kezdve, ahol érte, ott lökte fel az asszonyt, közben éppen nem kedveskedett neki, mindig csak vén boszorkánynak nevezte. Bécu józanon nem sokat törődött volna az egésszel, de most, hogy részeg volt, rossz néven vette. Felkapta az egyik üres palackot, s ordítozni kezdett:

- Az istenedet, te disznó!

Az üveg a falhoz röpült, nem találta el Jézus Krisztust, aki elnéző, réveteg mosollyal tovább papolt. Hogy a felszarvazott férj haragja lecsillapuljon, elhatározták, hogy együtt maradnak, s mindjárt meg is eszik a nyulat. Mikor Szutykos elkészítette a pörköltet, Rognes túlsó végéig szállt az étvágygerjesztő illat. Ez volt ám az igazi! Estig tartott az eszem-iszom. Még asztalnál ültek, a csontokat szopogatták, mikor leszállt az alkony. Meggyújtottak két gyertyát, s folytatták az iszogatást. Fouan három egyfrankost kotort elő a zsebéből, s a lánykát elküldték egy liter konyakért. A környékben már mindenki aludt, amikor ők még javában poharazgattak. És Jézus Krisztus, aki szüntelenül gyújtós után tapogatózott, azon vette észre magát, hogy a jegyzőkönyv akadt a kezébe, ott hevert a borral és mártással összekent asztal sarkán.

- Az ám! Ezzel meg végezni kell - mondta részeg nevetéssel.

Hosszan nézte a papírt, valami tréfán törte a fejét, valami olyasmin, amivel kifejezhetné megvetését az irománnyal, a törvénnyel szemben. Hirtelen fölemelte a combját, jól odatartotta a papírt, hangosat, vastagot eresztett rá, ilyenkor szokta azt mondani, hogy most mozsáragyút sütött el.

- Na, alá van írva!

Bécu is velük együtt röhögött. Nem, ezen az éjszakán igazán nem unatkoztak a Kastélyban!

Jézus Krisztus ekkoriban szerzett egy barátot. Egyik este, amikor az árokban lapult, hogy ott várja be, míg a zsandárok odébbállnak, azt látta, hogy már bujkál ott valaki, egy másik fickó, aki szintén nem örült volna annak, ha összetalálkozik a zsandárokkal; az árokban aztán szóba elegyedtek. Derék ördög volt ez a Leroi, akit egyébként csak Tarack néven ismertek a környékbeliek, ács volt, két évvel ezelőtt odahagyta Párizst, nehogy meggyűljön a baja különböző kétes históriák miatt, különben is jobban tetszett neki a vidéki élet, az, hogy faluról falura jár, s hol itt, hol ott állapodik meg egy hétre, egyik tanyáról a másikra ment ajánlkozni, ha a mestereknek már elégük volt belőle. S hogy a munkával már nem boldogult, az utak mentén koldult; lopott gyümölcsből, zöldségből élt, s örült, ha hagyták, hogy eléjszakázzon egy szénaboglyában. Ami igaz, az igaz, csöppet sem volt bizalomgerjesztő a rongyaiban, mocskos és csúf külsejével, ritkás szakállal borított színtelen, sovány képével, melyen alapos pusztítást vitt véghez a nyomor és a bűn; az asszonyok nyomban bezárták ajtajukat, ha meglátták. S ami még rosszabb volt, állandóan gyalázatosságokat beszélt, hogy egyszer majd a gazdagok torkán lesz a kés, hogy egy szép napon nagy dínomdánom lesz a mások borából, a mások asszonyával: ilyesmivel fenyegetőzött komoran, öklét rázva; Párizs külvárosaiban fölszedett forradalmi elméleteket szajkózott, nagy tüzzel hangoztatott különböző szociális követeléseket, szavainak árja elkábította, megrémítette a parasztokat. A tanyasiakhoz mindig így alkonyattájt állított be, hogy hadd éjszakázzon valamelyik boglya tövében, aztán letelepedett a tűz mellé, s rémületes, vérfagyasztó dolgokat mondott; másnap eltűnt, hogy egy héttel később ismét fölbukkanjon ugyanazon a csüggeteg alkonyi órán, a romlás és halál ugyanazon próféciáival. S ezért nem fogadták be sehol, hiszen a rémület és harag szele fűjt mindenütt, ahol felbukkant az árnyéka.

Jézus Krisztus és Tarack nyomban megértették egymást.

- Az istenit - kiabált Jézus Krisztus -, de bolond voltam, hogy 48-ban nem mészároltam le valamennyit ott Cloyes-ban!... Gyerünk, öregem, iszunk egyet!

Magával vitte a Kastélyba, a saját ágyába maga mellé fektette, s minél többet beszélt a vendége, ő annál jobban tisztelte, magánál sokkal magasabbrendűnek érezte, hiszen annyi mindent tud s olyan jókat mond, hogy hogyan is kellene egy csapásra átalakítani a világot. Tarack harmadnap továbbállt. Két héttel később ismét megjelent, s pirkadattal ismét eltűnt. S ettől kezdve időnként beállított a Kastélyba, evett, aludt, mintha otthon volna, s mindannyiszor esküdözött, hogy nem telik bele három hónap, a burzsujokat elsöprik a föld színéről. Egy éjszaka, amikor az apa lesen állt, megpróbálkozott a lánynál, Szutykos azonban felháborodva, a szégyentől pirosan a körmével esett neki, s úgy megharapta, hogy kénytelen volt elengedni. Minek nézi őt ez a vétség? A férfi meg buta libának titulálta.

Fouan sem állhatta Tarackot, azt mondta, hogy naplopó, és olyasmiket beszél, hogy akasztófán végzi. Mikor ez a briganti a Kastélyban volt, az öreg úgy nekibúsult, hogy inkább kint, az ajtó előtt pipázgatott. Az élete egyébként megint rosszra fordult, nem iszogatótt olyan szívesen a fiával, mióta egy keserves história miatt összevesztek. Jézus Krisztus a jussolt földjét darabonként adogatta el, de mindig csak Nyakasnak vagy Delhomme-nak, a sógorának, s Fouan, akinek aláírására minden esetben szükség volt, szó nélkül aláírt, azzal, hogy a föld mégis a családban marad. Ezúttal azonban az utolsó darab földről volt szó, melyre kölcsönt vett fel a vadorzó, s a hitelező azt mondta, elérverezteti, mert egy garast sem látott a kikötött kamatból. Baillhache közjegyzőhöz fordultak tanácsért, s az azt ajánlotta, hogy maga Jézus Krisztus adja el a földet, mégpedig azonnal, nehogy a költségek felemésszék a vételárat. A baj az volt, hogy sem Nyakas, sem Delhomme nem volt hajlandó megvásárolni, eltökélték, hogy semmibe nem avatkoznak bele, míg az apjuk az elsőszülött fiánál, annál a címeres gazembernél él, aki mindenéből kieszi. Így aztán a föld bírói ítélet alapján került eladásra, az akta késelem nélkül tette meg a maga útját; ez volt az első darab föld, amely kicsúszott a család kezéből. Az öreg aludni sem tudott miatta. Hogy áhítozta s milyen keservesen szerezte meg ezt a földet az apja, a nagyapja! Hogy vigyáztak rá, féltőn őrizték, mintha az asszonyuk lenne! S lám, meg kellett érnie, hogy földarabolódik egy perben, elértéktelenedik, feláron kerül valaki másnak, egy szomszédnak a kezére. Reszketett dühében, úgy fájt a szíve, hogy zokogott, mint egy gyerek. Ó, ez a disznó!

Szörnyű jelenetek voltak apa és fia között. Jézus Krisztus hallgatott, hagyta, hadd fáradjon bele az apja a szemrehányásokba, a kesergésbe, dörögje csak el a prédikációját, ordítsa el a kínját.

- Az vagy, gyilkos vagy, olyan ez, mintha kést fognál, mintha eleven húst vágnál ki belőlem... Egy ilyen jó földet, ennél jobb földem nem is volt! Mindent megtermett, csak rá kellett nézni!... Semmit érő rongyember vagy, inkább a pofádat veretted volna szét, mint hogy másnak engedd át ezt a földet... Az istenit, ó, az istenit, másé lesz! Ha csak eszembe jut, hát felforr a vérem! Mi folyik a te ereidben, mondd, te részeges bitang?!... S italra ment el, megittad a földet, te átkozott senkiházi, te disznó, te rongyember!

S mikor az apa hangja elcsuklott, mikor belefáradt a szitkokba, a fiú nyugodtan válaszolt:

- Ejnye már, öreg, mi haszna, hogy így kínozza magát! Igazán nem okos dolog ez, de nem ám, inkább vágjon rám, ha ezzel könnyít magán!... Ejnye már, hiszen a földet nem lehet megenni! Na, micsoda képet vágna, ha egy tányér földet raknának maga elé?! Kölcsönt vettem fel rá, mert én így termelek a földből ötfrankosokat! És ha eladom? Eladták a patrónusomat, a Jézus Krisztust is, és ha lesz belőle néhány tallérunk, hát elisszuk, ez az okos beszéd!... Ej, uram-isten, majd eljön a halál ideje is, akkor aztán úgymint mienk lesz a föld!

Egy dologban mégis egyetértett apa és fia: a végrehajtó iránti gyűlöletben. Nyomorúságos kis alak volt ez a végrehajtó, ez a Vimeux; mindig azokat az ügyeket sózták rá, amelyeket cloyes-i kollégája nem vállalt. Egyik este a Kastélyig merészkedett, hogy kézbesítse a bírósági végzést. Mocskos kis korcs volt, sárga szakállá bozontjából csak vörös orra és csipás szeme látszott ki.

Mindig urasan öltözködött, kalapot hordott, fekete redingote-t, nadrágot, vásott, csupa pecsét holmit; már híre volt a megyében, hogy a parasztok milyen iszonyatosan ellazsnakolják, valahányszor arra kényszerül, hogy eljárjon velük szemben, s mindig olyankor kapják el a gallérját, amikor sehonnan sem várhat segítséget. Valóságos legendák jártak arról, hogyan törtek össze dorongokat a hátán, hogyan mártogatták meg vizesvödrökben, hogyan kergették vasvillával két kilométeren át, asszonyok és lányok hogyan verték a lemeztelenített ülepét.

Jézus Krisztus puskával a vállán ballagott haza, s az öreg Fouan, aki egy fatönkөн üldögélve pipázgatott, haragosan odadörmögte neki:

- Most láthatod, milyen gyalázatot hoztál ránk, te gazember!

- Na, majd maga is lát valamit! - dünnyögte a vadorzó a fogai között.

Vimeux azonban, amikor észrevette a puskát, hirtelen megtorpant, vagy harminc méternyire a Kastélytól. A feketébe bújt mocskos és finomkodó, szánalmas emberke minden porcikájában reszketett a félelemtől.

- Kérem szépen - mondotta vékony, bizonytalan hangon -, hivatalosan jöttem, tetszik tudni... Már is ideteszem. Szép jó estét kívánok!

Egy köre tette le a pecsétetes papirost, és rögtön sebesen hátrált, amikor Jézus Krisztus ráordított:

- Az istenit a tintanyalójának! Majd tisztességre tanítlak én!... Hozod ide azonnal azt a papirost?

S mikor a szerencsétlen rémületében dermedten csak állt, egy lépést sem mert moccanni se előre, se hátra, célba vette:

- Golyót röpítek beléd, ha nem igyekszel... Rajta, fogd azt a papirost, és gyérünk... Közelebb, közelebb, mondom, hogy közelebb, átkozott gyávája, közelebb, vagy lövök!

A végrehajtó sápadtan, fogvacogva botorkált kurta lábain. Könyörgő pillantást vetett Fouanra. Az öreg azonban csak tovább pipázott, vak gyűlölettel gondolt a perköltségekre és azokra, akik a paraszt szemében az igazságszolgáltatást képviselik.

- Na, csakhogy itt vagy, nyavalyás! Ide azzal a papirossal! De ne így, mintha sajnálnád, udvariasan, a kutyafáját, és jó szívvel... Na látod, milyen kedves tudsz lenni...

Vimeux valósággal megbénult a hosszú gazfickó röhögésétől, pislogva várta a félelmetes tréfát, ezután következik az ökölcsapás vagy a pofon, érezte.

- És most hátra arc!

Értette ugyan, de nem mozdult, összeszorította két térdét.

- Fordulj, vagy én fordítlak meg!

Látta, hogy engedelmeskednie kell. Nagy keservesen megfordult, önszántából odamutatta szánalmas, nyeszlett macskafenekét. A vadorzó meg lendületet vett, s lába oly pontosan, oly keményen talált a kívánt helyre, hogy Vimeux négy lépésnyivel odébb esett orra. Aztán valahogy fölkászálódott, s fejvesztve vágatott, de ekkor kiáltás harsant mögötte:

- Vigyázat, lövök!

Célzott. Csak a félcombját emelte föl és durr! durrantott egyet. Olyan hangosat, hogy Vimeux rémületében ismét elterült. Fekete kalapja ezúttal elgurult a kavicsra. Utána ugrott, fölkapta, még gyorsabban szaladt tovább. Mögötte folytatódott a lövöldözés, durr! durr! durr! szünet nélküli sortűz, és óriási hahota, melytől végleg eszét veszítette. Mint a szöcske lendült neki a

kaptatónak, már száz lépésnyire volt, mikor a völgy még mindig visszhangozta a vadászó hatalmas lövöldözését. Az egész vidék tele volt vele, s az utolsó, a legiszonyúbb akkor durrant, amikor a végrehajtó, mint aprócska fekete hangya, már eltűnt Rognes-ban. Szutykos, aki odaszaladt a nagy zenebonára, a hasát fogta nevében, a földre huppant, már valósággal kodácsol. Az öreg Fouan kivette szájából a pipát, hogy kedvére nevetessen. Ó, az a kutyaházi! Rongyember, az igaz, de csoda nagy kópé!

A következő héten azonban az öregnek rá kellett szánnia magát, hogy megadja az aláírást a föld eladásához. Baillhache ajánlott egy vevőt, a legokosabb, ha rá hallgatnak. Úgy határozta hát, hogy apa és fia szeptember harmadik szombatján, Szent Lubin előtti napon, a városka két ünnepe közül az egyiket, Cloyes-ba megy. Az apa, aki július óta nem vette fel a dugott értékpapírok után a járadékot, úgy tervezte, hogy a vásár forgatagában majd elszakad a fiától, s egyúttal ezt is elintézi. Az apostolok lován mennek a városba, úgy is térnek majd haza.

Mikor Cloyes elé értek, a sorompónál meg kellett állniuk, hogy megvárják, míg elmegy a vonat, itt utolérte őket Nyakas és Lise, ők kocsival voltak. A két testvér azon nyomban nagy veszekedésbe kezdett, egymást gyalázták, míg a sorompó föl nem emelkedett, de még a túloldalon is, amikor már a lejtőn lefelé hajtott, Nyakas visszafordult, zekéjét dagasztotta a szél, s elképzeltetlenül mocskos szitkokat ordított a bátyja felé.

- Hagyd már abba, te senkiházi, hiszen én tartom el az apádat! - ordított Jézus Krisztus, ahogy a torkán kifért, két tenyerét a szájához emelve.

A Grouaise utcában Baillhache közjegyző irodájában keserves perceket élt át az öreg Fouan, s ezek a percek jó hosszúra nyúltak, mert mindenki fel akarta használni a vásár napját, az iroda egyre zsúfoltabb lett, s csaknem két órát kellett várakoznia. Eszébe jutott az a szombat, amikor azért jött ide, hogy döntsene az osztozkodás felől: bizony, jobb lett volna, ha azon a szombaton fölakasztja magát. Mikor végre bekerült a közjegyzőhöz az aláírás miatt, a szemüvegét kereste, törölgette, de könny futotta el a szemét, s az üveg csak bepárasodott, a keze úgy reszketett, hogy nem boldogult, vezetni kellett a kezét, hogy jó helyre írja, s nagy tintapacnikkal végre a papirosra került a neve. Olyan nehezére esett, hogy beleizzadt, hebegett, vacogott, mintha műtét után lenne, amely a lábába került, s most keresi, ugyan hol is lehet. Baillhache közjegyző szigorúan megróttá Jézus Krisztust, aztán szélnek eresztette őket, de előbb a törvényről szónokolt, hogy milyen helytelen a birtokról való lemondás, előbb-utóbb minden bizonnyal hoznak majd egy rendeletet, amelynek értelmében felemelik a vagyonaátruházási illetéket, hogy ne lehessen kibújni az örökösödési adó alól.

Kint a Fő utcán, a Vidám Földműves ajtajában Fouan otthagya Jézus Krisztust, a vásár forgatagában, a fia csöppet sem bánta, alattomban jót nevetett, sejtette, miről van szó. Az öreg ugyanis azon nyomban befordult a Beaudonnière utcába, ahol Hardy úr, az adószedő lakott, egy udvarral és kerttel körülvett vidám kis házban. Az adószedő kövér, piros képű, kedélyes ember volt, gondosan ápolt fekete szakállt viselt, a parasztok rettegték, azt mesélték róla, hogy addig beszél nekik, míg belekábulnak. Ügyfeleit egy szűk kis irodában fogadta, melyet deszkamellvéd választott ketté, ő az egyik, ügyfelei a másik oldalon maradtak.

Sokszor tízen-tizenketten is összegyűltek nála, egymás hegyin-hátán szorongtak. Mikor Fouan odaért, egyedül Nyakas volt az irodában. Nyakas soha nem tudta rászánni magát, hogy egyszerre fizesse ki az adóját. Márciusban, amikor megkapta a felszólítást, kutya kedvében volt egy héten át. Dühödten szidta a földadót, a fej adót, az ingóságokra kivetett illetéket, az ajtó- és ablakadót; de legfőképp a pótdó ellen háborgott, mely, mint mondotta, évről évre magasabb. Aztán várt, míg költségmentes felszólítást nem kapott. Ezzel is nyert egy hetet. Azután havonként fizetett, mindig mikor a vásárba ment, minden hónapban előlről kezdődött ugyanaz a kinszenvedés, már előző nap belebetegedett, úgy indult el a pénzzel, mintha a nyakát vitte volna kés alá. Ó, ez az átkozott kormány! Hiszen csak lopja az embert!

- Nocsak, maga az? - szólt neki kedélyesen Hardy. - Jó, hogy jött, már éppen felszámoltam volna a késedelmi kamatokat!

- Na, még az hiányzik! - dünnyögte Nyakas. - És amondó vagyok, hogy nem fizetem ám ki a hat frankot, amivel a földadómat emelte... Nem, nem, mert ez nem igazságos.

Az adószedő nevetett.

- Na persze, maga minden hónapban eldudálja ezt! Pedig már megmagyaráztam, hogy a jövedelme nyilván nőtt azzal, hogy termőföldnek fogta be az aigre-parti rétyjét. És tudja, mi ennek az alapján számolunk.

Nyakas hevesen tovább vitatkozott. Hogysisne! Még hogy az ő jövedelme nőtt! Ezzel is úgy van, mint a réttel, ami valamikor hetven árny volt, de a folyó már két árnyit elvitt belőle, most mindössze hatvannyolc ár az egész, és tessék, ő még mindig hetven után fizet, ez talán igazságos? Hardy nyugodtan csak annyit mondott, hogy a kataszteri kérdések nem tartoznak rá; várja meg, míg a katasztert újra rendezik. És azzal az ürüggyel, hogy ismét elmagyarázza, hogyan áll ez a dolog, számok és szakkifejezések áradatát zúdította a fejére, melyből Nyakas egy szót sem értett. Aztán a maga gúnyos-kedélyes módján összefoglalta:

- Elvégre ne fizessen, engem aztán nem érdekel! Legföljebb végrehajtót küldök!

Nyakas rémülten, elképedve nyelte le dühét. Hiába, engedni kell, ha a másik az erősebb, s félelmével együtt nőtt benne az ősi gyűlölet e titokzatos, kiismerhetetlen hatalom ellen, melyet állandóan a sarkában érzett, a gyűlölet a közigazgatás, a bíróságok, az egész naplopó burzsuj banda ellen, ahogy ő mondotta. Lassan előhúzta az erszényét. Tömpe ujjai reszkettek, sok sou-t összeszedett a vásárban, s valamennyit megtapogatta, mielőtt az adószedő elé tette volna. Háromszor is átszámolta, minden sou-t újra, s egyre jobban sajgott a szíve, hogy ilyen nagy rakás pénzt hagy itt. Végül zavaros szemmel nézte, hogyan teszi el az egészet, s ekkor lépett be az öreg Fouan.

Hátulról nem ismerte meg a fiát, s elhült, amikor az megfordult.

- Hogy van, Hardy úr? - hebegte. - Erre jártam, gondoltam, benézek kicsit magához... jóformán nem is találkozunk mostanság...

Nyakast azonban nem tudta becsapni. Köszönt, elment, mint akinek sietős a dolga, de öt perccel később, mintha elfelejtett volna valamit megkérdezni, visszajött, éppen akkor, amikor az adószedő a szelvényeket fizette ki, s a negyedévi hetvenöt frank járadékot rakta ötfrankosokban az öreg elé. A szeme fölillant, de óvakodott az apjára nézni, úgy tett, mintha meg sem látta volna, hogy az öreg a pénzre dobja a zsebkendőjét, aztán lecsap rá, és zsebébe süllyeszti az egészet. Most már együtt távoztak. Fouan zavarban volt, gyanakodva figyelte a fiát, Nyakas meg fölvidult, nagy hirtelen újra szerette az apját. Nem engedte maga mellől, majd ő visszaviszi a kocsiján, s egészen a Vidám Földművesig kísérte.

Jézus Krisztus már ott volt egy brinqueville-i szőlősgazdával, a kis Sabot-val, az is híres tréfacsináló volt, s akkorákat szellentett, hogy akár malmot hajthatott volna. Ahogy összetalálkoztak, fogadtak tíz literbe, hogy melyikük olt el több gyertyát. A cimborák nagy röhögéssel, lelkesen mentek velük a hátsó ivóba. Ott körbe álltak, az egyik jobbról, a másik balról helyezkedett el, letolta a nadrágját, célzott a fenekével, s mindegyiknek elsőre sikerült eloltani a maga gyertyáját. Csakhogy Sabot már tízet oltott el, a vadorzó meg csak kilencet, mert egyszer kifogyott a szuflája. Szemmel láthatóan nagyon bántotta a dolog, a hírnevéről volt szó! Mit, hogy Rognes csak úgy hagyja magát legyőzni Brinqueville-től? S aztán máris durrogott, versenyre kelhetett volna akármelyik kovácsfűjtatóval, kilenc! tíz! tizenegy! tizenkettő! majd elsodorta a cloyes-i dobost is, aki a gyertyák gyűjtogatását vállalta. Sabot nagy keservesen tízig jutott el, de aztán végképp kiürült, lelaposodott, amikor versenytársa diadalmasan

megeresztett még kettőt, miközben odakiáltott a dobosnak, hogy befejezésül gyűjtsa meg az összeset. A dobos engedelmeskedett, a gyertyák sárgán, aranszínű lánggal égtek, mint mikor fénykoronával övezve, felkel a nap.

- Az angyalát ennek a Jézus Krisztusnak! Micsoda pejslije van! Övé az elsőség!

A cimborák üvöltöttek, fülig szaladt a szájuk, úgy nevettek. Alapjában véve csodálták és irigyelték a hőst, mert ugye micsoda erősnek kell lenni ahhoz, hogy valaki ennyit visszatartasson, s akkor eressze ki, amikor akarja. Megitták a tíz litert, két órán át poharaztak, s másról nem is esett szó.

Nyakas, míg a bátyja fölhúzta a nadrágját, barátságosan a fenekére húzott, úgy látszott, a békét helyreállította a győzelem, mely a család dicsősége is. Az öreg Fouan szinte megfiatalodott, valami gyerekkori történetet mesélt azokból az időkből, amikor a kozákok a Beauce-ban jártak, bizony, egy kozák nyitott szájjal aludt az Aigre partján, s ő beleeresztett egyet a tátott pofájába, de úgy ám, hogy majd a fülén jött ki! A vásárnak vége volt, berúgva mindnyájan hazaindultak.

Így esett, hogy Nyakas a kocsiján vitte haza Fouant és Jézus Krisztust. Lise, akinek pár szót halkán odaszólt a férje, ugyancsak kedves volt hozzájuk. Már nem gyilkolták egymást, az apjukat körülhízelegették. Az idősebbik azonban, amint józanodott, elgondolkozott, vajon az öccse nem attól lett-e ilyen kedves, hogy felfedezte a dugott pénzt, talán éppen az adószedőnél?! De nem addig van az! Ha ő, a gazember, merő kedvességéből mindeddig nem firtatta a pénzt, annyira már mégsem lesz bolond, hogy csak úgy elnézze, hogyan kerül mások kezére. Rendet teremt ő itt, de csak módjával, harag nélkül, ha már egyszer a család ilyen szép békeességben megvan.

Mikor Rognes-ba értek és az öreg le akart szállni, a két fia azt sem tudta, mit csináljon, egymással versengve udvariaskodtak, kedveskedtek.

- Támaszkodjék rám, apám!

- Kapaszkodjon a kezembe, apám!

Kiemelték a kocsiból, úgy tették le az útra. Az öreg meg dermedten állt kettejük között, belenyilallt a bizonyosság, többé nem kételkedhetett.

- Aztán mi van veletek, hogy ilyen nagyon szerettek? Megrémült a kedvességüktől, jobban szerette volna, ha mint máskor, most is gorombáskodnak. Ej, kutya élet! Lesz baja most, hogy ezek tudomást szereztek a pénzről! Kétségbeesetten tért vissza a Kastélyba.

Tarack már két hónap óta nem jelentkezett, de most ott találták, egy kövön ülve várta a barátját. Mikor meglátta, odakiabált neki:

- Ide hallgass, a lányod a fácánosban van, valaki meg éppen rajta!

Az apának hirtelen arcába szökött a vér, majd megfúlt felháborodásában.

- Ez a cafat csak szégyent hoz rám!

Az ajtó mögül leakasztotta a nagy kocsisostort, és a sziklás lejtőn rohant lefelé az erdőcskébe. Szutykos libái azonban mindig jó kutya módján örködtek, ha a lány éppen hanyatt feküdt. A gúnár menten megszimatolta az apát, megelőzte, a falka meg utána. Széttárt szárnyal, föl-tartott fejjel, élesen és fenyegetően sziszegett, a libái meg csatasorba fejlődve ugyancsak előrenyújtották hosszú nyakukat, nagy sárga csőrük csípni készült. Az ostor csattant, s a lombok alól menekülő vad neszezése hallatszott. Szutykos észbe kapott, elillant.

Jézus Krisztus, amint helyére akasztotta az ostort, mélységes, megadó szomorúság fogta el. Talán a lánya csökönyös szemérmertlensége tette, hogy szánakozni kezdett az emberi gyarlóságokon, de egyszerűen az is lehet, hogy a cloyes-i diadalmámorból éppen most tért magához. Megcsóválta részeges, tolvaj, bozontos Krisztus-fejét, s odaszólt Taracknak:

- Tudod, mit? Az egész nem ér egy durrantást!

S megvetése jeléül, combját fölemelve, az árnyba boruló völgyre eresztett egy hatalmasat, mintha ezzel akarná fölrobbantani a világot.

4

Beköszöntöttek október első napjai, közeledett a szüret, a vidám napok, amikor a széthúzó családok rendszerint összebékélnek az új borral telt kancsók körül. Rognes szőlőtől szaglott egy egész héten át, annyit ettek belőle, hogy az asszonyok minden kerítés tövében felemelték a szoknyájukat, a férfiak meg leeresztették a nadrágjukat; a szerelmesek maszatos képpel, tele szájjal csókolóztak a szőlőkben. A szüret végére a férfiak mindig lerészegedtek, a lányok meg teherbe estek.

Jézus Krisztus már másnap, hogy Cloyes-ból visszatért, keresni kezdte a dugott pénzt, elvégre az öreg csak nem hurcolja magával a pénzt is meg az értékpapírokat is, nyilván eldugta valahol. Szutykos is segédkezett az apjának, de hiába voltak olyan ravaszok, hiába volt tolvajhoz illő szimatuk, eleinte mindig fölsültek, s csak a következő héten, amikor a vadászó véletlenül leemelt a deszkapolcra egy ócska, repedezett fazekat, amit már nem is használtak, csak akkor fedezett fel abban a lencse alatt egy köteg papirost, amelyet gondos kézzel viaszosvászon kalapbélésbe csomagoltak. De hát itt sem talált egy árva tallért sem. A pénz nyilván valahol másutt pihenget, szép kis summa lehet, hiszen az öreg öt év óta nem költött semmit. Az értékpapírok kerültek a kezébe, öt százalékkal kamatozó háromszáz frankos járadékkötvények. Jézus Krisztus forgatta, számlálgatta, mennyi is lehet, s közben még valamit talált, nehézkes betűkkel teleírt bélyeges papirost, s ugyancsak elképedt, amikor elolvasta. A kutyafáját! - hát erre megy el a pénz!

Hogy ne pukkadjon meg az ember! Két héttel azután, hogy a közjegyzőnél felosztották a birtokot, Fouan valósággal belebetegedett, úgy fájt a szíve, hogy már nincs semmije, még csak egy talpalatnyi búzaföldje sem. Nem, így nem élhet, előbb-utóbb belepusztulna. S ekkor követte el a nagy bolondságot, afféle igazi elvakult vénemberhez illőt, aki utolsó garasát is odaadja, hogy titokban visszatérhessen hűtlenkedő szajhájához. Az öreg - pedig nagy ravasz volt a maga idejében - odáig jutott hát, hogy az orránál fogva vezethette egy barátja, az öreg Saucisse! Nyilván teljesen hatalmában tartotta a veszett földéhség, amely mint betegség beleeszi magát ezeknek a hajdani hímeknek a csontjaiba, akik belegörbültek abba, hogy földjeiket gyarapítsák; az apja meg nyilván úgy belegárgyult, hogy megállapodást kötött az öreg Saucisse-szal, amely szerint az végrendeletileg ráhagy egy hold földet, azzal a feltétellel, hogy míg él, mindennap tizenöt sou-t kap Fouantól. Még hogy hetvenhat éves korában ilyen alkut kössön valaki, amikor a másik fél, az eladó, tíz évvel fiatalabb! Az igazság persze az volt, hogy Saucisse annak idején nagy csalafintán ágyba feküdt, köhögött, hogy majd a lelkét adta ki, Fouan meg a vágytól elvakultan azt hitte, hogy kettejük közül ő a ravaszabb, és nagyon sietett mielőbb megkötni a nagyszerű üzletet. Hát ez már csak így van, ha valaki megvesz egy lányért vagy egy darab földért, jobban teszi, ha aludni megy, még mielőtt bármit is aláír; hiszen már öt éve tartott ez így, tizenöt sou mindennap; s minél többet költött rá, annál erősebben vágyott a földre, annál jobban magáénak akarta. Még hogy valaki, aki megszabadult

egy munkában eltöltött hosszú élet minden bajától, akinek már csak az van hátra, hogy szép nyugodtan kivárja a halált, s nézze, hogy mások hogyan adják életüket a hálátlan földért, hogy az ilyenek még van kedve visszafordulni, hogy végezzen vele a föld! Hát bizony nem okosak az emberek, az öregje sem, a fiatalja sem!

Jézus Krisztusnak az is megfordult a fejében, hogy megtartja az egészséget, a megállapodást és az értékpapírokat is. De nem volt hozzá mersze, ha ezt megtenné, azonnal szöknie kellene. Az ilyesmivel mégsem úgy van ám, mint a pénzzel, amit az ember elcse, hogy majd lesz helyében másik. Dühösen rakta vissza a papírokat a lencse alá, a fazék fenekére. De úgy dühítette az egész, hogy nem tudta tartani a száját. Másnap már egész Rognes tudott a Saucisse-féle megállapodásról, a mindennapi tizenöt sou-ról, amit egy hold rossz földért kapott, olyanért, ami igazán nem ér háromezer frankot sem; öt év alatt az már ezernégyszáz frank, s ha a vén számár még élél öt évet, Saucisse-é lesz a föld is meg az ára is. Jókat nevettek az öreg Fouanon. De azért most, amikor megtudták róla, hogy járadéka van, meg birtoka is, megint tisztességtudóan köszöntötték, holott eddig, ha találkoztak vele, hát rá se néztek a nincstelenre, aki legfeljebb csontjait melengetheti a napon.

Főként mégis a család változott meg. Fanny, aki nagyon hűvösen bánt az apjával, mert rossz néven vette, hogy a bitang bátyjához költözött, ahelyett hogy visszament volna őhozzá, most fehérműt vitt neki, odaajándékozta Delhomme kimustrált ingeit. De az apa hajlíthatatlan volt, egy célzással emlékeztette a mondatra, amelytől még mindig vérzett a szíve: „Apám, visszajön még maga, s térden állva kéri majd, hogy fogadjuk be!” S most így fogadta a lányát: „Szóval te jössz térden állva, hogy magadhoz édesgess!” - S ezt a fogadtatást a lánya sehogy sem tudta lenyelni. Szégyenében és dühében sírva tért haza, hiszen elég volt egy pillantás, hogy megbántódjék paraszti gögijében. Ez a tisztességes, dolgos, gazdag asszony már ott tartott, hogy haragban volt az egész faluval. Delhomme-mal megígértette, hogy ezentúl ő viszi el az apja járandóságát, ő maga megesküdt, hogy soha többé nem áll vele szóba.

Nyakason meg mindahányan csodálkoztak. Egy szép napon ugyanis beállított a Kastélyba, hogy - mint mondta - kicsit megnézzék az öreget. Jézus Krisztus röhögött, pálinkával kínálta, s ittak. De csúfondáros kedve egyszeriben értetlen álmélkodássá változott, amikor azt látta, hogy az öccse tíz darab ötfrankost rak ki az asztalra, mondván:

- Mégiscsak rendezni kell a számadásunkat, apám... Elhoztam az utolsó negyedévi járandóságát.

Ó, ez az átkozott gazember, aki évek óta egy garast sem ad az apjának, még képes lesz elbolondítani az öreget azzal, hogy az orra alá tart egy kis pénzt! Különben meg azon nyomban félretolta az öreg kinyújtott kezét, s ő maga markolta vissza az ötfrankosokat.

- Lassan a testtel! Csak azt akartam, lássa, hogy van, aztán tudja, hol vár magára.

Jézus Krisztus már kezdte érteni, miről van szó, s kezdett méregbe jönni.

- Ide hallgass! Te ugye el akarod vinni az apánkat...

Nyakas azonban tréfára fogta a dolgot:

- Csak nem vagy féltékeny? Hát nem volna természetes, ha egy hétig nálam, egy hétig meg nálad lenne az apánk? Na, apám, mit szólna, ha megfeleznénk?... Addig is egészségére!

Mielőtt elment, meghívta őket másnapra a szőleijébe szüretelni. Falhatnak szőlőt, amennyi beléjük fér. Végül is olyan kedves volt, hogy az apja meg a bátyja megállapították, nagy bitang ugyan, de tréfás fickó, csak éppen vigyázni kell, nehogy orránál fogva vezesse az embert. Egy darabig el is kísérték, annyira összemelegedtek.

Amint a lejtő aljához értek, összetalálkoztak Charles úrral és a feleségével; Élodie-val sétáltak egyet az Aigre partján, s most Roseblanche felé mentek, haza, a birtokra. Mindhárman feketében voltak, Estelle asszonyságot gyászolták - így emlegették a kislány anyját, akit júliusban temettek el; halálra dolgozta magát, megmondta ezt a nagyanyja, valahányszor visszatért Chartres-ból, hogy szegény lánya belepusztul, annyit fárad, hogy fenntartsa a Zsidó utcai ház jó hírét, amellyel ez a semmirekellő férje egyre kevesebbet törődik. És Charles urat hogy megrendítette ez a temetés! Élodie-t nem is merték elvinni, csak akkor mondták meg neki, mi történt, amikor az anyja már három napja a földben volt. Hogy elszorult Charles úr szíve akkor délelőtt, amikor évek múltán viszontlátta a Nr. 19-et, ezt a sárgára meszelt házat ott, a Halpiac utca sarkán, a mindig zárt zöld zsaluival, a házat, amelyet ő teremtett egy élet munkájával, a házat, amelyet most fekete kárpitok borítottak, s a kis kaput, amelynek küszöbe mögött négy gyertya között ott állt a koporsó! Nagyon elérékenyedett, látva, hogy az egész környék miként osztozik fájdalmában. A gyászszertartás igazán nagyon szép volt, mikor a koporsót kihozták a kapu alól, a környékbeli asszonyok mind keresztet vetettek. Áhítatosan vonultak a templomba. A ház öt hölgye is ott volt sötét ruhában, s ahogy Chartres-ban aznap beszéltek, valóban roppant illedelmesek voltak. A temetőben egyikük még sírt is. Charles úr ebből a szempontból igazán elégedett lehetett. De hogy szenvedett másnap, amikor Hector Vaucogne-nyal, a vejével beszélgetett, s megnézte a házat. Bizony, már elvesztette régi fényét, megsínylette az erélyes férfikéz hiányát, mindenütt mindenféle rendetlenkedés, amit ő, a maga idejében, semmiképp sem tűrt volna. Azt azonban örömmel állapíthatta meg, hogy az öt hölgy a gyászmenetben tanúsított jó magaviseletével olyan előnyös benyomást keltett, hogy egész héten zsúfolt volt a ház. Amikor zúgó fejjel távozott a Nr. 19-ből, nyugtalanságát nem titkolta Hector előtt: most, hogy a szegény Estelle már nem áll ott a kormányrúdnál, hogy vezesse a hajót, neki meg kell változnia, komolyan hozzá kell fognia a munkához, ha nem akarja fölélni a lánya vagonát.

Nyakas azon nyomban őket is meghívta a szüretre. Charles-ék azonban gyászuk miatt nem fogadták el a meghívást. Mindhármójuk arca mélabús volt, méltóságosan lépdeltek.

Mindössze annyit ígértek meg, hogy elmennek majd megköszölni az új bort.

- Csakhogy elszórakoztassuk ezt a szegény kislányt - mondta Charles-né asszonyság. - Itt olyan kevés szórakozáshoz jut, amióta kivettük az intézetből! De hát mi mást tehettünk volna? Nem maradhat örökké iskolás!

Élodie lesütött szemmel figyelt, minden ok nélkül arcába szökött a vér. Nagyon megnőtt, magas, vékony lány volt, és sápadt, mint az árnyékban tengődő virág.

- És most mihez kezdenek ezzel a nagy kislánnyal? - kérdezte Nyakas.

Élodie még pirosabb lett, amikor a nagyanyja válaszolt:

- Hát bizony magunk sem tudjuk... Majd ő eldönti, mit akar, mi nem befolyásoljuk.

Fouan közben félrehívta Charles urat, s érdeklődve kérdezte:

- Az üzlet jól megy?

Az meg csüggedten nézett rá s vállat vont.

- Ej, dehogy! Éppen ma délelőtt találkoztam egy chartres-ivel, ezért is van olyan rossz kedvünk... Vége annak a háznak! A folyosón verekszenek, aztán még csak nem is fizetnek, olyan semmit érő a felügyelet!

Összefonta a karját, nagyot lélegzett, hogy így könnyítsen a bánatán és azon az új, iszonyatos sérelmen, amely reggel óta nyomta a szívét.

- És képzeljétek csak el, hogy az a nyomorult kávéházba jár!... Kávéházba! Kávéházba, amikor nála is van kávéház!

- Hát akkor nagy hülye! - mondta mélységes meggyőződéssel Jézus Krisztus, aki figyelmesen hallgatta Charles úr panaszait.

Elhallgattak, mert Charles-né asszonyosság és Élodie közeledett Nyakassal. Mindnyájan az elhunytól beszéltek, a lány, elmondta, hogy még mindig szomorú, mert még csak meg sem csókolhatta szegény mamáját. Azután naivan hozzátette:

- Mert olyan váratlanul jött a szerencsétlenség, és olyan sok munka volt a cukrászdában.

- Igen, keresztelőkre dolgoztak - vágott közbe Charlesné asszonyosság, s figyelmeztetően pillantott a többiekre.

De senki sem mosolygott, bólogatással fejezték ki együttérzésüket. A lányka lehajtotta fejét, a gyűrűjére nézett, sírva csókolta meg.

- Nekem csak ez maradt belőle... Nagymama levette az ő ujjáról, s az enyémre húzta... Húsz évig ő hordta, én egész életemen át viselni fogom.

Öreg jegygyűrű volt, afféle olcsó, nagyjából megmunkált aranygyűrű, a belevéselt cirádák már csaknem eltűntek róla, úgy megkopott. Valahogy látszott rajta, hogy a kéz, amelyen így meghasználódott, nem volt rest semmiféle munkához, mindig tevékenykedett, mosott, ágyat vetett, törölgetett, fényesített, kefélt, hozzányúlt mindenhez. Olyan sokat mesélt ez a gyűrű, aranya oly sok mindenféle munkában kopott meg, hogy a férfiak kitágult orrlyukkal, hangtalanul csak bámulták.

- Ha már annyit viseltesz, mint az édesanyád - mondta Charles-né asszonyosság, s hangja megcsuklott a hirtelen felindulástól -, te is megnyugodhatsz... Ha ez a gyűrű beszélni tudna, elmondaná neked, hogyan lehet rendszeretettel, munkával pénzt keresni.

A könnyező Élodie ismét a gyűrűhöz szorította ajkát.

- Azt szeretném - folytatta Charles-né asszonyosság -, azt szeretném, hogy ez a gyűrű legyen a jegygyűrűd, amikor majd férjhez adunk.

Ez az utolsó szó, a házasság gondolatának felvetése úgy megrázta, úgy felkavarta a meghatottsággal küzdő lányt, hogy rémülten borult nagyanyja keblére, hogy ott rejtse el égő arcát. Az meg mosolyogva csitította:

- Ejnye, ne szégyenkezz, nyuszikám... hozzá kell szoknod a gondolathoz, nincs ebben semmi csúnya. Csak nem képzeld, hogy csúnyákat beszélek előtted... Az unokabátyád kérdezte az előbb, hogy mi a szándékunk veled. Először is, ugye, férjhez adunk... Ejnye, ejnye, nézz ránk nyugodtan, ne dörzsöld az arcod a kendőmhöz! Még kipirosodik a bőröd!

Azután a többiekhez intézve a szót, mélységes örömmel suttozta:

- Mit szóltok hozzá, hogyan van nevelve? Ez aztán nem tud semmiről semmit!

- Ó, ha ez az angyal nem volna - fejezte be Charles úr -, nem is tudom, hogyan viselnék el a sok bánatot amiatt, amit most meséltem... A rózsáim meg a szegfűim is csak sínylődnek az idén, s nem tudom, mi leli a madaraimat, sorra mind megbetegsznek. Csak a horgászatban van némi kis örömöm, tegnap fogtam egy háromfontos pisztrángot... Mert ugye az ember azért él vidéken, hogy egy kis öröme legyen.

Elváltak. Charles-ék ismételten megígérték, hogy elmennek megkóstolni az új bort. Fouan, Nyakas és Jézus Krisztus egy ideig hallgattak, majd az öreg összefoglalta mindannyiuk véleményét.

- Hát, szerencsés fickó, aki megkapja majd a házzal együtt ezt a lányt!

A rognés-i kisbíró kidobolta a szüret rendjét, s hétfőn reggel az egész falu lázban égett, mert mindenkinek volt szőleje, ezen a napon minden család apraja-nagyja az Aigre-parti domboldalra ment dolgozni. A falu nagy izgalmét végképp betetőzte az, hogy előző nap alkonyatkor a plébános, az ő saját plébánosuk, megérkezett a templom elé: a községtanács végre megengedte magának ezt a luxust. Sötét volt már, így nem nagyon látták. De azért szakadatlanul folyt róla a szó, erről a nagy eseményről igazán érdemes beszélni.

Miután összeveszett Rognés-nyal, Godard abbé hónapokon át csökönnyösen kitartott amellett, hogy be sem teszi a lábát abba a faluba. Keresztelte, gyóntatta, összeeskette a rognés-iakat, ha elmentek hozzá Bazoches-le-Doyenbe; ami meg a holtakat illeti, felőle alighanem kiszáradhattak volna, végül is azonban sohasem tisztázódott, mi történt volna velük, mert a nagy harag idején senki sem szánta el magát arra, hogy meghaljon. Ő mindenesetre közölte a püspök úrral, hogy inkább törjék kerékbe, de nem viszi a szentségeket abba a gyalázatos faluba, ahol vele mindig olyan komiszak, ahol mindenki kicsapongó és részeges, s amióta nem rettegik a poklot, csupa kárhozott lélek valamennyi; a püspök úr meg nyilván az ő pártján volt, hagyta, hadd maradjon ennyiben minden, míg töredelmes bűnbánatot nem gyakorol ez a renitens nyáj. Rognés hát pap nélkül élt, se mise, se semmi, éltek, akár a vadak. Eleinte kicsit furcsa volt, de aztán, na bizisten, most sem rosszabb, mint azelőtt! Lassacskán megszokták, se a szél, se az eső nem volt több, a község legalább takarékoskodhatott. Ezek után, minthogy látták, hogy a pap éppenséggel nem nélkülözhetetlen, s a tapasztalat is azt bizonyította, hogy a termés sem szenved meg, az emberek sem halnak meg gyorsabban, úgy gondolták, többre mennek, ha akár mindörökre lemondanak a papról. Sokan voltak ezen a véleményen, nemcsak az afféle istentelenek, mint Lengaigne, hanem a józan gondolkozásúak is, akik tudtak számolni, mint például Delhomme. Viszont sokakat bántott, hogy nincs plébánosuk. Nem mintha ezek vallásosabbak lettek volna a többenél: mit törődnek ők holmi istennel, akit már nem félnek! De ha egy falunak nincs papja, még azt hiheti a világ, hogy túl szegények vagy túl zsugoriak ahhoz, hogy papot tartsanak; még azt gondolhatnák róluk, hogy mindenkinél alábbvalók, akik tíz sou-t sem költhetnek haszontalanságra. A magnolles-iek például, pedig ők csak kétszáznyolcvanhárman vannak, vagyis tízzel kevesebben, mint a rognés-iek, el tudnak tartani egy papot, s ezt mindig olyan sértő nevetéssel dörzsölik az orruk alá, hogy előbb-utóbb verekedés lesz a vége. Meg aztán az asszonyok már hozzászórtak, aligha egyezne bele valamelyik is, hogy pap nélkül eskessék vagy temessék. És még a férfiak is eljártak a templomba nagy ünnepekkor, amikor mindenki ment. Egyszerűen, mindig voltak papok, s ha százszor is füttyülnek rá, egy akkor is csak kell.

A községtanács természetesen megtárgyalta a kérdést. Hourdequin bíró, noha nem gyakorolta, a tekintélyelv okából mégis támogatta a vallást; most elkövette azt a taktikai hibát, hogy nem foglalt állást, azt gondolván, előbb-utóbb majd csak megbékélnek Godard abbéval. A község szegény, ugyan minek sanyargatnák a parókia rendbehozatalának amúgy is túl nagy költségeivel? Majd csak visszacsalogatják Godard abbét! Így történt, hogy Macqueron, a helyettese, az egyház hajdani ellenfele állt az elégedetlenkedők élére, akik lealázónak érezték, hogy nincs saját papjuk. Macqueron ettől fogva nyilván abban bizakodott, hogy megbuktatja a bírót, s ő ül majd a helyébe; egyébként úgy beszéltek, hogy felcsapott Rochefontaine, a châteauduni nagyiparos kortesének, aki a legközelebbi választásokon ismét föllép Chédeville ellenjelöltjeként. Hourdequin ekkoriban meglehetősen fáradt volt, a gazdasága sok gondot okozott, nem járt el az ülésekre, mindent rábízott a helyettesére, olyannyira, hogy Macqueron maga mellé állította az egész elöljáróságot, s megszavaztatta velük a saját plébánia létesítéséhez szükséges pénzt. Amióta kifizettette az út építése miatt kisajátított földjét, holott előbb azt mondta, ingyen engedi át, a községtanács tagjai nagy szélhámosnak mondták, de nagy tisztelettel néztek rá. Egyedül Lengaigne tiltakozott a plébánia ellen, amely szerinte a jezsuiták kezére

juttatja a falut. Bécu is morgott, mert őt meg kirakták a plébániaépületből meg a kertből, s most valami kunyhóban húzta meg magát. A munkások egy hónapon át vakoltak, ablakoztak, kicserélték az elkorhadt zszindelyeket, így aztán előző este végre plébános költözhetett a frissen meszelt kis parókiába.

Már hajnalban elindultak a szőlőhegy felé a kocsik, mindegyikre négy-öt hatalmas hordót raktak, amelynek egyik fenekét kiemelték, ezek voltak az úgynevezett bendők. Lányok, asszonyok ültek a kosarukkal a kocsiban, a férfiak a lovat biztatva mellette gyalogoltak. Egész sor vonult így, nevettek, beszélgettek, kiabáltak egyik kocsitól a másikig.

Lengaigne kocsija éppen Macqueronéké után ment, úgyhogy Flore és Coelina, akik már fél éve nem szóltak egymáshoz, most a véletlen jóvoltából ismét szóba elegyedtek. Az egyikkel Béacuné, a másikkal meg Berthe lánya ült a kocsiban. A beszélgetés azon nyomban a plébánosra terelődött. Patkócsattogás kísérte a friss reggeli levegőbe kiabált szavaikat.

- Segített leszedni az útikosarát, a saját szememmel láttam!

- Nocsak!... És milyen?

- Hát elég sötét volt már... Úgy néztem, hogy nagyon hosszú, sovány ember, nem látszik nagyon erősnek, a képe meg olyan, mintha nála sose lenne vége a nagybőjtnek!... Harminc-éves lehet. Olyan csöndes embernek nézem.

- Ha igaz, Auvergne-ből jött, a hegyek közül, ahol az év háromnegyed részében hó alatt vannak.

- Ó, a szerencsétlen! Akkor legalább jó lesz neki nálunk!

- Biztosan!... És, tudod-e, hogy Madeleine-nek hívják?

- Dehogysis! Madeline a neve.

- Akár Madeleine, akár Madeline, egyik se férfinév!

- Talán kijön majd a szőlőbe. Macqueron azt mondta, hogy kihozza.

- Afene, most aztán lehetjük!

Az aigre-parti úton, a domb tövében álltak meg a kocsik. A karó sorok között mindegyik kis szőlőben megkezdődött a munka, az asszonyok kétrét görnyedve, a farukat magasba emelve vonultak, görbe késsel vágták le a fűrtöket, s a kosarukba rakták. A férfiaknak is kijutott a munkából: a kosarakat ők üritették a puttonyokba, a puttonyokat levitték, és a bendőkbe öntötték. Amikor egy-egy kocsin az összes hordó megtelt, hazahajtottak, kádakba öntötték a szőlőt, s azután visszamentek rakodni.

Aznap reggel olyan nagy volt a harmat, hogy nyomban csuromvizes lett minden szoknya. Szerencsére gyönyörű idő volt, s a napon megszáradtak. Három hét óta nem esett, és a szőlő, amelyre az esős nyár miatt már keresztet vetettek, hirtelen beérett, megédesedett, így aztán mindnyájukat felvidította ez a szép, az évszakhoz képest oly meleg napsütés, nevettek, kurjongattak, malacságokat mondtak, úgyhogy a lányok azt sem tudták, hova legyenek neveltükben.

- Na, ez a Coelina, aki olyan büszke volt a Berthe-jére, merthogy olyan a bőre, mint valami kisasszonyé!... - mondta Béacunének Flore, amikor kicsit fölegyenesedett, s átnézett a szomszéd szőlőbe. - Csuda, hogy fonnyad, sárgul az a lány.

- De az ám! - mondta Béacuné. - Így van ez, ha nem adják férjhez a lányt. Nagyon rosszul tették, hogy nem engedték a bognár fiához... Aztán, ha igaz, amit beszélnek, ez a lány csillapítgatja magát, ahogy tudja, mindenféle csúnya szokással.

Ismét lehajolt, vágta a fürtöket. A fenekét riszálva még hozzátette:

- De azért a tanító még most is forgolódik körülötte.

- Eh, ez a Lequeu, az orrával túrná a trágyát a garasok után! - tört ki Flore. - Na tessék, jön segíteni neki. Jómadár ez!

De azután elhallgattak. Victor, aki alig két hete jött vissza a katonaságtól, fogta a kosarukat, s Delphin puttonyába ürítgette, ez a hétlusta Lengaigne beszegődtette a szüretre azzal az ürüggyel, hogy neki a boltban kell maradnia. És Delphin, aki sohasem mozdult ki Rognes-ból, mint fiatal tölgy legyökerezett a falujában, csak tátotta a száját a hetyke, nagyzó Victor láttán, az meg boldog volt, hogy csodálják. Úgy megváltozott, hogy rá sem ismertek a bajuszával, a szakállkájával, a hetyke képével, fején a tábori sapkával, amelyet tüntetően most is viselt. Csakhogy ez a nagy legény tévedett, ha azt hitte, hogy a másik irigylő: ennek aztán mesélhette a garnizonban esett kalandokat, hazudozhatott leányokról, ivásról, tivornyákról, a paraszt csak csóválta a fejét. Bámulta ugyan mindezt, de csöppet sem csábította. Nem, nem, túl sokba kerül, ha az ember kimoccan! Már kétszer is visszautasította az ajánlatot, hogy menjen Nénesse-szel Chartres-ba szerencsét próbálni egy vendéglőben.

- Mondd, te boldogtalan, mi lesz veled, ha sorozásra kerülsz?

- Sorozásra?... Hát majd jó számot húzok!

Victor mélységesen megvetette, de nem tudta jobb belátásra bírni. Hogy lehet valaki ilyen anyámasszony katonája, hiszen olyan erős, akár egy kozák! S tovább beszélt, míg az egyik kosarat a másik után öntötte Delphin puttonyába, s a bitang suhanc még csak meg sem hajolt a teher alatt. Aztán pimaszul Berthe felé bökött s megkérdezte:

- Aztán mondd csak, kinőtt neki, amióta elmentem?

Delphin rázkódott nevetésben, a Macqueron lány csúfsága állandó tréfa tárgya volt a legények között.

- Én biz nem dugtam oda az orromat... Lehet, hogy nőtt neki a tavasszal.

- Nem én fogom öntözni, az biztos - jelentette ki Victor utálkozó fintorral. - Egy békával is előbbre lennék, meg aztán nem is lehet ez egészséges, páróka nélkül, biztosan mindig náthás neki.

Delphint hirtelen olyan nevetés fogta el, hogy a puttony ide-oda himbálódzott a hátán, s amikor lement a kocsihoz, hogy a hordóba öntse, még mindig hallani lehetett, hogy pukkadozik nevetésben.

Macqueronék szőlőjében Berthe csak játszott a kisasszonyt, kerti kés helyett apró ollót használt, félt a tövistől és a darázstól, kétségbeesett, mert nem száradt meg a harmattól nedves, finom cipője. Eltúrte Lequeu figyelmességét, utálta ugyan, de hízelgett neki a falu egyetlen tanult emberének udvarlása. Lequeu végül elővette zsebkendőjét, hogy azzal törli meg a lány cipőjét. De egy váratlan látvány egyszeriben elterelte a figyelmüket.

- Úristen - suttozta Berthe -, micsoda ruhája van!.. Hallottam már, hogy tegnap este érkezett, éppen akkor, amikor a plébános.

Susanne-ról beszélt, Lengaigne-ék lányáról, a háromévi párizsi víg élet után eszébe jutott ugyanis, mi lenne, ha hirtelen megjelenne a falujában. Előző este érkezett, s reggel nagyon lustálkodott, az anyja meg a bátyja menjenek csak nyugodtan szüretelni, később majd ő is utánuk megy, munka közben lepi meg a parasztokat, akkor kápráztatja el őket pompás öltözékével. Valóban roppant szenzációt keltett: kék selyemruhát viselt, amelynek színe az ég kékjét is elfakította. Ragyogó napfény árasztotta el a szőlőindák sárgás zöldjéből kiváló, drága

ruhába bújtatott alakját, ez aztán a diadal! Rögtön elkezdett hangosan beszélni, nevetgélni, egy szőlőfürtöt a magasba emelve tartott a szája elé, úgy ette, eltréfált Delphinnel és Victorral, aki szemmel láthatóan nagyon büszke volt rá, elkápráztatta Bécunét és az anyját, s azok leeresztett kézzel, elnedvesült szemmel csak bámulták. Különb a szomszédos szőlőkben szüretelők is osztoztak ebben a bámulatban; a munka abbamaradt, mindnyájan őt nézték, alig ismertek rá, úgy kitelt, úgy megszépült. Pedig micsoda kis csúfság volt ez a szép lány, talán attól változott meg úgy, hogy a szőke fürtjeit olyan ügyesen az arcába fésüli. S a kíváncsi vizsgálódás nyomán nagy elismeréssel beszéltek róla, hiszen látták, hogy milyen drága ruhákat hord, milyen jó húsban van, s jóléttől sugárzik vidám arca.

Coelina képét előntötte az epe, Berthe lánya és Lequeu között állva, összeszorított szájjal, önfeledten nézte ő is.

- Hát ez aztán elegáns!... Flore fünek-fának meséli, hogy a lány szolgálkat meg fogatokat tart. Lehet ám, hogy igaz, mert jócskán kereshet az, aki ilyen holmikát aggather magára.

- Ó, az ilyen jófajták! - mondta Lequeu, aki buzgón kedveskedni akart. - Hiszen tudjuk, hogy az ilyenek hogyan keresik a pénzt!

- Számít is, hogy hogyan keresik! - mondta keserűen Coelina. - Akárhogy is, de van neki!

Susanne e pillanatban észrevette Berthe-et, Mária-kongregációbeli hajdani társnőjét, s nagy kedvesen közelebb lépett hozzá.

- Jó reggelt, Berthe, hogy vagy?

Fürkésző pillantást vetett rá, s látta, milyen hervadt az arca. Harmatos húsára büszkén kihúzta magát, és nevetve még egyszer megkérdezte:

- Remélem, jól vagy?

- Köszönöm, nagyon jól - válaszolt Berthe zavartan, megsemmisülten.

Ez a nap Lengaigne-ék diadalának napja volt, és jó kis pofon Macqueronéknak. Coelina magánkívül volt, amikor összehasonlította máris ráncos lányának sárga soványságát a szomszédék lányának telt, üde és rózsás arcával. Hát van igazság a földön? Itt van ez a perszóna, akin reggeltől estig átmehet akármelyik férfi, s még csak bele sem fárad! S akkor itt van ez az erkölcsös fiatal teremtés, akit tönkretett az egyedülhálás, hogy már olyan, akár egy három terhességbe beleöregedett asszony! Nem, a jóság bizony nem fizetődik ki, nem éri meg, ha valaki megmarad tisztességben a szülei házában!

Végül is az egész szüretelő falu Susanne-t ünnepelte. Megcsókolta az időközben felcseperedett gyerekeket, s az emlékek felidézésével meghatotta az öregeket. Akárhogy is legyen, akármi is legyen az ember, ha egyszer szerencsét csinál, fityülhet az egész világra. S még igazán szép ettől a lánytól, hogy nem veti meg a családját, hogy visszajött és szóba áll az ismerősökkel most is, hogy olyan gazdag.

Tizenegy órakor valamennyien letelepedtek, kenyeret és sajtot ettek. Nem mintha éhesek lettek volna, mert hajnal óta tömték magukat szőlővel, a szájuk ragacsos volt az édes gyümölcstől; felfúvódott a hasuk, és kerek lett, mint a hordó, s valósággal fortyogott, ez a sok szőlőevés fölért egy jó hashajtással: a lányok máris minden pillanatban el-eltűntek egy kerítés mögött. Ezen persze sokat nevettek, a férfiak felálltak, ó, ó, szánakoztak és kísérelték ki kínálkozta. Egyszóval, vígan voltak, valami egészséges jókedv derítette valamennyiüket.

A kenyér és a sajt végén tartottak, amikor lent az úton meglátták Macqueront és Madeline abbét. Egyszeriben megfeledkeztek Susanne-ról, már csak a plébánosra voltak kíváncsiak. Így szemre bizony nem nagyon tetszett nekik; sovány karó, s olyan búbánatos, mintha az Atyaisten temetésére ballagna. De azért minden szőlőnél megállt, köszönt, mindenkihez volt

egy barátságos szava, s végül is megállapították, hogy igazán udvarias, kedves, szóval afféle kezes ember lehet. Ezt aztán majd dirigálhatják, alighanem jobban hallgat majd a szóra, mint az a méregzsák Godard abbé. A háta mögött máris nevetgéltek. Fölért a dombtetőre, s ott egy darabig mozdulatlanul állt, elnézte a Beauce lapos, sivár mezeit, s valami nyugtalanság, reménytelen mélabú fogta el, elpárasodott nagy, világos szeme, amely a hegyekhez, az auvergne-i hegytorkolatok szűk horizontú világához szokott.

Éppen ott volt Nyakasék szőlője. Lise és Françoise a fürtöket vágta, Jézus Krisztus meg, aki persze magával hozta az apjukat, máris részeg volt a sok szőlőtől, amit magába tömött, miközben úgy tett, mintha nem is volna másra gondja, csak hogy a kosarakat a puttonyokba ürítse. Erjedt benne a sok szőlő, s úgy föl puffasztotta a gáz, hogy valósággal dőlt belőle. S hogy egy papot látott, ez csak még jobban ingerelte az illetlenkedésre.

- Ejnye, te pofátlan! - kiáltott rá Nyakas. - Legalább addig várhatnál, míg a plébános úr továbbmegy.

Jézus Krisztus azonban rá se hederített. Úgy válaszolt, mint aki, ha éppen akarja, tudja, mi az illendőség!

- Nem neki, a saját örömömre csinálom!

Az öreg Fouan örült a jó időnek, a szép szüretnek, s fáradtan a földre ült, a nagy székre, mint ő mondta. Magában gúnyosan nevetett, amikor a szomszéd szőlőből a Néne közeledett, és odaköszönt neki; amióta tudja, hogy járadéka van, megint emberszámba veszi ez is. De az öregasszony hirtelen faképnél hagyta, mert messziről meglátta, hogy Hilarion, az unokája, felhasználva az alkalmat, hogy nem lesi, mohón tömi magát szőlővel. A botjával esett neki: vályúhoz való disznó! Több kárt csinál, mint hasznot.

- Na, ez aztán megéri a pénzét, ez a mi nagynénénk, öröm lesz, ha egyszer elpatkol! - mondta Nyakas, aki kedveskedni akarván apjának, egy pillanatra melléje telepedett. - Bizony nem rendes dolog így kihasználni azt a jámbort, csak azért, mert erős és mulya, mint az ökör!

Aztán Delhomme-ékat kezdte szapulni, akik a lejtő aljában, az út mentén dolgoztak. A környéken nekik volt a legszebb szőlőjük, kis híján két hektár egy darabban, ahol vagy tízen szorgoskodtak. A jól gondozott tőkék olyan fürtöket hoztak, amilyenek egy szomszédjuknál sem termettek; de olyan büszkék voltak erre, mintha nem is a többiekkel együtt szüretelnének, még akkor sem vidultak a többiekkel együtt, amikor a hirtelen görcsök miatt megfutamodott egy lány. Talán bizony eltört volna a lábuk, ha feljönnek és köszönnek az apjuknak, hiszen ezek úgy csinálnak, mintha nem is tudnák, hogy ott van! Delhomme, ez a tökfő, ez a nagy hülye, adja a szorgalmast meg az igazságost, no és az a házsártos Fanny, aki minden szíreszóra megsértődik, s elvárná, hogy úgy nézzenek rá, mint valami szentképre, de persze, azt már nem veszi észre, hogy milyen pizszokul bánik másokkal!

- Mert az az igazság, apám - folytatta Nyakas -, hogy én szeretem magát, bezzeg a bátyám meg a néném... Higgye el, még most is bánt, hogy olyan semmiség miatt szétváltunk.

Françoise-t okolta mindenért, Jean elcsavarta annak a lánynak a fejét, de mostanában nyugton marad. Na hiszen, csak kezdje el megint, majd megmártogatja ő a vizesgödörben, akkor aztán lehiggad.

- Ide hallgasson, apám, gondolja meg... Miért is ne jönne vissza hozzánk?

Fouan óvatosan hallgatott. Várta ő ezt az ajánlatot, amivel a kisebbik fia végre előhozakodott; se igent, se nemet nem akart mondani, hiszen az ember sohasem tudhatja. Nyakas, látva, hogy bátyja a szőlő túlsó végén van, nyugodton folytatta:

- Mert ugye, mégsem ennél a lókötnél van a maga helye, hiszen egy reggel majd ott találjuk legyilkolva... Meg aztán, ide hallgasson, én kosztot, kvártélyt adnék, és ráadásul fizetném a járandóságát is.

Az apja meglepetésében csak pislogott.

Minthogy még mindig nem szólt, a fia további ígérettel akarta megnyerni:

- Meg az apró kedvteléseit, a kávé, a pálinkát meg a négy sou ára dohányt, szóval amit csak megkíván!

Ez már sok volt. Fouan félni kezdett. Az biztos, hogy Jézus Krisztusnál kezd nem jó lenni. No de mi lesz, ha a bajok előlről kezdődnek Nyakasnál?

- Majd meglátjuk - csak ennyit mondott, s felállt, hogy félbeszakítsa a beszélgetést.

Alkonyatig szüreteltek. A kocsik egyre-másra fordultak a teli hordókkal, s hozták vissza üresen. A lenyugvó nap aranyfényében, a roppant égbolt rózsálló sátra alatt a szőlőben még buzgóbban sűrögtek-forogtak a kosarakkal, puttonyokkal, valósággal megrészegülten cipekedtek. Berthe-tel közben egy kis kellemetlenség történt: olyan görcs fogta el, hogy már el sem szaladhatott, az anyja és Lequeu álltak elibe, amíg könnyített magán a szőlőkarók között. A szomszéd szőlőkből mégis meglátták. Victor és Delphin mindjárt papírt akartak vinni neki, Flore és Bécuné azonban nem engedték, vannak határok, amiket csak nevetlen emberek hágnak át. Végül hazaindultak. Delhomme-ék kocsija ment legelő; utánuk a Néne, aki Hilariont befogta a ló mellé, hogy segítsen húzni; Lengaigne-ék és Macqueronék, mámorukban megfélemedezve örökös versengésükről, vidáman elbeszélgettek. S amit mindnyájan észrevettek, Madeline abbé és Susanne kölcsönösen udvariaskodtak egymással, a pap látva, hogy a lány a legelegánsabb köztük, azt képzelte, hogy igazi dáma, s most egymás mellett mentek, az abbé csupa figyelem volt, a lány meg adta a kedveset, megkérdezte, hánykor mondja a vasárnapi misét. Mögöttük a csuha ellen acsarkodó Jézus Krisztus részeg csökönyösséggel, röhögve előlről kezdte utálatos tréfáját. Minden öt lépésnél felemelte a combját, s megeresztett egyet. A szajha az ajkát harapdálta, nehogy felnevensen, a pap meg úgy tett, mintha nem hallaná, s a szüretelő menet végén e zenekíséret mellett nagy komolyan folytatták kegyes eszmeccseréjüket.

Amikor beértek Rognes-ba, Nyakas és Fouan röstelkedve ráparancsolt Jézus Krisztusra, hogy maradjon már veszteg. De hiába, nem lehetett elhallgattatni, egyre azt mondogatta, hogy a plébános úr igazán rosszul tenné, ha emiatt megsértődnék.

- A kutya-fáját! Hiszen mondom, hogy nem másnak csinálom, csak a magam kedvére!

A következő héten Nyakasék vendégeket vártak új bort kóstolni. Hét órára ígérkeztek Charles-ék, Fouan, Jézus Krisztus s még négy-öt falubeli; birkasülttel, dióval, sajttal, egyszóval valóságos lakomával várták őket. Nyakas napközben már hordóba szűrte a borát, hat hordó telt meg a kád csapjánál. A szomszédai még nem tartottak itt: az egyik még szüretelt, reggel óta anyaszült meztelenül taposott; a másik, rúddal a kezében, az erjedésre ügyelt, lelebuktatta a törkölykalapot a forrásban levő mustba. Egy harmadik, akinek prése volt, a törkölyt sajtolta; a maradék az udvar egyik sarkában gyűlt gőzölgő halomba. S így ment ez minden házban, forrtak a kádak, csorogtak a prések, teltek a hordók, egész Rognes a bor lelkét lehelte, már erős illata is elég lett volna ahhoz, hogy megmámorosodjék az egész falu.

Aznap, amikor indult volna a Kastélyból, valami balsejtelem szállta meg Fouant, s a fazék aljából, a lencse alól kivette kötvényeit. Inkább magánál dugdossa, mert úgy vette észre, hogy Jézus Krisztus meg Szutykos sandán pislognak a polcra. Jó korán útnak indultak mindnyájan, és Charles-ékkal egyszerre értek Nyakasékhoz.

A telihold olyan nagy, olyan tiszta volt, hogy mint a Nap világolt; s Fouan, az udvarra belépve, észrevette, hogy a fészerben Gedeon, a szamár, egy dézsába hajtja a fejét. Azon nem csodálkozott, hogy szabadon van, ez a csalafinta állat a pofájával játszva kinyitotta a kilincseket, de azt már sehogy se értette, mit keres a dézsánál. Közelebb lépett, s látta, hogy az egyik borral telt sajtárt hagyták ott, nyilván azzal, hogy majd feltöltik belőle a hordókat. Gedeon meg - az angyalát! - azt iszogatta.

- Hé, Nyakas! Gyere ide!... Nézd, mit művel a szamarad!

Nyakas megjelent a konyhaküszöbön.

- Na, mit?

- Nézz csak ide! Kiitta!

Gedeon nem zavartatta magát a kiabálástól, utolsó cseppig kiszürcsölte az egészet. Már jó negyedórája iszogathatott, mert a dézsába vagy húsz liter bor fért. Mind benyelte, s a hasa kikerekedett, mint a tömlő, majd szétpukkant, s amikor végre felemelte a fejét, az orrából, a korhely pofájából is csöpögött a bor, s a szeme alatt vörös csík jelezte, hogy addig dugta bele a dézsába.

- Ó, ez a bitang! - ordított Nyakas, a fészerbe rohanva. - Már megint mit csinál? Nincs még egy ilyen piszok dög!

Gedeon általában rá sem hederített, ha szidták, csak billegette széles, kajla fülét. Ezúttal azonban egy csöpp becsület sem volt benne, határozottan röhögött, a farát ingatta, hogy mutassa, milyen nyugodt lelkiismerettel élvezzi a kicsapongást, s megtántorodott, amikor a gazdája nekiesett.

Fouan támasztotta meg a vállával.

- Hiszen holtrészeg ez a mocskos dög!

- Erre aztán igazán el lehet mondani, hogy részeg szamár! - jegyezte meg Jézus Krisztus, aki megértően csodálta. - Egy dézsányi egy hajtásra, micsoda torka van!

Nyakasnak azonban cseppnyi nevetetnékje sem volt, de se Lise, se Françoise nem nevetett, amikor odafutott a zenebonára. Először is kárba veszett a bor, de nem is annyira a kár bosszantotta őket, mint az, hogy Charles-ék előtt roppant szégyellték a szamaruk gyalázatoságát. Charles-ék máris félrehúzták a szájukat Élodie miatt. Ráadásul a véletlen úgy hozta, hogy a kettesben sétálgató Susanne és Berthe épp a kapu előtt összetalálkozott Madeline abbéval, s most ott álldogáltak hármásban. Szép kis história ez, ráadásul éppen ezek a finnyás népek figyelik, hogy mi lesz.

- Tolja már meg, apám - mondta halkán Nyakas. - Gyorsan vissza kell vezetni az istállóba.

Fouan megbiztatta kicsit. Gedeon azonban vígan volt, eszébe sem jutott odébbmozdulni, nem komizkodásból, csak mámoros kedélyeskedésből, révetegen és tréfásan hunyorgott, a szája nyáladzott, fölgyüremlett, mintha nevetne. Lecövekelte magát, a lábait szétterpesztette, megmegingett, ha meglökték, de aztán gyorsan összeszedte magát, mintha nagyon is kedvére lenne ez a tréfálgozás. S amikor Nyakas is beleavatkozott és ő is nekiment, a tréfa nem tartott sokáig: a szamár fölbukfencezett, négy lába égnek állt, meghempergett a hátán, aztán rázendített, s úgy ordított, mintha azt akarná mondani, füttyül arra, hogy ki nézi, ki nem.

- Mocskos dög! Szemét! Majd én elveszem a kedved tőle, hogy megbetegítsd magad! - üvöltözött Nyakas, és rugdalni kezdte.

Jézus Krisztus közbelépett, és a hangja csupa megértés volt:

- Ejnye, ejnye... Ha egyszer részeg, hát hogy szabad elvárni tőle, hogy észnél legyen? Nem is érti, mit akarsz tőle, jobb lesz, ha szépen visszasegítjük a vackára.

Charles-ék visszahúzódtak, roppant megbotránkoztatta őket az a bolondos, neveletlen állat, Éloide meg vérpirosan fordította el a fejét, mintha valami illetlen látványban lett volna része. A kapuban a plébános, Suzanne és Berthe csak hallgatásával fejezte ki rosszallását. A szomszédok kezdtek összecsendülni, s hangosan nevetgéltek. Lise és Françoise csaknem sírt szegyenében.

Nyakas közben, dühét lenyelve, Fouan és Jézus Krisztus segítségével azon igyekezett, hogy lábra állítsa Gedeont. Nem volt egyszerű ügy, mert hasában a dézsányi borral olyan nehéz volt a nyavalyás, mint a só. Ha előlről felállították, hátul lerogyott. Mindhárman beleizzadtak, míg támogatták, térdükkel, könyökükkel biztatták. Végre sikerült négy lábra állítani, sőt néhány lépésre előre is kényszerítették, amikor hirtelen bókolt egyet hátrafelé, s újból felbukfencezett. S még át kellene vezetni az egész udvaron, hogy az istállóba jussanak vele! Soha nem érnek el odáig! Mit is csináljanak?

- Az istenit! - káromkodott a három férfi, s hol innen, hol onnan nézték a szamarat, de csak nem tudták, honnan fogják meg.

Jézus Krisztusnak ekkor az jutott eszébe, hogy a fészter falához kellene támasztani, s onnan a ház mellett eltámogathatná az istállóig. Egy darabig elboldogultak így, igaz, hogy a szamar alaposan lehorzsolta az oldalát a ház falán. A bajt aztán nyilván az okozta, hogy nagyon fájt neki ez a horzsolás. Hirtelen kiszabadította magát a kezükből, egyet rúgott, s egy ugrással odébb termett.

Az apa majd hasra esett, a fivérek meg ordítottak:

- Fogják meg, fogják meg!

Gedeon ekkor a ragyogó holdfényben vad vágatásba kezdett, keresztül-kasul az udvaron, nagy fülei csak úgy lobogtak. Túl sokat bökdöshették a hasát, rosszul lett tőle. Az első hányingerre megállt, minden imbolygott körülötte. Újból el akart indulni, de visszaroskadt, a lábai megmerevedtek. A nyakát előrenyújtotta, olyan görcs rázta meg, hogy a bordái remegtek tőle, s neki-nekiveselkedve, mint amikor a részeg könnyít magán, a fejét minden erőlködésre előrenyújtva hányt, mint egy ember.

A kapu előtt vadul röhögtek az összesereglett parasztok, a gyöngye gyomrú Madeline abbé csak sápadozott Suzanne és Berthe között, akik elvezették onnan, s közben felháborodott megjegyzéseket tettek. Legfőképpen mégis Charles úrék méltatlankodása fejezte ki, hogy mennyire sérti a jó erkölcsöt egy szamar mutogatása ilyen állapotban, de sérti még az egyszerű udvariasságot is, amivel a járókelőknek tartozik valaki. Éloide rémulten, sírva borult a nagyanyja nyakába, azt kérdezvén, vajon meghal-e a szamar. És Charles úr hiába eresztette ki hajdani parancsoló és rettegett főnöki hangját, hiába kiabálta, hogy „elég! elég!”, az a dög csak folytatta, már tele volt vele az udvar, mintha zsilip szakadt volna át, ömlött belőle, a vörös patak a vizesgödörbe folyt. Aztán megcsúszott, meghempergett a pocsolyában, széttárt combjaival olyan illetlen látványt nyújtott, hogy még az utcán keresztbe fekvő részeg láttán sem kavarodik fel ennyire az ember gyomra. A nyomorult mintha csak készakarva csinálta volna az egészet, hogy szegyent hozzon a gazdáira. Ez már sok, Lise és Françoise befogták szemüket, elszaladtak, bemenekültek a házba.

- Elég legyen már! Vigyétek el innen!

Valóban nem tehettek egyebet. Gedeon hirtelenében olyan lett, mint a rongy, elálmosodott, s el is aludt. Nyakas tragacsért szaladt, hatan segítettek neki felrakni a szamarat. Elvitték, a négy lába erőltlenül csüngött, a feje ide-oda ingott, s máris olyan jóízűen horkolt, mintha ordítás helyett most így akarta volna kimutatni, hogy füttyül mindenkire.

A történetek persze eleinte elrontották a vacsora hangulatát. De azután hamarosan visszanyerték jókedvüket, sőt olyan lelkesedéssel ünnepelték az új bort, hogy már tizenegy órakor valamennyien úgy voltak, mint a szamár, minden pillanatban felállt valaki, és kiment az udvarra, hogy könnyítsen magán.

Az öreg Fouan nagyon vidám kedvében volt. Talán mégiscsak jó lenne, ha visszaköltözne a fiatalabbik fiához, jó bora lesz az idén. Neki is ki kellett mennie, s a sötétben éppen ezen gondolkozott, amikor Nyakas és Lise, hangjára lett figyelmes. Utána jöttek ki, s most egymás mellett kuporodtak le a kerítés mellett; veszekedtek, a férj szemére vetette feleségének, hogy nem elég kedves az öreghez. Buta liba! Körül kell hízelegni az apjukat, hogy visszaédesgessék, s előcsalogassák a dugott pénzt. Az öreg kijózanodott, higgadtan megnézte, nem lopták-e ki a zsebéből a papirosait; s miután távozóban valamennyien összecsókolóztak, s ő is visszatért a Kastélyba, végképp elhatározta, hogy nem költözik el onnan. De még azon az éjszakán olyat látott, hogy megfagyott a vér az ereiben: Szutykos egy ingben belopakodott az odújába, motozott, átkutatta a nadrágját, a zekéjét, még a cipőjébe is belenézett. Jézus Krisztus, amikor észrevette, hogy a lencse alól eltűntek az értékpapírok, nyilván a lányát biztatta fel, hogy - mint Nyakas is mondta - előcsalogassa a dugott pénzt.

Fouan nem bírt tovább ágyban maradni, úgy felizgatta amit látott. Felkelt, kinyitotta az ablakot. Holdfényben fehérlett a táj, Rognes felől szőlőszag szállt, a szüret erős, mindent átható szaga, elvegyülve azoknak a dolgoknak a szagával, amiket egy hét óta kell kerülgetni a kerítések tövében. Mitévő legyen, hova menjen? Nem, nem hagyja el ezt a kis pénzt, inkább a bőre alá varrná. S amikor a szél arcába csapta a szagot, Gedeon jutott az eszébe, micsoda ereje van egy ilyen állatnak! Tízszer annyit élvezhet, mint egy ember, abba sem pusztul el. Mindegy! Meglopja a kisebbik? Meglopja a nagyobbik? - nincs választása. Még mindig jobb, ha a Kastélyban marad, persze azért majd jól kinyitja a szemét. Öreg csontjai beleremegtek a nagy elszánásba.

5

Hónapok teltek, elmúlt a tél, aztán a tavasz is, s Rognes-ban ment minden a maga szokott útján. A szüntelenül előről kezdődő munkában múló színtelen életben évek kellettek ahhoz, hogy lássék is: valami mégiscsak történt. Júliusban, a tikkasztóan forró napsütések idején, a közlő választások kicsit azért megbolygatták a falut. Ezúttal jelentős ügy lapult a képviselőválasztás mögött, sokat beszéltek róla, s várták a jelöltek kortesútját.

S éppen azon a vasárnapon, amikor Rochefontaine-nak, a châteauduni nagyiparosnak a jöttét jelezték, reggel szörnyű jelenet tört ki Nyakaséknál Lise és Françoise között. Ez a jelenet is azt bizonyította, hogy bár néha úgy tűnik, mintha semmi sem történne, a dolgok azért csak mennek a maguk útján; mert az utolsó szál ugyan bármely pillanatban szét pattanhatott, egyelőre mégiscsak összefűzte a nővéreket, de úgy elkopott a mindennapos veszekedések során, hogy egyszeriben mindörökre elszakadt, méghozzá valami szóra sem érdemes semmi-ség miatt.

Aznap reggel Françoise, amikor a teheneit hajtotta haza, a templom előtt összetalálkozott Jeannel, s egy pillanatra megállt, hogy elbeszélgessen vele. Igaz, merő kihívásból tette, hogy éppen a házuk előtt állt meg, csak azért, hogy fölbosszantsa Nyakasékat. Mikor aztán bement, Lise rákiabált:

- Hallod-e, ha beszélni akarsz a legényeiddel, azon légy, hogy ne az ablak alatt ácsorogjatok.

Nyakas is otthon volt, éppen egy kerti kést fent, és hallotta a kiabálást.

- A legényeim... a legényeim... - felelt Françoise. - Akad belőlük a háznál is, több, mint kellene! És tudok egyet, csak egy szavamba kerülne, s az a disznó nem az ablak alatt ácsorogna, hanem az ágyadba feküdne velem!

A Nyakasra tett célzás Lise-t teljesen kihozta a sodrából. Egyetlen kívánsága volt már régóta, hogy kitehesse a házból a húgát, s akár a vagyont is elfelezte volna, csak békessége legyen. Ezért verette magát az urával, aki éppen fordítva akarta, kitartott amellett, hogy ravaszkodik, ameddig csak lehet; no és míg neki is, a lánynak is megvan, ami ehhez kell, azt a reményt sem adta fel, hogy egyszer majd vele hálhat. Lise-t meg, akit bántott, hogy nem a maga asszonya a házban, most már valami furcsa féltékenység is gyötörte, pedig csak hogy vége legyen már a veszekedéseknek, azt sem bánta volna, ha a férje lefekszik a húgával. Közben mégis dühöngött, hogy az ura így meg van veszekedve ezért a kurváért, s már gyűlölte a lány fiatalságát, kemény kis kebleit s a feltúrt ruhaujj alól kilátszó fehér karját. Ha egyszer ő kész arra, hogy akár a gyertyát tartsa, akkor a férfi legalább tegye tönkre mindezt, legszívesebben ő maga is ütötte-verte volna a lányt, nem mintha szenvedett volna az osztozkodás gondolatától, az kínozza csak, hogy elmérgesedő vetélkedésükben a húga az erősebb, hogy az több örömet tudna nyújtani.

- Te rongy! - üvöltötte. - Te hecceled!... Ha nem lógnál örökké a nyakán, nem futna az után a semmi feneked után, hiszen alighogy a pelenka lekerült róla! Mondhatom, gyönyörű dolog!

Françoise falfehér lett, úgy feldühítette ez a hazugság. Higgadtan, hideg haraggal felelt:

- Na jó, most már torkig vagyok... Két hetet várj, aztán soha többé nem zavarlak, ha csak ez kell. Igen, két hét múlva huszonegy éves leszek, és megyek innen.

- Ó, szóval nagykorúságot akarsz, szóval azt számolgatod, hogyan tégy bennünket tönkre!... Jól van, te pizok, de nem két hét múlva, most azonnal mész!... Hallod? Kotródj!

- Megyek... Macqueron úgyis keres valakit. Szívesen odavesz. Jó éjszakát!

És Françoise ment, több szót nem vesztegetett az ügyre, egyéb nem is történt köztük. Nyakas odavágta a kést, amit élesített, s ugrott, hogy egy-két pofonnal békességet teremtsen, és ismét észhez térítse őket. De elkésett, és dühében már csak a felesége képébe vágatott úgy, hogy eleredt az orra vére. Az istenit ennek az asszonynépségnek, ettől félt, ennek állta útját olyan hosszú időn át, s most tessék, a madárka elrepült, kezdődik egy csomó disznóság! S szinte látta, hogy minden kicsúszik a kezéből, a lány, a föld.

- Macqueronhoz is utána megyek! - ordította. - Majd én megmutatom, hogy visszajön, ha másképp nem, hát a fenekibe rugdosok, úgy terelem haza!

Macqueronnál ezen a vasárnapon minden a feje tetején állt. Odavárták az egyik képviselőjelöltet, Rochefontaine-t, a châteauduni építőművek tulajdonosát. A legutóbbi ülészak alatt kiábrándultak Chédeville-ből, egyesek azt mondták, hogy orléanistákkal barátkozik, mások meg azt beszélték, hogy valami szerelmi históriával botránkozta meg az udvart, egy asszonyt emlegettek, a képviselőház egyik teremőrének a feleségét, aki bolondult utána, pedig már jól benn volt a korban. Akárhogy is volt, a megyefőnök már nem támogatta a távozó képviselőt, az ellenzék volt jelöltje Rochefontaine mellé állt, akinek az üzemét nemrégiben

látogatta meg egy miniszter, s aki a császár által nagyon figyelemre méltónak mondott értekezést írt a szabad kereskedelemről. Chédeville-t bántotta ugyan, hogy így cserbenhagyták, jelöltségét mégsem adta föl, képviselői mandátum nélkül nem boldogult volna különböző manipulációival, az elzálogosított, félig tönkretett Chamade-tanya bérleti díjából pedig már nem sokra futotta. Így aztán furcsamód megfordult a helyzet: a nagybirtokos független jelöltként indult, a nagyiparos pedig a hivatalos körök jelöltje lett.

Hourdequin, noha Rognes bírása volt, kitartott Chédeville mellett; elhatározta, hogy figyelembe sem veszi a felsőbb utasításokat, sőt készen állt a nyílt harcra is, ha a helyzet odáig fajulna. Először is nem tartotta volna tisztességesnek, hogy a megyefőnök minden intésére forgolódjék, mint valami szélkakas, ezenfelül meg végül is úgy vélte, hogy a mezőgazdasági válság okozta összeomlásban az ő érdekeit nem a szabad kereskedelem, hanem a védővám hívei képviselik. Egy idő óta a gazdaságával járó gondok tetézték a sok bosszúságot, amit Jacqueline okozott, és vajmi keveset törődött a község háza ügyeivel, Macqueronra, a helyettesére bízta a folyó ügyek intézését. Mikor aztán a választásokban való érdekeltsége miatt újból átvette az elnökséget az üléseken, meghökkenve tapasztalta, hogy a tanácsban milyen rebellis, milyen mereven ellenséges légkör fogadja.

Elérte a célját Macqueron aknamunkája, melyet igazi paraszti furfanggal vitt végbe ez a meggazdagodott, elrenyhült ember, aki naphosszat csak ténfergett. Mindig piszkos volt, elhanyagolt; urizálás közben úgy unatkozott, hogy majd belepusztult, s lassanként kifejlődött benne a nagy ambíció, hogy bíró lehessen, végül is ez a törekvés lett élete egyetlen öröme. Kihaználva a rognés-iak velük született gyűlöletét a hajdani uraságak és a burzsuj fia ellen, aki ma a földet birtokolja, kikezdte Hourdequin tekintélyét. Mert az szent igaz, hogy a családja ingyen jutott a földhöz! Voltaképpen lopták a forradalom alatt, mert persze egy szegény ördög sohasem használhatja ki a jószerecsét, ez is csak a gazdagokat szolgálja, akik már nem is győzik bezsebelni a pénzt! Na és micsoda disznóságok mennek végbe a Borderie-n! Szégyen, kész szégyen ez a Cognette, akit a gazda maholnap már a béresek szalmazsákjéről szed föl, hát egy ilyen kell neki? Ez most mind eszükbe jutott, s kíméletlen szavakkal, szörnyülködve emlegették föl még azok is, akik maguk is megromlottak vagy eladták volna a lányukat, ha megérte volna. A községi elöljárók végül is azt mondogatták, hogy a burzsuj maradjon csak a burzsujokkal, lopjon, paráználkodjon azokkal, de egy parasztközség jó vezetéséhez paraszt kell bírónak.

Hourdequin meghökkent, mikor először ütközött ellenállásba náluk, éppen a választások ügyében. Mikor ugyanis Chédeville-ről beszélt, valamennyiük arca megfagyott. Macqueron meg, amikor látta, hogy a bíró hú marad a kegyvesztett jelölthöz, azt gondolta magában, hogy itt, ezen a területen könnyű dolga lesz, itt a nagyszerű alkalom arra, hogy kibuktassa Hourdequint. Így persze Rochefontaine-t, a megyefőnök jelöltjét támogatta, s mellét verve kiabálta, hogy minden kormányhú embernek melléje kell állnia. Ez a színvallás elég is volt, az elöljárókat nem kellett kioktatni, mert féltükben, hogy kiseprűzik őket, mindig oda álltak, ahol a hatalom volt, elszántan mindig a legerősebb, a győztes mellé csatlakoztak, csak maradjon minden a régiben, csak nehogy olcsó legyen a gabona! Delhomme, a tisztességes, az igazságos is így gondolkozott; s ez Macqueron táborába vonzotta Clou-t meg a többieket is. S ami végképp lehetetlenné tette Hourdequin helyzetét: az egyetlen Lengaigne állt mögéje, elkeseredésében, hogy Macqueron olyan fontos személyiséggé lett. A rágalmak is megtették a magukét; azt suttogták Hourdequinről, hogy „vörös”, hogy azok közé a bitangok közé tartozik, akik köztársaságot akarnak, csak hogy a paraszt torkára kerüljön a kés. Azt gondolván, hogy a plébániát a bíróhelyettesnek köszönheti, még a sok mendemondától rémült Madeline abbé is azt ajánlgatta híveinek, hogy Rochefontaine-ra szavazzanak, noha a püspök titkon Chédeville mögött állt. Végképp mégis akkor ingott meg a bíró helyzete, amikor elterjedt a hír, hogy a Rognes-ből Châteaudunbe vezető, oly sokat vitatott út építésére megszavazott állami támo-

gatás felét zsebre vágta. Hogy hogyan? Erről már nem szólt a fáma, a ködös és gyalázatos pletykahadjárat beérte ennyivel. Ha Macqueront kérdezték efelől, a bíróhelyettes riadt, fájdalmas és tartózkodó képet vágott, mint akit bizonyos szempontok hallgatásra kényszerítenek: tudniillik ő találta ki az egész ügyet. Egyszóval nagy izgalomban volt a falu, a községtanács két pártra oszlott, egyik táborhoz tartozott a bíróhelyettes meg Lengaigne kivételével valamennyi elöljáró, a másokhoz meg a bíró, aki csak ekkor ébredt rá a helyzet súlyosságára.

Két héttel korábban Macqueron Châteaudunbe ment, csakis azért, hogy Rochefontaine előtt hajbókoljon. Esedezve kérte, ha Rognes-ba jönne, nehogy másutt szálljon meg, mint nála. Így aztán ezen a vasárnapon ebéd után a kocsmáros minden pillanatban kiállt az útra, leste, jön-e a jelöltje. Szólt Delhomme-nak, Clou-nak meg a többi községi elöljárónak is, akik egy liter bor mellett várakoztak. Az öreg Fouan és Bécu is ott volt, kártyáztak, és Lequeu, a tanító is, aki buzgón elmélyedt a magával hozott újságban, mint akinek soha eszébe se jut az ital. Két vendég azonban gondot okozott a kocsmárosnak: Jézus Krisztus és barátja, az útszéli csavargóvá züllött munkás. Egy üveg pálinka mellett ültek, összehajolva, csúfondáros képpel. Macqueron sanda pillantásokat vetett rájuk, nem tudta, hogyan tegye ki a szűrüket, mert szokásuktól eltérően most nem ordítottak a bitangok, éppen csak úgy tettek, mint akik füttyülnek az egész világra. Három óra volt. Rochefontaine két órára ígérkezett Rognes-ba, de még mindig nem érkezett meg.

- Coelina! Hoztál föl bordeaux-it, hogy mindjárt megkínálhassuk egy pohárral? - kérdezte Macqueron nyugtalanul a feleségét.

Coelina éppen kiszolgált, s bosszúsan intett, hogy elfelejtette, mire a kocsmáros maga szaladt a pincébe. A szomszédos helyiségben volt a szatócsüzlet, melynek örökké tárt ajtaja mögött Berthe finom bolti kisasszony módjára szalagokat mutatott három parasztasszonynak, Françoise, aki már megkezdte a munkát Macqueronnál, noha vasárnap volt, a polcokat törölgette. A népszerűséget hajhászó bíróhelyettes habozás nélkül magához vette Françoise-t, hízelgett neki, hogy a lány nála keresett menedéket. A felesége úgysis segítséget keresett. Ő majd kosztot, kvártélyt ad a lánynak, míg össze nem békíti Nyakasékkal; Françoise kijelentette ugyanis, hogy megöli magát, ha visszakényszerítik.

Egyszerre csak fogat állt meg az ajtó előtt, két pompás perche-i volt elibe fogva. Rochefontaine érkezett meg, egyedül szállt ki a kocsból, csodálkozva és sértődötten, hogy nem várják. Tétovázott, hogy bemenjen-e a kocsmába, mikor Macqueron a két kezében egy-egy palackkal felért a pincéből. Hirtelenében nem tudta, mihez kezdjen az üvegekkel, zavartan, valósággal kétségbeesve dadogta:

- Jaj, uram, bocsánat, elnézést... Két óra óta várom, ki sem moccantam, s tessék, most, hogy egy pillanatra lementem... Igenis, parancsoljon... Szíveskednék megköstolni egy pohárral, képviselő út?

Rochefontaine, aki még csak jelölt volt, s igazán meghatódhatott volna a szerencsétlen zavarától, hirtelen mintha még jobban bosszankodott volna. Alig harmincnyolc éves, magas férfi volt, rövidre nyírt hajjal, szögletesre vágott szakállal, korrekt, de nem előkelősködő öltözkömben. Ridegen és kurtán, erélyes hangon beszélt, mindenképpen látszott rajta, hogy parancsoláshoz szokott, és hogy üzemének ezerkétszáz munkását mindenkor engedelmességre tudja szorítani. Azt a benyomást keltette, mint aki elhatározta, hogy ezekkel a parasztokkal sem fog kesztyűs kézzel bánni.

Coelina és Berthe elibe sietett, a lány kék árnyékos világos szeme merészen rászegeződött.

- Szíveskedjék befáradni, tiszteljen meg bennünket, uram!

Az meg egyetlen szempillantással megforgatta, fölmérte, átlátott rajta.

Mégis bement, de állva maradt, nem fogadta az elibe tolt széket.

- És itt vannak az előljárárságbeli barátaink - folytatta Macqueron, aki közben visszanyerte lélekjelenlétét. - Nagyon boldogok, hogy megismerhetik önt, ugyebár, uraim, nagyon örülnek?

Delhomme, Clou és a többiek felálltak, meghökkentette őket Rochefontaine ridegsége. S mélységes csöndben hallgatták mindazt, amit el akart nekik mondani, a császárral együtt vallott nézeteit, s főként haladó elveit, melyekkel a kormányzat kegye folytán neki kell felváltania a régi jelölt helytelen nézeteit, aztán ígéretet kezdett, ígért utakat, vasutakat, csatornákat, igen bizony, egy csatornát, mely átszeli a Beauce-t, hogy végre csillapíthassa több évszázados szomját. A parasztok álla leesett. Mit beszél ez? Víz a mezőkre? Aztán folytatta, a végén fenyegetőzött, a hatóságok szigorával, az időjárás viszontagságaival fenyegette mindazokat, akik ellene szavaznak. Összenéztek. Na, ez jól kézbe kapja őket, jó lesz vele barátságban lenni!

- Igen, persze - ismételte Macqueron a képviselőjelölt minden mondata után, noha kicsit nyugtalanította barátságatlan magatartása.

Bécu azonban helyeslése jeléül nagyokat bólogatott erre a katonás beszédre; az öreg Fouan meg elkerekedett szemmel nézte, mintha csak azt mondta volna: ez aztán az ember! S még a rendszerint oly közömbös Lequeu képe is kivörösödött, bár senki sem tudta volna megmondani, örül-e vagy dühöng. Csak a két rongyember, Jézus Krisztus meg a barátja mutatott teljes megvetést, csak ők fölényeskedtek, olyannyira, hogy a vállukat vonogatták s röhögtek.

Rochefontaine, mihelyt befejezte a mondanivalóját, az ajtó felé indult. A helyettes bíró fölajdult.

- Hogyan, uram, hát nem tisztel meg azzal, hogy megiszik nálunk egy pohárral?

- Nem, köszönöm, máris elkéstem... Várnak Magnolles-ban, Bazoches-ban, meg még hús helyen. Jó estét!

Berthe-nek hirtelen elment a kedve attól, hogy kikísérje, s mikor visszament a boltba, odaszólt Françoise-nak:

- Nahát, micsoda udvariatlan alak! Én bizony a másikat választanám, az öreget!

Rochefontaine éppen beszállt a hintájába, mikor ostorpattogás hangzott fel. Hourdequin érkezett szegényes egyfogatúján, melyet Jean hajtott. A bíró csak véletlenül értesült a nagyiparos rognés-i látogatásáról, az egyik kocsisa találkozott az úton a hintóval, attól tudta meg, s most idesietett, hogy szemtől szembe lássa a veszélyt. Nyugtalan volt, már csak azért is, mert egy hét óta sürgette Chédeville-t mutatkozzék már a faluban, de hiába, nem tudta elcsalogatni, nyilván valami szoknya miatt, talán éppen a teremőr szép felesége mellől nem volt hajlandó elmozdulni.

- Nicsak, kit látok! - kiáltott vígan Rochefontaine-nak. - Nem is tudtam, hogy már a vidéket járja.

A két kocsi szorosan egymás mellett állt. Egyikük sem szállt ki, s miután egymás felé hajolva kezét ráztak, néhány percig beszélgettek. Ismerték egymást, egyszer-kétszer együtt ebédeltek a châteauduni polgármesternél.

- Ön tehát ellenem van? - kérdezte hirtelen Rochefontaine a maga nyers módján.

Hourdequin, tekintettel bírói tisztére, nem akart egész nyíltan fellépni, s most látva, hogy ennek az ördögös embernek milyen jó besúgóí vannak, egy pillanatra zavarba jött. De ő sem volt gyenge legény, s hogy a beszélgetés baráti fordulatot vegyen, vidáman válaszolt:

- Nem vagyok én senki ellen, csak éppen magam mellett vagyok... Az az én emberem, aki megvéd. Mert gondolja csak meg, hogy a búza ára tizenhat frankra esett, vagyis pontosan annyiért tudom eladni, amennyibe nekem van! Akár ne is nyúljon kapához, kaszához, csak forduljon föl az ember!

Rochefontaine azonnal tűzbe jött.

- No persze, védővám kellene, ugye? Hogy kitiltsák a külföldi búzát, különadókkal sújtsák a behozatalt, hogy a francia búza ára kétszeresére emelkedjék?! Akkor aztán ki lehetne éheztetni Franciaországot, húsz sou-t lehet elkérni a négyfontos kenyérért, a szegény meg ugye vesszen éhen!... De miként lehetséges, hogy egy olyan haladó gondolkozású ember, mint ön, vetemedjék arra, hogy még ilyen szörnyűségekről álmodozik?

- Haladó, haladó - mondogatta kedélyesen Hourdequin -, persze hogy haladó gondolkozású vagyok, csak hogy ez nagyon sokba van nekem, alighanem hamarosan le kell mondanom erről a luxusról... A gépek, a műtrágya, meg ezek az új módszerek, tudja, kérem, mindez nagyon szép, nagyon okos, csak egy baj van vele, hogy az épkezlab logika szerint tönkremegy rajtuk az ember.

- Mert ön türelmetlen, mert kifizetődő és gyors eredményeket vár el a tudománytól, mert kedvét szegik az elkerülhetetlen próbálkozások, már a bebizonyított igazságoknak sem hisz, és mindent kétségbe von!

- Ez bizony lehetséges. Ezek szerint én voltaképpen csak kísérleteztem. No, ezért még kitüntetést is kaphatok, csak hogy aztán akadjon olyan jó bolond, aki folytatja!

Hourdequin hatalmasat nevetett saját tréfáján, melyet perdöntő érvnek vélt. Rochefontaine indulatosan válaszolt:

- Szóval ön azt szeretné, hogy a munkás éhen halljon?

- Bocsánat, én azt szeretném, hogy a paraszt élhessen.

- Én azonban, aki ezerkétszáz munkást foglalkoztatok, nem emelhetem a bérüket, mert csődbe jutnék... Ha a búza harminc frank lenne, nézhetném, hogy hullanak, mint a legyek.

- No és én? Nekem talán nincsenek béreseim? Mikor a búza mázsája tizenhat frank, összébb húzzuk a nadrágszíjat, s aztán mifelénk is akadnak szerencsétlen ördögök, akik az árokparton fordulnak föl.

Aztán továbbra is nevetve, még hozzátette:

- Persze mindenki csak a magáét fújja... Ha olcsón adom a kenyeret, Franciaország mezőgazdasága kerül csődbe, ha meg drágán adom, az ipar adja be a kulcsot. Ha a munkás több bért kap, drágulnak az ipari termékek, drágábban veszem a szerszámokat, a ruhámat meg ezer mindenfélét, amire szükségem van... Na, szép kis kátyú ez, alighanem a nyakunkat szegjük miatta!

Szemtől szemben állt, egymást fürkészte a két ember: a gazda és az iparos, a védett mezőgazdaság és a szabad kereskedelem híve, az egyik színlelt kedélyeskedéssel, a másik meg vakmerően leplezetlen ellenérzéssel. A modern idők hadiállapotának kifejezése volt ez, a kor gazdasági csatája az életért vívott harcot jelentette.

- Majd rákényszerítjük a parasztot, hogy enni adjon a munkásnak! - mondta Rochefontaine.

- Akkor azon legyen, hogy először is a parasztnak jusson kenyér! - hangzott Hourdequin válasza.

Végre kiugrott a kocsijából, a képviselőjelölt meg valamelyik falu nevét bökte oda a kocsisának, mikor Macqueron, akit módfelett bosszantott, hogy tanácsbeli barátai a küszöbre seregettek, s mindezt végighallgatták, elkiáltotta magát, hogy most aztán mindenki igyék egy pohárral. A képviselőjelölt azonban megint csak visszautasította a kínálást, egyikőjükkel sem fogott kezét, hátradőlt hintájában, s a két jó állású perche-i nagy patkócsattogatással elindult.

A túlsó sarkon Lengaigne állt a kapujában, borotvát fent, s végignézte az egész jelenetet. Kihívóan nevetett, s a szomszédjának címezve jó hangosan kiabálta:

- Nyald ki a fenekem, s aztán köszönd meg szépen!

Hourdequin viszont bement Macqueronhoz, s elfogadott egy pohár bort. Jean, mihelyt a gyeplőt az egyik ablakszárnyhoz kötötte, követte a gazdáját. Françoise intett neki, hogy jöjjön be a boltba, s itt elmesélte, hogyan, miért is jött el hazulról; Jean meg úgy felindult, annyira félt, hogy hírbe hozza a lányt, hogy halkan mindössze annyit mondott, találkozniuk kellene, hogy mindent megbeszélhessenek, majd rögtön visszament a kocsmába, s leült az egyik padra.

- Az istenfáját, mondhatom, jó gyomruk van, ha mégiscsak erre az ifjoncra akarnak szavazni!
- kiáltotta Hourdequin, a poharát letéve.

Roche-fontaine-nal való eszmecseréje után úgy döntött, hogy nyíltan felveszi a harcot, még akkor is, ha ő marad alul. S most már nem kímélte. Hasonlítsák csak össze Chédeville-lel, az milyen derék ember, az nem hordja fönn az orrát, mindig készségesen segít, szóval igazi régi francia nemesúr! És nézzék meg ezt a pökhendi karót, ezt az újsütetű, mai fajta milliost, aki csak pöffeszkedve pillant le rájuk, még csak annyira sem ereszkedik le, hogy megköstolná a borukat, talán bizony fél, hogy megmérgezik? Észnél legyenek! Ilyet már mégsem lehet csinálni, ki olyan bolond, hogy jó lovat cserél egy gebére!

- Voltaképpen mi bajuk van Chédeville úrral? Már évek óta a képviselőnk, s mindig tisztelegéssel elvégezte, amit rábízunk... S most szélnek eresztenék egy ilyen jöttmentért, akit a legutóbbi választásokon, mikor a kormánypárti jelölt kibuktatta, még úgy emlegettek, mint valami sehonnait! A kutyafáját, de rossz az emlékezőtehetségük!

Macqueron nem akart színt vallani, úgy tett, mintha a feleségének segítene a kiszolgálásban. A parasztok mind figyelmesen hallgatták, de arcuk kifejezéstelen volt, egy rezzenéssel sem árulták el, hogy mit gondolnak magukban. Végül is Delhomme válaszolt:

- Hát nem ismerhetünk mindenkit annyira!

- De most már ismerik, megismerhették ezt a fickót! Hallották, mit mondott: olcsó búzát akar, s megszavazza, hogy külföldi gabonát hozzanak be, és azzal szorítsák ki a hazait! Már elmagyaráztam maguknak, ez a katasztrófát jelentené... S csak nem olyan ostobák, hogy elhiggyék neki a többit, a szép ígéreteket! Na, csak szavazzanak rá, majd aztán kapnak tőle valamit, azt, hogy füttyül magukra!

Halovány mosoly jelent meg Delhomme cserzett képén. Egyenes és lomha értelmének minden ravaszága benne volt döcögő mondataiban: - Ő mondja, amit mond, mi meg elhiszük, amit elhiszünk... Akár ő, akár egy másik, hát, istenem... Mert, kérem, mi csak egyet akarunk, legyen erős a kormány, hogy kezében tudja tartani a dolgokat, és ugye mégis így a legbiztosabb, a legokosabb, ha azt a képviselőt küldjük a kormánynak, akit akar... Nekünk elég, ha tudjuk, hogy ez a châteauduni úr a császár barátja.

Ez már váratlanul érte Hourdequin, s először szólni is alig tudott. De hiszen azelőtt Chédeville-re mondták, hogy a császár barátja! Ó, ez a szolgafajzat, ez mindig azt vallja urának, aki ostort és kenyeret mutat neki, még ma is örökletes önzésben és meghunyászkodásban él, csak a mindennapi érdekli, azontúl nem lát, nem ért semmit.

- Úgy is jó: de a kutya istenit, fogadom, hogy odavágom a lemondásomat még aznap, hogy Rochefontaine-t megválasztják, oda én! Hát pojácának néznek engem, akit ide-oda lehet rángatni... Esküszöm, maguk akár azokkal a bitang republikánusokkal fújnának egy követ, ha éppen azok ülnének a Tuilériákban!

Macqueron szeme felvillant. Na végre! Ez is megvan, a bíró aláírta bukását; mert amilyen népszerűtlen, ez a fogadkozása elég lesz ahhoz, hogy az egész vidék Chédeville ellen szavazzon.

E pillanatban Jézus Krisztus felröhögött, olyan hangosan, hogy mindnyájan odanéztek. Már meg is feledkeztek róla, pedig a barátjával együtt most is ott ült a sarokban. Az asztalra könyökölt, állát a tenyerébe támasztotta, röhögve, megvetően nézte az összegyűlt parasztokat, és hangosan mondogatta:

- Gyáva csürhe! Gyáva csürhe!

Nyakas éppen erre a szóra lépett be. Éles szeme már az ajtóból felfedezte Françoise-t, s nyomban észrevette azt is, hogy Jean a fal mellett ül, figyel, a gazdáját várja. Jó, szóval a lány meg a legénye itt vannak, majd meglátjuk, mi lesz.

- Na és itt az öcsém, a leggyávabb valamennyi között! - ordította Jézus Krisztus.

A parasztok fenyegetően dűnnyögtek, hogy kiverik innen ezt a nagyszájút, mikor rekedt, külvárosi hangján közbeszólt Tarack is, aki végigvitázta Párizs minden szocialista gyűlését.

- Tartsd a pofád, öcskös! Nem olyan hülyék ezek, amilyenek kinéznek... Ide hallgassatok ti is, figyeljete ide, parasztok, aztán mit szólnátok hozzá, ha ide szemben, a községháza ajtajára kiraknának egy hirdetményt jó nagy betűkkel, hogy: a párizsi forradalmi kommün rendeletéből! Primo: minden adó eltöröltetett, szekundo: a kötelező katonai szolgálat eltöröltetett... Na, mit szólnátok ehhez, földtúrók?

A hatás olyan döbbenetes volt, hogy Delhomme, Fouan, Clou meg Bécu elkerekedett szemmel csak bámult, Lequeu leeresztette az újságját, Hourdequin meg, aki már éppen elmenőben volt, visszafordult, Nyakas pedig, Françoise-ról megfeledkezve, leült az egyik asztal sarkához. Valamennyien ezt a rongyost, ezt az országúti csavargót nézték, a vidék rémét, aki tolvajlásból, kicsikart alamizsnákból élt. A múlt héten elkergették a Borderie-ből, ahol az esti szürkülettel jelent meg, mint valami kísértet. Ezért szállt meg annál a senkiházi Jézus Krisztusnál, ahonnan talán már holnap odébáll.

- Úgy nézem, ez tetszene nektek - tette hozzá nagy vidáman.

- Ez már igen, az istenit! - mondta Nyakas őszintén. - Hiszen ha meggondolom, csak tegnap volt, hogy megint pénzt vittem az adószedőhöz! Az ember sohasem ér a végére, még a bőrünket is lenyúznák!

- Hogy a fenébe ne! Persze hogy jó lenne, ha nem kellene néznünk, hogy a fiaink sorban elmennek! Fizettem, hogy Nénesse-t felmentsék, én aztán tudom, mibe kerül ez! - mondta Delhomme.

- És tudjuk, hogy ha nincs módunkban fizetni, viszik, aztán megölik őket - tette hozzá Fouan.

Tarack bólogatott, és diadalmasan nevetett.

- Na most látod, hogy nem is olyan hülyék ezek a földtúrók - mondta Jézus Krisztusnak.

Aztán ismét a parasztokhoz fordult:

- Azt dudálják a fülünkbe, hogy maradiak vagytok, hogy miattatok nem lehet megcsinálni... Maradiak? Persze, maradian ragaszkodtok az érdekeitekhez, azt meghiszem! Hagynátok ti, hogy csináljuk, meg segítenétek is mindenben, mikor a ti hasznotokról van szó! Hát nem? Hogy megmaradhasson a pénzetek, itthon maradjanak a gyerekeitek, azért ti is csinálnátok egyet-mást, ugye?... Mert nagy marhák lennétek, ha nem!

Valamennyien abbahagyták az ivást, durva vonásaikon valami szorongás látszott. Tarack meg csúfondárosan folytatta, előre mulatott azon, hogy mennyire megdöbbeneti majd őket.

- Ezért aztán nyugodt vagyok, hiszen ismerlek én benneteket, mióta kövekkel dobáltok, úgy kergettek el a kaputok előtt... Ahogy ez a kövér úr mondta, mellénk álltok ti, a vörösök, a földosztók mellé, ha mi leszünk a Tuilériákban!

- Azt már nem! - kiáltotta egyszerre Nyakas, Delhomme és a többiek mind.

Hourdequin, aki figyelmesen hallgatta, most vállat vont.

- Hiába koptatja a nyelvét, jóember!

Tarack azonban a hívő rendíthetetlen bizakodásával egyre csak mosolygott. Hátradőlt, a falnak támaszkodott, könnyedén ingatta magát, mintha egyik vállát, aztán meg a másikat dörzsölné a falhoz, csak úgy, ösztönösen. S tovább beszélt róla, erről a forradalomról, melynek titokzatos, alig-alig értett hírével sorra rémítette a tanyákon a gazdákat és a cselédséget. A párizsi bajtársak mindenekelőtt magukhoz ragadják majd a hatalmat: lehet ám, hogy ez az egész simán lezajlik, s kevesebb embert kell agyonlőni, mint gondolnák, az egész vircsaft összeomlik önmagától, olyan rothadt. Aztán mikor már feltétlen urak lesznek, bizony, még azon a napon megszüntetnek mindenféle járadékot, kézbe veszik a nagy vagyonokat, úgyhogy minden pénz, minden munkaeszköz ismét a nemzet tulajdonába megy át, s megszerveznek egy új társadalmat, egy óriási pénzügyi, ipari és kereskedelmi céget, megszervezik a munka és a jólét ésszerű elosztását. A földtulajdon kisajátításával kezdik, elveszik a földet...

- Azt próbálják meg! - szakította félbe Hourdequin. - Vasvillával fogadnák magukat, egyetlen paraszt sem adná egy talpalatnyi földjét sem!

- Nem mondtam én egy szóval sem, hogy a szegényeket sanyargatnánk! - vágott vissza csúfolódva Tarack. - Nagy hülyék lennének, ha magunkra haragítanánk a kisembereket... Azt már nem! Eleinte nem nyúlnánk azoknak a szánni való ördögöknek a földjéhez, akik belegebednek a pár holdjuk művelésébe... Csak a magafajta hizott uraságok kétszáz hektárját vesszük majd el, azokét, akik mások verejtéke árán szerzik a pénzt... Na, az istenit, kötve hiszem, hogy a szomszédjai nagyon sietnének vasvillával védeni magát! Nagyon is boldogok lesznek majd!

Macqueron felröhögött, mintha tréfára venné az egészet, valamennyien vele nevettek, s a sápadozó földbirtokos az ősi gyűlölet szelét érezte: igaza van ennek a csavargónak, ezek közül a parasztok közül egyetlenegy sem, még a legtisztességesebb sem átallná, hogy segítsen a Borderie kirablásában.

- Akkor hát én, akinek körülbelül tíz holdja van, én megtarthatom a földem? Nekem meghagyják? - kérdezte Nyakas komolyan.

- Hát persze, cimbora... Csakhogy később, mikor majd látja, milyen eredményeket érnek el a nacionalizált birtokok, anélkül, hogy hívják, egész biztosan jön majd maga is, aztán kéri, hogy a maga földjét is csatolják a többihez... Nagy területeken folyik majd a földművelés, sok pénzzel, gépekkel meg minden egyébvel, ami hasznosat csak kitalálhat a tudomány. Én nem nagyon igazodom ki ezeken a dolgokon, de csak hallanák, mikor azok a párizsiak beszélnek erről, azok aztán jól el tudják magyarázni, hogy a földművelést megette a fene, ha a paraszt

nem szánja el magát arra, hogy így csinálja!... De az ám, maguktól, önszántukból adják majd a földjüket.

Nyakas csak intett, hogy ebből aztán egy szót sem hisz el, ezt már nem is értette, de megnyugodott, ha egyszer tőle semmit sem akarnak, hát rendben van; Hourdequin viszont most, hogy ez a fickó a nagygazdaság előnyeit próbálta elmagyarázni, megint kíváncsi lett, s türelmesen hallgatta. A többiek, mintha cirkuszban lennének, várták, mi lesz a vége. Lequeu színtelen arca vérvörös lett, s kétszer is nyitotta már a száját, hogy közbeszól, de óvatos ember lévén, mind a kétszer lenyelte a mondanivalóját.

- Na és mi lesz az én részemmel? - rikkantott hirtelen Jézus Krisztus. - Mindenkinek legyen meg a magáé! Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!

Tarack hirtelen dühbe gurult, emelte a kezét, mintha meg akarná pofozni a cimboráját.

- Nem hagynál békén a szabadságoddal, egyenlőségeddel meg testvériségeddel?... Hát kinek kell szabadság? Micsoda hülyeség! Talán azt akarod, hogy a burzsujok megint zsebre rakjanak bennünket? Nem, nem, akarja a nép vagy nem akarja, ráerőltetjük a boldogságot!... Szóval te csak egyenlőséget akarsz magadnak, kiegyeznél azzal, hogy egyenlő lehetsz a végrehajtóval! Te buta ökör, te! 48-ban ezeket a dajkameséket vették be a republikánusaid is, aztán el is fuserálták az egészet!

Jézus Krisztus csüggedten jelentette ki, hogy ő a nagy forradalom híve.

- Na, elegendem van már belőled! Tartsd a pofád... Nyolcvankilenc meg kilencvenhárom kell neked; aha, mindig ezt dudálják, mindig ezzel a hazugsággal szédítik a fejünket! Mit számít ez a semmi tréfa, ez a gyerekjáték ahhoz képest, amit ezután kell megcsinálni? Majd láttok csodát, ha a nép lesz az úr, s erre nem is kell sokáig várni, mert recseg-ropog minden, s tudd meg, hogy a mi századunk alaposabb felfordulással végződik, mint az előző! Csuda tisztogatás lesz itt, olyat még nem látott a világ!

Valamennyien megborzongtak, még az a részeges Jézus Krisztus is ijedten retirált, az már neki sem volt ínyére, hogy ezentúl nem testvérek az egyenlőségben. Jean eddig érdeklődve figyelt, de most ő is dühösen intett. Tarack azonban felállt, a szeme parázslott, arcán prófétai önkívület lángolt.

- S ennek így kell lenni, ez elkerülhetetlen, mint ahogy a földobott kő is visszahull, akármit tegyenek is!... És többé szó sem eshet dajkamesékről, túlvilágról, jogról, igazságról: soha senki sem látta se ezt, se azt, ahogy az Istent se látta senki! Csak abban hiszünk, amit valamennyien tudunk, hogy boldogok akarunk lenni!... Na ugye, emberek, ugye, hogy egyetértünk majd mindahányan; ha arról lesz szó, hogy mindenki annyit markoljon, amennyit csak bír, s méghozzá a lehető legkevesebb munka árán! A gépek dolgoznak majd helyettünk, mi egyszerűen csak felügyelünk rájuk, a munkaidőnk nem lesz több, mint napi négy óra, de talán eljutunk odáig, hogy szépen ölbe tesszük a kezünket. És akkor majd minden bokorban öröm terem, minden szükséglet jogos lesz, mind kielégül, igen, lesz hús, bor, nő, háromszor annyi, mint ma, mert erősebbek leszünk, mert háromszor annyit bírunk! Nem lesz többé szegénység, betegség, öregség, mert mindent jobban szerveznek meg, mert az élet nem lesz olyan nehéz, és lesznek jó kórházak, jó menházak! Paradicsom lesz ez a föld, az egész tudomány azt szolgálja majd, hogy minden szépen menjen, s végre öröm lesz az élet!

Nyakast elbűvölte, amit hallott, az asztalra vágott, s elordította magát:

- Fenébe az adóval! Fenébe a sorozással! Fenébe minden piszkálódással! Marad az élvezet!... Egyetértetek!

- Hát persze - jelentette ki higgadtan Delhomme -, az ember nem ellensége a saját testének, hogy ezzel ne értsen egyet!

Fouan bólintott, Macqueron, Clou és a többiek is helyeseltek. Csak a felsőbbbségről vallott elveiben megzavart, döbbsent Bécu kérdezte suttogva Hourdequint, vajon nem kellene-e be-dutyizni ezt a bitangot, aki a császár ellen beszél. A földbirtokos azonban egy vállrándítással nyugalomra intette. Ó, hogyne, boldogság! Előbb a jogrend révén akarták elérni, most meg arról álmodoznak, hogy majd a tudomány segítségével jutnak hozzá, így talán logikusabb is, de azért máról holnapra így sem jut ki nekik. És ismét távozni készült, intett Jeannak, aki elmerülten figyelte a vitát; ekkor azonban Lequeu hirtelen engedett a sürgető kényszernek, hogy ő is beleszóljon, mert már mint türtöztetett harag fojtogatta a kikíváncozó szó:

- Föltéve, ha mindannyian fel nem fordulnak, még mielőtt bekövetkeznek, ezek a szépséges dolgok... - jegyezte meg epés hangján - mert felfordulhatnak ám akár az éhségtől, akár a zsandárpuskák golyójától, ha az ínség úgy elveszi az eszüket...

Mindnyájan ránéztek, nem értették.

- Mert az biztos, ha továbbra is Amerikából jön a búza, ötven év múlva egy szál paraszt sem lesz Franciaországban... Vagy talán a mi földünk felveheti a versenyt azzal a földdel? Mire megpróbálkoznánk az igazi földműveléssel, elárasztana bennünket gabonával... Van egy könyvem, az bőven ír erről, megtudhatják belőle, hogy maguknak befellegzett...

Heveskedése közben azonban hirtelen észrevette a riadalmat a feléje forduló arcokon. Még csak a mondatát sem fejezte be, dühös legyintéssel tett pontot szavai után, aztán úgy csinált, mintha ismét elmerülne az újságolvasásban.

- Hát bizony, az amerikai búza lesz az oka, ha nektek befellegzik - jelentette ki Tarack -, hacsak a nép nem veszi kezébe a nagybirtokokat.

- Én meg nem győzőm maguknak mondogatni, hogy nem kell beengedni az amerikai búzát... - fejezte be Hourdequin. - És ezek után, ha elégük van abból, hogy én vagyok a bíró, ha azt akarják, hogy tizenöt frank legyen a búza ára, hát csak szavazzanak Rochefontaine-ra.

Kocsijába szállt, Jean ment utána. Egyetértő tekintetet váltott Françoise-zal, majd mikor ostorával a lóra csapott, odaszólt a gazdájának, s az helyeslően biccentett a szavára:

- Nem jó túl sokat gondolkozni ezeken a dolgokon, az ember csak belebolondul.

A kocsmában Macqueron hevesen suttogott valamit Delhomme-nak, Tarack meg ismét csak olyan képet vágott, mint aki fütyül a világra, felhőrpintette a konykáját, s a megzavarodott Jézus Krisztus rovására csúfolódott, „93-as önagyságának” nevezte. Nyakas közben felriadt tünődéséből, s hirtelen észrevette, hogy Jean elment, viszont Françoise a kocsmajtóban állt, Berthe-tel együtt onnan hallgatta, miről van szó. Bosszankodott, hogy politikával vesztegette az idejét, mikor komoly elintéznivalói vannak. Ezt a mocskok politikát mégis mindig komolyan veszi az ember. Az egyik sarokban hosszú beszélgetést folytatott Coelinával, s az végül rábírta, hogy ne csináljon most rögtön botrányt, jobb lesz, ha Françoise önszántából megy haza, mikor már lecsillapult. Ezután Nyakas is elment, de fenyegetőzött, hogy kötéllel, bottal jön a lányért, ha nem bírják jobb belátásra.

A következő vasárnap Rochefontaine-t képviselőnek választották: s miután Hourdequin elküldte lemondólevelét a megyefőnöknek, Macqueron végre bíró lett, s majd a bőréből bújt ki pimasz diadalmámoreában.

Aznap este rajtakapták Lengaigne-t, hogy győztes konkurrensé ajtajában végzi a dolgát. Ordítva közölte:

- Ott csinálom, ahol akarom, most úgyis a disznók kormányoznak!

Elmúlt a hét, Françoise megmakacsolta magát, hogy nem megy vissza a nővérehez; gyalázatos jelenet zajlott le az úton: Nyakas a hajánál fogva vonszolta, aztán kénytelen volt elengedni, úgy beleharapott a hüvelykujjába. Macqueron végül is megijedt, s maga tette ki Françoise-t a házból, azzal, hogy ő, mint a hatóság képviselője, nem segítheti tovább az engedetlenkedésben.

Éppen akkor ment arra a Néne, s magával vitte Françoise-t. Nyolcvannyolc éves korára is csak annyiban foglalkozott a halál gondolatával, hogy a vagyonával együtt végeérhetetlen pereskedés kínjait hagyja az örökösire: roppant zavaros, kajánul összekavart végrendeletet csinált, melyben azzal az ürüggyel, hogy nem akarja egyik örökösét sem megrövidíteni, egymásra uszította valamennyit. Ilyet csak ő tudott kitalálni: ha már nem viheti magával a vagyonát, legalább legyen meg az az öröme, hogy mérget hagy a hátramaradókra. Így aztán akkor volt a legboldogabb, ha látta, hogy a rokonok egymást marják. Ezért sietett befogadni az unokahúgát, bár fukarsága egy pillanatra már-már visszatartotta ettől, de aztán rögtön eszébe jutott, hogy kis darab kenyérért jól megdolgoztathatja a lányt. Még aznap este fel is mosatta vele a lépcsőket meg a konyhát. És mikor Nyakas jelentkezett, állva fogadta, gonosz, vén ragadozómadár fejét feléje fordította, s a férfi, aki korábban azt mondogatta, hogy mindent összetör Macqueronnál, most csak reszketett, hebegett, megbénította a juss reménysége, nem mert összecsapni a szörnyű Nénével.

- Szükségem van Françoise-ra, magamnál tartom, úgysem szeret nálatok... Különben is nagykorú, számadással tartoztok neki. Erről még beszélünk.

Nyakas dühösen távozott, rettegve gondolt a várható bosszúságokra.

Augusztus közepén, egy héttel később ugyanis Françoise betöltötte a huszonegyedik évét. Ettől kezdve a maga ura volt. De alighanem eben gubát cserélt, hiszen reszketett a nagynénjétől is, és agyondolgozta magát ebben a fukarságtól rideg házban, ahol persze mindennek ragyognia kellett, de úgy, hogy közben sem szappanra, sem kefére nem költöttek: legyen elég a tiszta víz és az ember két keze. Egyik nap úgy megfélemedezett magáról, hogy magot szórt a baromfi elé, a Néne a botjával majdhogy szét nem hasította a fejét. A faluban azt beszéltek, hogy kímélni akarván a lovait, Hilariont, az unokáját fogta az eke elé, s ha ez csak mendemonda volt is, annyi igaz volt, hogy mint az igás állattal, úgy bánt vele, ütötte-verte, agyondolgoztatta, kihasználta baromi erejét, addig hajszolta, míg holtra fáradtan ki nem dőlt; különben is alig adott neki enni, kenyérhéjjal, konyhahulladékkal táplálta, mint a disznaját, az meg rettegve, meghunyászkodva szüntelenül gyötrődött az éhségtől. Mikor Françoise megértette, hogy az egyik igavonó mellett ő lenne a második, már csak egyet akart: mielőbb itt hagyni ezt a házat. S ekkor határozta el hirtelenében, hogy férjhez megy.

Nem akart egyebet, csak valahogy véget vetni mindennek. Inkább megöletné magát, mint hogy egy fedél alatt éljen Lise-zel, hajthatatlan volt az igazságról alkotott felfogásában, mely már gyerekkorában is annyi bajt hozott rá. Csak az ő oldalán van az igazság, dühös volt magára, hogy oly sokáig nyelt; Nyakasról most is hallgatott, kíméletlenül csak a nővéréről beszélt, ha az nem olyan, nyugodtan együtt maradhattak volna továbbra is. Most, hogy ennek vége, de mennyire, hogy vége, már csak egy gondolata volt, hogy megkaphassa a vagyonát, kiadassa velük a jussát. Reggeltől estig ezt hajszolta, s dühöngött, mert végeérhetetlen formalitásokra volt hozzá szükség. Hogyan? Ez az enyém, ez meg a tiéd, hát miért nem lehet három perc alatt végezni az egésszel? Hát már az egész világ összejátszik, hogy meglophassák? Gyanúsította az egész családot, s végül azt gondolta, hogy ebben a dologban csak egy férfi, egy férj segíthet neki. Az igaz, hogy Jeannak nincs talpalatnyi földje sem, s tizenöt évvel idősebb, mint ő. De más legény nem kérte, s Nyakas miatt talán nem is merné egy sem, Rognes-ban

úgy féltek tőle, hogy senki sem akart tengelyt akasztani vele. Meg különben is egyszer már úgy volt Jeannel, igaz, ez nem sokat számít, mert nem lett belőle semmi, de hát igazán kedves meg nagyon becsületes ember. Inkább ő, mint valaki más, ha egyszer úgysem szeret senkit, s ha így is, úgy is férjet akar, mindegy, ki lesz az, fő, hogy megvédje, s hogy Nyakas dühöngjön miatta. Neki is lesz férje, aki csak az övé.

Jean őszinte barátságot érzett a lány iránt. Lecsillapult benne a vágy, hogy megkapja, nagyon lecsillapult, hiszen oly sokáig vágyott rá. De most is oly kedves volt hozzá, mint azelőtt, máris férjének tekintette magát, hiszen elígérkeztek egymásnak. Türelmesen várt a lány nagykorúságáig, nem próbálkozott azzal, hogy kiverje fejéből az elhatározást, hogy várni kell, sőt nem engedte, hogy míg a nővérel van, bármiben is nehezítse a maga dolgát. Most aztán igazán minden amellet szólt, hogy a tisztességes emberek a pártjára álljanak. Nem helyeselte ugyan, hogy oly hirtelen hagyta el a nővére házát, de többször is elmondta neki, hogy a végén mégis neki lesz igaza. És ha az ő ügyükről akar beszélni a lány, hát rajta nem múlik.

Egyik este aztán, mikor a Néne istállója mögött találkoztak, meg is beszéltek az esküvő időpontját. Egy korhadt fakorlát zárta el ott a szűk közt, mindketten erre támaszkodtak, a legény kívülről, a lány belülről, a trágyalé a lábuknál folyt kifelé.

- Hát, Káplár, ha még mindig úgy akarod - mondta a legény szemébe nézve -, most már én sem bánom.

Jean is jól a szemébe nézett, aztán lassú szóval felelt:

- Nem szóltam többször neked, mert még azt hihetted volna, hogy a vagyonod miatt akarom... De igazad van, most már itt az ideje.

Csönd lett. Kezét a lány kezére tette, mely a gerendán nyugodott. Aztán folytatta:

- Aztán a Cognette miatt meg egyet se búsulj, ne is hallgass a szóbeszédre... Már jó három éve, hogy hozzá sem nyúltam.

- Én is csak azt mondom, ne edd magad Nyakas miatt - jelentette ki a lány. - Fűnek-fának meséli a disznó, hogy a szeretője voltam. Talán még te is elhiszed?

- Errefelé mindenki azt hiszi - dünnyögte a legény, hogy kikerülje az egyenes választ.

S minthogy a lány kitartóan nézte, folytatta:

- Igen, azt hittem... S tudod, mit? Meg is értettem, mert ismerem azt a bitangot, nem tehetél mást, beletörődél.

- Ó, megpróbálta az, éppen eleget fogdosott összevissza! De hiszel-e nekem, ha esküszöm, hogy sohasem bírt velem?

- Elhiszem.

S hogy kimutassa örömét, a gerendára könyökölve szorosán átfogta a lány kezét.

Ekkor észrevette, hogy az istállóból folyó trágyalétól átnedvesedik a cipője. Szétvetette a lábát.

- Mert úgy látszott, szívesen maradsz náluk, talán tetszett is neked, hogy fogdosott...

A lány egy pillanatra megszédült, mindig oly egyenes, őszinte tekintetű szemét lesütötte.

- Azért is gondoltam ezt, mert velem többször nem akartál, emlékszel? De nem baj, ma már én is jobb szeretem, hogy csak aztán lesz gyerekem tőled, pedig akkoriban dühömben nagyon akartam volna. De azért így mégiscsak rendesebb dolog.

Abbahagyta s szólt a lánynak, hogy épp a trágyalében áll.

- Vigyázz, átázik a cipőd.

A lány is szétvetette a lábát, s mintegy befejezésül mondta:

- Akkor hát megegyeztünk.

- Megegyeztünk, csak jelöld ki a napot, amikor akarod. Meg sem csókolták egymást, jó barátként ráztak kezét a gerenda fölött, aztán mindegyik ment a maga útján.

Este, amikor Françoise bejelentette, hogy feleségül akar menni Jeanhoz, s magyarázta, hogy férjre van szüksége, aki hozzásegíti a vagyona átvételéhez, a Néne először csak hallgatott. A válla most sem hajolt meg, kerek madárszeme sem rezdült, számolgatta, mit veszít, mit nyer, mi öröme lesz belőle, s csak másnap mondta, hogy helyesli a házasságot. Az ágyában egész éjszaka ezen töprengett, mert úgyszólván semmit sem aludt, nyitott szemmel pirkadatig festegette maga elé a rokonságra váró kellemetlenségeket. Ez a házasság, úgy látta, jócskán zúdíthat bajt mindenkire, s, örömeiben valósággal ifjú türelmetlenség izzott benne. Máris előre látta a legcsekélyebb bajt is, már is bogozta, halálos méreggé kavarta őket. A végén közölte az unokahúgával, hogy merő kedvességből mindent magára vállal. Ha elhagyták a lányt, majd ő anyja lesz, s láthatnak csudát! - mondta, s közben iszonyatosan hadonászott a botjával.

A Néne mindenekelőtt magához rendelte bátyját, Fouant, hogy gyámi számadásáról beszéljen vele. Az öreg azonban semmi felvilágosítást nem tudott adni. Mit tehet ő róla, hogy gyámnak nevezték ki, úgymint mindent Baillehache úr intézett eddig is, forduljanak hát a közjegyzőjük-höz. Mikor aztán észrevette, hogy Nyakas ellen folyik a játék, eltúlozta értetlenségét. A kor és tehetetlenségének tudata megzavarta, elgyávította, kiszolgáltatatta mindenki kénye-kedvére. Miért is veszne össze Nyakasékkal? Kevésen múlt, hogy nem ment vissza hozzájuk átreszketett éjszakái után, ez már kétszer is megfordult a fejében, mikor rettegve látta, hogy Jézus Krisztus és Szutykos a szobájában keresgélnek, meztelen karjukat még a párnája alá is bedugják, hogy ellophassák tőle az értékpapírjait. Ha nem áll odébb egy házzal, egyik este még itt gyilkolják meg a Kastélyban. A Néne, mikor látta, hogy nem tud belőle semmit kihúzni, elzavarta a rémült öreget, s azt kiabálta utána, hogy törvénybe megy, ha hozzányúltak az unokahúga részéhez. Utána Delhomme-ot rémítette meg, hogy felelős a többi családtagért is, Delhomme valósággal belebetegedett, úgy ment haza, és Fanny a háta mögött elszaladt a Nénéhez, közölte vele, hogy inkább áldoznak, csak ne legyen pereskedés. Ez már teszi, egyre érdekesebb lesz.

Most már csak azt kellett eldönteni, vajon a vagyonmegosztás kérdését rendezzék-e előbb, avagy rögtön kezdjék-e meg az előkészületeket az esküvőre. A Néne két éjszakát töprengett ezen, majd az azonnali házasságkötés mellett döntött: ha Françoise mint Jean felesége követeli a jussát s a férje mellette áll, Nyakasék még dühösebbek lesznek. Így hát siettetni kezdte az előkészületeket, oly frissen jött-ment, mint akármelyik fiatal fehérszínű, kihajtott unokahúga papirosait, elkérte Jean okmányait is, mindent elintéztett a község házában meg a plébánián, nagy buzgalmában odáig ment, hogy mindkettőjük aláírása ellenében kölcsönadta nekik a szükséges pénzt, az elismervényen az összeg duplája szerepelt a kamatok miatt. Viszont majd megszakadt a szíve, ha arra gondolt, hogy az előkészületek közben feltétlenül borral kell kínálgatni ezt is, azt is, no de akadt még a háznál abból a megsavanyodott sógorkergető vinkóból, amitől mindenki húzódozott. Úgy döntött, hogy a családi perpatvar miatt nem tartanak lakodalmat, meglesz az egyházi szertartás, utána megkínálják a vendégeket a sógorkergetőből, hogy koccintsanak a fiatal házások boldogságára. Charles-ék is hivatalosak voltak, de kimentették magukat azzal, hogy sok bajuk van Vaucogne-nyal, a vejükkel. Fouan meg félt, fogta magát s ágynak dőlt, mintha beteg lenne. A rokonok közül csak Delhomme ment el, készséggel vállalta, hogy ő legyen Françoise egyik tanúja, legalább így is kimutathatja, mennyire becsüli Jeant, ezt a csöndes, derék embert. Jean részéről csak a két tanú volt hi-

vatalos: Hourdequin, a gazdája meg az egyik tanyai béres. Rognes lázban égett, minden kapuból ezt a gyorsan nyélbeütött, bonyodalmakkal terhes esküvőt lesték. A községházán Macqueron fontoskodva pöffeszkedett a hajdani bíró előtt, s nagy feneket kerített a formalitásoknak. A templomban kínos dolog történt: Madeline abbé elájult a szertartás közben. Nem érezte jól magát, mióta idekerült a Beauce lapos tájaira, vissza vágyódott a hegyei közé, bántotta új nyájának vallási közönye, az asszonyok örökös pletykái, perlekedései meg úgy felizgatták, hogy már a pokollal sem merte fenyegetni őket. Azok meg érezték, hogy nem erőskezű, s ezzel úgy visszaéltek, hogy még a templomi szertartások dolgában is zsarnokoskodtak felette. Coelina, Flore meg a többiek mind mégiscsak nagyon szánakoztak rajta, mikor orra bukott az oltár előtt, s azt mondták, rossz jel ez, hamarosan meghalnak a fiatal házások.

Úgy határoztak, hogy Françoise ezután is a Nénénél lakik, mindaddig, amíg az osztozkodás meg nem történt, mert ez a csökönyös lány a fejébe vette, hogy a ház az övé lesz. Két hétre meg ugyan minek bérelnének idegennél lakást? Jean, aki egyelőre tovább szolgált a tanyán, esténként majd eljön hozzá. A nászéjszakájuk ostoba volt és leverő, noha egyikük sem bánta, hogy végre együtt lehetnek. Mikor a karjába vette Françoise-t, azt olyan zokogás fogta el, hogy fuldokolt bele, pedig nem okozott neki fájdalmat, sőt nagyon is gyöngéden nyúlt hozzá. A legrosszabb az volt, hogy sírás közben azt felelte, nincs neki semmi kifogása ellene, csak nem bír a könnyeivel, pedig nem is tudja, miért sír. Az ilyesmi persze nem nagyon alkalmas arra, hogy egy férfi fellángoljon. Hiába kezdte előlről, hiába tartotta a karjában, semmi örömet nem éreztek, még annyit sem, mint mikor először voltak együtt ott a boglyák között. Nem jó halogatni az ilyesmit, magyarázta Jean, mert ízét veszti. Rossz hangulatuk s a kínos feszélyezettség sem tudta azonban megrontani egyetértésüket, s minthogy aludni úgysem tudtak, azzal töltötték az éjszakát, hogy megbeszélték, hogy s mint intézik az életüket, ha már meglesz a házuk, földjük.

Françoise már másnap sürgette az osztozkodást. A Nénének azonban most már nem volt olyan sietős: először is minél tovább akarta élvezni azt, hogy túsúrásokkal gyötri vérig a családot, azután meg értett hozzá, hogyan húzzon jócskán hasznot a fiatalasszonyból meg a férjéből, aki minden este kétórai munkával fizette meg a szoba bérét, neki hát nem volt sürgős, hogy elköltözzenek s a sajátjukban rendezkedjenek be. Nyakasékat azonban mégiscsak meg kellett kérdezni, hogyan gondolják az osztozkodást. A Néne Françoise nevében követelte a házat, a szántó felét, a rét felét, de a ház fejében felkínálta a szőlő rá eső felét, egy holdat, amit a házzal egyenlő értékűnek mondott. Voltaképpen igazságos és józan volt ez az ajánlat, mert ha barátságosan megegyeznek, el tudják kerülni a pörösködést, azt, hogy a vagyon jó része a bírósági emberek kezéhez ragadjon. Nyakasban fölforrt a vér a Néné láttán, közben tetszett, nem tetszett, tisztességesen kellett vele viselkedni a vagyona miatt, de végighallgatni mégsem bírta, kirohant, mert attól félt, hogy még az érdekeiről is megfélemedezik s nekimegy. Lise meg fülig vörösen kettesben maradt az öregasszonnyal, de mérgében csak dadogott.

- A házat? A házat akarja az a szemérmetlen teremtés, ez a senkiházi, aki még csak el sem jött hozzám, mielőtt férjhez ment volna?!... Nahát, Néném, megmondhatja neki, amíg én föl nem fordulok, ugyan nem lesz az övé ez a ház!

A Néne nyugodt maradt.

- Jól van, lányom, jól van, nem kell ennyire méregbe gurulni!... Te is magadnak akarod a házat, ehhez jógod van. Majd elvállik.

És három napon át úgy jött-ment a nővérek között, hozta, vitte az ostobaságokat, amiket üzentek egymásnak, mindegyiket úgy elkeserítette, hogy majdnem belebetegedtek. Ő meg fáradhatatlanul hangoztatta, mennyire szereti őket, hogy az unokahúgai milyen hálával tartoznak neki, hogy rászánta magát erre a kutya mesterségre. Végül úgy állapodtak meg, hogy fölosztják a földet, de a házat, az ingóságokat és az állatokat bírói úton adják el, mert

sehogy sem tudnak megegyezni. Mindegyik nővér esküdözött, hogy visszavásárolja a házat magának, nem számít, milyen áron, akár az utolsó inge megy is rá!

Elhívták hát Grosbois-t, hogy mérje fel a földet, ossza két részre. Egy hektár volt a legelő, ugyanannyi a szőlő, két hektár a szántó; s főként ez, ez a Cornailles-dűlőbeli két hold fájt Nyakasnak, mióta a házasságával az ő kezére került, csökönyösen ragaszkodott hozzá, hiszen szomszédos volt azzal a földdel, ami neki jutott az apjától, s így egyben háromhektáros darab volt, ekkora földje egy tagban nincs egyetlen rognés-i parasztnak sem. Micsoda düh fogta el, mikor látta, hogy Grosbois felállítja a mérőlábat, és beveri a jelzőcöveket. A Néne volt ott, hogy ügyeljen, minden rendben megy-e, Jean jobbnak látta, ha ő nem megy oda, félt, hogy verekedés lenne a vége. Felmérés közben összevitáztak, Nyakas ugyanis azt akarta, hogy a választóvonalat az Aigre völgyével párhuzamosan vonják meg, hogy a neki jutó rész a sajátja mellett legyen, s a földje egy tagban maradjon, mint eddig volt, a Néne viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a választóvonal az Aigre-re merőlegesen fusson, de csak azért, hogy fölmérgesítse. A Néne győzött, Nyakas keze ökölbe szorult, már majd megfúlt a visszafojtott dühtől.

- Akkor hát, a kutya istenit, ha én az első részt húzom, a jussolt rész itt lesz, az enyém meg amott?

- Hát, fiacskám, most már csak igyekezz a megfelelő számot húzni!

Nyakas egy hónap óta szüntelenül dühöngött. Először kisiklott kezéből a lány, s betege volt a vágynak, hogy többé nem markolhat bele a szoknyája alatt, csökönyösen reménykedve, hogy egyszer majd csak az övé lesz egészen; s aztán végképp felforralta a véréte ez a házasság, s a gondolat, hogy a másik az ágyában öleli, ahányszor csak kedve tartja. Most meg a földet veszi el tőle az a másik, azé lesz a föld is. Mintha a kezét vágnák le. A lány hagyján, azt még megszerezheti, de a föld, a föld, amit a sajátjának érzett, s megesküdtött, hogy soha nem adja ki a kezéből! Vöröset látott, egyre töprengett, mit is tehetne, az erőszak, a gyilkosság gondolata is felbukkant a fejében, s csak a zsandároktól való félelem fogta le a kezét.

Végül úgy állapodtak meg, hogy Baillehache-nál találkoznak, s Nyakas meg Lise itt álltak először szemtől szemben Françoise-zal és Jeannel, őket a Néne is elkísérte, merő kajánságból, azzal, ha ő ott van, megakadályozza, hogy a találkozásnak rossz vége legyen. Mind az öten némán, mereven léptek be az irodába. Nyakasék jobbra ültek le, Françoise balra, Jean pedig mögéje állt, mintha jelezni akarná, hogy neki vajmi kevés köze az egészhez, csak azért van itt, hogy meghatalmazást adjon a feleségének. A nagynéni középen foglalt helyet, kihúzta sovány, hosszú derekát, ragadozó fejét, kerek madárszemét elégedetten fordította hol az egyik, hol a másik pár felé. A nővérek mintha nem is ismerték volna egymást, egy hangjuk, egy tekintetük nem volt egymás számára, arcuk meg sem rezdült. Csak a két férfi szeme villant össze, mintha kést mártottak volna egymásba.

- Barátaim - kezdte Baillehache közjegyző, akit csöppet sem zavart az ellenséges hangulat -, mindenekelőtt a föld felosztásával végzünk, amiben már úgymint megállapodtak.

Ezúttal azonban követelte, hogy a megállapodás aláírásával kezdjék. Az okmány készen volt, csak a nevek után az örökrészek közelebbi megjelölésének helye maradt üresen, aláíratta velük, mielőtt sorsot húztak volna, amire ugyancsak azonnal sort kerített, hogy elejét vegye minden kellemetlenségnek.

Miután Françoise a kettős számot húzta, Lise-nek az egyes jutott, s Nyakas elfeketült az arcába futó vértől. Hát csak nincs szerencséje, a parcellája ketté van vágva! Ez a piszok kisebbik meg az embere most odakerültek a részükkel az ő két darabja közé.

- Az istenit, az istenit - káromkodott dübnyögve. - A kutya istenit!

A közjegyző megkérte, ezzel várjon, míg kiér az utcára.

- Merthogy ez kettévágja a földünket ott fent, a laposban - jegyezte meg Lise, de most sem fordult a húga felé. - Talán hajlandók lennének cserélni. Akkor mi is rendben lennénk, károsodás meg senkit nem érne.

- Nem - mondta Françoise kurtán.

A Néne bólogatva helyeselt: nem jó ám a sors döntését megváltoztatni, szerencsétlenséget hoz. S ugyancsak jót derült a sors e kajánságán. Jean meg továbbra is mozdulatlanul állt a felesége mögött, oly erősen elhatározta, hogy semmibe bele nem avatkozik, hogy még az arcából sem lehetett semmit leolvasni.

- Gyerünk, gyerünk - folytatta a közjegyző -, igyekezzünk már végezni, nem szórakozni jöttünk ide.

A nővérek közös akarattal őt bízták meg a ház, a bútorok és az állatok elárvereztetésével. A hirdetmény szerint a hónap második vasárnapján a közjegyző irodájában tartják meg az árverést, és a feltételek szerint az új tulajdonos már aznap jogosult a birtokbavételre. Végül az eladás után a közjegyző elintézi az örökösársak között még rendezetlen számadásokat. Mindezt vita nélkül fogadták el.

E pillanatban azonban megjelent Fouan, akit gyámi minőségében hívtak meg a tárgyalásra, az egyik írnok vezette be, s ugyanakkor elállta Jézus Krisztus előtt az utat, nem engedte, hogy ez a bitang is belépjen, olyan részeg volt megint. Noha Françoise egy hónap óta nagykorú volt, a gyámi elszámolásra még nem kerítették sort, s ez komplikálta a dolgokat; feltétlenül végezni kell ezzel is, hogy az öreget felmentsék a további felelősség alól. Sorra nézte őket, egyiket a másik után, apró szemei kikerekedtek, csak úgy reszkettek, egyre jobban félt, hogy hibán kapják s törvénybe hurcolják.

A közjegyző felolvasta az elszámolás összegezését. Valamennyien pislogva hallgatták, féltek, hogy nem értik meg, reszkettek, hogy elszalasztanak akár egy szót is, s éppen az lesz a vesztek.

- Van valakinek valami megjegyezni valója? - kérdezte Baillehache, amikor végzett a felolvasással.

Riadtan hallgattak. Milyen megjegyzés? Lehet ám, hogy elfeledkeztek több mindenről, s most rajtavesztenek.

- Kérem - szólalt meg hirtelen a Néne -, ezzel bizony még nincs kész Françoise elszámolása, a fivérem alighanem készakarva fogta be a szemét, nehogy meglássa, igenis meglopták a lányt!

Fouan megdermedt.

- Mit? Hogy?... Egy sou-val meg nem rövidítettem, az Isten színe előtt esküszöm!

- Azt akarom mondani, hogy Françoise a nővére férjhezmenetele óta, aminek pedig most már lassacskán öt éve lesz, ott dolgozott a házban mint szolgáló, s ezért tartoznak neki a bérével.

A váratlan támadásra Nyakas felpattant. Lise is levegő után kapkodott.

- Bérrel?... Mit? Bérrel egy testvérnek?... Nahát, ez már disznóság!

Baillehache-nak kellett elhallgattatni őket. A közjegyző kijelentette, hogy a kiskorú, ha úgy akarja, igenis jogosan követelheti a bért.

- Persze hogy akarom - jelentette ki Françoise. - Mindenhez ragaszkodom, ami jár nekem.

- És amit megevett? - kiabált Nyakas magánkívül. - Mert ettől aztán nem maradt meg sem a kenyér, sem a hús. Tapogassák csak meg, nem a levegőtől hízott meg így ez a naplopó!

- És a fehérenemű, és a ruhák? - folytatta dühösen Lise. - És a mosás? Hiszen két nap alatt mocskos lett rajta az ing, úgy izzadt!

Françoise sértődötten válaszolt:

- Ha annyira izzadtam, hát attól volt, hogy dolgoztam!

- Az izzadság az megszárad, az nem piszkít - tette hozzá a Néne.

Megint Baillehache lépett közbe. Megmagyarázta nekik, hogy ez is elszámolás dolga, egyik fél követelheti a bért, a másik meg az eltartás költségeit. Tollat fogott, megpróbálta fölfektetni az elszámolást, aszerint, ahogy a tételeket diktálták neki. De iszonyatos volt ez az egész. Françoise a Néne biztatására követelőzött, túl magasra értékelte a munkáját, felsorolta, mi mindent csinált a házban, a tehenek, a takarítás, a mosogatás és a föld, ahol a sógora férfi-munkát végeztetett vele. Nyakasék meg nekikeseredetten nyújtották a költségeik listáját, föl-számolták az étkezéseket, hazudtak, hogy mit költöttek a ruházására, felszámolták még azt a pénzt is, amibe a születésnap ajándéka került. De hiába acsarkodtak, mégiscsak oda lyukadtak ki, hogy száznolcvanhat frankkal még mindig tartoznak neki. Reszkető kézzel, parázsló tekintettel egyre tovább próbálkoztak, mit is tudnának még levonni.

Már-már beletörődtek a végösszegbe, mikor Nyakas felkiáltott:

- Várjunk csak! Na és az orvos, mikor elmaradt a baja... Kétszer is kijött az orvos. Ez maga hat frank!

A Néne nem akart belenyugodni, hogy az ő győzelmükkel végződjön az egyezkedés, nem hagyta nyugton Fouant, egyre ösztökélte, emlékezzék csak vissza, hány napot is dolgozott a lány a tanyán, mikor még ott lakott náluk. Öt vagy hat napszám volt, harminc sou-val számítva? Françoise azt kiabálta, hogy hat, Lise meg hogy öt, úgy süvöltötték a számokat, mintha követ hajigálnának egymáshoz. A rémült öreg meg két öklével verte a homlokát, s hol az egyiknek adott igazat, hol a másiknak. Françoise győzött, a végösszeg száznolcvankilenc frankra rúgott.

- No és most már biztos, hogy kész? - kérdezte a közjegyző.

Nyakas összeroskadtan ült, megbénította ez az egyre növekvő számla, feladta a küzdelmet, úgy érezte, szörnyűbb, csapás már nem következhetik. Csüggedten dűnnyögte.

- Ha az ingemet is akarják, csak szóljanak.

A Néne azonban még tartogatott valamit, az utolsó, rettenetes pofont, valami nagyon egyszerű, nagyon súlyos dolgot, amiről mindnyájan megfeledkeztek.

- Na és az útépitéskor fizetett ötszáz frank kártalanítás? Azzal mi lesz?

Nyakas felpattant, a szeme kidagadt, szája tátva maradt. Nem, nincs mit mondania, vitának nincs helye: felvette a pénzt, felét oda kell adnia. Egy pillanatig még gondolkozott, de csak nem talált kibúvót, s fokozódó dühében, melytől iszonyatosan zúgott a feje, hirtelen neki-támadt Jeannak.

- Piszkos bitang, te rontottad meg köztünk az egyetértést! Ha te nem vagy, még most is szépen együtt lennénk, ahogy jó testvérekhez, jó rokonokhoz illik!

Jean, aki eddig a bölcs hallgatást választotta, most kénytelen volt védekezni.

- Hozzám ne nyúlj, mert ütök!

Françoise és Lise hirtelen felugrott, mindegyik a maga férje elé állt, s lassan sűrűsödő gyűlölettől izzott a képük, végül is kieresztették a karmaikat, hogy egymásnak essenek. S a verekedésben, amit aligha igyekezett volna meggátolni akár a Néne, akár az öreg Fouan, biztosan

egymás kontyának esnek, ha a közjegyzőt ezúttal nem hagyja el a hivatásához tartozó egykedvűség.

- De a kutya mindenit! Csinálják ezt az utcán! Mégiscsak sok, hogy verekedés nélkül ne tudjanak egyezsége jutni!

S mikor reszketve mindnyájan vesztig maradtak, még hozzátette:

- Megegyeztek benne, igen vagy nem?... Nahát akkor összeállítom a gyámi számadást, maguk aláírják majd, aztán elárverezzük a házat, hogy ezzel is végezzünk... Most menjenek és legyenek észnél, ne felejtsek el, hogy a megfontolatlanok sokba kerülhetnek!

Erre aztán végképp lecsillapultak. De amikor kiléptek, Jézus Krisztus, aki a ház előtt várta az apját, nékitámadt az egész családnak, azt ordította, kész szégyen, hogy egy ilyen szegény öregembert belekevernek ezekbe a mocskos történetekbe, azért csinálják, hogy meglopják, ez biztos, és mámorában ellágyulva vitte az öreget, ahogy idehozta, az egyik szomszédjától kölcsönkért szekéren a szalmán. Nyakasék mentek tovább, a Néne pedig a Vidám Földműves felé tuskolta Jeant és Françoise-t, meghívta magát egy kávéra. Sugárzott.

- Jót nevettem, mi tagadás! - mondta, és zsebre vágta a maradék cukrot.

A Nénének még aznap nagyszerű ötlete támadt. Ahogy Rognes-ba értek, szaladt az öreg Saucisse-hoz, aki a falu szája szerint valamikor a szeretője volt, hogy szót értsen vele. Nyakasék ugyanis megesküdték, ha az ingük megy rá, akkor is megveszik a házat Françoise elől, most hát azt sütötte ki, ha az öreg paraszt is árverez, Nyakasék nem ígérnek rá, átengedik neki a házat, nem fognak gyanút, elvégre Saucisse a szomszédjuk, esetleg terjeszkedni akar. Saucisse némi juttatás ellenében rá is állt az alkura. Így aztán a hó második vasárnapján minden úgy történt, ahogy a Néne kitervelte. Bailléhache közjegyző irodájában Nyakasék megint az egyik, Françoise és Jean a Nénével a másik oldalon álltak, de odament még néhány paraszt is azzal, hogy esetleg vásárol, ha olcsón jut valamihez. De Lise és Françoise a negyedik vagy ötödik kurtán odavetett licitje után háromezeröttszáz frankra verték fel a kikiáltási árat, körülbelül ennyit is ért a ház. Françoise háromezernyolcszáz franknál abbahagyta a licitálást. Ekkor lépett színre az öreg Saucisse, s a négyezer frankra mindjárt ötszázat ráígért. Nyakasék rémülten néztek össze, ez már képtelenség, ekkora summa gondolatára egyszerűen megdermedtek. Lise-t azonban elkapta a szenvedély, és mégiscsak elment ötezerig. De megsemmisült, mikor az öreg paraszt egyszerre ötezerkétszázat ígért. És ezzel véget is ért az árverés, ötezerkétszáz frankért elkelt a ház. Nyakasék a markukba röhögtek, jó érzés ennyi pénzt kapni, s ráadásul látni, hogy Françoise meg az az utálatos férje is hoppon maradt. Mégis, amikor Lise Rognes-ba visszaérve, belépett az ősi hajlékba, ahol született és élt, sírva fakadt. Még Nyakas is szenvedett, úgy összeszorult a szíve, s végül is azzal könnyített magán, hogy nekiesett a feleségének, esküdzött, hogy ő akár megnyúzatta volna magát ezért a házért, de ez a szívtelen asszonynevelés csak mulatozás kedvéért tudja szétnyitni a bugyellárisát is meg a combját is. Hazudott, hiszen ő intette le Lise-t, hogy ne licitáljon tovább, s most összeverekedtek. Jaj, a Fouanok szegény öreg családi fészke, melyet háromszáz évvel ezelőtt épített valamelyik ükapjuk, milyen roskatag már, milyen szűette, hogy megsüppedt, milyen toldott-foldott az egész, a beauce-i nagy szelek hogy megdöntötték! Hiszen háromszáz év óta lakik falai között a család, nem csoda, hogy megszerették, tisztelték, mint valami értékes családi hagyatékot, s mindig nagyon is megnézték, kinek jut örökségül! Nyakas egy pofonnal leterítette Lise-t, az meg felugrott, s úgy belerúgott a férje lábába, hogy majd eltörte.

De az igazi még hátra volt, a villámcsapás csak a következő este sújtott le. Az öreg Saucisse reggel hivatalosan bejelentette, hogy megbízásból vásárolt, és délben már egész Rognes tudta, hogy Jean meghatalmazásával Françoise részére vette meg a házat, és nemcsak a házat, hanem a bútorokat, meg Gedeont és Coliche-t is. Nyakasék portája zengett a siránkozástól,

jajveszékeléstől, mintha valóban villám csapott volna a házukba. A férj, a feleség a földön fetrengve sírtak, üvöltöttek vad keserűségükben, hogy mégsem ők voltak az erősebbek, hogy kijátszotta őket az a céda taknyos! S végképp megőriztette mindkettőjüket az, hogy az egész falu rajtuk nevetett, amiért ilyen könnyen lépre mentek. Az istenit! Hogy így elbántak velük, hogy csak így kirakják őket az otthonukból! Azt hát nem! Majd meglátják, mi lesz!

A Néne még aznap este megjelent, hogy Françoise nevében udvariasan megbeszélje Nyakasékkal, mikor is hajlandók kiköltözni. Nyakas minden ravaszkodásról megfélemedkezve kikergette az öregasszonyt, s egyetlen szóval válaszolt:

- Szart!

A vénség elégedetten elvonult, mindössze annyit kiáltott vissza, hogy küldik majd a végrehajtót. S valóban, már másnap megjelent Vimeux, sápadtan, ijedezve, a szokásosnál is szánalmasabban ment végig az utcán, csöndesen kopogtatott, a szomszédos házakból az asszonyok kíváncsian lesték. Senki sem felelt, kénytelen volt erősebben kopogtatni, még kiáltani is merészelt, mondván, hogy a kiköltözésre való felszólítást hozza. A padlásszoba ablaka kinyílt, egyetlen szót ordított valaki, most is ugyanazt:

- Szart! - s egy teli edénnyel mindjárt ki is zúdítottak. A tetőtől talpig bemocskolt Vimeux kénytelen volt visszafordulni a felszólítással. Rognes jó ideig nevetett az eseten.

A Néne azonban rögtön Châteaudunbe, az ügyvédhez cipelte Jeant, s az elmagyarázta nekik, hogy a kilakoltatás legalább öt napot vesz igénybe: kérni kell a kilakoltatási határozatot, a bíróság elnöke ezután kiadja a rendelkezést, a hivatal kiállítja a végzést, utána következhet a kilakoltatás, melyhez a végrehajtó szükség esetén segítségül kaphat két zsandárt. A Néne addig vitázott, míg egy napot nyert - ez kedden volt -, s mikor visszaért Rognes-ba, fűnekfának mesélte, hogy szombat este Nyakasékat zsandárok verik ki a házból, mint afféle tolvaj népséget, ha addig önszántukból nem költöznek el.

Mikor Nyakasnak elmondták, mi újság, iszonyúan fenyegetőzni kezdett. Széltében-hosszában üvöltözte, élve nem megy ki a házból, s a zsandárok ledönthetik a falakat, ha őt onnan ki akarják rángatni. A faluban már nem tudták, tettet-e, hogy bolond, vagy valóban megtévelyült, mert dühe már az őrjöngéssel volt határos. A szekere elejében állva hajszolta a lovát, vágatott az utakon, senkihez nem szólt, nem kiáltott vigyázzt, még éjszakánként is találkozott vele, hol innen, hol amonnan jött, ki tudja, honnan, talán egyenesen a pokolból. Egyszer valaki a közélébe ment, Nyakas végigvágott rajta az ostorával. Rettegtek tőle, a falu szakadatlan riadalomban élt. Egyik reggel azt látták, hogy eltorlaszolta a házat, s a zárt ajtók-ablakok mögül iszonyú jajgatás, üvöltés hallatszott, mintha Lise és a két gyerek hangját hallották volna. A szomszédság összeszaladt, hogy mitévők lehetnének, s az egyik öreg paraszt összeszedte a bátorságát, létrát támasztott az egyik ablakhoz, hogy majd ott benéz. Az ablak azonban kinyílt, Nyakas ellökte a létrát az öreggel együtt, s az majd a lábát törte. Hát már a saját portáján sem lehet nyugton az ember? Öklét rázva üvöltött, hogy megnyúzza valamennyiüket, ha még zaklatni merik. S a legérthetlenebb az volt, hogy Lise is kiállt az ablakba a két kicsinyével együtt, ő is szidta, átkozta a falubelieket, hogy olyasmibe ütik az orrukat, amihez semmi közük. Ezentúl senki sem mert beleavatkozni a dologba, de szorongásuk nőttön nőtt, valányszor fölhangzott az éktelen zenebona, az utcáról hallgatták reszketve az iszonyú gyalázatosságokat. A rosszabbja azt mondta, hogy Nyakas komédiázik valamiért, mások meg esküdöztek, hogy az eszét vesztette, s előbb-utóbb szerencsétlenség lesz a vége. Pontosan azonban sohasem tudták, mihez tartás magukat.

Pénteken, vagyis a kilakoltatást megelőző napon újabb jelenet kavarta föl a kedélyeket. Nyakas a templom mellett összetalálkozott az apjával, s elkezdett bögni, mint a szopós borjú, letérdelt az apja elé, bocsánatot kért, hogy valamikor olyan komisz volt. Bizony lehet, hogy ez

hozott rá szerencsétlenséget. Úgy könyörgött neki, költözködjék vissza hozzájuk, mintha valóban azt hinné, hogy csak ez fordíthatja meg a sorsát. Fouant bántotta, amit a fia összehordott, meglepte ez a zajos megbánás, s megígérte, hogy egyszer majd odaköltözik, csak előbb legyen vége a sok viszálykodásnak.

Aztán elérkezett a szombat. Nyakas egyre izgatottabb lett, hol befogott, hol kifogott, senki sem értette, miért, a falubeliek menekültek eszeveszetten vágató szekere elöl, elképesztette őket ez az értelmetlen száguldozás. Szombaton nyolc órakor ismét befogott, de nem hajtott ki, a kapuba állt, a járókelőket szólógatta, sírva, nevetve, üvöltve, durva szavakkal adta elő a panaszat. Ugye, ez már mégiscsak nevetnivaló, hogy így csúffá tegyen valakit egy kis cemde, aki öt éven át a kapcarongya volt! De az ám, szajha, meg a felesége is az, nagy szajha mind a kettő, összeverekedtek, hogy melyikük kerüljön sorra előbb. Undorító részletekkel fűszerezve, merő bosszúból, újra meg újra kitalálta ezeket a hazugságokat. Erre Lise is kiszaladt a kapuba, irgalmatlanul veszekedni kezdtek, s a férfi a falu szeme láttára verte el, aztán bezavarta a házba a némileg lecsillapult, megkönnyebbült asszonyt, s jómaga is kielégült, hogy kiadósan elbánhatott vele. Ő maga továbbra is a kapuban álldogált, leste a törvény embereit, gúnyolta, gyalázta őket: talán útközben ette meg a fene mindahányat? Már nem is várta őket, dölyfösen pöffeszkedett.

S csak négy órakor jelent meg Vimeux a két zsandárral. Nyakas elzöldült, gyorsan bezárta a kaput. Talán egy percig sem hitte, hogy idáig fajulhat az ügy. Síri csönd borult a házra. A karhatalom védelmében Vimeux elszemtelenkedett, két öklével dörömbölt. Válasz nem jött. A zsandárok kénytelenek voltak közbelépni, puskatussal verték a korhatag kaput. Férfiak, asszonyok, gyerekek, egész csödület szegődött a nyomukba, az előre bejelentett ostromot várva odasereglett egész Rognes. A kapu egyszerre csak kivágódott, mögötte a szekér, a szekér elejében Nyakas állt, ostorral verte a lovát, kivágtatott, neki a tömegnek, az emberek ahányan voltak, annyifelé ugrottak, s rémült kiáltozásukat túlharsogta Nyakas üvöltése:

- Vízbe fujtom magam! Vízbe fujtom magam!

Nyilván megtébolyodott, azt üvöltözte, hogy végez magával, lovastul, kocsistul, mindenestül az Aigre-nek megy.

- Félre! Vízbe fujtom magam!

Az ostorcsattogás, a szekér eszeveszett vágója szétszórta a megrettent kíváncsiskodókat. De mikor nekihajtott a lejtőnek, s recsegték, ropogtak a kerekék, a férfiak utánarohantak, hogy megállítsák. Ez a csökönyös bolond még képes lesz belehajtani a vízbe, csak hogy bajt hozzon másokra! Utolérték, de nem boldogultak vele egykönnyen, végül mégis elkapták a ló zabláját, fölugráltak a szekérre. Egy szót sem szólt, mikor visszahozták, mereven, tehetetlen dühének néma tiltakozásában összeszorított foggal, moccanás nélkül tűrte, hadd teljesedjék be a sorsa.

A Néne éppen akkor kísérte oda Françoise-t és Jeant, hogy vegyék birtokukba a házat. Nyakas beérte azzal, hogy sötét tekintettel a szemük közé nézett, szerencsétlenségét is mindössze ezzel a sötét tekintettel kísérte. Most viszont Lise következett: kiabált, hadonászott, mint a tébolyult. A zsandárok melléje léptek, s egyre csak azt mondogatták, szedje a cókmókját s menjen. Engednie kell, ha már egyszer a férje olyan teddide-teddoda, s nem védi meg, ha kell, ökölle! Csípőre tette a kezét, úgy kiabált vele:

- Mondd, te nyámnyila, hát hagyod, hogy az utcára rakjanak bennünket? Hát annyi kurázsíd sincs, hogy nekimenj ezeknek a disznóknak? Kotródj hát, te nyomorult, te gyáva, nem vagy már te férfi!

A férje mozdulatlansága úgy elkésérítette, hogy elibe állt, a képébe kiabált, s az végül oly durván lökte félre, hogy az asszony fölördített. De Nyakas most sem szólt egy hangot sem, csak sötét pillantást vetett rá.

- Na gyerünk, asszonyság, igyekezzünk! - mondta Vimeux diadalmasan. - Addig nem megyünk, míg a kulcsokat át nem adták az új tulajdonosnak.

Lise ekkor dühösen szedelőzködni kezdett. Három nap óta a férjével együtt több mindent át-hordott Frimat-néhoz, a szomszédasszonyukhoz, átvitték már a szerszámokat, a nagyobb háztartási holmikat; a falubeliek ebből jöttek rá, hogy mégiscsak számítottak a kilakoltatásra, megegyeztek az öregasszonnyal, hogy addig is, míg visszaköltözhetnek, bére adja nekik a házat, ami neki úgyis túl nagy, csak egy szobát tart meg, hogy legyen hol lennie a béna férjével. Minthogy a házzal együtt a bútorokat és az állatokat is eladták, Lise-nek már csak a ruhaneműeket, a matracokat s más apróbb holmit kellett elhordania. Az ajtón, az ablakokon át szórt ki mindent az udvar közepére, a két gyerek meg keservesen sírt, azt hitték, ütött az utolsó órájuk, Laure a szoknyájába kapaszkodott, Jules meg elterült a szétszórt holmik között s ott rúgkapált. Minthogy Nyakas az ujját sem mozdította, hogy segítsen, a zsandárok, ez a két derék ember rakta a szekérra a holmit.

De még rosszabbra fordult minden, amikor Lise megpillantotta a Néne mögött várakozó Françoise-t és Jeant. Nekirontott a hűgának, rázúdította tehetetlen haragját.

- Ó, te szemét, hát idejöttél, hogy gyönyörködj ezzel a másik szeméttel együtt!... Na, most láthatod a nyomorúságunkat, akár ha a vérünket szív nád... Tolvaj, tolvaj, tolvaj!

S ezzel a szóval kínlódott, egyre ezt vágta a hűgához, valahányszor kihozott valamit az udvarra. Françoise nem felelt, falfehéren, elkeskenyedett szájjal, parázsló tekintettel csak állt, úgy tett, mintha teljesen lefoglalná az, hogy sértő módon figyel, nem visznek-e el valamit, ami az övé. S éppen meglátott egy konyhaszéket, ami az eladott bútorok közé tartozott.

- Ez az enyém - mondta nyersen.

- A tiéd? Akkor hát menj utána! - válaszolt a másik, s belevágta a széket a vizesgödörbe.

A ház kiürült. Nyakas kötőféken fogta a lovat, Lise összeszedte a két gyereket, két utolsó csomagját, Jules-t a jobb, Laure-t a bal karjára vette, aztán, mikor végre elhagyta az ősi hajlékot, Françoise elé lépett, s az arcába köpött:

- Nesze, ez a tiéd!

A hűga azonnal viszonzta:

- Ez meg a tiéd! - s ő is köpött.

Lise és Françoise a gyűlölködés e felfakadt kelevényével mondtak egymásnak búcsút, lassú mozdulatokkal törölték le a képüket, de tekintetük akkor is egymásba fűródott, aztán elváltak mindörökre, közös már csak az volt bennük, hogy a vér a vér ellen lázadt.

Aztán Nyakas is kinyitotta a száját, öklével fenyegetőzött a ház felé, úgy ordította a búcsúszót:

- Hamarosan visszajövünk!

A Néne utánuk ment, egy pillanatot sem akart elszalasztani ebből a látványból, meg különben is most, hogy ezek alul kerültek, elhatározta, hogy amazok ellen fordul, akik olyan könnyen otthagyták őt, akik szerinte most már nagyon is jól jártak. A szomszédok még egy darabig a ház körül álldogáltak, suttogva beszélgettek. Françoise és Jean belépett a kihalt házba.

Amikor Nyakasék a holmijukat rakták ki Frimat-nénál, meglepetésükre egyszerre csak Fouan lépett be, kifulladás, rémület, hátra-hátrapislogva, mintha attól félne, hogy zsványok üldözik, s megkérdezte:

- Akad itt egy zug a számomra? Hadd aludjak itt!

Iszonyú rémület kergette, míg a Kastélytól idáig menekült. Éjszaka, valahányszor felébredt, mindig látnia kellett, hogy Szutykos, fiúsan sovány testén egy szál ingben, mászkál a szobában, keresi az értékpapírokat, melyeket végül is kint, az egyik sziklahasadékban rejtett el, s földet simított az egészre. Jézus Krisztus a lányt, ezt a rongyot biztatta fel, hogy keresse, mert könnyed volt és hajlékony, meztelen talpain hangtalanul, mint a gyík, siklott a székek között, az ágy alatt; szórakoztatta ez a vadászat, szentül hitte, hogy az öreg, amikor felöltözködik, magához veszi a papírokat, és dühös volt, hogy nem tud rájönni, hova dugja, mielőtt lefekszik, mert az ágyban nincs, az biztos, vékony karját vállig beledugta, ügyes kezével végigtapogatta, a nagyapja alighogy megérezte könnyed motozását. Csakhogy aznap ebéd után gyengeség fogta el, megszédült és elvágódott az asztal mellett. Mikor magához tért, de gyengeségében még a szemét sem nyitotta ki, még mindig a földön feküdt, ugyanott, s döbbenet érezte, hogy Jézus Krisztus meg Szutykos a ruháit húzzák le róla. Ahelyett, hogy segítettek volna rajta, ezeknek a bitangoknak csak arra volt gondjuk, hogy gyorsan kihasználják az alkalmat, s alaposan kikutassák. S főként a lány volt kíméletlen, durva, most már csöppet sem ügyeskedett, lerántotta a zekéjét, a nadrágját, s jaj, mit meg nem ér! épp csak a bőre alá nem nézett, minden lyukat megvizsgált rajta, vajon nem oda dugta-e a pénzt. Forgatta, emelgette minden tagját, úgy kutatta ki, mint valami ócska, lapos zsebet. Sehol semmi! Hát hol dugdoshatja? Már legszívesebben felhasította volna, hogy belenézzon! Az öreg úgy rettegett attól, hogy meggyilkolják, ha csak moccan, hogy eszméletlennek tette magát, a szemét hunyva tartotta, elengedte kezét-lábát. Mikor aztán otthagyták, elmenekült azzal, hogy a Kastélyban soha többé nem hajtja le a fejét.

- Akkor hát be tudtok fogadni egy sarokba? - kérdezte ismét.

Nyakast mintha jobb kedvre derítette volna az apja váratlan visszatérése. Úgy érezte, a pénz tér vissza hozzá.

- Hát persze, apám! Majd összébbhúzódnunk! Ez hozza meg a szerencsénket... Az angyalát, gazdag ember lennék én, ha csak a jó szíven múlna.

Françoise és Jean lassan belépett a kihalt házba. Esteledett, szomorú alkonyi fény világította meg a csendes szobákat, minden olyan régi volt itt, a családi tető alatt, mely három évszázad munkájának, nyomorúságának adott hajlékot, hogy mint öreg falusi templomok homályában, valami áhítat lebegett itt is. Az ajtók nyitva maradtak, s mintha szélvihar süvített volna át a gerendák között, a székek a földön összevissza heverték, a költözködéssel járó nagy rendetlenségben. Mintha halott lett volna ez a ház.

Françoise csöndesen bejárta az egészet, végignézett mindent, zavaros érzések, fakuló emlékek ébredtek benne. Itt, ebben a sarokban játszott gyerekkorában. Itt, a konyhában, az asztal mellett halt meg az apja. A szobában, a matrac nélküli ágy láttán Lise és Nyakas jutott az eszébe, meg azok az esték, amikor olyan állatiasan szeretkeztek, hogy lihegésüket a plafonon át is hallotta. Hát még most is, ezután is gyötri? Határozottan érezte, hogy Nyakas még mindig itt van, itt, itt markolt bele egyik este, s ő megharapta. És ott is, meg amott is. Minden zugról eszébe jutott valami, ami zavarral töltötte el.

S mikor megfordult, szinte meglepődött, hogy ott látja Jeant. Mit keres itt náluk ez az idegen? Feszélyezettnek látszott, mint aki csak látogatóba jött, s nem mer semmihez nyúlni. Françoise-t a magány érzete csüggesztette, kétségbeesett, hogy nem tud örülni győzelmének. Azt hitte, örömujjongva fog belépni a házba, úgy diadalmaskodik a néjje rovására. S most nem örült a

háznak, valami rossz érzés szegte kedvét. Talán csak attól van az egész, hogy olyan bánatosan száll le az este. Végül azon vette észre magát, hogy az urával együtt jön-megy a sötétségben, egyik ajtón ki, a másikon be, s még csak ahhoz sincs kedve, hogy gyertyát gyújtson.

A konyhából valami zaj hallatszott, odamentek s kicsit jobb kedvre derültek, mikor meglátták Gedeont. A szamár, szokása szerint, ismét betört a konyhába, s a nyitva hagyott szekrényben szaglászott. A fal mögül, az istállóból felhangzott Coliche bögése.

Jean magához ölelte Françoise-t, szelíden megcsókolta, mintha azt akarná mondani, hogy azért majd csak boldogok lesznek.

Ötödik rész

1

Az őszi szántás előtt a Beauce trágyával volt borítva, ameddig csak a szem ellátott a szeptemberi sápadt égbolt alatt. Reggeltől estig lassú szekerek gördültek a mezei utakon, a szekerek púposan rakva a rothadó szalmával, mely vastagon gőzölgött, mintha a meleget vinne a földbe. Halmok púposodtak mindenütt, a ló- és tehénistállókból kihordott alom hullámszó-
emelkedő tengere borította a földet, egyes táblákon már elteregtek a halmokat, melynek árájától szennyesen feketéllettek a messzi mezők. Az eljövendő tavasz csírabontó erejét vitte a földbe ez az erjedő trágya; a felbomlott anyag tért vissza a közös anyaméhbe, a halálból támad ismét élet, s a roppant síkság egyik végétől a másikig szállt fel a szag, a trágyának, az ember kenyerét növelő trágyának a szaga.

Egyik délután Jean a Cornailles-dűlőben levő tagra vitt egy jókora szekér trágyát. Már egy hónapja, hogy Françoise-zal berendezkedtek, s életük a vidék szorgos és egyhangú életének üteméhez igazodott. Ahogy kiért a földre, észrevette Nyakast, a szomszédos táblán villával teregette szét a trágyát, amit már az előző héten odahordott. A két férfi görbe pillantást váltott. Gyakran összetalálkoztak, minthogy a földjük szomszédos volt, kénytelenek voltak egymás mellett dolgozni, s ez főként Nyakast bántotta, mert Françoise része, amit az ő három hektárjából szakítottak ki, kettévágta a szántóját, egyik darab jobbról volt, a másik balról, örökösen kerülgetnie kellett. Egy szót sem váltottak soha. Alighanem rögtön meggyilkolnák egymást, ha egyszer veszekedni kezdenének.

Jean nekifogott lerakni a szekeret, föllépett a kocsira, villával szórta le a trágyát, majdnem kötésig belesüppedt, mikor Hourdequin, aki dél óta járta a földeket, éppen ott haladt el az úton. A földbirtokos mindig szívesen gondolt hajdani béresére. Megállt s beszélgetett vele; megöregedett, az arcán mély nyomokat hagyott a bánat, a gazdasága és más egyéb miatt érzett gondok.

- Mondja, Jean, miért nem próbálkozik foszfáttal?

S feleletre sem várva folytatta, hosszan beszélt, mintha így akarná elkábítani magát. A trágya, a trágyázás mikéntje, ezen áll vagy bukik a földművelés. Kipróbált ő mindent, nemrégiben szenvedte végig ezt a válságot, ezt a trágyázást örületet, mely időnként lázba hozza a földművelőket. Sorra kísérletezett mindennel, fűvel, falevéllal, borseprővel, olajüledéssel, csontliszttel, kiszáritott és porított hússal, porított vérrel, s csak azt sajnálta, hogy friss vérrel nem kísérletezhetett, mert nem volt a közelben vágóhíd. Most az utakon összegereblyézett hulladékkal, az ároktisztításból származó kotorékkal, a kemencékből kikerülő hamuval meg salakkal és főként gyapjúhulladékkal próbálkozott, amit egy châteauduni posztógyártól vásárolt. Az volt az elve, hogy minden, ami a földtől származik, alkalmas arra, hogy visszaadják a földnek. A tanya mögött hatalmas trágyagödröt ásott, ide gyűjtötte az egész környék szemétjét, amit éppen összegereblyézhetnek az úton, elhullott állatokat, a kilométerkövek körül rothadó hulladékokat és a poshadt vizet. Aranyat ér ez mind.

- A foszfáttal néha jó eredményeket értem el - folytatta.

- Azzal csak meglopják az embert! - válaszolt Jean.

- No persze, ha azoktól a házalóktól vásárol, akik a vidéket járják... Az volna jó, ha mindig volna a vevő mellett egy szakértő kémikus, az vizsgálná meg a műtrágyát, nincs-e hamisítva... A jövő a műtrágyáé, az biztos, de mi beledöglünk, mielőtt megérnénk ezt a jövőt. Hát bizony az embernek erő kell ahhoz, hogy másokért kínlódjon.

Amint Jean megforgatta a trágyát, erősebben szállt a szag, s Hourdequin kicsit felvidult tőle. Szerette ezt a szagot, s az erős hím gyönyörével lélegezte be, mintha magát a földet megtermékenyítő erő illatát érezné.

- Az biztos - folytatta kis csönd után -, hogy egyelőre semmi sem ér fel a természetes trágyával. Csakhogy soha sincs belőle elég. Aztán meg ami van, azt is tönkreteszik, nem tudják úgy előkészíteni, úgy felhasználni, ahogy kellene... Nézze csak! Ez itt például kiszáradt a napon. Nem takarta be.

S mikor Jean bevallotta neki, hogy most is azt a trágyagödört használja, amit még Nyakas csinált az istálló előtt, Hourdequin magából kikelten szidta a vakszokást. Ő bizony már évek óta váltakozó rétegeket rakat a trágyagödörbe, s felváltva földdel, fűvel takartatja. Ezenfelül egész csőhálózatot létesített, hogy a gödörbe vezessék a mosogatóvizet, az állati és emberi vizeletet, a tanya minden szennyvizét, s hetenként kétszer ezzel öntözik a trágyagödört. Végre eljutott oda, hogy hasznosítani tudja a latrinákat.

- Szavamra mondom, ostobaság, ha az ember hagyja, hogy veszendőbe menjen, amit a Jóisten ad. Sokáig én is úgy voltam, mint errefelé a parasztok, finnyáskodtam, ha erről szó esett. De aztán Kakanéni meggyőzött az igazától... Ismeri a szomszédját, azt az öregasszonyt, ugye? Nohát csak ő csinálja jól, az ő káposztája, aminek a tövét az éjjeliedényből öntözik, az a káposzták királya, a legnagyobb, a legízesebb! Akármit is beszéljenek, attól van az egész.

Jean elnevette magát, leugrott a már üres szekérről, s kezdte apró kupacokba rakni a trágyát. Hourdequin mögötte lépkedett a meleg párában, mely mindkettőjüket körülfogta.

- Ha az ember meggondolja, hogy csak Párizs ürülékével harmincezer hektár földet lehetne megtermékenyíteni! Ki van ez számítva. És kárba vész majd az egész, éppen csak egy kis részét használják fel, porítva... Érti? Harmincezer hektár! Képzeld el, ha itt lenne, ha ráteríthetnénk a Beaucera, hogy nőne a gabona!

S egy széles karlendítéssel szinte befogta a lapos síkság végtelenségét. Úgy tűzbe jött, mintha máris látta volna, hogy Párizs, az egész Párizs mint rántja fel csatornái zsilipjeit, mint árasztja az emberi trágya termékenyítő folyamatát. Megtelne minden csatorna, mindenki földjére jutna belőle, trágyatenger hullámszava a napsütésben, a szélben, melyben még erősebben szállna a szaga. Így adná vissza a nagyváros a termőföldnek az életet, melyet tőle kapott. A föld lassan beinná a termékenyítő áradatot, s a jóllakatott, zsíros földből sok dús aratás hajtana ki, megteremne sok-sok fehér kenyér.

- Akkor talán még csónak is kellene! - jegyezte meg Jean, aki mosolyogva és utálkozva gondolt arra, milyen is lenne, ha a mezőket így elárasztaná a latrinák szennyje.

E pillanatban azonban felkapta a fejét, az út felől kiabált valaki. Meglepődve ismert rá Lise-re, a kocsiban állt az út szélén, s onnan kiabált Nyakas felé, amilyen hangosan csak tudott.

- Ide hallgass! Cloyes-ba megyek Finet doktorért. Az apád elvágódott a szobában. Alighanem a végét járja... Menj haza, nézz kicsit utána. Hallod?

Nem is várta meg a választ, rácsapott a lóra, s ment tovább, a nyílegyenes úton egyre kisebbnek látszott a messzeségben imbolygó figurája.

Nyakasnak nem volt sürgős, nyugodtan szétteregette az utolsó kupacokat. Dünnyögött. Beteg az apja, micsoda bosszúság! Persze lehet, hogy csak tetteti magát, azt akarja, hogy ajnározzák. Aztán arra gondolt, talán mégis komoly az ügy, ha egyszer az asszony orvosra is hajlandó költeni, erre aztán mégiscsak belebújt az ujjasába.

- Ez meg itt kidekázza a trágyát - dünnyögte Hourdequin, mert érdeklődve figyelte, hogyan trágyázzák a szomszédos földet. - Fukar parasztnak fukar a földje... Pizok egy fickó ez, jó lesz ám, ha vigyáz vele azok után, amik maguk között voltak... Hogy is várhatná az ember, hogy jól menjenek a dolgok, mikor annyi rongy, annyi gazember tapossa a földet! Elege van belőlünk a földnek, ez az igazság!

Elindult a Borderie felé, újra erőt vett rajta a rosszkedv; ugyanakkor Nyakas nehéz léptekkel ballagott vissza Rognesba. Jean magára maradt, végezte a munkáját, minden tíz méternyire lerakott egy villányi trágyát, mely most még erősebben árasztotta az ammóniákszagot. A távolban is füstölögtek a kupacok, könnyed, kékes köddel borították a látóhatárt. Langyos és szagos lesz tőle az egész Beauce, míg csak be nem köszönt a fagy.

Nyakasék még mindig Frimat-nénál laktak, ők foglalták el az egész házat, kivéve a földszinti hátsó szobát, melyben az öregasszony meg béna férje élt. Nyakasék bizony nagyon szűken voltak, legnagyobb panaszuk mégis az volt, hogy nincs konyhakertjük, mert az öregasszony természetesen megtartotta magának azt a talpalatnyi földcskét, amiből etethette, jól tarthatta a nyomorék urát. Nyakasék éppen emiatt, meg azért, hogy kicsit tágasabbak legyenek, el is költöztek volna, ha nem látják, hogy szomszédságuk mennyire bántja Françoise-t. Mindössze egy kerítés választotta el a két portát. Nyakasék szándékosan hangosan beszéltek, hadd hallja, hogy igenis itt tanyáznak, hogy az első adandó alkalommal igenis visszatérnek, haza, a szomszédba. Akkor meg ugye minek törnék magukat megint egy fölösleges költözködéssel? Miért, hogyan mehetnek vissza a házba? Erről szó sem esett, s ez a rendíthetetlenség, ez a nem is sejtett fordulatokra alapozott vak bizakodás hozta ki Françoise-t a sodrából, megrontotta azt az örömét, hogy ő lett a ház asszonya; s ráadásul Lise, a nénye, ha éppen eszébe jutott, létrát támasztott a kerítéshez, s úgy kiabált feléje mindenféle gyalázatosságot. Mióta Baillehache közjegyző irodájában végleg elszámoltak, egyre azt mondogatta, hogy meglopták, s csak nem fogyott ki a gyalázatos rágalmakból, az egyik udvarból a másikba kiabálta.

Mikor végre hazaért Nyakas, az öreg Fouant az ágyon elnyúlva találta, a konyha mögötti sarokban, a szénapadlás lépcsője alatt berendezett zugban. A két gyerek vigyázott rá. A nyolcéves Jules és a hároméves Laure a földön játszott, az öreg korszójából kiöntötték a vizet, és kis patakokat csináltak.

- Na, mi leli magát? - kérdezte Nyakas, s az öreg ágya elé állt. Fouan visszanyerte eszméletét. Tágra nyílt szeme lassan járt, mereven nézett, a feje azonban nem moccant, olyan volt, mintha kővé meredt volna.

- Ide hallgasson, apám, sok ám a munka, nincs időnk játszani!... Nem kellene éppen ma így elhagyni magát!

S minthogy Laure és Jules eltörte a korszót, fölpofozta őket, mire a gyerekek üvöltetni kezdtek. Az öreg nem hunyta le a szemét, kitágult, merev pupillákkal egyre csak nézett. Nincs mit tenni, hiszen még csak nem is moccan. Majd meglátjuk, mit mond az orvos. Megbánta, hogy bejött a földről, és hogy elfoglalja magát, elkezdett fát vágni az ajtó előtt.

Különben Lise csaknem azonnal visszatért Finet doktorral együtt. Az orvos hosszan vizsgálta a beteget, a férj és feleség meg nyugtalanul várakozott. Az öreg halála könnyebbséget jelentene nekik, ha a baj gyorsan végezne vele, de ha így van, ez bizony sokáig elhúzódhat, jó kis pénzbe kerülhet még; s ha meghal, még mielőtt magukhoz kaparintanák a dugott pénzt, Fanny és Jézus Krisztus aligha hagynák nyugton őket. Az orvos hallgatásától végképp megzavarod-

tak. Mikor leült a konyhában, hogy megírjon egy receptet, nekidurálták magukat s kérdezősködtek.

- Szóval ez valami komoly?... Egy hétig is eltarthat?... Úristen, ez aztán hosszú idő! És most mit írt fel neki, doktor úr?

Finet doktor nem válaszolt, megszokta már, hogy a parasztok, ha beteg van a háznál, mindig ilyen riadtan kérdezősködnek. Nagy bölcsen úgy kezelte őket, mint a lovakat. Nem ereszkedett szóba velük. A gyakran előforduló esetekhez kitűnően értett, rendszerint meg is gyógyította a beteget, ilyenkor ügyesebb volt, mint akármelyik nagytudású orvos. De mert a parasztokat okolta azért, hogy nem vitte semmire, hát ridegen bánt velük, amitől azok: csak jobban tisztelték, bár mindig gyanakvással nézték gyógyszereit, vajon érnek-e annyit, amennyi pénzbe kerülnek?

- Szóval azt gondolja, hogy ezzel a sok mindennel majd jobban lesz? - kérdezte ismét Nyakas, aki megrettent az egész oldalnyi betű láttán.

Az orvos csak egy vállvonással felelt. Ismét a beteghez lépett, figyelte, meglepődött, hogy ez a könnyebbfajta agyvérzés hőemelkedést is okozott az öregnél. Az óráját nézve számolta az érverését, még csak nem is próbálkozott azzal, hogy kérdezzen tőle valamit, mert az öreg üres tekintettel csak bámult. S mikor elment, mindössze ennyit mondott:

- Körülbelül három hétig tart... Holnap megint eljövök. Ne csodálkozzanak, ha ma éjszaka félrebeszél.

Három hét! Nyakasék csak ezt hallották, ettől rémültek meg. Mi pénzbe lesz, ha addig minden este ennyi töméntelen orvosságot ír fel! Ráadásul most meg Nyakasnak kellett kocsiba ülni, hogy elmenjen a cloyes-i patikushoz. Éppen szombat volt, Frimat-né, miután eladta a zöldségeit s hazatért, már csak Lise-t találta otthon. Elkeseredetten csak jött-ment, nem tudott mihez kezdeni, s mikor az öregasszony megtudta, mi történt, az is nekibúsult: hát csak nincs szerencséje, ha ez más napon történik, megkérhette volna az orvost, hogy egy füst alatt nézze meg már az ő öregét is. A hír azonnal szétfutott egész Rognes-ban, odarohant hozzájuk az a pimasz Szutykos is, és nem is volt hajlandó elmenni, míg meg nem tapogathatta a nagyapja kezét, aztán futott, hogy megmondja Jézus Krisztusnak, egész biztos, hogy nem halt meg. Alighogy ez a kis szajha kihúzta a lábát, megjelent a Néne, nyilván Fanny küldte; odaállt a testvére ágya mellé, a szemét nézte, mint az Aigre-ből kifogott angolnákét szokta, hogy frissek-e még, aztán fintorogva távozott, mintha sajnálná, hogy ezúttal még nem az következett be. A család tovább nem is törte magát. Minek is, hiszen akár fogadhatnának, hogy megússza!

Éjfélig nagy izgalom volt a házban. Nyakas komisz hangulatban tért haza. Mustártapaszkok a lábára, kanalas orvosság, mit óránként kell beadni, meg hashajtó másnap reggelre, ha jobban lesz. Frimat-né szívesen segített, de tíz órakor már majd összerogyott, olyan álmos volt, túlságosan amúgy sem érdekelte az egész, lefeküdt. Nyakas is kívánta az ágyat, s egyre piszkálta Lise-t, minek toporogjanak itt tovább. Úgysem segítenek az öreg azzal, hogy nézik! Nem volt eszméletlen, hangosan beszélt összevissza mindenféléről, nyilván azt képzelte, hogy a mezőn van s keményen dolgozik, mint ifjúkora messze túnt napjaiban. Lise csupa szorongás volt, ahogy ezeket az akadozva eluttogott régi történeteket hallgatta, olyan ez az egész, mintha már el is temették volna az öreget, s most itt kísértene köztük; fogta hát magát, hogy megy az ura után, aki éppen vetkőzött, de közben eszébe jutott, hogy elrakja az öreg ruháit, ne heverjenek elöl a széken. Gondosan kirázott minden darabot, hosszasan végigkutatatta a zsebeket, de egy rossz bicskán meg zsinegen kívül egyebet nem talált. S ahogy a szekrénybe aggatta a ruhákat, az egyik polc közepén papírköteget pillantott meg, épp hogy a szemét ki nem szúrta. Megdobbant a szíve: a dugott pénz! A pénz, ami után egy hónapja kutatnak, amit minden

elképzelt helyen kerestek, most itt van a szeme előtt, a keze ügyében! A betegség talán éppen akkor döntötte le az öreget a lábáról, mikor új rejtekhelyet keresett.

- Nyakas! Nyakas! - szólongatta a férjét, s a hangja úgy reszketett, hogy férje egy ingben szaladt oda, azt hívén, hogy haldoklik az apja.

Először ő is döbbenetesen csak állt, aztán bolond öröm fogta el mindkettőjüket, egymás kezét fogva ugrándoztak, akár a kecskebak, teljesen megfélemlítve az öregről, aki most lehunyt szemmel a párnába süppedt, mereven feküdt, s végeérhetetlenül gombolyította delíriumának szakadozó fonalát. Most éppen szántott:

- Gyí, te! Menj már!... Nem ázott meg, kemény, akár a kő, az istenit... Az embernek a karja is rámeleg, akár vehetne másik kettőt... Gyí, te bitang!...

- Pszt! - rezzent meg Lise, s az ágy felé fordult.

- Ej! Ne törődj velem! - nyugtatta Nyakas. - Tud is ez valamit?! Hát nem hallod, mennyi hülyeséget beszél?

Leültek az ágy mellé, lábuk reszketett a hirtelen örömtől.

- Különben is - folytatta az asszony -, nem mondhatják ránk azt, hogy kutattunk, mert Isten a tanúm, eszembe sem jutott a pénz! Csak úgy a kezembe került... Nézzük már meg.

A férje kitergette a papirosokat, hangosan számolt.

- Kétszázharminc meg hetven, az kerekén háromszáz... Helyes, éppen így számítottam, merthogy a múltkor, mikor a negyedévi osztalékot felvette, tizenöt darab ötfrankost kapott az adószedőtől... Ez éppen öt százalék. Hát nem furcsa, hogy ezek a ronda kis papirosok pénzt érnek, ez is éppúgy pénz, akár az igazi.

Lise azonban ismét intett neki, hogy hallgasson, megrémült, mert az öreg hirtelen felnevetett, delíriumában talán éppen a gazdag aratás napjait élte át, mikor X. Károly idejében egyszer akkora volt a termés, hogy már nem tudták hova rakni.

- Mennyi! No de mennyi!... Nem is igaz, hogy ennyi legyen!... A kutyafejét, mennyi! Hogy ez mennyi... mennyi...

S elcsukló nevetése már hörgésnek hallatszott, tudata mélyén lehetett az öröm, mert mozduatlan arcán semmi sem látszott.

- Mindenféle számárság megfordul most a fejében - mondta Nyakas vállrándítva.

Pillanatra csend lett, mindketten elgondolkozva nézték a papírokat.

- Most mi legyen ezzel? - suttogta végül Lise. - Tegyük vissza, ugye?

A férje azonban határozottan nemet intett.

- De, de vissza kell tenni!... Keresni fogja, kiabál majd, nagyon meggyűlne a bajunk azokkal a disznó rokonokkal.

Aztán harmadszor is megriadt, hogy sírni hallotta az öreget. Nyomorúság, mérhetetlen bánat áradt e zokogásból, mintha most siratná el egész életét, de hogy voltaképpen miért sír, nem lehetett tudni, mert egyre tompább hangon szüntelenül csak egyet hajtogatott:

- Ennek vége... Ennek vége... Ennek vége...

- Csak nem képzeld, hogy otthagynom ezeket a papírokat az öregnél? - mondta indulatosan Nyakas. - Hiszen kihagy az esze kereke!... Hogyne, hogy összetépje vagy elégesse, azt már nem!

- Hát az igaz - suttogta az asszony.

- És most már elég legyen ebből! Gyerünk lefeküdni... Majd ha kérdez, én megválaszolok neki, ez már az én gondom! A többiek meg jobban teszik, ha békén hagynak!

Most ők dugták el a papírokat, egy öreg fiókos szekrény márványlapja alá, ezt biztosabb helynek tartották, mint akármelyik kulcsra zárható fiókot, aztán lefeküdtek. A magára maradt öreg mellett gyertyát sem hagytak, nehogy tűz támadjon, s az egész éjjel szakadatlanul beszélt, zokogott önkívületében.

Finet doktor másnap nyugodtabbnak találta, jobban volt, mint remélte. Ej, ezek a vén igáslovak! Nem adják ki egykönnyen a párjukat! Mintha elmúlt volna a láz is, melyet aggasztónak tartott. Vasat rendelt, meg kinint, csupa gazdagoknak való orvosságot, olyan drágát, hogy a házaspár ismét csak hüledezett; s az orvos már ment volna, de még Frimat-néval is vitatkozni kellett, az asszony már lesett rá.

- Ejnye, jóasszony, megmondtam magának, hogy a férje csak annyit ér, akár ez a sarokkő itt!... Nem tudok én életet verni a kőbe, hogy az ördögbe is tudnék!... Úgyis tudja maga, hogy mi lesz a vége, s minél előbb, annál jobb, neki is meg magának is.

A lova nyakába csördített, az asszony meg sírva roskadt a kapukőre. Hát igaz, nem kis ideje ápolja a férjét, már tizenkét esztendeje, s ahogy öregszik, kopik az ő ereje is, reszketve gondol arra, mi lesz, ha maholnap már a kertecskéjét sem bírja megművelni; no de akkor is! Összefacsarodott a szíve, ha csak eszébe jutott is, hogy elveszítheti a béna öregembert, akivel úgy bánt, mintha a gyereke lenne, a karjában hordozta, tisztába rakta, jó falatokkal kényeztette. Az egészséges karja is megbénult már, amit legalább eddig használni tudott, és már a pipát is ő dugta a szájába.

Egy hét múlva Finet doktor meglepődve látta, hogy Fouan lábra állt, gyöngye volt ugyan, de csökönnyösen járnai akart, mert mint mondta, akkor nem hal meg az ember, ha nem is akar. Nyakas meg jót röhögött az orvos háta mögött, mert a második látogatásától kezdve egyszerűen eltépte a recepteket, mondván, hogy az a legbiztosabb, ha az ember hagyja, hogy a betegség magamagát pusztítsa el. Lise azonban a vásár napján nem tudta megállni, hogy ne hozza meg az előző nap rendelt orvosságot, s hétfőn, mikor az orvos utoljára jött, Nyakas azt mesélte neki, hogy az öreg majdnem visszaesett.

- Nem tudom, mit pancsolhattak abban az üvegben, de csudára megbetegítette!

Fouan épp az este szánta rá magát, hogy beszéljen. Mióta felkelt, aggodalmaskodva jött-ment a házban, a feje üres volt, sehogy sem tudott visszaemlékezni, hova is rejthette az értékpapírokat. Kutatott, keresgélt mindenütt, elkeseredetten próbált visszaemlékezni. Aztán halványan felrémlett valami: talán nem is dugta el sehova, talán ott maradt a szekrényben a polcon. Igen ám, de ha mégsem így volt, ha senki sem vette el a papírokat, akkor ő maga beszéljen róluk? Ő maga vallja be, hogy van ez a kis pénze, amit hajdan oly keservesen gyűjtögetett, oly gondosan rejtegetett? Még két napig küszködött magával, emésztette a harag, hogy csak úgy eltűnt, meg a félelem, hogy mi lesz, ha beszélni kezd róla. De aztán lassan összerakosgatta magában, hogy hogyan is volt, eszébe jutott, hogy aznap reggel, amikor rosszul lett, ide, erre a helyre tette a paksamétát azzal, hogy majd később az egyik mennyezetgerenda hasadékába rejti el, amit ágyában hanyatt fekvé fedezett fel. Aztán erejét vesztve csak tovább kínlódott, hagyott mindent.

Megvacsoráztak. Lise a tányérokat rakta helyre, Nyakas meg csúfondáros képpel hintázott a székén, figyelte az apját attól a pillanattól kezdve, hogy felkelt, s látva, hogy az öreg milyen izgatott, milyen rosszkedvű, azt gondolta, na most aztán kirukkol vele. Így is történt, az öreg rogyadozó lábbal csökönnyösen jött-ment, majd egyszerre csak elibe állt:

- És a papirosok? - kérdezte rekedt, elcsukló hangon.

Nyakas elcsodálkozva hunyorgott, mint aki nem érti.

- Mi az? Mit beszél?... Papírok, milyen papírok?

- A pénzem! - tört ki az öreg, s kihúzta magát, iszonyú haraggal magasodott a fia fölé.

- A pénze? Hát most egyszerre mégis van pénze?... Hiszen örökösen azt mondogatta, olyan sokba kerültünk, hogy egy fillérje se maradt... Úgy, vén ravasz, szóval hát mégis van pénze?

S tovább hintázott, jóízűen röhögött, büszke volt, hogy neki már annak idején olyan jó szimata volt, s elsőnek ő szolgált ki a dugott pénzt.

Fouan minden porcikájában reszketett.

- Add vissza!

- Hogy adjam vissza? Miért, hát nálam van? Vagy egyáltalán tudom én, hogy hol a maga pénze?

- Elloptad tőlem, add vissza, a kutya istenit, vagy kiverem belőled.

S egyszeriben mintha eltűnt volna a kora, vállon ragadta s megrázta. Ekkor amaz is felállt, most ő markolta meg az öreg vállát, nem bántotta, csak dühösen a képébe üvöltött:

- Igen, nálam van, és nálam is marad... Magának őrzöm meg, vén marha, hiszen már nincs ki mind a négy kereke!... Éppen jókor szedtem el magától ezeket a papírokat, össze akarta tépni!... Beszélj már, Lise, ugye, hogy széjjeltépte volna!...

- Olyan igaz, mint hogy itt vagyok. Mert ilyen ám az ember, mikor nem tudja, mit csinál!

Fouan döbrenten, rémüldözve hallgatta ezt a hazugságot. Hát bolond volt ő, hogy ennyire nem emlékszik semmire? Ha szét akarta tépni az értékpapírokat, mint egy gyerek, aki színes képekkel játszik, akkor nyilván teljesen meghülyült, megérett arra, hogy leüssék! A szíve megtört, elszállt belőle a bátorság, az erő. Sírva dadogta:

- Add vissza, ugye visszaadod?

- Nem!

- Add vissza, hiszen már jobban vagyok!

- Nem és nem! Hogy kitörölje vele a fenekét, vagy pipára gyújtson vele? Hogyisne!

S Nyakasék csökönyösen kitarítottak amellet, hogy nem adják ki a kezükből az értékpapírokat. Egyébként egész nyíltan beszéltek az ügyről, nagy drámát adtak elő: az utolsó percben értek oda, éppen csak ki tudták venni az öreg kezéből a papírokat, szét akarta tépni. Egyik este még meg is mutatták Frimat-éknak a papír beszakadt sarkát. Ugyan ki vehetné tőlük rossz néven, hogy útját állták a bajnak, nem engedték, hogy darabokra tépje, semmivé tegye a pénzt? A szemükben igazat adtak nekik, de magában mindenki gyanította, hogy hazudnak. Főként Jézus Krisztus nem tudott megbékélni: még ilyet, nála sehogy sem került elő a pénz, amazok meg egyszeriben kiszagolták, hol van! Persze, egyszer neki is a kezében volt, de ő nagy hülyén otthagya. Hát megérte, mikor úgyis gazembernek tartja őt az egész világ? Esküdözött, hogy elszámolást követel az öccsétől, ha egyszer majd az öreg beadja a kulcsot. Fanny is azt mondogatta, hogy Nyakast el kellene számoltatni. Nyakasék persze nem tiltakoznának az elszámolás ellen, ha ugyan az öreg nem veszi vissza az értékpapírokat, hogy ő rendelkezék velük.

Fouan meg házról házra járt, mindenütt mesélte az ügyet. Ha meg tudott állítani egy járókelőt, rögtön elsírta szerencsétlen sorsát. Így történt, hogy egyik reggel belépett a szomszédos udvarba az unokahúgához.

Françoise éppen az udvaron volt, Jeannak segített trágyát rakni a szekérre. A férje a gödörből villával adogatta föl, az asszony meg a szekérben állva igazította, s a lábával döngölte le a trágyát, hogy több férjen rá.

Az öreg botjára támaszkodva állt előttük, s rákezdett panaszára:

- Hát ugye ez már mégiscsak sok, az én pénzemet, a sajátomat vették el tőlem, s nem akarják visszaadni!... Ti mit csinálnátok a helyemben?

Françoise hagyta, hogy háromszor is elkérdezze. Nagyon bosszús volt, hogy az öreg így beállított hozzájuk beszélgetni, barátságatlanul fogadta, azon volt, hogy ne szolgáltasson okot a veszekedésre Nyakasékkal.

- Hát tudja, bátyám - mondta végül -, ehhez nekünk semmi közünk, annak örülünk, hogy kikerültünk abból a pokolból.

Ezzel hátat fordított neki, tovább taposta a trágyát, már a combjáig ért, csaknem elmerült benne, de az ura egyre tovább adagolta. Eltűnt a langyos párában, teste-lelke jól érezte magát a megkavart gödör fojtó fellegében.

- Mert nem vagyok én bolond, akárki láthatja - folytatta Fouan, mintha nem is hallotta volna Françoise szavait. - Csak vissza kellene adniok a pénzemet... Hát mondjátok csak, ti elhiszitek, hogy képes lettem volna összetépni?

Sem Françoise, sem Jean nem szólt egy hangot se.

- Mert ugye, ahhoz bolondnak kellene lenni, hát nem? És én nem vagyok bolond... Akár ti is tanúsíthatjátok!

Az asszony hirtelen kiegyenesedett a megrakott szekéren, nagynak, erősnek, egészségesnek látszott, mintha ott nőtt volna magasra, mintha belőle áradna a termékenységnek ez az illata. Csípőre tett kezével, kerek keblével most igazi asszony volt.

- Hát, nem, bátyám, azt már nem, ebből elég volt! Mondtam már, hogy minket ne keverjen bele ezekbe a gyalázatosságokba... És nézze, ha már erről van szó, alighanem jobban tenné, ha soha nem is jönne hozzánk.

- Szóval elzavarsz? - kérdezte az öreg reszketve.

Jean jónak látta beleszólni.

- Nem, csak arról van szó, hogy nem akarunk veszekedést. Három napig megint nem lenne egy perc nyugtunk sem, ha magát itt meglátják... Aztán mindenki félti a békességét, ugye? - Fouan csak állt, szegény, megfakult szemével hol az egyiket, hol a másikat nézte. Aztán kifordult az udvarról.

- Így is jól van. Ha segítségre szorulok, máshoz kell mennem, nem ide, hozzátok.

Hagyták, hadd menjen, a szívük elnehezült, hiszen nem voltak még rosszak, de mit csináljanak? Rajta úgysem tudnak segíteni, de nekik megint elmenne az álmuk is, az étvágyuk is. Míg a férje az ostorért ment, az asszony fogta a lapátot, gondosan összegyűjtötte és a szekérre szórta a lehullott trágyát.

Másnap szörnyű jelenet tört ki Fouan és Nyakas között. Igaz, mindennap előlről kezdődött a vita az értékpapírok miatt, az egyik örökösen a rögeszmétől megszállott csökönyösségével hajtogatta: „Add vissza”, a másik meg mindig ugyanazzal válaszolt: „Hagyjon már békén!”

Mégis egyre rosszabbra fordultak a dolgok azóta, hogy az öreg kitartóan kereste, vajon a fia hova dughatta el a pénzt. Most ő kutatta át az egész házat, most ő tapogatta végig a szekrények deszkáját, ő kopogtatta a falat, nincs-e valahol üreg. Tekintete örökösen hol az egyik, hol a másik sarkot vizslatta, csak erre volt gondja, s mihelyt egyedül maradt, kiküldte a gyerekeket, s nekifogott keresgélni, szenvedélyesen, mint a kamasz, aki rögtön nekiugrik a szolgalónak, mihelyt a szülei kiteszik a lábukat. Aznap, amikor Nyakas váratlanul visszatért, meglátta, hogy az öreg teljes hosszában elnyúlik a földön, s a fiókos szekrény alá les, vajon nincs-e ott valami rejtkehely. Éktelen dühbe gurult, az öreg ugyanis jó helyen tapogatózott, csak nem a szekrény alatt, hanem fölötte volt, amit keresett, a nehéz márványlap alatt, szinte elfalazva bújt meg a pénz.

- Az istenit, vén hülye! Most meg már a földön csúszik-mászik? Álljon föl azonnal!

A lábánál fogva rántotta vissza, s durván talpra állította.

- És most már legyen vége annak, hogy minden lyukba beledugja az orrát! Torkig vagyok azzal, hogy minden hasadékot agyonvizsgál a házban!

Fouant bántotta, hogy így rajtakapták, ránézett a fiúra, s hirtelen dühvel, egyre jobban neki-vadulva hajtogatta:

- Add vissza!

- Hagyjon békén! - ordított Nyakas a képébe.

- Hát én nem bírom tovább, megyek innen!

- Helyes, szedje a sátorfáját, föl is út, le is út! De az istenit, nincs bőr a képén, ha ide visszajön!

Megragadta a karját s kilódította.

2

Fouan a domboldalon ment le. Haragja hirtelen elült, s lent az úton kábultan megállt, miért is van ő idekint, mikor nem tudja, hova mehetne. A toronyóra hármát ütött, heves szél dermesztette a szürke, őszi délutánt; didergett, mert még csak a kalapját sem tehette fel, olyan hirtelen történt az egész. Még jó, hogy nála volt a botja. Egy darabon Cloyes felé tartott, aztán eszébe jutott, ugyan hova menne errefelé, visszafordult és vontatott lépteivel Rognes felé ballagott. Macqueron elé érve arra gondolt, hogy ihatna egy pohárral, de hiába kutatta át a zsebeit, egy garasa sem volt, szégyellt volna így mutatkozni, meg félt is, hogy a falu tudja már, mi történt. Már is úgy érezte, hogy az ajtajában álló Lengaigne görbe szemmel figyel, úgy lesi, mintha országúti csavargót látna. Lequeu sem köszönt neki az iskolaablak mögül. Ez már csak így van, most, hogy megint nincstelen, hogy megint kifosztották, de úgy, hogy a bőrén kívül egyebe sem maradt, megint csak semmibe veszik.

Ahogy az Aigre-hez ért, egy darabig a hídkorláthoz támaszkodott. Rettegve gondolt a közelgő éjszakára. Hol hajtsa le a fejét? Hol lelhetne fedélre? Bécu kutyája láttán irigység fogta el, még ennek is jobb, legalább azt tudja, hol az a vacska, ahova aludni mehet. Ahogy haragjának feszültsége engedett, elálmosodott, s tétován tűnődött, hova mehetne. Szemei lecsukódtak, s egyre töprengett, hol is található egy hidegtől, szélről védett zugot. Mintha lidércnyomásos álomban látná: elvonult előtte az egész kopár, szélben borzongó vidék. De aztán hirtelen fellobbanó energiával lerázta magáról ernyedtségét. Nem szabad így elengednie magát. Elvégre mégsem hagynak az út mentén felfordulni egy ilyen öreg embert.

Gépiesen átment a hídon, s éppen Delhomme-ék kis tanyája elé ért ki. Ahogy észbe kapott, hol van, nyomban lefordult az útról, a ház mögé került, hogy ott megy tovább, nehogy meglássák. Itt újból megállt, az istállófalhoz lapult, Fanny lánya hangját hallotta onnan. Vajon arra gondolt, hogy visszamegy a lányához? Maga sem tudta volna megmondani, a lába idehozta. Úgy látta a házat belülről, mintha belépett volna, balra a konyha, az ő kamrája meg az emeleten, a szénapadlás végében. Megrogyant a lába, úgy elérékenyült, s összeroskadt volna, ha nem támaszkodik a falhoz. Hosszan, mozdulatlanul álldogált, öreg hátát a falnak vetve. Az istállóból még mindig hallotta Fanny hangját, de nem értette, mit mond, talán a hangos beszéd fojtott zajától érékenyült úgy el. A lánya alighanem a szolgálóval pörölt, felemelte a hangját, s ő hallotta, milyen pattogó, milyen nyers; nem volt egyetlen durva szava sem, mégis olyan bántó hangon beszélt a szerencsétlen teremtéssel, hogy az elsírta magát. Az öregnek is fájt ez a hang, meghatottsága elszállt, összeszedte magát, hiszen tudhatta, ha benyitna az ajtón, ez a szívtelen hang fogadná. Szinte hallotta, amint a lánya újra elmondja: „Apánk, visszajön még maga, térden állva kéri, hogy fogadjuk be!”, ezt a mondatot, mely mint fejszecsapás, mindörökké elvágott mindent, ami összefűzte őket. Nem, nem! Inkább éhen pusztul, inkább valamelyik kerítés tövében fekszik le, de nem nézi, hogy diadalmaskodik ez a tisztességében oly dölyfös asszony. Ellökte magát a faltól, s tovább vánszorgott.

Azt hitte, az egész világ őt lesi, s hogy ne kelljen az úton mennie, a híd után az Aigre jobb partján tartott fölfelé, s hamarosan a szőlőhegybe ért. Úgy gondolta, hogy a falut megkerülve kiér a síkságra. Csakhogy így meg a Kastély mellett kellett elhaladnia, ide is elvitte a lába, a vén igavonók is ösztönösen visszatérnek az istállóba, ahol az abrak várja őket. A kaptatón kifulladt, kicsit odébb leült, lihegett, tépelődött. Hiszen biztos, ha csak annyit mondana Jézus Krisztusnak: „Na, most törvénybe megyek, panaszt teszek Nyakas ellen, segíts nekem!”, lármás hejehujával fogadná ez a bitang, s nagy dáridót csapnának még este. Még oda, a zugba is, ahol meghúzta magát, még oda is elszállt az eszem-iszom, az alighanem reggeltől tartó mulatozás jó szaga. Üres gyomra arrafelé húzta, megismerte Tarack hangját, érezte a párolt tarkabab szagát, hogy ezt milyen jól csinálja Szutykos, mikor az apja a cimborája jöttét akarja ünnepelni! Miért is ne menne be lakomázni a két semmirekellővel? Milyen hangosan ordítónak a pipafüstben, a jó melegben, már olyan részegek lehetnek, hogy csak irigyelni lehet őket. Nagyot durrantott, ettől végképp ellágyult, s már nyújtotta volna a kezét az ajtó felé, mikor Szutykos éles nevetése valósággal megbénította. Mert most Szutykostól reszketett, mindig maga előtt látta, hogy soványan, egy szál ingben, kígyósimasággal támad rá, kikutatja, gyilkolja. És ugyan mire menne azzal, ha az apa segítene visszaszerezni a papírjait, ott lenne a lánya, azelől nem tudná eldugni, előszedné az a bőre alól is! Az ajtó hirtelen kinyílt, az az átkozott körül akart nézni kicsit, mintha megsejtette volna, hogy ott ólálkodik valaki. Éppen csak annyi ideje volt, hogy egy bokor mögé ugorjon, aztán menekült, a leszálló alkonyban is látta a zölden csillogó szempárt.

Mikor kiért a fennsíkra, valami megkönnyebbülésfélét érzett, elmenekült az emberek elől, örült, hogy egyedül lehet, hogy így fordulhat föl. Sokáig bolyongott vaktában. Besötétedett, jeges szél korbácsolta. Egy-egy erősebb szélrohamra kénytelen volt háttal fordulni a szélnek, a lélegzete elakadt, födetlen fején lobogott a ritkás fehér haj. Hat óra volt, Rognes-ban mindenki vacsoránál ült, s az ő tagjait olyan gyengeség fogta el, hogy egyre lassabban lépdelt. Két szélroham között sűrű, suhogó zápor kezdődött. Bőrig ázott, de csak ment, aztán újabb meg újabb zápor érte utol. Nem is tudta, hogyan került oda, egyszer csak a templomtéren állt, a Fouanok ősi családi fészke előtt, melynek falai közt most Françoise és Jean lakik. Nem, ott nem kérhet menedéket, őt már onnan is elkergették. Az eső még jobban nekieredt. Most olyan kegyetlenül verte, hogy végül is meghunyászkodott. Oldalról közelített Nyakasék portája felé, belesett a konyhába, ahonnan káposztaleves illata áradt. Szegény, gyarló testének minden

porcikája a megalázkodásra hajlott, űzte a testi kényszerűség, hogy ehessen, hogy megmelegedhessen. De aztán megtorpant, mert a csámcsogásból kihallott néhány szót:

- Na és az apád? Talán már haza sem jön?

- Hagyd csak, él-hal a hasáért, majd hazajön, ha éhes lesz!

Fouan rettegve húzódott félre, jaj, csak meg ne lássák, hogy mint kivert kutya a csontért, úgy somfordált ehhez az ajtóhoz. Szégyen fojtogatta, eltökélte, hogy inkább elpusztul egy félreeső zugban. Majd aztán meglátják, hogy annyira élhal-e a hasáért! Ismét lement a domboldalon, s Clou kovács műhelye előtt lerogyott egy gerendára. A lába nem bírta tovább, elengedte magát a sötétben, a kihalt úton, ahol egy lélek sem láthatta, mert az esti tanyázások már megkezdődtek, s a hidegben becsukódtak a házak. A zápor közben lecsöndesült a szél, most egyenletesen zuhogott, mintha dézsából öntenék. Úgy érezte, ahhoz sincs ereje, hogy felálljon s védett zugot keressen. Botját a térde közé fogta, fejről csorgott a víz, s ő nyomorúságába belekábultva mozdulatlanul tűrte. Már nem is gondolkozott, ez már csak így van: ha az embernek nincs se gyereke, se háza, se semmije, összébbhúzza a nadrágszóját, és Isten ege alatt hál. Kilencet ütött a toronyóra, aztán tízet. Az eső tovább zuhogott, úgy érezte, már öreg csontjai is vizesek. Később lámpások villantak, még egyszer fölocsúdott, mikor a Nénét látta, Delhomme-éktől ment hazafelé, ott spórolta meg a gyertya árát. Nagy nehezen felállt, a csontjai is ropogtak az erőlködéstől, messziről követte a nővérét, de nem bírt olyan gyorsan járni, hogy vele együtt érjen a házhoz. A csukott ajtó előtt megállt, tétovázott, már-már elhagyta a mersze. De olyan nyomorultul érezte magát, hogy végre mégis bekopogott.

Rosszkor jött, az igaz, a Néne cudar kedvében volt, még a múlt héten feldúlta valami kellemetlenség. Egyik este, hogy egyedül maradt az unokájával, Hilarionnal, eszébe jutott, hogy fát vágat vele, s csak azután küldi aludni, ha már ezt a munkát is elvégezte; s minthogy a legény csak immel-ámmal dolgozott, ott maradt mellette a fűskamrában, s szidta, mint a bokrot. Ez a bikaerős nyomorék idióta rémült meghunyászkodással tűrt mindedig, hagyta, hogy a nagyanyja kihasználja az erejét, s a szemét sem merete ráemelni. Az öregasszony azonban néhány nap óta gyanút foghatott volna, mert a félkegyelmű reszketve végezte a túl nehéz munkát, agyát el-elborította a vér úgy, hogy a tagjai valósággal megmerevedtek. Nem volt okos, hogy biztatásul a tarkóját verte a botjával. Ledobta a baltát, ránézett. Őt meg dühítette ez az engedetlenség, s ütötte-verte, ahol érte, a lágyékát, a combját, s az idióta egyszerre csak nekiugrott. Már azt hitte, földönti, megtiporja, megfojtja, de nem, túl sokat böjtölt Palmyre halála óta, s rokoni kapcsolatról, korról, de még a nemről is vajmi kevés sejtelve lévén, haragja állati vágyba csapott át. Erőszakoskodott a nyolcvankilenc esztendő, kiszáradt testű vénséggel, akin már csontvázán kívül semmi sem emlékeztetett a nőre. De még jól bírta magát, nem lehetett egykönnyen megtörni, most sem engedett, valahogy kezébe kaparintotta a baltát, s egy csapással kettéhasította a koponyáját. Kiáltozására összeszaladt a szomszédság, azon nyomban elmesélte, mi történt, részleteket is mondott: egy hajszálon múlt az egész, már majdnem megtörtént, amit az a bitang akart. Hilarion csak másnap halt meg. Kiszállt a vizsgálóbíró; aztán ott volt a temetés is, szóval volt kellemetlensége éppen elég, szerencsére kilábalt már mindebből, s nyugodt volt, de végig sértődött a világ hálátlanságán, s erősen megfogadta, nem tesz ő soha többé szívességet egy rokonának sem.

Fouan háromszor is kopogott, de oly bátortalanul, hogy a Néne egyszer sem hallotta meg. Végre mégiscsak az ajtóhoz ment s megkérdezte:

- Ki az?

- Én vagyok.

- Ki az az én?

- Én, a testvéred.

Nyilván azonnal megismerte a hangját, de csöppet sem sietett, élvezni akarta, hogy így szóra bírja. Kis ideig csönd volt, majd ismét megszólalt:

- Aztán mit akarsz?

Az öreg reszketett, nem mert válaszolni. Ekkor a nővére felrántotta az ajtót, de ahogy belépett volna, szikkadt karjával zárta el előle az utat, hagyta, álljon csak kint az esőben, mely kitartóan egyre tovább zuhogott.

- Tudom, mit akarsz. Mondták már nekem ma este... Igen, tudom, olyan hülye voltál, hogy megint kismizmizhettek, még a dugott pénzedre sem tudtál vigyázni, s most persze azt szeretnéd, hogy befogadjalak, mi? - S látva, hogy mentegetőzni akar, hogy dadogva magyaráz valamit, rárivallt:

- Hát nem megmondtam előre? Hányszor figyelmeztettelek, hogy csak aki hülye meg tehetetlen, az mond le a földjéről!... Úgy kell neked, most aztán megkaptad, amit előre megmondtam, elkergettek azok a rongy kölykeid, és csavaroghatsz éjnek idején is, mint a koldus, akinek még egy téglá sem jut, hogy arra hajtsa a fejét!

Kinyújtotta a kezét, hullottak a könnyei, megpróbált beljebb kerülni. De a Néne kéréseire maradt, kipakolt az egész mondókájával:

- Azt már nem! Menj, aztán kérj fekhelyet azoktól, akik megloptak! Nem tartozom én neked semmivel. Még azt mondaná a rokonság, hogy beleavatkozom az ügyeitekbe... De nem is azért. Hogy odaadtad a vagyonodat, azt sose bocsátom meg neked...

Kihúzta a derekát, fonnyadt nyakát, kerek, ragadozó madárszemeivel nézte, majd bevágta előtte az ajtót.

- Úgy kell, dögölj még odakint!

Fouan dermedten, mozdulatlanul állt a könyörtelen ajtó előtt, mögötte az eső egyhangúan tovább zuhogott. Aztán megfordult, s eltűnt a magasból lassan, fagyosan záporozó esőtől csatakos, tintafekete éjszakában.

Hogy merre ment? Erre soha nem tudott visszaemlékezni. Meg-megcsúszott a tócsákban, előrenyújtott kézzel tapogatózott, hogy ne menjen neki falnak, fának. Már nem gondolkozott, nem tudott semmiről, a faluban errefelé minden követ ismert, most mégis úgy érezte, távoli, ismeretlen és félelmetes helyen járkal, ahol ő idegen, ahol eltéved s képtelen megtalálni az utat. Balra fordult, a gödröktől félt, jobbra tért, borzongva megállt, mindenünnen veszélyt sejtett. Közben palánkhoz ért, emellett ment tovább, míg egy kis ajtót talált, azt belökte. Egyszerre kiszaladt a föld a lába alól, valami gödörbe gurult. Jó volt ott, nem verte az eső, melegedhetett; de hamarosan röfögésre figyelt, fel, egy disznó mellé került, az fölébredt, s azt hitte, enni hoztak neki, és már az oldalát bökdöste. Küszködött vele, de olyan gyenge volt, hogy végül mégis kikecmergett onnan, félt, hogy az állat fölfalja. Tovább nem bírt menni, lefeküdt az ajtó előtt, ahogy csak tudta, összehúzta magát, hogy a tető kiugró része kicsit védje az eső elől. De a lába csak tovább ázott, a szél testére fagyasztotta a nedves ruhát. Irigyelte a disznót, szívesen megbújt volna mellette, ha nem hallja, hogy falánkan szuszogva mint rágja mögötte az ajtó fáját.

Pirkadattal fölriadt gyötrelmes kábultságából. Megint elfogta valami szégyenkezés, röstelkedve gondolt arra, hogy a faluban már mindenki tudja, mi történt vele, hogy kint kóborol, mint valami koldus. Ha az ember egyszer nincstelen, nem várhat se igazságot, se szánalmat. A sővények mentén lopakodott, mindig attól félt, hogy kinyílik egy ablak, hogy meglátja egy korán kelő asszony. Az eső még mindig nem állt el, kiért a mezőre, s ott megbújt egy széna-

boglyában. Így töltötte az egész napot, egyik rejtekhelyről a másikba menekült, úgy rettegett, hogy ha két órát egy helyen töltött, máris azt képzelte, fölfedezték a búvóhelyét, s indult más utat keresni. Most már csak egy gondolat kínoztta, vajon sokáig tart-e, míg meghal. Nem annyira a hidegtől szenvedett, inkább az éhség gyötörte, egész biztos, hogy éhen fog veszni. Még egy egész éjszaka s talán még egy nap. Amíg világos van, valahogy csak kibírja, inkább fejezze be így, mint hogy visszamenjen Nyakasékhoz. De ahogy alkonyult, iszonyatos félelem fogta el, rettegett attól, hogy a makacsul zuhogó esőben előlről kezdjen még egy olyan éjszakát, mint az előző volt. Csontig átjárta a hideg, éhség mardosta a gyomrát. Ahogy az égbolt elfeketült, úgy érezte, megfullad, elsodorja ez a csobogó sötétség; már nem volt ura magának, a lábai vitték, az életösztön hajtotta, s így történt, hogy akaratán kívül egyszerre csak ott állt Nyakasék konyhájában; becsukta maga mögött az ajtót.

Nyakas és Lise most végeztek az előző napról maradt káposztalevessel. A férfi az ajtónyitásra hátrafordult, némán nézte az öreget a gőzölgő ruhában, jó ideig hallgatott, végül röhögve mondta:

- Tudtam én, hogy nincs magában kurázsi!

Az öreg csak állt, dermedten, mereven, hallgatott, egy hangot sem szólt.

- Na, asszony, azért csak adj neki, hadd faljon, ha már az éhség visszakergette.

Lise felállt, s egy csajka levest vitt oda neki. Fouan fogta a csajkát, félreült egy zsámolyra, mintha így akarná mutatni, hogy nem hajlandó velük, a gyerekeivel egy asztalnál ülni; s mihán bekanalazta az ételt. Egész teste reszketett a gyötrelmes éhségtől. Nyakas kényelmesen befejezte a vacsorát, hintázott a széken, messziről, a kés hegyével szúrt föl egy-egy darabka sajtot, úgy kapta be. Érdeklődve figyelte az öreg mohóságát, szemmel kísért minden kanál levest s csúfolódott.

- Na, úgy látom, a hűvösben való sétafikálás meghozta az étvágyát. De azért ezt nem csinálhatja ám mindennap, nagyon sokba kerülne a kosztja!

Az öreg csak nyelt, rozsdás torokkal, szürcsölve egyre csak nyelt, és egy hanggal sem válaszolt.

A fia meg folytatta:

- Lám, a huncut bitang, házon kívül éjszakázott! Talán bizony lányoknál járt... Attól éhezett meg ennyire, ugye?

A válasz most is makacs némaság volt, csak a mohó nyeldekklés hallatszott, amint tömte magába az ételt.

- Hé! Magához beszélek! - kiáltott rá Nyakas bosszúsan. - Talán lenne szíves válaszolni.

Még csak merev és zavaros tekintetét sem emelte fel a csajkáról. Mintha nem látna, nem hallana, mintha mérföldekre lenne tőlük, mintha azt mondaná, hogy csak enni jött vissza, csak a gyomra van itt, a szíve már soha többé. Már a csajka fenekét kaparta kanálával, kitartóan, nehogy egy csöpp is odavesszen az adagjából.

Lise, akit megrendített ez a nagy éhség, odáig merészkedett, hogy közbeszólt:

- Hagyd már, ha egyszer nem akar se látni, se hallani!

- Csak aztán nehogy megint piszkálni kezdjen engem! - folytatta dühösen Nyakas. - Egyszer még csak hagyján. De ide hallgasson, vén csökönyös! Jó lesz ám, ha tanul ebből az esetből! Ha még egyszer felmérgecskésít, tőlem éhen veszhet kint az országúton!

Fouan, ahogy végzett az étellel, nagy keservesen felállt, s még mindig hangtalanul, egyre komorabb némasággal hátat fordított nekik, a létra alá vonszolta magát az ágyáig, s ruhástul rázuhant. Valósággal leterítette a nehéz álom, azon nyomban elaludt, szusszanás nélkül, mint egy darab fa. Lise az ágyához ment, hogy megnézze, majd odaszólt a férjének, hogy az öreg talán már meg is halt. Nyakas felállt, megnézte, aztán vállat vont. Eh, dehogyis halott ez, talán csak úgy egyszerűen meghal az ember? De alighanem jókorát csavargott, azért van így oda! Másnap reggel, mikor benéztek hozzá, az öreg meg se moccan; még este is aludt, s csak a következő reggel ébredt fel, másfél napos mély álom után.

- Nocsak! Hát előbújt? - röhögött Nyakas. - Én meg már azt hittem, maga már csak úgy marad, nem pusztít több kenyeret.

Az öreg nem nézett rá, nem válaszolt, kiment az útra, s leült, hogy kicsit szellőzködjön.

Ettől fogva makacsul hallgatott. Mintha megfélemedezett volna az értékpapírokról, melyeket nem adtak neki vissza; többé legalábbis nem emlegette, nem kereste, talán elfásult, annyi bizonyos, hogy nem küszködött tovább; Nyakasékkal azonban mindörökre szakított, némaságát soha meg nem szegte, mint aki külön magába temetkezve él. Soha semmi körülmények között és semmiért nem szólt hozzájuk. A házukban élt, ott hált, ott evett, látta őket, reggeltől estig egy fedél alatt volt velük, de soha egy tekintete, egy szava nem volt a számukra, vak és néma árnyként ténfergett az élők között. Mikor beleuntak abba, hogy faggassák, mert mindhiába, egy szót sem tudtak kihúzni belőle, hagyták, hadd csökönysködjön. Nyakas, de még Lise sem szólt már hozzá, megtúrték maguk körül, mint valami tárgyat, ami hol itt, hol ott van, s végül már mintha teljesen megfélemedeztek volna róla. A ló meg a két tehén többet számított.

Az egész házban csak egy barátja volt Fouannak, a Jules gyerek, aki most töltötte be a kilencedik évét. Míg a négyéves Laure oly szívtelenül nézett rá, mint a család többi tagja, s gyanakodva, haragosan futott el előle, ha magához akarta ölelni, mintha máris eltaszítaná a kenyérpusztítót; Jules az öreg térdéhez támaszkodva szívesen elidőzött mellette. Ő volt az utolsó szál, mely összefűzte a többiek életével, ő volt a közvetítő, ha feltétlenül ki kellett mondania egy igent vagy nemet. A gyereket küldte az anyja, az hozta a választ, mert a nagypapa csak őerte törte meg némaságát. Magára maradottságában is csak a gyerek állt mellette, mint derék kis szolgáló segítette megvetni az ágyát, kezébe adta az ételt, amit az öreg az ablak mellett, a térdére tett csajkából evett meg, soha többé nem volt hajlandó visszaülni régi helyére az asztal mellé. Aztán együtt játszadoztak. Fouan egyetlen öröme az volt, hogy kézen fogva elindulhatott vele, s csak mentek, mentek az orruk után; ilyenkor könnyített a szíven, mondta, mondta, hogy a gyerek már majd belekábult, a szája nehezen állt már a beszédre, elszokott tőle, mióta egyszer úgy elhallgatott. De nagyon jól értették ők egymást: a dadogó aggastyán meg a legényke, akinek csak madárfészkeken meg szedren járt az esze, órákon át el tudtak beszélgetni. Az öreg megtanította, hogyan kell lépve szőt rakni, összeeszkábált neki egy kis kalitkát, hogy legyen miben tartania a tücsköket. Kezében e gyöngye gyermekkézzel járta a néptelen utakat, kóborolt a tájon, ahol már se földje, se családja, ez a kéz volt számára a támasz s valamicske öröm az életben.

Egyébként mintha már nem is tartozott volna az élők sorába. Nyakas intézkedett helyette, ő vette fel a neki járó pénzt, ő írta alá azzal az ürüggyel, hogy már nincs helyén az esze ennek a jámbornak. A háza árából származó százötven frankos járadékot is egyenesen neki fizette Baillehache közjegyző. Csak Delhomme-mal támadt némi kellemetlensége, a sógora ugyanis az apján kívül senki másnak nem volt hajlandó kifizetni a kétszáz frankos életjáradékot; megkövetelte, hogy az apja ott legyen a fizetéskor, de amint kihúzta a lábát, Nyakas rögtön rátette a kezét a pénzre. Összesen háromszázötven frankot zsebelt be így, mégis örökösen azon siránkozott, hogy még egyszer annyit meg még annál is többet megetetnek az öreggel. Az értékpapírokat sohasem említette: az ügy annyiban maradt, majd később elválík, mi lesz. A

kamatok, ahogy ő mondta, most is elmentek a Saucisse-féle megállapodásra, tizenöt sou mindennap, egy holdnyi föld vételáraként járó életjáradék címén. Nyakas egyre azt kiabálta, hogy nem bonthatja fel a szerződést, mert már túl sokba van. Közben az a hír járta, hogy a megfélemlített Saucisse, akire alaposan ráijesztettek, beleegyezett a szerződés felbontásába, visszaadta az eddig felvett pénz felét, kétezer frankból ezer frankot; s a vén ravasz csak azért fogja be a száját, mert piszok gögijében nem akarja, hogy valaha is kitudódjék, most ő csapódott be.

Nyakas biztosra vette, hogy az öreg Fouan hal meg elsőnek, hiszen egy fricskával le lehet dönteni a lábáról úgy, hogy soha többé nem állna talpra.

Elmúlt egy év, s Fouan, noha napról napra gyengült, egyelőre még húzta. Igaz, nem volt már az a takaros külsejű öreg paraszt, aki valamikor mindig rendesen borotvált képpel, rendben tartott kis pofaszakállal járt, friss zekében, fekete nadrágban. Megvékonyult, lesoványodott arcán már csak a nagy, csontos orr volt a régi, az is a föld felé hajolt. A dereka meg évről évre egyre jobban meggömbült, már teljesen előregörnyedve járt, hamarosan jön az utolsó bukfcenc, beleesik abba a gödörbe, amiből soha többé fel nem tápázkodhat. Két bottal vánszorgott, arcát hosszú, mocskos ősz szakáll borította, a fia levetett ruháit viselte, mindig piszkos, fényes nappal meg éppenséggel olyan visszataszító volt, akár azok a rongyos, vén csavargók, akik elől félrehúzódik a járókelő. S e roncban már csak az állat élt, az ember állati része, melyet csupán az életösztön kormányoz. Mohón esett neki az ételnek, sohasem lakott jól, még Jules kezéből is kilopta volna a vajás kenyeret, ha a gyerek nem áll a sarkára. Így aztán szűkebb adagokra fogták, sőt falánkságára való hivatkozással egyszerűen nem adtak neki eleget enni, azzal az ürüggyel, hogy halálra zabálná magát. Nyakas a szemére vetette, hogy elzüllött Jézus Krisztus mellett a Kastélyban, ami igaz volt, hiszen ez a hajdan oly mértékletes paraszt, aki sohasem kényeztette magát, s kenyéren meg vízen élt, a Kastélyban megszokta a lakmározást, rákapott a húsrá, pálinkára; a bűn útja mindig könnyű, még akkor is, ha a fiú viszi rosszra az apát. Lise-nek el kellett zárnia a bort, mert látta, hogy egyre fogy. Ha meg húslevest tett fel főni, a kis Laure őrt állt a fazék mellett. Mióta az öreg egyszer hozomra ivott egy csésze kávé Lengaig-nél, szölknek neki is meg Macqueronnak is, hogy nem kapják meg a pénzüket, ha hitelben kiszolgálják. Hősies némaságát most sem adta fel, de néha-néha, amikor a csajkája nem volt tele, amikor eltették a bort anélkül, hogy ő megkapta volna a részét, mohóságának tehetetlen dühében hosszan, haragosan bámulta Nyakast.

- Jó, jó, csak nézzen - mondogatta Nyakas -, talán bizony azt hiszi, szívesen etetek semmire se jó dögöket? Ha valaki húst kíván, hát dolgozzon meg érte, a kutya mindenit a nagy belének!... Hát nem szégyelli magát, vénségére így eltorkosodni!

Fouan, aki makacs gögijében nem tért vissza Delhomme-ékhoz, úgy megsebezte lányának az a bizonyos pár szava, Nyakaséktól végül mindent lenyelt, a goromba szót, de még azt is, hogy ide-oda taszigálják. Már nem is gondolt a másik két gyerekére; elhagyta magát, úgy elfásult, hogy eszébe sem jutott, hogy segíthetne magán, különben meg másutt sem volna különb, akkor meg minek? Fanny, ha összetalálkozott vele, összepréselt szájjal ment tovább, hiszen megesküdt, hogy ha az apja nem szól hozzá, ő bizony soha nem kezd vele beszélni. Jézus Krisztus ugyan most is haragudott rá, hogy olyan piszokul otthagya a Kastélyt, de jobb fia volt az apjának, s egyik este azzal szórakozott, hogy Lengaig-nél gyalázatosan leitatta az öreget, aztán az ajtóig kísérte; szörnyű história volt, felfordult az egész ház, Lise-nek fel kellett mosnia a konyhát, Nyakas meg megesküdt, hogy legközelebb csak a trágyadombon fekhettek le; és a megfélemlített öreg nem bízott meg többé az idősebbik fiában, még ahhoz is volt ereje, hogy visszautasítsa, ha egy-egy pohárkával megkínálta. Mikor ki-kiült az út szélére, gyakran látta Szutykóst is a libáival. A lány megállt előtte, keskeny szemével fürkészőn nézte, kis ideig elbeszélgetett vele, a libái meg mögötte, fél lábon állva, magasra tartott fejjel

várákoltak. Egyik délelőtt azonban észrevette, hogy a lány ellopta a zsebkendőjét, ettől fogva, ha csak messziről is meglátta, a két botjával hadonászott, hogy elkergesse. A lány meg csúfolta, azzal szórakozott, hogy ráuszította a libáit, s csak akkor iszkolt el, amikor egy-egy járókelő pofonnal fenyegette, ha nem hagyja nyugton az öregapját.

Eddig legalább járkálni tudott, s ebben némi örömet talált, mert még mindig érdeklődött a föld iránt, föl-fölbálgott megnézni hajdani földjeit, mint azok a bolondos, vén szerelmesek, akik kitartóan látogatják hajdani szeretőjüket. Lassan, tétován járta az utakat, fájdalmasan nehéz öregember-lépteivel, meg-megállt egy tábla szélén, botjára támaszkodva órákon át elidőzött ott; aztán egy másikhoz vánszorgott, ott is csak magafeledten, mozdulatlanul állt, mint egy kiszáradt vén fa, mely ott, azon a helyen nőtt. Kába tekintete már nem is tudta pontosan megkülönböztetni, melyik a búza, melyik az árpa vagy a rozs. Minden összekavarodott benne, s csak a múlt bizonytalanul éledő emlékeiből tudta: ezen a táblán ebben meg ebben az évben ennyi meg ennyi hektoliter termett. Végül az időpontok, s számok is összekavarodtak emlékeiben. Csak egyetlen érzés maradt benne élő, csorbítatlan, mely az olyannyira kívánt, az oly szenvedélyesen birtokolt földhöz fűzte, a földhöz, melynek hatvan éven át mindenét odaadta: testét, lelkét, egész életét; a hálátlan föld egy más hím karjába került, tovább terem, s mit sem gondol az ő részével. Mérhetetlen szomorúság fojtogatta a gondolatra, hogy a föld már elfelejtette őt, s neki nem maradt belőle semmije, egy garasa, egy falat kenyere sem, pedig neki hal meg, benne fog elrothadni, ebben a közönyös földben, mely öreg csontjaiból ifjodik meg ismét. Hát bizony nem volt érdemes agyondolgoznia magát, csak azért, hogy kisemmizve, megnyomorodva idáig jusson. Mikor így elbarangolt hajdani földjei körül, oly összetörten roskadt az ágyára, hogy szusszanni sem hallották.

De a lábával együtt gyöngült ez az érdeklődés is, melyet még az élet iránt érzett. Hamarosan olyan nehezére esett a járás, hogy alig moccan ki a faluból. Derűs napokon három-négy kedvelt pihenőhelye volt: Clou kovácsműhelye előtt a gerendarakás, az Aigre hídja meg a kőpad az iskolánál, s egyiktől a másikig ballagott, egy óráig is eltartott, míg kétszáz méterrel odébb jutott, meggömbülten, meg-megbicsakló térdekkal, roskadt derékkal imbolyogva, úgy húzta facipőjét, mint két nehéz szekeret. Gyakran egész délutánokon át ottfeledkezett az egyik gerenda végén kuporogva, napfényre szomjasan. Valami kábulat dermesztette, nyitott szemmel meredt maga elé. A falusiak elmentek mellette, még csak nem is köszöntötték, nem számított már embernek. Már a pipája is fárasztotta, abbahagyta a füstölést, mert a pipaszár nyomta a foghúsát, meg különben is nagy munka az, megtömni, meggyújtani, mindig kimerült bele. Csak egyet kívánt, ne kelljen odébb moccannia, mielőtt megmozdult, mindig fázott, didergett az izzó déli napsütésben. Miután odaveszett akarateréje, tekintélye, ez már a végső hanyatlás volt, kivénhedt jószág, magára hagyatott, kínlódó állat volt csupán, mely így bűnhődte meg, hogy valamikor emberi létben volt része. Különben nem panaszkodott egy szóval sem, a kiszolgált megrokkant lovat leütik, mikor már haszontalanul csak pusztítja az abrakot. Öregember? Nem jó az már semmire, csak pénzbe kerül. Annak idején ő is kívánta az apja halálát. Ha meg most a gyerekei kívánják az övét, hát nincs mit csodálkozni, nincs mit bánkódni. Ennek így kell lenni.

Ha valamelyik szomszédja megkérdezte:

- Na, Fouan bátyám, csak megvagyunk, megvagyunk? - dűnyögve mindig így válaszolt:

- Ej, hát piszok sokáig tart, míg elpusztul az ember, pedig a jóakarásban nincs ám hiba!

Igazat mondott, a paraszti bölcsesség beszélt belőle, a paraszt nem zúgolódik a halál ellen, sőt, ha nincstelenül marad, áhítja is, kívánja, hogy a föld fogadja vissza magába.

De még egy szenvedés várt rá. Jules elfordult tőle, elhódította Laure, a kishúga. A lányka valósággal féltékenykedett, ha a bátyját a nagypjával látta. Ez a vénember, ez csak útjukban

van, sokkal jobb, ha ők kettesben játszanak. S ha a bátyja nem akart rá hallgatni, a nyakába csimpaszkodott, úgy vonszolta magával. Aztán addig hízelgett neki, míg a fiú meg nem feledkezett az öregről, meg arról, hogy kicsit segítsen rajta. Laure lassanként teljesen magához édesgette a bátyját, máris úgy viselkedett, mint egy igazi nő, aki feltette magában, hogy meghódít valakit.

Egyik este Fouan Jules-re várt az iskola előtt, mérhetetlenül fáradt volt, s eszébe jutott a gyerekek, hogy az majd fölsegíti a kaptatón. Laure azonban a bátyjával együtt jött ki az iskolából, s mikor az öreg reszkető keze a kisfiú kezét kereste, komiszul fölnevetett.

- Na, megint itt van ez a vén kolonc! Küldd már a csudába!

Aztán a többi gyerek felé fordult:

- Hát nem mulya, ha hagyja, ha ráakaszkojják?

Jules pirulva állt az üvöltöző gyerekek gyűrűjében, meg akarta mutatni, hogy ő milyen nagy legény, kiugrott a körből, s a nővére gonosz szavait vágta kóborlásai öreg társához:

- Vén kolonc!

Az öreg riadtan csak bámult, szemét könnyek homályosították el, megtántorodott, mintha a föld is kiszaladt volna a lába alól, mikor az a kis kéz elhúzódott tőle. Még féktelenebb nevetés harsant, a gyerekek körbetáncolták az öreget, Laure Jules-t is magával rántotta, s egy gyerekjáték dallamára ő is énekelt:

- Vagy elfut, vagy elesik... A kenyerét megeszik, akik előbb fölszedik...

Fouan csaknem összeroskadt, majd két órába telt, míg erőtlen lábain hazavánszorgott. Ez volt a vég, a gyerek többé nem vitte neki oda az ételt, nem hozta rendbe az ágyát, melyben a szalmát most már havonta egyszer sem forgatták meg. Nem volt már a gyerek sem, hogy szólhatna hozzá, síri némaságba süppedt, magánya elmélyült, kiteljesedett. Soha egy szó semmiről, senkihez.

3

A tavaszi szántás a vége felé közelgett, s ezen a komor, hűvös februári délutánon Jean a Cornailles-dűlőben levő szántóföldjére ment, ahol még jó kétórányi munkája volt. Búzát, valami skót fajta keresztezést akart itt vetni, Hourdequin, a hajdani gazdája beszélte rá, hogy próbálja ki, s néhány hektoliter vetőmagot is felajánlott.

Az ekéjét ott nyomta be, ahol előző nap abbahagyta a munkát, a vasat a földbe mélyesztette, megragadta az ekeszarvát, és biztatásul ráreccsent a lovára:

- Gyí, te, hé!

A verőfényes napokra következő záporosók oly mélyen megkeményítették az agyagos földet, hogy az ekevas és a csoroszlya csak keservesen fordult ki a mély barázdából. Hallani lehetett, amint a vastag rög csikorog a vason, amint megforgatta, elkeverte a földet egyenletesen borító trágyaréteggel. Néha egy-egy kődarabban elakadt, megrendült az eke.

- Gyí, te, hé!

Jean megfeszített karral ügyelt, hogy a barázda hibátlanul egyenes legyen, olyan egyenes, mintha, mint mondani szokás, kötéllal húzták volna meg; a lova lehajtott fejjel, csüdig földbe süppedő lábbal egyenletesen, folyamatosan vontatott. Mikor az eke elakadt, kirántotta a

földből, lerázta róla a sarat meg a gyökereket, aztán ismét a földbe nyomta, nyomában szinte elevenen mozgott, hullámozott a lemeztelenített zsíros föld.

Mikor a barázda végéhez ért, megfordult s másikat kezdett. Hamarosan valósággal megmámorosította ez a megforgatott föld, melyből erős illat, a csírafakasztó nedves zugok illata áradt. A lassú lépdelés, a megfeszített figyelem végül teljesen elkábította. Nyilván sohasem lesz belőle igazi paraszt. Nem itt, nem ezen a földön született. Megmaradt annak, ami volt, városi munkásnak, katonának, aki végigcsinálta az itáliai hadjáratot; s amit ezek a parasztok nem látnak, nem éreznek, ő esőben, szélben mindig látja, érzi a síkság nagy, szomorú békéjét, a föld csupa erő leheletét. Mindig a falusi nyugalomról álmodozott. De micsoda ostobaság volt azt képzelni, hogy mihelyt búcsút mond a puskának, a gyalunak, az eke mellett megtalálja az áhított békességet! Igen, a föld békességes, jó azokhoz, akik szeretik, de úgy tapadnak hozzá a faluk, mint megannyi hernyófészek, s úgy meggyalázzák a testén élősködő emberi férgek, hogy megmérgezi azt is, aki csak közelébe megy. Nem emlékezett rá, hogy valaha is annyit szenvedett volna, mint mióta - de régen volt már - a Borderie-be érkezett.

Kicsit meg kellett emelnie az ekeszarvát, hogy könnyebben haladjon. A barázda valamennyire elgörbült, s ezen fölbosszankodott. Fordult s még jobban vigyázott, biztatta a lovát:

- Gyí, te, hé!

Bizony mennyi baj tíz év alatt! Először a hosszú várakozás Françoise-ra, aztán a háborúskodás Nyakassal. Egy nap sem múlt el valami szörnyőség nélkül. S most, hogy Françoise az övé, most, hogy két éve házasság, vajon igazán boldognak mondhatja magát? Ő ugyan most is szereti, de érezte, hogy az asszony nem szereti, sohasem fogja szeretni ölelő karral, tüzes csókkal, ahogy ő kívánta volna. Jó egyetértésben éltek, szépen boldogultak, dolgoztak, takarékoskodtak. Nem is ez volt a baj; csak hogy úgy érezte, az asszony messze van tőle, hűvös, valami másra gondol akkor is, amikor az ágyban öleli. Öt hónapja terhes, örömtelenül fogant gyereket várt, az ilyenek csak bajra vannak az anyjuknak. Ez a terhesség sem hozta őket közelebb egymáshoz. Jean főképp attól az érzéstől szenvedett, mely akkor fogta el először, amikor beléptek a házba, amikor úgy érezte, idegen marad a felesége számára: valaki, aki nem idevalósi, máshol, ki tudja hol, nevelődött emberré, aki másként gondolkozik, mint a rognesiak, akinek még a külseje is mintha más volna, nem fűzheti hozzá semmi, az sem, hogy gyereket fogant tőle. Az esküvő után, amikor mérhetetlenül haragudott Nyakasékra, egyik szombaton pecsétetes papirost hozott haza Cloyes-ból azzal, hogy végrendeletileg mindent az urára hagy, mert utánajárt s megtudta, hogy a ház, a föld a nővéreire száll, ha ő gyermek nélkül hal meg, csak a pénz és az ingóságok számítanak közös tulajdonnak; aztán anélkül, hogy egy szóval is említette volna neki, mintha meggondolta volna a dolgot, a pecsétetes papiros üresen maradt, ott hevert a fiókos szekrényben, és Jean-nak, valahányszor ránézett, mindig összeszorult a szíve, nem mintha az érdekeit féltette volna, a szeretet hiányát látta benne. Persze most, hogy a gyerek hamarosan megszületik, minek is kellene végrendelet? De azért a szíve csak elnehezült, valahányszor kihúzta a fiókot, s meglátta a kárba vesztett bélyeges papirost.

Megállt, hogy a lova kifújja magát, a hideg szélben ő is lerázta magáról a kábulatot, pillantását lassan körülhordozta a sivár láthatáron, a sűrű égbolt alatt nagyon messziről, elmosódó foltként látta a többieket, akik a roppant síkságot szántották. Elcsodálkozott, ahogy meglátta az öreg Fouant, Rognes-ből jött idáig az új úton, idehúzta valami emlék, a vágy, hogy még egyszer lásson egy darabka szántót. Aztán lehajtotta a fejét, egy pillanatig elmerülten nézte lábainál a nyitott barázdát, a megforgatott földet: sárgás volt, egészséges, mintha a megifjodott húst mutatta volna a mélyből a napvilágra került rög, alatta meg a termékenység dús ágyaként temetődött be a trágya; tétova gondolatok támadtak benne: milyen furcsa, az ember feltúrja a földet, hogy kenyeret ehessen; a bánat, hogy Françoise nem szereti, meg más egyéb,

még tétovább gondolatok: a növekedő, hamarosan megszülető kicsi, a sok munka, amit csinál, csak csinál az ember, de nem lesz tőle boldogabb.

Ismét megragadta az ekeszarvát, ismét felhangzott a rekedt kiáltás:

- Gyí, te, hé!

Jean a munkája vége felé járt, amikor Delhomme, aki gyalogszerrel jött az egyik közeli tanyáról, megállt a tábla szélén.

- Ide hallgasson, Káplár! Hallotta-e, mi újság?... Alighanem háború lesz.

Jean elengedte az ekeszarvát, fölegyenesedett, döbbsen, mint akit szíven ütöttek.

- Hogyhogy háború?

- Hát a poroszokkal, ahogy hallom... Benne van az újságokban.

Jean tekintete elrövidült, ismét maga előtt látta Itáliát meg a csatákat, az egész vérengzést, amit ő szerencsésen, sebesülés nélkül úszott meg, akkoriban milyen forrón vágyakozott a nyugodt élet, csöndes zug után! És most tessék, egyetlen szó, amit valamelyik járókelő csak úgy, az út széléről odakiált neki, lázba hozza testét-lelkét!

- Az angyalát, ha a poroszok nem hagynak békén bennünket!... Mégsem hagyhatjuk, hogy csúffá tegyenek minket!

Delhomme más véleményen volt. Megcsóválta a fejét, s azt mondta, belepusztulna a vidék, ha - mint Napóleon után - viszontlátnák a kozákokat. Nem jó az semmire, minek verekedni, szép szóval többre mennének.

- Nem magamért, másokért mondom... Mert én letétbe helyeztem a pénzt Baillhache közjegyzőnél. Akárhogy is legyen, Nénesse, akit holnap soroznak, nem megy háborúba.

- Hát igen - mondta Jean is lecsitulva. - Velem is így áll a dolog, nem tartozom már nekik semmivel, házasember vagyok, felőlem ugyan verekedhetnek!... Hát persze, a poroszokkal! Na, majd jól megkapják a magukét, aztán kész.

- Isten áldja, Káplár.

- Isten áldja!

Delhomme ment tovább, odébb újból megállt, hogy hírül adja, mi újság, aztán távolabb harmadszor is; és a közeli háború rettenete végigrepült a Beauce-on, mely a hamuszürke égbolt mély bánatát öltötte magára.

Mint hogy végzett a szántással, eszébe jutott, hogy máris mehetne a Borderie-be az ígért vetőmagért. Kifogott, az ekét a tábla végében hagyta, s lóra ugrott. Amint távolodott, Fouan jutott eszébe, visszanezett, de már nem látta sehol. Biztosan behúzódott a hideg elől egy szalmakazalba, mely ott állt Nyakasék földjén.

A Borderie-be érve kikötötte a lovát, de hiába kiáltozott; senki sem felelt, úgy látszik, senki sincs otthon. Belépett az üres konyhába, öklével az asztalra csapott, s ekkor végre meghallotta Jacqueline hangját a pincéből, ahol a tejkamra is volt. Csapóajtón át lehetett lemenni, ami éppen a lépcső tövében nyílt, oly ügyetlenül, hogy mindig balesettől tartottak.

- Ki az?

Jean a meredek lépcső legfelső fokára guggolt, és Jacqueline lentről megismerte.

- No lám, a Káplár.

Jean is meglátta a szellőző lyukon át megvilágított kamra félhomályában. A köpülő és a tejszínes kannák között dolgozott, melyekből csöppenként folyt a savó egy kővályúba; a ruha-ujját vállig fölgyúrte, meztelen karjai csak úgy fehérlettek a tejszíntől.

- Gyere már le... Vagy talán félsz tőlem?

Tegezte, csakúgy, mint hajdan, és most is barátságos-vidáman nevetett. Jean zavarban volt, nem mozdult.

- A vetőmagért jöttem, amit a gazda ígért.

- Persze, tudom... Várj, fölmegek.

S ahogy fölért a világosságra, meztelen fehér karjaival, üdén, jó tejszagúan elibe állt. Szép, parázna tekintetét hosszan nyugtatta a férfin, s végül tréfálkozva kérdezte:

- Hát meg sem csókolsz?... Ha valaki megházasodik, azért még nem kell udvariatlannak lennie!

A férfi átölelte, jobbról, balról, nagyot cuppantott a képére, mintha azt akarná mondani, hogy csak pajtáskodás az egész. De a közelsége megzavarta, minden porcikáját megborzongatták az éledő emlékek. A felesége mellett, akit annyira szeretett, soha nem érzett ilyet.

- No, gyere - mondta Jacqueline. - Nézzük meg a vetőmagot... Képzeld, még a szolgáló is a vásárban van.

Átvágott az udvaron, bement a magtárba, ott, a fal mellett, az egymásra rakott zsákok mögött deszkával körülfogott halomban volt a vetőmag. Jean a nyomában maradt, kicsit akadozott a lélegzete, hogy így kettesben vannak itt, ebben a csendes zugban. Igyekezett azon nyomban úgy tenni, mint akit roppantul érdekel a vetőmag, ez a szép szemű skót keverék.

- Hogy ez milyen szép nagy szemű!

A lány azonban megint csak turbékolva kacagott, s rögtön visszaterelte a beszélgetést arra a témára, ami őt érdekelte.

- A feleséged várandós; kivettétek belőle a részeteket, mi?... És mondd, jó neked vele? Mondd, van olyan jó, mint velem volt? - Jean elvörösödött, a lány nevetett ezen, tetszett neki, hogy így zavarba tudja hozni. Aztán, mint akinek hirtelen eszébe jut valami, elkomolyodott.

- Tudod, nekem éppen elég bajom volt. Még jó, hogy már vége, s hogy ez is hasznomra vált.

Az történt, hogy a Borderie-be egyik este váratlanul betoppant a gazda Léon fia, a kapitány, aki már évek óta nem mutatkozott. Most azért jött, mert meg akart tudni valamit, amit otléte első napján meg is tudhatott, mihelyt látta, hogy Jacqueline az édesanyja hajdani szobájában hál. A lány kicsit megijedt, mert nagyravágyásában eltökélte, hogy feleségül veteti magát Hourdequinnel, és addig mesterkedik, míg rá hagyja a tanyát. A kapitány azonban hibát követett el, mikor az ócska trükkhöz folyamodott: úgy akarta kinyitni az apja szemét, hogy rajtakapátja magát Jacqueline-nal. Nagyon átlátszó volt ez a haditerv. Jacqueline megjátszotta a rendíthetetlenül erényest, sikoltozott, könnyeket ontott, s kijelentette Hourdequinnek, hogy egy percig sem marad, ha már semmi becsülete sincs, ebben a házban. Iszonyú jelenet volt a két férfi között, a fiú megpróbálta kinyitni az apa szemét, s ezzel végleg elrontott mindent. Két órával később távozott, a küszöbről még visszakiáltotta, nem bánja, ha el is veszít mindent, legfeljebb azért jön vissza még egyszer, hogy csizmájával rugdossa ki a házból ezt a szukát.

Jacqueline tévedett, amikor diadalmámorában azt képzelte, hogy most már mindennel megpróbálkozhat. Közölte Hourdequinnel, hogy ilyen lealázása után, amiről már az egész falu beszél, kénytelen távozni a háztól, ha nem veszi feleségül. A földbirtokos azonban, aki még

most is magánkívül volt a fiával való szakítás miatt, s dühét még az is szította, hogy érezte, nem volt igaza, és mert a szíve vérzett, úgy felpofozta a lányt, hogy az majd összeesett, s aztán többet nem emlegette, hogy elmegy, észbe kapott, hogy kicsit elsiette a dolgot. Elvégre korlátlan úrnője a háznak, nem volt titok, hogy a hitvesi nyoszolyában hál, külön asztalnál eszik a gazdával, parancsol, számlákat fizet, nála van a pénzesfiók kulcsa, s úgy zsarnokoskodik, hogy a férfi megkérdezi, mielőtt bármiben is döntene. Megtört, nagyon megöregedett, a lány biztos számított arra, hogy legyőzi majd maradék ellenállását, s ráveszi a házasságra, ha már eléggé megpuhította. Addig is, hiszen hirtelen haragjában megesküdt, hogy kitagadja a fiát, azon volt, hogy rábírra, végrendelkezzék az ő javára; s mert egyik este az ágyban kicsikarta belőle az ígéretet, máris a tanya úrnőjének képzelte magát.

- Évek óta azzal kínlódom, hogy szórakoztassam - fejezte be panaszát -, gondolhatod, hogy nem a két szép szeméért csinálom.

Jean akaratlanul is elnevette magát. Miközben beszélt, karját gépiesen bele-belemerítette a búzába, kihúzta, aztán újra belemerítette, finom, bársonyos por rakódott a bőrére. A férfi meg csak nézte, hogy játszadozik, s kimondta, amit gondolt, de azon nyomban meg is bánta:

- És mi van Tronnal? Vele tart még?

Úgy látszik, nem sértődött meg, nyíltan felelt, mint akit régi barát kérdez.

- Hát igazán szeretem azt a nagy marhát, de az biztos, hogy nem sok ész lakik benne!... Képzeld csak, még féltékenyeked is! De az ám, jeleneteket csinál nekem, csak a gazdának enged át, de milyen nehezen! Azt hiszem, éjszakánként hallgatózik, hogy alszunk-e.

Jean megint elmosolyodott. A lány azonban nem nevetett, titokban félt ettől a kolosszustól, azt mondta, hogy alattomos, hamis, mint minden perche-i. Megfenyegette, hogy megfojtja, ha meg meri csalni. Most már mindig reszketett, ha vele volt, pedig most is tetszett neki ez a tagbaszakadt legény, ő olyan kis vékonyka volt mellette, hogy akár az ujjaival összemorzsolhatta volna.

Aztán kecses vállrándítással fejezte be, mintha az akarta volna mondani, hogy no hiszen, elbánt ő már nagyobb legényekkel is. És mosolyogva folytatta:

- Tudod, Káplár, veled azért jobb volt, olyan szépen megvoltunk mi ketten!

Pajzán tekintetét továbbra is rajta tartotta, s megint játszani kezdett a búzával. A férfi érezte, hogy a lány ismét meghódította. Megfeledkezett arról, hogy már odahagyta a tanyát, hogy megházasodott, hogy hamarosan apa lesz, ő is belenyúlt a gabonába, elkapta a lány csuklóját, végigsimította a finom fehér portól bársonyos karját, egész kislányos melléig, melyet mintha csak rugalmasabbá tett volna a sok férfikéz; a lány éppen ezt akarta, mióta megpillantotta fönt a csapóajtónál, fellobbant benne a hajdani szerelem, meg talán valami komiszkodó öröm is, hogy egy másik nőtől, a törvényes asszonyától veszi vissza. Már megragadta s a búzahalomra döntötte az aléldozó, turbékoló lányt, amikor egy hajlott, sovány alak, az öreg Soulas hangoosan köhécselve, krákgva előbukkant a búzás zsákok mögül.

Jacqueline felpattant.

Jean meg elfulladva dadogta:

- Hát akkor majd visszajövök öt hektoliterért... Csuda, milyen szép szemű, csuda...

A pásztor csak nem akart odébbállni, a lány dühösen nézte a hátát, s összeszorított foga között mormolta:

- Ez már sok! Hiába hiszem azt, hogy egyedül vagyok, ez mindig a nyomomban van. Várj csak, majd kirakatom én a szűrödet!

Jean összeszedte magát, kisietett a csürből, az udvarban eloldotta a lovát. Hiába integetett neki Jacqueline, aki akár a hitvesi ágyban is elrejtette volna, hogy kielégítse vágyát.

Jean szeretett volna mielőbb kívül lenni, s ismét csak azt mondta, hogy majd másnap visszajön. Gyalogszerrel indult el, a lovát kantárszáron vezette, az öreg Soulas már a kapuban várta s rászólt:

- Hát már végképp kihalt az emberekből a tisztesség, hogy még te is újra kezdjed velem?... Legalább tedd meg neki azt a szívességet, hogy figyelmezteted, fogja be a száját, mert ha nem, én is beszélni kezdek. Akkor aztán lesz majd cudar világ, meglátod!

Jean azonban tovább ment, nyersen intett, hogy hagyják őt békén, nem akar még jobban belekeveredni. Csupa szégyenkezés volt, bántotta, hogy mit is akart elkövetni. Pedig ő mindig azt hitte, hogy nagyon szereti Françoise-t, mellette mégsem érezte soha ezt a hirtelen támadó esztelen vágyat. Jobban szeretné Jacqueline-t? Talán megbabonázta ez a céda teremtés. Föléledt benne a múlt, s haragja fokozódott, érezvén, hogy hiába akarja eltaszítani magától, most is visszamenne hozzá. Borzongva ugrott föl a lovára, ügetésre nógatta, hogy mielőbb visszatérjen Rognes-ba.

Françoise-nak éppen ezen a délutánon jutott eszébe, hogy kimegy egy halom lucernát sarlózni a teheneinek. Rendszerint órá várt ez a munka, elhatározta, hogy kimegy, most úgylis ott van a férje is, fönt a laposban szánt. Egyedül nem szívesen járkált arrafelé, félt, hogy összeakad Nyakasékkal, akik dühükben, hogy már nem az övék az egész tag, örökösen bele akartak kötni. Fogott egy kaszát, a lucernát majd hazahozza a ló. Mikor azonban a Cornailles-dűlőbe ért, csodálkozva látta, hogy Jean nincs ott, igaz, nem szólt neki, hogy kijön ő is, de vajon hol lehet? Hiszen még az ekéje is itt van! Végképp megriadt, amikor meglátta Nyakast és Lise-t, dühösen hadonászva álltak a parcellájuk szélén. Valamelyik szomszédos faluban járhattak, mert ünneplőben voltak, nem volt náluk semmi, biztosan csak hazafelé jövet álltak meg a földnél. Françoise már-már sarkon fordult, de aztán röstellte gyávaságát, elvégre akkor mehet a földjére, amikor kedve tartja; folytatta hát az útját, vállán a kaszával.

Az igazság az volt, hogy Françoise-ban minden fölkaparodott, amikor így összetalálkozott Nyakassal, s főként ha egyedül látta. Már két éve, hogy nem szólt hozzá egy szót sem. De pusztán látására is belesajdult minden porcikájába. Lehet, hogy harag volt ez, lehet, hogy valami más. Többször is megesett, hogy mikor épp ezen az úton a lucernásba ment, maga előtt látta a férfit. Az meg kétszer-háromszor is hátrafordult, sárga pöttyös szürke szemével jól megnézte. Françoise kicsit megborzongott, hiába próbált erőt venni magán, akaratlanul is meggyorsította lépteit, a férfi meg lassabban ment, így mellette kellett elhaladnia, s tekintetük ilyenkor egy pillanatig egymásba mélyedt. Françoise aztán zavarában, hogy maga mögött érzi, úgy megmerevedett, hogy a lába majd fölmondta a szolgálatot. Mikor legutóbb így összetalálkoztak, olyan riadalom fogta el, hogy az útról hirtelen a lucernásba akart ugrani, de ügyetlen volt a nagy hasával, s teljes hosszában elvágódott. A férfi hahotázni kezdett.

Este, amikor Nyakas kajánul elmesélte Lise-nek, hogyan bukfencezett föl a húga, összenéztek, s mindkettőjük szemében ugyanaz a gondolat csillant: ha ez a nyomorult elpusztulna a gyerekeivel együtt, a férjnek nem jutna semmi, a föld is, a ház is visszazállna rájuk. A Nénétől értesültek az elhalasztott végrendelet dolgáról, ami különben felesleges is most, hogy a gyerek útban van. Hát nekik már csak nincs szerencsájuk, ne adj isten, hogy a jó sors megszabadítaná őket az anyától is, a gyerektől is! S este, lefekvéskor visszatértek erre, csak éppen hogy beszélgessenek róla, mert azzal még nem ölünk meg senkit, ha a halálukról beszélünk. Mégis, mondjuk, ha Françoise örökös nélkül halna meg, milyen szépen elrendeződne minden, ez lenne ám az isteni igazságszolgáltatás! Lise-t megrontotta a gyűlölködés, esküdözött, hogy a testvére neki már nem testvére, hogy saját kezével nyomná a nyakát a kés alá, ha csak ezen múlna, hogy visszakerüljön az otthonába, ahonnan az a piszok olyan gyalázatosan kitérta.

Nyakas nem volt ilyen mohó, kijelentette, hogy ő már annak is örülne, ha legalább a gyerek elpusztulna az anyja méhében. Mert őt főként ez a terhesség dühítette: makacs reményeinek végét, a vagyoni végleges elvesztését jelentené ez a gyerek. Mikor aztán lefeküdtek s elfújta a gyertyát, az asszony kurtán fölnevetett, azt mondta, hogy míg egy gyerek nem jött a világra, egyáltalában nem biztos, hogy a világra jön. A sötét szobában kis ideig csönd volt, majd a férfi megkérdezte, ugyan mire mondta ezt? Lise hozzásimult, a füléhez hajolt, s mondott neki valamit: a múlt hónapban kicsit megijedt, mert rájött, hogy megint csak úgy van, nem is szólt róla, titkon elment Sapinnéhoz, ahhoz a magnolles-i vénasszonyhoz, aki boszorkány hírében áll. Megint egy terhesség? Na, köszönöm, sejtem, hogy örültél volna neki. Sapinné nem sokat teketóriázott, egy túvel megszabadította tőle. A férfi csak hallgatott, azt sem mondta, hogy jó, azt sem, hogy nem jó; s hogy rendjén levőnek találja, az csak abból derült ki, hogy röhögve megjegyezte, egy ilyen tú kellene Françoise-nak is. Az asszony is nevetett, szorosán átkarolta, s megsúgta neki, hogy Sapinné még másvalamire is megtanította, hű, valami csuda érdekes dologra! No, ki vele, mire? Hát arra, hogy amit a férfi csinált, azt egy másik visszacsinálhatja: csak éppen hálni kell azzal az asszonnyal, aztán három keresztet kell rajzolni a hasára, s közben visszafelé elmondani az üdvözlégyet. A gyerek, ha gyereket hord az az asszony, úgy elmegy, mintha sohasem lett volna! Nyakas nevetett, mindketten úgy csináltak, mintha nem hinnének az ilyesmiben. De fájuk ősi babonássága a csontjaikba is beleevődött, s megborzongtak, hiszen mindenki tudta, hogy a magnolles-i vénasszony menyétté változtatott egy tehenet, aztán meg egy halottat is feltámasztott. Lehet, hogy ez a dolog is így van, ha egyszer ő mondta. Lise végül hízelegve kérte, próbálja ki rajta, mondja el visszafelé az üdvözlégyet, és rajzoljon három keresztet a hasára, kíváncsi lenne, érez-e valamit. Nem, semmit! Hát persze, a tú már megtette a magáét! De Françoise-t aztán jól helyben lehetne hagyni vele! A férfi röhögött, hát tehet ő ilyet? Ugyan! Miért ne, hiszen hált már vele! Ő ugyan soha! Most ő tiltakozott, a felesége meg, aki most egyszerre féltékeny lett, belevágta a körmét a húsába. Egymás karjában aludtak el.

Ettől kezdve pillanatnyi nyugtuk sem volt, mindig eszükben járt a gyerek, aki növekszik, s hamarosan mindörökre elveszi tőlük a házat, a földet; nem tudtak összetalálkozni a fiatalabb testvérrel úgy, hogy kutató tekintetükkel ne fürkésszék rögtön a hasát. Most, hogy látták az úton közeledni, egy pillantással körülfojták a derekát, s dühösen látták, hogy a terhesség a maga útján halad előre, s hogy ha még kicsit is várnak, elkésnek.

- A kutya istenit! - ordította Nyakas, s megint a szántóföld felé fordult, amit eddig nézegetett.
- Az a tolvaj jó lábnyit elszántott a mienkből... Nem tagadhatja, itt a határákő!

Françoise félelmét titkolva továbbra is nyugodt léptekkel közeledett. Most már értette, miért hadonásznak olyan dühösen, Jean ekéje alighanem belekapott a parcellájukba. Örökös viták voltak emiatt, nem múlt el hónap anélkül, hogy ne estek volna egymásnak a mezsgye miatt. Előbb-utóbb verekedés, pereskedés lesz belőle.

- Hallod-e, te! - ordított Nyakas még hangosabban. - Beleszántottatok a mienkbe, majd megtanítlak én benneteket!

A fiatalasszony azonban még csak a fejét sem fordította feléjük, belépett a lucernásba.

- Hozzad beszélnek! - kiáltozott Lise magánkívül. - Gyere, nézd meg a határákövet, ha azt hiszed, hogy hazudunk... Nézd meg, micsoda kárt csináltatok!

S a húga némasága, színlelt közönye láttán magából kivetkőzve, ökölbe szorított kézzel ment feléje.

- Mi az, kutyába se veszel bennünket?... A nénéd vagyok, tisztelettel tartozol nekem! Majd megmutatom én, hogy térden állva kérsz bocsánatot a sok disznólkodásért, amit elkövettél ellenünk!

S már előtte állt, veszett haragjában vérbe borult szemmel.

- Térdre! Térdelsz le azonnal, te szemét!

Françoise azonban most is néma maradt, s mint a kilakoltatás estéjén, most is a nővére arcába köpött. Lise már üvöltött, s ekkor beleavatkozott Nyakas, dühösen félrelökte a feleségét.

- Hagyd, ez az én dolgom!

De még mennyire, hogy hagyja! Felőle ugyan kicsavarhatja, összetörheti, mint valami vadon nőtt fát, akár összevagdalthatja a kutyáknak, vagy használhatja, mint valami céda rongyot, ő ugyan nem állna útjába, inkább segítene neki! S kiegyenesedve leskelődött, ügyelt, nehogy valaki megzavarja a férfit. A komor ég alatt szürkén terült el a kopár síkság, sehol egy lélek.

- Menj már neki, senki sem látja!

Nyakas Françoise felé lépett, az meg merev arcát, előrenyújtott karját látva, azt hitte, meg akarja verni. Nem engedte el a kaszáját, de reszketett, s a férfi a nyelénél elkapta, s a lucernába hajította. Csak hátrálva menekülhetett előle, így ment a szomszédos tábláig, a kazal felé, mintha abban bizakodott volna, hogy a bátyája lesz. A férfi korántsem sietett, mintha ő is azt akarta volna, hogy arra tartson, karját lassan széttárta, arca keménységét hangtalan nevetés enyhítette, még a foghúsa is kilátszott, úgy szétszaladt a szája. S Françoise hirtelen megértette, hogy nem ütni akarja. Nem! Mást akar, azt, amit oly hosszú időn át megtagadott tőle. Még jobban reszketett, mert érezte, hogy elerőtlenedik, ő, aki hajdan olyan hősiesen ellenállt, olyan keményen tudott ütni és esküdni, hogy a férfi soha nem bír vele. Pedig már nem kislány, Szent Márton napján betöltötte a huszonharmadik évét, igazi asszony, de a szája még piros, nagy szeme meg mint két fényes tallér. Valami langyos, zsongító érzés fogta el, mintha keze, lába is elzsibbadt volna tőle.

Nyakas még mindig hátrálásra kényszerítette, de végre megszólalt, halk, tüzes hangon beszélt:

- Nagyon jól tudod, hogy köztünk még nincs vége, hogy akarlak, s az enyém is leszel!

Sikerült a kazalhoz szorítania, megragadta a vállánál fogva, s a földre teperte. De Françoise most már eszeveszetten küszködött, a hosszú ellenállás idején így szokta meg. A férfi a földre nyomva tartotta, s azon volt, hogy ne ériék a rúgások.

- Hiszen várandós vagy, te buta dög! Mi baj érhet?... Nem teszek hozzá még egyet, attól ne félj!

Françoise könnyekben tört ki, mintha magán kívül lenne, már nem védekezett, a karja kicsavarodott, lába idegesen rángott, a férfi nem boldogult vele, valahányszor újra próbálkozott, mindig lehemperegett róla. Vad haragja állatiassá tette, odaszólt a feleségének:

- Az istenedet, te naplopó! Mi lenne, ha idejönnél!... Segíts már, fogd le a lábát, ha azt akarod, hogy meglegyen!

Lise tíz méternyivel odébb egyenesen, mozdulatlanul állt, tekintete a távoli láthatárt fürkészte, aztán rájuk nézett, s arca még csak meg sem rándult. Mikor a férje szólította, egy pillanatig sem habozott, odament, megragadta a húga bal lábát, félrerántotta, s ráült, mintha össze akar-ná zúzni. Françoise mintegy a földhöz szögezve elengedte magát, az idegei felmondták a szolgálatot, szeme lecsukódott. De eszméleténél volt, mert mikor Nyakas magáévá tette, úgy elragadta valami hirtelen rátörő tüzes gyönyör, hogy két karjával olyan szorosan ölelte magához a férfit, hogy majd megfojtotta, s hosszú sikoltás szakadt föl belőle. Az arra keringő hollók rémülten rebbentek odébb. A kazal mögül az öreg Fouan sápadt képe bukkant elő, ide húzódott a hideg elől. Mindent látott, s alighanem félt, mert visszabújt a szalmába.

Nyakas felállt, Lise mereven nézte. Csak egy járt a fejében, legalább úgy csinálná, ahogy kell, s tudta, hogy az a gyönyör közben elfelejtett mindent, a három keresztet is meg a fordítva mondandó üdvözlégyet is. Ettől megdühödött, elvesztette a fejét. Szóval csak azért csinálta az egészet, hogy kedve teljen?

Françoise azonban nem hagyott neki időt a kérdőre vonásra. Egy pillanatig ott maradt a földön fekve, mint akit villámcsapásként ért e szerelmi öröm ereje, melyben eddig nem volt része. Egyszerre világosan látott: szereti Nyakast, ahogy sohasem szeretett, sohasem fog szeretni senkit. Szégyennel töltötte el a tudat, a tisztességről vallott felfogása egyszeriben fellázadt, és gyűlölte önmagát. Egy férfi, aki nem hozzá tartozik, aki gyűlölt nővére férje, az egyetlen férfi, akihez nem lehet köze, hacsak nem akar lealjasodni! S hagyta, hogy ez a férfi egészen a magáévá tegye, oly erősen ölelte, hogy az most már a magáénak tudhatja.

Hirtelen felugrott, s bódultan, ziláltan, el-elakadó szavakkal köpte arcukba kínjait.

- Disznók! Disznók!... Igen, azok vagytok mind a ketten, hitvány disznók! Tönkretettetek. Nálatok különbeket is vérpadra küldtek már!... Elmondom Jeannak, várjatok csak, piszkos disznók! Majd ő elintézi benneteket.

Nyakas röhögve vonogatta a vállát, örült, hogy végre megkapta, amit akart.

- Ugyan, ugyan! Hiszen majd meghaltál örömdobban, éreztem ám, hogy bizseresz... Majd még újratekadjuk.

Ez a csipkelődés végképp elkeserítette Lise-t, s a férje ellen gyülemelő haragja a húga hátán csattant.

- Úgy van, te kurva! Láttalak! Te kapaszkodtál bele, te vetted rá... Megmondtam én, hogy minden bajomnak te vagy az oka! Most merd még azt mondani, hogy nem te csábítottad el az uramat! Mindjárt, ahogy a felesége lettem, amikor még az orrod is én törültem meg!

Kitört belőle a féltékenység, s ez elég meglepő volt azután, hogy ennyi ideig szemet hunyt, s a féltékenységnek nem annyira ez a szeretkezés, mint inkább az adott tápot, hogy egész életében mindennek csak a fele lehetett az övé a húga miatt. Talán bizony osztozkodnia kellett volna bármiben is, ha ez a lány, a testvére nem jön a világra? Gyűlölte, mert fiatalabb, üdébb, kívánatosabb.

- Hazudsz! - kiáltotta Françoise. - Magad is tudod, hogy hazudsz!

- Mit, hazudok! Talán bizony nem te jártál mindig utána?! Még a pincébe sem mehetett le, hogy ne szegődj a sarkába!

- Még hogy én! Én! Az előbb is én akartam, ugye?... Te dög, te fogtál le! Akár a lábamat is összetörted volna! Nem is tudom, ilyen utolsó szemét vagy-e, vagy meg akartál gyilkolni, te rongy!

Lise csattanós pofonnal válaszolt. Ez a durvaság úgy megvadította Françoise-t, hogy neki-ugrott. Nyakas zsebre dugott kézzel, röhögve csak nézte őket, mint hiú kakas, akiért két tyúk verekszik. S folytatódott a dühödt, ocsmány verekedés, letépték egymás főkötőjét, egymás húsába martak, mindegyik ott próbált rúgni, harapni, ahol a legjobban fájt. Egymást taszigálva kerültek vissza a lucernásba. Lise elordította magát, mert Françoise a nyakába vájta körmeit; már nem volt észnél, egyetlen világos, határozott gondolata volt csak, hogy megöli a hűgát. Megpillantotta a kaszát, hegyével fölfelé egy tövisbokorba esett, az tartotta fenn a nyelénél fogva. Szempillantás alatt történt az egész, minden erejét összeszedve nekiesett Françoise-nak. A szerencsétlen megingott, megpördült maga körül, s iszonyú sikollyal balra zuhant, a kasza a lágyékába szaladt.

- Az istenit! A kutya istenit! - riadt meg Nyakas.

Ennyi volt az egész. Egy másodperc, s megtörtént a jóvátehetetlen. Lise belekábult, látva, hogy olyan gyorsan megvalósult, amit kívánt, s nézte, hogyan önti el a vér az elhasadt szoknyát. Hát ilyen mélyen, egész a gyerekekig hatolt bele a kasza, hogy ennyire vérzik? A kazal mögül ismét előbukkant az öreg Fouan sápadt képe. Látta, mi történt, zavaros szeme hunyorgott.

Françoise nem mozdult, Nyakas melléje lépett, de nem mert hozzányúlni. Szél támadt, csontjáig érezte a hidegét, rémülettől borzongott, a haja szála is égnek állt.

- Meghalt, fussunk, az istenit!

Megragadta Lise kezét, s mintha valami kergette volna őket, rohantak a kihalt úton. Az alacsony, komor égbolt mintha a fejükre akart volna szakadni, lábuk dobogása úgy visszhangzott a fülükben, mintha egész csődület kergetné őket, s rohantak a kihalt, kopár síkságon át, szél dagasztotta a férfi zekéjét, szél lobogtatta az asszony haját, aki főkötőjét a kezében tartotta; s mint űzött vadak morogtak, mindig ugyanazt hajtogatva:

- Meghalt, fussunk, az istenit!

Fokozták az iramot, már nem szavakat mondtak, mintha összefüggéstelen dübnyögésük ütemére rohantak volna, de lihegésükből még mindig kihallatszott:

- Meghalt, az istenit!... meghalt, az istenit!... Meghalt, az istenit!

Aztán eltűntek.

Néhány perccel később ügető lován odaért Jean, a szíve majd megszakadt.

- Mi történt, jaj, mi történt?

Françoise kinyitotta a szemét, de most sem mozdult. Fájdalmas tekintetű nagy szemével hosszan nézte, nem felelt, mint aki gondolataiban már messze, nagyon messze jár tőle.

- Megsebesültél, vérzel, az istenre kérlek, felelj, mi történt veled?

Az öreg Fouan lépett feléjük, most őt kérdezte:

- Maga itt volt, mi történt?

Françoise ekkor beszélni kezdett, lassú szóval mondta:

- Lucernáért jöttem ki... Elestem, bele a kaszába... Végem!

Tekintete Fouan szemét kereste, neki megmondta, neki elmondta azt, amit nem tudhat senki más, csak a család. S az elbárgyult öreg alighanem megértette, ő is csak azt mondta:

- Úgy van, elesett, így történt a baj... Itt voltam, láttam.

Rognes-ba kellett vágatni hordágyért. Útközben Françoise ismét elvesztette az eszméletét. Már azt hitték, nem viszik élve haza.

4

A rognés-i legények éppen másnap, vasárnap mentek Cloyes-ba sorozásra, s mikor a Néne meg Frimat-né odaszaladtak s roppant óvatosan levetköztették, ágyba tették Françoise-t, a leszálló alkonyal megperdült a dob ott lent az úton, a szomorú szürkületből mintha lélekharang szólna minden boldogtalanért.

Jean azt sem tudta, mihez kapjon, Finet doktorért ment, mikor a templom mellett összetalálkozott Patoirral, az állatorvossal, akit az öreg Saucisse lovához hívtak. Magával cipelte,

jöjjön, nézze meg a sebesültet, noha Patoir egyre húzódozott. Az iszonyatos seb láttán aztán kerekén kijelentette, hogy nem nyúl hozzá, minek is? Itt már nincs segítség. Két órával később ért vissza Jean Finet doktorral, s az is csak lemondóan intett. Nincs segítség, legfeljebb csillapítókat adhat, hogy enyhítsék a haláltusát. Az öthónapos terhesség is nehezítette az esetet, érezni lehetett a magzat mozgását, ez a termékenységben megsebzett méh lesz mindkettőjük halála. Az orvos, mielőtt elment volna, valami kötésfélével próbálkozott, mondta ugyan, hogy másnap visszajön, de kijelentette, hogy a reggelt már nem éri meg szegény asszony. De megérte, s még akkor is élt, amikor kilenc óra tájt az iskola előtt újra megszólalt a dob, hogy gyülekezzenek a sorkötelesek.

Egész éjszaka ömlött az eső, valóságos özönvíz zúdult a borús égből, Jean a szoba sarkában üldögélt, kábán, könnyezve hallgatta a csobogását. A nedves, langyos reggeli levegőben úgy hangzott a dobszó, mintha gyászfátylon át hallaná. Az eső elállt, de az ég ólomszürke maradt.

A dob hosszan pergett. Új ember volt a dobos, Macqueron egyik katonaságtól szabadult unokaöccse, aki úgy verte, mintha ezredet vezetne rohamra. Az egész Rognes lázban égett, mert néhány nap óta az a hír járta, hogy alighanem hamarosan kitör a háború, s a hírektől az idei sorozás még az eddigieknél is nagyobb izgalmat váltott ki. Hogyne, hogy aztán menjenek és lekaszaboltassák magukat a poroszokkal! Kilenc odavalósi fiú került sorozásra, talán még soha ennyi! Köztük volt az elválhatatlan Nénesse meg Delphin is, akik mégis elszakadtak egymástól, minthogy az egyik Chartres-ban dolgozott egy vendéglősnél. Nénesse az este érkezett a szülei tanyájára, ott hált meg. Delphin alig ismert rá, úgy megváltozott, kész úr lett belőle, volt sétatálcája, selyemkalapja, gyűrűbe szorított égszínkéék nyakkendője; szabónál csináltatta a ruháját, csúfolódott a Lambourdeu-féle öltönyökön. Delphin viszont tagbaszakadt lett, keze-lába vaskos, arcát vörösre égette a nap, ő inkább erősödött, mint az alacsony törzsű fa. Egyébként azon nyomban ott folytatták a barátságukat, ahol abbahagyták. Miután az éjszaka egy részét együtt töltötték, összekarolva érkeztek az iskola elé a dobszóra, mely csökönnyösen, követelősen most is riogott.

Ott ácsorogtak a rokonok is. Delhomme és Fanny büszkén nézték, hogy a fiúk mily elegáns, látni akarták az indulását; persze nem féltették, gondoskodtak ők róla. Bécu meg, a kifényesített csőszjelvényével, azt mondogatta, hogy felpofozza a feleségét, minek sírdogál, ejnye, Delphin talán nem jó arra, hogy szolgálja a hazát? Szerinte a gyerek úgymint fütyül az egészre, biztos benne, hogy jó számot húz. Mikor mind a kilencen összegyűltek, ami jó órába telt, Lequeu átadta nekik a zászlót. Vitatkoztak, kinek jusson a megtiszteltetés, hogy viheti. Rend szerint a legmagasabb, a legerősebb legény vitte, s végül most is abban egyeztek meg, hogy vigye Delphin. De hiába volt olyan erős marka, alapjában véve félénk legény volt, mindig nyugtalanította minden szokatlan, s most nagyon zavarba jött, azt sem tudta, hogyan fogja meg ezt a hosszú vackot, csak aztán nehogy szerencsétlenséget hozzon rá!

Az utca két sarkán Flore és Coelina utoljára húzta végig a seprűjét az ivóban, hogy estére rendben legyen. Macqueron komoran nézelődött a küszöbről, mikor Lengaigne röhögve kiállt az ajtajába. Persze, most hízott, mert két nappal előbb a fináncok négy hordó dugott bort találtak a versenytársa fászkamrájában, s emiatt kénytelen volt lemondani bírói tisztségéről; az egész falu biztosra vette, hogy Lengaigne írta a névtelen feljelentést. És hogy a baj teljes legyen, még más is dühítette Macqueront: Berthe lánya úgy hírbe keverte magát a bogárnér fiával, hogy tetszett, nem tetszett, kénytelen volt elfogadni az eddig kikoszorózott kérését. A kútnál összegyülekező asszonyok között egy hét óta másról nem is esett szó, mint a lány házasságáról meg az apa peréről. Pénzbírságot biztosan kap, de még talán börtönbe is zárják. Így aztán a szomszéd pimasz nevetése elől Macqueron jobbnak látta visszahúzódni, olyan zavarba jött, mikor a többiek is nevetni kezdtek.

Delphin aztán mégiscsak megragadta a zászlót, a dob ismét megperdült: Nénesse Delphin nyomába szegődött, a többi hét meg utána. Mint egy kis raj, masíroztak a sima úton. A gyerekek, néhány rokon, Delhomme, Bécu meg többen mások nekilódultak s mentek utánuk, egészen a falu végéig. Bécuné, ahogy megszabadult a férjétől, fölsietett a kaptatón, titkon besurrant a templomba; és mikor látta, hogy rajta kívül nincs ott senki, noha nem volt vallásos, sírva térdre roskadt, úgy imádkozott, hogy a Jóisten jó számot juttasson a fiának. Több mint egy óra hosszat forrón fohászkozott. A távolban, Coyes irányában lassanként eltűnt a zászló, s a szabad ég alatt elhalt a dobbpergés is.

Finet doktor csak tíz óra tájt jött el újra, szemmel láthatóan meglepte, hogy Françoise-t még életben találja, azt hitte, már csak a temetési engedélyt kell kiállítania. Megvizsgálta a sebet, a fejét csóválta, a faluban hallott mendemonda járt az eszében, noha egyáltalán nem gyanakodott. Megint elmondatta magának, mégis hogyan eshetett éppen a kaszába ez a szerencsétlen? Aztán elment, dühítette ez az ügyetlenség, bosszantotta, hogy a halotti bizonyítvány kiállítása miatt ismét vissza kell jönnie. Jean továbbra is komor volt, szemét Françoise-ra függesztette, aki némán feküdt, s lehunyta a pilláit, mihelyt férje érdeklődő tekintetét magán érezte. Jean hazugságot szimatolt, sejtette, hogy az asszony valamit titkol előle. Ahogy kivilágosodott, egy pillanatra kiment a házból, a lucernásba futott, hátha odafönt meglát valamit; semmi, a lábnyomokat elmosta az eső, a lucerna egy helyen letiporva, biztosan itt esett el. Mikor az orvos távozott, visszaült a haldokló ágyához, egyedül maradt vele, Frimat-né éppen ebédelni ment, a Néne is kénytelen volt hazamenni, hogy kicsit körülnézzen.

- Fáj, mondd?

Még erősebben hunyta le a pilláit, nem válaszolt.

- Mondd, nem titkolsz előttem valamit?

Ha nincs az a gyöngé zihálás, halottnak hihette volna. Este óta így fekszik, hanyatt, mozdulatlanságba, némaságba dermedve. Tüzelt a láztól, de mintha akaraterejét titkon megfeszítve gyűrte volna le az önkívületet, nehogy beszélni kezdjen. Mindig furcsa természete volt, konok egy teremtés, így beszéltek, igazi Fouan; egy se csinál semmit úgy, mint mások - meg olyasmiket gondolnak, hogy az ember csak néz! Talán a gyűlöletnél, bosszúszomjnál erősebb mély családi érzés irányítja? Minek is beszélne, úgyis meg fog halni! Ezeket a dolgokat meg temessék csak el egymás között, abba a földbe, melyből mindnyájan sarjadtak; ezeket soha, akárhogy legyen is, nem szabad kitergetni egy idegen előtt, márpedig Jean idegen, idegen ez az ember, akit szerelemmel sohasem tudott szeretni, akinek a gyermekét magával viszi, nem hozza világra, mintha csak bűnhődne, mert fogant tőle.

A férfinak, mióta haldokolva hazahozta, többször eszébe jutott a végrendelet. Egész éjszaka nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy ha Françoise így hal meg, ő csak az ingóságok és a pénz, a fiókos szekrényben levő százhuszonhét frank felét kapja. Nagyon szerette, a karját is odaadta volna, csak hogy életben tarthassa. S bánatát csak növelte a tudat, hogy vele együtt veszítheti el a földet és a házat. Eddig mégsem mert neki egy szót sem szólni: olyan kegyetlen az egész, meg aztán mindig volt ott valaki. De mikor látta, sohasem tudja meg, voltaképpen hogyan is történt a szerencsétlenség, rászánta magát, hogy megemlíti a másik ügyet.

- Mondd, nincs esetleg olyasmi, amit szeretnél még elintézni?

Françoise meg sem rezzent, mintha nem is hallotta volna. Lehunyt szemén, zárkózott arcán semmi sem látszott.

- Csak a nénéd miatt kérdem, ha veled valami nagy baj történék... Ott van az a papiros a fiókos szekrényben.

Elővette az okmánypapírt, s egyre zavartabban folytatta:

- Ne segítsék? Nem tudom, van-e még annyi erőd, hogy írj... Nem magam miatt mondom. Csak azt gondolom, mégsem hagyhatsz semmit azokra, akik annyit kínoztak.

Megremegtek a szempillái, Jean ebből tudta, hogy hallotta, amit mondott neki. Nem akarja megcsinálni? Megdöbbsent, sehogy sem értette. Az asszony talán maga sem tudta volna megmondani, miért teszi halottnak magát, még mielőtt a négy deszka közé szögeznék; a föld, a ház nem ezé az emberé, aki csak véletlenül, mint átutazó idegen került az életébe. Nem tartozik neki semmivel, a gyerek meg elmegy vele együtt. Milyen jogcímen kerülne ki a vagyon a család kezéből? Az igazságról alkotott gyermek és konok felfogása tiltakozott: ez az enyém, ez a tiéd, aztán semmi dolgunk egymással, az Isten áldjon! Igen, erről volt szó, meg egyéb, még bizonytalanabb dolgokról, Lise néniének az emléke elmosódott, messzibe tűnt, csak Nyakas, a mindenek ellenére szeretett, kívánt, föloldozott férfi volt már csak valóságos.

Jean azonban csak nem tudott megnyugodni, őt is elfogta, megmérgezte a földéhség. Föl-emelte a párnáiról, megpróbálta felültetni, tollat adni a kezébe.

- Talán mégis meg tudod csinálni... Vagy jobban szereted őket, mint engem, az övék, ezeké a szemeteké legyen minden?

Françoise ekkor végre felnyitotta szempilláit, Jean megrendült a tekintetétől. Tudta, hogy meg fog halni, tágra nyílt nagy szeméből feneketlen kétségbeesés áradt. Miért gyötri? Nem tud, nem akar ő semmit. Csak tompa jaj szakadt ki belőle. Aztán visszahanyatlott, pillái lecsukódtak, feje ismét mozdulatlanul feküdt a párnán.

Jean kínjában azt sem tudta, mitévő legyen, oly mérhetetlenül szégyellte magát durvaságáért, hogy kezében az okmánypapírral csak állt, amikor belépett a Néne. Megértette, miről van szó, félrehúzta Jeant, hogy megkérdezze, van-e végrendelet. Zavarában azt dadogta, hogy éppen most teszi el a szeme elöl a papírt, nehogy ezzel is gyötörjék. A Néne mintha helyeselte volna ezt, és miután sejtette, milyen csúf kavarodás lesz abból, ha Nyakasék örökölnek, továbbra is az ő pártjukon volt. Leült az asztal mellé, kötni kezdett, s fennhangon hozzáfűzte:

- Én aztán nem rövidíték meg senkit, az biztos... A végrendeletem már régen kész. Mindenki megkapja majd a magáét, sehogy sem találnám tisztességesnek, ha egyikőtöknek is kedveznék a másik rovására... Ti is benne vagytok, gyerekeim! Majd ez is meglesz, egyszer, majd eljön a napja.

Ezt naponta elmondogatta a családtagoknak, s most pusztá megszokásból hajtogatta itt, e halottas ágy mellett is. Mintha belülről csiklandozták volna, olyan nevetnékje támadt, valahányszor erre a sokat emlegetett végrendeletre gondolt, mellyel majd egymásnak ugrasztja őket, amikor elmegy közülük. Nem volt annak egyetlen pontja sem, amelybe bele ne kavarta volna a pereskedés lehetőségét.

- Ej, ha az ember magával vihetné, amije van! - fejezte be. - De ha már nem viszi magával, hadd élvezzék mások.

Frimat-né is visszajött, leült az asztal túlsó oldalához, szemben a Nénével. Ő is kötött. Egymást követték a délutáni órák, a két öregasszony nyugodtan beszélgetett, Jean meg a gyötrelmes várakozás közben nem találta helyét, járkált, kiment, bejött. Az orvos azt mondta, nincs segítség, nem is csinált semmit.

Frimat-né először sajnálkozott, hogy miért is nem hívták el Bazoches-ból Sourdeau-t, a kuruzslót, aki sebekhez is értett. Ráolvast, aztán csak ráfűj, és a seb összeforr.

- Csoda egy ember az! - mondta még a Néne is elismerően. - Ő gyógyította meg Lorillonékat is abból a mellbajból... Mert ugye először az öreg Lorillon betegedett meg tőle. Meggörcbült, úgy nyomta valami a belsejét, hogy már majd belepusztult a kínlódásba. Aztán, ami a leg-

rosszabb, a felesége is megkapta ezt a piszok nyavalyát, mert hát ragadós. Na, aztán minden megkapták, a lányuk, a vejük, a három gyerekük... Én mondom, hogy rámentek volna mindahányan, ha nem hívatják Sourdeau-t, aki meggyógyította őket, pedig csak megdörzsölte a gyomrukát egy teknőcfésűvel.

A másik öregasszony mindegyre csak bólogatott: így van ez, mindenki tudja. Ő meg egy másik esetet mondott el.

- Sourdeau gyógyította ki a Budiné kislányát is a lázból úgy, hogy kettévágott egy élő galambot, s azt rakta a fejére.

Jeanhoz fordult, aki kábultan állt az ágynál.

- Én a maga helyében elhívatnám. Lehet ám, hogy még nem késő.

Jean azonban dühösen nemet intett. Megrontotta a városi gőg, nem hitt ő ezekben a dolgokban. A két asszony meg hosszan folytatta így, gyógymódokat közöltek egymással: akinek a dereka fáj, tegyen petrezselymet a szalmazsákja alá, akinek meg daganata van, rakjon három szem makkot a zsebébe, szélhajtónak meg legjobb, ha az ember éhomra megiszik egy pohár tiszta vizet, amit egész éjjel sütött a telihold.

- Ide hallgasson - fordult Frimat-né Jeanhoz. - Ha már Sourdeau-ért nem megy el, jó volna ám hívatni a plébános urat.

Jean megint csak dühösen nemet intett, a Néne elhúzta a száját.

- Az meg mire jó? Mihez kezdene itt a plébános?

- Hát a dolgához!... Idehozná a szentségeket, sokszor beválik ám!

A Néne vállat vont, mintha azt akarná mondani, hol vannak ők már ettől. Mindenki maradjon a saját portáján, az Isten a templomban, az ember meg a házában.

- Különben is - mondta kis szünet után -, a plébános úgysem jönne, beteg... Bécuné mondta épp az előbb, hogy szerdán elmegy, kocsival, mert az orvos kijelentette, hogy ha itt hagyják Rognes-ban, hát elpusztul.

Madeline abbé ugyanis két és fél év óta, mióta erre a plébániára került, egyre gyengült. A lapos Beauce láttán, melynek végtelenbe nyúló mezői szomorúsággal töltötték el a szívét, minden nappal jobban emésztette a vágyódás, a fájdalmas epekedés kedves auvergnesi hegyei után. Itt sehol egy fa, sehol egy szikla, és csak állott vizű pocsolyák a csillogó friss víz helyett, mely arrafelé zubogva ömlik. Tekintete megtört, még jobban lefogyott, azt beszéltek, hogy mellbaj viszi el. És ha még a hívei között vigasztalást lelt volna! De félénken riadozó lelkét is megrendítette, hogy hívő parókiajáról idekerült, e közé a vallástalanságtól megrontott nép közé, mely csak a külsőségeket tisztelte. Az asszonyok majd megsüketítették kiabálásukkal, perlekedésükkel, s gyengeségét úgy kihasználták, hogy még a szertartások rendjének irányítását is ők vették át; pedig amúgy is mindig rettegett, folyton aggodalmaskodott, hogy akaratán kívül bünt követ el. S a legnagyobb csapás még hátra volt: karácsony napján a templomban szülési fájdalmak fogták el az egyik Mária-lányt. Ettől a botránytól fogva csak hálni járt belé a lélek, nem tehettek egyebet, belenyugodtak, hogy haldokolva visszavigyék Auvergnés-be.

- Na és most itt vagyunk megint pap nélkül! - mondta Frimat-né. - Isten tudja, Godard abbé hajlandó-e visszajönni.

- Ó, az a méregzsák! - tört ki a Néne. - Az még megpukkadna mérgében!

Fanny lépett be, s erre elhallgattak. Az egész családból egyedül ő jött el már előző nap, s most ismét, hogy megtudja, mi újság. Jean válaszul reszkető kézzel Françoise-ra mutatott.

Szánakozó csönd volt. Fanny aztán suttogóra fogott hangon megkérdezte, vajon a beteg nem hívatta-e a nővérét. Nem, egy szóval sem említette, mintha Lise soha nem is létezett volna. Ez igazán érthetetlen, mert összevesztek ugyan, de azért a halál csak halál marad, mikor békéljen meg az ember, ha akkor nem, amikor mindörökre elmegy.

A Néne úgy vélekedett, hogy efelől Françoise-t kell megkérdezni. Felállt, fölibe hajolt.

- Mondd, kedvesem, és Lise?

A haldokló nem moccant. Csak csukott szempilláin futott át valami alig látható remegés.

- Talán azt várja, hogy idehívják. Megyek is.

Ekkor Françoise még mindig csukott szemmel lassan ingatta a fejét a párnán, hogy nem. Jean pedig ragaszkodott hozzá, hogy tartsák tiszteletben az akaratát. A három asszony ismét leült. Most már azon csodálkoztak, hogy Lise nem jön magától. Gyakori az ilyen csökönység a családban.

- Jaj, az embernek úgyis annyi a baja - sóhajtott fel Fanny. - Már reggel óta alig élek e miatt a sorozás miatt, butaság, hiszen Nénesse úgysem vonul be.

- Bizony, bizony - dünnyögte Frimat-né -, azért mégiscsak izgatja az embert.

A haldoklóról ismét megfeledkeztek. Arról beszélgettek, kinek milyen szerencséje lesz, melyik fiú megy, melyik marad. Három óra volt, s noha legfeljebb öt órára várhatták őket Cloyes-ból, máris szállingóztak a hírek, ki tudja, hogyan, talán a szél hordta faluról falura. Briquet-ék fia tizenhármast húzott, nem szerencsés! Couillot-éké meg kétszázhatost, ez biztosan jó! De nem tudták, mi van a többiekkel, ellentmondó hírek jöttek róluk, s ez betetőzte az izgalmat. Delphinről semmi, Nénesse-ről semmi.

- Majd eláll a szívem verése, ej, micsoda butaság! - mondogatta Fanny.

Kiszóltak Bécunének, aki éppen arra járt. A templomba ment vissza, kóválygott, mint valami kísértet; úgy aggódott, hogy még beszélgetni sem állt meg.

- Nincs nyugovásom, elibük megyek.

Jean nem figyelt rájuk, az ablak előtt állt, tétova tekintettel nézett kifelé. Reggeltől többször is észrevette, hogy az öreg Fouan két botjára támaszkodva ott lődörög a házuk körül. Most egyszerre ismét észrevette, arcát az egyik ablaküveghez szorította, hogy láthassa, mi történik a szobában. Jean kinyitotta az ablakot, az öreg szemmel látható rémülettel, dadogva kérdezte, hogy van a beteg. Nagyon rosszul, itt a vég. Ekkor kinyújtotta a nyakát, hosszan, úgy nézte Françoise-t, mintha nem tudna tőle elszakadni. Fanny és a Néne, ahogy az öreget megpillantották, megint felemlítették, hogy el kellene küldeni Lise-ért, mindenki engedjen kicsit, így mégsem lehet befejezni. De mikor szóltak az öregnek, hogy menjen érte, az rémülten, reszketve menekült. Dünnyögött, érthetetlen szavakat mormolt a némaságtól zsibbadt inye között.

- Nem, nem... azt nem lehet, nem lehet.

Jeant megdöbbenette ez a félelem, az asszonyok meg egykedvűen legyintettek. Végre is a két testvér dolga ez, senkit sem lehet békülésre kényszeríteni. S ekkor valami zaj támadt, először csak gyengén hallatszott, mint darázsümmögés, majd egyre erősebben, mintha a szél zúgna a fák között, s Fanny összeresztett.

- Halljátok? A dob... Itt vannak, jó estét!

S eltűnt anélkül, hogy utoljára megcsókolta volna az unokahúgát.

A Néne és Frimat-né kiállt a kapuba, hogy ők is lássák. Csak Françoise és Jean maradt a helyén: az asszony makacs némaságában, mozdulatlanságában talán mindent hallott, de így akart meghalni, mint a vacca mélyén megbúvó állat; Jean meg a nyitott ablak előtt állt, kétségek gyötörték, megbénította valami bánat, mely mintha az emberekből, a tárgyakból, az egész roppant síkságból áradt volna. Jaj, ez a dobszó, hogy erősödik, hogy visszhangzik egész valójában, szakadatlan pergése hogy összekeveredik friss bánatával és emlékeivel, kaszárnnyák, csaták meg azoknak a szerencsétlen boldogtalanoknak az emlékével, akiknek se asszonyuk, se gyerekük, aki szeretné őket.

Amint az alkonyatba boruló sík úton feltűnt a zászló, egész sereg gyerek rohant az újoncok elé, a rokonok meg a falu szélén csoportosultak. Azok kilencen a dobossal együtt nagyon részegek voltak, valami dalt kurjongattak a mélabús alkonyba, mindannyian felpántlikázva háromszínű szalaggal, legtöbbször a számot is kalapja mellé tűzte. Ahogy a falu közelébe értek, még hangosabban kurjongattak, s merő hetvenkedésből díszlépésben vonultak be.

A zászló most is Delphinnél volt. De most a válláról lógatta le, mint holmi ki tudja, mire jó, alkalmatlan rongyot. Levertnek látszott, az arca komor volt, ő nem énekelt, a számot nem tűzte sapkája mellé. Bécuné, ahogy meglátta, reszketve rohant elibe, mint aki azt sem bánja, ha feltaszítja a menetelő csapat.

- Veled mi van?

Delphin még a lépteit sem lassította, dühösen lökte félre.

- Hagyj békén!

Bécu is éppoly izgatottan ment elibe, mint a felesége. Mikor meghallotta, mit mond a fia, nem kérdezett semmit; s ahogy az asszony sírni kezdett, akármilyen hősködő hazafi volt is, csak nagy kínnal tudta visszafojtani könnyeit.

- Mi a fenét akarsz vele, hát bevették!

S mindketten hátramaradtak az elnéptelenedő úton, csak húzták a lábukat, a férfi nehéz katonaeletére gondolt, az asszony keserősége meg az Úristen ellen fordult, kétszer is imádkozott hozzá, s mégsem hallgatta meg.

Nénesse, az bizony egy pompás, kékkel meg vörössel mázolt 214-est hordott a kalapján, s szerencséjével hetvenkedve táncoltatta a botját, a taktust verve vezette a többiek vad nótázását. Fanny, amikor meglátta a számot, ahelyett hogy örült volna, mélységes sajnálkozással jajdult föl: ó, ha ezt tudták volna, dehogy fizetnek lutrira ezer frankot Baillhache közjegyzőnek. De azért ő is, Delhomme is úgy csókolták a fiúkat, mintha nagy veszélyből szabadult volna.

- Eresszetek már! - kiáltotta. - Hagyjatok már békén!

A csapat vad lendülettel masírozott tovább, végig az egész fölboldult falun. A rokonok már nem merészkedtek a közelükbe, tudták, hogy úgyis a pokolba küldik őket. Ezeknek a bitangoknak mindnek nagyon kinyílt a csipája, azé is, akit besoroztak, meg azé is, akit nem soroztak be. Egyébként aligha tudtak volna valamit is elmondani, a szemük kidülledt, nemcsak az ivástól, részegek voltak a nagy ordítóasztól is. Az egyik tréfás kedvű legényke, az, amelyik az orrán át trombitált, az éppen rossz számot húzott, amaz a kettő meg, amelyik olyan sápadtan, karikás szemmel menetelt, azok biztosan jót húztak. Ez a megveszekedett dobos meg, ott, legelől, ez akár az Aigne fenekére masírozathatná őket, oda is utána ugranának.

A községháza előtt aztán Delphin visszaadta a zászlót.

- Az istenit, elegendem van ebből a rohadt vacakból, csak bajt hozott rám!

Megragadta Nénesse karját, maga után húzta, a többiek meg a rokonoktól, barátoktól körülvéve - akik végre megtudhatták, kivel mi van - beözönlöttek Lengaigne ivójába. Macqueron kiállt az ajtajába, bánatosan, hogy a bevétel a versenytársnak jut.

- Gyere - mondta ismét Delphin kurtán. - Mutatok valami érdekeset.

Nénesse vele ment. Később még visszamehetnek inni. Az az átkozott dobpergés most nem kínozza a fülüket, jó így kettesben ballagni a kihalt úton, melyre lassan ráborult az alkonyi sötétség. És minthogy a cimbora elmerülted hallgatott s gondolatai aligha voltak rózsásak, Nénesse szólalt meg, valami nagy üzletről kezdett neki beszélni. Két nappal előbb a Zsidó utcába ment szórakozni, s megtudta, hogy Vaucogne, Charles-ék veje el akarja adni a házat. Nem mehetett az jól egy ilyen naplopóval, akit fölettek a női. De hogy föl lehetne lendíteni, micsoda aranybánya lehetne olyan legény kezében, aki nem lusta, nem buta, munkabíró és ért az üzlethez! Neki már csak azért is megfelelne, mert a vendéglőben, ahol most dolgozik, éppen a tánctermet bízták rá, azt nézzék meg, ő aztán kordában tudja tartani a lányokat. Szóval csak jól rá kellene ijeszteni Charles-ékra, kimutatni nekik, hogy már csak kevés kell ahhoz, hogy a Nr. 19-et betiltsa a rendőrség, olyan tisztességtelen dolgok mennek ott végbe, akkor aztán pár garasért megkaparinthatná. Na, ez ugye mégis többet érne, mint a földet túrni, egyszerre úr lenne belőle!

Delphin gondolatokba merülve, félfüllel hallgatta, s összerezsent, mikor a pajtása csibész-kedve oldalba bökte.

- Hát aki szerencsés, az szerencsés - dünnyögte. - Te már csak olyannak születtél, hogy büszke lehessen rád az anyád.

S megint mélyen hallgatott. Nénesse meg szakértőként máris azt fejtegette, hogy mint lendítené fel a Nr. 19-et, ha a szülei előlegeznék a szükséges pénzt. Kicsit fiatal még, de igazi hivatásának érzi. S ekkor észrevette Szutykóst, mellettük surrant el a sötét úton, találkára sietett egyik udvarlójához, s Nénesse, hogy megmutassa, milyen ügyesen bánik a nőekkel, mentében jókorát húzott rá. Szutykos először visszaütött, aztán megismerte mindkettőjüket.

- Hát ti vagytok... Hogy megnőttetek!

Nevetett, eszébe jutottak hajdani játszadozásaik, még ő változott a legkevésbé, huszonegy éves korára is csitrinek látszott kislányos mellével, most is vékony volt és hajlékony, mint a nyírfaág. Örült a találkozásnak, megcsókolta őket, egyiket a másik után.

- Mert barátok maradtunk, igaz-e?

Nem bánta volna, ha akarják, csak éppen annak öröme, hogy összetalálkoztak, ahogy koccint az ember, mikor viszontlátja barátait.

- Ide figyelj - mondta Nénesse tréfaképpen -, lehet, hogy megvásárolom a Charles-ék házat. Nem jönnél oda dolgozni?

Egyszerre abbahagyta a nevetést, elakadt a lélegzete, s könnyekben tört ki. Eltűnt, mintha elnyelte volna a sötét út, kétségbeesetten, gyerekesen hüppögött.

- Disznóság! Disznóság! Többé nem vagy a pajtásom!

Delphin most sem szólt, ment tovább, mint aki elhatározott valamit.

- Gyere csak, valami érdekeset mutatok.

Meggyorsította lépteit, letért az útról, hogy a szőlők között vágjon át a házhoz, melybe a község telepítette a csösz, mióta a parókiát visszaadták a plébánosnak. Itt lakott az apjánál. Beengedte pajtását a konyhába, gyertyát gyújtott, megnyugodva, hogy a szülei még nem jöttek haza.

- Iszunk egy pohárral - mondta, s két poharat meg egy palack bort tett az asztalra.

Miután ittak, csettintett a nyelvével s folytatta:

- Csak azt akarom neked mondani, ha ezek azt hiszik, hogy bent tarthatnak, mert rossz számot húztam, hát tévednek... Mikor a Michel nagybátyám meghalt, s három napig bent kellett maradnom Orléans-ban, majd belepusztultam, olyan beteggé tett, hogy nem lehetek itthon. Persze te hülyeségnek tartod, de mit csináljak, nem tehetek róla, olyan vagyok, mint a fa, az is elpusztul, ha kitépik... akkor ezek be akarnak venni, elvinni a fenébe, olyan helyekre, amikről még csak nem is hallottam. Hát azt már nem! De nem ám!

Nénesse vállat vont, nem először hallott tőle ilyeneket.

- Az ember ezt úgy mondja, de aztán mégiscsak megy... Mert zsandárok is vannak.

Delphin hang nélkül megfordult, baljával fölkapta a fal mellől a kisbaltát, amivel gyújtóst szoktak aprítani, aztán jobb kezének mutatóujját nyugodtan az asztal széléhez feszítette, s egyetlen csapással lenyisszantotta.

- Hát ezt akartam neked mutatni... Mondd csak el a többieknek, megcsinálja-e ezt, aki gyáva!

- Az istenit a marhájának! - kiáltott Nénesse magából kikelten. - Hát nem megcsönkítja magát! Nyomorék leszel!

- Bánom is én!... Hadd jöjjenek a zsandárok! Az egyszer biztos, hogy én el nem megyek!

Fölemelte a levágott ujját, s behajította az égő tuskók közé. Aztán megrázta csupa vér kezét, durván bekötötte zsebkendőjével, zsinoggal jól körülcsavarta, hogy megállítsa a vérzést.

- Ettől azért még csak kiisszuk az üveget, mielőtt visszamennénk a többiekhez... Egészségedre!

- Egészségedre!

Lengaigne-nél az ivóban már se látni, se hallani nem lehetett a nagy füsttől, ordítózástól. A sorozásra került fiúkon kívül egész tömeg verődött össze, ott volt Jézus Krisztus meg a barátja, Tarack is, literes üvegben állt előttük a pálinka, azon mesterkedtek, hogy leittassák az öreg Fouant; aztán Bécu, aki amúgy is részeg volt, de a fia balszerencséje most aztán megadta neki a kegyelemdőfést, mint akit fejbe kólintottak, elaludt az asztalra borulva; meg Delhomme és Clou, ők kártyáztak: és Lequeu, aki egy könyvet bújt, úgy tett, mintha a zenebonával mit sem törődve olvasna. Fejükbe szállt az is, hogy az asszonyok közben hajba kaptak, Flore ugyanis a kúthoz ment egy korsó friss vízért, ott összetalálkozott Coelinával, s a tíz körmével esett neki, azt vetvén szemére, megfizették a fináncok, hogy feladja a szomszédait. Macqueron és Lengaigne odarohant, kis híján ők is egymásnak estek, az egyik esküdözött, hogy majd ő rajtacsípeti, amikor éppen a dohányt nedvesíti a boltban, a másik meg röhögött, s a lemondását vágta a fejéhez, végül mindenki beleavatkozott, jólesett ökölbe szorított kézzel ordítózni, már-már általános verekedés tört ki, de aztán valahogy vége lett, ám bennük maradt a csillapíthatatlan düh, a verekedhetnék.

Azzal kezdődött, hogy Victor, a tulajdonos fia majdnem ökölre ment az újoncokkal, ő már leszolgálta az idejét, s most ezek előtt a gyerekek előtt hetvenkedett, mindenkit túlharsozott, ostoba fogadásokra biztatta őket, hogy ki tud lenyelni egy literrel úgy, hogy a levegőből önti egyenest a torkába, ki tud az orrán át kiszüröcsölni egy teli pohárral, de úgy ám, hogy egy csepp se kerüljön a szájába. S mikor Macqueronékra meg a lányok közeli esküvőjére került sor, a Couillot-ék fia adta a nagy legényt, öreg tréfákat szedett elő, s gúnyolni kezdte a Pucért. Mi lenne, ha megkérdeznék a férjét majd másnap, hogy hát van-e neki, vagy nincs. Már annyi ideje beszélnek róla, az már igazán unalmas.

Victor hirtelen mérgét sehogy sem értették, hiszen valamikor ő mondogatta a legdühödtében, hogy nincs neki.

- Elég legyen, van neki!

Ordítás fogadta ezt a kijelentést. Szóval látta? Hált vele? Ő azonban erélyesen tiltakozott. Láthatja az ember, ha nem is nyúl hozzá. Egyszer, amikor már nagyon kíváncsi lett, hogy is van ez, úgy intézte, hogy megtudja. Hogy hogyan? Ahhoz semmi közük.

- Van neki, becsületszavamra!

Ijesztő volt, amikor a roppant részeg kis Couillot csökönyösen tovább ordítózott, hogy nincs neki, nem mintha bármit is tudott volna, csak éppen mert nem akart engedni, Victor meg üvöltött, hogy ő is azt mondta valamikor, de most már nem mondja ezt, és igazán nem azért, hogy pártját fogja Macqueronéknak, ennek a szemét népségnek! De az igazság az igazság! Nekiesett az újoncnak, úgy kellett kiszedni a kezéből.

- Mondd, hogy van neki, a kutya istenit, vagy megfojtlak!

Azért még most is sok kételkedő maradt. Senki sem értette a Lengaigne fiú haragját, mert általában durva volt a nőekkel, a falu füle hallatára megtagadta a nővérét, akit - legalábbis így beszéltek - kórházba juttatott a mocskos paráználkodás. Ez a rohadt Susanne! De ne is jöjjön ide megbetegíteni őket most, amikor dögrováson van.

Flore bort hozott fel, de hiába koccintottak ismét, a levegőben lógtak a szidalmak, a pofonok. Senki sem hagyta volna abba, hogy vacsorázni menjen, ha iszik az ember, úgysem éhes. Az újoncok rázendítettek egy hazafias nótára, s kíséretül ököllel verték az asztalt, hogy a három petróleumlámpa keserű füstöt köpködve pislogott. Fullasztó volt a levegő. Delhomme és Clou felkászálódtak, hogy kinyitják maguk mögött az ablakot. Éppen ekkor lépett be Nyakas, s az egyik sarokba húzódott. Most nem volt olyan pökhendi, mint egyébként, apró, zavaros szemét körbe hordozta, sorra nézte az embereket. Nyilván hírekért jött, a kíváncsiság hajtotta ide. Előző nap óta ki sem moccant hazulról, de már nem volt nyugta. Jézus Krisztus és Tarack ottléte meg mintha úgy meghökkentette volna, hogy még csak veszekedni sem kezdett velük, amiért leitatták az öreg Fouant. Hosszan fürkészte Delhomme-ot is, de főként az alvó Bécut figyelte, akit a szörnyű zenebona sem ébresztett fel. Alszik vagy ravaszkodik? Meglökte a könyökével, s kicsit megnyugodott, látva, hogy a zekéje ujjára folyik a nyála. Ekkor aztán minden figyelme a tanító felé fordult, meglepte különös arckifejezése. Mi van vele, hogy egész más a képe, mint egyébként?

Lequeu ugyanis - hiába színlelte, hogy csak az olvasmánya érdekli - hevesen össze-összerázkódott. Az újoncok, a kurjongatásuk, ostoba vidámságuk kihozta a sodrából.

- Ostoba bugrisok! - dünnyögte, egyelőre beérte ennyivel.

Néhány hónapja helyzete nagyon megnehezedett a faluban. Mindig nyers, durva volt a gyerekekkel, pofonokkal intézte el őket, menjenek haza a trágyagödörhöz. Egyre otrombábban tört ki a dühe, csúf esete volt az egyik kislánnyal: vonalzóval úgy vágott rá, hogy fölhasította a fülét. A szülők megírták az esetet, hogy más tanítót kapjon a falu. Ráadásul Berthe Macqueron házassága miatt régi reménysége, régi számítása ment füstbe, pedig már azt hitte, nem sok választja el a céljától. Ó, ezek a parasztok, ez a piszok fajzat, nem adja hozzá a lányait, s maholnap megfosztja a kenyerétől egy kölyök füle miatt!

Tenyérével hirtelen rácsapott a könyvre, mintha csak az osztályban lett volna, s rákiáltott az újoncokra:

- Egy kis csendet, az istenit!... Hát annyira tetszik nektek, hogy a poroszok beverhetik a fejeteket?

Elképedtek, feléje fordultak. Nem, ez csöppet sem nevetni való, ezt mind belátta. Delhomme ismét hangoztatta, hogy mindenkinek a saját földjét kellene megvédeni. Ha a poroszok a Beauce-ba jönnének, majd meglátnák, hogy nem gyáva legények a beauce-iak. De elmenni, mások földjéért verekedni, nem, nem, ez bizony nem nevetni való.

Nénesse-szel a nyomában éppen Delphin érkezett, nagyon pirosan, a szeme lázasan tüzelt. Hallotta, miről beszélnek, a pájtásai közé ült, úgy kiabálta:

- Úgy van, csak jöjjenek ide a poroszok, majd elintézzük őket!

Meglátták az öklére kötözött zsebkendőt, kérdezgették. Semmi, bevágta. A másik öklével indulatosan az asztalra csapott, s rendelt egy literrel.

Tarack és Jézus Krisztus harag nélkül, valami felsőbbes szánakozással nézték ezeket a fiúkat. Ők is úgy vélték, hogy fiatalnak és jó bolondnak kell lenni ehhez. A jövődöbéli boldogság szervezésére gondolva, végül még Tarack is ellágyult, fennhangon beszélt, állát két tenyerébe támasztva.

- A háború, ó, a fene ott ette volna meg, ideje már, hogy mi legyünk az urak... Hiszen tudjátok, hogyan gondolom. Katonai szolgálat eltörölve, adó eltörölve. Mindenki kedvére elégíttesse ki az étvágyát, a lehető legkisebb munka árán... És ez bekövetkezik, nincs messze már a nap, amikor megmarad a garasotok, a gyereketek, csak tartsatok velünk.

Jézus Krisztus rábólintott, mikor Lequeu tovább nem fékezte magát, kitört:

- De az ám, átkozott komédiás, a ti földi mennyországok, meg hogy rákényszerítitek a világot, hogy akar, nem akar, boldog legyen! Szép kis mese! Azt hiszitek, hogy nálunk lehetséges ez, hogy nem vagyunk mindenestül megrohadvá? Előbb ide kellene jönni a vadaknak, hadd csináljanak köztünk alapos tisztogatást a kozákok vagy a kínaiak.

Most már olyan döbbenet fogta el őket, hogy egyszerre mély csend lett. Mi ez? Hát megszólalt ez az alattomos, ez a halvérű, aki soha senki előtt nem mutatta ki a véleményét, aki úgy félt a feletteseitől, hogy iszkolt, ha helyt kellett volna állni? Mindannyian órá figyeltek, főképp Nyakas, aki szorongva várta, mit fog mondani, mintha ezeknek a dolgoknak valami köze lehetett volna az üggyhöz. A nyitott ablakon át a nedves-langyos éjszakai levegő eloszlatta a füstöt, beáramlott az alvó vidék nagy, sötét békéjének távoli lehelete. És a tanító most, veszélyeztetett létének hirtelen haragjában sutba vágott minden elővigyázatosságot, végre könnyített magán, kiadta mindazt, ami tíz éven át tartó gyáva hallgatása közben felgyülemlt benne.

- Talán azt hiszi, az idevalósiak a tehenüknél is ostobábbak, azért meséli nekik, hogy majd a szájukba repül a sült galamb... Tudja meg, hogy mire megszervezi ezt a maga mit tudom én micsodáját, a földnek befellegzett, megevett mindent a fene.

Tarack, aki eddig nem talált emberére, szemmel láthatóan megingott a kemény támadásra, és megint csak arról akart papolni, amit azok a párizsi urak mesélnek, minden termőföld az államé, meg hogy nagy területeken folytatott gazdálkodás tudományos alapokon. A másik a szavába vágott.

- Tudom, csupa hülyeség!... Mire kipróbálnák ezt a maguk módszerét, Franciaország búza-termő mezei már sehol sem lesznek, megfullasztja őket az amerikai gabona... Ide nézzen, ez a kis könyv, amit olvasok, éppen erről beszél részletesen. Na, az istenfáját, a parasztjaink mehetnek a fenébe, vége a vígandrásnak!

S most olyan hangon, mintha a tanítványainak magyarázna, beszélt a tengeren túli gabonáról. Roppant síkságok, valamennyi akár külön birodalom lehetne, a Beauce elveszne köztük, mint száraz göröngy, olyan termékenyek, nemhogy trágyára nincs szükség, sőt előkészítő aratással

kell gyengíteni, még így is kétszer hoz termést; körzetekre, a körzeten belül meg hatalmas táblákra osztott harmincezer hektáros farmok, mindegyik körzetnek külön intézője, mindegyik táblának külön kasznárja, épületek az emberek, az állatok, a szerszámok, a konyhák számára; valóságos földművelő zászlóaljok, tavasszal toborozzák s úgy szervezik őket, mint táborozó katonaságot; a szabadban élnek, lakásukról, kosztjukról, mosásukról, gyógyszereikről gondoskodnak, ősszel elbocsátják őket; több kilométeres barázdákat szántanak-vetnek be, parttalan kalásztengert aratnak, az ember egyszerűen csak felügyel, minden munkát gépek végeznek, duplaképes ekék, vetőgépek, kapálógépek, aratógépek, amik kévét is kötnek, cséplőgépek, melyek bálába szedik a szalmát, zsákolják a gabonát; minden gépet egy csapat munkás követ, a parasztek ott gépészek is, bármelyik pillanatban leszállhatnak a lóról, hogy megerősítsenek egy csavart, kicseréljenek egy csapszeget, megforrasszanak egy alkatrészt; a termőföld ott bank, pénzemberek hasznosítják, és a jól kihasznált, kiuzsorázott föld a tudomány tárgyi és személytelen erejének tízszer annyit ad, mint amennyit nagy keservesen kicsikart belőle az ember szerelme és dolgos karja.

- S ti azt reméletek, hogy krajcáros szerszámaitokkal megharcolhattok velük - folytatta -, ti, akik nem tudtok semmit, nem akartok semmit, akik vakszokásban tespedtek!... Hogyisne! Térdig járhattok az ottani gabonában! S egyre nő a gabonaáradat, és a hajók egyre többet és többet hoznak. Hamarosan megéritek, hogy a derekatokig, a vállatokig, a szátokig ér, aztán átcsap a fejetek fölött! Folyam, zuhatag, olyan áradat, melybe mindannyian belefulladtok.

A parasztek nagyra nyitották a szemüket, vakrémület fogta el őket a külföldi gabona áradatainak gondolatára. Már is éppen elég bajuk van miatta, s most még el is borítja, elsodorja őket, ahogy ez az átkozott mondja? A veszély tetet öltött. Rognes, a földjeik, az egész Beauce el-süllyedt.

- Nem, ezt soha! - kiáltott Delhomme fuldokolva. - A kormány megvéd bennünket.

- A kormány, a tökfilkók gyülekezete! - folytatta Lequeu megvetően. - Előbb védje meg magát!... Az egészben az a mulatságos, hogy Rochefontaine-t választották meg. A Borderie gazdája legalább következetes maradt a nézeteihez, mikor Chédeville-t akarta... Különben meg szenteltvíz egyik is, másik is. Soha egy képviselőház sem mer megszavazni elég magas pótdadót, védővám nem segíthet rajtatok, nektek befellegzett, jó éjszakát!

Felhördültek, valamennyien egyszerre beszéltek. Hát nem lehet megakadályozni, hogy ez az istenverte gabona bejöjjön? És ha elsüllyesztenék a hajókat a kikötőben, és ha puskával fogadnák azokat, akik hozzák? Hangjuk reszketővé vált, majd hogy össze nem tették a kezüket, mentenék meg őket ettől a bőségtől, ettől az olcsó kenyértől, mely az országot fenyegeti. A tanító válaszolt nekik, röhögve, gúnyosan. Ilyent még ember nem látott! Valaha az éhínség volt a legnagyobb félelmük, mindig attól rettegetek, hogy nem lesz elég gabona, nagy hülyének kell lenni ahhoz, hogy valaki odáig jusson, hogy már attól retteget, ha sok van belőle. Meg-részegedett saját szavaitól, túlharsogta dühös kiáltásukat.

- A ti fajtátoknak vége, elpusztított benneteket az ostoba szerelem a föld iránt. Igen! Végzett veletek az a talpalatnyi föld, amelynek rabszolgái voltatok, mely elsötétítette értelmeteket, melyért gyilkolnátok is! Összeházasodtatok a földdel évszázadok óta, s az megcsal benneteket... Nézzétek meg, mi van Amerikában! A földműves ott ura a földnek, semmi nem fűzi hozzá, se család, se emlék. Ha kimerül a földje, odébbáll. Ha megtudja, hogy háromszáz mérföldnyire termékenyebb síkságot találtak, szedi a sátorfáját, ott telepszik meg. Egyszóval ő parancsol, az történik, amit ő akar, mert gépei vannak. Szabad ember, gazdagszik, ti meg rabok vagytok, s fölfordultok a nyomorúságtól!

Nyakas sápadozott. A gyilkosságról beszélve, Lequeu ránézett. Nyugalmat erőltetett magára.

- Az ember van, ahogy van. Mire jó dühöngeni, hiszen maga is csak azt mondja, hogy ez nem változtat semmin?

Delhomme rábólintott, valamennyien újra nevetni kezdtek. Lengaigne, Clou, Fouan, de még Delphin is, és az újoncok, akik jót mulattak az egész cirkuszon, s azt remélték, hogy verekedéssel végződik. Tarack és Jézus Krisztus mérgükben, hogy ez a tintanyaló, ahogy elnevezték, túlharsogja őket, ugyancsak nevetést színleltek. Már ott tartottak, hogy a parasztok mellé állnak.

- Semmi értelme így dühöngeni - jelentette ki Tarack vállat vonva. - Szervezkedni kell.

Lequeu az öklét rázta.

- Hát mégiscsak kimondom... Szerintem, ami van, mindent a föld színéig le kell rombolni.

Holtsápadt volt, úgy vágta ezt a képükbe, mintha ezzel akarta volna agyonütni valamennyiüket.

- Átkozott gyáva, igenis, az a paraszt, valamennyi paraszt!... Ha az ember meggondolja, hogy ti vagytok többen, és mégis hagyjátok, hogy hóhéroljon benneteket a polgár meg a városi munkás! Csak egyet sajnálok, az istenit, azt, hogy paraszt apám, paraszt anyám van. Talán ettől van az is, hogy még jobban utállak benneteket... Pedig ti lehetnétek az urak, erről kár is beszélni! Csakhogy, ide hallgassatok, nem férték meg egymással, elkülönültek, gyanakvók, tudatlanok vagytok, minden pizkosságotok csak arra jó, hogy egymást marjátok... Na ki vele, mi van a nyugalmatok mögött? Vagy ez csak afféle állott víz, ami poshad? A ember mélynek gondolná, pedig egy macskát sem lehetne belefojtani. Pedig ti volnátok az öserő! Erő, melytől a jövőt várjuk, és akár egy darab fa, meg se moccan!... S ráadásul, ami még dühítőbbé teszi az egészset, nem hisztek már a papoknak. De ha egyszer nincs Isten, hát mitől féltek? Amíg a papoktól való félelem gúzsba kötött benneteket, még csak érthető volt, hogy lapultatok, de most induljatok hát, dúljatok föl mindent, égessetek föl mindent!... De addig is mondanék valamit, ami könnyebb is, mulatságosabb is: kezdjétek sztrájkot! Valamennyiőtöknek van egy kis pénze, ellenállhattok, ameddig csak kell! Csak annyit termeljétek, amennyit ti megesztek, ne vigyetek semmit a piacra, se egy zsák búzát, se egy véka krumplit. Dögöljenek meg ott Párizsban! Micsoda tisztogatás lenne ez, uramisten!

Mintha valahol messze, fekete szakadékok felől kerekedett hideg szél csapott volna be a nyitott ablakon. A petróleumlámpák lángja magasan lobogott. Senki nem szakította félbe az őrjöngőt, pedig mindenki megkapta tőle a magáét.

Ordítva, könyvét az asztalhoz csapva fejezte be, úgy, hogy megcsendültek a poharak.

- Ilyeneket mondok nektek, pedig nem félek... Igaz, gyávák vagytok, de azért ha üt az óra, mégis ti romboltok földig mindent! Gyakran volt ez így, és lesz is még. Várjatok csak, mint farkasok ugrotok a város torkának, ha a nyomorúság, az éhség ráhajt benneteket... S ez a búza, amit behoznak, talán éppen ez ad majd alkalmat! Amikor túl sok lesz belőle, nem lesz elég, ismét jön az éhínség. Mindig a búzáért láznak, ölik egymást az emberek... Igen, igen! Felégetett, földig rombolt városok, kihalt falvak, parlagon hagyott, gyommal borított föld és vér, vérözön kell, hogy újra kenyeret teremjen azoknak, akik utánunk születnek!

Lequeu felszakította az ajtót. Eltűnt. Mögötte a döbbenet kiáltása harsant. Micsoda bitang, vérét kellett volna venni! Egy ilyen ember, aki eddig mindig oly nyugodt volt! Biztosan megőrült. Delhomme is elvesztette szokott hidegvérét, kijelentette, hogy írni fog a megyefőnöknek, s a többiek biztatták. De mintha Jézus Krisztus és a barátja dühögött volna a legjobban, az egyik a 89-ével, a szabadság, egyenlőség, testvériség emberbaráti jelszavaival, a másik a maga önkényes és tudományos társadalmi szervezkedésével. Belesápadtak, dühögtek, hogy egy szóval sem tudtak megfelelni neki, a parasztnál is jobban méltatlankodtak, azt kiabál-

ták, hogy guillotine alá kellene küldeni az efféle szerzetet. Nyakas, amikor az a dühöngő vért követelt, vérözönnel árasztotta el a földet, borzongva állt fel, észre sem vette, hogy a feje görcsösen rángatózik, mintha helyeselné. Aztán a fal mellett kisurrant, sandán körüllesett, nem követik-e, s ő is eltűnt.

Az újoncok nyomban ismét rákezdtek a duhajkodásra. Ordítottak, hogy Flore főzzön nekik kolbászt, s közben Nénesse meglökte a pajtásait, s Delphinre mutatott, aki ájultan bukott az asztalra. Fehér volt szegény feje, mint a lepedő. A sebesült kezére kötött zsebkendő lecsúszott, vörös foltok ütöztek ki rajta. Ekkor a még mindig alvó Bécu fülébe ordítottak, s az végre fölébredt, ránézett a fia megcsonkított kezére. Alighanem megértette, miről van szó, mert fölkapott egy üveget, agyonüti, azt ordította. Mikor aztán tántorogva elvitte, bent még hallották, amint káromkodás közben elsírja magát.

Hourdequin, aki a vacsoránál hallott Françoise szerencsétlenségéről, Jean iránti barátságból este Rognes-ba ment, hogy megtudja, mi van velük. Pipával a szájában, gyalog vágott neki a sötétségnek, gondjain rágódott a mély csöndben; valamennyire megnyugodott, és szeretett volna kicsit még járkálni, mielőtt bemegy hajdani béreséhez. Leballagott hát a kaptatón. Lent azonban megütötte a fülét Lequeu hangja, melyet a nyitott ablak mintha egyenesen a vidék sötétjébe fújt volna, s megtorpant, mozdulatlanul állt az árnyékban, onnan hallgatta. Mikor rászánta magát, hogy ismét fölmegy, a hang követte, s még itt, Jean háza előtt is hallotta, ha nem is oly erősen, a távolság mégis mintha megélesítette volna, nem csorbult, úgy hangzott, mint késpenge szisszenése.

Jean a falhoz támaszkodva állt a kapuban. Nem tudott megmaradni Françoise ágya mellett, majd megfulladt, elviselhetetlenül szenvedett.

- Mi újság, szegény fiam? - kérdezte Hourdequin. - Hogy vagytok?

Csüggedten intett a boldogtalan.

- Jaj, uram, meghal!

Se egyik, se másik nem mondott többet, ismét nagy csönd lett, csak Lequeu hangja vibrált makacsul.

Kis idő múlva a földbirtokos, aki ha nem akarta is, hallotta, néhány haragos szót ejtett:

- Hallja, mit pofázik ez ott! Milyen furcsa ezt hallani, amikor az embernek bánata van!

Minden gondja újból feltámadt az ijesztő hang hallatára, a haldokló asszony közelében. A föld, melyet szívbéli, csaknem intellektuális szenvedéllyel annyira szeretett, tönkretette az az utolsó aratásokkal. A vagyona ráment, a Borderie maholnap annyit sem hoz, hogy kenyérre jusson. Hiába volt minden, erély, új módszerek, trágyázás, gépek. Balsorsát tökehiánnyal magyarázta, bár ebben maga sem volt biztos, mert a csőd általános volt, Robiquet-ékat nemrégiben tették ki a Chamade-tanyáról, mert nem fizették a bérleti díjat; Coquart-ék hamarosan kénytelenek lesznek eladni a Saint-Juste tanyát. És semmiképpen nem tudja széttörni a bilincset, még soha nem érezte magát ennyire a földje rabjának, a befektetett pénz, a ráfordított munka minden nappal kurtább lánccal fűzte hozzá. Közelgett a katasztrófa, mely véget vet a kis- és nagybirtok évszázados ellentmondásának úgy, hogy elpusztítja mind a kettőt. Ez volt a megjövendőlt idők kezdete, a tizenhat frankot sem érő búza, a veszteséggel eladott búza, a föld csődje, melyet az emberek akaratanál bizony erősebb társadalmi okok idéztek elő. És Hourdequin veresége kínjában egyszerre csak helyeselt Lequeu-nek.

- Igaza van, az istenit... Rogyjon össze minden, forduljunk föl mindahányan, gyom verjen föl mindent, ha egyszer vége a parasztságnak, és kimerült a föld.

Jacqueline-ra célozva hozzátette:

- Még jó, hogy engem más baj kínoz, s még előtte végez velem.

Meghallották, hogy a házban a Néne és Frimat-né járkál, susog. Jean megborzongott a halk neszre. Bement, elkésett. Françoise halott volt, talán már jó ideje. Nem nyitotta fel a szemét, nem nyitotta szőlásra a száját. A Néne csak most vette észre, hogy vége, most is csak úgy, hogy megtapogatta. Nagyon fehér, elkeskenyedett és makacs arcával mintha csak aludt volna.

Jean az ágy lábához állva nézte, kábultan a kusza gondolatoktól, a fájdalomtól, a döbbenettől, hogy nem akart végrendeletet csinálni, s attól az érzéstől, hogy valami összetört, véget ért az életében.

Ebben a pillanatban, ahogy Hourdequin néma köszönés után még komorabban távozott, meglátta, hogy egy árnyék ugrik el az ablaktól, s nyargal el az úton, a sűrű sötétségben. Hirtelenében azt gondolta, kóbor kutya. Nyakas volt, fölment, hogy lesse a halált, és most rohant, hogy tudassa Lise-zel.

5

Másnap délelőtt elkészültek Françoise felravatalozásával, s mikor a holttest már a szoba közepére tolt két széken, a koporsóban volt, Jean összerezzenett fölháborodott meglepetésében, látva, hogy Lise és Nyakas lép be, egyik a másik nyomában. Már mozdult, hogy kidobja őket, a szívtelen rokonokat, akik nem jöttek el, hogy megcsókolják a haldoklót, de megérkeztek azon nyomban, hogy a koporsót rászögezték, mint akik már megszabadultak a félelemtől, hogy elibe kell állniok. A család jelenlevő tagjai, Fanny és a Néne azonban leintették, halott körül civakodni, az szerencsétlenséget hoz, meg aztán minek is? Mégsem tilthatják meg Lise-nek, hogy a halott mellett virrasszon, ha így akarja jóvátenni a gyűlölködést.

És Nyakasék, akik a koporsónak kijáró tiszteletre számítottak, zavartalanul beférköztek, nem mondták, hogy ismét birtokukba veszik a házat; szó nélkül ezt tették, oly természetesen, mintha magától értetődne most, hogy Françoise már nincs ott. Ott volt ugyan, de fölkészülve a nagy útra, annyit sem számított, mint egy bútordarab. Lise egy pillanatra leült, majd úgy meglepedezett magáról, hogy sorra nyitogatta a fiókokat, látni akarta, vajon minden a helyén maradt-e, míg ő odavolt. Nyakas máris a tehén- meg a lóistállóban őgyelgett, mint gondos gazda, aki utánanézi a jószágnak. Este már egyik is, másik is úgy viselkedett, mint aki hazajött, nem zavarta őket más, csak, a koporsó ott a szobában, amelynek elfoglalta a közepét. De már csak egy éjszakát kell kivárniuk: holnap, már jó korán szabadon mozoghatnak.

Jean elveszetten jött-ment a családtagok között, nem tudta, hova tegye kezét, lábát. Eleinte úgy érezte, mintha hozzá tartozna a ház, a bútorok és Françoise holtteste. De aztán, ahogy az órák múltak, ez mind elvált tőle, úgy érezte, sorra másé lett. Mire bealkonyult, már senki egy szót sem szólt hozzá, megtűrt betolakodó volt köztük. Még soha nem érezte ilyen gyötrelmesen, hogy idegen, hogy nincs egy hozzátartozója köztük, akik mind összetartoznak, egyetértéssel, mihelyt arról van szó, hogy őt kiközösítsék. Még szegény halott felesége is, aki már annyira nem tartozik hozzá, hogy mikor azt emlegette, virrasztani akar mellette, Fanny el akarta küldeni, mondván, hogy úgyis túl sokan vannak. De ehhez mégis ragaszkodott, sőt arra is gondolt, hogy kivegye a fiókból a pénzt, a százhuszonhét frankot, nehogy eltűnjön onnan. Lise, ahogy betette a lábát s mindjárt nyitogatni kezdte a fiókokat, biztosan meglátta azt is meg az okmánypapírt is, mert heves sugdolózásba kezdett a Nénével, s attól kezdve jött-ment olyan nyugodtan, mert már tudta, nincs végrendelet. De azért a pénz csak nem lesz az övék.

Jean a holnaptól aggódva elhatározta, legalább ezt megtartja magának. Aztán egy széken ülve töltötte az éjszakát.

Másnap kora délelőtt kilenc órakor volt a temetés, és Madeline abbé, aki aznap este indult, még el tudta mondani a misét, kiment a sírhoz, de ott elájult, el kellett vinni. Ott voltak Charles-ék, meg Delhomme és Nénesse. Tisztességes temetés volt, de semmi különös. Jean sírt, Nyakas a szemét törölgette. Lise az utolsó pillanatban kijelentette, hogy leesik a lábáról, nem lenne ereje ahhoz, hogy a temetőbe kíséresse szegény testvérét. Így egyedül maradt a házban: a Néne, Fanny, Frimat-né, Bécuné meg a többi szomszédasszonyok a gyászmenettel tartottak. S visszafelé az egész társaság szándékosan elidőzött a templomtéren, s végre tanúja lehetett az előre megjósolt botránynak, melyre egy napja vártak.

A két férfi, Jean és Nyakas mindaddig óvakodtak attól, hogy egymásra nézzenek, nehogy verekedés kezdődjön Françoise alig kihűlt teteménél. Most elszánt léptekkel mindketten a ház felé tartottak, s a szemük sarkából lesték egymást. Majd elválík. Elég volt egy pillantás, Jean máris értette, miért nem ment Lise a temetőbe. Egyedül akart maradni, hogy átköltözzék, legalábbis nagyjából. Egy óra leforgása alatt áthajigálta a holmit Frimat-né kerítésén, ami meg törekeny volt, azt talicskára rakta. Végül egy nyaklevessel átterelte az udvarba Jules-t és Laure-t, akik már verekedtek is, az öreg Fouan pedig, akit ugyancsak áthajtott, a padon fújta ki magát. A házat visszaszerezték.

- Hová mész? - kérdezte nyersen Nyakas, s elállta Jean elől a kaput.

- Megyek haza.

- Haza? Aztán hol neked az a haza?... Itt ugyan nem! Itt mi vagyunk itthon.

Lise odaszaladt, s csípőre tett kézzel ordította a férjénél is indulatosabban, sértőbben.

- Micsoda? Mit akar ez a rohadék?... Éppen eleget betegítette szegény húgomat, a szerencsétlenségbe se halt volna bele, ha ez nincs, de aztán ki is mutatta, milyen szívvel volt hozzá, azért nem hagyott rá semmit... Menj már neki, Nyakas! Nehogy ez betegye ide a lábát, mert még ránk ragasztja a nyavalyáját!

Jeannak elakadt a lélegzete a durva támadástól, mégis megpróbált higgadtan beszélni.

- Tudom, hogy a ház és a föld visszaszáll rátok, de nekem jár a bútorok fele és az állatokból...

- A fele! Micsoda pofátlan! - szakította félbe Lise. - Pizkos kurafi, még el mernéd venni akárminek a felét, te, hiszen legfeljebb tetűt hoztál ide, egy szál gatyában jöttél a házba! Hát nőknön akarsz megtollasodni? Ilyenre is csak egy utolsó disznó képes!

Nyakas még segített is neki, a karja úgy mozdult, mintha le akarta volna seperni a küszöbről, és ordított:

- Igaza van, hordd el magad!... Rajtad a zekéd, a nadrágod, megvan az inged, a gatyád, vidd, nem húzzuk le rólad!

A család, főként a nők, Fanny és a Néne, akik vagy harminc méternyire álltak tőlük, mintha hallgatásukkal helyeselték volna. Jean belesápadt a sértésbe, legérzékenyebb pontján érte a gyalázatos számítás vádja, elfutotta a harag, éppen olyan hangosan kiabált, mint amazok:

- Ja, vagy úgy, zenebonát akartok... Jó, majd lesz! Először is bemegyek, mert míg az osztozkodás meg nem történt, itthon vagyok ebben a házban. Aztán idehozom Baillhache közjegyzőt, aki mindent lepecsétel, s kinevez vagyonőrzőnek... Én itthon vagyok, ti meg hordjátok el magatokat!

Oly fenyegetően lépett előre, hogy Lise elugrott az ajtóból. Nyakas azonban nekitámadt, verekedni kezdtek, s mindketten begurultak a konyha közepéig. S a küzdelem bent folytatódott, most már azért, hogy ki röpül ki: a férj vagy a testvér és a sógor.

- Mutassatok papírt, ami azt mondja, hogy ti vagytok itt az urak!

- A papír arra jó, hogy a fenekünket töröljük ki vele! Nekünk elég, hogy jogunk van hozzá!

- Akkor gyertek a végrehajtóval, hozzátok a zsandárokat, ahogy mi csináltuk!

- A végrehajtó meg a zsandár menjen a fészkes fenébe! Csak gazembereknek kell! Aki tisztességes, az maga intézi a dolgát!

Jean elbátyázta magát az asztallal, dühödte vágya hajtotta, hogy ő legyen az erősebb, nem akarta elhagyni ezt a hajlékot, ahol az imént még a felesége agonizált. Úgy érezte, élete minden öröme ehhez a házhoz fűzi. Nyakas is nekidühödött, nem hagyhatja ott, amit visszaszerzett, s tudta, hogy valahogyan végére kell jutnia.

- Különben is torkig vagyunk veled!

Átugrotta az asztalt, ismét nekiment. Jean azonban felkapott egy széket, Nyakas lába közé vágta, s az fölbukott; ő meg a konyhából nyíló szobába ugrott, hogy ott bátyázza el magát, mikor az asszonynak hirtelen eszébe jutott a pénz, a százhuszonhét frank, amit meglátott a szekrényfiókban. Azt hitte, Jean a pénzért ugrik, megelőzte, fölrántotta a fiókot, majd keservesen fölajdult:

- A pénz! Ez az átkozott ellopta a pénzt az éjszaka!

S e perctől Jean elveszett, a zsebét kellett védenie. Egyre kiabálta, hogy a pénz az övé, hogy elszámol vele, s egész biztos, hogy még neki tartoznak. A férj és a feleség nem törődött vele, mit beszél, az asszony rátámadt, s még nagyobbakat ütött, mint az ura. Tébolyultan úgy ment neki, úgy kitalizta a szobából, hogy ismét a konyhába került, s ott mind a hárman összekavarodva, a bútorokat kerülgetve taszigálták egymást. Lise-től nagy nehezen megszabadult úgy, hogy párszor belerúgott. Az asszony azonban ismét nekitámadt, körmeit a nyakába vágta, a férfit is elfogta a düh, ő meg a fejével mint faltörő kossal ment neki, úgy taszigálta, hogy kint az úton elvágódott.

Azok meg a testükkel állták el a kaput, onnan ordítottak:

- Tolvaj! Ellopta a pénzünket!... Tolvaj, tolvaj, tolvaj!

Jean, amint összeszedte magát, a kintól és a haragtól elfúló hangon válaszolt:

- Rendben van, megyek Châteaudunbe a bíróságra, majd az hazasegít, titeket meg törvénybe viszlek kártérítésért... Találkozunk még.

Még utoljára feléjük rázta az öklét, s eltűnt a fennsík irányában. A család, amikor látta, hogy verekszenek, előrelátón elvonult, nehogy esetleg tanúskodni kelljen.

Nyakasék ekkor vad diadalkiáltásban törtek ki. Na végre, az utcára kergették, kihajították az idegent, a betolakodót! S visszatértek, be a házba, megmondták nekik, hogy visszajönnek még! A ház! A ház! S a gondolatra, hogy ismét ott vannak a roskatag ősi házban, melyet hajdan valamelyik ükapjuk építtetett, oly vad öröm fogta el őket, hogy föl-alá vágattak egyik ajtón ki, a másikon be, s ordítottak, majd megszakadtak, csak úgy, jókedvükben, hogy otthon ordítozhatnak. A gyerekek, Laure és Jules, egy ócska fazékon dobolva rohagáltak. Csak az öreg Fouan ült a kőpadon mosolytalanul, kába szemmel rájuk-rájuk nézett.

Nyakas hirtelen megtorpant.

- Az istenit! Fölfelé szaladt! Csak nehogy még valami kárt tegyen a földben.

Hihetetlen, de fölkavarta a tulajdon szenvedélyes kiáltása. A féltő birtoklás ocsúdásában jutott ismét eszébe a föld. Ó, a föld, még jobban a szívéhez nőtt, mint a ház! Az a darab föld ott fent, amely hiányzott a két parcellája közül, amellyel most ismét három hektárja lesz egy tagban, oly szép, hogy ahhoz hasonló még Delhomme-nak sincs! Minden porcikája reszketett a gyönyörűségtől, mint mikor valaki a kívánt, elveszettnek hitt asszonyhoz tér vissza. Esztelen félelmében, hogy a másik elragadhatja, megőrijtette az a vágy, hogy azonnal viszontlássá. Futva nekiindult, csak annyit dünnyögött, hogy nem bírná ki, ha nem tudna róla most, azonnal.

Jean valóban fölfelé, a fennsíknak tartott, hogy ne kelljen átvágnia a falun, s csupa megszőkásból a Borderie-be vezető úton ment. Mikor Nyakas megpillantotta, éppen a Cornailles-dűlőben levő parcella mentén haladt, de nem állt meg, mindössze csalódott és szomorú pillantást vetett erre az oly sokat vitatott földre, mintha vádolná, hogy szerencsétlenséget hozott rá; könnyek futották el a szemét egy emléktől, annak a napnak az emlékétől, amikor először beszélt Françoise-zal: nem a Cornailles-dűlőben, az egyik lucernatáblában ragadta el Coliche a lányt, aki akkor még gyerekszámba ment? Lassult léptekkel, lehorgasztott fővel távolodott, és most már odamehetett az izgatott Nyakas, aki gyanakodva leste, nem készül-e valami gyalázatosásra. Hosszan állt előtte, nézte: igen, megvan, semmi baja, nem ártott neki senki. Közelebb lépett, szíve dagadt az örömtől, hogy ismét és mindörökre az övé. Leguggolt, két markába vett egy göröngyöt, összemorzsolta, szaglászta, visszapergette, az ujjait fűrésztötte benne. Igen, az ő földje ez, s mintha megmámorosodott volna az illatától, dalolva tért haza.

Jean is ment, révetegen, azt sem tudta, merre viszi a lába. Először Cloyes-ba akart szaladni Baillehache közjegyzőhöz, hogy visszahelyeztesse magát a házba. Majd lecsillapult a haragja. Ha ma vissza is mehetne, holnap megint csak el kellene hagynia. Akkor hát miért ne nyelje le ezt a keserűséget most mindjárt, ha már egyszer így kellett lenni? Különben igazuk van ezeknek a gyalázatosoknak: nincstelenül jött, nincstelenül távozik. De legjobban attól fáj a szíve, s végül is az bírta beletörődésre, hogy eszébe jutott, a haldokló Françoise is így akarthatta, azért nem hagyta rá a vagyonát. Lemondott hát arról, hogy azonnal panaszt tesz; s mikor egyenletes léptei közben mégis feltámadt benne a harag, már csak arra esküdözött, hogy törvénybe hurcolja Nyakasékat, hogy kiadassa velük a részét, felét mindannak, ami közös vagyonnak számít. Majd meglátjuk, hagyja-e, hogy csak úgy kiforgassák, mint valami félkegyelműt.

Ahogy fölemelte a fejét, meglepődött, hogy a Borderie előtt találja magát. Valami belső, csak félig tudatos meggondolás vitte a tanya felé, mintha ott lelhetne menedékre. S valóban, ha nem akarja elhagyni a környéket, nem csak itt kaphatja meg azt, ami lehetővé teszi, hogy maradjon? Nem csak itt kaphat munkát és hajlékot? Hourdequin mindig becsülte, percig sem kételkedett abban, hogy azonnal felfogadja.

De már messziről látta, hogy Cognette riadtan szalad át az udvaron, s ez most nyugtalanította. A toronyban tizenegyet ütött, iszonyú katasztrófa közepébe érkezett. Reggel, amikor Jacqueline, nyomában a szolgálóval, a pincébe indult, a csapóajtó, ez az oly veszélyes csapóajtó nyitva volt, s a lépcső aljában meglátta Hourdequint holtan, a gerince összetört az egyik lépcsőfok élén. Sikoltozott, összefutottak, rémület dülta fel a tanyát. A földbirtokos teteme most egy derékaljon pihent az ebédlöben, Jacqueline a konyhában gyötrődött, dült arccal, könnytelenül. Ahogy Jean belépett, megszólalt, elfúló hangon könnyített magán.

- Ugye megmondtam, mindig azt akartam, hogy tegyék máshova, nyíljon máshonnan!... De ki hagyhatta nyitva? Tudom biztosan, hogy becsuktuk az este, amikor feljöttem... Reggel óta csak ezen gondolkodom.

- A gazda előbb kelt föl, mint maga? - kérdezte Jean, kábultan a szerencsétlenségtől.

- Igen, alighogy megvirradt... Aludtam. De mintha lentről szölongatták volna. Alighanem álmodtam... Sokszor megesett, hogy így felkelt, mindig gyertya nélkül ment ki, hogy kiugrassa a béreseket az ágyból... Nem látta meg a nyílást, lezuhant. De ki volt az, ki lehetett az, aki fölnyitotta? Jaj, belepusztulok!

Jeanban valami halvány gyanú támadt, de rögtön elfojtotta. A lánynak nem volt érdeke ez a halál, kétségbeesése szívből fakadt.

- Nagy szerencsétlenség ez - mormolta.

- Bizony nekem nagy szerencsétlenség, nagyon nagy szerencsétlenség.

Egy székre roskadt, összetörten, mintha a fal dőlt volna össze körülötte. Az úr, aki végre mégiscsak feleségül vette volna! Az úr, aki megesküdt, hogy végrendeletileg őrá hagyja mindent! És meghalt anélkül, hogy bármit is írásba foglalhatott volna. És ő még csak a bérét sem fogja megkapni, visszajön a fia, kirugdossa innen, ahogy megígérte. Semmi! Néhány ékszer meg a fehérnemű, amit a testén hord! Micsoda szerencsétlenség, micsoda katasztrófa!

Jacqueline nem említett valamit, mert már nem is gondolt rá: Soulas juhászt elbocsátották, az előző nap tudta kiharcolni. Dühében, hogy mindig a sarkában van, mindig leselkedik utána, azzal érvelt, hogy már nagyon vén, nem tudja ellátni a munkáját, és Hourdequin, akit a lány úgy megpuhított, olyan kurta pórázra fogott, hogy kutyaként kellett megalázkodnia egy-egy boldog éjszakáért, noha nem értett vele egyet, mégis engedett. A jó szavakkal, ígéretekkel szélnek eresztett Soulas színtelen szemével hosszan, mereven a gazda arcába nézett. Aztán szép csöndesen kipakolt mindennel, amit erről a lotyóról, balsorsa okáról tudott: az egymást váltó férfiak seregét, aztán az annyi meg annyi szerető után következő Tron történetét, a pimasz, szemérmetlen paráználkodást, melyről mindenki tud, úgyhogy a faluban már azt beszélnek, hogy az úrnak nyilván az ízlik, amit a bérese hagy neki. A döbönt földbirtokos, aki nem akart semmiről tudni, mert rettegett, hogy ha kinyitják a szemét, el kell kergetnie a lányt, megpróbálta elhallgattatni, de az öreg tempósan végigmondta, nem feledkezett meg egyetlen esetről sem, amikor rajtakapta őket, s lassacskán könnyített a szívéen, kiadta régi haragját. Jacqueline mit sem tudott arról, hogy elárulták. Hourdequin kimenekült, a földeken kóborolt, attól félt, hogy megfojtja, ha meglátja, s mikor visszatért, egyszerűen elbocsátotta Tront azzal, hogy mindig iszonyú mocskosan hagyja az udvart. A lány ugyan megsejtett valamit, de nem kockáztatta azt, hogy pártját fogja a tehenésznek, beérte azzal, hogy éjszaka még ott hálhat, gondolta, majd másnap elintézi, hogy mégis megtarthassa. Most, hogy bekövetkezett a sorscsapás, mely tíz év buzgó számítását tette semmivé, mindez homályban maradt.

Jean kettesben volt vele a konyhában, amikor megjelent Tron. Jacqueline előző nap óta nem is látta; a többi cseléd tétlenül, aggodalmasan ténfergett valahol a tanyán. Amikor meglátta ezt a tohonya, gyermekhúsú perche-i legényt, fölsikított, már csak azért is, mert olyan furcsán oldalgott be.

- Te voltál, te nyitottad ki a csapóajtót!

Egyszeriben értett mindent, a legény sápadt volt, a szeme elkerekedett, szája széle reszketett.

- Te nyitottad ki az ajtót, te hívtad oda, csak hogy lezuhanjon!

Jean a jelenettől megborzadva húzódott félre, egyébként a bennük dülő szenvedélyek hevében mintha se egyik, se másik nem vett volna tudomást arról, hogy ő is ott van. Tron lehorgasztott fejjel halkán gyónt.

- Igen, én... Elküldött, sose láttalak volna, ezt nem lehetett... Meg aztán már úgyis gondoltam, ha meghalna, mindig együtt lehetnénk.

Dermedten hallgatta, oly ideges feszültségben, mely valósággal kínpadra feszítette. A legény elégedett dűnnyögéssel adta ki magából mindazt, amit kemény koponyájában forgatott, a szolga meghunyászkodó és vad féltékenységét a keménykezű úr iránt, az alattomos büntett tervét, hogy bírhasa és egyedül ő bírhasa ezt a nőt.

- Gondoltam, örülsz majd neki, ha sikerül... És azért nem szóltam előre, mert gondoltam, hátha megzavarlak vele... És most, hogy már nincs utunkban, viszlek, elmegyünk és összeesküszünk.

Jacqueline durván kitört.

- Veled? De hiszen nem szeretlek, nem kellesz!... Szóval megölted, hogy megkapj! Úgy látszik, sokkal hülyébb vagy, mint gondoltam. Ilyen marhaságot, ezt tenni vele, mielőtt elvett volna, mielőtt testamentumot csinált volna!... Tönkretettél, a kenyeret vetted ki a számból!... Az én csontjaimat törted össze, hallod, te barom, érted?... És azt képzeled, hogy veled megyek? Hé, jól nézz meg, hát bolondnak tartasz engem?

A legény a váratlan fogadtatástól kábultan csak hallgatta, most ő döbönt meg.

- Azért, mert kicsit elszórakoztam, mert jó volt nekünk kettesben, azt hiszed, mindig a nyakamon lóghatsz... Veled összeházasodni? Azt már nem, de nem ám, ha már férjet akarnék, nem ilyen ostobát választanék... Tudod mit, menj innen, látni sem bírlak... Nem szeretlek, nem kellesz. Kotródj! - A legényt elfogta a düh. Mit? Hát hiába gyilkolt? Ez a nő az övé, magával viszi, ha mindjárt a hajánál fogva hurcolja is el.

- Nagy piszok vagy! - dűnnyögte. - De azért csak jössz te. Mert ha nem, elintézek, mint a másikat.

A Cognette ökölbe szorított kézzel rontott rá:

- Azt próbáld meg!

A legény roppant erős volt, tagbaszakadt és magas, a lány meg karcsú derekával, finom alkatú, kecses gyermektestével nagyon törékeny. Mégis a férfi hátrált meg előle, olyan ijesztő volt harapásra viczorított fogaival, kespengeként villanó könyörtelen tekintetével.

- Végeztem veled, mehatsz!... Inkább sose lássak férfit, mint hogy veled menjek... Menj, menj, menj!

S Tron elment, elgyávult, vérengző fenevadként hátrált ki, legyőzte a félsz, bosszúját alattomosan későbbre halasztotta. Ránézett a lányra, s még ennyit mondott:

- Élve vagy halva, de elkaplak még!

Mikor elhagyta a tanyát, Jacqueline megkönnyebbülten sóhajtott föl. Aztán reszketve fordult vissza, csöppet sem ijedt meg attól, hogy Jean ott volt, fellobbanó őszinteséggel tört ki:

- Ó, a gazember, de szívesen zsandárkézre adnám, ha nem félnék, hogy vele együtt visznek engem is!

Jean dermedten hallgatott. A fiatal teremtésen egyébként most tört ki az izgalom: levegő után kapkodott, zokogva esett a karjaiba, s egyre azt hajtogatta, hogy ő szerencsétlen, jaj, milyen szerencsétlen, nagyon szerencsétlen! Könnyei elapadhatatlanul ömlöttek, sajnálatra, szeretetre vágyott, belekapaszkodott a férfiba, mintha azt kívánta volna, vigye magával, tartsa magánál. Jean kezdte már kényelmetlenül érezni magát, amikor Baillehache közjegyző, a halott sógora ugrott ki kocsijából az udvaron, a tanya egyik bérese ment el hozzá a hírrel. Jacqueline ekkor öhozzá futott, órá zúditotta kétségbeesését.

Jean kisurrant a konyhából, ismét ott találta magát a kopár síkságon, az esőre hajló márciusi égbolt alatt. De semmit nem látott, megrendítette ez a história, melynek iszonya saját külön bánatát érlelte. Van neki is elég baja, s noha szánta hajdani gazdája sorsát, valami önzés hajtotta, s meggyorsította lépteit. Nem az ő dolga, hogy feladja a Cognette-et meg a szeretőjét, a törvény embereinek éppen csak a szemüket kellene kinyitni. Kétszer is visszafordult, mint aki cinkosnak érzi magát, azt hitte, visszahívják. Csak Rognes faluvégi házai láttán lélegzett fel, s itt már azt gondolta magában, hogy a földbirtokost saját bűne ölte meg, és a nagy igazságra gondolt, hogy asszony nélkül a férfi sokkal boldogabb lehet. Françoise emléke merült fel benne, s szíve összefacsarodott a mélységes megrendüléstől.

Ahogy újból a falu előtt találta magát, eszébe jutott, hogy munkát keresni ment a tanyára. Mindjárt nyugtalanság fogta el, gondolkozott, hol kopogtathatna be ilyenkor, majd eszébe jutott, hogy Charles-ék kertészt keresnek. Miért is ne ajánlkoznék náluk? Kicsit mégis a családhoz tartozik, ez talán jó ajánlás lesz. Azonnal a Roseblanche-ba indult.

- Egy óra volt, Charles-ék éppen az ebéd végén tartották, amikor a szolgáló beengedte. Élodie a kávé töltsé ki, Charles úr leültette a vendégét, és ragaszkodott hozzá, hogy Jean is igyék egy csészével. Elfogadta, noha egy napja semmi sem ment le a torkán, gondolta, a kávé talán fölrázza kicsit. De ahogy leült ehhez az asztalhoz, ezekkel a jómódú emberekkel, már nem mert kérdezősködni a kertészi állás felől. Majd később, majd ha valami ürügyet talál rá. Charles-né asszonyság siránkozni kezdett, megkönnyezte ennek a szegény Françoise-nak a halálát, és Jean ellágyult. A család persze most azt hiszi, azért jött, hogy elbúcsúzzon tőlük.

A szolgáló később Delhomme-ékat jelentette be, az apát és a fiút; Jeanról egyszeriben megfeledkeztek.

- Engedje be a vendégeket, és hozzon még két csészét.

Charles-ék nagy gondban voltak reggel óta. A temetőből hazafelé Nénesse egész a Roseblanche-ig kísérte őket, s míg Charles-né asszonyság Élodie-val együtt bement, ő visszafogta Charles urat, s minden köntörfalazás nélkül bejelentette, hogy vevőnek kínálkoznék a Nr. 19-re, ha meg tudnának egyezni. Ahogy hallja, a ház, amit egyébként ismert, nevetségen áron kerül eladásra, Vaucogne ötezerfrankos ajánlatot sem fog kapni, mert keze alatt úgy lezüllött, megváltozott ott minden, a berendezés kopott, a személyzetet ízlés nélkül válogatták össze, s olyan ügyetlen mind, hogy még a katonaság is máshova jár. Húsz percen át ócsárolta így a házat, elkábította a nagybátyját, meghökkentette szakmai hozzáértésével, kereskedői tudásával; fiatalágához képest rendkívüli képességekről tett tanúságot. Micsoda fickó! Ennek aztán szeme is, keze is volna hozzá! És Nénesse azt mondta, ebéd után visszajön az apjával együtt, hogy komolyan beszélgessenek a dologról.

Charles úr, ahogy bement, beszámolt Charles-né asszonyságnak, s most az ámuldozott, hogy mennyi tehetség lakik ebben a fiúban. Ó, ha a vejüknek, Vaucogne-nak csak feleennyi képessége volna. Óvatosan kell megjátszani az ügyet, nehogy lépre csalja őket ez a fiatalember. Élodie hozományáról van szó, ezt kell megmenteni a pusztulástól. Félelmük mélyén azonban ellenállhatatlan rokonszenv ébredt, valami óhaj, hogy a Nr. 19-et akár veszteség árán is olyan ügyes, erélyes gazda kezében tudják, aki visszaadhatja a ház régi fényét. Így aztán, amikor Delhomme-ék beléptek, roppant szívélyesen fogadták őket.

- Ugye, isznak egy kávé?... Élodie, kínáld a cukrot!

Jean hátrább tolt a székét, valamennyien az asztal köré ültek. A frissen borotvált, cserzett és szenttelen képű Delhomme-nak diplomatikus tartózkodásában egyetlen szó sem hagyta el a száját; míg Nénesse az elegáns ruhájában, a fényes cipőjével, aranypálmákkal hímzett mellényével, mályvaszínű nyakkendőjével roppant fesztelennek mutatkozott, vidám volt és megnyerő. Mikor Élodie pirulva feléje nyújtotta a cukortartót, ránézett s valami bókon törte a fejét.

- Ej, de szépek, kedves húgom, ej, de szép nagy cukrokat kínál. - Még jobban elpirult, nem tudott mit válaszolni, ártatlanságában úgy megzavarta a kedves fiú szava.

Nénesse délelőtt nagy ravaszul az ügyletnek csak a feléről beszélt. A temetés óta, ahol meglátta Élodie-t, terve egyszeriben kiszélesedett: ne csak a Nr. 19. legyen az övé, már a lányt is akarta. A terv egyszerű volt. Először is, semmit nem kell kifizetnie, mert csak a házzal, mint hozományjal együtt viszi; a lány ugyan egyelőre csak ezt a kétes értékű móríngot hozza, később ő lesz Charles úrék örököse, komoly vagyon vár rá. Ezért hozta el magával az apját, eltökélte, hogy haladéktalanul megkéri a kezét.

Kicsit elbeszélgettek az időjárásról, mely az évszakhoz képest igen enyhe volt. A körtefák éppen virágzanak, de vajon marad-e a virág? Megitták a kávé, a beszélgetés elakadt.

- Aranyoskám - fordult hirtelen Charles úr Élodie-hoz -, járhatnál kicsit a kertben.

Kiküldte, mert szerette volna Delhomme-ék nyulát kiugrasztani a bokorból.

- Bocsánat, bátyám - szólt közbe Nénesse -, ha lenne olyan kedves megengedni, hogy a húgom velünk maradjon... Őt is érintő dolgot szeretnék mondani, és ugye mégis jobb, ha az ember egyszerre intézi el a dolgokat, mint hogy kétszer nekikezdjen.

Felállt s jól nevelt ifjúhoz illően adta elő kérését.

- Mert azt szeretném mondani, nagyon boldog lennék, ha feleségül vehetném Élodie-t, ha maguk is beleegyeznének, és ő is úgy akarja.

Nagy volt a meglepetés. Főként Élodie látszott izgatottnak, olyannyira, hogy szemérmes riadozásában, melytől fülig pirult, Charles-né asszonyság nyakába vetette magát, s a nagyanyja alig győzte nyugtatni.

- Ejnye, ejnye, nyulacsám, ez már mégiscsak sok, légy okos!... Hiszen nem esznek meg, csak feleségül kérnek... Nem mondott semmi rosszat az unokabátyád, nézz csak rá, ne légy csacsi!

De hiába volt a szép szó, nem lehetett rávenni, hogy felnézzen.

- No, kedves fiam - szólalt meg végre Charles úr -, a lánykérésre bizony nem voltam felkészülve. Talán okosabb lett volna, ha előbb velem beszélsz, mert ugye látod, milyen érzékeny a mi kicsikénk. De akárhogy is forduljon, abban biztos lehetsz, hogy becsüllek, mert derék, jó dolgos embernek látlak.

S Delhomme, akinek eddig a szeme sem rebbent, most elejtett két szót:

- Azt meghiszem.

Jean is tudta, hogy most udvariasnak kell lennie, s rábólintott:

- Az már biztos.

Charles úr magához tért, s máris számot vetett azzal, hogy Nénesse nem rossz parti, fiatal is, szorgalmas is, és gazdag parasztok egyetlen fia. Jobbat nem találhatna az unokája. Miután összenézett Charles-né asszonysággal, így folytatta:

- Ebben a kislánynak kell döntenie. Mi nem szólunk bele, úgy lesz, ahogy ő akarja.

Nénesse mint valami világfi ismételte meg a lánykérést:

- Kedves húgom, nagy megtiszteltetés és öröm lenne számomra...

A lány még mindig nagyanyja keblén rejtegette az arcát, de nem hagyta, hogy Nénesse befejezze, háromszoros erélyes fejbólintással mondott igent, s közben még szorosabban bújta a nagyanyjához. Úgy látszik, bátrabb volt, ha eltakarhatta az arcát. A társaság megnémult, ugyancsak csodálkoztak, hogy ennyire sietett igent mondani. Szeretné ezt a fiút, akit csak

nagy ritkán látott? Vagy pedig éppen csak férjet akar, mindegy, ki lesz az, csak jóképű legyen?

Charles-né asszonyság mosolyogva csókolta meg a haját:

- Szegény angyalkám, szegény angyalkám - mondogatta.

- No, ha ő is úgy akarja, mi is úgy akarjuk! - jelentette ki Charles úr.

De valami eszébe jutott s elkomorult. Nehéz pillái lecsukódtak, sajnálkozva ingatta a fejét.

- Természetesen, kedves fiam, azt a másik dolgot, amit délelőtt említettél, azt elhagyjuk.

Nénesse elcsodálkozott.

- De miért?

- Hogyhogy miért? Mert... Ejnye már... Úgyis érted!... Nem azért hagytuk húszéves koráig a vizitációs apácánál, hogy... Szóval ez lehetetlen!

Hunyorgott, fintorgott, mindenképpen meg akarta magát értetni, s félt, hogy a kelleténél többet mondott. Még elgondolni is, hogy ez a gyermek a Zsidó utcában! Kész úrikisasszony, aki annyi ideig tanult! Maga az ártatlanság, a teljes tudatlanságban nevelődött tisztesség!

- Ó, kérem, ezt így egyáltalán nem tartom helyesnek... Megházasodom, hogy egzisztenciát teremtsék, magamnak akarom Élodie-t meg a házat!

- A cukrászdát! - kiáltotta Charles-né asszonyság.

S ezzel a szóval folyt a vita, tízszer is elemlegették. A cukrászda, ugyan! Mi értelme volna? A fiatalember és az apa csökönyösen követelte, hogy ez legyen a hozomány, ebből nem engednek, ez a menyasszony igazi vagyona; s tanúul szólították Jeant, az meg biccentett, hogy így van. Végül valamennyien kiabáltak, belefeledkeztek, pontos számokat, nyers részleteket mondtak ki, de egy váratlan fordulatra elhallgattak.

Élodie lassan végre fölemelte a fejét s fölállt, fakón törekeny, vérszegény szűz arcával, üres tekintetével, színtelen hajával akár az árnyékban nőtt, hosszúra nyúlt liliom. Rájuk nézett, s nyugodtan mondta:

- Az unokabátyámnak igaza van, nem engedhetjük ki a kezünkből.

Charles-né asszonyság döbbenetben hebegett:

- De nyulacsám, ha tudnád...

- Tudom... Victorine már rég elmondott mindent, Victorine, az a cselédlány, akit elküldtünk a férfiügyei miatt... Tudom, gondolkodtam rajta, s esküszöm nektek, hogy ezt nem engedhetjük ki a kezünkből!

Charles-ék elképedésükben moccanni sem tudtak, szemük elkerekedett, mélységes döbbenettel csak nézték... Hogyan? Hát tud a Nr. 19-ről, hogy ott mi folyik, hogy ott keresik a pénzüket, szóval tud az üzletről, s ilyen fesztelenül beszél róla? Hát hiába, a tisztának minden tiszta.

- Nem engedhetjük ki a kezünkből - ismételte. - Nagyon is jó üzlet, nagyon jól fizet... Meg az is, hogy ti szereztétek azt a házat, oly keményen dolgoztatok érte, s most csak úgy kicsúszson a család kezéből?

Charles urat nagyon fölkavarta mindez. Izgalmán lassan valami leírhatatlan meghatottság lett úrrá, mely a szívében ébredt, s a torkát szorongatta. Fölállt, megtántorodott, Charles-né asszonyságra támaszkodott, aki maga is reszketve, levegő után kapkodva állt. Mindketten azt hitték, önfeláldozás mondatra vele, amit mondott, s kétségbeesetten tiltakoztak.

- Ó, édeském, édeském... Nem, szó sem lehet róla, édeském...

Élodie szeme elnedvesült, megcsókolta anyja öreg jegygyűrűjét, ezt a munkában megkopott jegygyűrűt, melyet ott viselt az ujján.

- De, de, hadd csináljam azt, amit szeretnék... Olyan akarok lenni, mint mama volt. Amit ő megcsinált, azt én is meg tudom csinálni. Nincs ebben semmi csúnya, hiszen ti is ezt csináltatok... Nekem nagyon nagy kedvem van hozzá, higgyétek el. S majd meglátjátok, mennyire kezére járok az unokabátyámnak, milyen gyorsan felvirágoztatjuk a házat mi ketten! Ennek sikerülni kell, nem ismertek engem!

Erre már nem lehetett mit mondani, Charles-ék könnyekben úsztak, szólni sem tudtak a meghatottságtól, zokogtak, mint a gyerekek. Nem erre nevelték a lányt, az igaz, de mit tehetnének a vér szava ellen? Felismerték az elhivatottság hangját. Pontosan úgy történt, mint Estelle esetében, vele is azt csinálták, őt is betették a vizitációs apácákhoz, a legmoverebb erkölcsi elvek hatották át, semmiről sem tudott ő sem, mégis páratlan úrnője lett a háznak. Nem jelent a nevelés semmit, minden az intelligenciától függ. Charles-ék nagy meghatottsága s megállíthatatlanul patakozó könnyeik forrása főként mégis az a boldog gondolat volt, hogy a Nr. 19, életük nagy műve, a mindenük, megmenekül a romlástól. Élodie és Nénesse ifjúságuk szép hevével az ő életüket fogják ott folytatni. És máris látták rendbe hozva, a közönség által ismét felkarolva, csillogón, egyszóval Chartres ékességeként, ami volt az ő idejük legszebb napjaiban.

Mikor Charles úr végre meg tudott szólalni, magához ölelte unokáját.

- Atyád sok gondot okozott nekünk, te, angyalom, mindenért kárpótolsz bennünket.

Charles-né asszonyoság is magához szorította, mindhárman összeborultak, könnyeik összefolytak.

- Akkor ez elintézett ügy? - kérdezte Nénesse, aki ígéretet akart kapni.

- Igen, elintézett.

Delhomme sugárzott mint boldog apa, aki nem remélt módon biztosította fia jövőjét. Mozgólódott, amennyire megfontoltsága engedte, véleményt nyilvánított:

- A kutyafáját! Ha a maguk részéről nincs baj, a mi részünkről aztán nem lesz... Nem is kell szerencsét kívánni a gyerekeknek. Ha az ember jól keres, akkor jól is van.

S ezen összefoglalás után ismét leültek, hogy nyugodtan megbeszéljék a részleteket.

Jean látta, hogy jelenléte csak zavarja őket. Az ömlengések közepette nem tudott mit kezdeni magával, s ha tudja, hogyan is menjen, már előbb elmenekült volna. Végül is félrehúzta Charles urat, s megemlítette neki a kertészi állást. Charles úr méltóságos képe egyszerre szigorú lett: állást? nála, egy rokonnak, azt már nem! Egy rokonnal nem jár jól az ember, azt nem lehet hajtani. Az állás különben is be van töltve már egy napja. És Jean elment, míg Élodie színtelen szüzlány hangján azt mondotta, hogy ha az apja rosszkodik, majd ő meg regulázza.

Kint lassú léptekkel ment tovább, most már nem tudta, hol kopogtathatna munkáért. A százhuszonhét frankból már kifizette a felesége temetését, a keresztet és a sírhely bekerítését. Alig fele maradt meg az összegnek, azért három hétig meg tud élni belőle, aztán majd elválik. A nélkülözéstől nem félt, most csak azért volt gondja, mert semmiképpen nem akart elmenni Rognes-ból a pere miatt. A toronyban hármat ütött, aztán négyet, ötöt. Sokáig járta a mezőt, feje zúgott az összevissza kavargó gondolatoktól, hol a Borderie járt az eszébe, hol Charles-ék. Mindenütt ugyanaz a nóta, pénz és nő, egyik ebből él, a másik ebbe pusztul bele. Aztán ne csodálkozzon az ember, hogy minden baj ebből származik. A lába már alig bírta, eszébe ju-

tott, hogy még mindig nem evett, ismét a falu felé vette útját, elhatározta, hogy Lengaigne-hez költözik, az adott ki szobákat. De amint átment a templomtéren s meglátta a házat, melyből reggel elüzték, felforrta a vére. Miért hagyná ennél a szemét népségnél a két nadrágját meg az ünneplő kabátját? Az övé, ragaszkodik hozzá, még akkor is, ha előlről kell kezdeni a verekedést.

Esteledett. Jean alig vette észre a kőpadon üldögélő öreg Fouant. A konyhaajtó elé ért, bent gyertya égett, s ekkor Nyakas felismerte, odaugrott, hogy útját állja.

- Az istenit! Megint itt vagy... Mit akarsz?

- A két nadrágomat meg a redingot-mat.

Kegyetlen veszekedés kezdődött. Jean nem engedett, hogy ő igenis belenyúl a szekrénybe, Nyakas meg, aki fölkapott egy kerti kést, esküdözött, hogy a torkába vágja, ha átlépi a küszöböt. Belülről végre felhangzott Lise kiabálása:

- Ugyan hagyd! Oda kell neki adni a rongyait!... Te úgysem viselnéd, csak nyavalyát kapnál tőle!

A két férfi elhallgatott. Jean várt. A háta mögött a kőpadon az öreg Fouan, amint aki álmából riad, kásás hangon motyogta:

- Menekülj innen! Meggyilkolnak, ahogy a kicsit is meggyilkolták.

Döbbenet. Jean mindent megértett, értette Françoise halálát, értette makacs hallgatását. Gyanakodott, s most már tudta, hogy a családját mentette a vérpadtól. Haja is égnék meredt a rémülettől, sem kiáltani, sem mozdulni nem tudott, s ekkor az arcába repült a két nadrág meg a redingot, Lise a nyitott ajtón át hajította ki.

- Fogd! Itt a piszkos göncöd!... Úgy bűzlik, hogy csak kolerát kapnánk tőle.

Fölszedte a holmit, ment tovább. S csak az úton, amikor az udvarról kiért, csak akkor rázta öklét a ház felé, s egyetlen szót kiáltott a csöndbe:

- Gyilkosok!

Aztán eltűnt a sötét éjszakában.

Nyakas ereiben megfagyott a vér, hallotta a mondatot, amit az öreg Fouan félálomban dünnyögött, Jean szava pedig telibe találó puskagolyóként érte. Mit? Hogy a zsandárok avatkozzanak bele most, amikor már azt hitte, hogy Françoise-zal együtt eltemette az egész ügyet? Mikor reggel látta, hogy letették a földre, már föllélegzett, s tessék, az öreg mindent tud. Hülyének tette magát, hogy kikémlelje őket? Ez betetőzte Nyakas szorongását, mire visszament a konyhába, már valósággal belebetegedett, úgyhogy a levese felét a tányérban hagyta. Lise, miután megtudta, reszketett, ő is abbahagyta az evést.

Mindketten mint valami ünnepre, úgy készültek az első éjszakára a visszaszerzett házban. Gyötrelmes, átkozott éjszaka volt. Laure-t és Jules-t egyelőre a fiókos szekrény elé tett derék-aljra fektették, s a gyerekek még nem aludtak, amikor elfújták a gyertyát, s ők maguk is ágyba mentek. De le sem tudták hunyni a szemüket, hánykolódtak, mintha tüzes rostélyon feküdtek volna, s végül suttogva beszélgetni kezdtek. Ó, ez a vénember, mennyire terhükre van most, hogy második gyerekségét éli! Nagy teher, majd beleszakadnak, annyiba kerül! Ki hinné, hogy annyi kenyeret pusztít, s milyen falánk, belemarkol a húsba, a szakállára loccsantja a bort, olyan mocskos, hogy az embernek felfordul a gyomra, ha ránéz. Rádásul mostanában folyton letolja a nadrágját, már rajtakapták, amikor kislányok előtt kigombolkozott, az elöregedett állat örülete ez, undorító vég egy olyan férfi számára, aki a maga idejében nem volt

nagyobb disznó, mint akárki más. Bizony megérezt arra, hogy egy csákányütéssel végezzenek vele, ha már önszántából nem akar elmenni.

- Pedig ha az ember meggondolja, hogy összeesne, ha csak ráfújnánk! - dűnyögte Nyakas. - De csak él, kutya baja, csak hogy nekünk terhükre legyen! Ezek a vén dögök, minél kevesebbet mozdítanak, minél kevesebb hasznuk van, annál jobban kapaszkodnak az életért!... Ez meg sose fordulna föl!

A hanyatt fekvő Lise is megszólalt:

- Nem jó, hogy visszajött ide... Nagyon is jól meglesz, még új erőre kap. Én, ha kértem volna valamit a Jóistentől, hát azt kértem volna, ne engedje, hogy egyetlen éjszakát is itt töltsön a házban.

Se egyik, se másik még csak nem is érintette azt, ami igazi gondjuk volt, azt, hogy az apa mindent tud, hogy zsandárkézre juttathatja őket akár szándéktalanul is. Ez már a teteje mindennek! Hogy költséget jelent, hogy a terhükre van, hogy a lopott járadékpapírokat miatta nem élvezhetik kedvükre, azt épp elég sokáig elviselték. De hogy egy szavával hóhér kezére adhatja őket, hát nem, ez már sok. Itt rendet kell csinálni.

- Megnézem, alszik-e - mondta hirtelen Lise.

Meggyújtotta a gyertyát, megnyugodva, hogy Laure és Jules mélyen alszik, egy szál ingben belopózott a répakamrába, ahova ismét beállították az öreg vaságyát. Mikor visszajött, borzongott, a lába átfázott a köves padlón, visszabújt a takaró alá, szorosán a férjéhez simult, s az a karjába vette, hogy fölmelegítse.

- Na?

- Semmi, alszik, tátott szájjal, mint a potyka, merthogy fullad.

Kis ideig csend volt, de egymást átölelve hiába hallgattak, a bőrük felfogta gondolataik lüktetését. Milyen könnyű lenne végezni vele, ezzel az örökösen fuldokló öreggel: valami semmiség a torkába, egy zsebkendő, vagy akár csak az ujjuk, s máris megszabadulnának tőle. Még neki is jót tennének. Hát nem jobb nyugodtan pihenni a temetőben, mint terhére lenni másoknak meg önmagának?

Nyakas továbbra is a karjába szorította Lise-t. Most már mindketten parázslottak, mintha vágy lobbantotta volna fel a vérüket. A férfi hirtelen elengedte, s most ő ugrott a kőpadlóra mezítláb.

- Én is megnézem.

Kezében a gyertyával eltűnt, az asszony meg lélegzetviesszafojtva hallgatózott, tágra nyílt szemmel meredt a sötétségbe. De múltak a percek, a fal mögül semmi nesz sem hallatszott. Végre meghallotta lépteinek halk csoszsanását, gyertya nélkül jött, olyan izgatottan, hogy nem tudta visszafojtani hangos lihegését. Az ágyig lépdelt, odatapogatózott s az asszony fülébe súgta:

- Gyere már, nem merem egyedül.

Lise Nyakas után ment, előrenyújtott karral, nehogy beleütközzék valamibe. Már nem érezték a hideget, az ing is terhükre volt. A gyertya a földön égett, az öreg kamrájának egyik sarkában. Annyira mégis világított, hogy látták: hanyatt fekszik, a feje lecsúszott a párnáról. A kor úgy kiszárította, megmerevítette, hogy akár halottnak hihették volna, ha tátott száján át nem hörög oly kínosan. A fogai már kihullottak, s a sötét lyukba szinte visszahajlott két ajka, s mindketten fölé hajoltak, mintha látni akarták volna, mennyi élet van még e lyuk mélyén. Hosszan nézték, csipőjük összesimult. Karjuk elernyed, oly könnyű s mégis oly nehéz bár-

miért is nyúlni, amivel betömhetik ezt a lyukat. Otthagyták, aztán megint csak visszamentek. Kiszáradt szájukkal egy hangot sem tudtak volna szólalni, csak a szemükkel beszéltek. Nyakas egy pillantással rámutatott a párnára: gyerünk már! Mire vársz? Az meg csak pislogott, s az asszonyt húzta a maga helyére. Lise hirtelen nekidühödten markolta fel a párnát, s az öreg képére nyomta.

- Gyáva kutya! Mindig csak az asszony!

Nyakas ekkor rávetette magát, teljes súlyával ránehezedett, az asszony meg föllépett az ágyra, s vízkórosan puffadt, mezítelen kancafarával ült rá, úgy nyomta. Valami örületben egyik is, másik is ököllel, vállal, combbal gyömöszölte. Az öreg hevesen megrándult, s mint mikor rugó törik össze, olyan hanggal nyúltak ki a lábai. Mintha odébb, odébb vetné magát, mint a fübe dobott hal. De ez nem tartott sokáig. Nagyon keményen szorították, s érezték, amint súlyuk alatt összelapul, elszáll belőle az élet. Hosszas borzongás, utolsó rándulás, aztán semmi, élettelen semmi, akár a rongy.

- Na, azt hiszem, ez megvan - dünnyögte Nyakas kifulladásán.

Lise még mindig összekuporodva ült, már nem táncolt rajta, feszülten figyelt, vajon az élet valami reszketése nem ad-e jelzést mezítelen bőrének.

- Kész, meg se moccan.

Lecsúszott az ágyról, az inge a csípőjéig fölhúzódott, fölemelte a párnát. Rémülten nyögtek föl.

- Az istenit! Egész fekete, ezt jól megcsináltuk!

Azt bizony nem mesélhették volna senkinek, hogy csak úgy magától került ilyen állapotba. Oly eszeveszetten mentek neki, hogy az orrát a torkáig verték be; sötétlila volt, igazi néger. Egy pillanatra mintha megindult volna a föld a lábuk alatt: zsandárcsizma dobogását, bőrtönlánc csörgését, nyaktiló zuhanását hallották. Iszonyú megbánással töltötte el őket ez a rosszul végzett munka. Most már hogyan hozhatnák rendbe? Szappannal hiába is mosnák, ebből már sohasem lesz fehér. S éppen a rémület, hogy ilyen koromfeketének látják, sugallt nekik kiutat.

- Ha elégetnénk? - suttogta Lise.

Nyakas megkönnyebbülten nagyot lélegzett.

- Úgy van! Azt mondjuk, hogy fölgújtotta magát.

Aztán eszébe jutottak az értékpapírok, tapsolt egyet, s diadalmasan fölragyogott az arca.

- Az istenit! Jól van, beadhatjuk nekik, hogy a papírok is vele égtek... Nem kell elszámolni!

Máris ugrott a gyertyáért. Az asszony azonban megriadt a gyújtogatástól, s először nem akarta az ágyhoz engedni. Az egyik sarokban, a répa mögött szalmakötegek voltak, fogott egyet, meggyújtotta, s először az öreg haját, s nagyon hosszú, fehér szakállát kezdte pörkölni. Kifutott zsír szagát érezték, apró, sárga lángok sercentek. Hirtelen mintha hideg kéz a hajuknál fogva rántotta volna hátra őket: rémülten visszahököltek. A tűz iszonyatos kínjában a még élő apa fölnyitotta szemét, s rájuk meredt a szörnyű, fekete arc, a betört nagy orral, égő szakállal. Iszonyú fájdalom, gyűlölet volt ezen az arcon. Aztán szétomlott az egész; meghalt.

A már félőrült Nyakas dühödten felordított, mikor az ajtóból zokogást hallott. A két kicsi, Laure és Jules, felébredt a zajra, egy szál ingben odafutottak, hogy mi az a nagy világosság a nyitott kamrában. Látták; üvöltöttek félelmükben.

- Az istenit a férgeinek! - rontott rájuk Nyakas. - Megfojtlak benneteket, ha fecsegték róla... S nehogy elfelejtsétek, mit ígértem, ez a tiétek!

Néhány pofonnal földre terítette őket. Egyetlen könny nélkül álltak fel, futottak vissza a fekhelyükre, összekuporodtak s többet nem is moccantak.

Nyakas meg, hogy végezzen már, az asszonnyal mit sem törődve meggyújtotta a szalmazsákot. Még jó, hogy a kamra oly nedves volt, s a szalma csak fojtottan égett. Akkora füst lett, hogy fuldokolva nyitották ki a szellőzőlyukat. Ezután magasabbra szöktek a lángok, fölcsaptak egész a mennyezetig. Köztük ropogva égett az öreg, s egyre erősebben áradt az elviselhetetlen szag, az égő hús szaga. Mint szénaboglya lobbant volna fel az egész öreg ház, ha a testből bugyborékoló nedvek nem fojtják füstölgőre a lángot. A vaságy sodronyaiban már csak ez a félig elszenesedett, eltorzult, fölismerhetetlen tetem feküdt. A szalmazsák egyik sarka épségben maradt, egy lepedőfoszlány csüngött róla.

- Gyerünk - mondta Lise, aki a nagy hőségben is újra dideregni kezdett.

- Várj - válaszolt Nyakas -, mindent el kell rendezni!

Széket tett az ágy fejéhez, lefordította róla az öreg gyertyáját, hogy úgy lássék, mintha a szalmazsákra esett volna. Ravaszágában még arra is volt gondja, hogy papírost égetett el a padlón. Majd meglátják a hamut, s ő azt mondhatja, hogy az öreg még az este megtalálta s újra magához vette az értékpapírokat.

- Ezzel megvagyunk, gyerünk az ágyba!

Nyakas és Lise egymást taszigálva futottak, s visszabújtak az ágyukba. Az ágynemű kihűlt, s újból szorosan összeölelkeztek, hogy fölmelegedjenek. A nap felkelt, de ők még nem aludtak. Nem beszélgettek, meg-megborzongtak, s közben hallották egymás vad szívverését. A kamra nyitva maradt ajtaja zavarta őket, de becsukni még jobban féltek volna. Végül elszundítottak egymás karjában.

Reggel Nyakasék kétségbeesett segélykiáltásaira összeszaladt a szomszédság.

Frimat-né és a többi asszonyok meglátták a fölborított gyertyát, a félig elégett szalmazsákot, a hamuvá omlott papírokat. Valamennyien azt jajgatták, hogy ennek előbb-utóbb így kellett történnie, megmondták ők százszor is, hiszen az öreg már olyan volt, mint egy gyerek. Még szerencse, hogy a ház nem égett el vele együtt.

6

Két nappal később, aznap reggel, hogy az öreg Fouan temetésére készültek, Jean álmatlan éjszaka után fáradtan, későn ébredt fel a Lengaigne-éknál bérelt kis szobában. Még nem járt Châteaudunben a per miatt, pedig csak ezért maradt Rognes-ban; minden este másnapra halasztotta az ügyet, mert ahogy haragja csillapult, egyre jobban habozott; még utoljára ezen töprengett az éjszaka, ez tartotta lázban, hogy hogyan is döntsön.

Jaj, ezek a Nyakasék, ezek a fenevadak, ezek a gyilkosok, tisztességes embernek vesztőhelyre kellene őket juttatni! Ahogy az öreg haláláról az első hírt megtudta, világosan átlátott a gazzetten. Micsoda latrok! Elevenen elégették, nehogy beszéljen. Françoise, Fouan: meggyilkolták az egyiket, kénytelenek voltak meggyilkolni a másikat is, s ezután vajon ki kerül sorra? Arra gondolt, hogy ő következne, tudják, hogy ismeri a titkukat, ha ragaszkodnék ahhoz, hogy a faluban marad, alighanem golyót eresztenének bele valahol az erdőszélen. Akkor meg miért ne jelentse fel őket azonnal? Elhatározta, hogy megteszi, mihelyt fölkel, megy s elmondja az egészet a zsandároknak. Aztán megint habozni kezdett, félt ettől a súlyos üggyől, tanúskodnia kellene, félt, hogy éppúgy megszenvedni majd, mint a bűnösök. Minek csináljon

még gondokat magának? Persze, nem nagyon derék dolog, de talált magának mentséget, azt mondogatta, hogy Françoise utolsó akaratának engedelmeskedik, ha hallgat. Az éjszaka hússzor is elszánta magát, aztán megint engedett, betege volt ennek a kötelességnek, amely elől egyre meghátrált.

Mikor kilenc óra felé kiugrott az ágyból, egy csöbör hideg vízbe mártotta a fejét. Hirtelen elhatározta: nem mond ő el semmit, még csak nem is indít pert, hogy visszaszerezze az ingóságok felét. Az egész se éri meg, hogy lépjen utána. Valami büszkeség állította helyre az egyensúlyát, örült, hogy nem közülük, a gazok közül való, hogy idegen. Elboldogulnak ezek egymás hóhérolásával: s ha elemésztik egymást, hát csak tessék! Rognes-i tíz évének kínja, undora egyszeriben haraggal töltötte el a szívét. Pedig az itáliai háború után, amikor otthagya a katonaságot, milyen boldog volt, hogy búcsút mondhat a kardcsörtetésnek, ennek az egész mészárosmesterségnek! S attól kezdve vadak között élt, egyik piszkos históriából a másikba keveredett. Mióta megházasodott, egyfolytában ezek miatt kínlódott, s tessék, most már lopnak, gyilkolnak! Akár a farkasok, rázúdultak a síkságra, mely oly nagy, oly békés. Nem nem! Ebből elég volt, ezek miatt a falánk vadállatok miatt megcsömörlött a falutól! Minek hajszolja ezt az egy párt, a nőstényt meg a hímet, amikor az egész csordával kellene végezni? Jobb, ha elmegy.

Pillantása most egy újságra esett, előző nap hozta fel az ivóból. Egy cikk, a közelgő háborúval foglalkozó cikk keltette fel a figyelmét; néhány napja háborús hírek jártak és riogattak, s ösztönei mélyén alig hunyt lángot, melyről jómaga sem tudott, egyszeriben új életre keltette, magasra lobbantotta ez a hír. Mintha hirtelen támadt szél söpörte, hordta volna el végső habozását, hogy menjen-e, a gondolatot, hogy nem tud hova menni. Ugyan mit! Harcolni megy, ismét beáll katonának. Igaz, megfizette, amivel tartozik, no de ha valakinek nincs mestersége, ha torkig van az étellel és haragszik, mert az ellenség zaklatja, hát jobb, ha nekiugrik. Valóságos megkönnyebbülés, valami komor öröm járta át. Felöltözködött s közben hangosan füttyülte a trombitajelt, amely az olasz háborúban rohamra vezette őket. Az emberek gyalázatosak, könnyített rajta a reménység, hogy poroszokkal verekedhet; s ha már egyszer nem talált békességre itt az isten háta mögött, ahol a családok egymás vérért isszák, jobb, ha visszamegy az öldöklés színhelyére. Minél több embert öl meg, minél pirosabb lesz a föld, annál jobban fogja érezni, hogy bosszút áll ezért a fájdalommal, nyomorúsággal teli, átkozott életért, amit az embereknek köszönhet.

Lement, megevett két tojást és egy darab szalonnát, amit Flore szolgált fel neki. Aztán Lengaigne-t szólította, és kifizette a számlát.

- Elmégy, Káplár?

- Igen.

- Elmégy, de ugye visszajön?

- Nem.

A kocsmáros csodálkozva nézte, de nem mondta ki, ami eszébe jutott. Lemondana jogairól ez a nagy mafla?

- És akkor most mihez kezd? Talán megint beáll asztalosnak?

- Nem, katonának.

Lengaigne-nek egyszeriben elkerekedett a szeme a meglepetéstől, nem tudta visszafojtani a megvető nevetést. Ó, a féleszű!

Jean már a cloyes-i úton járt, amikor még egyszer megállította az elérékenyülés, s fölvitte a domboldalon. Nem akart Rognes-ból elmenni anélkül, hogy el ne búcsúzna Françoise sírjától. És nemcsak ez; szeretete volna még egyszer látni a messzeségbe nyúló roppant síkságot, a szomorú Beauce-t, amelyet a magányos munka hosszú órái közben végül is megszeretett.

A templom mögül nyílt a temető, omladozó kőkerítés fogta körül, olyan alacsony, hogy a sírokon túl a tekintet szabadon bekalandozhatta a síkságot, egyik végtől a másikig. A sápadt márciusi napfényben fehérlett az égbolt, könnyű pára felhőzte, mint finom fehér selyem, csak parányi kékség élénkítette valamennyire, s e szelíd fényben a téli hidegtől még zibbadt Beauce mintha félálomban szendergett volna, mint az alvó nő, aki félig ébren van már, de moccanni sem akar, hogy élvezhesse a lustálkodást. A messzeség ködbe veszett, a síkság határai mintha kitágultak volna a már zöldellő őszi zab- és rozstábláktól; a még kopár szántókon most kezdődött a tavaszi vetés. A zsíros hantok között mindenütt emberek jártak, a magvető folyamatos mozdulatával lendült a karjuk, szállt a mag. Világosan látszott, ahogy csillogón, mint termékenyítő por röppen ki a legközelebb dolgozók markából. Távolabb a vetők egyre kisebbnek látszottak, eltűntek a végtelenben, mint hullám borította el őket a szálló mag, mely a messzeségben már csak a fény rezgésének tűnt. Az élet, a közeledő nyár élete záporozott a határtalan síkságon, ameddig a szem ellátott.

Jean megállt Françoise sírja előtt. Egy sor közepén volt, s az öreg Fouan nyitott sírgödre várakozott mellette. Gyom verte föl a temetőt, a község tanács sose szánta rá magát, hogy megszavazzon ötven frankot a csősznek a rendbentartásáért. A keresztek, a kerítések ott korhadtak el, néhány rozsdafoltos terméskő tartott csak ki; de éppen ez az elhagyatottság volt e csöndes zug varázsa, az a mélységes nyugalom, amelyet csak a templomtorony körül keringő vén varjak károgaása tört meg. Itt pihennek az isten háta mögött, alázatban és mindent feledve. És Jean e halotti békétől áthatva a nagy Beauce-ra figyelt, a vetésre, mely a titkon csírázó élet sejtelmével töltötte el, amikor lassan megcsendült a harang, három ütés, aztán megint kettő, majd folyamatos harangzúgás. Levették hát Fouan tetemét a ravatalról, s hamarosan ideér.

A löcslábú sírásó a sírhoz bicegett, hogy még egy pillantást vessen rá.

- Túl kicsi - jegyezte meg Jean, aki megindultan ott maradt, látni akarta.

- Eh, dehogyis - válaszolt a sánta. - Összezsugorodik az, aki megsül.

Két nappal előbb Nyakasék Finet doktor látogatásáig szorongtak, de a doktor egyetlen gondja az volt, hogy mielőbb aláírja a temetési engedélyt, nehogy még futkosnia kelljen miatta. Jött, ránézett, kikelt az ostobák ellen, gyertyát adnak olyan öregek kezébe, akik már nincsenek egészen észnél; s ha fel is támadt benne a gyanú, volt annyi esze, hogy ne adjon neki hangot. Hát, istenem, és ha megpörkölték kicsit ezt az öreget, aki olyan csökönyösen élni akart! Annyi mindent látott már, mit számít ez! Haragból és megvetésből született nemtörődömségében mindössze a vállát vonogatta: piszok fajzat a paraszt!

Nyakasék föllélegzettek, már csak a család előrelátható támadását kell kivédeniük, ezt meg elszántan várták. Mihelyt a Néne megérkezett, könnyekben törtek ki, hogy ne vegye észre félelmüket. Az pedig meglepődve fürkészte őket, túlságosan sírni nem okos - gondolta, különben ő csak azért sietett ide, hogy kicsit elszórakozzék, az örökségből úgysem járt neki. A veszély akkor kezdődött, amikor megjelent Fanny és Delhomme. Delhomme-ot éppen most nevezték ki bírónak Macqueron helyébe, s a felesége ettől olyan gögös lett, hogy már alig fért a bőrébe. Esküjét betartotta, az apja meghalt anélkül, hogy ő megbékélt volna vele; az érzékenységén ejtett seb még mindig úgy vérzett, hogy a holttest láttán is száraz maradt a szeme. De egyszerre zokogás hallatszott, nagyon részegen Jézus Krisztus érkezett. Könnyeivel öntözte a holttestet, azt üvöltözte, olyan csapás ez, amit ő sose hever ki.

A konyhában Lise poharakat és bort készített elő, elbeszélgettek. A házeladásból származó százötven frankos járadék dolgát azonban nyomban elintézték, hiszen megállapodtak, hogy azé marad, aki utolsó napjaiban gondot visel az apjukra. De mi van a dugott pénzzel? Ekkor aztán Nyakas előadta a meséjét, a fiókos szekrény márványlapja alól hogyan vette ki az öreg az értékpapírokat, s aztán éjszaka biztosan addig nézegette, gyönyörködött bennük, míg meggyulladt a szakálla, meg is találták a papírhamut: akárhányan bizonyíthatják, Frimat-né, Bécuné meg mások is. Még beszélt, mindnyájan őt nézték, de nem zavartatta magát, a mellét verte, a szeme világára esküdzött. A család nyilvánvalóan tudta, miről van szó, de bánta is ő, csak hagyják békén, tarthassa meg a pénzt. Fanny egyébként a maga dölyfös őszinteségével könnyített haragján, gyilkosoknak, tolvajoknak nevezte őket: de az ám! Elégették az apjukat, meglopták, ez csak világos! Nyakasék dühödt szitkokkal, gyalázkodással válaszoltak. Szóval bajba akarják keverni őket? Na és az a mérgezett leves, amitől az öreg majd fölfordult a lányánál? Ha rájuk tudnak beszélni, hát még ők mennyit tudnak a többiekre! Jézus Krisztus ismét sírni kezdett, üvöltött bánatában, amikor megtudta, hogy ilyen gaztettek is lehetségesek. Az istenfáját! Az ő szegény apja! Hát valóban akadnak olyan gazzemberek, akik megsütik a saját apjukat? A Néne megeresztett egy-két szót, amivel szította a tüzet, amikor a többiek kifogytak a szuszából. Ekkor Delhomme, akit már nyugtalanított ez a hangoskodás, ment s becsukott ajtót-ablakot. Most már hivatali pozíciójára is gondolnia kellett, egyébként is mindig a józan megegyezés pártján volt. Így aztán végül kijelentette, hogy ilyesmiket nem kell beszélni. Sokat használna, ha a szomszédok meghallanák. Ha meg törvény elé mennek, az ártatlanok esetleg, többet veszítenek rajta, mint a bűnösök. Valamennyien elhallgattak: igaza van, nem használ az, ha az ember a bíróság előtt mossa a szennyesét. Nyakas megfélemlítette őket, ez a gazember képes volna tönkretenni valamennyiüket. De nemcsak ez, valami más is volt annak mélyén, hogy tudomásul vették a bűnt, hogy önként hallgattak a gyilkosságról és lopásról: a parasztok cinkossága a falu rendbontóival, a vadorzókkal, a vadörgyilkosokkal, akiktől félnek, s akiket nem adnak fel.

A Néne még maradt, hogy megihassa a virrasztóknak járó kávé, a többiek elmentek, udvariatlanul, ahogy azoktól szokás távozni, akiket megvet az ember. Nyakasék azonban csak nevettek ezen, most, hogy már övék a pénz, és biztosak lehettek abban, hogy nem zaklatják őket. Lise-nek ismét megjött a hangja, Nyakas meg rendesen akarván intézni a dolgokat, megrendelte a koporsót, kiment a temetőbe, hogy lássa, hol ássák meg a sírgödröt. Rognes-ban ugyanis a parasztok, akik életükben gyűlölték egymást, halálukban nem szívesen pihennek egymás mellett. A sírokat viszont sorban ássák, és a vakvéletlen dönt, ki ki mellé kerül. Mikor aztán a véletlen úgy hozza, hogy két haragos egymás után halálozik el, a hatóságoknak meggyűlik a baja, mert a második halott családja rendszerint kijelenti, inkább otthon tartja a tetemet, de nem engedi az első mellé tenni. Éppen ezért Macqueron még a bírósága idején, tisztségét kihasználva, vásárolt egy sírhelyet a soron kívül; a baj csak az volt, hogy ez a sírhely éppen Lengaigne apjának a sírjával volt szomszédos, ahol maga Lengaigne is foglalt magának helyet; s ettől kezdve szüntelenül dühöngött, riválisával vívott hosszú harca ezentúl még veszekedettebben folyt, az a gondolat, hogy csontjai ennek a bitangnak a csontjai mellett porladnak majd, megkeserítette a maradék életét. Ezért gurult dühbe Nyakas is, amikor utánanézett, hova kerül az apja. Françoise sírjától balra lesz, ami rendben lett volna; de a balsors úgy hozta, hogy a fölötte levő sorban, éppen szemben volt az öreg Saucisse elhunyt feleségének sírja, az öreg is ott biztosított helyet magának; így aztán, amikor majd végre felfordul ez a vén csaló, a lába éppen az öreg Fouan fejéhez kerül. Hát el lehet viselni ezt a gondolatot akár egy percig is? Két öreg, akik utálták egymást a piszok életjáradékhistória óta, s most a kettő közül az egyik, a kötnivaló, amelyik rászedte a másikat, még a fején táncoljon az egész örökkévalóságon át? De az istenit, ha a család olyan szívtelen, hogy tűri ezt, az öreg Fouan csontjai megfordulnak a hat szál deszka között, Saucisse porai közelében! Nyakas felháborodottan fortyogva viharzott le a községházára, nekiesett Delhomme-nak, rá akarta

venni, hogy jelöljön ki egy másik sírhelyet, elvégre most ő a bíró. S mikor a sógora nem volt hajlandó eltérni a szokástól és Macqueron meg Lengaigne siralmas példájára hivatkozott, gyávának, bérencnek nevezte, s az utca közepén ordította, hogy csak ő volt jó fia az apjának, hiszen a család többi tagjai fütyülnek rá, hogy az apjuk jól vagy rosszul pihen a földben. Összekiabálta az egész falut, aztán méltatlankodva hazament.

Delhomme-nak éppen mostanában komolyabb nehézsége támadt. Két nappal előbb elment Madeline abbé, s Rognes ismét pap nélkül maradt. Az a kísérlet, hogy állandó papot tartsanak, megengedjék maguknak a külön plébánia költséges luxusát, olyan balul ütött ki, hogy a községtanács a költségeloirányzat megszüntetése s a régi állapot visszaállítása mellett döntött; elég, ha a bazoches-le-doyeni plébános ellátja a templomi szolgálatot. Godard abbé azonban, noha a püspök úr is próbált a lelkére beszélni, esküdözött, hogy ő ott nem hirdeti az Isten igéjét, elkésérette a kollégája távozása, s azzal vádolta a falubelieket, hogy félig meggyilkolták szegényt, azért, hogy őt visszatérésre kényszerítsék. Már szélteben-hosszában kiabálta, hogy a következő vasárnap Bécu beharangozhat a misére akár egész vecsernyéig; ekkor azonban az öreg Fouan halála bonyolította, sőt hirtelen kiélezte a helyzetet. A temetéssel mégsem úgy van, mint a misével, azt az ember nem tartogathatja későbbre. Delhomme alapjában véve örült, hogy így fordult, s a maga józanságában némi kárörömmel nevetett is rajta, s úgy döntött, hogy személyesen megy Bazoches-ba a plébánoshoz. Mihelyt Godard abbé megpillantotta, kidagadtak a halántékán az erek, az arca elsötétült, nem is hagyta szóhoz jutni, csak hadonászott, hogy nem, nem. Nem! Azt se bánja, ha emiatt elveszti a plébániáját! S mikor megtudta, hogy temetésről van szó, már csak dadogott dühében. Hogyne, ezek a pogányok, direkt meghalnak, hogyne, azt képzelik, így majd rákényszerítik, hogy beadja a derekát, bánja, is ő! Kotorják el egymást maguk, ő aztán biztos, hogy nem segít nekik az égbe jutni. Delhomme békésen megvárta, amíg ez az első hullám lecsendesedik, aztán ezt is, azt is mondott, a szenteltvizet csak a kutyától tagadják meg, egy halott nem maradhat a családja nyakán; aztán személyes érvekkel hozakodott elő, a halott az apósa, a rognes-i bíró apósa. Szóval másnap délelőtt tíz órakor lenne. Nem, nem, nem! Godard abbé küszködött, pukkadozott, s Delhomme, anélkül hogy engedékenységre bírta volna, kénytelen volt otthagyni, bár remélte, hogy az éjszaka jobb belátásra jut.

- Mondom, hogy nem! - kiáltotta még egyszer utána a pap a kapujából. - Ne is harangoztasson... Nem! És ezerszer is nem!

Másnap Bécu megkapta a parancsot a bírótól, hogy tíz órakor harangozzon. Majd elválnak, mi lesz. Nyakaséknál minden készen állt, a Néne gyakorlott tekintetétől kísérve előző nap föl-ravatalozták a halottat. A kamarát már felmosták, a tűzvésznek más nyoma nem volt, mint az apa a hat szál deszka között. És a harang már zúgott, amikor a halottkíséréshez a ház előtt összegyűlt család meglátta a Macqueron utcájából előbukkanó Godard abbét; a futástól kifulladt, vörös volt, és olyan dühös, hogy háromszögletű kalapját mérgesen a kezében lóbálva födetlen fővel jött, mert attól félt, gutaütést kap. Nem nézett sem jobbra, sem balra, berontott a templomba, pillanat múlva már miseruhában jött vissza, előtte a két ministránsgyerek, az egyik a keresztet, a másik a szenteltvízhintőt tartotta. Sebtében ledarált valamit a ravatal fölött, aztán ügyet sem vetve arra, hogy a halottvivők követik-e a koporsóval, visszament a templomba, s szélvészsebesen megkezdte a misét. Clou meg a trombitája és a két előénekes rémüldözve kísérte. Az első sorban a család ült, Nyakas és Lise, Fanny és Delhomme, Jézus Krisztus, a Néne, Charles úr, aki jelenlétével megtisztelte a gyásznépet, s kimentette Charles-né asszonyt, aki két nappal előbb Élodie-val és Nénesse-szel Chartres-ba utazott. Szutykos meg, amikor éppen indult volna, észrevette, hogy hiányzik három libája, s futott megkeresni őket. Lise mögött a gyerekek, Laure és Jules, nem mocoogtak, nagyon csendesen viselkedtek, karjukat összefonták, fekete szemük tágra nyílt. A többi padokban sok ismerős szorongott, főképp asszonyok, Frimat-né, Bécuné, Coelina, Flore, szóval olyan sokan eljöttek,

hogy igazán büszkék lehettek rá. A bevezető ima előtt, mikor a plébános a hívek felé fordult, oly ijesztően tárta szét a karját, mintha pofozni akarná őket. Bécu nagyon részegen egyre harangozott.

Végül is tisztességes mise volt, bár kicsit összecsapott. Nem haragudtak érte, megmosolyogták a plébános haragját, elnézték, mert az csak természetes, hogy boldogtalan a veresége miatt, sőt mindnyájan örvendeztek Rognes győzelmének. Az arcukról csúfondáros öröm sugárzott, hogy övék lett az utolsó szó a vitában az Úristennel. Mégiscsak rákényszerítették, hogy idehozza, eljöjjen az ő istenével, akivel ők voltaképpen mit sem törődnek.

A mise végezetével kézről kézre járt a szenteltvízhintő, aztán ismét felállt a gyászmenet; a kereszt, az előénekesek, Clou és a trombitája, a sietéstől lihegő plébános, négy paraszt vállán a koporsó, a család, aztán a végén a többiek. Bécu ismét harangozni kezdett, oly erősen, hogy a torony varjúi holtra rémülten károgva röppentek szét. Éppen csak a templom sarkát kellett megkerülni, s máris beértek a temetőbe. Az ének, a trombitaszó még hangosabban harsant a nagy csöndben, ahol a fátyolfelhővel borított nap a gyomok reszketeg békéjét melengette. S a szabad ég alatt egyszerűen kitűnt, hogy a koporsó mily kicsi, valamennyien szinte bele-döbbsentek. Jeannak, aki ott várakozott, összeszorult a szíve. Ó, a szegény öreg, minden húst lerágott róla az idő, összezsugorította az élet kínja, jól meglesz ebben a játéklárában, ebben az egész apró, semmit érő kis ládában. Nem foglal el nagy helyet, nem lesz nagyon alkalmatlan a földnek, ennek a roppant földnek, élete egyetlen szerelmének, melyért elégett utolsó porcikája is. A koporsó a tátongó sír szélére ért, Jean pillantása eddig követte, de most messzebbre szállt, túl a falon, a Beauce egyik végétől a másikig; s a messzibe nyúló szántóföldeken ismét látta a vetőket, a végtelenbe vonulnak, folyamatosan lendül a karjuk, eleven esőként száll a vetőmag, záporozik bele a nyitott barázdákba.

Nyakasék, amikor észrevették Jeant, nyugtalanul összenéztek. Lehet, hogy ez a bitang őket várja itt, hogy botránnyt csináljon? Nem alhatnak nyugodtan, míg Rognes-ban tudják. A ministránsgyerek, aki a keresztet tartotta, most leszúrta a sírhant tövébe, Godard abbé meg a fűben fekvő koporsó előtt állva sebesen mormolta a befejező imákat. A gyülekezet figyelme azonban elterelődött, látva, hogy a későn érkező Macqueron és Lengaigne állandóan a síkság felé bámult. Ekkor mindnyájan arra fordultak, s felfigyeltek az ég felé kavargó vastag füstre. Csak a Borderie felől szállhatott, alighanem égnek a kazlak a tanya mögött.

- *Ego sum...* - vágta oda dühösen a plébános.

Arcukat ismét ráfordították, tekintetüket újból a koporsóra szögezték, csak Charles úr folytatta suttogva a Delhomme-mal kezdett beszélgetést. Ma reggel levelet kapott Charles-né asszonyágtól, a mennybe repült tőle! Alighogy Chartres-ba érkeztek, Élodie máris csodálatosan viselkedett, olyan erélyes, olyan ügyes, akár Nénesse, az apját ügyesen félretolta, máris kezében tartja a házat. Ez ám a valami, a jó szem, az erős kéz! És Charles úr meghatottan gondolt jövődő boldog öregségére, birtokán, a Roseblanche-on, ahol rózsa- és szegfűritkaságai még sose voltak szebbek, ahol a madárházban meggyógyultak a madarai, s megjött a dalos kedvük, melytől mindig ellágyul a szíve.

- *Amen!* - mondta nagyon hangosan a ministránsgyerek, aki a szenteltvízhintőt tartotta.

Godard abbé mérges hangján rögtön rákezdett:

- *De profundis clamavi ad te, Domine...*

És folytatta, közben Jézus Krisztus félrehúzta Fannyt, és indulatosan szapult a Nyakasékat.

- A minap, ha nem lettem volna olyan részeg... De nagy hülyeség lenne, ha hagynánk magunkat meglopni csak úgy.

- Hát meglolni meglóptak bennünket - suttogta Fanny.

- Mert végül is - folytatta - ezeknek a gyalázatosoknak a kezükben vannak az értékpapírok... S már jó ideje, hogy élvezik, elrendezték az ügyet az öreg Saucisse-szal, tudom én azt... Az istenit, hát ne akasszunk a nyakukba egy pört?

Az asszony visszahúzódott tőle, indulatosan nemet mondott.

- Nem, nem, én aztán nem! Elég gondom van nekem... Te csináld, ha akarod.

Jézus Krisztus azonban csak legyintett, mint aki fél és feladja. Ha nem tudja maga elé tolni a nővérét, hát nem lehet, személyes kapcsolatai az igazságszolgáltatással éppen nem biztatóak.

- Ó, én... énfelőlem minden rosszat képzelnek... De nem számít, a becsületes ember jutalma az, hogy emelt homlokkal járhat.

A Néne odafigyelt, s csak nézte, hogyan feszít tisztességére büszkén. Rongyember voltában is csak afféle paprikajancsinak tartotta. Csak szánakozott rajta, hogy egy ilyen nagydarab ember nem megy, aztán tör össze mindent az öccsénél, hogy megkaphassa a részét. És hogy bolondítsa Fannyt is, őt is, minden átmenet nélkül, mint akinek csak éppen eszébe jutott, elismételte szokott mondókáját:

- Hát az már biztos, hogy én nem rövidítek meg senkit. Az írás már jó ideje rendben van, mindenki megkapja a magáét, nem tudnám nyugodtan lehunyni a szemem, ha valakinek is kedveznék. Hyacinthe benne van, meg te is, Fanny... Kilencvenéves vagyok. Majd meglesz, ez is meglesz.

De ebből egy szót sem hitt, mint aki a birtoklás makacs vágyában eltökélte, hogy sohasem fejezi be, mindnyájukat el fogja temetni. Megint látott egyet, a bátyját elmenni. Amit itt csinálnak, ez a halottkísérés meg a nyitott sírgödör, a végtisztesség, mintha a szomszédoknak szólna, de nem ám neki! Magasan, soványan, botjával a hóna alatt mint a cövek, úgy állt a sírok között. Semmit nem érzett, mindössze kíváncsi volt erre a bosszantó históriára, a halálra, ami másokkal megesik. A pap a zsoltár utolsó versét darálta.

- *Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus ejus.*

Fogta a szenteltvízhintőt, megrázta a koporsó felett, s hangosabban mondta:

- *Requiescat in pace.*

- *Amen* - válaszolt a két ministránsgyerek.

És a koporsót leengedték. A sírásó aláigazította a köteleket, két ember elég volt hozzá, egy kisgyerek testénél nem volt súlyosabb. Aztán ismét elvonultak előtte, a szenteltvízhintő kézzől kézre járt, valamennyien keresztet írtak le vele a sír fölött.

Jean is odalépett, Charles úr kezéből vette át, tekintetét a gödör mélyére vetette. Belekáprázott a szeme, hogy olyan hosszan nézte a roppant Beauce-t, a magvetők a holnap kenyerét hintették a földbe a síkság egyik végétől a másikig, az egész, csillogó párával borított látóhatárig, ahol árnyuk a semmibe veszett. A földben mégis meglátta a koporsót, búzaszöke, keskeny fenyőfa fedelével most még kisebbnek tűnt, s hullottak rá a zsiros göröngyök, félig elborították, már csak egy sápadt folt látszott, akár egy maroknyi búza abból, amit ott, messze a sorstársak szórnak a barázdákba. Megrázta a szenteltvízhintőt, továbbadta.

- Plébános úr! Plébános úr! - szólította halkán Delhomme.

Godard abbé után sietett, aki a szertartást végeztével, a két ministránsgyerekről megfélekezve, szokott tempójával elviharzott.

- Mi kell még? - kérdezte a pap.

- Csak szeretném megköszönni a szívességét... Akkor ugye vasárnap, ahogy szoktuk, kilenc órákor harangoztassunk misére.

S minthogy a plébános válasz nélkül, mereven nézte, még hozzátette:

- Van itt a faluban egy szegény beteg asszony, nincs senkije, és fillér nélkül van... Rosalie, a szalmafonó asszony... Küldtem neki levest, de mindent én sem csinálhatok.

Godard abbé arca megenyhült, a haragot letörölte róla a szívbeli könyörület. Lázasan kutatott a zsebeiben, de mindössze hét sou-t talált.

- Adjon kölcsön öt frankot, vasárnap visszaadom... Vasárnap!

S újra nekilódult, fűjtatva ment. Az Úristen, akit ismét elhozott nekik, mert rákényszerítették, egész biztos valamennyit a pokol tüzére küldi; no, de akkor is! Ez még nem ok arra, hogy elnézzük, hogy már e világi életükben is ennyit szenvedjenek.

Mikor Delhomme visszament a többiekhez, iszonyatos csetepaté közepébe került. A gyásznép figyelmét eleinte lekötötte minden lapát föld, amit a sírásó a koporsóra hányt. De a véletlen úgy hozta, hogy a gödör szélén egymás mellé került Macqueron és Lengaigne, s ez egyenesen nekitámadt a sírhelyek ügyében. S a család, noha már indulóban volt, egyszeriben visszafordult; hamarosan ők is tüzeskedtek a vitában, melyet a sírba lapátolt föld szabályosan ismétlődő tompa zuhanása kísért.

- Nem volt hozzá jogod - kiabálta Lengaigne -, hiába voltál bíró, csak be kellett volna tartani a sort, azért, hogy engem bosszants, azért jöttél ide a papa nyakára?... De az istenit, nem vagy még ott!

Mire Macqueron:

- Nem hagynál nyugton?... Megfizettem, a magaméban vagyok. És idejövök, egy magadfajta piszkos disznó nem akadályoz meg abban, hogy itt legyek.

Taszigálták egymást, a sírhelyük elé kerültek, ehhez a pár lábnyi földhöz, ahol majd megpihennek.

- Te rongyember, hát neked az semmi, hogy itt leszünk sírszomszédok, mint két jó barát? Nekem a vérem felforr... Elemésztettük volna egymást egész életünkben, s most békéljünk össze odalent, feküdjünk szép nyugodtan egymás mellett?... Azt már nem, olyan nincs, nem békülünk, soha!

- Törődöm is én azzal! Hiszen még kapcarongyomnak se kellenél, törődöm is azzal, hogy valahol itt rohadsz a közelemben?

Lengaigne dühét betetőzte, hogy így semmibe veszik. Azt dadogta, ha Macqueron fordul fel előbb, inkább éjszaka kiássza a csontjait. A másik meg csak röhögött, hogy azt szeretné látni, mire az asszonyok is beleavatkoztak. Coelina, a sovány és fekete Coelina dühösen ráripakodott az urára:

- Nincs igazad, megmondtam neked, hogy pipogya vagy... Ha mindenáron itt akarsz temetkezni, egyedül maradsz a gödörbe. Én majd megyek máshova, nem akarom magam megmérgezteni ezzel a döggel!

S állával Flore felé bökött, de a hájas, siránkozó Flore sem hagyta magát.

- Szeretném tudni, ki mérgezné meg a másikat... Ne mérgeledj, édesem, csöppet sem kívánom, hogy oszló testedtől legyen nyavalyás az enyém.

Bécunének és Frimat-nének kellett közbelépni, hogy szétválasszák őket.

- Ejnye, ejnye - mondogatta Bécuné -, hiszen most már egyetértenek, hogy nem lesznek együtt!... Mindenki ahogy jónak látja, elvégre szabadon választhatunk, kivel akarunk együtt feküdni.

Frimat-né rábólintott.

- Ez természetes, az már igaz... Például ha az én öregem meghal, én inkább otthon tartanám, mint hogy az öreg Couillot mellé tegyék, annak idején volt vele elég baja.

Könnyek szöktek a szemébe, mikor eszébe jutott, hogy a béna férje aligha éri meg a következő hetet. Az este, mikor le akarta fektetni, elesett vele; ha meghal, ő bizony hamarosan utána megy.

Lengaigne most félrehúzta Delhomme-ot, aki visszaért közékük.

- Ide figyelj, hiszen te olyan igazságos vagy, rakd el ezt innen, küldd vissza a sor végére a többiekhez.

Macqueron vállat vont, s Delhomme is azt mondta, hogy miután megfizette, a sírhely az övé. Ilyet többet nem kell megengedni, és ezzel kész. Nyakas eddig igyekezett nyugton maradni, de most kikelt magából. A család némileg kénytelen volt türtőztetni magát, míg a föld tovább zuhogott a koporsóra. De már nem bírt felháborodásával, és Delhomme-ra mutatva, odakiáltott Lengaigne-nak:

- Hogyisne! Ha te azt képzeled, hogy ebben a fickóban van emberi érzés! Hiszen az apósát is eltemette egy tolvaj mellé!

Kitört a botrány, a családtagok is belekeveredtek, Fanny a férjének adott igazat, az volt a hiba, hogy mikor elvesztették Rose-t, az anyjukat, nem vásároltak a sírja mellett az apjuknak is helyet; Jézus Krisztus és a Néne pedig Delhomme-ot szidta, őket is felháborította az öreg Saucisse szomszédsága. Embertelen dolog ez, nincs rá bocsánat. Charles úr is ezen a véleményen volt, de csak megfontoltan.

Már egymás szavát sem hallották, amikor Nyakas mindenkit túlkiabálva ordította:

- Nem lesz nyugalom a földben, még a csontjaik is egymást emésztik!

Most már a rokonok, a barátok, az ismerősök mind veszekedtek. Bizony, úgy van, jól mondta: nem lesz nyugalom a sírban. A Fouanok egymást emésztik majd a földben is, Lengaigne és Macqueron ott is, haló porukban is veszekszenek, az asszonyok, Coelina, Flore és Bécuné egymást gyötrik nyelvvel, körömmel. A sírgödörben se közösködjének azok, akik gyűlölték egymást. S a verőfényes temetőben, a békességes gyomok alatt sincs nyugalom, egyik koporsótól a másikig folyik a porló halottak harca, ugyanaz a harc, mely itt a sírok között egymásnak ugrasztja az élőket.

Jean kiáltására fölkapták a fejüket, s mindnyájan arra fordultak.

- Ég a Borderie!

Most már semmi kétség, a tetőzetből törtek, lobogtak a magasba a napfényben sápadt, vibráló lángnyelvek. Vastag füstgomoly húzódott észak felé. S meglátták Szutykóst, aki vadul vágatott a tanya felől. A libái után járt, amikor észrevette az első szikrákat, élvezte is a látványt, de aztán eszébe jutott, hogy jó volna, ha ő mesélhetné el elsőnek, és ekkor futni kezdett. Lovagló ülésben pattant föl az alacsony kőkerítésre, s éles gyerekhangon kiabálta:

- Hű, hogy ég!... Ez a nagy gazember Tron jött vissza, az gyújtotta föl, és mindjárt három helyen, a csűrben, az istállóban, a konyhában. De elcsípték, amikor a szalmát gyújtotta föl, a kocsisok félholtra verték... De hiába, égnek a lovak, a tehének, a birkák... Juj, ha hallanak, hogy ordítanak! Így még sose ordítottak!

Zöld szeme csillogott, fölnevetett.

- Na és a Cognette! Az meg beteg volt, mióta az úr meghalt, aztán ottfelejtették az ágyában... Már pörkölődött és csak annyi ideje volt, hogy egy szál ingben kifusson. Jaj, de érdekes volt, ahogy mezítláb vágtatott át a földeken! Hányta-vetette magát, kimutatta a hátulját, az elejét, az emberek meg egyre kiabáltak utána, hogy pfuj, pfuj, merthogy senki sem szereti... Egy öregember meg azt mondta, na tessék, megy, ahogy jött, egy szál ingben.

Megint úgy rájött a nevetés, hogy a hasát fogta.

- Jöjjenek már, nagyon érdekes... Én megyek!

Máris leugrott, s futott vissza a lángokban álló Borderie felé.

Charles úr, Delhomme, Macqueron, s majd mindegyik paraszt utánaeredt; az asszonyok meg a Nénével az élükön ugyancsak otthagyták a temetőt, kimentek az útra, hogy jobban lássanak. Nyakas és Lise visszamaradt, az asszony megállította Lengaigne-t, szerette volna feltűnés nélkül kikérdezni Jean felől: hát talált munkát, hogy itt lakik a faluban? S mikor a kocsmáros megmondta nekik, hogy elmegy, beáll ismét katonának, Lise és Nyakas, mint akinek nagy kő esett le a szívéről, ugyanazzal a szóval vette tudomásul:

- Na, ez aztán nagy hülye!

Ezzel el is intézték, most már majd ismét boldogan élhetnek. Egy pillantást vetettek Fouan sírjára, melyet a sírásó most hantolt fel. S minthogy a két kicsi ráfeledkezett, az anyjuk szólt nekik.

- Jules, Laure, gyerünk!... S legyetek jók, engedelmesek, mert aztán jön a fekete ember, fülön fog és titeket is föld alá tesz.

Nyakasék elindultak, maguk előtt terelve a gyerekeket, akik oly sokat tudtak, s oly okosnak látszottak néma és mély, nagy fekete szemükkel.

Már csak Jean és Jézus Krisztus maradt a temetőben. A vadászó nem volt kíváncsi a látványosságra, beérte azzal, hogy messziről figyelni a tüzet. Két sír között állt mozdulatlanul, álomba révedő tekintettel, részeges Krisztus-arca a minden bölcsesség alján rejtőző mélabút tükrözte. Talán az járt az eszében, hogy füstként száll el az élet. S minthogy a komoly gondolatok mindig ösztökélően hatottak rá, végül is fölemelte a combját, csak úgy, ösztönösen, réveteken, Durrantott egyet, kettőt, hármat.

- Az istenit! - jegyezte meg Bécu, aki nagyon részegen a temetőn át ment a tűzhöz.

Egy negyedik, amikor éppen mellette haladt el, olyan közletről érte, hogy szinte arcán érezte a durranást. Távozóban odakiáltott a cimborájának:

- Ha sokáig lesz ilyen szél, még szar fog esni.

Jézus Krisztus összerezszent, gondolkozott.

- Az ám!... Jó, hogy szóltál.

S szétvetett lábakkal, nehézkesen igyekezett odébb, majd eltűnt a kerítés sarkánál.

Jean egyedül volt. A távolban a tűz emésztette Borderie felől már csak rótvörös, vastag füstgomolyok szálltak, mint felhő vetettek árnyékot a szántóföldekre s az elszórtan dolgozó magvetőkre. Tekintetét lassan visszafordította a föld felé, ránézett a frissen hantolt halmokra, melyek alatt Françoise és az öreg Fouan pihent. Az emberek, a világ ellen érzett reggeli haragja elszállt, mélységes megnyugvás váltotta föl. Talán a langyos napsugár tette, de akaratlanul is úgy érezte, megbékélés, reménység tölti el.

Hát bizony, Hourdequin, a gazdája sokat vesződött hiába az új találmányokkal, nem volt sok haszna a gépekből, a trágyázásból, ebből az egész, manapság még oly rosszul hasznosított tudományból. A Cognette aztán megadta neki a kegyelemdőfést, most ő is itt pihen a temetőben, és nem marad semmi a gazdaságából, még a hamuját is elhordja a szél. No de nem számít, a falak eléghetnek, a földet nem fogja a tűz! Örök a föld, a dajka, mely táplálja azokat, akik megtermékenyítik. Ura térnek és időnek, ad gabonát addig is, míg majd többet nyújthat neki az ember.

Ezzel is csak úgy van, mint a sok beszéddel a forradalomról, politikai felfordulásokról. A föld, ahogy mondják, mások kezébe megy át, a tengeren túli országok termése miatt majd elpusztul a mieink, s szántóinkat dudva veri föl. Sebaj! Árthatnak a földnek bármivel is? Akkor is csak lesz valakié, aki kénytelen lesz megművelni, ha nem akar éhen pusztulni. Ha éveken át csak gyom terem rajta, legalább pihen, fiatal, termékeny lesz tőle. A föld, ez a hatalmas, örökké serény munkás nem elegyedik dühödt férgek, a mi torzsalkodásainkba.

És mire jó a fájdalom, a vér, a könnyek, mindaz, amit elszenved, ami föllázítja az embert, a legyilkolt Françoise, a legyilkolt Fouan, a diadalmaskodó gazemberek, a falvak vérszopó, bűzös féregfajzata, mely meggyalazza, pusztítja a földet? De ki tudja? Talán ez is szükséges, mint a fagy, mely leperzseli, a jég, mely elveri, a vihar, mely megdönti a vetést; lehet, hogy vérre, könnyre is szükség van, hogy haladjon a világ. A csillagok, a nap roppant rendszerében ugyan milyen súllyal eshetik latba a mi nyomorúságunk? Törődik is velünk az Úristen! Mindennapos félelmetes párharc árán van csak kenyérünk, és csak a föld marad halhatatlan, az anya, amelyből vétettünk, s melybe majd megtérünk, melyet úgy szeretnek, hogy gyilkolnak érte, mely előttünk rejtett céljaira szüntelenül újjáteremti az életet, gyalázatunkkal, nyomorúságunkkal együtt.

Sokáig kavarogtak Jean fejében e réveteg, alig kialakult gondolatok. A távolból azonban kürtszó harsant, vágatva érkeztek a bazoches-le-doyeni tűzoltók, már későn. S a kürtszóra kihúzta magát. A füstfelhők között mintha a háború vágatna, lovakkal, ágyúkkal, az öldöklés vad zenebonájával. Megrendültségében a toroka is összeszorult. Hej, a mindenségit, ha már egyszer mindörökre elvették a kedvét attól, hogy művelje, legalább védelmezni fogja Franciaország ősi földjét.

Elindult, utoljára még végighordozta tekintetét a két frissen hantolt síron, a Beauce végtelen szántóföldjein, melyeket betöltött a magvetők karjának szakadatlan lendülete. Halál, vetés, s a kenyér kisarjad a földből.

-&-